א טיפע לערנונג אין

די הייליגע שיטה פון סאטמארער רביין

דער בעל ויואל משה זצ"ל

זה השער לה' צדיקים יבואו בו

ספר

ויואל משה

לבאר דיני השלש שבועות, שנאמרו בנביאות,
בענייני קץ הישועות, גם לבאר דיני מצות ישיבת אה"ק
וכל המסתעף בענינים אלו להלכה ולמעשה

אשר אספתי ולקטתי ממקומות הנאספים וברורים בחכמת ה' עלי
בזכות אבותי ורבותי הקדושים נ"ע להיה זי"ע ועכ"ו

הקי יואל טייטלבוים

יצא לאור בפעם ראשונה ע"י
אפרים יוסף דוב אשכנזי
בהוצאת בית מפחר ספרים "ירושלים"
שנת תשכ"א לפ"ק
ברוקלין יצ"ו

זיין לעבן, זיינע ספרים און זיינע מקורות

ויואל משה · על הגאולה ועל התמורה · כתובות קי"א ע"א

לויט דעם דאקומענטאר מיט דעם זעלבן נאמען

תשפ"ז · 2026

אינהאלט

הקדמה: ווי אזוי צו לערנען דעם ספר **7**

קאפיטל 1 – דאס לעבן פונעם סאטמארער רבי'ן **9**

געבוירן אין סיגעט 10

א הייליגער ייחוס 10

יונגע יארן 12

חתונה און ירושה 13

די ערשטע רבנות'ן 14

דער קאמף אויף סאטמאר 14

פאמיליע און שטאפל 16

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל 17

קאפיטל 2 – דער היסטארישער הינטערגרונט **24**

די אונגארישע יידנטום 25

דער קאנגרעס און די צעטיילונג 26

דער רבי'ס אייגענע דערציילונג 26

ציוניזם, מזרחי און אגודה 27

רומעניע און צוריק צו אונגארן 28

נאך דער מלחמה 29

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל 32

קאפיטל 3 – די יסודות פון זיין שיטה **39**

דער יסוד פון דער שיטה 40

דער גלות א גזירה 41

די דריי שבועות 44

די גאולה נאר דורך משיח 46

די מקורות פון זיין שיטה 48

די היסטארישע אומשטענדן 50

הלכה אויף דער היסטאריע 52

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל 53

קאפיטל 4 (א) – דער ספר ויואל משה (א): די הקדמה און מאמר שלש שבועות **59**

דער ספר און זיין געשיכטע 60

די הקדמה 61

די סוגיא אין כתובות 64

בחומה און דחיקת הקץ 65

מהר"ל, הלכה אדער משל 67

רשות, וואלן און געלט 69

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל 72

קאפיטל 4 (ב) – דער ספר ויואל משה (ב): מאמר ישוב ארץ ישראל און מאמר לשון הקודש **78**

דאס לאנד און די שפראך 79
מאמר ישוב ארץ ישראל 79
משיח, גלות און זינד 82
מאמר לשון הקודש 84
איין שיטה 85
פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל 87

קאפיטל 5 – די שלש שבועות **94**
די סוגיא אין כתובות 95
דער רבי'ס ערשטע קשיא 97
וואס הייסט בחומה 99
די דריטע שבועה 101
פארוואס דער רמב"ם שווייגט 104
די תירוצים און די תשובות 105
די שיטות זייט ביי זייט 107
פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל 109

קאפיטל 6 – ציוניזם און די גרינדונג פון דער מדינה **115**
צוויי ספרים, איין ציל 116
די שבועות און דחיקת הקץ 117
ווי אלע פעלקער, אן תורה 118
דאס עגל און די תמורה 119
די מלחמה פון 6 טעג 120
פראקטישע פסקים 122
די עדה החרדית 123
ווי ער איז אנדערש 123
פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל 125

קאפיטל 7 – תורה, הלכה און השקפה **132**
תורה אלס דער מאס 133
הלכה, נישט אגדה 133
אמונה און בטחון 135
תורה און פאליטישע באוועגונגען 136
קנאות און תוכחה 137
פסק און חתם סופר 137
פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל 139

קאפיטל 8 – משיח, גאולה און גלות **146**
גלות – א גזירה פון הימל 147
תשובה, זכות און וואַרטן 148
די תמורה – דער אויסטויש 149
דער טייטש פון אידישע צרות 153
חובות אין גלות 153
אנדערע שיטות 155

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל 157

קאפיטל 9 – דער חורבן און די תקופה דערנאך 163

אונגארן אין יאר 1944 164

דער רבי"ס וועג פון 1944 165

די קשיא פון דעם חורבן 167

ווי די חסידים פארשטייען 169

קריטיק און תשובות 170

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל 172

קאפיטל 10 – דער אויפבוי פון סאטמאר 179

פון ירושלים קיין אמעריקע 180

קהל, ישיבה און מוסדות 181

חסד, כשרות און צייטונג 182

קרית יואל און די קרענק 182

וואוקס, מנהגים און אומאפהענגיקייט 183

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל 186

קאפיטל 11 – חינוך און דער קומענדיגער דור 193

דער מאמר לשון הקודש 194

די חינוך פון מיידלעך 195

אידיש, קהילה און היינט 196

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל 198

קאפיטל 12 – ספר דברי יואל און זיינע אנדערע לערנונגען 205

דער ספרים־אוצר פון רבינו 206

ויואל משה: די אויפלאגעס 207

על הגאולה ועל התמורה 207

דער אינהאלט פון ספר 209

ווי די ספרים בינדן זיך 211

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל 212

קאפיטל 13 – א פארגלייך מיט אנדערע גדולי ישראל 218

דער מאסשטאב פון פארגלייך 219

חסידישע מנהיגים 220

ליטווישע גדולים 221

רעליגיעזע ציוניסטן 222

עדה החרדית און נטורי קרתא 224

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל 226

קאפיטל 14 – היסטאריש מחלוקות און קריטיק 233

די חורבן־טענה אין דער הקדמה 234

דער קאסטנער באן 236

הלכה אדער אגדה 237

דער קריג פון 1967 238

אגודה און נטורי קרתא 238

ווי שטרענג, און די געלערנטע	239
פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל	241
קאפיטל 15 – די סאטמארער קהילה היינט	**248**
די צוויי הויפן היינט	249
די שיטה און די עדה	249
וואלן און געלט	250
ארץ ישראל און גרעניצן	251
מוסדות און חינוך	252
איינפלוס און מחלוקת	253
פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל	254
קאפיטל 16 – די וויכטיגסטע תורה מקורות	**261**
די פסוקים פון שיר השירים	262
תורה און נביאים	262
גמרא און מדרש	264
די ראשונים	266
די אחרונים	268
פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל	270
קאפיטל 17 – וויכטיגע היסטארישע דאקומענטן	**276**
דער ספר ויואל משה	277
על הגאולה ועל התמורה	278
דער דף און די תשובות	278
דאקומענטן פון 1944	279
צייטונגען און קול קורא	280
דער וועג און די צייטליניע	280
פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל	282
קאפיטל 18 – מיספארשטענדענישן און אפטע פראגעס	**289**
ווינען אין ארץ ישראל	290
מער ווי די שבועות	291
יידן און די באווּעגונג	291
די שואה	292
נטורי קרתא און אנדערע גדולים	293
פיקוח נפש, געלט און וואלן	294
משיח און נאך 1967	295
פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל	297
קאפיטל 19 – דעם רבי'נס פערזענליכע ירושה	**303**
תורה און פירערשאפט	304
צדקה פאר די פליטים	304
פערזענליכע יסורים	305
פטירה און ממשיך	306
וואס איז געבליבן	307

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל 308

קאפיטל 20 – א פולשטענדיגע סך-הכל 315

די שיטה אין איין בליק 316

די יסודות פון דער שיטה 316

ראיות און קשיות 317

היסטאריע: פאקט און ספק 318

מחלוקת צווישן היסטאריקער 319

די וויטערדיגע השפעה 320

די הויפט מקורות 320

א סוף וואָרט 321

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל 323

נספח א: די גמרא כתובות ק"י ע"ב – קי"א ע"א 329

נספח ב: רשימה פון אלע ציטאטן 330

רעגיסטער פון באגריפן 333

מראה-מקומות 340

שאלות וואס בלייבן אפן 344

הקדמה: ווי אזוי צו לערנען דעם ספר

דער ספר וואס ליגט פאר אייך איז די געדרוקטע און בריי־טערע פארעם פונעם אידישן דאקומענטאר־פילם „די הייליגע שיטה פון סאטמארער רבי'ן — דער בעל ויואל משה זצ"ל". אין א פילם קען מען ווייזן נאר א טייל פונעם מאטעריאל, און אסאך פון דעם וואס מ'האט געזאמלט ביי דער פארשונג איז געבליבן אויסערהאלב. דא ווערט עס אלעס געבראכט אין איין ארט, אויסגעשמועסט און אויסגעשטעלט אז א לייענער זאל קענען נאכגיין יעדן ווארט ביז צו זיין מקור.

דער יסוד פונעם ספר זענען דעם רבי'נס אייגענע ספרים: ספר ויואל משה, מיט זיינע דריי מאמרים, מאמר שלש שבועות, מאמר ישוב ארץ ישראל און מאמר לשון הקודש, און דער קונטרס על הגאולה ועל התמורה. דערצו קומט די סוגיא אין מסכת כתובות דף ק"י ע"ב – קי"א ע"א, וואס איז דער ציר פון דער גאנצער שיטה, אנדערע מקורות אין תנ"ך, חז"ל, ראשונים און אחרונים, און וואס היסטאריקער און געלערנטע האבן געשריבן וועגן דער תקופה, וועגן דעם רבי'ן און וועגן זיין קהילה.

די פינף סארטן ידיעות אין דעם ספר

סארט	וואס עס מיינט
וואס דער רבי שרייבט	א דירעקטער ציטאט אדער אינהאלט פון דעם רבי'נס אייגענע ספרים, נאכגעקוקט אויפן ארגינעלן בלאט
ווי חסידים פארשטייען	דער פירוש, דער מנהג און די הנהגה פון סאטמארער חסידים לויט דער שיטה, נישט דעם רבי'נס אייגענע וועדטער
וואס אנדערע שיטות טענה'ן	די שיטות און קשיות פון אנדערע גדולים, רבנים און באוועגונגען וואס האלטן אנדערש
וואס היסטאריקער דאקומענטירן	פאקטן, דאטומס און געשעענישן לויט היסטארישע פארשונג און דאקומענטן, מיט אנגעבן דעם מקור
וואס איז אין מחלוקת	א זאך וואס איז נישט קלאר אדער וואו מקורות זענען נישט מסכים; עס ווערט געבראכט מיט די פארשידענע מיינונגען

יעדער קאפיטל איז געבויט אויף איין סדר. צום ערשט קומט דער פולער טעקסט פון יענעם חלק פונעם פילם. דערנאך ווערן די לשונות הקודש געבראכט אין באזונדערע ראמען, מיט דעם נאמען פונעם ספר און דעם סימן, און וואו מעגליך מיט א פאטאגראפיע פונעם ארגינעלן בלאט. נאך יעדן ציטאט קומט א טייטש אויף אידיש און א ביאור, און וואו עס פאסט, טאבעלעס און צייט־ליניעס. אין דער צווייטער העלפט פונעם קאפיטל געפינט מען א טיפערע אפטיילונג, אן אויסטייטש פון די ווערטער און באגריפן, א צעלייגונג פון דעם גאנג פון דער ראיה, די מראה־מקומות, און די שאלות וואס בלייבן אפן.

דער וויכטיגסטער כלל פונעם ספר איז אז מען האלט זיך שטענדיג אפ פון צונויפמישן זאכן. מען טיילט אלעמאל אפ פינף זאכן: (א) וואס דער רבי האט אליין געשריבן, אין זיינע אייגענע ווערטער; (ב) ווי זיינע חסידים פארשטייען און פירן זיך לויט זיין שיטה; (ג) וואס אנדערע גדולים און שיטות טענה'ן; (ד) וואס היסטאריקער דאקומענטירן; און (ה) וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר. די צייכנס וואס ווערן ערקלערט אויפן וויטערדיגן בלאט באגלייטן דעם לייענער דורכאויס דעם גאנצן ספר, כדי מען זאל קיינמאל נישט צושרייבן צום רבי'ן וואס ער האט נישט געזאגט, און נישט פארשטעלן א פירוש אדער א השערה ווי א פסק.

אלע ציטאטן פון דעם רבי'נס ספרים זענען נאכגעקוקט געווארן אות באות קעגן די בילדער פון די ארגינעלע בלעטער. וואס מ'האט נישט געקענט באשטעטיגן, איז אדער באצייכנט געווארן ווי אזוינס, אדער אינגאנצן אויסגעלאזט. וועו א שטיקל איז געווען צוגעגנגליך נאר אין אן איבערזעצונג, שטייט קלאר פון וועמענס איבערזעצונג עס קומט. וועו צוויי מקורות זענען נישט מסכים אויף א דאטום, א נומער אדער א פאקט, ווערט עס געבראכט ווי א מחלוקת און מען שניידט נישט אפ. ביים סוף פונעם ספר געפינט מען א באזונדערע אפטיילונג וואס רעכנט אויס פשוט און אפן די אלע לעכער און ספיקות.

דער ספר איז געשריבן מיט דרך ארץ און מיט יראת הכבוד פאר א גדול בישראל וואס האט מוסר נפש געווען פאר דעם וואס ער האט געהאלטן פאר אמת לויט דער תורה. אבער כבוד מיינט נישט צו פארשווייגן. מען ברענגט אויך די קשיות וואס מען האט אויף זיין שיטה, און די מחלוקות פון היסטאריקער, אין א רואיגן און ערליכן טאן, אזוי ווי עס פאסט פאר א ספר וואס וויל אמת'דיג אויסלערנען.

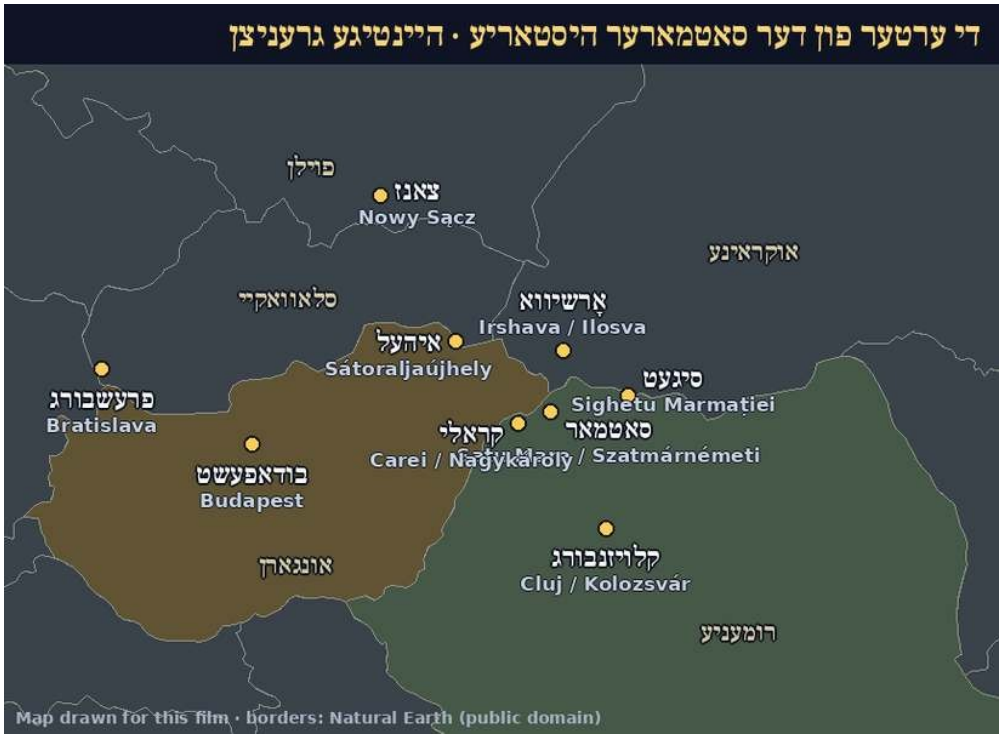
דער ציל איז אז א בן תורה, א חסיד, א תלמיד אדער סתם א נייגעריגער לייענער זאל קענען זען מיט די אייגענע אויגן וואס עס שטייט טאקע אין די ספרים, פארשטיין דעם גאנג פון דער שיטה פון אנהייב ביזן סוף, און אליין אונטערשיידן צווישן מקור, פירוש, היסטאריע און ספק. מיר האפן אז דער ספר וועט מקרב זיין צום לערנען דעם רבי"נס ספרים בפנים, אין זייער פולן לשון.

קאפיטל 1

דאס לעבן פונעם סאטמארער רבי'ן

אין דעם קאפיטל:

געבוירן אין סיגעט · א הייליגער ייחוס · יונגע יארן · חתונה און ירושה · די ערשטע רבנות'ן · דער קאמף אויף סאטמאר · פאמיליע און שטאפל

Map drawn for this film · borders: Natural Earth (public domain)

געבוירן אין סיגעט

דער סאטמארער רבי"ס לעבן

ברוכים הבאים צו די סעריע איבער דער הייליגער שיטה, די תורה'דיגע השקפה, פונעם סאטמארער רבין, דער בעל ויואל משה, וואס מיר וועלן לערנען פאמעלעך, מקור נאך מקור. רבי יואל טייטלבוים זכרונו לברכה איז געבוירן געווארן אין סיגעט, אין די מארמאראש געגנט פונעם קעניגרייך אונגארן, וואס איז דעמאלטס געווען א טייל פון עסטרייך־אונגארן. די אונגארן האבן געהרופן די שטאט מאראמאראשסיגעט, אידן האבן זי גערופן סיגעט, און היינט הייסט זי סיגעטו מארמאציי אין רומעניע. חסידים האבן אים ווארעם גערופן רב יואליש, און שפעטער איז ער אויך באקאנט געווען אלס דער קראלער רב.

י"ז טבת אדער י"ג טבת

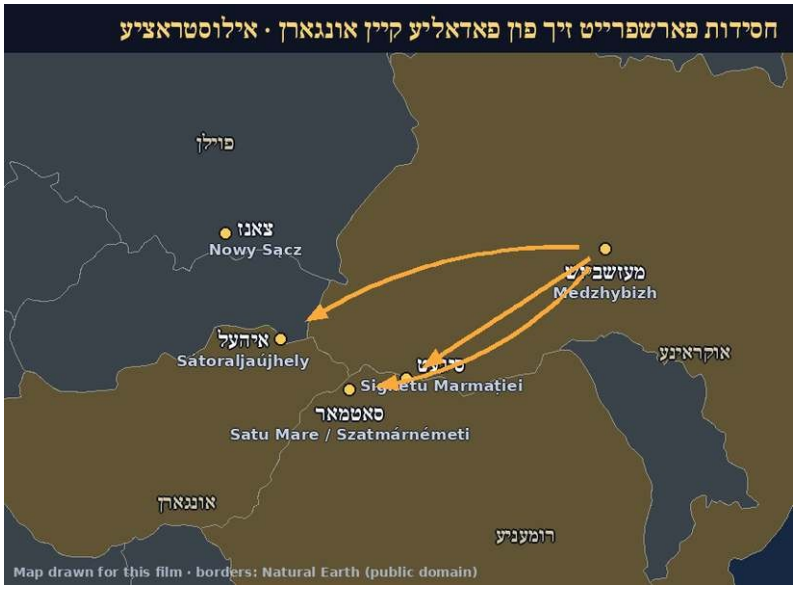
זיין געבורט־טאג ווערט אנגעגעבן אלס י"ז טבת תרמ"ז, דאס איז דער 13טער יאנואר 1887. מען דארף דא זיין אביסל פארזיכטיג. דער אידישער דאטום אין אונזערע מקורות קומט נאר פון ענציקלאפעדיע־סיכומים, נישט פון ארכיוון. קיין שום מקור גיט נישט אן י"ג טבת פאר אים. די פארמישעניש קען קומען פונעם וועלטליכן דאטום, דער 13טער יאנואר, אדער פון זיין עלטערן ברודער רבי חיים צבי, וואס איז געבוירן געווארן י"ג טבת. אפילו דאס יאר איז אין מחלוקת. דער היסטאריקער נאדלער און דער פראפעסאר שאול מאגיד געבן אן 1887, בשעת די ענציקלאפעדיע דזשודאיקא גיט אן 1888.

י"ז טבת אדער י"ג טבת
י"ז טבת תרמ"ז
13 יאנואר 1887
אנציקלאפעדיע יודאיקא: 1888

א הייליגער ייחוס

דער ישמח משה פון איהעל

די משפחה־קייט, דער יחוס, הייבט זיך אן מיט רבי משה טייטלבוים זכרונו לברכה פון איהעל, דער בעל ישמח משה. דער היסטאריקער נאדלער רופט אים איינע פון די סאמע חשוב'סטע פערזענליכקייטן אין דער היסטאריע פון חסידות אין אונגארן. לויט די ענציקלאפעדיע־סיכומים איז ער צום אנפאנג געווען א מתנגד צו חסידות. דורך זיין איידעם, רבי ארי' לייב ליפשיץ, איז ער געקומען צום חוזה פון לובלין און איז געווארן זיין תלמיד. די ענציקלאפעדיע דזשודאיקא רעכנט אים צווישן די ערשטע וואס האבן פארשפרייט חסידות אין צפון און אין מיטן אונגארן. ביי חסידים איז דא א מסורה אז אין זיינע לעצטע יארן האט ער געטראגן שבת'דיגע קליידער א גאנצע וואך, ווארטנדיג אויף משיח.

Map drawn for this film · borders: Natural Earth (public domain)

דער ייטב לב אין סיגעט

דער זון פונעם ישמח משה איז געווען רבי אליעזר ניסן, און זיין זון איז געווען דעם רבי'נס זיידע, רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים, וואס מען רופט אים דער ייטב לב, לויט זיין ספר פון 5 בענד. ער האט געלעבט פון 1808 ביז 1883, און איז געווען רב אין סיגעט פון 1858. דער היסטאריקער סילבער שרייבט אז ער האט געגרינדעט די ערשטע חסידישע ישיבה אין אונגארן. נאדלער לייגט צו אז ער האט געשלאסן א בונד מיט דער צאנזער דינאסטיע, און האט געארבעט צו מאכן סיגעט פאר זיין אייגענעם דינאסטישן צענטער, טראץ די קעגנערשאפט פון ווישניצער חסידים.

דער רבי דערציילט פון זיין זיידן

דער רבי אליין שרייבט וועגן דעם זיידן. אין ספר ויואל משה, אין מאמר ישוב ארץ ישראל, ברענגט ער פון רבי עקיבא יוסף שלעזינגער. אין 1860 האט דער ייטב לב זיך אנטקעגנגעשטעלט צו שלעזינגערס פלאן צו פארן קיין ארץ ישראל, און ער האט געפסקנט אז אים צו העלפן איז ווי צו שטיצן אן עובד עבודה זרה. דער רבי ערקלערט אז זיין זיידע אליין איז געווען א גרויסער אוהב פון ארץ ישראל. ער האט געהאט אין זינען אליין אהינצופארן, נאר ער איז געבליבן ווייל מען האט אים געדארפט דא אינדערהיים. זיין מחאה איז געקומען צוליב דעם שאדן וואס די נייע קאלאניעס האבן אנגעמאכט. שאול מאגיד לערנט פון דעם אז דער ייטב לב איז בעיקר נישט געווען קעגן דעם וואס שומרי תורה ומצוות אידן זאלן זיך באזעצן אין ארץ ישראל. דאס וועלן מיר לערנען אין קאפיטל 4.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 3.0 · Daniel575 at nl.wikipedia

דער קדושת יום טוב

זיין פאטער איז געווען רבי חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים זכרונו לברכה, דער בעל קדושת יום טוב. דאס יאר פונעם ספר איז אין מחלוקת: 1895 אדער 1905. די העברעאישע וויקיפעדיע רופט אים א נאענטער תלמיד פונעם דברי חיים פון צאנז. ער איז געקומען קיין סיגעט אין 1883. דער היסטאריקער סילבער שרייבט אז ער איז געווארן איינער פון די זיידן פון דער ארטאדאקסיע אין אונגארן. אין 1887, דאס יאר וואס זיין זון איז געבוירן געווארן, האט זיך די קהילה אין סיגעט צעטיילט אויף א באזונדערע ארטאדאקסישע קהילה און א חסידישע קהילה. דעם הינטערגרונט לערנען מיר אין קאפיטל 2. די מאמע, חנה, איז געווען א טאכטער פון רבי יואל אשכנזי פון זלאטשוב. די העברעאישע וויקיפעדיע רעכנט אים אלס א תלמיד פונעם ישמח משה. יואל איז געווען דער צווייטער זון און דאס יינגסטע פון 5 קינדער.

יונגע יארן

א בר מצוה דרשה

די מקורות וואס זענען פאראן דערמאנען נישט די נעמען פון זיינע מלמדים אדער חברותות אין זיינע קינדער־יארן. ענציקלאפעדיע־סיכומים דערציילן אז ער איז שוין פון יונגווייז אן באקאנט געווען אלס א בעל כשרון. ביי זיין בר מצוה האט ער געזאגט א דרשה, א דבר תורה, אויף דער גמרא אין מסכת שבת וועגן איינעם וואס געפינט תפילין. די דרשה האט געדויערט עטליכע שעה. די העברעאישע וויקיפעדיע ברענגט פון דער צייטונג מחזיקי הדת, וואס האט באריכטעט וועגן א לאנגן פלפול, דהיינו א שארפע לומדות'דיגע פארהאנדלונג, וואס ער האט געזאגט אן מורא, ווי אן אלטער ענציטער זקן. פאר זיין חתונה האט ער באקומען סמיכה, היתר הוראה, פון 8 רבנים, צווישן זיי רבי משה גרינוואלד זכרונו לברכה.

א בר מצוה דרשה
סוגיא פון המוצא תפילין, מסכת שבת
צייטונג מחזיקי הדת
סמיכה פון 8 רבנים

טהרה, פרישות און צדקה

זיינע תלמידים דערציילן, אלס א מסורה, אז שוין פון יונגווייז אן האט ער זיך לאנג אפגעגעבן מיט זיך צו רייניגן פאר תפילה. דאס האט זיך געצויגן זיין גאנץ לעבן, און דאס זעט מען אין זיין שטרענגקייט אין ענינים פון טהרה. דער אנטראפאלאג דזשעראם מינץ, ווי די העברעאישע ווי‌קיפעדיע ברענגט פון אים, גיט א געלערנטנס בליק. מינץ שרייבט אז זיין פרישות, זיין גרויסע צדקה און זיין כאריזמע האבן געברענגט זיינע חסידים אים צו פארערן. מינץ זאגט אויך אז ער איז געווען גאנץ ראציאנאליסטיש און האט מעודד געווען ערליכקייט. ער האט געהאט א נייגונג צו מאכן קליין פון מעשיות פון מופתים.

טהרה, פרישות און צדקה
תלמידים: הכנה צו תפילה
דזשעראם מינץ: סגפנות און כאריזמע
שוואך געהאלטן פון מופת מעשיות

חתונה און ירושה

די חתונה פון תרס"ד

אין 1904, ווען ער איז געווען 17 יאר אלט, האט ער חתונה געהאט מיט חוה הורוויץ, א טאכטער פון רבי אברהם חיים הורוויץ פון פלאנטש. די חתונה איז פארגעקומען אין סיגעט, ווייל דעם חתנ'ס טאטע איז געווען שווער קראנק, און עטליכע טעג שפעטער איז ער נפטר געוואָרן. זיין עלטערער ברודער, רבי חיים צבי, דער שפעטערדיגער בעל עצי חיים, האט אים איבערגענומען אלס רבי, אלס רב פון סיגעט און אלס ראש ישיבה. דער היסטאריקער סילבער זעט דאס אלס א ראיה אז דאס רעכט פון ירושה אין דער דינאסטיע איז געווען פעסט איינגעשטעלט. די ענגלישע ווי‌קיפעדיע זאגט אז זייער מאמע און א קליינע גרופע חסידים האבן בעסער געוואלט דעם יונגערן ברודער. די העברעאישע ווי‌קיפעדיע דערמאנט נאר עטליכע חסידים.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY 3.0 · me

קעסט און סאטמאר

דאס פארפאלק האט געוואוינט איבער א יאר אויף קעסט, דהיינו אויסגעהאלטן פון דער כלה'ס טאטע, אין ראדאמישל אין גאליציע. דעם 8טן סעפטעמבער 1905 האט ער זיך באזעצט אין סאטמאר, און זיינע אנהענגער האבן פאר אים געעפנט א בית המדרש, א לערן הויז, טראץ זיין יונגן עלטער. דער זשורנאליסט דעזשע שען, וואס האט אין די 1930ער יארן אויסגעפארשט דעם סיגעטער

הויף, שרייבט אז ער האט זיך שוין דעמאלט אנגעהויבן רופן דער סאטמארער רבי. די באציאונגען זענען געווען געשפאנט מיט רבי ישכר דוב לייפער, פון דער נאדווארנער דינאסטיע, וועלכער האט פריער געטראגן דעם טיטל.

די ערשטע רבנות'ן

ארשיווא, 1911

אין 1911 איז ער געווארן רב אין דער שטאט וואס אידן האבן געהרופן ארשיווא. נאדלער רופט עס ארשאווא אין סובקארפאטיע. ויקיפעדיע אידענטיפיצירט עס אלס אילאשווא, היינט ארשיווא אין אוקראינע, וואס פאסט צו נאדלער'ס באשרייבונג. עס איז נישט די שטאט ארשאווא ביים דונאי. די שכנות'דיגע קהילה בילקע האט זיך קעגנגעשטעלט, און זי האט פרובירט אפצושטעלן די אנשטעלונג דורך דעם צענטראלן ארטאדאקסישן ביורא, אבער עס איז איר נישט געלונגען. ער איז אנגעקומען אין די טעג פון ספירה אין יאר תרע"א, און האט דארט אויפגעשטעלט א ישיבה. אין דער ערשטער וועלט מלחמה איז ער צוריקגעקומען קיין סאטמאר, וואו זיין בית המדרש איז אויסגעוואקסן אויף א פולע ישיבה. ער איז צוריקגעקומען קיין ארשיווא, וואס איז דעמאלט שוין געווען אין טשעכאסלאוואקיי, אין 1922.

ארשיווא, 1911
ארשעווא אדער אירשאווע
קעגנערשאפט פון בילקע
ספירה תרע"א

טשאפ און דער מונקאטשער

אין 1922, שרייבט נאדלער, איז ער געווען א פירנדיגער באטייליגטער בייַ דער אסיפת הרבנים אין טשאפ, וואס דער מונקאטשער רבי האט ארגאניזירט. זיין חתימה איז געשטאנען ערשט, פאר די חתימות פון פיל עלטערע רבנים. די דעקלאראציע האט ארויסגעגעבן א חרם אויף די ציוניסטן און אויך אויף דער ארטאדאקסישער אגודת ישראל. נאדלער זאגט אז ער איז באאיינפלוסט געווארן פון דעם מונקאטשער רבי'ס שיטה. מאגיד רופט דעם מונקאטשער רבי "זיין רבי", אבער ער באמערקט אז נישט ווי ער, האט דער רבי זיך נישט קעגנגעשטעלט אז אידן זאלן וואוינען אין ארץ ישראל. ויקיפעדיע רעקארדירט אויך פראקטישע צוזאמענשטויסן צווישן זיי. מיר וועלן זיי פארגלייכן אין קאפיטל 13.

קראלי און סיגעט

ער איז אנגעשטעלט געווארן אלס רב פון קראלי, נאדיקארוי, ד' ניסן תרפ"ה, 1925, און איז אהין אריבערגעפארן בערך א יאר שפעטער. נאדלער גיט 1926. פרי אין 1926 איז זיין ברודער פלוצלינג נפטר געווארן. לויט דעם מנהג האט דער 14־יעריגער זון יקותיאל יהודה געירשנט סיגעט. רוב חסידים אבער האבן זיך געוועגדט צו רבי יואל, וואס איז געווען דער רבי פון דער דינאסטיע אין אלעם חוץ דעם טיטל. סילבער שטימט מסכים אז די משפחה'ס איינפלוס איז געבליבן אינערהאלב דער שטאט ביז זיין אויפשטייג. ער האט אויך געהאלפן אויפהאדעווען זיין פאריתומט'ן פלימעניק, רבי משה.

דער קאמף אויף סאטמאר

זעקס יאר מחלוקת

נאכדעם וואס דער הויפט רב פון סאטמאר איז נפטר געווארן אין מאי 1928, האבן זיינע אנהענגער אים פארגעשטעלט. א ראט האט געשטימט 19 קעגן 5. א שטימונג פון די מיטגלידער איז אויסגעקומען 437 קעגן 331, און א דריטע שטימונג 779 קעגן 1. די קעגנער האבן טענה'ט אז מען האט מאניפולירט די שטים רעכטן. ביידע צדדים זענען געגאנגען צו א דין תורה און צו די וועלטליכע אויטאריטעטן. אין דעצעמבער 1929 האבן זיינע נאכפאלגער געגרינדעט א באזונדערע קהילה. א פשרה איז געקומען אין 1930, אין

פעברואר אדער אין יוני, לויט וועלכן מקור. ער האט געווארט אויף זיכערע שטיצע, און איז ערשט אנגעקומען דעם 27סטן פעברואר 1934.

זעקס יאר מחלוקת

דאטום	געשעעניש
1928	דריי וואלן אין סאטמאר
1929	אן אייגענע קהילה
1930	א פשרה הסכם
1934	אנקומען קיין סאטמאר

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0 · CCGMZ Satu Mare · 2023-01-10

ווי אזוי די היסטאריקער ציילן

שען באשרייבט א קאמף פון איבער 6 יאר, וואס איז געפירט געווארן מיט גרויס שארפקייט. די קעגנער האבן שפעטער באשולדיגט זיינע חסידים אין געוואלד. דאס זענען באשולדיגונגען פון איין צד און זענען נישט קיין באשטעטיגטע פאקטן. יעדע זייט האט געדרוקט איר טענה: די אנהענגער האבן ארויסגעגעבן מלחמת מצוה החדש, און די קעגנער שפת אמת, ביידע אין 1929. היסטאריקער שטעלן די געשעעניש אויף פארשידענע דאטעס. דער ייוא שרייבער טשיקי און די ענציקלאפעדיע יודאיקא רעכענען פון דער וואל אין 1928. נאדלער באטאנט אז ער האט ערשט פארנומען דעם שטול אין 1934. אין סאטמאר האט זיין ישיבה דערגרייכט 334 תלמידים, מער ווי די אנדערע 3 צוזאמען.

ווי אזוי די היסטאריקער ציילן
מלחמת מצוה החדש, 1929
שפת אמת, 1929
ישיבה מיט 334 תלמידים

פאמיליע און שטאפל

צער אין שטוב

אין זיין שטוב האט מען געקענט טיפע צער. אלע 3 טעכטער זענען נפטר געווארן אין זיין לעבן אן קינדער. אסתר איז נפטר געווארן יונג אין 1921. רחל איז נפטר געווארן אין 1931, באלד נאכדעם וואס זי האט חתונה געהאט מיט איר קאזין, דעם יונגן סיגעטער רב. חיה רייזא איז נפטר געווארן אין 1953. אין אויגוסט 1932 האט ער באזוכט ירושלים, כדי איינצווייען א זוף קיך לזכר נשמת זיין עלטסטע טאכטער. אין דעם זעלבן חודש האבן געוויסע דארט אים פארגעשלאגן אלס אשכנזישער רב, אבער מען האט אויסגעוויילט רבי יוסף צבי דושינסקי. זיין רביצין חוה איז נפטר געווארן אין 1936. אין 1937 האט ער חתונה געהאט מיט אלטע פייגא שפירא פון טשענסטאחאוו, און זיי האבן נישט געהאט קיין קינדער.

צער אין שטוב
אסתר, רחל, חיה רייזל
1932: תמחוי אין ירושלים
1937: אלטע פייגא שפירא

פאר דער מלחמה

ביז 1939 האט א צייטונג קארעספאנדענט געשריבן אז זיין השפעה האט זיך פארשפרייט איבער גאנץ קארפאטן־רוס, וואס האט דעמאלט געהערט צו רומעניע, און אז ער האט באשטימט רבנים, שוחטים און גבאים. זיין סעקרעטאר אפרים אשכנזי האט אויסגערעכנט דעם דברי חיים און דעם חתם סופר צווישן זיינע עמודים אין פסקנען הלכה. די מיינונגען פון דרויסן זענען נישט די זעלבע. די ענציקלאפעדיע יודאיקא שרייבט פון א חשובן למדן מיט עקסטרעמע קנאות און א שטארקע פערזענליכקייט. דער פארשער אלן נאדלער שטעלט ארויס זיין ריזיגע למדנות און זיין פעסטקייט. דער פראפעסאר שאול מאגיד רופט אים דאס קלארסטע קול פון דעם אולטרא־ארטאדאקסישן אנטי־ציוניזם נאך דער מלחמה. די יארן פון דער מלחמה קומען אין קאפיטל 9.

2024-09-06 · פישליס · Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

די תורה פון די אבות אין ויואל משה

(וואס דער רבי שרייבט)

דער סאטמארער רבי זצ"ל דערמאנט נישט נאר זיין ייחוס, נאר ער שטיצט זיך אויף זיינע אבות'ס דברי תורה. אין ויואל משה, מאמר ישוב ארץ ישראל, ברענגט ער כמה מאל דעם הייליגן זיידן בעל ישמח משה זי"ע. אין סימן ק"ט (§109, מאגיד ז' 57) ברענגט ער דעם ישמח משה אויף פרשת לך לך איבער א העכערער מדרגה פון תשובה. אין סימן ק"י (§110, ז' 63–64) ברענגט ער דעם ספר תפלה למשה אויפן פסוק תהלים פ"ב, ח': די גאנצע וועלט וועט ווערן ווי די נחלה פון ירושלים. אין סימן קי"ד (§114, ז' 65) ברענגט ער ווידער דעם ישמח משה, פרשת בשלח.

אויך די מעשה מיטן ייטב לב ברענגט דער רבי מיט מער פרטים ווי די דערציילונג האט געבראכט. ער ציטירט עס פון רבי עקיבא יוסף שלעזינגער'ס ספר "שומרו משפט", אינעם פרק פאר סימן ק"ט (מאגיד ז' 53–54). דער ייטב לב איז געווען קענן דער נסיעה, אבער מיט גרויס ענוה, און האט אים אנגעבאטן א רבנות־שטעלע. ערשט ווען יענער האט עס אפגעזאגט, האט ער באפוילן אז ווער עס העלפט אים פארן איז ווי ער שטיצט א ע"ע. שלעזינגער איז אנטלאפן אויף א פערד איבער די בערג.

אין זיין ביאור (מאגיד ז' 54) לייגט דער רבי צו א פרט וואס ווייזט ווי שטארק דער זיידע האט ליב געהאט דאס לאנד. אויף דעם ייטב לב'ס עצה איז זיין שוועד, דער רב פון טעלשעווא, געווארן ראש בית דין אין צפת. דער ייטב לב אליין האט געמיינט צו פארן, נאר ער איז געבליבן ווייל מען האט אים געדארפט אין זיין געגנט. זיין מחאה איז געקומען פונעם שאדן פון די נייע קאלאניעס. דער ביאור איז דעם רבי'נס אייגענער. וואס מען קען דערפון אפלערנען איבערן גאנצן שיטה ווערט באהאנדלט אין קאפיטל 4.

די משפחה אין דער געשיכטע פון אונגארישער ארטאדאקסיע

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

דער היסטאריקער מיכאל סילבער (YIVO, "סיגעט") ווייזט ווי די משפחה האט זיך שריט ביי שריט איינגעווארצלט אין סיגעט. רבי אליעזר ניסן, דער זון פונעם ישמח משה, איז דארט אויסגעוויילט געווארן מיט דער שטיצע פון דער משפחה כהנא. אין 1840 האט ער זיך אבער אפגעזאגט פונעם אמט, ווייל קאסאוועד חסידים האבן אים קעגנגעשטאנען. לויט דער ענציקלאפעדיע יודאיקא האט ער אויך געדינט 15 יאר אין דראהאביטש, און ער האט נישט געשריבן קיין ספרים. זיינע יארן זענען אין מחלוקת: 1788–1855 (ענ"י) אדער 1786–1854 (סילבער).

פונעם ייטב לב'ס וועג ברענגט די ענציקלאפעדיע יודאיקא: רב אין סטראפקאוו, נאך 1841 אין אוהעל, וואו די מתנגדים האבן אים געצוואונגען אוועקצוגיין, דערנאך אין גארליץ און דראהאביטש, און פון 1858 אין סיגעט. סילבער לייגט צו אז ער איז נישט געשטאנען אין דער שפיץ פון די קולטור־מלחמות אין די 1860ער יארן. שפעטער האט ער זיך אבער אנגעשלאסן צו די קנאים, און סיגעט איז געבליבן א סטאטוס קוו קהילה כל זמן ער האט געלעבט. סילבער שרייבט אויך אז די משפחה איז געווען פארבונדן דורך שידוכים מיט די האלבערשטאמס פון גאליציע. א טאכטער פונעם ייטב לב האט חתונה געהאט מיט רבי ברוך פון גארליץ, דעם זון פונעם דברי חיים זי"ע (לויט וויקיפעדיע).

פונעם פאטער, בעל קדושת יום טוב, דערציילט סילבער אז זיין באשלוס אין 1883 זיך אנצושליסן אין דער ארטאדאקסישער ארגאניזאציע האט צעטיילט די קהילה. אין 1898 האט מען אים אויסגעוויילט פאר ויצע־פרעזידענט פונעם ארטאדאקסישן ביורא, אלס קעגנגעוויכט צום רב פון אבאוי־סאנטא, וואס איז געווען קענן חסידות.

וועגן סאטמאר פאר דעם רבי'נס צייט ברענגט דער היסטאריקער צ'יקי (YIVO) דעם הינטערגרונט. אין 1897 איז אויסגעוויילט געווארן רבי יהודה גרינוואלד מיט חסידישער שטיצע, און די קעגנער האבן געגרינדעט א סטאטוס קוו קהילה (ענגלישע וויקיפעדיע: 1898). אין 1920 האט רבי אליעזר דוד גרינוואלד געשטארקט די אשכנזישע ריכטונג, און זיין ישיבה האט געהאט 400 תלמידים. אין שטאט זענען געווען עטליכע ציוניסטישע ארגאניזאציעס, און דער מזרחי איז געווען באזונדערס שטארק. די צאל אידן איז געווען 7,194 אין 1910 (20.6%) און 12,960 אין 1941 (24.9%).

עפנטליכע שריט פאר דער סאטמארער רבנות

(וואס אנדערע שיטות טענה'ן)

די וויקיפעדיע־ביאגראפיעס ברענגען עטליכע געשעענישן פון די 1920ער יארן וואס די דערציילונג האט נישט געבראכט. אין 1920 איז דער רבי געווען אויף א רבנים־אסיפה אין גראסווארדיין (אראדיע), וואס האט פארבאטן יעדן קשר מיט ציוניסטן און מיטן מזרחי. אין דעם זעלבן יאר, נאך דער פטירה פון רבי יהודה גרינוואלד (9 מערץ 1920), האבן אנהענגער שוין פארגעשלאגן אים פאר סאטמארער רב. דער ניט־חסידישער אשכנזישער רוב, די מאדערנע, די ציוניסטן און אויך א סך חסידים זענען געווען קעגן, און מען האט אויסגעוויילט רבי אליעזר דוד גרינוואלד. ער איז נישט קיין קרוב פונעם פריערדיגן רב.

אין 1922 האט ער אנגעפירט די אפטיילונג פון די סיגעטער חסידים אין קלויזנבורג פון דער ארטיגער ארטאדאקסישער קהילה. דער רב פון יענער קהילה, רבי משה שמואל גלאזנער, האט סימפאטיזירט מיט ציונות. זיי האבן געגרינדעט "עדת הספרדים קלויזנבורג", וואס רבי יקותיאל יהודה האלבערשטאם זצ"ל האט באלד אנגעפירט (העברעאישע וויקיפעדיע).

די באציאונג מיטן מונקאטשער רבי'ן זצ"ל איז געווען פיל־זייטיג. אין זיינע לעצטע טעג אין אירשאווא איז דער רבי, צוזאמען מיט רבי יוסף צבי דושינסקי זצ"ל, געשטאנען אין דער שפיץ פון די קארפאטישע רבנים קעגן דעם מונקאטשער'ס פלאן צו שאפן א באזונדערן ארטאדאקסישן ביורא, אינדרויסן פון פרעשבורג'ס אויפזיכט. וועז ער איז אוועק פון קראלי, האט ער באשטימט רבי שמואל גראס פאר זיין נאכפאלגער, אבער רבי אברהם אביש הורוויץ האט באקומען דעם אמט. א לאנגער סכסוך איז געקומען. אויף איין זייט איז געשטאנען דער סאטמארער רב מיט דער הילף פון רבי שאול בראך. אויף דער אנדערער זייט זענען געשטאנען די רביים פון ספינקא (הורוויץ'ס שוועג), וויזשניץ און מונקאטש.

אין סיגעט, נאך דער פטירה פון רבי חיים צבי, האט מען געבראכט רבי יקותיאל יהודה גראס, אב"ד ברבשט, פאר א מלמד פונעם יונגן יתום און פאר דעם פאקטישן רב פון שטאט. אין תר"ץ, וועז דער 18־יעריגער רבי יקותיאל יהודה האט חתונה געהאט מיט דעם רבי'נס טאכטער רחל, האט ער אנגעהויבן צו דינען אלס אב"ד.

וואס חסידים און זיין סעקרעטאר דערציילן

(ווי חסידים פארשטייען)

חסידים האבן א מסורה וועגן דעם הייליגן בעל ישמח משה. ער האט דערקענט פריערדיגע גלגולים, צווישן זיי איינעם וואס מען האט שפעטער אידענטיפיצירט אלס ירמיהו. אויך האט ער אין די לעצטע יארן געטראגן שבת'דיגע קליידער א גאנצע וואך, וואס ווארטנדיג אויף משיח. דאס זענען מסורות פון חסידים, ווי זיי ווערן דערציילט.

לויט זיין גבאי און סעקרעטאר ר' אפרים אשכנזי (ווי העברעאישע וויקיפעדיע ברענגט) האט דער רבי זיך געזען אלס א ממשיך פונעם דברי חיים פון צאנז זי"ע, און ער איז אים נאכגעגאנגען אין די חומרות פון מקואות. ביי די עמודי ההוראה האט דער סעקרעטאר געשטעלט ערשט דעם דברי חיים'ס ספר, און מיט אים דעם חתם סופר, דעם מהר"ם שיק און דעם נודע ביהודה. דאס איז די עדות פון זיין נאענטן מענטש, נישט דעם רבי'נס אייגענע ווערטער.

דער נאמען און די צייט פון ויואל משה, און ווי היסטאריקער שרייבן וועגן אים

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

פארן נאמען "ויואל משה" ווערן געבראכט צוויי טעמים, און זיי קענען ביידע זיין ריכטיג. לויט ענגלישע וויקיפעדיע איז עס געקומען פונעם נאמען משה פונעם זיידן בעל ישמח משה. שאול מאגיד (ז' 1, הערה 2) לייגט צו אז דער טיטל איז דער פסוק "ויואל משה" (שמות ב', כ"א). דער מדרש (שמות רבה א', ל"ג) לערנט דאס ווארט "ויואל" אויס לשון שבועה. לויט מאגיד האט דאס מסתמא אויך משפיע געווען אויף דער וואל, חוץ דעם מחבר'ס נאמען יואל.

וועז דער ספר איז געשריבן געווארן איז אויך אין מחלוקת. נאדלער שרייבט אז ער איז פארפאסט געווארן איבער א לאנגע צייט, אנגעהויבן פון 1932. מאגיד, לויט דויטש'ס "בוצינא קדישא" (ז' 359–363), שטעלט דאס פאקטישע שרייבן אין די 1950ער יארן (מאגיד ז' 2–3). דער ענין געהערט צו קאפיטל 4.

אויך ביים מונקאטשער רבי'ן זענען די מקורות נישט מסכים. נאדלער שרייבט אז נאך דער פטירה פונעם מונקאטשער אין 1934 איז דער סאטמארער רבי געווארן דער גרעסטער למדן און דער שטארקסטער שרייבער אין דער אידישער וועלט קעגן דעם ציוניסטישן מפעל. מאגיד גיט אבער פארן מונקאטשער די יארן 1871–1937.

די וויכטיגסטע אקאדעמישע ביאגראפיע איז "הקנאי" פון מנחם קרן־קראץ. מאגיד דאטירט עס 2022, און העברעאישע וויקיפעדיע 2020 (מרכז זלמן שזר). מאגיד שטעלט זיך קעגן קרן־קראץ'ס טענה אז דעם רבי'נס אנטי־ציוניזם אין אמעריקע איז בעיקר געווען א פראגע פון אויסנוץ (מאגיד ז' 2, הערה 4). אויך די צאל בענד פון גלבמאן'ס "משיחן של ישראל" איז אין מחלוקת: מאגיד זאגט 8, ביז די פריע 1950ער יארן, און העברעאישע וויקיפעדיע זאגט 10 (קרית יואל, 1990).

שיטות אין פארגלייך

מחלוקות אין די דאטעס פונעם רבי'נס לעבן

ענין	מיינונג	מקור
געבורט־יאר	1887, אדער 1888	נאדלער, מאגיד, וויקיפעדיע / ענציקלאפעדיע יודאיקא
קדושת יום טוב געדרוקט	1905, אדער 1895	נאדלער / ענציקלאפעדיע יודאיקא, ענגלישע וויקיפעדיע
רבנות אין קראלי	מינוי ד' ניסן תרפ"ה (1925), אריבער אדר תרפ"ו; אדער 1926	וויקיפעדיע / נאדלער
סאטמארער רבנות	פון 1928 (די בחירה), אדער פון 1934 (ער האט עס אריינגענומען)	צ"ק, ענציקלאפעדיע יודאיקא / נאדלער, ענגלישע וויקיפעדיע
פשרה־הסכם אין סאטמאר	11 פעברואר, אדער 11 יוני 1930	העברעאישע וויקיפעדיע / ענגלישע וויקיפעדיע
פטירה פונעם מונקאטשער רבי'ן	1934, אדער 1937	נאדלער / מאגיד
אנהייב פון ויואל משה	פון 1932 אן, אדער אין די 1950ער יארן	נאדלער / מאגיד (לויט דויטש, בוצינא קדישא)

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
1759 (? 1758) – כ"ח תמוז ה'תר"א, 1841	לעבנס־יארן פונעם בעל ישמח משה
1808 (ה'תקס"ח)	דער ישמח משה ווערט אויפגענומען פאר רב אין אוהעל
1840	רבי אליעזר ניסן זאגט זיך אפ פון סיגעטער רבנות (לויט סילבער)
1858	דער ייטב לב ווערט רב אין סיגעט
1860	דער ייטב לב איז קעגן רבי עקיבא יוסף שלעזינגער'ס נסיעה קיין ארץ ישראל
ה'תרכ"ד (1864)	דער פאטער ווערט רב אין טעטש, וואו ער דינט 19 יאר
1878	דער פאטער חתונה מיט חנה, בת רבי יואל אשכנזי פון זלאטשוב
1883	פטירה פונעם ייטב לב; דער פאטער קומט קיין סיגעט
י"ז טבת ה'תרמ"ז, 13 יאנואר 1887 (? 1888)	געבורט פונעם רבי'ן צ"ל אין סיגעט
1887	סיגעט צעטיילט זיך אויף א ארטאדאקסישע קהילה און א "ספרדישע"

דאטום	געשעעניש
1895 (? 1905)	קדושת יום טוב
1898	דער פאטער וועלט ווייטער־פרעזידענט אינעם ארטאדאקסישן ביורא
1904	חתונה מיט רביצין חוה הורוויץ אין סיגעט
כ"ט שבט ה'תרס"ד, 15 פעברואר 1904	פטירה פונעם פאטער, בעל קדושת יום טוב
ח' אלול ה'תרס"ה, 8 סעפטעמבער 1905	דער רבי באזעצט זיך אין סאטמאר
12 סעפטעמבער 1906	פטירה פון רבי יששכר דוב ליי־פער
ספירה ה'תרע"א, 1911	רב אין אורשיווא (אירשאווא)
ביים אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה	צוריק קיין סאטמאר
9 מערץ 1920	פטירה פון רבי יהודה גרינוואלד; רבי אליעזר דוד גרינוואלד וועלט אויסגעווייטלט
1920	רבנים־אסיפה אין גראסווארדיין (אראדיע)
י"א אלול ה'תרפ"א, 14 סעפטעמבער 1921	פטירה פון דער טאכטער אסתר ע"ה
1922 (זומער ?)	אסיפה אין טשאפ; די קלויזנבורגער אפטיילונג; צוריק קיין אירשאווא
ד' ניסן ה'תרפ"ה, 29 מערץ 1925 (? 1926)	מינוי פאר אב"ד קראלי
ו' שבט ה'תרפ"ו, 21 יאנואר 1926	פטירה פונעם ברודער, רבי חיים צבי זי"ע
אדר ה'תרפ"ו	אריבער וואוינען קיין קראלי
א' סיון ה'תרפ"ח, 20 מאי 1928	פטירה פון רבי אליעזר דוד גרינוואלד
11 יוני, 9 אויגוסט, 27 סעפטעמבער 1928	די דריי אפשטימונגען אין סאטמאר
1929	די קונטרסים "מלחמת מצוה החדש" און "שפת אמת"
10 דעצעמבער 1929	די אנהענגער גרינדן א באזונדערע קהילה
11 פעברואר (? 11 יוני) 1930	פשרה־הסכם
ה'תר"ץ	רבי יקותיאל יהודה חתונה מיט רחל ע"ה און וועלט אב"ד סיגעט
א' ניסן ה'תרצ"א, 19 מערץ 1931	פטירה פון דער טאכטער רחל ע"ה
אויגוסט 1932	באזוך אין ירושלים; פארשלאג אים צו מאכן פאר רב
1932 (?)	אנהייב פון ויואל משה לויט נאדלער
י"ב אדר ה'תרצ"ד, 27 פעברואר 1934	אנקומען קיין סאטמאר

דאטום	געשעעניש
ה' שבט ה'תרצ"ו, 29 יאנואר 1936	פטירה פון רביצין חוה ע"ה
י"ג אלול ה'תרצ"ז, 20 אויגוסט 1937	חתונה מיט רביצין אלטא פייגא שאפירא
1939	דער באריכט אין "הצופה"
י"ד חשון ה'תשי"ד, 23 אקטאבער 1953	פטירה פון דער טאכטער חיה רייזל ע"ה
כ"ו אב ה'תשל"ט, 19 אויגוסט 1979	פטירה פונעם רבי'ן זצ"ל

וועדטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
ישמח משה	דער ספר פון הרה"ק רבי משה טייטלבוים זי"ע פון אוהעל, 5 בענד, געדרוקט 1848–1861. די ענציקלאפעדיע יודאיקא רופט עס איינס פון די קלאסישע דרוש־ספרים פון חסידות. נאך אים רופט מען אויך דעם מחבר.
תפלה למשה	א ספר פון בעל ישמח משה אויף תהלים. דער סאטמארער רבי זצ"ל ברענגט אים אין מאמר ישוב ארץ ישראל אויפן פסוק תהלים פ"ב, ח'.
ייטב לב	דער ספר אין 5 בענד (1875) פונעם זיידן, רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים זי"ע, אב"ד סיגעט. אויף דער מצבה שטייט "ייטב" מיט צוויי יודן, און "קהל ייטב לב דסאטמאר" שרייבט עס מיט איין יוד.
קדושת יום טוב	דער ספר פונעם פאטער, רבי חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים זי"ע, אויף תורה און ימים טובים. וועו ער איז ערשט געדרוקט געווארן איז א מחלוקת: 1895 אדער 1905.
עצי חיים	די ספרים פונעם עלטערן ברודער, רבי חיים צבי טייטלבוים זי"ע: אויף תורה און מועדים (3 חלקים, 1927–1934), שאלות ותשובות (2 חלקים, 1939) און אויף ג'יטין (1939).
היתר מאה רבנים	א היתר פון הונדערט רבנים פאר א מאן צו חתונה האבן מיט א צווייטע ווייב. דער פאטער האט אזא היתר באקומען ווייל די ערשטע רביצין, רייצע בת רבי מנשה רובין פון ראפשיץ, האט נישט געהאט קיין קינדער.
קעסט	א יונגערמאן וואס וואוינט נאך דער חתונה ביים שווער אויף זיין חשבון. דער רבי זצ"ל איז אזוי געזעסן איבער א יאר אין ראדאמישל אין גאליציע.
סמיכה	א הוראה־היתר פון רבנים. פאר דער חתונה האט דער רבי באקומען סמיכה פון 8 רבנים, צווישן זיי רבי משה גרינוואלד זצ"ל.
סטאטוס קוו	קהילות אין אונגארן וואס האבן זיך נישט אנגעשלאסן נישט צו די ארטאדאקסן און נישט צו די נעאלאגן. לויט סילבער איז סיגעט געבליבן א סטאטוס קוו קהילה כל זמן דער ייטב לב האט געלעבט.
ספרדישע קהילה	אזוי האט מען אין אונגארן געפונען א באזונדערע חסידישע קהילה, נאכן נוסח ספרד. אין 1887 האט זיך סיגעט צעטיילט אויף א ארטאדאקסישע קהילה און א "ספרדישע".
דער ארטאדאקסישער ביורא	דער צענטראלער ביורא פון די ארטאדאקסישע קהילות. דורכן ביורא האט די קהילה בילקע געפרואווט אפשטעלן דעם רבי'נס מינוי אין אורשיווא. אין 1898 איז דער פאטער דארט געווארן וויצע־פרעזידענט.
מחזיקי הדת	א צייטונג פון יענער תקופה. לויט העברעאישע ווייקיפעדיע האט זי באשריבן דעם רבי'נס בר־מצוה דרשה.

באגריף	ערקלערונג
מלחמת מצוה החדש / שפת אמת	צוויי קעגנזייטיגע קונטרסים פון 1929 איבערן סאטמארער רבנות־מחלוקת. "מלחמת מצוה החדש" איז ארויס פון די אנהענגער. "שפת אמת" (פון י. שפערבער) איז ארויס פון די קעגנער. ביידע ווערן דערמאנט אין דער ביבליאגראפיע פון דער ענציקלאפעדיע יודאיקא.
בית תמחוי	א הויז וואו מען טיילט אויס עסן פאר ארעמע. אין אויגוסט 1932 האט דער רבי איינגעווייט אזא הויז אין ירושלים לזכר זיין עלטסטער טאכטער אסתר ע"ה.
ויואל משה	דער הויפט־ספר פונעם סאטמארער רבי'ן זצ"ל איבער ציונות, ארץ ישראל און די שבועות. מען ברענגט צוויי טעמים פארן נאמען: דער נאמען פונעם זיידן בעל ישמח משה, און דער פסוק "ויואל משה" (שמות ב', כ"א), וואס דער מדרש לערנט אויס לשון שבועה.

מקורות פון דעם קאפיטל

• ויואל משה, מאמר ישוב ארץ ישראל, סימנים ק"ט, ק"י, ק"י"ד און דער פרק פאר סימן ק"ט (לויט שאול מאגידס איבערזעצונג, ז' 53–72)

• ישמח משה (לך לך, בשלח) און תפלה למשה (תהלים פ"ב, ח'), ווי דער רבי ברענגט זיי

• רבי עקיבא יוסף שלעזינגער, שומרו משפט (ווי ציטירט אין ויואל משה)

• Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum (UC Press/Luminos, 2026)

• Allan Nadler, "Satmar Hasidic Dynasty," YIVO Encyclopedia

• Michael Silber, "Sighet Marmaţiei," YIVO Encyclopedia

• Csíki, "Satu Mare," YIVO Encyclopedia

• Encyclopaedia Judaica, "Teitelbaum" (Avraham Rubinstein)

• Dezső Schön, Istenkeresök a Kárpátok alatt (Cluj, 1935), ווי ציטירט אין וויקיפעדיע

• Jerome R. Mintz, ווי ציטירט אין העברעאישע וויקיפעדיע

• ספר מלחמת מצוה החדש (1929); י. שפערבער, שפת אמת (1929)

• מנחם קרן־קראץ, הקנאי (מרכז זלמן שור)

• העברעאישע וויקיפעדיע: יואל טייטלבוים; חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים; משה טייטלבוים (ישמח משה)

• ענגלישע וויקיפעדיע: Joel Teitelbaum; Chananya Yom Tov Lipa Teitelbaum; Chaim Tzvi Teitelbaum; Yekusiel Yehuda Teitelbaum (I); Moshe Teitelbaum (Ujhel); Moshe Teitelbaum (Satmar); Sighetu Marmației; Satu Mare

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• דער העברעאישער געבורט־טאג י"ז טבת תרמ"ז קומט נאר פון וויקיפעדיע, און עס איז נישטא קיין ארכיוו־באשטעטיגונג. אויך דאס יאר איז אין מחלוקת: 1887 אדער 1888.

• וועלכע שטאט איז "אורשיווא"? נאדלער שרייבט "ארסאווא אין סובקארפאטן", און וויקיפעדיע שרייבט אילאשווא/אירשאווא. קיין מקור דערמאנט נישט דאס שטעטל ארשאווא אויפן דונאי, אבער א ערשט־מקור צו באשטעטיגן איז נישט פאראן.

• די מקורות דערמאנען נישט ווער עס זענען געווען דעם רבי'נס מלמדים און חברותות אין דער יוגנט. אויך פון זיין לערנען ביים פאטער און ביים ברודער ווערט גארנישט באשריבן.

• די פרטים פון דער סאטמארער מחלוקת קומען נאר פון וויקיפעדיע: די צאלן פון די אפשטימונגען, די טענות פון די קעגנער, און די דאטע פונעם פשרה־הסכם (פעברואר אדער יוני 1930). די קונטרסים "מלחמת מצוה החדש" און "שפת אמת" אליין האט מען נישט געקענט נאכקוקן.

• פון די ישיבות אין אורשיווא און קראלי איז נישטא קיין פרטים, און אויך נישט פון דעם רבי'נס הנהגות אלס רבי אין אייראפע, ווי טישן און קוויטלעך.

• וועו איז דער ספר ויואל משה געשריבן געווארן? נאדלער זאגט פון 1932 אן, און מאגיד זאגט אין די 1950ער יארן.

קאפיטל 2

דער היסטארישער הינטערגרונט

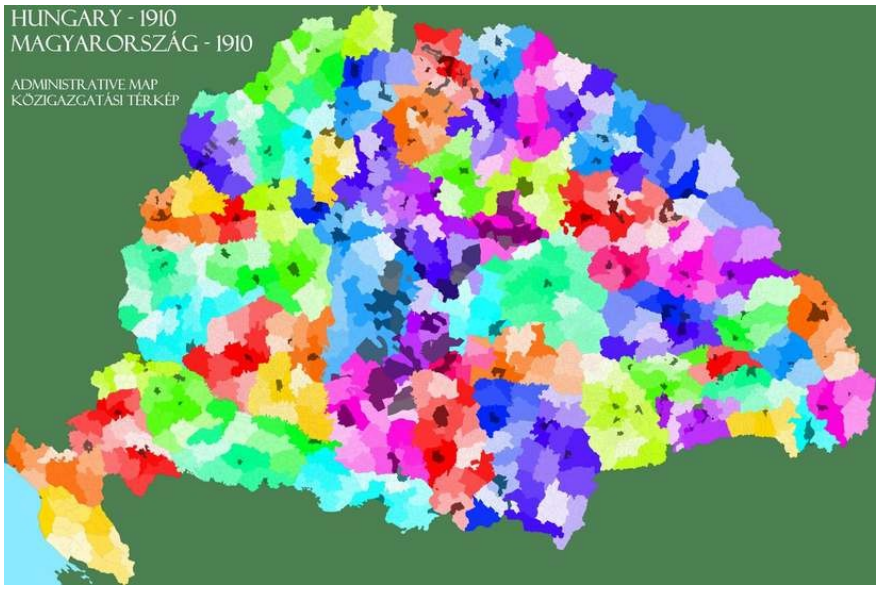
אין דעם קאפיטל:

די אונגארישע יידנטום · דער קאנגרעס און די צעטיילונג · דער רבי'ס אייגענע דערציילונג · ציוניזם, מזרחי און אגודה · רומעניע און צוריק צו אונגארן · נאך דער מלחמה

די אונגארישע יידנטום

א יונגע, גרויסע יידנטום

א שיטה, א קאנסעקווענטע תורה'דיגע שטעלונג, וואקסט נישט אין א ליידיגע לופט. דער סאטמארער רבי, רבי יואל טייטלבוים זכרונו לברכה, איז אויסגעפורעמט געווארן דורך די אונגארישע אידנשאפט, דער־בער הייבן מיר דארט אן. דער היסטאריקער סילבער שרייבט אז פאר 1918 האט אונגארן געהאט די צוויי־ט גרעסטע אידישע באפעלקערונג אין אייראפע, כמעט א מיליאן נשמות. אידן פון מעהרן און בעהמען האבן זיך באזעצט אין צפון־מערב, און אידן פון גאליציע און פוילן האבן זיך באזעצט אין צפון־מזרח. סילבער שטעלט אוועק דאס שטאטישע, פיינע בודאפעשט אקעגן די חסידישע דארפסלייט אין די קארפאטן־בערג. ער לייגט צו אז צוקוקער האבן געזען ביי אונגארישע אידן פון יעדן מחנה א פאראכטונג פאר האלבע מיטלען.

Historical map: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0 · Helvettika22K9 · 2021-03-26

חדש אסור מן התורה

דער טיפסטער שורש איז רבי משה סופר, דער חתם סופר, וואס האט געלעבט פון 1762 ביז 1839, און האט געפירט פרעשבורג פון 1806. אין 1819 האט דער האמבורגער טעמפל אריינגעברענגט אן ארגל אין די תפילה פון שבת קודש, און געדרוקט א סידור אן די תפילות פאר די שיבת ציון. אסאך רבנים האבן געענטפערט, און זיינע 3 בריוו האבן ארויסגעשטאכן. זיין באקאנטער וועדטל איז געווארן "חדש אסור מן התורה". אין דער תורה פארבאטן די וועדטער צו עסן נייע תבואה פאר דעם קרבן העומר. ער האט זיי אנגעוועדט צו פארבאטן צו טוישן סיי וועלכע מצוה אדער מנהג נאר ווייל די ענדערונג איז נייע. מער ווי 100 פון זיינע תלמידים זענען געווארן רבנים אין אונגארן. סילבער שרייבט אז זיין השפעה האט געשאפן דעם אומבייגזאמען האלטן ביים אלטן, וואס איז געווארן דער סימן היכר פון דער אונגארישער ארטאדאקסיע.

א משפחה מיט פארשידענע וועגן

דער היסטאריקער מוז צולייגן איין פיינקייט. די משפחה סופר איז נישט געווען פון איין מיינונג וועגן דעם נייעם נאציאנאליזם. רבי משה גלאזנער פון קלויזנבורג, אן אייניקל, איז געווען איינער פון די ווייניגע אונגארישע רבנים וואס האבן אנגענומען דעם אידישן נאציאנאליזם, און אין 1920 האט ער געשריבן א בראשור מיטן נאמען "דער ציוניזמוס". רבי שמעון סופר פון ערלוי האט געמוטיגט ערד־ארבעט אין ארץ ישראל. געוויסע פאפולערע איבערבליקן טענה'ן אז דער חתם סופר אליין האט געשטיצט דעם ישוב הארץ. די טענה שטיצט זיך אויף מאטעריאל אן מקורות, און מען מוז זי באהאנדלען ווי א מחלוקת. וואס איז אבער אויסער ספק איז די שיטה וואס ער האט איבערגעלאזט: היטן די מסורה, און זיך אפשיידן פון די וואס אונטערגראבן זי.

דער קאנגרעס און די צעטיילונג

דריי סארטן קהילות

די שיטה איז געפרואווט געווארן ביים קאנגרעס פון 1868–1869, וואס איז צוזאמגערופן געווארן כדי צו פאראייניגן אלע קהילות אונטער איין צענטראלן קערפערשאפט. די ארטאדאקסישע האבן געוואונען בלויז בערך 40 פראצענט פון די 220 דעלעגאטן. סילבער רופט דאס א שארפער קלאפ, ווייל א דור פריער האבן די ארטאדאקסישע זיך געזען ווי די איבערוועלטיגנדע מערהייט. אונטער דער פירערשאפט פון רבי ירמיהו לעוו פון איהעל זענען זיי ארויסגעגאנגען. אין 1871 האבן זיי באקומען די רעכט אויף אן אייגענע לאנד־ברייטע ארגאניזאציע. עס זענען ארויסגעקומען 3 סארטן קהילות, דהיינו ארגאניזירטע געמיינדעס. די ערשטע איז געווען נעאלאג, די אונגארישע פארעם פון רעפארם. די צווייטע איז געווען ארטאדאקס. די דריטע איז געווען סטאטוס קוא, קהילות וואס האבן זיך נישט אנגעשלאסן צו קיין שום זייט. דער מהר״ם שיק האט גערופן סטאטוס קוא ערגער פון נעאלאג. די צעטיילונג האט געדויערט בערך א יארהונדערט.

דריי סארטן קהילות

קהילה	כאראקטער
נעאלאג	אונגארישע רעפארם
ארטאדאקס	אייגענע ארגאניזאציע 1871
סטאטוס קוו	ביי קיין זייט, 5 ביז 6 פראצענט

חסידות אין מאראמאראש

חסידות איז אנגעקומען קיין אונגארן שפעטער ווי קיין פוילן. סילבער רעכנט אויס רבי יצחק אייזיק טויב פון קאליוו אלס דער ערשטער רבי וואס איז געבוירן געווארן אין אונגארן. צו אים האבן זיך צוגעשלאסן גרינדער פון דינאסטיעס, צווישן זיי רבי משה טייטלבוים פון איהעל, דער בעל ישמח משה, און רבי צבי אלימלך שפירא פון מונקאטש. פונדעסטוועגן, שרייבט סילבער, זענען חסידים געבליבן א מינדערהייט אפילו אין מארמאראש ביז דער צווייטער העלפט פונעם 19טן יארהונדערט. אין יענעם צפון־מזרח האט חסידות זיך באגעגנט מיטן פייערדיגן האלטן ביים אלטן פונעם חתם סופר. אלגעמיינע איבערבליקן באשרייבן די טייטלבוים־רבנים אלס באקאנט פאר זייער קעגנערשאפט צו דער השכלה, צו נעאלאג, און שפעטער צו ציונות.

דער רבי׳ס אייגענע דערציילונג

דער ייטב לב און ר׳ עקיבא יוסף

דער רבי אליין דערציילט וועגן דער וועלט. אין ספר ויואל משה, אין מאמר ישוב ארץ ישראל, דערמאנט ער א מעשה פון 1860. מיר ברענגען עס אין דער ענגלישער איבערזעצונג פונעם פראפעסאר שאול מאגיד, ווייל דער סימן אויף לשון הקודש איז נישט צוגענגליך פאר אונז. רבי עקיבא יוסף שלעזינגער, דער בעל לב העברי, האט געוואלט פארן פון סיגעט קיין ארץ ישראל. דער ייטב לב, דעם רבי'נס זיידע, האט זיך שטארק אנטקעגנגעשטעלט און אים אנשטאט דעם אנגעבאטן א רבנות. ווען שלעזינגער האט זיך איינגעשפארט, האט דער ייטב לב געפסק'נט אז אים העלפן פארן וואלט געווען ווי שטיצן אן עובד עבודה זרה. דער רבי לייגט צו אז דער ייטב לב אליין איז געווען א גרויסער אוהב פון ארץ ישראל. זיין פראטעסט, ערקלערט דער רבי, איז געווען קעגן דער שעדליכער השפעה פון די נייע קאלאניעס.

פון ישוב צו מדינה

דערנאך ערקלערט דער רבי פארוואס גרויסע חכמים האבן זיך אנטקעגנגעשטעלט אפילו צו ישוב־פראיעקטן וואס זענען געווען פאר דעם ציוניסטישן געדאנק. זיי האבן מורא געהאט אז עס וועט פירן צו א מדינה, מדינה ומלוכה, פאר דער ריכטיגער צייט. ער שרייבט אז ווען דער פלאן צו בויען א מדינה איז באקאנט געווארן אין 1896, זענען די פריערדיגע כוונות נאכדעם אנטפלעקט געווארן, און אז

דאס אלעס איז געווען א מעשה שטן, א ווערק פונעם שטן. דער אמת'ער ווערט פון ישוב ארץ ישראל, שליסט ער, איז נאר צו פארמערן תורה און מצוות. מאגיד באמערקט אז הערצל'ס ביכל "דער יודענשטאט" איז ארויסגעקומען אין 1896, און אז דער ערשטער ציוניסטישער קאנגרעס איז פארגעקומען אין 1897. מאגיד לערנט פשט אין דעם שטיקל אז עס ווייזט אויף א פריערדיגע אפטימיזם לגבי די קאלאניעס, וואס האט זיך געענדיגט ווען מען האט זיי אנגעהויבן זען אלס א פראיעקט צו בויען א מדינה.

פון ישוב צו מדינה

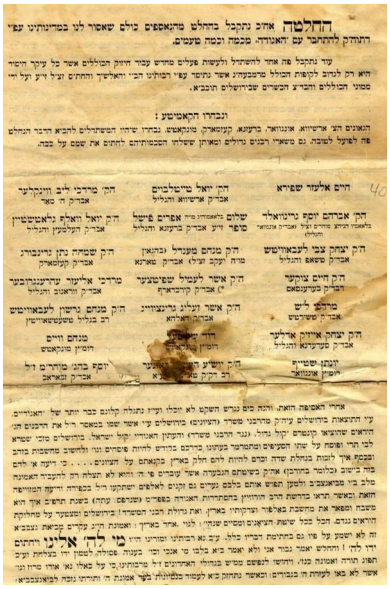
ציוניזם, מזרחי און אגודה

נייע באווענגען

די באווענגען האבן זיך געמערט. מזרחי, די רעליגיעזע ציוניסטישע באווענונג, איז געגרינדעט געווארן אין ווילנע אין יאר 1902. אגודת ישראל, א פאראייניגונג פון תורה־טרייע אידן איבער דער גאנצער וועלט, האט געהאלטן איר גרינדונגס־קאנפערענץ אין קאטאוויץ אין 1912, מיט 300 דעלעגאטן. דארט האט רבי שלמה ברייער זכרונו לברכה געדרונגען, אן הצלחה, אז מען זאל ערקלערן אז דער ציל פון דער אגודה איז זיך קעגנצושטעלן צו ציונות און מזרחי. דערנאך האבן די אונגארישע רבנים געפאדערט אז קיינער זאל נישט האלטן קיין אמט וואס האט געקענט זיך אנשליסן צו אן אומאפהענגיגע ארטאדאקסישע קהילה און האט עס נישט געטון. די ווינער קאנפערענץ פון 1923 האט דאס אפגעווארפן. דער היסטאריקער סילבער שרייבט אז צוליב דעם האט די אגודה געטראפן קעגנערשאפט אין אונגארן אפילו פון דער הויפט־ארטאדאקסיע.

נייע באווענגען

דאטום	געשעניש
1896	הערצלס ביכל
1897	ערשטער ציוניסטישער קאנגרעס
1902	מזרחי אין ווילנע
1912	אגודה אין קאטאוויץ
1923	ווינער כנסיה

Document: Wikimedia Commons · Public domain · Aaron Bär Meisels. · 1922-06-29

דער מונקאטשער רבי

די שארפסטע שטימע אין די ערשטע יארן איז געווען דער מונקאטשער רבי, רבי חיים אלעזר שפירא זכרונו לברכה, דער בעל מנחת אלעזר. די מקורות זענען נישט מסכים וועגן זיין געבורט־יאר. ער האט זיך קעגנגעשטעלט צו ציונות, מזרחי און די אגודה צוזאמען. סילבער ברענגט אז ער האט געליינט דעם נאמען בר קמצא ווי ראשי תיבות פון קאמוניזם, מזרחי, ציונות און אגודה. די באלפור־דעקלאראציע פון 1917 האט ער אנגערופן "צרת בעל פעור", די צרה פון בעל פעור. דער פראפעסאר אביעזר רביצקי רעכנט אים צווישן די וויכטיגסטע חרדישע אנטי־ציוניסטישע דענקער, און זאגט אז זיין שיטה האט שטארק משפיע געווען אויפן סאטמארער רבי'ן. דער פראפעסאר שאול מאגיד רופט אים דעם לערער פון רבי יואל, אבער ער באמערקט איין חילוק: דער סאטמארער רבי האט זיך נישט קעגנגעשטעלט אז אידן זאלן וואוינען אין ארץ ישראל, נאר צו זיך אריינמישן מיט דער מדינה. אין 1925 זענען די צוויי אפילו געשטאנען אויף קעגנזייטיגע זייטן אין א מחלוקת אין דער קהילה.

דער אלטער ישוב און די עדה

אין ירושלים האט דער אלטער ישוב, די קהילה פון תורה־אידן וואס איז געווען אין לאנד פאר די ציוניסטן, ארגאניזירט איר אייגענעם קעגנשטעל. רבי יוסף חיים זאנענפעלד זכרונו לברכה און רבי יצחק ירוחם דיסקין זכרונו לברכה האבן געפירט א באזונדערן אשכנזישן ראט, וואס איז געווארן די עדה החרדית, די קהילה פון די יראי שמים. די מקורות זענען נישט מסכים צי זי איז געגרינדעט געווארן אין 1918 אדער אין 1919. אפילו דא זענען געווען פארשידענע מיינונגען. רבי יוסף צבי דושינסקי זכרונו לברכה, וואס איז שפעטער געווארן איר הויפט, האט געזאגט פאר דער בריטישער פיל־קאמיסיע אז די באלפור־דעקלאראציע האט אנערקענט דעם קשר צווישן דעם עם התורה און דעם הייליגן לאנד. אין 1932, נאך רבי זאנענפעלד'ס פטירה, האט א קליינע גרופע געזוכט צו מאכן רבי יואל פאר רב אין ירושלים. די שטעלע איז געגאנגען צו רבי דושינסקי.

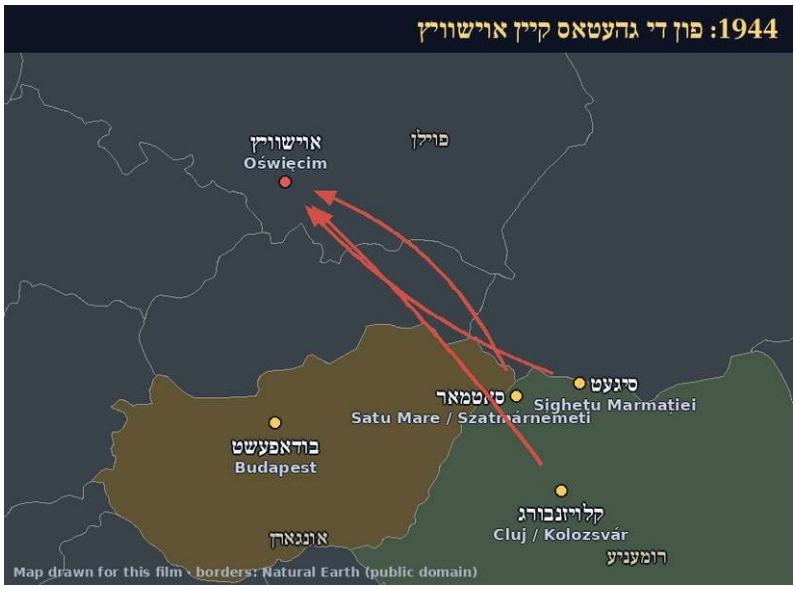
רומעניע און צוריק צו אונגארן

סאטמאר וועלט מארע

דערווייל האבן זיך די גרענעצן געוקט. רומענישע זעלנער האבן איינגענומען סאטמאר אין 1919, און דער טריאנאן־אפמאך אין 1920 האט צוגעטיילט די שטאט צו רומעניע. דער רומענישער נאמען, סאטו מארע, איז געווארן אפיציעל אין 1925. לויט דער ייוואַ־ענציקלאפעדיע האבן דעמאלט רוב אידן אין טראנסילוועניע געשטיצט ציונות, און אין סאטמאר זענען געווען עטליכע ציוניסטישע ארגאניזאציעס לעבן איר ישיבה און שטיבלעך. רבי יואל האט געדינט אין ארשיווא, און דערנאך, פון 1925, אין קראלי. ער איז געווארן רב אין סאטמאר ערשט אין 1934, נאך א מחלוקת אין דער קהילה וואס האט געדויערט 6 יאר. ער האט געפירט זיינע חסידים ווי א פעסטע מינדערהייט אין אן אידנטום וואס איז מערסטנס געווען געצויגן צום נייעם נאציאנאליזם.

1940 ביז 1944

דעם 30סטן אויגוסט 1940 האט דער צווייטער ווינער פסק, וואס נאצי־דייטשלאנד און פאשיסטיש איטאליע האבן אויפגעצווינגען, צורייקגעגעבן צפון־טראנסילוועניע צו אונגארן. אונגארישע זעלנער זענען אריין אין סאטמאר דעם 5טן סעפטעמבער, און אונגארן'ס אנטי־אידישע געזעצן האבן זיך פון דאן אן געצוויגן אויך דארט. דעם 19טן מערץ 1944 האט דייטשלאנד פארנומען אונגארן. מען האט אויפגעשטעלט געטאס, אויך אין סאטמאר, און פונעם 19טן מאי זענען 6 באנען ארויס פון דער שטאט. לויט דעם יונייטעד סטעיטס האלאקאוסט מעמאריאל מוזיעם זענען בערך 437,000 אידן דעפארטירט געווארן צווישן דעם 15טן מאי און דעם 9טן יולי, רובם קיין אוישוויץ. די שאצונגען פון אלע אידן פון אונגארן וואס זענען דערמארדעט געווארן רעכענען זיך פון בערך 550,000 ביז 565,000.

Map drawn for this film · borders: Natural Earth (public domain)

די ראטעוון, אין קורצן

דער רבי איז ארעסטירט געווארן נאך א מיסלונגענעם פרואוו צו אנטלויפן, און מען האט אים געהאלטן אין קלויזנבורגער געטא. דערנאך איז ער אריינגענומען געווארן אויף דער באן וואס קאסטנער'ס ציוניסטישער ראטעוווונגס־קאמיטעט האט אויסגעהאנדלט. די באן איז ארויס פון בודאפעשט דעם 30סטן יוני 1944 מיט בערך 1,680 פאסאזשירן, איז געפארן קיין בערגן־בעלזן, און איז אנגעקומען קיין שווייץ אין 2 גרופעס. ווי אזוי ער איז אריין אויף דער ליסטע איז א מחלוקת. איין באריכט זאגט אז זיינע חסידים האבן באצאלט; אן אנדערער שרייבט עס צו א ליסטע פון רבנים וואס בארגן פיליפ פון פרוידיגער האט אויסגעקליבן. מאגיד שרייבט פשוט אז ער איז געראטעוועט געווארן פון כמעט זיכערן טויט. מיר וועלן לערנען די פרטים אין קאפיטל 9, און די מחלוקות אין קאפיטל 14.

נאך דער מלחמה

ירושלים, דערנאך ניו יארק

לויט מאגיד איז ער געפארן קיין ארץ ישראל אין 1945. אלגעמיינע באריכטן זאגן אז ער איז אנגעקומען קיין חיפה דעם 2טן סעפטעמבער און האט געוואוינט אין ירושלים. איין מקור זאגט אז זיינע מוסדות דארט זענען באנקראט געגאנגען נאך א יאר; די מקורות וואס זענען פארן געבן נישט קיין אנדערע סיבה פארוואס ער איז אוועק. דעם צווייטן טאג ראש השנה, דעם 27סטן סעפטעמבער 1946, איז ער אנגעקומען קיין ניו יארק און זיך באזעצט אין ווילליאמסבורג מיט א קליינע גרופע. סוף אפריל 1948 איז קהל ייטב לב, אנגערופן נאכן נאמען פון זיין זיידן, רעגיסטרירט געווארן. מאגיד רופט דאס וואס איז דערפון אויסגעוואקסן די גרעסטע חסידישע דינאסטיע אויף דער וועלט, ווי קאפיטל 10 וועט ווייזן.

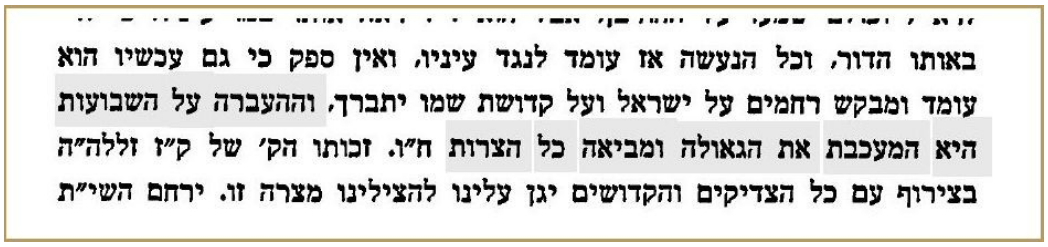

Map drawn for this film · borders: Natural Earth (public domain)

1948: דער ענטפער אין ויואל משה

אין משך פון עטליכע וואכן איז אויסגערופן געווארן די מדינת ישראל. אגודת ישראל האט נאכגעגעבן פארן ציוניסטישן דרוק ערב דער אומאפהענגיקייט, און די עדה החרדית האט פארבאטן צו שטימען ביי די ערשטע וואלן. ספר ויואל משה, וואס איז ארויסגעקומען אין 1959 און אין 1961, איז דעם רבי'נס תשובה. אין דער הקדמה, דאס הייסט די איינלייטונג פונעם ספר, שרייבט ער, לויט דער איבערזעצונג פון פראפעסאר שאול מאגיד, אז אפיקורסים האבן עובר געווען אויף די שבועות כדי צו נעמען מלוכה און פרייהייט פאר דער ריכטיגער צייט. דאס זענען די ג' שבועות פון מסכת כתובות, מיט וועלכע כלל ישראל האט געשוואורן נישט ארויפצוגיין בחומה און נישט דוחק הקץ צו זיין. ער זאגט:

> **וההעברה על השבועות היא המעכבת את הגאולה ומביאה כל הצרות**
>
> **ויואל משה, הקדמה**
>
> **טייטש:** און דאס עובר זיין אויף די שבועות, דאס איז וואס האלט אפ די גאולה און ברענגט אלע צרות.
>
> **ביאור:** דאס איז דער אויספיר פון דער היסטארישער קייט אין דער הקדמה פון ויואל משה. פריער שרייבט דער רבי זצ"ל (לויט מאגידס איבערזעצונג, ז' 10) אז מינים און אפיקורסים זענען אויף פילע אופנים עובר געווען אויף די שבועות, כדי צו נעמען ממשלה און חירות פאר דער צייט. גלייך דערויף זאגט ער (ז' 13) אז צוליב דעם איז דער חורבן אויף אונז געקומען. דער היסטאריקער מאגיד (הערה 39) מערקט אן אז דער רבי מיינט דא נישט די מדינה פון 1948, נאר דעם גייסט וואס האט פאר דעם חורבן געשאפן די באדינגונגען דערצו. דער מאמר בינדט צוזאם די הונגארישע וועלט, דעם חורבן און די הקמת המדינה אין איין חשבון, און אזוי ענדיגט זיך די היסטאריע פון דעם קאפיטל מיט דעם רבינ'ס יסוד.

באותו הדור, וכל הנעשה אז עומד לנגד עיניו, ואין ספק כי גם עכשיו הוא
עומד ומבקש רחמים על ישראל ועל קדושת שמו יתברך, וההעברה על השבועות
היא המעכבת את הגאולה ומביאה כל הצרות ח"ו. זכותו הק' של ק"ז זללה"ה
בצירוף עם כל הצדיקים והקדושים יגן עלינו להצילנו מצרה זו. ירחם השי"ת

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

דאס הייסט, דאס עובר זיין אויף די שבועות פארהאלט די גאולה און ברענגט אלע צרות. מאגיד לייגט צו אז דער רבי מיינט דעם מהלך המחשבה וואס איז געווען נאך פאר 1948. צו זיינע יסודות וועלן מיר זיך אומקערן אין קאפיטל 3.

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

וואס די היסטאריקער לייגן צו וועגן דעם וועג צום שיסמע

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

דער היסטאריקער סילבער (יו"א, „ארטאדאקסיע") לייענט די דריי בריוו פונעם חתם סופר זצ"ל פון 1819 אלס א קאמף פאר דער גאנצקייט און אומאנרירבארקייט פון דער אלטער מסורה. לויט אים האבן די בריוו געפאדערט אז מען זאל די מחדשים גלייך ארויסשטופן פונעם כלל. ער האט אויך געהאלטן אז מען טאר זיך נישט אריינלאזן אין א הלכה־וויכוח מיט די וואס נוצן די הלכה מיט א בייזן צוועק. סילבער שרייבט אז אין זיין צוואה האט ער געבעטן די קינדער זיך אפצוזונדערן פון די מחדשים און האט פארדאמט מענדעלסאנ'ס איבערזעצונג פון תנ"ך. דאס איז, לויט סילבער, געווען אן אומגעווויינלעכע שטעלונג צווישן די רבנים פון יענער צייט. די פרעשבורגער ליניע האט געהאלטן די רבנות און ישיבה ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה: דער כתב סופר, דער שבט סופר און ר' עקיבא סופר, וועלכער איז אין 1940 אוועק קיין ארץ ישראל און האט אויפגעשטעלט די ישיבה אין ירושלים (יו"א, פערזיגער).

אין די 1860ער יארן, שרייבט סילבער, זענען געווען דריי ארטאדאקסישע מחנות: דער נעא־ארטאדאקסישער מחנה פון הילדעסהיימער, א מיטל־מחנה מיט לעבלעכע פשרות, און א שטרענגע ארטאדאקסיע וואס איז ארויסגעוואקסן אין אנהייב פון יענעם יארצענדליג. אירע אידעאלאגן זענען געווען ר' הלל ליכטנשטיין און זיין איידעם ר' עקיבא יוסף שלעזינגער, מיט דעם סלאגאן „שלם". אויפן קאנגרעס פון 1868–69 איז די פראקציע פון הילדעסהיימער געבליבן ביזן סוף, אבער איז אוועק פארביטערט. די סטאטוטן פונעם קאנגרעס האבן פארלאנגט אז יעדער איד מוז געהערן צו א קהילה, און עס זאל זיין נאר איין קהילה אין יעדן ארט. די ארטאדאקסן האבן דערקעגן געקעמפט פאר פרייהייט פון געוויסן. אין דער מחלוקת איבער סטאטוס קוו האט הרב שמשון רפאל הירש נישט מסכים געווען מיט דעם מהר"ם שיק בנוגע די שומרי־תורה קהילות פון סטאטוס קוו.

די צאלן ווייזן ווי שטארק די גרענעצן האבן די יידישע מאפע געענדערט. אין 1910 האבן אין הונגארן געלעבט 910,000 יידן. נאך טריאנאן זענען געבליבן 473,000, ווייל הונגארן האט פארלוירן 71.5% פון זיין שטח. אינעם פארקלענערטן הונגארן זענען 65% געווען נעאלאג, 29% ארטאדאקס און 5% סטאטוס קוו. סילבער מערקט אן אז רוב פון די גרויסע ארטאדאקסישע קהילות זענען אנגעשלאסן געווארן צו די נייע מדינות (יו"א, האראסטי), און סאטמאר איז געווען צווישן זיי. אין פארטיום און באנאט איז די יידישע באפעלקערונג געוואקסן פון 82,105 אין 1870 ביז 166,768 אין 1910, הויפטזעכלעך דורך א הויכן נאטירלעכן צוואוקס און אימיגראציע פון גאליציע און בוקאווינע (יו"א, גיעמאנט).

דעם רבינ'ס אייגענער באריכט אין מאמר ישוב ארץ ישראל – ווייטערדיגע פרטים

(וואס דער רבי שרייבט)

דאס אלעס ברענגען מיר לויט מאגידס ענגלישער איבערזעצונג, ז' 53–55. דער מקור איז דער פרק פאר §109, און דער נומער פונעם פרק איז נישט צו זען. דער רבי זצ"ל ציטירט די מעשה פון 1860 פון דעם אנהייב פון ר' עקיבא יוסף שלעזינגער'ס ספר „שמרו משפט". דארט דערציילט שלעזינגער ווייטער אז ער האט געמוזט אנטלויפן איבער בערג אויף א פערד, ארויס פון זיבנבירגן.

אין זיין הערה צו דער מעשה לייגט דער רבי צו פרטים אויף צו ווייזן אז דער יטב לב זצ"ל איז געווען אן אוהב הארץ. אויף זיין עצה איז זיין שוועד, דער רב פון טעלשעווא, געווארן אב בית דין אין צפת. דער יטב לב אליין האט געטראכט צו פארן, נאר ער איז געבליבן ווייל מען האט אים געדארפט אין זיין געגנט. זיין מחאה איז געווען קעגן דער שלעכטער השפעה פון די קאלאניעס, אפילו ווען מען פארט מיט ריינע כוונות.

דערנאך שרייבט דער רבי א זאץ וואס מאגיד איבערזעצט „אבער דאס איז געווען א גרויסער טעות". מאגיד אליין מערקט אן אז אינעם קאנטעקסט איז נישט קלאר וואס דער זאץ מיינט. דער רבי גייט ווייטער צו די חכמים וואס האבן געשטיצט דעם ישוב, אנטקעגן וועלכע „פיל גרעסערע חכמים" האבן געהאלטן אנדערש. ער ברענגט א בריוו פון דעם ספר „חבת הארץ" (ברוך דוד הכהן, ירושלים 1897), א ספר לטובת דעם ישוב, וואס ווייזט אז אזעלכע פלענער זענען געווען נאך פאר דעם ציוניסטישן געדאנק.

מאגיד (הערה 60) שרייבט אז שלעזינגער (1838–1922) איז שפעטער געווארן א פירנדע געשטאלט פונעם ישוב הישן אין ירושלים, און אין דער צייט פון הרב קוק דער סימבאל פון דער קעגנערשאפט צו ציוניזם. סילבער רעכנט אים צווישן די אידעאלאגן פון דער שטרענגער הונגארישער ארטאדאקסיע. דאס איז די אינטערפרעטאציע פון די היסטאריקער, נישט דעם רבינ'ס וועלטער.

דער מונקאטשער רבי און דער ישוב הישן – פרטים פון אנדערע מקורות

(וואס אנדערע שיטות טענה'ן)

לויט העברעאישער ויקיפעדיע האט דער מונקאטשער רבי זצ"ל אין א דרשה געטייטשט דעם פסוק „הוי כל צמא לכו למים" אז די „דורשטיגע" זענען די ציוניסטן, מזרחיסטן און אגודיסטן. אין 1935 האט ער צוזאמען מיט דעם באבאווער רבי ר' בן ציון האלבערשטאם, ר' יקותיאל יהודה פון סיגעט און אנדערע געגרינדעט אין ניי־סאנדעץ די „אגודת החרדים" קעגן אגודת ישראל. אין 1930 איז ער געפארן קיין ארץ ישראל צו טרעפן ר' שלמה אליעזר אלפאנדרי, וועלכער איז נפטר געווארן בעת דעם באזוך. ער האט אויך געשטיצט די שומרי תורה אין ארץ ישראל דורך דעם כולל „תפארת צבי" און די בתי מונקאטש. די ענגלישע ויקיפעדיע שרייבט אז דער יונגער סאטמארער רבי האט געשטיצט דעם מונקאטשער רבין אין זיין קעגנערשאפט צו דער וועלט־אגודה, און האט פארבאטן יעדן קאנטאקט מיט ציוניסטן, אריינגערעכנט מזרחי. דאס אלעס שטאמט בלויז פון ויקיפעדיע.

אין ירושלים איז הגאון ר' יוסף חיים זאנענפעלד זצ"ל, לויט ויקיפעדיע, געווען דער פאקטישער רב פון 1909. אין 1920 האט ער אנגענומען דעם אפיציעלן טיטל, כדי אנטקעגנצושטעלן זיך דער גרינדונג פון דער הויפט־רבנות, און ער איז געווען אב בית דין ביז זיין פטירה אין 1932. העברעאישע ויקיפעדיע שרייבט אז דער אשכנזישער ראט האט זיך אנפאנגס אנגעשלאסן אן די וועלט־אגודה כדי צו האבן א שטיצע. נאך די פאגראמען פון 1929 האט דער בית דין פון דער עדה דערקלערט אז עס איז בעסער מען זאל אונטערשרייבן אויף בטל מאכן די באלפור־דעקלאראציע איידער מען זאל מודה זיין אז דער כותל געהערט צו די אראבער.

וועגן דער אגודה אין ארץ ישראל שרייבט ויקיפעדיע אז זי האט אין 1933 אפגעמאכט מיט דער יידישער אגענטור אז זי וועט באקומען 6.5% פון די אימיגראציע־סערטיפיקאטן. נאך דעם חורבן איז זי געווארן „נישט־ציוניסטיש" אנשטאט „אנטי־ציוניסטיש". דער רבי מוהרש"ב פון ליובאוויטש זצ"ל איז געווען קעגן סיי דעם וועלטלעכן און סיי דעם רעליגיעזן ציוניזם, אין קונטרס ומעין (1903).

וואס איז שטרייטיג אין די מקורות פון דעם קאפיטל

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

וועגן דעם מונקאטשער רבין: לויט דער ענגלישער ויקיפעדיע איז ער געבוירן געווארן דעם 17טן דעצעמבער 1868. לויט דער העברעאישער איז ער געבוירן ה' טבת תרל"ב, 17 דעצעמבער 1871. איבער זיין באשטימונג אלס אב בית דין אין מונקאטש: איין מקור זאגט 1903. דער אנדערער זאגט אז מען האט אים באשטימט אין 1902, די נעאלאגן האבן זיך אנטקעגנגעשטעלט צוליב זיין אונגעריש, און ער האט ערשט אין 1904 וויידער באקומען דעם פאסטן. זיין באזוך אין 1930 האט געדויערט 13 טעג לויט איין מקור, און צוויי וואכן לויט דעם אנדערן.

די גרינדונג פון דער עדה החרדית: לויט איין מקור איז דער ראט געגרינדעט געווארן אין 1918. לויט אן אנדערן איז ער געגרינדעט געווארן אין 1918 און די צוויי רבנים זענען באשטימט געווארן אין 1919. א דריטער שרייבט גלאט „1919". אויך די צאלן פונעם חורבן זענען נישט איינהייטלעך. דער מוזיי פאר דעם חורבן (USHMM) רעכנט בערך 437,000 דעפארטירטע אויף 147 באנען, און א צווייטער מקור זאגט 437,402. דער היסטאריקער האראסטי רעכנט בערך 565,000 הרוגים, דער מוזיי בערך 550,000. וועגן צפון־טראנסילוואניע זאגן די מקורות 151,125, 146,000 אדער 164,000 יידן.

די קאסטנער־באן (די פרטים קומען אין קאפיטל 9): די צאל פאסאזשירן וועלט געגעבן ווי 1,685, בערך 1,684, אדער בערך 1,670 וואס זענען אנגעקומען קיין שווייץ. אויך די דאטעס פון אנקומען אין בערגן־בעלזן און אין שווייץ, און דער פרייז פאר א פאסאזשיר, זענען אין די מקורות נישט איינהייטלעך. ויקיפעדיע ברענגט אויך קריטיק אויף דעם רבינ'ס הנהגה פאר 1944, אבער זי נענט נישט קיין היסטאריקער. דערפאר שטעלן מיר עס נישט פאר ווי א פעסטגעשטעלטע זאך, און עס געהערט צו א שפעטערן קאפיטל.

ויואל משה וועלט דאטירט 1959 און 1961 (מאגיד, לויט דויטש, „בוצינא קדישא"), אבער ויקיפעדיע זאגט 1958. איבער דער גרינדונג פון דער „סענטראל רבנים קאנגרעס" שרייבט מאגיד 1954, און ויקיפעדיע 1955. מאגיד וואלפט אפ דעם היסטאריקער

קערן־קראַץ טענה אז דעם רבינ׳ס עפּנטלעכע קעגנערשאפט צו ציוניזם אין אמעריקע איז געווען בעיקר פאליטיש און לויט די אומשטענדן (Journal of Contemporary Jewry 37, 2017).

דער גאנג פון דער ראיה

די היסטאריישע קייט אין דער הקדמה צו ויואל משה (לויט מאגידס איבערזעצונג, ז׳ 9–17)

1. כלל ישראל האט געליטן צרות וואס זענען נאך קיינמאל נישט געווען.

▼

2. אין יעדן דור האט מען נאך א חורבן געזוכט דעם חטא וואס האט עס גורם געווען. דער רבי ברענגט דעם יעב״ץ איבער גירוש ספרד, און דעם בעל חוות דעת אין פלגי מים.

▼

3. אין אונזער דור דארף מען נישט זוכן: מען איז עובר געווען אויף די שבועות פון כתובות ק״א ע״א, און עס איז מקוים געווארן דער עונש פון „מתיר את בשרכם״.

▼

4. אויף א שבועה וועלט דער כלל באשטראפט (שבועות ל״ט ע״א). כמעט רוב פון כלל ישראל האבן געהאלפן, און נאר ווייניגע האבן מוחה געווען. מאגיד טייטשט אז דאס מיינט די אגודה.

▼

5. עס איז נישט געווען קיין קלארע גזירת שמד און קיין מערקבארער טעם פאר דעם חורבן.

▼

6. אזוי אויך איז דער ביטערער „עגל״ פון שאפן א מלוכה פאר ביאת המשיח. אפילו צדיקים וואס זענען געווען קעגן ציוניזם זענען, לויט אים, געכאפט געווארן פון דעם יסוד פון יענעם געדאנק (ז׳ 17).

▼

7. דער אויספיר: דאס עובר זיין אויף די שבועות האלט אפ די גאולה און ברענגט די צרות (ציטאט אין קעסטל). מאגיד מערקט אן אז דער רבי מיינט דעם גייסט פאר 1948.

שיטות אין פארגלייך

פארשיידענע שטעלונגען צום ישוב און צו דער נייער נאציאנאליזם

וועד	שטעלונג	מקור
דער יטב לב זצ״ל	א גרויסער אוהב הארץ, אבער קעגן שלעזינגער׳ס פארן, צוליב דער שלעכטער השפעה פון די קאלאניעס	ויואל משה, מאמר ישוב א״י (מאגיד ז׳ 53–54)
הרב משה גלאזנער, קלויזנבורג	איינער פון די ווייניגע הונגארישע רבנים וואס האבן אנגענומען יידישע נאציאנאליזם; „דער ציוניזמוס״ (1920)	יו״א, סופר־משפחה
הרב שמעון סופר, ערלוי	געמוטיגט א פראדוקטיווע לאנדווירטשאפט אין ארץ ישראל	יו״א, סופר־משפחה
דער מונקאטשער רבי זצ״ל	קעגן ציוניזם, מזרחי און אגודה צוזאמען	סילבער; העברעאישע ווי־קיפעדיע

וועך	שטעלונג	מקור
הגאון ר' יוסף צבי דושינסקי זצ"ל	פאר דער פיל־קאמיסיע: באלפור האט אנערקענט דעם קשר פון עם התורה צום הייליגן לאנד	העברעאישע ווי־קיפעדיע
דער סאטמארער רבי זצ"ל	נישט קענן יידן וואס וואוינען אין א"י, נאר קענן יעדן שייכות מיט דער מדינה	מאגיד, הערה 124 (ז' 69)

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
1762	דער חתם סופר זצ"ל געבוירן
1806	דער חתם סופר וועלט רב אין פרעשבורג
1819	דער המבורגער טעמפל; „אלה דברי הברית" מיט די דריי בריוו פונעם חתם סופר
1839	פטירת החתם סופר זצ"ל
1860	דער מעשה פון ר' עקיבא יוסף שלעזינגער און דעם יטב לב אין סיגעט
1862	ר' צבי הירש קאלישער גיט ארויס „דרישת ציון" (ווי־קיפעדיע)
הערבסט 1865	פסק דין מיכאלאווצע
דעצעמבער 1867	ציווילע עמאנציפאציע פון די יידן אין הונגארן
1868–69	דער קאנגרעס; די ארטאדאקסן גייען ארויס
1871	די ארטאדאקסן באקומען א לאנדווייטע ארגאניזאציע
1883	פטירת היטב לב זצ"ל
13 יאנואר 1887	דער סאטמארער רבי זצ"ל געבוירן (נאר ווי־קיפעדיע)
1895	א געזעץ גיט דער יידישער רעליגיע גלייכע סטאטוס
1896	הערצל'ס „דער יודענשטאט"
1897	דער ערשטער ציוניסטישער קאנגרעס; „חבת הארץ" פארעפנטלעכט
1898	די סאטמארער קהילה טיילט זיך אויף ארטאדאקס און סטאטוס קוו
1902	מזרחי געגרינדעט אין ווילנע
1909	די באד־האמבורג פארזאמלונג
1911	דער רבי וועלט רב אין אילאשווא (אירשאווא)
1912	די גרינדונגס־קאנפערענץ פון אגודת ישראל אין קאטאוויץ
1917	די באלפור־דעקלאראציע
1918 (?) / 1919	גרינדונג פונעם אשכנזישן קהל־ראט / העדה החרדית
1919	רומענישע טרופן נעמען איין סאטמאר
4 יוני 1920	דער טריאנאן־אפמאך
1923	די ווינער אגודה־קאנפערענץ לאזט נישט דורך די הונגארישע פאדערונג

דאטום	געשעעניש
29 מערץ 1925 (?) / 1926	דער רבי ווערט רב אין קראלי
1925	דער נאמען „סאטו מארע“ ווערט אפיציעל
1928–1934	דער סכסוך איבער דער סאטמארער רבנות
1930	דער מונקאטשער רבי באזוכט ארץ ישראל
1932	דער רבי באזוכט ירושלים; ר׳ יוסף צבי דושינסקי באקומט דעם פאסטן
27 פעברואר 1934	דער רבי קומט אן קיין סאטמאר אלס רב
30 אפריל 1935	גרינדונג פון „אגודת החרדים“ אין ני־סאנדעץ
1936	פאראייניגונג פון די בתי דינים אין ירושלים
30 אויגוסט 1940	דער צווייטער ווינער ארביטראזש
5 סעפטעמבער 1940	הונגארישע טרופן קומען אריין קיין סאטמאר
19 מערץ 1944	דייטשלאנד פארנעמט הונגארן
26 אפריל 1944	די זיצונג מיט לאסלא ענדרע אין סאטמאר
פון 19 מאי 1944	זעקס באנען פארלאזן סאטמאר
15 מאי – 9 יולי 1944	די דעפארטאציעס פון הונגארן
30 יוני 1944	די קאסטנער־באן פארלאזט בודאפעשט
6 יולי (?) / 7 יולי 1944	הארטי שטעלט אפ די דעפארטאציעס
2 סעפטעמבער 1945	דער רבי קומט אן קיין חיפה
27 סעפטעמבער 1946	דער רבי קומט אן קיין ניו יארק (ב׳ טאג ראש השנה)
סוף אפריל 1948	קאנגרעגאציע יטב לב רעגיסטרירט
1959 / 1961 (?, אויך 1958)	ויואל משה ערשיינט

וועדטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
חדש אסור מן התורה	אין דער תורה גייט עס אויף דעם איסור צו עסן נייע תבואה פאר דעם קרבן העומר. דער חתם סופר זצ״ל האט עס געגוצט אלס כלל קעגן יעדע ענדערונג אין מצוות און מנהגים נאר ווייל זי איז נייע.
נעאלאג	די הונגארישע פארעם פון רעפארם. נאך דעם קאנגרעס פון 1868–69 איז עס געווען א באזונדערע לאנדווייטע ארגאניזאציע פון קהילות.
סטאטוס קוו	קהילות וואס האבן זיך נישט אנגעשלאסן נישט צו די נעאלאגן און נישט צו די ארטאדאקסן. לויט דער יו״א ענציקלאפעדיע זענען זיי געווען בערך 5–6% פון אלע קהילות, אן קיין אידעאלאגישער באשטימונג. די וויכטיגסטע איז געווען דעברעצין.
שלש שבועות	די דריי שבועות אין מסכת כתובות (ק״א ע״א): נישט ארויפגיין ווי א חומה און נישט דוחק זיין דעם קץ. אויף זיי שטייט דער גאנצער בנין פון ויואל משה.

באגריף	ערקלערונג
מדינה ומלוכה	דער אויסדרוק אין מאמר ישוב ארץ ישראל. מיט אים באשרייבט דער רבי זצ"ל וואס די גרויסע חכמים האבן מורא געהאט וועט ארויסוואקסן פון דעם ישוב פאר דער צייט.
מעשה שטן	אזוי רופט דער רבי זצ"ל (לויט מאגיד, ז' 55) די פריערדיגע ישוב־פלענער, נאכדעם וואס אין 1896 איז באקאנט געווארן דער פלאן צו בויען א מדינה.
שלם (שם, לשון, מלבוש)	דער סלאגאן פון ר' הלל ליכטנשטיין און זיין איידעם ר' עקיבא יוסף שלעזינגער, די אידעאלאגן פון דער שטרענגער הונגארישער ארטאדאקסיע אין די 1860ער יארן: נישט ענדערן נאמען, שפראך און קליידונג.
שומרי הדת	די ארטאדאקסישע ארגאניזאציע אין הונגארן פאר דעם שיסמע. סילבער שרייבט או די חסידישע הנהגה אונטער ר' צבי הירש פרידמאן פון ליסקא האט זיך צו איר געהאלטן גאנץ קאלט.
פסק דין מיכאלאווצע	א פסק פון הערבסט 1865 קעגן יעדע ענדערונג אין בית הכנסת. די אונטערשריפטן זענען געקומען בלויז פון צפון־מזרח, וואו עס האבן געוואוינט אסאך חסידים, און אפילו דארט האבן רוב רבנים זיך אפגעזאגט צו אונטערשרייבן.
ישוב הישן	די קהילה פון שומרי תורה וואס איז געווען אין ארץ ישראל פאר די ציוניסטן. מען רעכנט או פון בערך 1830 האבן זיך דארט באזעצט ארום 20 תלמידים פונעם חתם סופר זצ"ל (לויט וויקיפעדיע).
העדה החרדית	דער אשכנזישער קהל־ראט אין ירושלים, וואס הגאון ר' יוסף חיים זאנענפעלד און הגאון ר' יצחק ירוחם דיסקין זצ"ל האבן אנגעפירט, כדי זיך אפצוטיילן פונעם ציוניסטישן ראט. די צוויי בתי דינים האבן זיך פאראייניגט אין 1936.
אגודת ישראל	א וועלט־פאראיין פון שומרי תורה, געגרינדעט אין קאטאוויץ אין 1912. אין הונגארן איז זי געשטויסן אויף קעגנערשאפט אפילו פון דער הויפט־ארטאדאקסיע.
אגודת החרדים	א פאראיין קעגן אגודת ישראל. לויט העברעאישער וויקיפעדיע האבן דער מונקאטשער רבי, דער באבאווער רבי ר' בן ציון האלבערשטאם און ר' יקותיאל יהודה פון סיגעט עס געגרינדעט אין ניי־סאנדעץ, דעם 30טן אפריל 1935.
צרת בעל פעור	אזוי האט דער מונקאטשער רבי זצ"ל אנגערופן די באלפור־דעקלאראציע פון 1917 (לויט העברעאישער וויקיפעדיע).
חבת הארץ	א ספר פון ברוך דוד הכהן (ירושלים 1897) לטובת דעם ישוב. דער רבי זצ"ל ציטירט פון אים א בריוו אין מאמר ישוב ארץ ישראל, אלס ראיה אז אזעלכע פלענער האבן עקזיסטירט נאך פאר דעם ציוניסטישן געדאנק.

מקורות פון דעם קאפיטל

• ויואל משה, הקדמה (לויט מאגיד'ס איבערזעצונג, ז' 9–17)

• ויואל משה, מאמר ישוב ארץ ישראל, דער פרק פאר §109 (לויט מאגיד'ס איבערזעצונג, ז' 53–55, 69)

• Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology 124 ,65 ,64 ,60 ,39 ,24 ,21 הערות; 1–8; הקדמה ז')

• Michael K. Silber, YIVO Encyclopedia: „Orthodoxy"; „Hungary before 1918"

• YIVO Encyclopedia: „Sofer Family" (Ferziger); „Transylvania" (Gyémánt); „Hungary from 1918 to 1945" (Haraszti); „Kasztner, Rezső" (Frojimovics & Weitz)

• USHMM Holocaust Encyclopedia: „The Holocaust in Hungary"

• Aviezer Ravitzky, „Munkacs and Jerusalem", in: Zionism and Religion (1998), 67–89; Messianism, Zionism, and Religious Radicalism (1996), 48–63

• Menachem Keren-Kratz, Journal of Contemporary Jewry 37 (2017): 457–79

• וויקיפעדיע (ענגליש): Joel Teitelbaum; Chaim Elazar Spira; Agudat Yisrael; Kastner train; Northern Transylvania; Edah HaChareidis; The Holocaust in Hungary; Religious Zionism; Satu Mare; Moses Sofer

• וויקיפעדיע (העברעאיש): חיים אלעזר שפירא; העדה החרדית

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• מיר האבן נישט די העברעאישע סימנים און זייטן פון מאמר ישוב ארץ ישראל און פון דער הקדמה. אלע ווערטער פונעם רבי'ן אין דעם קאפיטל (חוץ דעם ציטאט אין קעסטל) קומען דורך מאגיד'ס ענגלישער איבערזעצונג, און מען דארף זיי נאכקוקן אינעם אריגינאל.

• וואס מיינט דער רבי מיט דעם זאץ „אבער דאס איז געווען א גרויסער טעות"? מאגיד שרייבט אז אינעם קאנטעקסט איז עס נישט קלאר. אויך וועלכע געשעעניש פון 1896 ער מיינט איז, לויט מאגיד, נישט קלאר.

• פארוואס האט דער רבי פארלאזט ארץ ישראל אין 1946? דער איינציגער מקור (וויקיפעדיע) זאגט אז זיינע מוסדות זענען באנקראט געגאנגען, און וועגן זיינע טעטיגקייטן דארט אין 1945–46 האבן מיר נישט קיין שום ידיעות.

• ווי אזוי איז דער רבי אריין אויף דער ליסטע פון דער קאסטנער־באן: האבן זיינע חסידים באצאלט, אדער איז ער אריין דורך דער ליסטע פון בארען פיליפ פאן פרוידיגער? די מקורות קריגן זיך.

• אין וועלכן יאר איז די עדה החרדית געגרינדעט געווארן, 1918 אדער 1919? און אין וועלכן יאר איז דער מונקאטשער רבי געבוירן, 1868 אדער 1871?

• דעם רבינ'ס ציבור־טעטיגקייט און זיינע דרשות קעגן ציוניזם אין רומעניע צווישן די צוויי וועלט־מלחמות זענען כמעט נישט דאקומענטירט, אויסער וויקיפעדיע.

קאפיטל 3

די יסודות פון זיין שיטה

אין דעם קאפיטל:

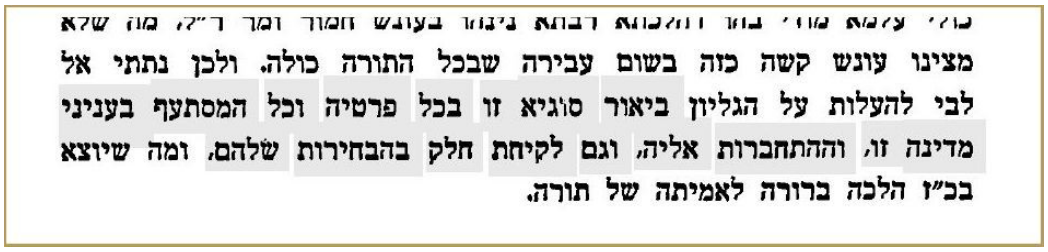
דער יסוד פון דער שיטה · דער גלות א גזירה · די דריי שבועות · די גאולה נאר דורך משיח · די מקורות פון זיין שיטה · די היסטארישע אומשטענדן · הלכה אויף דער היסטאריע

דער יסוד פון דער שיטה

גארנישט פון זיך אליין

א שיטה מיינט א פולע, דורכגעטראכטע שטעלונג. איידער מיר עפענען די ספרים, פרעגן מיר: מיט וועלכע שטיינער האט דער סאטמארער רבי, רבי יואל טייטלבוים זכרונו לברכה, געבויט? אין דער הקדמה, דאס איז די הקדמה צום ספר ויואל משה, שרייבט דער רבי אז גארנישט דערין איז זיין אייגענע מיינונג. אלעס איז צוואמגעקליבן פון חז"ל, פון די ראשונים, די פריערדיגע פוסקים און מפרשים, און פון די אחרונים, די שפעטערדיגע, מיט ביאור און אביסל קורצן פלפול, א שארפע לומדות. זיין ציל זאגט ער קלאר ארויס:

> **ביאור סוגיא זו בכל פרטיה וכל המסתעף בעניני מדינה זו, וההתחברות אליה, וגם לקיחת חלק בהבחירות שלהם**
>
> **ויואל משה, הקדמה**
>
> **טייטש:** די ערקלערונג פון דער סוגיא אין אלע אירע פרטים, און אלץ וואס צווייגט זיך אפ אין די ענינים פון דער מדינה, און דאס זיך מחבר זיין צו איר, און אויך דאס נעמען א חלק אין זייערע בחירות (וואלן).
>
> **ביאור:** דאס שטייט אין דער הקדמה, אין דעם חלק וואו דער רבי זכרונו לברכה פרעגט פארוואס די הלכה פון די שלש שבועות ווערט נישט מבורר אין די פוסקים. ער שטעלט דא ארויס אז דער ספר האט א למעשה'דיגן ציל: די ערנסטקייט פון זיך מחבר זיין און פון גיין צו די בחירות. אינעם ווייטערדיגן חלק לייגט ער צו אז ער האט געגעבן אסאך טעמים. אפילו אויב איינער וועט חולק זיין אויף זיי און עס וועט בלייבן נאר איין טעם, איז דער איינער שוין געגנג.

מצינו עונש קשה כזה בשום עבירה שבכל התורה כולה. ולכן נתתי אל לבי להעלות על הגליון ביאור סוגיא זו בכל פרטיה וכל המסתעף בעניני מדינה זו, וההתחברות אליה, וגם לקיחת חלק בהבחירות שלהם, ומה שיוצא בכ"ז הלכה ברורה לאמיתה של תורה.

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

ער וויל ערקלערן די סוגיא, דאס שטיקל גמרא, מיט אלע אירע פרטים, צוזאמען מיט אלעס וואס צווייגט זיך דערפון ארויס וועגן דער מדינה, וועגן זיך מחבר זיין צו איר, און וועגן נעמען א חלק אין אירע וואלן.

הלכה אדער אידעאלאגיע?

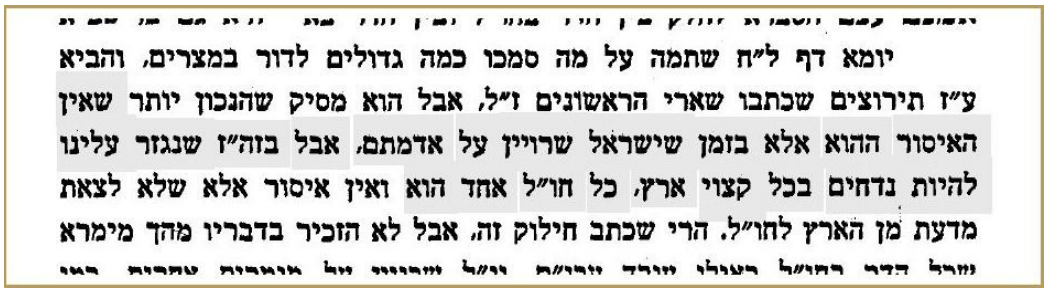
איז דאס א ספר פון הלכה, אדער פון אן אידעאלאגיע? דער פראפעסאר שאול מאגיד, וואס האט איבערגעזעצט דעם ספר אויף ענגליש, שרייבט אז דער הויפט פאקוס דערפון איז הלכה און נישט השקפה. ער לייגט צו אז דער גאנצער חיבור שטייט אויף דעם יסוד אז דאס איז אן ענין פון הלכה. אויף די שאלה איז דא א מחלוקת. אן ארטיקל אין אן ענגלישע ענציקלאפעדיע טענה'ט אז דער רבי האט נישט געזען דאס ברעכן די שבועות אלס א שאלה פון הלכה, נאר אלס א סארט כפירה. דער טעקסט אליין פארבינדט ביידע שטראמען. אין דער הקדמה רופט ער די שבועות א פעסטע הלכה, און אין דער זעלבער הקדמה רופט ער אן אייגענע מלוכה פאר ביאת המשיח כפירה.

דער גלות א גזירה

כל חוץ לארץ איינס

דער ערשטער יסוד איז גלות, פארשטאנען אלס א גזירה פון הימל. אין מאמר שלש שבועות, סימן ד', ברענגט דער רבי דעם ריטב"א. דער ריטב"א שרייבט אז דער איסור ארויסצוגיין פון ארץ ישראל איז נאר בשעת די אידן וואוינען אויף זייער אייגענע ערד:

> **שאין האיסור ההוא אלא בזמן שישראל שרויין על אדמתם, אבל בזה"ז שנגזר עלינו להיות נדחים בכל קצוי ארץ, כל חו"ל אחד הוא**
>
> **ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' ד'**
>
> **טייטש:** אז יענער איסור איז נאר בשעת ישראל זענען באזעצט אויף זייער לאנד. אבער אין דער היינטיגער צייט, וואס עס איז אויף אונז נגזר געווארן צו זיין פארטריבן אין אלע עקן פון דער ערד, איז גאנץ חוץ לארץ איינס.
>
> **ביאור:** דאס זענען די ווערטער פונעם ריטב"א אין יומא ל"ח, וואס דער רבי ברענגט אין מאמר שלש שבועות סי' ד'. פון דעם ריטב"א לערנט ער ארויס אין סוף סי' ו' אז דער עיקר חיוב פון עליה איז בטל געווארן "מחמת גזירת הגלות". אין מאמר ישוב ארץ ישראל (לויט מאגיד'ס איבערזעצונג, ז' 43–45) שרייבט ער אליין אז אנדערע ראשונים זענען נישט מסכים מיטן ריטב"א. ער לייגט אבער צו אז די גזירת הגלות אליין איז "בוודאי" מבואר אין פסוקים.

יומא דף ל"ח שתמה על מה סמכו כמה גדולים לדור במצרים, והביא
ע"ז תירוצים שכתבו שארי הראשונים ז"ל, אבל הוא מסיק שהנכון יותר שאין
האיסור ההוא אלא בזמן שישראל שרויין על אדמתם, אבל בזה"ז שנגזר עלינו
להיות נדחים בכל קצוי ארץ, כל חו"ל אחד הוא ואין איסור אלא שלא לצאת
מדעת מן הארץ לחו"ל. הרי שכתב חילוק זה, אבל לא הזכיר בדבריו מהך מימרא

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

יעצט, אז עס איז אויף אונז געגוזרט געווארן צו זיין פארשפרייט ביז די עקן פון דער וועלט, איז גאנץ חוץ לארץ, יעדעס לאנד אויסער ארץ ישראל, איינס. אין סימן ו' ציט דער רבי ארויס די מסקנא. צוליב דער גזירה פון גלות איז דער אלטער חיוב ארויפצוגיין אוועק. וואס עס בלייבט, אין זיינע ווערטער, איז א קליינע מצוה קעגן דער צייט פון בית המקדש.

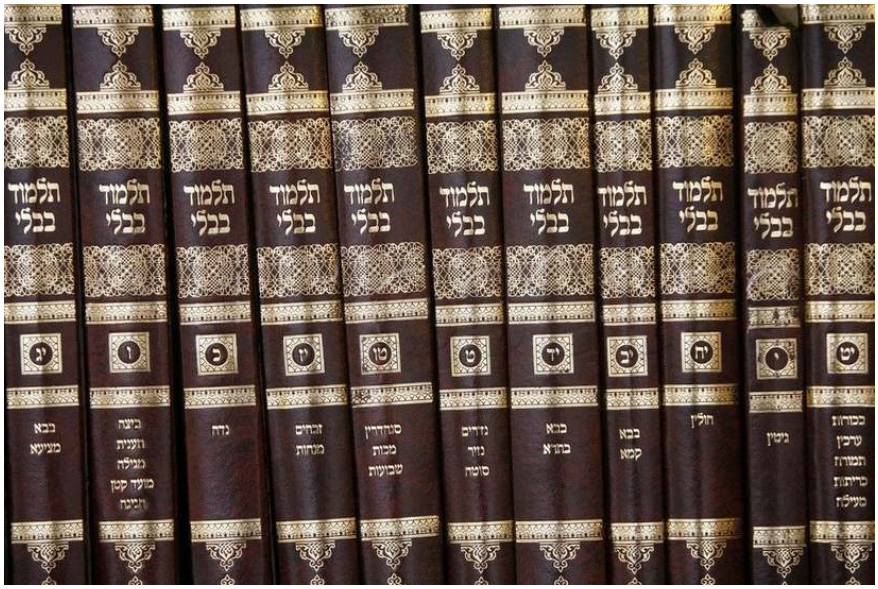
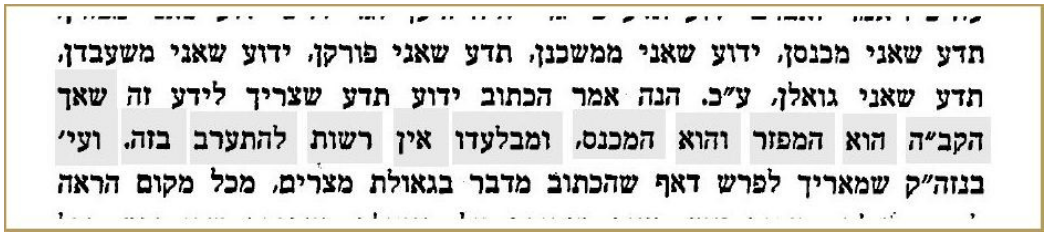

Photo: Wikimedia Commons · Public domain · 2000

נאר דער אייבערשטער זאמלט

אין סימן י״ח קלייבט ער צוזאמען עטליכע מקורות. ער ברענגט די גמרא אין פסחים, און דעם משל פון תנא דבי אליהו וועגן דעם בעל הבית וואס לייגט אוועק זיינע אייגענע כלים און נעמט זיי אליין צוריק. פון די מקורות לערנט ער ארויס:

> **שאך הקב"ה הוא המפזר והוא המכנס, ומבלעדו אין רשות להתערב בזה**
>
> **ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי׳ י״ח**
>
> **טייטש:** אז נאר דער אויבערשטער איז דער וואס צעשפרייט, און ער איז דער וואס זאמלט איין. און א חוץ אים האט מען נישט קיין רשות זיך צו מישן אין דעם.
>
> **ביאור:** דאס איז דער אויספיר פון סי׳ י״ח, וואו דער רבי זאמלט צוזאם עטליכע מקורות. די גמרא אין פסחים פ״ז זאגט אז דער פיזור איז א צדקה. די גמרא אין ע״ז ג׳, מיטן מהרש״א, זאגט אז דורכן פיזור האט זיך די אמונה פארשפרייט איבער דער וועלט. דער תנא דבי אליהו ברענגט דעם משל פון בעל הבית וואס לייגט אוועק זיינע כלים און נעמט זיי צוריק אליין. און דער מדרש רבה לך לך זאגט אויף ״ידוע תדע״: ידוע אז איך צעשפרייט זיי, תדע אז איך זאמל זיי איין. דערמיט ווערט די קיבוץ גליות א זאך וואס געהערט נאר צום אויבערשטן.

תדע שאני מכנסן, ידוע שאני ממשכנן, תדע שאני פורקן, ידוע שאני משעבדן,
תדע שאני גואלן, ע״כ. הנה אמר הכתוב ידוע תדע שצריך לידע זה שאך
הקב״ה הוא המפזר והוא המכנס, ומבלעדו אין רשות להתערב בזה. ועי׳
בנזה״ק שמאריך לפרש דאף שהכתוב מדבר בגאולת מצרים, מכל מקום הראה

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

נאר דער אייבערשטער צעשפרייט און נאר ער קלייבט צוזאמען, און אן אים האט קיינער נישט קיין רשות זיך אריינצומישן. אין סימן י״ד לייגט ער צו דעם רמב״ן צום סוף פון דער תוכחה אין פרשת כי תבוא. דעם אייבערשטנס הבטחה נישט צו פארניכטן די אידן האלט בשעת זיי זענען אין די לענדער פון זייערע שונאים. דערפאר, שרייבט דער רבי, באשיצט דאס וואס רוב אידן וואוינען אין גלות אפילו די איינוואוינער פון ארץ ישראל.

דער מהר"ל: נישט ארויסגיין

ער שטיצט זיך שטארק אויף דעם מהר"ל פון פראג, וואס שרייבט אין נצח ישראל, פרק כ"ד:

> **וכלל אלו דברים, כי גזר השם יתברך את הגלות שלא יצאו מן הגלות והשעבוד, כי הגלות צריך לזה כמו שהתבאר, ולכך גזר שלא יסור לשום צד.**
>
> **מהר"ל, נצח ישראל פרק כד**
>
> **טייטש:** און דער כלל פון די דאזיגע ווערטער איז: אז השם יתברך האט גוזר געווען דעם גלות, אז זיי זאלן נישט ארויסגיין פונעם גלות און פונעם שעבוד, ווייל דער גלות איז נויטיג דערצו, ווי עס איז ערקלערט געווארן. און דעריבער האט ער גוזר געווען אז ער זאל נישט אוועקגיין אויף קיין שום צד.
>
> **ביאור:** דער מהר"ל אין נצח ישראל פרק כ"ד רעדט אויפן לשון "השביעין בדורו של שמד". אפילו ביי שווערע יסורים און א סכנת מיתה טאר מען נישט ארויסגיין פון גלות. אויף דעם בויט דער רבי אין סי' כ' אז עס איז אסור אפילו ברשות, און אפילו "בכפיי של מיתה". אין סי' כ"ו ברענגט ער ארויס אז לויטן מהר"ל נעמט די שבועה ארום "כל מיני דחיקה". אין סימנים ל"ב–ל"ג פרעגט ער אבער אליין אויף דעם יסוד, ווייל "וחי בהם" און "פרט לאנוס" זענען שייך ביי א שבועה.

דער אייבערשטער האט געגוזרט דעם גלות, און געגוזרט אז ער זאל נישט אוועקגענומען ווערן אויף קיין שום אופן. אין סימן כ' לערנט דער רבי ארויס אז די שבועות האלטן אפילו מיט דער רשות פון די אומות, און אפילו ווען מען סטראשעט מיט מיתה. שפעטער, אין סימנים ל"ב און ל"ג, פרעגט ער אליין אויף דעם יסוד. א שבועה איז נישט איינע פון די דריי עבירות פון יהרג ואל יעבור, און ער לאזט איבער דעם מקור דערפאר וואס דארף נאך ערקלערט ווערן. עס איז דא נאך א מחלוקת. אין זיין פירוש אויף כתובות רופט דער מהר"ל די שבועות גזירות פון הימל, און די רעליגיעזע ציוניסטן לערנען דאס אז זיי קענען אויסגיין. די מקורות וואס מען האט פאר זיך ווייזן נישט אויף צי דער רבי האט באטראכט יענעם שטיקל.

וואס איז א נסיון

דאס וואס ארטן אליין ווערט א רוחניות'דיגע ארבעט. אין דער הקדמה ברענגט דער רבי דעם מדרש איכה רבה. לעתיד לבוא וועט דער אייבערשטער זיך וואונדערן ווי אזוי די אידן האבן אויף אים געווארט, און די אידן וועלן ענטפערן אז אן דער תורה וואלטן די אומות זיי פארניכטעט. דער רבי שרייבט:

> **וחזינן בזה שלהמתין ולייחל על הגאולה הוא נסיון גדול, עד שאח"כ הקב"ה יאמר לישראל שמתמה על עמדם בזה הנסיון**
>
> **ויואל משה, הקדמה**
>
> **טייטש:** און מיר זעען פון דעם, אז צו ווארטן און האפן אויף דער גאולה איז א גרויסער נסיון. אזוי ווייט, אז שפעטער וועט דער אויבערשטער זאגן צו ישראל אז ער וואונדערט זיך ווי זיי זענען געשטאנען אין דעם נסיון.
>
> **ביאור:** דאס איז דער אויספיר פונעם רבי'ן אויפן מדרש איכה רבה ג', אין דער הקדמה. דער אויבערשטער וועט זיך וואונדערן ווי אזוי ישראל האבן געווארט, און ישראל וועלן ענטפערן אז אן דער תורה וואלטן די אומות זיי פארניכטעט. מאגיד (הערה 93) לייענט דערין צוויי זאכן. ערשטנס, אן תורה וועט דער דראנג צו נעמען דעם גורל אין די אייגענע הענט צו שטארק. צווייטנס, וועט עס פארלאזט די תורה נעמט אראפ די באשיצנדע שיכט.

ואין זאת אלא תורה שנאמר וזאת התורה, וכן דוד אמר לולי תורתך שעשועי
אז אבדתי בעניי, על כן אוחיל וכו' יעיי"ש שהאריך מתחלה במשל. וחזינן בזה
שלהמתין ולייחל על הגאולה הוא נסיון גדול, עד שאח"כ הקב"ה יאמר לישראל
שמתמה על עמדם בזה הנסיון, וא"א לעמוד בזה הנסיון אלא ע"י שימת לב
להתוה"ק, ואך התוה"ק מגנת ומצלת.

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

צו ווארטן און האפן אויף דער גאולה איז א גרויסער נסיון, און נאר די תורה גיט די כח אים אויסצושטיין. מאגיד טייטשט אז דער רבי האט פארקירצט דעם מדרש כדי ארויסצוברענגען דעם פונקט. אן תורה ווערט דער דראנג אליין צו כאפן זיין גורל צו שטארק.

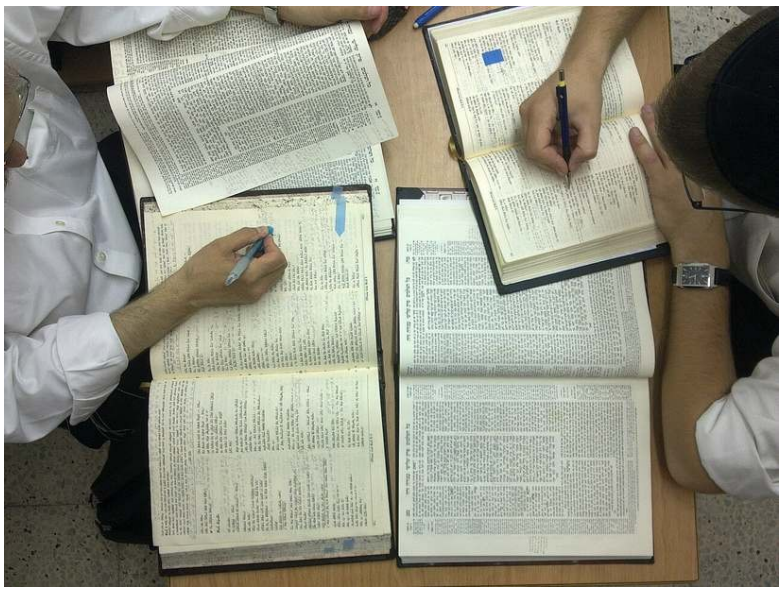

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 3.0 · Mishna · 2012-09-13

די דריי שבועות

פארוואס שווייגן די פוסקים?

דער צווייטער יסוד זענען די שלש שבועות אין מסכת כתובות, דף ק"י ע"ב ביז דף קי"א ע"א, וואס מיר לערנען שורה נאך שורה אין קאפיטל 5. דא פרעגן מיר נאר ווי אזוי דער רבי שטעלט פעסט זייער כח. אין דער הקדמה פרעגט ער פארוואס די פוסקים רעדן נישט באריכות וועגן די שבועות. זיין ערשטער תירוץ איז אז די פוסקים שטעלן נאר אוועק די הלכה וואס איז נוגע למעשה אין זייער צייט. זיין צווייטער איז אז קיין באווענונג צו ברעכן די שבועות איז נישט אויפגעשטאנען אין אלע יארהונדערטער פון בן כוזיבא און ווייטער, ביז שבתי צבי און נאך אים. זיין דריטער איז אז רב יהודה האט פון זיי ארויסגעלערנט אפילו א איסור פאר א יחיד.

פארוואס שווייגן די פוסקים?

פארוואס שווייגן די פוסקים?

▼

מען שרייבט נאר מעשה'דיגע הלכות

▼

קיין באווענונג איז נישט אויפגעקומען

▼

ר' יהודה לערנט ארויס פון זיי

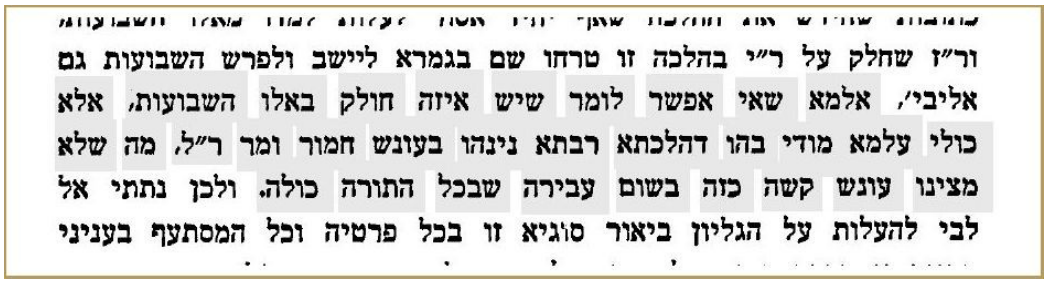
▼

הלכתא רבתא, קיינער חולק נישט

הלכתא רבתא

זיין מסקנא לייענט זיך אזוי:

> **אלמא שאי אפשר לומר שיש איזה חולק באלו השבועות, אלא כולי עלמא מודי בהו דהלכתא רבתא נינהו בעונש חמור ומר ר"ל, מה שלא מצינו עונש קשה כזה בשום עבירה שבכל התורה כולה**
>
> **ויואל משה, הקדמה**
>
> **טייטש:** מיר זעען דערפון, אז מען קען נישט זאגן אז עס איז פאראן ווער עס איז חולק אויף די דאזיגע שבועות. נאר אלע זענען מודה אז זיי זענען א גרויסע הלכה, מיט א שווערן און ביטערן עונש רחמנא ליצלן, וואס אזא שווערן עונש געפינען מיר נישט ביי קיין שום עבירה אין דער גאנצער תורה.
>
> **ביאור:** דאס איז דער סוף פון דער הקדמה, נאך דריי שטאפלען. אויף דעם ערשטן שטאפל, אז די פוסקים ברענגען נאר דינים וואס זענען נוגע למעשה, ברענגט ער ראיות: דעם טור יו"ד של"ב (לקט שכחה ופאה) און של"א (תרומות ומעשרות), די הקדמה פון חובת הלבבות, ב"מ ק"ד ע"ב "בארבעה לא מצינא" מיט רש"י, און שו"ת לחם רב. מאגיד (ז' 31) טייטשט: "halakhot kevu'ot", פעסטגעשטעלטע הלכות וואס קיינער איז נישט חולק אויף זיי.

ור"ז שחלק על ר"י בהלכה זו טרחו שם בגמרא ליישב ולפרש השבועות גם
אליבי', אלמא שאי אפשר לומר שיש איזה חולק באלו השבועות, אלא
כולי עלמא מודי בהו דהלכתא רבתא נינהו בעונש חמור ומר ר"ל, מה שלא
מצינו עונש קשה כזה בשום עבירה שבכל התורה כולה. ולכן נתתי אל
לבי להעלות על הגליון ביאור סוגיא זו בכל פרטיה וכל המסתעף בעניני

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

דאס הייסט, מען קען נישט זאגן אז איינער איז חולק אויף די שבועות. אלע זענען מודה אז זיי זענען א גרויסע הלכה, מיט אן עונש וואס מען געפינט נישט ביי קיין שום אנדערע עבירה אין דער גאנצער תורה. מאגיד באמערקט אז דאס ענטפערט אויף דער קשיא וואס מען האט געקענט ערווארטן, און עס איז משמע דערפון אז די שבועות דארפן יעצט ווערן א הויפט נושא פון לערנען. אנדערע זענען דאס אנדערש. די רעליגיעזע ציוניסטן ווייזן אן אז דער רמב"ם רופט די שבועה איינע וואס איז געגעבן געווארן "דרך משל", און אז ער לאזט זי אויס פון זיין ספר הלכות. דער רבי נעמט זיך אן מיט ביידע שאלות אין סימנים ל"א און ל"ג. הרב חיים וואלקין לערנט פשט אינעם רמב"ם אז ער האלט די שבועות פאר אזהרות, און נישט פאר הלכה.

אפילו א מעשה וואס פעלט

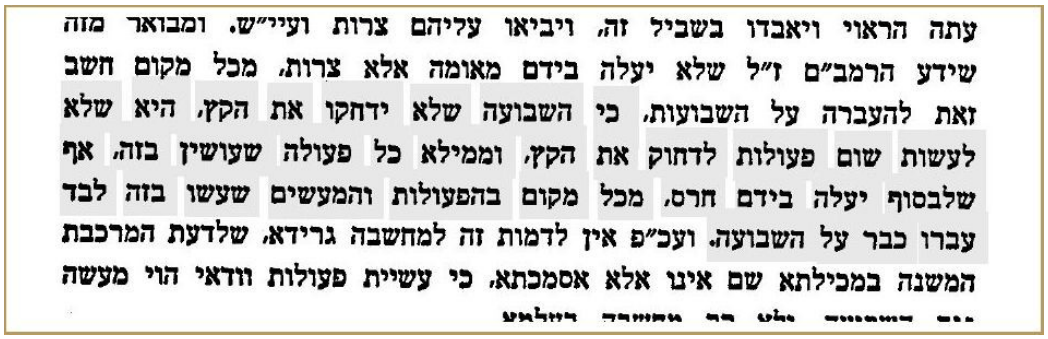
מוז א פרואוו זיך איינגעבן כדי עס זאל זיין אן עבירה? דער רבי ענטפערט פון דעם רמב"ם'ס אגרת תימן. דער רמב"ם האט געווארנט די נאכגייער פון א פאלשן משיח אז גארנישט וועט נישט ארויסקומען דערפון חוץ צרות, און פונדעסטוועגן האט ער אנגערופן זייער פרואוו אן עובר זיין אויף די שבועות. דער רבי שרייבט:

כי השבועה שלא ידחקו את הקץ, היא שלא לעשות שום פעולות לדחוק את הקץ, וממילא כל פעולה שעושין בזה, אף שלבסוף יעלה בידם חרס, מכל מקום בהפעולות והמעשים שעשו בזה לבד עברו כבר על השבועה

ויואל משה, הקדמה

טייטש: ווייל די שבועה אז מען זאל נישט דוחק זיין דעם קץ, מיינט אז מען זאל נישט טון קיין שום פעולות צו דוחק זיין דעם קץ. און דערמיט, יעדע פעולה וואס מען טוט אין דעם, הגם צום סוף וועט בלייבן אין זייער האנט א שארבן, פונדעסטוועגן האבן זיי מיט די פעולות און מעשים אליין וואס זיי האבן געטון שוין עובר געווען אויף דער שבועה.

ביאור: פריער (הקדמה) פרעגט דער רבי צי מען וועלט באשטראפט פאר א בלויזן מחשבה בייא שבועה. ער ברענגט די מכילתא יתרו און דעם מרכבת המשנה, וואס רופט עס שפעטער אן "אסמכתא", און ער לאזט עס "עדיין צריך עיון". די ראיה אז די מעשים אליין זענען שוין אן עבירה ברענגט ער פונעם רמב"ם ז"ל אין אגרת תימן. דער רמב"ם האט געווארנט אז פון דעם וועלן ארויסקומען נאר צרות, און דאך האט ער עס אנגערופן אן עבירה אויף די שבועות.

עתה הראוי ויאבדו בשביל זה, ויביאו עליהם צרות ועי"ש. ומבואר מזה שידע הרמב"ם ז"ל שלא יעלה בידם מאומה אלא צרות, מכל מקום חשב זאת להעברה על השבועות, כי השבועה שלא ידחקו את הקץ, היא שלא לעשות שום פעולות לדחוק את הקץ, וממילא כל פעולה שעושין בזה, אף שלבסוף יעלה בידם חרס, מכל מקום בהפעולות והמעשים שעשו בזה לבד עברו כבר על השבועה. ועכ"פ אין לדמות זה למחשבה גרידא, שלדעת המרכבת המשנה במכילתא שם אינו אלא אסמכתא, כי עשיית פעולות וודאי הוי מעשה

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

דאס הייסט, די שבועה נישט צו דוחק זיין דעם קץ איז אסור יעדע שום פעולה. אפילו אויב די וואס טוען עס בלייבן צום סוף מיט נאר שערבלעך אין די הענט, האבן די מעשים אליין שוין עובר געווען. אין סימן כ"ה לייגט ער צו אז אפילו די קלענסטע פעולה זיך מתגבר צו זיין מיט מענטשליכן כח פאר דער צייט איז קעגן אמונה.

די גאולה נאר דורך משיח

היטן און וואַרטן

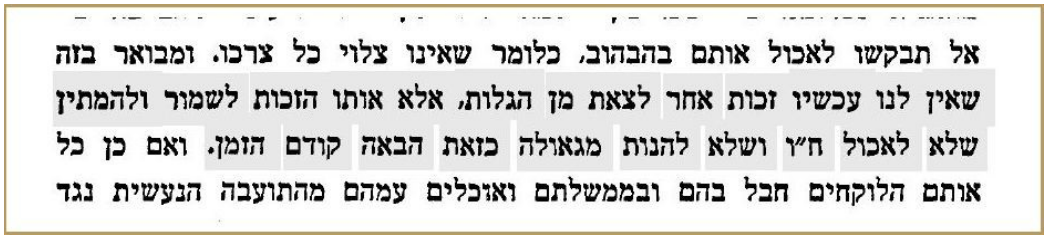
דער דריטער יסוד איז אז די גאולה קומט נאר פון השם יתברך, דורך משיח. אין דער הקדמה טענה'ט דער רבי אז ווען כלל ישראל נעמט פאליטישע הערשאפט פאר משיח איז דאס מינות, כפירה. עס איז משמע דערפון אז אלעס הענגט אין מענטשליכן כח און אין געווער. ער ברענגט דעם ילקוט אויף פרשת בא:

שאין לנו עכשיו זכות אחר לצאת מן הגלות, אלא אותו הזכות לשמור ולהמתין שלא לאכול ח"ו ושלא להנות מגאולה כזאת הבאה קודם הזמן

ויואל משה, הקדמה

טייטש: אז מיר האבן איצט נישט קיין אנדער זכות ארויסצוגיין פון גלות, נאר דעם זכות פון היטן און ווארטן, נישט צו עסן חס ושלום, און נישט הנאה צו האבן פון אזא גאולה וואס קומט פאר דער צייט.

ביאור: דער רבי ברענגט דאס פונעם ילקוט בא רמז קצ"א ("נטרונא") מיטן זית רענן, אין דער הקדמה. דערנאך ברענגט ער די גמרא אין סנהדרין צ"ח מיט רש"י: בן דוד קומט נישט ביז עס הערט אויף אפילו א קליינע מלוכה ביי ישראל. אויב אזוי, איז די דאזיגע מלוכה אליין מעכב. ער מאכט א סוף מיט א תפילה אז די מלוכה זאל זיך ענדיגן נאר דורך א כח פון אויבן, און נישט דורך די אומות, ווייל דאס וואלט געווען א גרויסע סכנה פאר ישראל.

אל תבקשו לאכול אותם בהבהוב, כלומר שאינו צלוי כל צרכו. ומבואר בזה
שאין לנו עכשיו זכות אחר לצאת מן הגלות, אלא אותו הזכות לשמור ולהמתין
שלא לאכול ח"ו ושלא להנות מגאולה כזאת הבאה קודם הזמן. ואם כן כל
אותם הלוקחים חבל בהם ובממשלתם ואוכלים עמהם מהתועבה הנעשית נגד

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

דאס הייסט, אונזער איינציגע זכות יעצט איז צו היטן און צו ווארטן, און נישט הנאה האבן פון א גאולה וואס קומט פאר איר צייט. ער בעט אז די הערשאפט זאל זיך ענדיגן נאר דורך הימל, און נישט דורך די אומות. מאגיד זעט דא אן אונטערשייד פון נטורי קרתא. דער רבי, שרייבט ער, האלט זיך לכאורה ביי א פאציפיסטישע שטעלונג לגבי דער מדינה.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0 · Berthold Werner · 2026-04-26

ווי אלע פעלקער

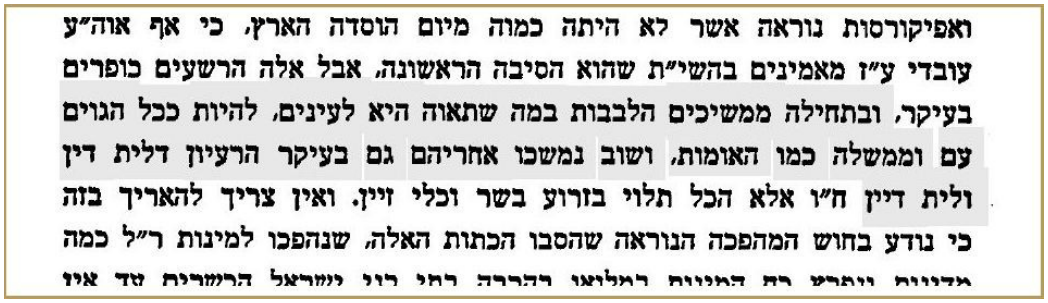
אין דעם ראם פון אונזער ארבעט האבן מיר געפרעגט צי דער רבי ברענגט דעם רב סעדיה גאון'ס מאמר אז אונזער אומה איז נאר אן אומה דורך איר תורה. חרדישע שרייבער ברענגען עס אפט, אבער די טיילן פון זיינע ספרים וואס זענען פאר אונז צוגענגליך ווייזן נישט אז ער ברענגט עס. וואס ער שרייבט יא אין דער הקדמה איז נאנט צום זעלבן גייסט:

ובתחילה ממשיכים הלבבות במה שתאוה היא לעינים, להיות ככל הגוים עם וממשלה כמו האומות, ושוב נמשכו אחריהם גם בעיקר הרעיון דלית דין ולית דיין

ויואל משה, הקדמה

טייטש: און צוערשט ציען זיי די הערצער מיט דעם וואס איז א תאוה פאר די אויגן: צו זיין ווי אלע גויים, א פאלק מיט א מלוכה ווי די אומות. און דערנאך זענען זיי נאכגעגאנגען נאך זיי אויך אינעם עיקר געדאנק פון "עס איז נישטא קיין דין און נישטא קיין דיין".

ביאור: אין דער הקדמה באשרייבט דער רבי די שטאפלען ווי אזוי מען פאלט אריין אין מינות. דער ווייטערדיגער שטאפל איז אז מען פאלט אינגאנצן אריין אין דער נעץ פון מינות "ע"י הגשר של הדתיים", וואס זענען צוגעבונדן צו די ציונים. מאגיד (הערה 109) באמערקט אז דער לשון "ככל הגוים" איז כמעט אלעמאל נעגאטיוו אין תנ"ך (דברים י"ז:י"ד; יחזקאל כ"ה:ח'). דאס איז דער נאענטסטער מקור אינעם רבי'נס טעקסט צום יסוד אז ישראל איז א פאלק נאר דורך דער תורה.

ואפיקורסות נוראה אשר לא היתה כמוה מיום הוסדה הארץ, כי אף אוה"ע עובדי ע"ז מאמינים בהשי"ת שהוא הסיבה הראשונה, אבל אלה הרשעים כופרים בעיקר, ובתחילה ממשיכים הלבבות במה שתאוה היא לעינים, להיות ככל הגוים עם וממשלה כמו האומות, ושוב נמשכו אחריהם גם בעיקר הרעיון דלית דין ולית דיין ח"ו אלא הכל תלוי בזרוע בשר וכלי זיין. ואין צריך להאריך בזה כי נודע בחוש המהפכה הנוראה שהסבו הכתות האלה, שנהפכו למינות ר"ל כמה

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

דאס הייסט, צום ערשט וועלן די הערצער געצויגן דורך דעם חשק צו זיין ווי אלע אומות, א פאלק מיט א רעגירונג. דערנאך וועלן זיי געצויגן צו לייקענען אינגאנצן אין משפט פון הימל. מאגיד באמערקט אז דער לשון "ככל הגוים" איז כמעט שטענדיג נעגאטיוו אין תנ"ך. דער רבי שרייבט אויך אז אמונה אין דער מדינה און אמונה אין דער תורה זענען צוויי הפכים.

די מקורות פון זיין שיטה

דאס הויז פון ישמח משה

וועלכע גדולים טראגן דעם דאזיגן געביידע? צום ערשט קומט זיין אייגענע משפחה. דער רבי האט אנגערופן זיין ספר נאך זיין זיידן, רבי משה טייטלבוים זכרונו לברכה, דער ישמח משה, א תלמיד פונעם חוזה פון לובלין. די הקדמה דערקלערט אז דער דאזיגער זיידע האט מוסר נפש געווען פאר דער גאולה. אין סימן כ"ב שרייבט דער רבי אז זיין טאטע האט נישט געזאגט דאס ווארט "לארצנו" אין דער ברכה פון שופר גדול. לגבי זיין זיידן, דעם ייטב לב, ווייזן די צוגענגליכע מקורות נישט קיין ציטאט אין די ענינים. אין סימן כ"ח ברענגט ער א ספר, תפלה למשה, פון א זיידן וועמענס געניע אידענטיטעט דארף נאך אפגעשטעלט ווערן.

Family chart made for this film

רש״י, רמב״ם, אור החיים

אויסער דער משפחה איז די קייט די קלאסישע. פון רש״י נעמט דער רבי די ווערטער ״ביחד, ביד חזקה״, פאר דער שבועה נישט ארויפצוגיין בחומה. פונעם רמב״ם נוצט ער אגרת תימן און הלכות תשובה; הלכות מלכים קומט נישט פאר אין די טיילן וואס זענען פאר אונז צוגענגליך. פונעם אור החיים נעמט ער עטליכע שטיקער, צווישן זיי די פארדאמונג פון די וואס בעלן זיך אויף דעם גלות. פונעם חתם סופר, אויף פרשת כי תשא, נעמט ער דעם חיוב צו קעמפן מיט מסירות נפש. ער ברענגט אויך פסקי הלכה, צווישן זיי אז דער חיוב ארויפצוגיין איז נאר ווען מען האט דארט א פרנסה גרייט.

דער מונקאטשער רבי

דער רבי איז אויפגעוואקסן אינמיטן דער אונגארישער און גאליציאנער חסידישער קעגנערשאפט צו ציונות. דער מונקאטשער רבי, רבי חיים אלעזר שפירא זכרונו לברכה, דער בעל מנחת אלעזר, איז געווען קעגן סיי דער פאליטישער ציונות און סיי אגודת ישראל. לויט א קיצור אין אן ענציקלאפעדיע, האט דער יונגער רבי יואל אים געשטיצט קעגן דער וועלט אגודה. דער פארשער רביצקי, ווי עס ווערט דארט געברענגט, האט געזען אינעם מונקאטשער רבי׳ס שיטה א גרויסע השפעה אויפן רבין. אבער די צוויי זענען נישט שטענדיג געווען בשותפות. אין 1925 איז דער רבי געווען צווישן די רבנים וואס האבן אפגעשטעלט איינע פון דעם מונקאטשער רבי׳ס איניציאטיוון. די טיילן פון ספר ויואל משה וואס זענען פאר אונז צוגענגליך ברענגען נישט דעם מנחת אלעזר.

זה השער לה'
צדיקים יבואו בו

שאלות ותשובות
מנחת אלעזר

שחיבר מרן רבינו נאון הגאונים קדוש הקדשים
עמוד אש ואורה שר התורה
מקובל אלקי רשכבה"ג
מוהריר חיים אלעזר שפירא זי"ע
אדמו"ר אבד"ק מונקאטש והגלילות יע"א

במחי"ם אות חיים ושלום, דברי תורה, שער ששבר,
חכמה מאמרות, חיים ושלום (עה"ח), נימוקי או"ח,
עולת חמיר, דרכי תשובה, (על הלכות מקואות ונדה) וכו'
ועוד חיבורים כב"ק

חועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ג

ירושלים עה"ק תובב"א
ר"ח כסלו התשנ"ו

אור תורה לעניקאטש

Title page: Minchas Elazar · scan HebrewBooks.org

די ליטווישע ליניע

עס איז אויך געווען א ליטווישע ליניע. רבי יוסף דוב סאלאווייטשיק, דער בית הלוי, האט פארגליכן די ערשטע ציונות צו דער כת פון שבתי צבי. זיין זון, רבי חיים, האט געווארנט נישט זיך אנצושליסן אין אן אונטערנעמונג וואס סטראשעט די נשמה. רבי אלחנן וואסערמאן האט אנגערופן די ציונות עמלק. נאך פריער האט דער רש"ב, דער פינפטער ליובאוויטשער רבי, געוואט די שבועות קעגן דער ציונות. דער פראפעסאר אביעזר רביצקי שרייבט אז דער רש"ב האט געלייגט דעם יסוד פון א פרינציפיעלע חרדישע קריטיק. מיר געפינען נישט קיין ראיה אז דער רבי ברענגט די דאזיגע פערזענליכקייטן אין ספר ויואל משה. דער היסטאריקער מנחם קרן-קראץ, אזוי ווי דער היסטאריקער דוד מאיערס פאסט עס צוזאם, שלאגט אפילו פאר אז דעם רבי'ס קריטיק איז נישט געווען קיין נייע און האט נישט געהאט קיין גרויסע השפעה.

די ליטווישע ליניע

נאמען	שטעלונג
בית הלוי	ווי שבתי צבי'ס כת
ר' חיים בריסקער	א סכנה פאר די נשמות
ר' אלחנן וואסערמאן	ציוניזם איז עמלק
דער רש"ב	די שבועות קעגן ציוניזם

די היסטארישע אומשטענדן

צרות ווי נישט געווען

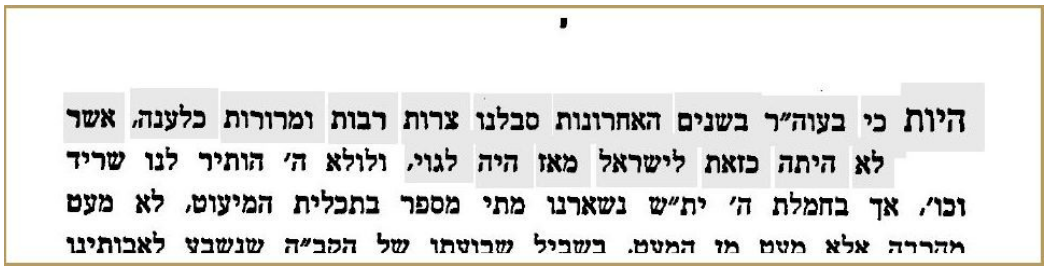
די היסטארישע אומשטענדן קען מען נישט אפטיילן פון דער שיטה. די הקדמה הייבט זיך אן:

היות כי בעוה"ר בשנים האחרונות סבלנו צרות רבות ומרורות כלענה, אשר לא היתה כזאת לישראל מאז היה לגוי

ויואל משה, הקדמה

טייטש: ווייל צוליב אונזערע פילע זינד האבן מיר אין די לעצטע יארן געליטן פילע צרות, ביטער ווי לענה, אזוינס וואס איז נישט געווען בייַ ישראל זינט עס איז געווארן א פאלק.

ביאור: מיט די וועלטער הייבט זיך אן די הקדמה. דער רבי ברענגט דעם חיוב צו זוכן די סיבה פון די צרות פונעם "ספר אור החיים" פון ר' יוסף יעבץ, וואס איז געשריבן נאך גירוש ספרד, און פונעם חוות דעת אויף איכה: עס איז נישטא קיין תועלת צו דערציילן די צרות, סיידן מען דערציילט אויך זייער סיבה. מאגיד (הערה 65) שרייבט אז "די ליידן" מיינען דעם חורבן אייראפע.

היות כי בעוה"ר בשנים האחרונות סבלנו צרות רבות ומרורות כלענה, אשר
לא היתה כזאת לישראל מאז היה לגוי, ולולא ה' הותיר לנו שריד
וכו', אך בחמלת ה' ית"ש נשארנו מתי מספר בתכלית המיעוט, לא מעט

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

אין די לעצטע יארן, שרייבט ער, האבן מיר געליטן צרות ביטער ווי לענה, אזעלכע וואס כלל ישראל האט נישט געקענט זינט עס איז געווארן א פאלק. דער פראפעסאר שאול מאגיד שרייבט אז די דאזיגע ליידן מיינען דעם חורבן פון דער צווייטער וועלט מלחמה. דער רבי האלט אז עס איז נישטא קיין תועלת צו דערציילן די צרות אן דערציילן זייער סיבה, און ער זאגט ארויס אז די סיבה איז דאס עובר זיין אויף די שבועות. די דאזיגע שווערע און וויטאגליכע טענה, צוזאמען מיט אירע קריטיקער, לערנען מיר אין קאפיטל 4 און אין קאפיטל 14.

א מדינה אן תורה

א צווייטער אומשטאנד איז די וועלטליכקייט פון דער ציוניסטישער פירערשאפט; דער רבי רעדט פון א מדינה אן תורה. מאגיד באטאנט אז דער ספר איז געשריבן געווארן אין די 1950ער יארן, ווען די וועלטליכקייט פון דער מדינה איז געווען אסאך מער בולט. אין יענעם רעאם מיינט דאס ווארט "אפיקורסים" כמעט אלעמאל די וועלטליכע ציוניסטן. מאגיד טענה'ט אויך אז דער טיפערער ציל איז געווען אינעווייניג אין דער ארטאדאקסישער וועלט, בפרט אגודת ישראל, אין א מחלוקת וואס איז געגאנגען צוריק ביז אייראפע. קרן-קראץ ווייזט אן אז דעם רבי'ס ערשטע אנטי-ציוניסטישע שריפטן זענען דערשינען אין די בלעטער פון נטורי קרתא, ווי למשל "החומה".

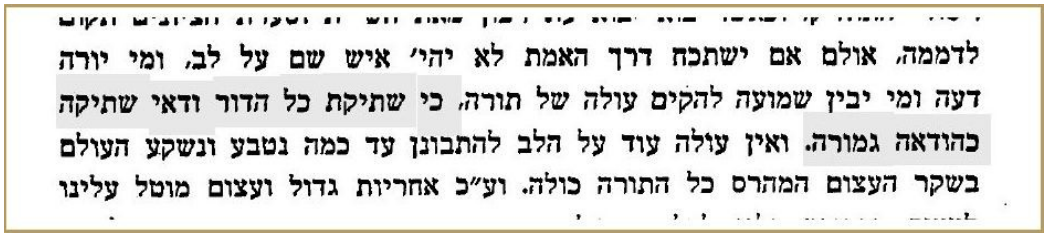
Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0 · Gerd Eichmann · 1982-05-07

הלכה אויף דער היסטאריע

שווייגן איז מודה זיין

צום סוף, דער שיטה פון לערנען. מאגיד שרייבט אז דער רבי פארגלייכט אפט די ווערטער פון דער גמרא מיט דער היינטיגער מציאות, און אז דאס ווערט דער יסוד פון זיין גאנצן דרך: הלכה'דיגע סברות אנגעווענדט אויף דער היסטאריע. ער מאכט אפילו פון מחאה א זאך פון הלכה. פון מסכת שבת דף נ"ה טענה'ט ער אז אין א צייט פון רחמים איז געניג געווען א לייכטערע תוכחה, אבער אין א צייט פון דין האט מען געמוזט גיין ווייטער. ער שרייבט:

> **כי שתיקת כל הדור ודאי שתיקה כהודאה גמורה**
>
> **ויואל משה, הקדמה**
>
> **טייטש:** ווייל די שתיקה פונעם גאנצן דור איז זיכער א שתיקה וואס איז ווי א פולע הודאה.
>
> **ביאור:** דאס שטייט אין דער הקדמה, אינעם חלק וועגן דעם חיוב צו מוחה זיין בפרהסיא. פריער ברענגט דער רבי פונעם רמב"ם אין מורה נבוכים ח"ג פכ"ט אז צו ליידן פאר כבוד שמים איז "מצד הדין". אויב אזוי, מוז יעדער מענטש עס טון, אן זיך צו רעכענען מיט וואס די בריות וועלן זאגן. אינעם זעלבן חלק ברענגט ער דעם חתם סופר אויף כי תשא ("קול מלחמה במחנה") אז מען דארף קעמפן קעגן דעם געדאנק במסירות נפש.

לדממה. אולם אם ישתכח דרך האמת לא יהי' איש שם על לב, ומי יורה
דעה ומי יבין שמועה להקים עולה של תורה, כי שתיקת כל הדור ודאי שתיקה
כהודאה גמורה. ואין עולה עוד על הלב להתבונן עד כמה נטבע ונשקע העולם
בשקר העצום המהרס כל התורה כולה. וע"כ אחריות גדול ועצום מוטל עלינו

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

דאס שווייגן פון א גאנצן דור איז אוודאי א פולע הודאה. מאגיד רופט אן דעם גאנצן ספר איין לאנגע תוכחה, וואס דער רבי האט געהאלטן אז עס איז א חיוב.

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

דער פשט פון "בחומה": ווי דער רבי באווייזט אז די שבועה גילט אפילו ברשות

(וואס דער רבי שרייבט)

אין מאמר שלש שבועות, סימנים י–י"א, שטעלט דער רבי זכרונו לברכה ארויס דריי מעגליכקייטן אין דעם לשון "בחומה". דער ערשטער פשט איז א גרויסע גרופע צוזאמען, דער צווייטער איז רוב ישראל, און דער דריטער איז ארויפגיין מיט מלחמה אן רשות. דעם מהרש"א'ס פשט, אז עס מיינט בויען א מויער, ווארפט ער אפ, ווייל די גמרא רעדט פון "עלי' בחומה" און נישט פון בנין. פון יומא ט' ווייזט ער אז עזרא'ס עליה, וואס איז געווען ברשות, ווערט אויך אנגערופן "חומה". פון ב"ב ח' און פון רש"י אויף שיר השירים ווייזט ער אז יעדע פארשטארקונג הייסט "חומה".

זיין הויפט־ראיה ברענגט ער פונעם מדרש רבה שיר השירים ח' י'. ריש לקיש האט געזאגט צו די אידן פון בבל, וואס זענען געווען פארזאמלט אין א מארק, "בדרו גרמיכון". דערפון לערנט דער רבי ארויס אז יעדע גרויסע כנופיא הייסט חומה, אפילו ווען עס איז נישט רוב ישראל און אפילו ברשות. דערצו ברענגט ער דעם יפה קול: די שבועה גילט אפילו מיט רשות פון די מלכים, ביז דער אויבערשטער וועט אונז איינזאמלען דורך משיח. רש"י'ס לשון "יחד ביד חזקה" טייטשט ער אזוי: "יחד" ווייזט אז דער איסור איז א כלל־עליה, און "יד חזקה" נעמט ארום אפילו מיט בעטן. פרעה האט זיי ארויסגעשיקט "ביד חזקה" בשעת ער האט זיי געבעטן ארויסצוגיין, ווי עס ווערט געברענגט אין רש"י, מזרחי, תנחומא, ילקוט און מכילתא.

אין סי' ט"ז וואונדערט זיך דער רבי אויפן אבני נזר (יו"ד תנ"ג), וואס לערנט פון רש"י'ס "ביד חזקה" אז די שבועה איז נאר אן רשות. ער פרעגט ווי אזוי מען קען בויען אזא גרויסן יסוד אויף דעם איין לשון. אין סי' כ"ג מאכט ער א סיכום. "שלא ימרדו באומות" נעמט ארום יעדע מרידה, סיי אין ארץ ישראל און סיי אינדרויסן. "שלא יעלו בחומה" נעמט ארום א צוזאמענדיגע עליה, אפילו ברשות אדער אפילו דורך כפיה. אינעם זעלבן סימן באטאנט ער אז מען מוז זיך מאמץ זיין צו שטיצן די תושבי ארץ ישראל בגשמיות און ברוחניות, און ער לייגט צו אז ער אליין האט אסאך געטרחט אין דעם.

די חומר פון א שבועה, און די קשיא ווי אזוי זי בינדט שפעטערדיגע דורות

(וואס דער רבי שרייבט)

אין דער הקדמה ברענגט דער רבי פון שבועות ל"ט אז ביי א שבועה דערגרייכט דער עונש אים, זיין משפחה און די גאנצע וועלט. אין סי' ל"ב ברענגט ער דעם אבן עזרא אויף "לא תשא": אפילו אויב עס וואלט ביי ישראל געווען נאר די דאזיגע עבירה אליין, וואלט זי געקלעקט צו פארלענגערן דעם גלות. אלס ביישפילן ברענגט ער בני אפרים, וואס זענען געווען צדיקים און האבן נאר געטוען אינעם חשבון, און פונדעסטוועגן זענען זיי אומגעקומען ווייל זיי זענען פריער ארויס פון גלות. דאס צווייטע ביישפיל איז בן כוזיבא: דער מדרש רבה שיר השירים זאגט אז מען האט זיך דעמאלט נכשל געווען ווייל מען איז עובר געווען אויף דער שבועה.

אין סי' כ"ד ברענגט ער אז די מדרשים לערנען די שבועה אויף בני אפרים און אויף בן כוזיבא, און אז אין תרגום יונתן אויף שיר השירים ח' זאגט משיח "ווארט נאך א ביסל". ער ענדיגט אז דורכדעם וואס מען איז עובר געווען און נישט געווארט, האט מען פארלענגערט דעם גלות. אין סי' כ"ח ברענגט ער דעם בעל "תפלה למשה" אויף תהלים. ער ערקלערט אויף "שוא לכם משכימי קום" אז די וואס עסן תשעה באב און איילן די גאולה, פארלענגערן דעם גלות, ענלעך צו שבתי צבי.

אין סימנים ל"ד–ל"ו פרעגט דער רבי אליין א שווערע קשיא. לויטן ראי"ש און שו"ע יו"ד רכ"ח:ל"ה קען א שבועה נישט בינדן קומענדיגע דורות, נאר א חרם קען. ער שלאגט פאר אז אלע נשמות זענען געווען ביי הר סיני, און אז שיר השירים איז דארט מקובל געווארן. ער דן אין דעם אבני נזר (תנ"ד), אז די שבועה איז געווען צו די שרים און צו די שרשי הנשמות. ער ברענגט אויך די עקידה (נצבים, שער צ"ח), אז די שבועה איז א משל פאר אן אוועקגענומענע השגחה, מיטן תירוץ פונעם של"ה. דער טעקסט ברעכט זיך דארט איבער. אין סימנים ל"א און ל"ג פרעגט ער פארוואס דער רמב"ם האט אויסגעלאזט די שבועות פון יד החזקה. ער ברענגט פונעם רדב"ז, פונעם חכם צבי (סי' י"ד) און פונעם ב"ח איבערן אונטערשרייב צווישן א תשובה און א ספר פסקים. ער ברענגט אויך דעם רמב"ם שפעטערן בריוו קיין מארסיי, וואס איז מחזק די אגרת תימן, און דעם רא"ש (כלל ל"א) וואס ווארנט נישט צו פסק'נען פונעם רמב"ם אן קענען די גמרא.

פארוואס א מלוכה פאר דער צייט איז מעכב די גאולה, און דער ענין פון נסיון

(וואס דער רבי שרייבט)

אין סי' י"ט ברענגט דער רבי דעם מדרש רבה שיר השירים ב' ("קול דודי"): אפילו משיח וועט דארפן בארואיגן ישראל וועגן דער שבועה. ער ענדיגט אז די עליה פון כלל ישראל קיין ארץ ישראל פאר ביאת המשיח, קענן דער שבועה פונעם אויבערשטן, איז מעכב די גאולה. אין סי' כ"א ברענגט ער דעם ראב"ד (עדיות ב':ט'), אז אפילו נאך דער גאולה וועלן ישראל צוערשט גיין "למדבר העמים". די סדר פון שמונה עשרה (מגילה י"ז) שטימט מיט דעם. אינעם רמב"ן'ס מאמר הגאולה (סי' י"ב) ברענגט ער אז די אנדערע שבטים האבן נישט געוואלט דוחק זיין דעם קץ, אפילו מיט כורש'ס רשות.

אין דער הקדמה ערקלערט דער רבי פארוואס דער כח פון טומאה וועלן שטארקער פאר דער גאולה. ער ברענגט דעם תוספות יום טוב אין אבות ה': וועו איין זייט האלט ביי פארלירן, שטארקט זי זיך. דערצו ברענגט ער די תוספות אין ר"ה ט"ז ע"ב פונעם ירושלמי, אז דער שטן וועלן פארשלונגען נאכן שופר גדול. פון דעם לערנט ער ארויס אז דער ס"מ האט אויפגעשטעלט די מדינה כדי צו מבטל זיין די גאולה. די הצלחה פון דער מדינה ערקלערט ער (הקדמה) ווי א נסיון. ער ברענגט דעם אבן עזרא אין ראה איבער א נביא שקר ("כי מנסה ה'"), דעם אור החיים אין יתרו, און דעם רד"ק אויף ירמי' י"ד.

אין סי' ט"ו ברענגט ער דעם אור החיים אין בחוקותי. די חכמים האבן צער פון גלות, אבער זיי נעמען אים אן ווי דער רצון פונעם אויבערשטן. די רשעים, אנדערש, רעדן "דברים כלפי מעלה". דער רבי שרייבט אז רוח הקודש האט געזעט אינעם בית המדרש פונעם אור החיים, ווייל היינט האבן זיך די רשעים איינגעוויקלט אין אזעלכע ווערטער. אינעם זעלבן חלק פון דער הקדמה ברענגט ער די עקידה וועגן שיתוף, אז אמונה אין דער מדינה און אמונה אין דער תורה הקדושה זענען צוויי הפכים.

ווי פארשער לייענען דעם ספר און זיין אויפנאמע

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

שאול מאגיד מאכט עטליכע באמערקונגען אויף די יסודות. אויפן טענה אז א מלוכה פאר משיח איז מינות, שרייבט ער (הערה 46) אז דא בלייבט דער רבי ביים פשוטן פשט, אין קעגנזאץ צו הרב קוק און זיין שיטה. ער ווייזט (הערה 95) אז דער רמב"ם'ס צוגאב, "הכופר בביאת הגואל", מאכט די ציונות פאר מינות לויט דעם רמב"ם'ס אייגענער דעפיניציע, און ער רופט די ציונות (הערה 97) אן אנטי־משיחישקייט אין איר יסוד. דאס פארבינדן די צוויי תוספות וועגן דעם שטן פאר דער גאולה רעכנט מאגיד (הערה 89) פאר דעם רבי'נס אייגענער סינטעז. דעם חסידישן אויספלוג וועגן בית המקדש של מעלה און דעם דברי חיים רופט ער (הערה 107) "עפעס נישט כאראקטעריסטיש".

מאגיד באמערקט (הערה 113) אז אין מאמר שלש שבועות, סימנים קכ"א–קכ"ד, טענה'ט דער רבי אז די ציונות איז ערגער פון אחאב און מנשה, ווייל יענע מלכים האבן געגלייבט אין השי"ת. ער שרייבט (הערה 48) אז דער ציל איז געווען אויך אינעווייניג אינעם ארטאדאקסישן עולם, באזונדערס אגודת ישראל, און ער ברענגט פון קערן־קראץ (ז' 249–53) אז דער רבי איז אין 1946 געקומען קיין אמעריקע צו זאמלען געלט פאר א ירושלימער קהלה, איז אפגעשטעלט געווארן דורך אגודה, און איז געבליבן. ער ברענגט אויך פון קערן־קראץ (ז' 296–98) אז דער רבי האט פונדעסטוועגן זיך אסאך מאל געטראפן מיט אגודה־פירער. אז די "כתות" זענען אגודה אדער בעלזא איז מאגיד'ס אידענטיפיקאציע. דער רבי אליין דערמאנט זיי נישט מיטן נאמען.

לויט דעם וואס דוד מאירס פאסט צוזאם פון מנחם קערן־קראץ, האט ויואל משה אין אנהייב געמאכט וויניג רעש אויסער סאטמאר, און האט ערשט באקומען וואג נאך על הגאולה ועל התמורה (1967). קערן־קראץ באמערקט אויך אז אין אונגארן זענען געווען בולטערע חרדישע רבנים קעגן ציונות, אמווייניגסטנס ביז די 1930ער יארן.

וואס בלייבט אומקלאר אין די מקורות

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

רשות פון די אומות: די צוגעשטעלטע חלקים פון מאמר שלש שבועות (סימנים י"א–י"ז, כ"ג) זאגן קלאר אז די שבועה פון חומה גילט אפילו ברשות, און דער רבי פרעגט אויפן אבני נזר. די העברעאישע ויקיפעדיע, אנדערש, שרייבט אז דער רבי האט אנגענומען דעם פשט פונעם אבני נזר. לויט איר טענה'ט ער ווייטער אז יעדע אומה ווערט געערבנט באזונדער, אז מלחמה איז "יד חזקה", און אז מען איז ארויס פון די גרענעצן פון דער טיילונג. מעגליך שפיגלט דאס אפ א נאכפאלגנדיגע טענה אין אן אנדער חלק פונעם ספר, וואס איז נישט צוגעשטעלט. אן נאכקוקן אין ויואל משה ווייטער פון סי' ל"ו טאר מען עס נישט פארשטעלן ווי זיין הויפט־שיטה.

דער רמב"ם אין הלכות תשובה: לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע האט דער רבי געטענה'ט אז לויטן רמב"ם וועלן אלע ישראל טשובה טון פאר דער גאולה, און אזוי לאנג ווי דאס איז נישט געשען, גילטן די שבועות. דאס געפינט זיך נישט אין די צוגעשטעלטע חלקים פון ויואל משה. אויך די ענגלישע וויקיפעדיע'ס ציטאט, אז די שבועה איז נישט געגעבן געווארן צו די כופרים נאר צו כלל ישראל, וועלכע געברענגט אן א מראה מקום.

אויך די ביאגראפישע פרטים זענען נישט איינהייטלעך. דאס יאר פון דרוק פון ויואל משה וועלכע אנגעגעבן ווי 1958 אין איין מקור און 1961 אין אנדערע, און אויך די אויסגאבע וואס איז דא געגוצט געווארן איז פון 1961. די דאטעס פונעם מונקאטשער רבי'ן זענען חלוק צווישן דער ענגלישער און דער העברעאישער וויקיפעדיע: געבוירן 1868 אדער 1871, נפטר 13 אדער 12 מאי 1937.

דער גאנג פון דער ראיה

דער בנין פון דער שיטה, ווי עס שטעלט זיך ארויס פון דער הקדמה און פון מאמר שלש שבועות

1. דער גלות איז א גזירה פונעם אויבערשטן: גאנץ חוץ לארץ איז איינס (ריטב"א, סי' ד'), און דער אויבערשטער האט גוזר געווען אז דער גלות זאל נישט אוועקגיין אויף קיין צד (מהר"ל, נצח ישראל כ"ד).

▼

2. נאר דער אויבערשטער צעשפרייט און זאמלט איין, און קיינער האט נישט קיין רשות זיך צו מישן (סי' י"ח). דער גלות אליין באשיצט, ווייל ווען רוב ישראל זענען אין גלות באשיצט דאס אפילו די תושבי ארץ ישראל (רמב"ן כי תבוא, סי' י"ד).

▼

3. די שבועות אין כתובות דרוקן אויס די דאזיגע גזירה. אלע דריי וועלכע וועלן געזאגט מיט איין לשון, "אם תעירו ואם תעוררו", און דעריבער האבן זיי איין טעם: נישט צו דוחק זיין דעם קץ (סי' י"ב).

▼

4. די שבועות זענען הלכתא רבתא, און קיינער איז נישט חולק. די פוסקים האבן נישט מאריך געווען ווייל עס איז נישט געווען נוגע למעשה, און ר' יהודה לערנט פון זיי אפילו אן איסור פאר א יחיד (הקדמה).

▼

5. די שבועה פארבאט יעדע פעולה, אפילו אויב זי גייט נישט געלינגען (אגרת תימן, הקדמה). אפילו די קלענסטע פעולה צו נצח'ן מיט זרוע בשר פאר דער צייט איז קעגן דער אמונה (סי' כ"ה).

▼

6. נעמען א מלוכה פאר ביאת המשיח איז מינות, ווייל עס הענגט אלץ אין מענטשלעכן כח. די עליה פון כלל ישראל קעגן דער שבועה, און א מלוכה פאר דער צייט, זענען מעכב די גאולה (הקדמה; סי' י"ט; סנהדרין צ"ח).

▼

7. דעריבער איז אונזער אייניגער זכות צו היטן און ווארטן. דאס ווארטן איז א גרויסער נסיון, וואס מען קען אויסהאלטן נאר דורך דער תורה (ילקוט בא; איכה רבה).

▼

8. די צרות פון די לעצטע יארן זענען געקומען צוליב דער עבירה אויף די שבועות. אזוי ווי די שתיקה פונעם גאנצן דור איז א הודאה, איז מען מחויב צו מוחה זיין בפרהסיא (הקדמה, שבת נ"ה).

שיטות אין פארגלייך

די שבועות: הלכה, אזהרה אדער כפירה? די שיטות אינעם מאטעריאל

ווער	שטעלונג	מקור
דער סאטמארער רבי זכרונו לברכה	הלכתא רבתא וואס קיינער איז נישט חולק; א מלוכה פאר משיח איז מינות	ויואל משה, הקדמה
שאול מאגיד	דער ספר איז הלכה'דיג, נישט טעאלאגיש; דער גאנצער חיבור שטייט אויפן הלכה־סטאטוס	Jewish Anti-Zionism as Political Theology, ז' 17–18, 30
ענגלישע וויקיפעדיע	דער רבי האט עס נישט געהאלטן פאר א הלכה־ענין נאר פאר כפירה	"Three Oaths" (קיין מקור נישט אנגעגעבן)
רעליגיעזע ציוניסטן	"על דרך משל" ביים רמב"ם מיינט נישט־בינדנדיג; דער רמב"ם לאזט עס אויס פון יד החזקה	וויקיפעדיע (ענגליש און העברעאיש)
ר' חיים וואלקין	דער רמב"ם האט די שבועות געהאלטן פאר אזהרות, נישט פאר הלכה	דעת חיים (לויט וויקיפעדיע)
דזשעימס דיימאנד און מנחם קעלנער	דער רמב"ם האט געהאלטן פון אן אקטיווער אויפבוי	לויט ענגלישע וויקיפעדיע

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
1745–1815	דער חוזה מלובלין
1759–1841	ר' משה טייטלבוים, בעל ישמח משה, תלמיד פונעם חוזה
1868 אדער 1871 (?)	דער מונקאטשער רבי, בעל מנחת אלעזר, געבוירן (די מקורות זענען חלוק)
13 יאנואר 1887	דער סאטמארער רבי געבוירן
1889	דער בית הלוי פארגלייכט די פריע ציונות צו דער כת פון שבתי צבי (לויט וויקיפעדיע)
1899–1903	דער רש"ב'ס שריפטן קענן ציונות (קונטרס ומעין)
1918	די עדה החרדית ווערט געגרינדעט
1925	א פרואוו פונעם מונקאטשער רבי'ן צו גרינדן אן אויטאנאמען ביורא ווערט אפגעשטעלט דורך רבנים אנגעפירט פון ר' יוסף צבי דושינסקי און דעם רבי'ן (לויט וויקיפעדיע)
30 אפריל 1935	"אגודת החרדים" ווערט מיטגעגרינדעט דורכן מונקאטשער רבי'ן קענן אגודה (לויט וויקיפעדיע)
1936	א שריפט קענן ציונות מיט הסכמות פון 150 רבנים, אויף דער איניציאטיוו פונעם מונקאטשער רבי'ן

דאטום	געשעעניש
12 אדער 13 מאי 1937 (?)	פטירת דעם מונקאטשער רבי'ן (די מקורות זענען חלוק)
1938	נטורי קרתא ווערט געגרינדעט
30 יוני 1944	דער קאסטנער באן
2 סעפטעמבער 1945	דער רבי קומט אן קיין חיפה
27 סעפטעמבער 1946	דער רבי קומט אן קיין ניו יארק
אפריל 1948	קהל "יטב לב" ווערט געגרינדעט אין ווילליאמסבורג, אנגערופן נאכן רבי'נס זיידע
1951–1979	דער רבי איז נשיא פון דער עדה החרדית (גאב"ד 1953–1979)
1958 אדער 1961 (?)	ויואל משה ווערט געדרוקט (די מקורות זענען חלוק)
1967	על הגאולה ועל התמורה ערשיינט; לויט קערן־קראץ האט ויואל משה ערשט דאן באקומען בריי־טערע אויפמערקזאמקייט

וועריטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
שיטה	א פולע, אויסגעהאלטענע און באגרינדעטע שטעלונג אין א ענין, געבויט אויף מקורות און סברות, און נישט בלויז א מיינונג.
גזירת הגלות	דער יסוד אז דער גלות איז א גזירה פונעם אויבערשטן. דער רבי לערנט עס ארויס פונעם ריטב"א און פונעם מהר"ל, און לויט אים איז דערמיט בטל געווארן דער אלטער חיוב פון עליה.
שלש שבועות	די שבועות אין כתובות ק"י ע"ב–ק"א ע"א, וואס דער אויבערשטער האט משביע געווען ישראל און די אומות. בי"י ר' לוי קומען צו נאך שבועות, צווישן זיי נישט צו דוחק זיין דעם קץ.
עלי' בחומה	די שבועה נישט ארויפצוגיין "ווי א מויער". לויטן רבי'ן (סימנים י–יז, כג) מיינט עס א צוזאמענדיגע עליה פון א גרויסע כנופיא, אפילו ברשות.
דחיקת הקץ	דאס צואיילן די גאולה פאר איר צייט. רש"י לערנט עס אויף צופיל תפילה, דער רמב"ם אין אגרת תימן אויף פאלשע משיחים, און דער מהר"ל נעמט ארום "כל מיני דחיקה".
הלכתא רבתא	"א גרויסע הלכה". מיט דעם לשון באצייכנט דער רבי די שבועות אין דער הקדמה, צו ווייזן אז זיי זענען א פעסטע הלכה און נישט בלויז אגדה.
מינות	כפירה. דער רבי שרייבט (הקדמה) אז דער געדאנק פון נעמען א מלוכה פאר משיח איז מינות, ווייל ער הענגט אלץ אין מענטשלעכן כח און וואפן.
לית דין ולית דיין	"עס איז נישטא קיין דין און נישטא קיין דיין". דאס איז דער לשון פון אפלייקענען השגחה און משפט פון אויבן, וואס דער רבי זעט ווי דער לעצטער שטאפל פונעם ציוניסטישן געדאנק.
נצח ישראל	א ספר פונעם מהר"ל מפראג. אין פרק כ"ד דארט ערקלערט ער די שבועות ווי א גזירה אז דער גלות זאל נישט אוועקגיין אויף קיין שום אופן, און דאס איז א הויפט־יסוד פאר דעם רבי'ן.
אגרת תימן	דער בריוו פונעם רמב"ם צו די אידן אין תימן. דער רבי ברענגט פון דארט אז אפילו א פרואוו וואס גייט נישט געלינגען איז שוין אן עבירה אויף די שבועות.
יפה קול	א פירוש אויף מדרש רבה, וואס דער רבי ברענגט אין סימנים י"א, י"ז און כ"ה. לויט אים גילט די שבועה אפילו מיט רשות פון די מלכים, און בני אפרים האבן זיך פארלאזט אויף "חרבם וזרועם".

באגריף	ערקלערונג
ישמח משה	דער ספר פונעם רבי'נס זיידע, ר' משה טייטלבוים (1759–1841), א תלמיד פונעם חוזה מלובלין. נאך אים האט דער רבי אנגערופן דעם ספר "ויואל משה".
אבני נזר	שאלות ותשובות פונעם סאכאטשובער רב ז"ל. דער רבי טענה'ט אין סימנים ח', ט"ז און ל"ד קעגן זיינע שיטות אין יו"ד תנ"ג–תנ"ד, צווישן זיי די שאלה צי רשות פון די אומות איז מתיר.
שתיקה כהודאה	דער כלל אז שווייגן איז ווי מודה זיין. דער רבי (הקדמה) לערנט פון דעם אז דער גאנצער דור איז מחויב צו מוחה זיין בפרהסיא.

מקורות פון דעם קאפיטל

- ויואל משה, הקדמה (דפוס 1961)
- ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סימנים א׳–ל״ו
- ויואל משה, מאמר ישוב ארץ ישראל (דורך מאגיד'ס איבערזעצונג)
- גמרא כתובות ק״י ע״ב–קי״א ע״א; פסחים פ״ז; ע״ז ג׳; שבת נ״ה; סנהדרין צ״ח; שבועות ל״ט; יומא ט׳, ל״ח
- ריטב״א יומא ל״ח; רש״י; רמב״ם אגרת תימן, הלכות תשובה ג׳, מורה נבוכים ח״ג פכ״ט; רמב״ן כי תבוא און מאמר הגאולה
- מהר״ל, נצח ישראל פרק כ״ד
- אור החיים, בחוקותי און יתרו; חתם סופר, כי תשא און שו״ת; אבני נזר יו״ד תנ״ג–תנ״ד; יפה קול
- מדרש רבה שיר השירים; איכה רבה ג׳; ילקוט בא רמז קצ״א; תנא דבי אליהו
- Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology (איבערזעצונג פון דער הקדמה און מאמר ישוב ארץ ישראל)
- David N. Myers, "On 'The Most Anti-Zionist Text'" (וועגן מנחם קערן־קראץ)
- Aviezer Ravitzky, "Munkacs and Jerusalem", Zionism and Religion (1998) (דורך וויקיפעדיע)
- Kotzk Blog, "The 'Three Oaths': Theologies of Cancellation and Resurrection"
- וויקיפעדיע: Three Oaths; Joel Teitelbaum; Haredim and Zionism; Chaim Elazar Spira; Edah HaChareidis
- ויקיפדיה העברית: שלוש השבועות; חיים אלעזר שפירא

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

- צי דער רבי ברענגט ערגעץ רב סעדיה גאון'ס ווארט "אומתנו אינה אומה אלא בתורותיה" איז נישט באשטעטיגט אין די צוגעשטעלטע חלקים.
- דער רמב״ם אין הלכות מלכים געפינט זיך נישט אין די צוגעשטעלטע חלקים פון ויואל משה, און די טענה פון הלכות תשובה, אז אלע וועלן טשובה טון, איז נאר פון וויקיפעדיע.
- ווער פון די אבות איז דער בעל "תפלה למשה" וואס ווערט געברענגט אין סי׳ כ״ח? מען דארף עס נאכקוקן אינעם ספר אליין.
- וועגן רשות פון די אומות: צי שטייט ערגעץ אין ויואל משה א נאכפאלגנדיגע טענה לויטן אבני נזר, ווי די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אדער נאר די שיטה אז עס גילט אפילו ברשות?
- צי דער רבי האט באטראכט דעם מהר״ל'ס פירוש אויף כתובות, וואו ער רופט די שבועות גזירות, איז אומקלאר.
- דאס יאר פון דרוק פון ויואל משה, 1958 אדער 1961, איז חלוק אין די מקורות.

קאפיטל 4 (א)

דער ספר ויואל משה (א): די הקדמה און מאמר שלש שבועות

אין דעם קאפיטל:

דער ספר און זיין געשיכטע · די הקדמה · די סוגיא אין כתובות · בחומה און דחיקת הקץ · מהר״ל, הלכה אדער משל · רשות, וואלן און געלט

דער ספר און זיין געשיכטע

די ערשטע אויסגאבע

די אויסגאבע וואס אונזער גרופע האט געלערנט איז די פון 1961. איין רעפערענץ ספר רעכנט דעם ספר אונטער 1958, און אן אנדערער אונטער 1961. דאס יאר 1959 קומט נישט פאר אין ערגעץ אין אונזערע מקורות. אונזערע מקורות זאגן אויך נישט וואו ער איז געדרוקט געווארן, וויפיל בלעטער ער האט, אדער צי 1961 איז געווען די ערשטע אויסגאבע. דער היסטאריקער מנחם קרן-קראץ, ווי דוד מ״ערס פאסט עס צוזאמען, שרייבט אז דער ספר האט אין אנהייב נישט געמאכט קיין סאך רעש אויסער סאטמאר. ער האט ערשט באקומען כח נאכדעם וואס ספר על הגאולה ועל התמורה איז ארויס, וואס איז געשריבן געווארן נאך 1967, און ער האלט אז די קריטיק אין דעם ספר איז נישט געווען אריגינעל און אויך נישט געהאט קיין גרויסע השפעה.

דער בוי פונעם ספר

דער ספר הייבט זיך אן מיט א הקדמה. דערנאך קומט דער מאמר שלש שבועות, דער מאמר וועגן די דריי שבועות, וואס איז צעטיילט אין סימנים, דהיינו נומעריטע אפטיילונגען, און גייט ביז בערך 185. דער לעצטער שטיקל דערין זאגט אן דעם קומענדיגן מאמר, וועגן דער מצוה פון ישוב ארץ ישראל לויט אלע ראשונים, די פריערדיגע פוסקים, און די גדולי האחרונים, די שפעטערדיגע. יענער מאמר און דער מאמר לשון הקודש געהערן צום צווייטן טייל פון דעם קאפיטל.

פארוואס ויואל משה

פארוואס דער נאמען? אין דער הקדמה גיט דער סאטמארער רבי, רבי יואל טייטלבוים זכרונו לברכה, צוויי טעמים. ערשטנס, ״ויואל״ מיינט א שבועה. יתרו האט משה רבינו באשוואירן, ווייל ער האט געוואוסט אז משה וועט זיין דער גואל, און ער האט מורא געהאט אז פון גרויס אהבת ישראל וועט משה גיין פאר דער צייט. דער רבי רופט די שבועה ענליך צו די שבועות פון גלות. ער ברענגט דעם תרגום אויף שיר השירים, וואו דער מלך המשיח אליין באשווערט די אידן:

> **שהמלך המשיח משביע שלא להתגרות למיפק מן גלותא עד דיהא רעוא מקדם מארי עלמא.**
>
> **ויואל משה, הקדמה**
>
> **טייטש:** אז דער מלך המשיח באשווערט, מען זאל זיך נישט אנרייצן ארויסצוגיין פון גלות, ביז עס וועט זיין דער רצון פון פארן האר פון דער וועלט.
>
> **ביאור:** דער רבי זצ״ל ברענגט דעם תרגום אויף שיר השירים אין דער הקדמה וויא סמוך צום ערשטן טעם פונעם נאמען. ויואל מיינט א שבועה, און יתרו׳ס שבועה אויף משה רבינו איז ענליך צו די שבועות פון גלות. דער תרגום ווייזט אז די לעצטע שבועה גיט מלך המשיח אליין. דערצו ברענגט ער פון מדרש רבה יתרו פכ״ח און פונעם אלשיך, אז אלע נבואה, בפרט שיר השירים, איז מקובל געווארן ביים הר סיני דורך משה רבינו. אזוי בינדט זיך די שבועה צום נאמען משה.

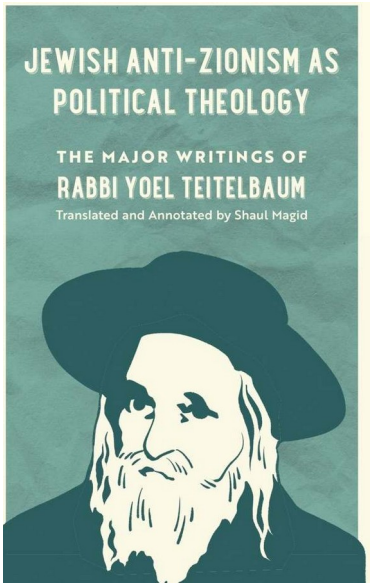

זה בשבועות הראשונות שלשיטתו סובבים על דור המדבר שהי׳ בימי מרע״ה
אבל בשבועה האחרונה כתב שם בתרגום ואמר מלכא משיחא, שהמלך המשיח
משביע שלא להתגרות למיפק מן גלותא עד דיהא רעוא מקדם מארי עלמא,
נמצא שלפי דעתו השבועה האחרונה שהיא על דורינו, היא באה ממלך המשיח,

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

דאס הייסט, די אידן טארן זיך נישט גרייטן ארויסצוגיין פון גלות ביז דער רבונו של עולם וועט עס וועלן. צווייטנס, דער נאמען פארבינדט דעם רבי׳ס אייגענעם נאמען מיט דעם נאמען פון זיין זיידן, דעם ישמח משה, וועלכער, אזוי שרייבט ער, האט מוסר נפש געווען פאר דער גאולה.

סטיל און אדרעסאט

וועגן זיין סגנון שרייבט דער רבי אז ער האט געארבעט אונטער שווערע לאסטן. ער זאגט אז ער האט גארנישט געשריבן פון זיין אייגענער מיינונג. ער האט נאר צוזאמגעקליבן פון חז"ל, די ראשונים און די אחרונים, מיט אביסל קורצן פלפול, דאס הייסט שארפע לומדישע סברות. אפילו אויב נאר איינע פון זיינע טעמים בלייבט שטיין, שרייבט ער, איז דאס געגוג. ער שרייבט, זאגט ער, נאר פאר די ווייניגע וואס זוכן אמת. דער פראפעסאר שאול מאגיד טייטשט דאס אויס. ער זאגט אז די ענוה איז געווען אמת'דיג, וועז מען נעמט אין באטראכט דעם רבי'ס ארבעט פון אויפבויען אין אמעריקע. די מעטאדע פארגלייכט כסדר די זאכן וואס די גמרא זאגט מיט דער מציאות פון היינט. דער אמת'ער עולם צו וועמען ער האט געריעדט איז געווען דער פרומער ציבור וואס האט זיך מפשר געווען מיט דער מדינה, ספעציעל די אגודה. און לויט מאגיד'ס מיינונג איז דער ספר א ספר פון הלכה, נישט ווי דער ספר על הגאולה ועל התמורה, וואס איז א ספר פון השקפה און אמונה.

Book cover: S. Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology (UC Press 2025, CC BY-NC-ND)

די הקדמה

דער אנהייב פון דער הקדמה

די הקדמה הייבט זיך אן:

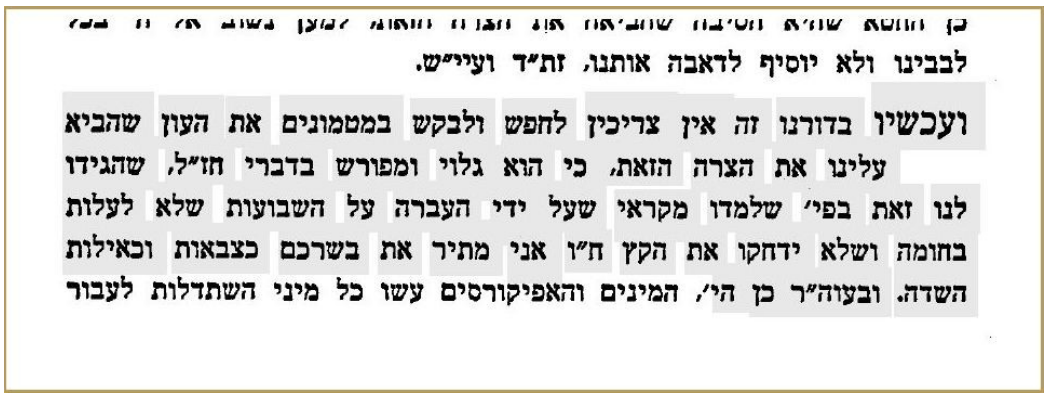
> **היות כי בעוה"ר בשנים האחרונות סבלנו צרות רבות ומרורות כלענה, אשר לא היתה כזאת לישראל מאז היה לגוי**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 3)**

אין די לעצטע יארן, שרייבט ער, האבן מיר אויסגעליטן צרות ביטער ווי לענה, אזעלכע ווי כלל ישראל האט נישט געקענט זינט עס איז געווארן א פאלק. מאגיד לייענט דאס אלס א קלארן רמז אויפן חורבן. דער רבי שרייבט אז נאר א שארית הפליטה איז געבליבן, און נאר צוליב דער שבועה וואס השם האט געשוואורן די אבות. דערנאך ברענגט ער רבי יוסף יעבץ, וועלכער האט געשריבן נאך דעם גירוש ספרד, און דעם חוות דעת אויף איכה. פון זיי לערנט ער ארויס דעם אידישן וועג: דערציילן די צרות האט נישט קיין תועלת סיידן מען דערציילט אויך זייער סיבה.

זיין הויפט-טענה

דערנאך קומט זיין הויפט טענה:

> **ועכשיו בדורנו זה אין צריכין לחפש ולבקש במטמונים את העון שהביא עלינו את הצרה הזאת, כי הוא גלוי ומפורש בדברי חז"ל, שהגידו לנו זאת בפי' שלמדו מקראי שעל ידי העברה על השבועות שלא לעלות בחומה ושלא ידחקו את הקץ ח"ו אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה. ובעוה"ר כן הי'**
>
> **ויואל משה, הקדמה**
>
> **טייטש:** און יעצט אין אונזער דור דארף מען נישט זוכן און נאכזוכן ווי נאך באהאלטענע אוצרות דעם עון וואס האט געברענגט אויף אונז די דאזיגע צרה. ווייל ער איז אנטפלעקט און קלאר געזאגט אין די ווערטער פון חז"ל, וואס האבן אונז דאס בפירוש געזאגט, געלערנט פון פסוקים: אז דורך עובר זיין אויף די שבועות נישט ארויפצוגיין ווי א חומה און נישט דוחק צו זיין דעם קץ ח"ו, „מאך איך הפקר אייער פלייש ווי די הירשן און די הינדן פון פעלד". און צוליב אונזערע פילע זינד איז אזוי געווען.
>
> **ביאור:** דאס איז דער צענטראלער טענה פון דער הקדמה. גלייך דערנאך שרייבט דער רבי אז די מינים האבן געטון אלערליי השתדלות צו נעמען „ממשלה וחירות קודם הזמן", און ער פרעגט צי מען ווערט באשטראפט פאר בלויז א מחשבה אויף א שבועה (מכילתא יתרו, מרכבת המשנה). זיין תירוץ: דא זענען געווען גרויסע מעשים. די קלארע ווערטער וועגן זעקס מיליאן שטייען ערשט אין גוף פונעם מאמר, סי' קי (משמע קי"א) און סי' קלה.

לבבינו ולא יוסיף לדאבה אותנו, זת"ד ועי"ש.

ועכשיו בדורנו זה אין צריכין לחפש ולבקש במטמונים את העון שהביא עלינו את הצרה הזאת, כי הוא גלוי ומפורש בדברי חז"ל, שהגידו לנו זאת בפי' שלמדו מקראי שעל ידי העברה על השבועות שלא לעלות בחומה ושלא ידחקו את הקץ ח"ו אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה. ובעוה"ר כן הי', המינים והאפיקורסים עשו כל מיני השתדלות לעבור

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

אין אונזער דור, שרייבט ער, דארף מען נישט זוכן דעם עון. חז"ל האבן קלאר געזאגט אז עובר זיין אויף די שבועות נישט ארויפצוגיין ווי א חומה און נישט דוחק זיין דעם קץ ברענגט "איך וועל מפקיר מאכן אייער פלייש ווי די הירשן און ווי די הינדן פון פעלד". און אזוי איז עס געווען. דאס זענען נישט געווען בלויז מחשבות, לייגט ער צו, נאר ריזיגע מעשים. פון דעם רמב"ם'ס אגרת תימן לערנט ער ארויס אז אפילו מעשים וואס זענען נישט געלונגען זענען אויך עובר אויף דער שבועה. דער עונש פון א שבועה דערגרייכט די גאנצע וועלט. דא איז די מעשה געווען בפרהסיא, געטון דורך המון עם, מיט ווייניג וואס האבן מוחה געווען. ממילא איז עס געפאלן אויף אלעמען, און עס האט זיך אנגעהויבן, ווי חז"ל זאגן, פון די צדיקים.

בני אפרים און בר כוזיבא

ער ברענגט פריערדיגע מעשים. די בני אפרים זענען געווען צדיקים וואס האבן נאר טועה געווען אינעם חשבון פונעם קץ. דער דור פון בר כוזיבא איז געווען פול מיט תורה, און פונדעסטוועגן זאגט דער מדרש אז ער האט זיך נכשל געווען דורך דער שבועה. איין זאך מוז מען זאגן גענוי. די קלארע ווערטער וועגן 6 מיליאן קומען נישט פאר אין דער הקדמה, נאר אינעם מאמר גופא. זיי קומען פאר אין סימן ק"י, ווי עס זעט אויס קי"א, און נאכאמאל אין סימן קל"ה. די מחלוקת אויף דער טענה געהערט צו קאפיטל 14.

בני אפרים און בר כוזיבא
שיר השירים רבה
ששה מליונים: סי׳ קי״א, קל״ה
די מחלוקת: פרק 14

מינות, דער בריק, דער נסיון

דער רבי שרייבט אז דער גאנצער געדאנק פון א מלוכה פאר משיח קומט איז מינות, כפירה, ווייל נאר דער אייבערשטער איז דער גואל. עס הייבט זיך אן מיט דעם רצון צו זיין ווי אלע אומות, און עס ענדיגט זיך מיט לייקענען אין דעם הימלישן משפט. לויט זיינע ווערטער זענען די פרומע וואס האבן זיך אנגעשלאסן אין ציונות געווארן די בריק. פראפעסאר מאגיד זעט דא בעיקר די אגודה. די הצלחה פון דער מדינה, שרייבט דער רבי, איז א נסיון, אזוי ווי דער אות פון א נביא השקר. דער שטן האט זי אויפגעשטעלט כדי מבטל צו זיין די גאולה, און דאס ווארטן איז דער גרויסער נסיון. פונדעסטוועגן מוז איר סוף קומען נאר פון הימל, נישט דורך די אומות. מאגיד טייטשט דאס ווי א בכוונה'דיגע ווייטקייט פון נטורי קרתא.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 3.0 · This photo was taken by participant/team The S

הלכתא רבתא

פארוואס האבן אזויפיל זיך טועה געווען? ווייל, שרייבט ער, זיי האבן נישט פארשטאנען די טיפקייט פון דער הלכה. די פוסקים ברענגען נאר הלכה למעשה, און פון בר כוזיבא ביז אונזער צייט איז נישט אויפגעשטאנען קיין באוועגונג צו ברעכן די שבועות. און ער שרייבט:

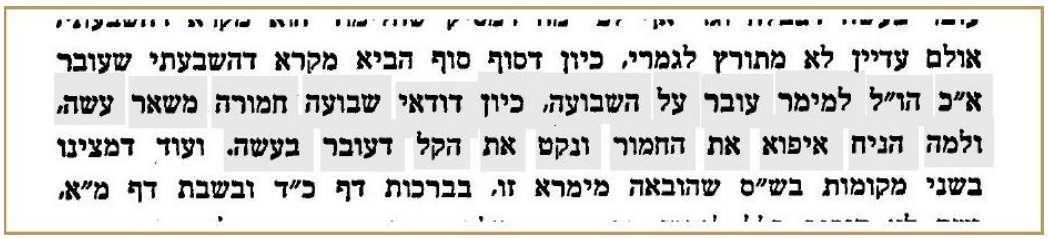
> **אלמא שאי אפשר לומר שיש איזה חולק באלו השבועות, אלא כולי עלמא מודי בהו דהלכתא רבתא נינהו בעונש חמור ומר ר"ל, מה שלא מצינו עונש קשה כזה בשום עבירה שבכל התורה כולה**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 3)**

רב יהודה האט אפילו דעם איסור פון א יחיד ארויסגעלערנט פון די שבועות, און די גמרא טייטשט זיי אויך לויט רבי זירא. ממילא איז קיינער נישט חולק אויף זיי. זיי זענען א הלכתא רבתא, א גרויסע הלכה, מיט אן עונש וואס מען געפינט נישט אזוי ערגעץ אין דער גאנצער תורה. צום סוף, פון דער גמרא אין שבת און אין ערכין וועגן מחאה, איז ער מסיק אז דאס שווייגן פון א גאנצן דור איז א הודאה, און אז תוכחה איז א חוב. פראפעסאר מאגיד'ס סך הכל: דער גאנצער ספר איז איין לאנגע תוכחה.

די סוגיא אין כתובות

סימן א' ברענגט די גמרא אין כתובות, פון דף ק"י ע"ב ביז דף קי"א ע"א, און פרעגט:

> **א"כ הו"ל למימר עובר על השבועה, כיון דודאי שבועה חמורה משאר עשה, ולמה הניח איפוא את החמור ונקט את הקל דעובר בעשה**
>
> **ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' א'**
>
> **טייטש:** אויב אזוי, האט ער געדארפט זאגן „ער איז עובר אויף דער שבועה", ווייל א שבועה איז זיכער חמור'ער ווי אן אנדער עשה. פארוואס דען האט ער איבערגעלאזט דאס חמור'דיגע און גענומען דאס גרינגערע, אז ער איז עובר אויף אין עשה?
>
> **ביאור:** אין סי' א' ברענגט דער רבי די גאנצע סוגיא כתובות ק"י ע"ב–קי"א ע"א, אריינגערעכנט ר' לוי"ס זעקס שבועות און ר' אלעזר"ס „מתיר את בשרכם", און דערנאך פרעגט ער די קשיא. ער שטויסט אפ צוויי תירוצים: דעם ר"י"ף אין עין יעקב (גולים וואס זענען ארויס אומגעוואלט), און דעם הפלאה (אז „הכל מעלין" גייט אויף אנדערע לענדער), לויט תוס' גיטין ב'. דער תירוץ קומט ערשט אין סי' ע"ט: רש"י האט צוגעלייגט תפילה כדי די שבועה זאל חל זיין אויף א דבר המותר, און דורך א מיגו (שבועות כ"ב) כאפט זי דאן אויך מעשים.

אולם עדיין לא מתורץ לגמרי, כיון דסוף סוף הביא מקרא דהשבעתי שעובר
א"כ הו"ל למימר עובר על השבועה, כיון דודאי שבועה חמורה משאר עשה,
ולמה הניח איפוא את החמור ונקט את הקל דעובר בעשה. ועוד דמצינו
בשני מקומות בש"ס שהובאה מימרא זו, בברכות דף כ"ד ובשבת דף מ"א,

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

אויב ארויסגיין פון בבל איז עובר אויף א שבועה, וואס איז חמור'ער פון א מצות עשה, פארוואס האט רב יהודה דערמאנט די לייכטערע עבירה? דער תירוץ וואלט ביז סימן ע"ט. די שבועה איז נישט על פי דין מחייב די שפעטערדיגע דורות; זי דריקט אויס אן עונש אויף דער מדריגה פון א שבועה. דערפאר האט רב יהודה דערמאנט די שטרענגע עבירה על פי הלכה. אין סימן ט' פסק'נט דער רבי או די הלכה איז ווי רבי זירא. ממילא איז די עליה פון א יחיד מותר, און די שבועות זענען נאר אויף דעם וואס רבי זירא האלט אויך. די וועריאציע פון דער גמרא אליין לערנען מיר אין קאפיטל 5.

Gemara Kesubos 110b · page from HebrewBooks.org

בחומה און דחיקת הקץ

וואס הייסט בחומה

וואס מיינט "כחומה"? אין סימן י' ווייזט דער רבי אויף דער עליה פון עזרא, וואס איז געווען מיט רשות פון דעם קעניג, און פונדעסטוועגן ווערט זי אנגערופן א חומה. ער איז מסיק:

מבואר שכל כנופיא גדולה אף אם אינם רוב ישראל ואף ברשות נקרא חומה,

ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' י'

טייטש: עס איז קלאר אז יעדע גרויסע כנופיא (צוזאמענקום), אפילו ווען זיי זענען נישט דער רוב פון כלל ישראל, און אפילו מיט רשות, הייסט „חומה".

ביאור: אין סי' י' שטעלט דער רבי אוועק דריי מעגליכע פשטים אין „בחומה": א גרויסע גרופע, דער רוב פון כלל ישראל, אדער ארויפגיין מיט מלחמה אן רשות. דעם מהרש"א פשט, בויען א וואנט, שטויסט ער אפ. די ראיות: יומא ט' (עזרא'ס עלייה מיט רשות הייסט חומה), ב"ב ח', רש"י אויף שיר השירים און דער מדרש. אין סי' י"א ברענגט ער דעם יפה קול, אז עס גילט אפילו מיט רשות פון די מלכים. אין סי' כ"ג פאסט ער צוזאם: אפילו מיט רשות, און אפילו ווען מען ווערט געצוואונגען.

כנופיא שראה בימיו בשוק בבבל שהוא חומה והתרעם על שלא עשו כן בעלייתם
בימי עזרא מבואר שכל כנופיא גדולה אף אם אינם רוב ישראל ואף ברשות
נקרא חומה, כי בודאי לא היתה אסיפת מרידה ח"ו, ושזה בלאו הכי אסור
משבועה שלא ימרדו באומות, וגם בימי עזרא הי' הכל ברשות בלא מרידה,

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

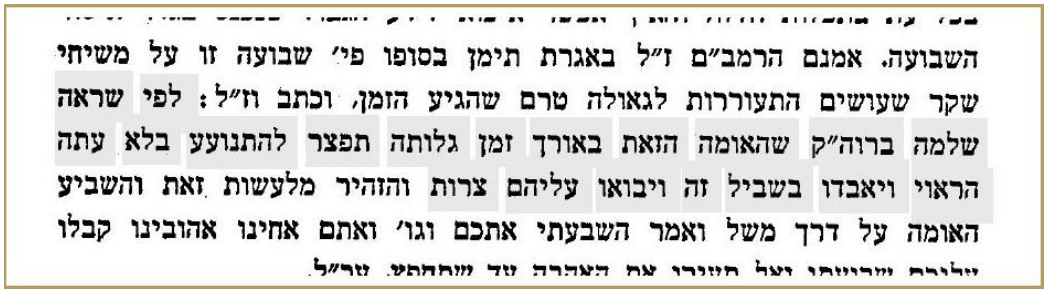
יעדע גרויסע אסיפה איז א חומה, אפילו ווען עס איז נישט קיין רוב, און אפילו מיט רשות. רש"י טייטשט די חומה "ביחד, ביד חזקה". דער אבני נזר האט דערפון ארויסגעלערנט אז די שבועה איז נאר אן רשות. אין סימנים ט"ז און י"ז ענטפערט אים דער רבי. יציאת מצרים איז געווען מיט רשות פון פרעה, ממילא איז אנשטיין, אפילו דורך בעטן, א יד חזקה. און אויב רש"י וואלט געמיינט מלחמה,

וואלט דאס ווארט "ביחד" געווען איבריג. די טענות פון די רעליגיעזע ציוניסטן, ווי מען ברענגט, טייטשן "ביחד" פונקט פארקערט: א פאמעלעכע עליה איז נישט קיין חומה. פונדעסטוועגן איז דער רבי אין סימן כ"ג מעורר צו שטיצן די איינוואוינער פון ארץ ישראל.

דחיקת הקץ

וועגן דחיקת הקץ שטעלט סימן כ"ד צוויי פשטים זייט ביי זייט. רש"י טייטשט עס ווי צופיל תפילה. דער רמב"ם אין אגרת תימן טייטשט עס ווי מעשים פון משיחי שקר:

> **לפי שראה שלמה ברוה"ק שהאומה הזאת באורך זמן גלותה תפצר להתנועע בלא עתה הראוי ויאבדו בשביל זה ויבואו עליהם צרות**
>
> **ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' כ"ד**
>
> **טייטש:** ווייל שלמה המלך האט געזען מיט רוח הקודש אז די דאזיגע אומה וועט אין דער לאנגער צייט פון איר גלות זיך שטארק אנשטרענגען זיך צו רירן נישט אין דער ריכטיגער צייט, און זיי וועלן צוליב דעם אומקומען, און עס וועלן קומען אויף זיי צרות.
>
> **ביאור:** אין סי' כ"ד שטעלט דער רבי צוואם צוויי פשטים אין דחיקת הקץ: רש"י טייטשט עס אויף צופיל תפילה, דער רמב"ם אין אגרת תימן אויף מעשים פון פאלשע משיחים. ער ברענגט מדרש רבה, תנחומא, מכילתא און ילקוט, וואס וועגדן די שבועות אן אויף בני אפרים און בר כוזיבא. אין תרגום יונתן זאגט משיח „ווארט נאך א ביסל", און דער רבי שרייבט אז ווייל מען האט נישט געווארט האט מען פארלענגערט דעם גלות. אין סי' כ"ט-ל' זוכט ער דעם מקור פאר רש"י'ס פשט: ר' חייא און זיינע זין (ב"מ פ"ה), וועמענס תפילה האט געקענט דוחק זיין דעם קץ.

השבועה. אמנם הרמב"ם ז"ל באגרת תימן בסופו פי' שבועה זו על משיחי
שקר שעושים התעוררות לגאולה טרם שהגיע הזמן, וכתב וז"ל: לפי שראה
שלמה ברוה"ק שהאומה הזאת באורך זמן גלותה תפצר להתנועע בלא עתה
הראוי ויאבדו בשביל זה ויבואו עליהם צרות והזהיר מלעשות זאת והשביע
האומה על דרך משל ואמר השבעתי אתכם וגו' ואתם אחינו אהובינו קבלו

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

שלמה המלך האט געזען מיט רוח הקודש אז אין איר לאנגן גלות וועט די אומה זיך דרייען צו רירן זיך פאר דער צייט, און זי וועט צוליב דעם אומקומען און ליידן צרות. אין סימן כ"ה איז דער רבי מסיק אז אפילו די קלענסטע פעולה זיך מתגבר צו זיין מיט מענטשליכן כח פאר דער צייט איז קעגן אמונה.

Document: Wikimedia Commons · CC BY 4.0

מהר"ל, הלכה אדער משל

יהרג ואל יעבור

דערנאך קומט יהרג ואל יעבור, מען זאל זיך לאזן הרג'ענען און נישט עובר זיין. אין סימן כ' ברענגט דער רבי דעם מהר"ל אין נצח ישראל:

> **ועוד פירוש 'בדורו של שמד', רוצה לומר אף אם יהיו רוצים להמית אותם בעינוי קשה, לא יהיו יוצאים ולא יהיו משנים בזה.**
>
> **מהר"ל, נצח ישראל פרק כד**
>
> **טייטש:** און נאך א פירוש אין „בדורו של שמד": ער מיינט צו זאגן, אפילו ווען מען וועט זיי וועלן טויטן מיט שוועדע יסורים, זאלן זיי נישט ארויסגיין און נישט ענדערן אין דעם.
>
> **ביאור:** דער מהר"ל וצ"ל (נצח ישראל פרק כ"ד) טייטשט אזוי די שבועה „השביעין בדורו של שמד". דער רבי ברענגט עס צום ערשטן מאל אין סי' כ', און לייגט צו: נישט נאר איז אסור ארויסצוגיין פון גלות מיט רשות, נאר אפילו אונטער כפיה פון מיתה. אין סי' ל"ב–ל"ג פרעגט ער פארוואס דאס זאל זיין אזוי, און אין סי' ע"ו ענטפערט ער אז דאס שטייט אויף כפירה. אין סי' פ"א שרייבט ער אז דער מהר"ל האט געגעבן די עוברים א דין משומד, „און אין אונזער דור איז נישטא ווער עס קען פסקנ'ען קענן אים".

אפילו אויב מען וויל זיי הרג'ענען מיט שוועדע יסורים, זאלן זיי נישט ארויסגיין און נישט טוישן. אין סימנים ל"ב און ל"ג פרעגט ער א קשיא: א שבועה איז נישט איינע פון די דריי חמורות, און אונס איז פטור. זיין תירוץ קומט אין סימן ע"ו. דער פסק פון מהר"ל שטייט אויף כפירה, לייקענען אין אמונה, ווייל די גאולה איז נאר ביים אייבערשטן, און אמונה דארף מען מפרסם זיין מיט מסירות נפש. סימן ע"ז לייגט צו אז דאס איז אפילו ווען אלע פירער וואלטן געווען צדיקים. אנדערע טייטשן דעם מהר"ל'ס פירוש אויף כתובות אז ער באשרייבט גזירות פון דער מציאות, נישט איסורים. צי דער רבי האט באטראכט יענעם פירוש איז נישט זיכער.

הלכה אדער משל

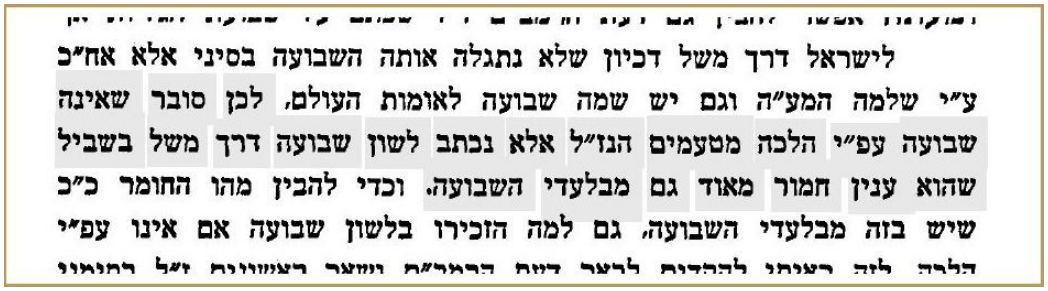
אלזא, זענען די שבועות הלכה אדער אגדתא, א דין וואס איז מחייב אדער א מעשה פון אגדה? זיין תשובה האט עטליכע שיכטן. די הקדמה רופט זיי א הלכתא רבתא. די סימנים ל"א ביז ל"ו ערקלערן פארוואס דער רמב"ם ברענגט זיי נישט. זיי ברענגען די שיטה פון דעם בעל העקידה אז א שבועה קען נישט מחייב זיין די שפעטערדיגע דורות, און זיי זענען מסיק וועגן דעם רמב"ם:

לכן סובר שאינה שבועה עפ"י הלכה מטעמים הנז"ל אלא נכתב לשון שבועה דרך משל בשביל שהוא ענין חמור מאוד גם מבלעדי השבועה

ויואל משה, מאמר שלש שבועות

טייטש: דעריבער האלט ער אז דאס איז נישט קיין שבועה על פי הלכה, צוליב די אויבנדערמאנטע טעמים. נאר מען האט געשריבן א לשון שבועה אויפן אופן פון א משל, ווייל דאס איז א זייער חמור'דיגע זאך אויך אן דער שבועה.

ביאור: דאס איז דער סוף פון סי' ל"ו. פריער, אין סי' ל"ד–ל"ה, ברענגט דער רבי דעם רא"ש און שו"ע יו"ד רכ"ח אז א שבועה קען נישט בינדן קומענדיגע דורות. ער טראכט אז זי איז אפשר געגעבן געווארן בייַ סיני, ברענגט דעם אבני נזר (תנ"ד) אז די שבועה איז געווען צו די שרשי הנשמות, און די עקידה (נצבים שער צ"ח) אז דאס איז א משל, מיט וועלכער דער של"ה שטימט. דערפון ערקלערט ער דעם רמב"ם'ס „על דרך משל". דאס איז דער צווייטער שיכט אין זיין שיטה, נעבן דער הקדמה'ס „הלכתא רבתא".

לישראל דרך משל דכיון שלא נתגלה אותה השבועה בסיני אלא אח"כ
ע"י שלמה המע"ה וגם יש שמה שבועה לאומות העולם, לכן סובר שאינה
שבועה עפ"י הלכה מטעמים הנז"ל אלא נכתב לשון שבועה דרך משל בשביל
שהוא ענין חמור מאוד גם מבלעדי השבועה. וכדי להבין מהו החומר כ"כ
שיש בזה מבלעדי השבועה, גם למה הזכירו בלשון שבועה אם אינו עפ"י

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

עס איז נישט קיין שבועה על פי הלכה, נאר א לשון פון שבועה וואס ווערט געגוצט ווי א משל, ווייל די זאך איז די חמור'סטע אפילו אן א שבועה. סימן ע"ח לייגט צו אז איר עונש איז אינציג אין זיין סארט, און סימן פ' אז א ספר פון פסקים רעכנט נישט אויס די עונשים.

Document: Wikimedia Commons · CC BY 4.0

די קעגנער, אזוי ווי עס ווערט צוזאמגעפאסט אין רעפערענץ ספרים, האלטן אז די שבועות זענען אגדתא. זיי ווייזן אן אז דער רמב"ם ברענגט זיי נישט, און אז גרויסע ראשונים ברענגען זיי קיינמאל נישט ווי אן איסור. רבי חיים וואלקין, אין זיין ספר דעת חיים, לערנט פשט אינעם רמב"ם אז ער באטראכט זיי ווי ווארענונגען. די געלערנטע דיאמאנד און קעלנער טענה'ן אז דער רמב"ם איז געווען פאר א פאליטישע אקטיוויטעט. אפילו ווי אזוי מען זאל באשרייבן דעם רבין איז אין מחלוקת: דער פראפעסאר מאגיד לייגט דעם טראפ אויף דעם הלכה'דיגן מעמד, בשעת די צוזאמפאסונגען אין ענציקלאפעדיעס לייגן דעם טראפ אויף כפירה. זיין טעקסט האלט אין זיך ביידע שיכטן.

שיטה	וועד	יסוד
הלכה און כפירה	סאטמאר רבי	ביז יהרג ואל יעבור
אגדה, נישט בינדנד	קעגנער	רמב"ם לאזט אויס
אזהרות	ר' חיים וואלקין	דעת חיים
פאליטישע טעטיגקייט	דיאמאנד און קעלנער	אינטערפרעטאציע פון רמב"ם

רשות, וואלן און געלט

רשות פון די אומות

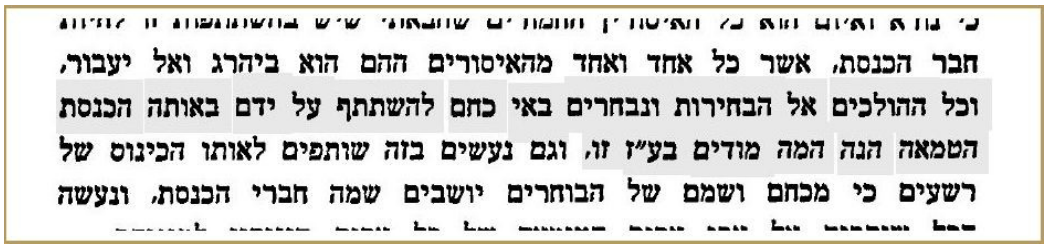
מאכט עס אויס אויב די אומות געבן רשות? סימן פ"ו ענטפערט אז ניין. די שבועה גייט אויף דעם דחיקת הקץ אליין, דהיינו צו שנעלער מאכן די גאולה. לויט דעם מהר"ל איז מען געבונדן אפילו ווען מען ווערט געצוואונגען. די אומות זענען נישט קיין סנהדרין, און משיח וועט זיי נישט פרעגן. דער רבי לייגט צו א טענה וועגן א פאקט, אז די אומות האבן באשלאסן אויף א טראסטישיפ, דאס הייסט אן אפוטרופסות, און די ציוניסטן האבן עס איגנארירט. אין אונזערע מקורות געפינט זיך נישט קיין אומאפהענגיגע דאקומענטאציע דערויף. די קעגנער ברענגען באלפור, סאן רעמא, און דאס שטימען ביי די פאראייניגטע פעלקער פאר דער טיילונג. סימן ע"ה וואלט אפ די טענה פון הדדיות, דהיינו אז די אומות האבן אליין געבראכן זייער שבועה. אונזער שבועה, שרייבט ער, איז פאר אונזער טובה, נישט פאר זייערע, און דאס וואס רוים האט עס געבראכן האט נישט גערעטעוועט דעם דור פון בר כוזיבא. די קעגנער ברענגען דעם שולחן ערוך: ווען איין צד ברעכט א שבועה, ווערט דער אנדערער צד פטור.

רשות פון די אומות
סי' פ"ו: רשות מאכט נישט אויס
סי' ע"ה: קיין הדדיות
קעגנער: באלפור, סאן רעמא

וואלן און די כנסת

פון סימן פ"ז אן טענה'ט דער רבי אז יעדער מיטגליד פון דער כנסת, דער פארלאמענט פון דער מדינה, האט א חלק אין אלע אירע געזעצן. אין סימן פ"ח שרייבט ער אז די שבועה פון געטריישאפט אין דער כנסת אליין פאדערט מסירות נפש זיך אפצוזאגן. אין סימן קמ"א בעט ער זיינע בריידער זיי זאלן נישט גיין צו די וואלן. דער מאמר ענדיגט זיך:

> **וכל ההולכים אל הבחירות ונבחרים באי כחם להשתתף על ידם באותה הכנסת הטמאה הנה המה מודים בע"ז זו**
>
> **ויואל משה, מאמר שלש שבועות**
>
> **טייטש:** און אלע וואס גייען צו די וואלן און ערווילן זייערע פארטרעטער, כדי זיך דורך זיי צו באטייליגן אין יענער טמא'נער כנסת, זיי זענען מודה אין דער דאזיגער עבודה זרה.
>
> **ביאור:** דאס איז דער אפשלוס פון מאמר א', גלייך פאר דער מעלדונג פונעם מאמר ישוב ארץ ישראל. פריער האט דער רבי אויפגעבויט די טענות: סי' פ"ז (יעדער חבר כנסת איז א שותף אין אלע געזעצן), סי' פ"ח (די שבועת אמונים), סי' פ"ט (אגריפס, אז אפילו א תנועה פון הסכמה איז איום ונורא), און סי' קמ"א (לפני עור, הודאה אין ע"ז און שותפות). לויט ענגלישע ויקיפעדיע האלטן אגודה און אנדערע חרדי"שע רבנים אז באטייליגן זיך איז מותר.

חבר הכנסת, אשר כל אחד ואחד מהאיסורים ההם הוא ביהרג ואל יעבור,
וכל ההולכים אל הבחירות ונבחרים באי כחם להשתתף על ידם באותה הכנסת
הטמאה הנה המה מודים בע"ז זו, וגם נעשים בזה שותפים לאותו הכינוס של
רשעים כי מכחם ושמם של הבוחרים יושבים שמה חברי הכנסת, ונעשה

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

אלע וואס שטימען און שיקן פארשטייער צו יענער כנסת, שרייבט ער, זענען מודה אין די עבודה זרה. די אגודה און אסאך חרדישע רבנים, אנדערש, האלטן אז מען מעג זיך באטייליגן.

געלט און אתחלתא דגאולה

וועגן געלט, אין סימנים ק"י און קט"ו, פארדאמט דער רבי צו נעמען כבוד און געלט פון דער רעגירונג, ווייל א מתנה מאכט בלינד. שפעטער ברענגט ער אויך דעם אמרי אמת פון גור קעגן נעמען מתנות פון וועלטליכע. דער לשון אתחלתא דגאולה, דאס הייסט דער אנהייב פון דער גאולה, קומט פאר אין דעם מאמר נאר איין מאל, אין סימן מ"א, וועגן דער מעלדונג דורך אליהו אדער משיח. ער ווארפט אפ ענליכע טענות אויף אנדערע ערטער. אין סימן ס"ו ווארפט ער אפ די טענה אז די פירות פון דער ערד זענען א סימן פונעם קץ. אין סימנים ע' און ע"א רופט ער א בלעטל, וואס זאגט אז די שבועה איז אויסגענאנגען נאך 1000 יאר, א פולשטענדיגע פעלשונג. רבי יהושע פון קוטנא, אנדערש, האט געשריבן אז דער גייסט פון דער גאולה האט מסתמא שוין אנגעהויבן צו שיינען.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 3.0 · Peter van der Sluijs · 2012-12-22

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

די הקדמה: נאך טריט אין דעם רבי"נס טענה

(וואס דער רבי שרייבט)

דער רבי זצ"ל פרעגט צי מען וועט באשטראפט פאר בלויז א מחשבה אויף א שבועה. ער ברענגט די מכילתא יתרו און דעם מרכבת המשנה. דער מרכבת המשנה לערנט ערשט אז יא, און שליסט דערנאך אז דאס איז נאר אן אסמכתא, און דער רבי לייגט צו „ועדיין צ"ע". זיין תירוץ: דא זענען געווען ריזיגע מעשים, נישט בלויז מחשבות. אין מאגיד'ס איבערזעצונג (ז' 17–18) ברענגט ער אויך עכן: אויב עכ"ס חטא האט געברענגט כעס אויף גאנץ ישראל, איז דאך קל וחומר יעצט, וועז די קרענק האט זיך פארשפרייט ביי רוב ישראל.

ער שרייבט אז אחוץ דער עבירה אויף דער שבועה האבן זיי פארטמא'ט ישראל מיט מינות. ער דערמאנט אויך „פעולות פליליות", אבער די ראיות לאזט ער איבער פאר א באזונדערן מאמר, ווייל דער ספר דא קומט נאר צו בארו"ן דעת תורה. אין סי' קי (משמע קי"א) דערמאנט ער בירורים פון אונגארן, „in א משפט אין ארץ ישראל", און ער פירט עס נישט אויס ווייל דער קונטרס איז נאר פאר הלכה. דער משפט וועט נישט באנאמען.

פונעם ילקוט בא רמז קצ"א מיט דעם זית רענן לערנט ער אז אונזער איינציגע זכות יעצט איז צו ווארטן, און נישט הנאה האבן פון א גאולה פאר דער צייט. די וואס „עסן מיט זיי" פארהאלטן די גאולה. פון ר"ה י"ז (שולחי יד בזבול) און פון דעם דברי חיים'ס מעשה מיטן פרוכת לערנט ער אז די מינים פארהאלטן די גאולה, און זיי פארפירן די וועלט צו זאגן אז זיי זענען מצילים.

אינעם חלק וועגן תוכחה פרעגט ער אויף שבת נ"ה: ווי אזוי האבן די צדיקים „מקיים געווען די תורה פון א ביז ת" אויב זיי האבן נישט מוכיח געווען? ער ענטפערט פון ערכין ט"ז ע"ב. רב זאגט ביז שלאגן, שמואל ביז שעלטן, ר' יוחנן ביז א נזיפה. דער רמב"ם (דעות פ"ו ה"ז) פסק'נט ווי רב, דער סמ"ג ווי ר' יוחנן. במדת הרחמים האבן די צדיקים זיך געדארפט פארלאזן אויפן מקיל, במדת הדין זענען זיי באשטראפט געווארן. ביי א גרויסן חלק פון כלל ישראל קען מען נישט וויסן אז קיינער וועט נישט מקבל זיין, דעריבער איז דא א חוב צו בארו"ן דעם אמת. ער ברענגט פונעם מורה (ח"ג פכ"ט, אברהם אבינו) אז ליידן חרפה איז מצד הדין. ער שרייבט אויך אז אמונה אין דער מדינה און אמונה אין דער תורה זענען צוויי הפכים, לויט דער עקידה וועגן שיתוף.

די מקורות אויף וועלכע דער מאמר שלש שבועות שטייט

(וואס דער רבי שרייבט)

אין סי' ב'–ו' ברענגט דער רבי דעם מהר"ם אינעם ראש, וועמען דער בית שמואל פסק'נט, אז „הכל מעלין" גייט אויף זמן הבית, און אז „כאילו עובד ע"ז" איז געווען נאר בזמן הבית און הענגט אין דער מלוכה, נישט אינעם לאנד. אין סי' ג' ברענגט ער דעם מעיל צדקה, מיט דער הסכמה פונעם חת"ס, אז דער חיוב צו עולה זיין איז נאר וועז מען האט דארט א פרנסה. די גאנצע שאלה פון ישוב הארץ געהערט צום צווייטן חלק.

פון רמב"ן מאמר הגאולה (סי' י"ב–י"ג) ברענגט ער: בימי כורש האבן רוב שבטים נישט געוואלט ארויפגיין, כאטש זיי האבן געהאט רשות און די 70 יאר זענען אויסגעווען, ווייל די פקידה איז געווען נאר אויף בבל. ער שליסט דערפון אז די שבועה גילט ביי א כנופיא אפילו מיט רשות. פון רמב"ן כי תבוא (סי' י"ד) לערנט ער אז דאס זיצן פון רוב ישראל אין גלות ראטעווועט אויך די תושבי ארץ ישראל. פון פסחים פ"ז (סי' י"ח) ברענגט ער „צדקה עשה... שפזרן". אין סי' כ"א–כ"ב ברענגט ער דעם ראב"ד אויף עדיות, און אז זיין טאטע ז"ל האט נישט געזאגט „לארצנו" אין תקע בשופר.

אין סי' ע"ו שטעלט ער זיך אויף א רייע מקורות: דער של"ה (אפילו ארויסצוזאגן אז איין דין האט זיך געענדערט פאדערט מסירות נפש), דער רדב"ז (כפירה איז יהרג ואל יעבור), מהר"ם שיק (אפילו א ספק אפיקורסות), סוף בא אינעם רמב"ן, און דעם רמב"ם י"ג עיקרים. אין סי' ע"ח לערנט ער פונעם ספר חסידים (ת"ו) אז די שבועה ביי מתן תורה האט נישט דעם פולן עונש שבועה, און דעריבער איז די שבועה פון גלות נאך חמור'ער. אין סי' פ' ברענגט ער אז לויטן רמב"ם קומט קיין גאולה נישט אן תשובה פון כלל ישראל, און מען טאר נישט גלייבן קיין גואל, אפילו וועז ער איז גרויס ווי משה און אהרן.

אין סי' ע"ה ברענגט ער ראיות אז א געבראכענע שבועה פון די אומות פטר'ט נישט: רום, מלכות תימן, און מצרים וואס האט געשעבד'ט מער ווי די גזירה (ראב"ד). דערצו ברענגט ער דעם זוהר (ויקרא) אויף „נפלה לא תוסיף קום". אין סי' ס"ח ערקלערט ער

אז דעם רמב"ן'ס „ברשות המלכים" גייט אויף נאך גוג ומגוג, דורך נסים. אין סי' פ"ב ברענגט ער פונעם סידור יעב"ץ (הושענא „ארבע שבועות", און אין סי' פ"ד דעם נוסח „שלא ירחקו", וועלכן ער טייטשט אויף דעם זעלבן אופן. אין סי' קנ"ד–קע"ה שרייבט ער אז מען גייט נישט נאכן רוב וועז דער רוב איז מחובר מיט מחרפים (שבנא, מהרש"א), און נוגעים זענען פסול (ב"ב מ"ג, מהרלב"ח).

וואס היסטאריקער לייענען אין דער הקדמה

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

פראפ' שאול מאגיד (הערה 48) אידענטיפיצירט די „כתות" וואס האבן זיך אנגעשלאסן כדי צו פאררעכטן דעם ציוניזם הויפטזעכליך מיט אגודה. דער רבי אליין באנאמט זיי נישט. מאגיד שרייבט אז דער רבי האט געהאט א מחלוקת מיט אגודה נאך פון אייראפע, און דאך זיך געטראפן מיט אגודה עסקנים (ער ציטירט קערן-קראץ 296–98). אין 1946 האט אגודה אים אפגעשטעלט ביים זאמלען געלט אין אמעריקע (קערן-קראץ 249–53). דעם „גשר" לייענט מאגיד (הערות 52–53) אויף צוויי אופנים: ווי א פראקטישע קריטיק, אדער ווי א כמעט-שבתאי"שע באשולדיגונג קעגן דער דתי-ציוניסטישער באוועגונג.

וועגן דעם וואס דער רבי לאזט איבער דאס ערקלערן די „פעולות פליליות", שרייבט מאגיד (הערות 57–58) אז א פולע באהאנדלונג וואלט געווען א פאליטישע, און אזוי ארויס פון הלכה. עס וועלט אויסגעפירט אין על הגאולה ועל התמורה. מאגיד וויזט אויך אויף דעם רבי'נס פארווייזונג צו שלש שבועות סי' 110. דעם „נסיון" פון ס"מ רופט ער (הערה 60) א פאליטישע טעאריע פון „אנטי-משיח". אין הערה 67 שרייבט ער אז דער רבי שטעלט זיך אסאך מאל ווי א מין ירמיהו, און אין הערה 97 אז דער ציוניזם וועלט ביים רבי'ן דער עיקר פון אנטי-משיחיות.

דעם תנאי „נישט דורך די אומות" לייענט מאגיד (הערה 83) ווי אן אונטערשייד צווישן דעם רבין און נטורי קרתא, וועמענס קאנטאקטן מיט ישראל'ס שונאים דער רבי האט שטארק באקעמפט. דער רבי האט געהאלטן א פאציפיסטישע שטעלונג. דעם חלק פון תוכחה רופט מאגיד (הערות 128, 149) א באגרינדונג פארן גאנצן ספר. וועגן דער מעטאדע (הערה 124) שרייבט ער אז דאס פארגלייכן פון גמרא מיט דער מציאות וועלט דער יסוד פון דעם רבי'נס פאליטישער תיאולאגיע.

ד"ר מנחם קערן-קראץ, ווי פראפ' דוד מייערס פאסט אים צוזאם (JQR 113.3), שרייבט אז דער ספר האט צום אנהייב ווייניג ווירקונג געהאט אינדרויסן פון סאטמאר, און ערשט נאך על הגאולה ועל התמורה האט זיך עס פארשפרייט. ער שאצט די קריטיק נישט פאר אריגינעל און נישט פאר אינפלוסריך. דאס איז זיין אייגענע שאצונג, נישט קיין באשרייבונג פון דעם רבי'נס וועלט.

די טענות פון די חולקים, לויט די צוזאמענפאסונגען

(וואס אנדערע שיטות טענה'ן)

לויט העברעאישע ויקיפעדיע (שלוש השבועות) האלטן די חולקים אז די שבועות זענען אגדה: דער רמב"ם ברענגט זיי נישט אין יד החזקה און שרייבט „על דרך משל", און דער רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, מאירי, ר"ף און רא"ש ברענגען זיי נישט ווי אן איסור. מען ברענגט אויך דעם חפץ חיים'ס זון: „לא ראיתי שיזכור אף פעם". דער הפלאה האלט אז די שבועות גייען נאר אויף בבל. דאס איז דער זעלבער הפלאה וועמענס תירוץ דער רבי שטויסט אפ אין סי' א'.

דער „אם הבנים שמחה" פון ר' ישכר שלמה טייכטאל ברענגט (לויט העברעאישע ויקיפעדיע) א פארקערטן פשט אינעם נוסח „שלא ירחקו": אויב סאיז אמאל געקומען רשות, דארפן אלע ארויפגיין. אויפן רמב"ן ברענגען די חולקים אז ער דערמאנט נישט די שבועות און רעכנט כיבוש פאר א מצוה. דער רשב"ש האלט אז די מצוה גילט אויך ביי יחידים, און ר' חיים צימערמאן שיידט צווישן ישוב און כיבוש (העברעאישע און ענגלישע ויקיפעדיע).

די דתי-ציוניסטישע טענות שליסן אז א נאכאנאנדיגע עלייה איז נישט „בחומה", צוליב רש"י'ס „יחד". זיי זעען אין באלפור, סאן רעמא און דעם אומות המאוחדות שטימען א רשות פון די אומות. ווען איינער פון צוויי וואס האבן געשוואוירן ברעכט, איז דער אנדערער פטור, לויטן שולחן ערוך. דער מהר"ל אין זיין פירוש אויף כתובות לייענען זיי ווי גזירות פון מציאות. ר' יהושע פון קוטנא האט געשריבן „קרוב לוודאי שנתנוצץ רוח הגאולה". וועגן ר' חיים וויטאל'ס 1000 יאר ענטפערט דער רבי (סי' ע"א–ע"ב) אז דאס גייט אויף השי"ת'ס שבועה, נישט אויף ישראל'ס.

וואו די מקורות זענען זיך נישט מסכים

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

העברעאישע ויקיפעדיע שרייבט אז דער רבי האט אנגענומען דעם אבני נזר'ס פשט (נאר קעגן דעם ווילן פון די אומות), נאר ער האט געפאדערט די הסכמה פון יעדער אומה, בפרט די אראבער פון לאנד, און האט אנגעוויזן אויף דער מלחמה איבער די גרעניצן פון דער טיילונג. דאס שטימט נישט מיט סי' ט"ז–י"ז, וואו ער שטויסט אפ דעם אבני נזר'ס דיוק. עס פאסט נאר צו זיין טענה „אפילו לויטן אבני נזר" אין סי' פ"ו. די טענה פון די גרעניצן פון דער טיילונג געפינט זיך נישט אין די חלקים וואס מיר האבן געלערנט.

ווי אזוי צו באשרייבן זיין שיטה: ענגלישע ויקיפעדיע (Vayoel Moshe) שרייבט אז ער האלט די שבועות פאר משל, אבער אז עובר זיין איז גלייך צו כפירה. ענגלישע ויקיפעדיע (Three Oaths) שרייבט אז ער האט עס נישט געהאלטן פאר א הלכה-שאלה נאר פאר א סארט כפירה, און אז „משל" באשרייבט בי"א אים דעם טעקסט פון שיר השירים. מאגיד שטעלט אין פארגרונט דעם הלכה-מעמד. אינעם טעקסט אליין שטייען ביידע שיכטן (הקדמה; סי' ל"ו, ע"ו, ע"ח).

ענגלישע ויקיפעדיע (Vayoel Moshe) טייטשט דעם נאמען לויט שמות ב' כ"א, „ויואל משה לשבת", ווי א רמז צו בלייבן אין גלות. דאס איז נישט דער רבי'נס אייגענער טעם. העברעאישע ויקיפעדיע שרייבט אז דער רבי איז געווען דער ערשטער וואס האט געמאכט די שבועות פאר א יסוד פון א שיטה, אבער אויך אז דער ערשטער ני-צייטיגער אנטי-ציוניסטישער שימוש איז מעגליך געווען דורכן רש"ב, און אז דער מונקאטשער האט עס אויך געגנוצט. דער רבי אליין ברענגט דעם רש"ב'ס בריוו אין סי' קי"ז. דער „דעם זומער" ביים קבר פון ר' עקיבא (סי' ל"ח) איז נישט קלאר. די באזוכן אין 1956 און 1965 קומען פון ענגלישע ויקיפעדיע (Joel Teitelbaum), און 1956 איז בלויז א השערה.

דער גאנג פון דער ראיה

דער גאנג פונעם רבי'נס טענה אין דער הקדמה און אינעם מאמר שלש שבועות

1. א צרה אן א דוגמא איז געקומען אויף כלל ישראל, און דער אידישער וועג איז צו זוכן איר סיבה (ר' יוסף יעבץ, חוות דעת; הקדמה).

▼

2. די סיבה שטייט קלאר אין חז"ל: עובר זיין אויף די שבועות ברענגט „אני מתיר את בשרכם", און דא זענען געווען גרויסע עפנטליכע מעשים דורך המונים, מיט ווייניג מוחים (הקדמה, שבועות ל"ט).

▼

3. די שבועות זענען א „הלכתא רבתא" אן א חולק, ווייל ר' יהודה לערנט פון זיי, און די גמרא טייטשט זיי אויך אליבא דר' זירא. די פוסקים שווייגן ווייל קיין תנועה צו ברעכן זיי איז נישט אויפגעשטאנען (הקדמה).

▼

4. דער אינהאלט: „בחומה" איז יעדע גרויסע עלייה אפילו מיט רשות (סי' י', ט"ז–י"ז, כ"ג). „דחיקת הקץ" איז אפילו די קלענסטע פעולה מיט כח בשר ודם פאר דער צייט (סי' כ"ד–כ"ה).

▼

5. מען ווערט נישט פטור דורך דער כפיה און נישט דורך דער רשות פון די אומות. דער מהר"ל פסק'נט יהרג ואל יעבור, ווייל צו נעמען די גאולה מיט אייגענע כחות איז כפירה אין דעם וואס נאר הש"ת איז גואל (סי' כ', ע"ו–ע"ז, פ"ו).

▼

6. וואס דער רמב"ם ברענגט נישט די שבועות איז נישט קיין קשיא: דער לשון שבועה איז א משל פאר א זאך וואס איז חמור אויך אן א שבועה, און א ספר הלכה ברענגט נישט קיין עונשים (סי' ל"א–ל"ו, ע"ח, פ').

▼

7. אז די אומות האבן געבראכן זייער שבועה, פטר"ט עס נישט אונז, ווייל אונזער שבועה איז פאר אונזער טובה (סי' ע"ה).

▼

8. דערפון למעשה: מען טאר נישט נעמען קיין כבוד און געלט פון דער מלוכה, און נישט גיין צו די וואלן. די וואס גייען זענען מודה אין „ע"ז זו" (סי' פ"ז–פ"ט, קט"ו, קמ"א, סוף המאמר).

▼

9. שתיקת הדור איז הודאה, דעריבער איז דער גאנצער ספר א חוב פון תוכחה (הקדמה; שבת נ"ה, ערכין ט"ז).

שיטות אין פארגלייך

שיטות וועגן דעם מעמד פון די שבועות

וועך	שיטה	מקור
דער רבי זצ"ל (הקדמה)	„הלכתא רבתא", קיינער איז נישט חולק	ויואל משה, הקדמה
דער רבי זצ"ל (שפעטערדיגער שיכט)	לשון שבועה דרך משל; דער איסור שטייט אויף כפירה, יהרג ואל יעבור	סי' ל"ו, ע"ו, ע"ח
אבני נזר זצ"ל	די שבועה גילט נאר אן רשות	אבני נזר יו"ד תנ"ג, ווי געבראכט אין סי' ט"ז
מתנגדים (לויט העברעאישע ויקיפעדיע)	אגדה, נישט מחייב; דער רמב"ם און גרויסע ראשונים ברענגען זיי נישט ווי אן איסור	ויקיפדיה, שלוש השבועות
ר' חיים וואלקין	דער רמב"ם האלט זיי פאר אזהרות, נישט פאר הלכה	דעת חיים (לויט ענגלישע ויקיפעדיע)
פראפ' דייאמאנד און קעלנער	דער רמב"ם איז געווען פאר פאליטישער אקטיוויטעט	לויט ענגלישע ויקיפעדיע
א דתי-ציוניסטישער פירוש אינעם מהר"ל	גזירות וואס באשטימען די מציאות, נישט איסורים	מהר"ל על כתובות (לויט העברעאישע און ענגלישע ויקיפעדיע)

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
תר"ס	דער בריוו פונעם רש"ב פון ליובאוויטש ווערט געדרוקט אין „אור לישרים". דער רבי ברענגט אים אין סי' קי"ז
1946	לויט מאגיד (ציטירנדיג קערן-קראץ) ווערט דער רבי אפגעשטעלט דורך אגודה ביים זאמלען געלט אין אמעריקע, און בלייבט אין אמעריקע

דאטום	געשעעניש
1950ער יארן	דער רבי בויט אויף דאס חרדי"שע לעבן אין אמעריקע (מאגיד, הערה 120)
זומער 1956 (?)	א באזוך אין ארץ ישראל (ענגלישע ויקיפעדיע). אז דאס איז דער „דעם זומער" ביים קבר פון ר' עקיבא איז בלויז א השערה
1958 (?) / 1961	ספר ויואל משה: 1958 לויט ענגלישע ויקיפעדיע (Joel Teitelbaum), 1961 לויט ענגלישע ויקיפעדיע (Vayoel Moshe) און לויט דער אויסגאבע וואס מיר האבן געלערנט
1965	א צווייטער באזוך אין ארץ ישראל (ענגלישע ויקיפעדיע)
נאך 1967	על הגאולה ועל התמורה. לויט קערן-קראץ האבן די שיטות ערשט דאן באקומען ווירקונג
2023	ד"ר דוד מייערס' ארטיקל אינעם JQR בלאג, וואס פאסט צוזאם קערן-קראץ

וועדטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
שלש שבועות	די דריי שבועות אין כתובות ק"י ע"ב–קי"א ע"א: נישט ארויפגיין ווי א חומה, נישט מורד זיין אין די אומות, און (אויף די אומות) נישט צו שעבדן ישראל צופיל. ר' לוי ברענגט זעקס שבועות.
בחומה	ארויפגיין ווי א וואנט. דער רבי זצ"ל טייטשט (סי' י', כ"ג): יעדע גרויסע צוזאמענגעשטעלטע עלייה, אפילו נישט דער רוב און אפילו מיט רשות.
דחיקת הקץ	צו שטופן די גאולה פאר איר צייט. רש"י טייטשט עס אויף צופיל תפילה, דער רמב"ם אין אגרת תימן אויף מעשים (סי' כ"ד).
אני מתיר את בשרכם	ר' אלעזר'ס לשון אין דער גמרא: דער עונש פאר עובר זיין אויף די שבועות, „ווי די הירשן און די הינדן פון פעלד". דער רבי שרייבט אז אזא עונש געפינט מען נישט ביי קיין אנדער עבירה.
יהרג ואל יעבור	מען מוז זיך לאזן הרג'ענען און נישט עובר זיין. דער רבי ברענגט פונעם מהר"ל אז דאס גילט ביי די שבועות, און ער גרינדט עס אויף כפירה (סי' ע"ו).
על דרך משל	דער לשון פונעם רמב"ם אין אגרת תימן וועגן די שבועות. לויט דעם רבין (סי' ל"ו) הייסט עס אז דאס איז נישט קיין שבועה על פי הלכה, נאר א לשון שבועה צוליב דער חומר פון דער זאך.
אגרת תימן	דעם רמב"ם'ס בריוו צו די אידן אין תימן קעגן א פאלשן משיח. דער רבי לערנט דערפון אז אפילו מעשים וואס זענען נישט מצליח זענען שוין עובר אויף דער שבועה.
נצח ישראל	א ספר פונעם מהר"ל מפראג זצ"ל. אין פרק כ"ד טייטשט ער „בדורו של שמד": אפילו אונטער שוועדע יסורים זאל מען נישט ארויסגיין פון גלות.
אבני נזר	שאלות ותשובות פונעם סאכאטשאווער רבין זצ"ל. ער לערנט פון רש"י'ס „ביד חזקה" (יו"ד תנ"ג) אז די שבועה גילט נאר אן רשות. דער רבי ענטפערט אים אין סי' ט"ז–י"ז.
עקידת יצחק	א ספר פונעם ר' יצחק עראמה. דער רבי ברענגט אים (נצבים שער צ"ח) אז די שבועה איז נישט ממש א שבועה נאר א משל, ווייל א שבועה קען נישט בינדן קומענדיגע דורות.
מינות	כפירה. דער רבי שרייבט אז דער געדאנק אליין צו נעמען מלוכה פאר משיח'ן איז מינות, וואס שאט אפילו אין מחשבה און איז ערגער פון ע"ז (הקדמה).
מלכות הזלה	לויט סנהדרין צ"ח ע"א מיט רש"י קומט משיח נאר ווען ישראל האט קיין שום הערשאפט, אפילו קיין קליינע. דער רבי ברענגט עס אין דער הקדמה.

באגריף	ערקלערונג
גשר	דער רבי'ס לשון אויף די דתי"ם וואס האבן זיך אנגעשלאסן צו די ציוניסטן. דורך זיי, שרייבט ער, פאלט מען אריין אין מינות. מאגיד מיינט אז דער עיקר כוונה איז אגודה.
ישמח משה	דער ספר און דער נאמען פונעם רבי'נס זיידע, ר' משה טייטלבוים זצ"ל. דער רבי שרייבט אז ער האט מוסר נפש געווען פאר דער גאולה, און דער נאמען ויואל משה בינדט זיין נאמען צו זיינעם.
אתחלתא דגאולה	דער אנהייב פון דער גאולה. אינעם מאמר שלש שבועות קומט דער לשון בלויז איין מאל (סי' מ"א), אויף דער בשורה פון אליהו אדער משיח.

מקורות פון דעם קאפיטל

• ויואל משה, הקדמה (אויסגאבע 1961)

• ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' א'–קפ"ה בערך (בפרט סי' א', ט', י', ט"ז–י"ז, כ', כ"ג–כ"ה, ל"א–ל"ו, ע"ה–פ"ט, קי/קי"א, קט"ו, קל"ה, קמ"א)

• תלמוד בבלי כתובות ק"י ע"ב–קי"א ע"א; שבת נ"ה; ערכין ט"ז ע"ב; שבועות ל"ט

• תרגום שיר השירים; מדרש רבה שיר השירים

• רמב"ם, אגרת תימן; הל' דעות פ"ו ה"ז; מורה נבוכים ח"ג פכ"ט

• מהר"ל, נצח ישראל פרק כ"ד

• רמב"ן, מאמר הגאולה; פירוש כי תבוא; פירוש שיר השירים

• שו"ת אבני נזר יו"ד תנ"ג, תנ"ד

• עקידת יצחק, נצבים שער צ"ח

• Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum (UC Press/Luminos)

• David N. Myers, On 'The Most Anti-Zionist Text' (JQR צוזאמענפאסונג פון מנחם קערן-קראץ, בלאג, 2023)

• Wikipedia: Vayoel Moshe; Joel Teitelbaum; Three Oaths

• ויקיפדיה: שלוש השבועות

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• אין וועלכן יאר איז דער ספר ערשט ארויס: 1958 (ענגלישע ויקיפעדיע, Joel Teitelbaum) אדער 1961 (ענגלישע ויקיפעדיע, Vayoel Moshe, און די אויסגאבע וואס מיר האבן געלערנט)? און איז 1961 די ערשטע אויסגאבע?

• וואו איז דער ספר געדרוקט געווארן, און וויפיל זייטן האט ער? אין די מקורות שטייט דאס נישט.

• דער רבי'נס היסטארישע טענה וועגן א „טרסטישיפ" (סי' פ"ו), און דער משפט אין ארץ ישראל (סי' קי"א) וואס ווערט נישט באנאמען: פאר ביידע זענען נישטא קיין אומאפהענגיגע דאקומענטן.

• העברעאישע ויקיפעדיע שרייבט אז דער רבי האט אנגענומען דעם אבני נזר'ס פשט. ווי שטימט דאס מיט סי' ט"ז–י"ז, וואו ער שטויסט אים אפ?

• דער מדרש וועגן ר' זירא'ס חזרה (העברעאישע ויקיפעדיע) ווערט נישט באהאנדלט אין די חלקים וואס מיר האבן געלערנט. וויסן מיר נישט צי און ווי אזוי דער רבי רעדט דערפון.

• אין וועלכן יאר איז געווען „דעם זומער" ביים קבר פון ר' עקיבא (סי' ל"ח)?

קאפיטל 4 (ב)

דער ספר ויואל משה (ב): מאמר ישוב ארץ ישראל און מאמר לשון הקודש

אין דעם קאפיטל:

דאס לאנד און די שפראך · מאמר ישוב ארץ ישראל · משיח, גלות און זינד · מאמר לשון הקודש · איין שיטה

דאס לאנד און די שפראך

דער צווייטער און דריטער מאמר

נאך מאמר שלש שבועות, האט דער ספר ויואל משה נאך צוויי מאמרים: מאמר ישוב ארץ ישראל, וועגן באזעצן דאס לאנד, און מאמר לשון הקודש, וועגן דעם הייליגן לשון. קודם א ווארענונג: ביי די צוויי מאמרים האבן מיר דעם רבי'נס ווערטער נאר אין דער ענגלישער איבערזעצונג פון אויסגעקליבענע קאפיטלעך, וואס דער פראפעסאר שאול מאגיד האט געמאכט. דעריבער, יעדעס מאל וואס מיר זאגן "דער רבי שרייבט", גייען מיר נאך מאגיד'ס איבערזעצונג, און מיר געבן זייער זייטן און זיינע קאפיטל־נומערן.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 2.0 · Adam Jones from Kelowna, BC, Canada · 2011-04-30

מאמר ישוב ארץ ישראל

דער רמב"ן: א מצות עשה

דער מאמר הייבט זיך אן מיט א שאלה: איז דא א מצוה פון ישוב הארץ, א מצוה צו וואוינען אין ארץ ישראל? דער רבי הייבט אן מיטן רמב"ן, דער ערשטער וואס האט דאס פסק'נט, וואס שרייבט אויף במדבר:

> **על דעתי זו מצות עשה היא. יצוה אותם שישבו בארץ וירשו אותה, כי הוא נתנה להם, ולא ימאסו בנחלת ה'.**
>
> **רמב"ן, במדבר לג, נג**

טייטש: לויט מיין מיינונג איז דאס א מצות עשה: ער באפעלט זיי אז זיי זאלן זיצן אין לאנד און עס ירשענען, ווייל ער האט עס זיי געגעבן, און זיי זאלן נישט מואס זיין אין דער נחלה פון השי"ת.

ביאור: דאס איז דער לשון פון רמב"ן, וואס איז דער ערשטער וואס האט גע'פסק'נט אויף דער שאלה. דערפאר הייבט דער רבי ז"ל מיט אים אן, לויט מאגידס איבערזעצונג (ז' 41). אין זיינע השגות אויפן ספר המצוות, מצוה 4 פון די מצות וואס דער רמב"ם האט נישט געציילט, שרייבט דער רמב"ן אז די מצוה איז פאר אלע דורות, אפילו בזמן הגלות (מאגיד הערה 1). דער רבי ז"ל לערנט דאס אבער אין סימן 117 "ברייט": דער רמב"ן דערמאנט נישט קיין חיוב צו עולה זיין, און לויט עיקר 5 איז אפילו לשיטתו נישטא קיין חיוב בשעת א גזירת גלות.

פשוט געזאגט: לויט זיין מיינונג איז דאס א מצות עשה, צו וואוינען אין לאנד און עס ירשנ'ען, און נישט מואס זיין דעם אייבערשטנ'ס נחלה. דער רבי ברענגט אראפ אז אסאך ראשונים, די פריערדיגע פוסקים פון די מיטל־עלטער, זענען חולק. ער שרייבט אז ער האט נישט געזען קיין איינגעשטעלטן תירוץ, און אז דער שולחן ערוך דערמאנט די זאך בכלל נישט. דערנאך זאגט ער ארויס זיינע טענות. די ציוניסטן, שרייבט ער, נוצן די דאזיגע מצוה, וואס איז לכאורה א מצוה, כדי צו ציען אידן צו כפירה, צו א שטארקע מדינה. אבער ער לייגט צו: "וואר בין איך" דאס צו באשליסן?

כיבוש, נישט וואוינען

אין קאפיטל 1 ברענגט דער רבי מיט אנדערע וועריטער דעם רמב"ן. פון די מרגלים לערנט ער ארויס, אז כיבוש הארץ איז געווען א מצוה און נישט בלויז א הבטחה, וואס די חכמים רופן א מלחמת מצוה. יהושע'ס מלחמה, זענען אלע מסכים, איז געווען א חיוב; דוד המלך'ס מלחמות צו פארברייטערן די גרעניצן זענען געווען א רשות. די עיקר מחלוקת, באטאנט דער רבי, איז וועגן וואוינען אין לאנד, נישט וועגן איינעמען דאס לאנד. מאגיד צייכנט אן א דרייעק פון שיטות: לויטן רמב"ן איז עס א מצוה; דער רמב"ם רעכנט עס נישט; לויט רש"י איז עס א הבטחה.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0 · JenJ17 · 2014-10-29

גזירת הגלות

אין קאפיטל 62 ברענגט דער רבי א שיטה אין מיטן: ווען די גזירת גלות איז אין קראפט, איז די מצוה שוין נישט נוהג. ער בויט דאס אויף דעם ריטב"א, דעם מהר"ם פון ראטנבורג און דעם מגן אברהם. פון דעם איז זיין מסקנא, אז דער רמב"ם מוז האבן געהאלטן ווי רש"י: ישוב הארץ איז א הבטחה, נישט א מצוה. תוספות אין כתובות ברענגט בשם רבינו חיים:

הוא אומר לעלות כו' - אינו נוהג בזמן הזה דאיכא סכנת דרכים והיה אומר רבינו חיים דעכשיו אינו מצוה לדור בא"י כי יש כמה מצות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין ליזהר בהם ולעמוד עליהם

תוספות כתובות קי ע"ב ד"ה הוא אומר

טייטש: "ער זאגט ארויפצוגיין" וכו': דאס איז נישט נוהג אין דער היינטיגער צייט, ווייל עס איז דא סכנת דרכים. און רבינו חיים פלעגט זאגן אז היינט איז נישט קיין מצוה צו וואוינען אין ארץ ישראל, ווייל עס זענען דא עטליכע מצות התלויות בארץ און עטליכע עונשים וואס מיר קענען זיך אין זיי נישט היטן און זיי נישט מקיים זיין.

ביאור: דאס איז די שיטה וואס זאגט קלאר אז היינט איז נישט קיין מצוה צו וואוינען אין ארץ ישראל. מאגיד ברענגט זי אין זיינע הערות (45–46) צווישן די מקורות פאר דעם רבינס מסקנא. דער רבי ז"ל ניצט זי אבער נישט קעגן יעדן איד אין ארץ ישראל. אין עיקר 1 שרייבט ער אז אפילו רבינו חיים וואלט מודה געווען אז א צדיק וואס היט די גאנצע תורה האט א ריזיגע זכות צו וואוינען דארט. דער טעם פון רבינו חיים, אז מען קען נישט היטן די מצות התלויות בארץ, פאסט צוזאמען מיט דעם רבינס עיקר 2: אז א חטא אין ארץ ישראל איז שווערער.

דאס הייסט, היינט איז נישטא קיין מצוה צו וואוינען אין לאנד, צוליב די מצוות וואס זענען תלוי אין דעם, וואס מיר קענען נישט ריכטיג היטן.

פארוואס זענען די גדולים געבליבן

אין קאפיטל 102 און 104 שרייבט דער רבי, אז אפילו מצד דין איז נישטא קיין חיוב צו פארן קיין ארץ ישראל. פונדעסטוועגן גיט ער צו, אז מען פארלירט די מצוות וואס זענען תלוי אין דעם. דערנאך ברענגט ער א היסטאריש קשיא: פון די תנאים און ווייטער, האבן רוב גדולי החכמים זיך נישט באזעצט דארט. ער ווארפט אפ תירוצים וואס זענען געבויט אויף פרנסה אדער אויף רדיפות. צווישן זיינע ראיות איז א בריוו פון זיין זיידע, דער ישמח משה. ער שרייבט אז ער האט געהערט פונעם חוזה פון לובלין, אז ער וועט פארלירן די מצוה פון הכנסת אורחים, און דעריבער איז ער נישט געפארן. מאגיד פאסט עס צוזאם: א גרויסע זכיה צו וואוינען דארט, אבער נישט קיין חיוב.

פארוואס זענען די גדולים געבליבן
חוות יאיר ר"י
יעב"ץ
ישמח משה און דער חוזה

די קאלאניעס און דער ייטב לב

קאפיטל 108 דרייט זיך צו די אגריקולטורעלע קאלאניעס וואס זענען געגרינדעט געווארן פאר דער ציונות. דער נפש חיה, רבי חיים אלעזר וואקס, האט זיי פארטיידיגט צוליב שמיטה און די מצוות התלויות בארץ. דער רבי ענטפערט, אז רוב חכמים האבן מוחה געווען, און האבן געשיקט געלט נאר פאר תורה. ער דערציילט ווי אין יאר 1860 האט זיין זיידע דער ייטב לב זיך קעגנגעשטעלט צו רבי עקיבא יוסף שלעזינגער'ס רייזע. פונדעסטוועגן, לייגט דער רבי צו, האט דער ייטב לב אליין זייער שטארק ליב געהאט ארץ ישראל. דער רבי שרייבט, אז די קאלאניסטן'ס כוונות זענען אנטפלעקט געווארן אין יאר 1896. מאגיד באמערקט, אז די דאטע איז נישט זיכער: דער ערשטער ציוניסטישער קאנגרעס איז געווען אין יאר 1897, און אפשר מיינט דער רבי הערצל'ס שריפטן פון יאר 1896.

די קאלאניעס און דער ייטב לב
1860: ר' עקיבא יוסף שלעזינגער

די קאלאניעס און דער ייטב לב
נפש חיה, ר׳ חיים אלעזר וואקס
1896 אדער 1897?

משיח, גלות און זינד

משיח איז דער תנאי

קאפיטל 109 הייסט, לויט מאגיד'ס איבערזעצונג, "וועגן משיח אלס דער תנאי פון דער מצוה". גלות איז א גזירה. דער רמב״ם פסק'נט אין הלכות תשובה, אז אידן ווערן נאר אויסגעלייזט דורך תשובה, און אז די תשובה מוז פאסירן אין גלות. דער סדר איז: משיח, דערנאך תשובה, דערנאך קיבוץ גליות. די תורה זאגט:

> **ושב ה' אלקיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלקיך שמה**
>
> **דברים ל, ג**
>
> **טייטש:** און השם דיין גאט וועט אומקערן דיינע געפאנגענע און זיך דערבארעמען אויף דיר, און ער וועט ווידער איינזאמלען דיך פון אלע פעלקער וואוהין השם דיין גאט האט דיך צעשפרייט.
>
> **ביאור:** אויף דעם פסוק בויט דער רבי ז״ל אין סימן 109 אז קיבוץ גלויות איז א מעשה פון השי״ת אליין. ער ברענגט רש״י, אז השי״ת נעמט ווי יעדן איינעם ביי דער האנט. דערצו ברענגט ער דעם ראב״ד אויף עדיות ח, ז, אז אפילו דער ערשטער שטאפל פון דער איינזאמלונג ווערט געטון דורך משיח. די מסקנא, לויט מאגידס איבערזעצונג (ז׳ 58): עס איז נישט אין אונזער מאכט זיך אליין איינצוזאמלען, און קיין אנדערע זאלן זיך דערמיט נישט אריינמישן.

דאס הייסט, דער אייבערשטער אליין וועט צוריקקערן און איך צונויפקלייבן פון אלע פעלקער. אויף דעם פסוק זאגט רש״י, אז עס איז ווי דער אייבערשטער נעמט יעדן איינעם ביי דער האנט. דעריבער, שרייבט דער רבי, איז נישט אין אונזער כח זיך אליין צונויפצוקלייבן. מאגיד לערנט דעם קאפיטל אלס געצילט קעגן דעם רעליגיעז־ציוניסטישן געדאנק פון א מאסן־צוריקקער פאר משיח.

גלות אלס תיקון

אין קאפיטל 110 שטעלט דער רבי ארויס דעם גלות ווי א שליחות: כלל ישראל איז פארטריבן געווארן אין גלות כדי צו זאמלען גרים, כדי צו מפרסם זיין אמונה, און כדי אויפצוהייבן די ניצוצות הקדושה אין יעדע לאנד. ער ברענגט דעם אריז״ל: די גזירה פון גלות איז אויך אויף די צדיקים, און דורך זיי ווערט געטון דער תיקון. דער פראפעסאר שאול מאגיד רופט דאס "א פרואוו איבערצודרייען די ציונות אויפן קאפ." אין קאפיטל 114 לייגט דער רבי צו, אז אפילו יחידים וואס גייען ארויף "ביסלעכווייז" גייען קעגן דער גזירה אז אידן זאלן זיין צעשפרייט. א המון וואס גייט ארויף צוזאמען, עליה בחומה, "ווי א וואנט" — דאס איז וואס די שבועה אליין פארבאט, ווי מיר האבן געלערנט אין קאפיטל 5.

גלות אלס תיקון
פסחים פ״ז ע״ב
אריז״ל, שער המצוות
אור החיים ויקרא כ״ה

קיין חיוב אין אונזער צייט

אין קאפיטל 117 טייטשט דער רבי דעם רמב"ן מיט א ברייטע האנט. דער רמב"ן, באמערקט ער, דערמאנט אפילו נישט קיין חיוב צו עולה זיין. קאפיטל 118, זייט 326 אין דער אויסגאבע אויף לשון קודש, זאגט עס קלאר ארויס: עס איז נישטא קיין חיוב. אשריהם די שומרי תורה ומצוות וואס זוכה'ן צו וואוינען אין ארץ ישראל, און די וואס זענען אין גלות זענען אויך שלוחים פונעם אויבערשטן. ווער ווייסט וער געהערט וואו? די עיקר איז די כוונה לשם שמים. אין קאפיטל 130, ברענגענדיג דעם זוהר, שרייבט ער אז די לאנד "לייגט זיך צוזאם" פאר די בעלי עבירות, אזוי אז די רשעים וואוינען קיינמאל נישט באמת אין איר. מאגיד שטעלט דאס אנטקעגן רבי אברהם יצחק הכהן קוק, ביי וועמען די פרייע וואס בויען דאס לאנד וועלן אריינגעצויגן אין קדושה.

קיין חיוב אין אונזער צייט
פרק קי"ח, ויואל משה ז' 326
חובות הלבבות
זוהר ג' פ"ד ע"א

די דרייצן יסודות

אין קאפיטל 133 נעמט דער רבי אלעס צוזאם אין 13 יסודות, "ווי די רמב"ם'ס דרייצן עיקרי אמונה." ערשטנס, א צדיק וואס היט די גאנצע תורה האט א געוואלדיגע זכות מיטן וואוינען דארט. פון דער אנדערער זייט, אן עבירה איז שווערער אין ארץ ישראל. מען טאר נישט וואוינען צווישן רשעים, און נישט אריבערפארן אין ארעמקייט. אפילו לויט דעם רמב"ן איז נישטא קיין חיוב בשעת עס איז א גזירה פון גלות. צו זאגן אז אלע אידן זאלן ארויפגיין פאר משיח'ס קומען, שרייבט ער, איז כפירה. די עליה מוז זיין לשמה, אינגאנצן לשם שמים. ארעמע תלמידי חכמים, און די וואס האלטן זיי אויס, זענען מקיים די מצוה אויב זיי נעמען גארנישט פון "שמוציגע וואסערן." צום לעצט, פאר די וואס היטן נישט די תורה, איז א מצוה ארויסצופארן.

די דרייצן יסודות

יסוד	אינהאלט
1	צדיק האט גרויס זכות צו וואוינען
5	קיין חיוב בשעת גזירת גלות
6	אלע ארויפברענגען איז מינות
10	תלמידים אן מדינה געלט
13	עוברי עבירה דארפן ארויסגיין

לאנד קעגן מדינה

לויט מאגיד, "שטעלט דער ערשטער יסוד די לאנד אנטקעגן דער מדינה." דאס וואוינען דארט וועלט דעם צדיק'ס מלחמה קעגן דער טומאה פון דער מדינה. מאגיד לייגט צו אז דער רבי, נישט ווי דער מונקאטשער רבי, איז נישט געווען קעגן ערליכע אידן וואס וואוינען אין ארץ ישראל, נאר קעגן זיך מיטשן מיט דער מדינה. ער ברענגט אויך אראפ אז דער רבי האט געזאמלט געלט פאר ישיבות דארט, בתנאי אז זיי זאלן נישט נעמען קיין שטיצע פון דער מדינה. אין קאפיטל 139 טענה'ט דער רבי אז די ציוניסטן האבן פארוואנדלט דאס וואוינען אין ארץ ישראל אין א גזירה פון עבודה זרה. ער ברענגט דעם נועם מגדים: שלעכטס וואס איז אנגעטון אין א קלייד פון קדושה איז פיל ערגער. הצלחה, לייגט ער צו, איז נישט קיין סימן פון רצון השם.

לאנד קעגן מדינה
פרק קל"ט

לאנד קענן מדינה
נועם מגדים
מגיד ז' 87 ביז 89

מאמר לשון הקודש

א תשובה קיין מאנטרעאל

דער דריטער מאמר האט זיך אנגעהויבן אלס א תשובה צו רבי פנחס הירשפרונג פון מאנטרעאל. זיין ציל, לויט מאגיד'ס איבערזעצונג, איז אראפצורייסן די מאסקע פון די וואס רופן דאס רעדן לשון הקודש א חיוב. אינגלעך לערנען לשון הקודש, שרייבט דער רבי, איז, מיט די וועלטער פונעם רמב"ם, א מצוה קלה. קענן דעם תורה תמימה, וואס לערנט ארויס א חיוב עס צו רעדן, ברענגט ער דעם מזרחי, דעם גור אריה און דעם פני יהושע. צו לערנען די שפראך, איז זיין מסקנא, איז נאר א דיוק אינערהאלב דער מצוה פון תלמוד תורה. וועמען האט שוין אוועקגעשטעלט מלמדים אין יעדע שטאט, שרייבט ער אויף זייט 416 אין לשון קודש, בלייבט שוין נישטא קיין טענה עס צו מחייב זיין. אבער דאך, די שפראך אליין האט קדושה.

א תשובה קיין מאנטרעאל
ר' פנחס הירשפרונג
פרק א' און ג'
פרק י"ב, ויואל משה ז' 416

דער מגדל בבל

אין קאפיטל 13 ברענגט ער דעם ציון לנפש חיה: מענטשן מיט פארדארבענע דעות לערנען תנ"ך נאר כדי צו לערנען די שפראך, דעריבער זאלן קינדער לערנען בייַ די פיס פון תלמידי חכמים. באהאלטענע דעות קען מען נישט בודק זיין, און א מצוה וואס קען ברענגען צו א טעות טוט מען נישט. אין קאפיטל 19 נעמט ער זיך צו דעם מגדל בבל. לויטן זוהר דערקענען די כוחות פון אויבן נאר לשון הקודש, דעריבער איז דארט די עיקר זאך געווען צו צונעמען די שפראך. אברהם אבינו, שרייבט ער, האט עס נישט געריכט אלעמאל, כדי אנדערע זאלן עס נישט רעדן. מאגיד באמערקט אז פארן רבי'ן איז עס רעדן "נישט נאר נישט קיין חיוב, נאר א סכנה."

דער מגדל בבל
נודע ביהודה, ציון לנפש חיה
זוהר א' ס"ה ע"ב
אברהם אבינו און ארמית

די נייע שפראך

אין קאפיטלען 22 און 23 שרייבט דער רבי אז אין אונזער דור רעדט מען גידופים מיט לשון הקודש. דאס מאדערנע העברעאיש איז פארטמאעט מיט פרעמדע וועלטער, און די כפירה ליגט אין דער שפראך אליין. ער איז מעיד אז אין ארץ ישראל האט ער באמערקט וועלטער וואס האבן נישט קיין שום טייטש חוץ א טייטש פון כפירה. די מקורות זאגן נישט וועלכן באזוך ער האט געמיינט. ער לייגט די שולד אויף "דעם גרויסן פראפעסאר", וועמען מאגיד אידענטיפיצירט אלס אליעזר בן יהודה. אין קאפיטל 28, ברענגענדיג דעם חתם סופר און דעם רמב"ן, שרייבט ער אז עס איז א פחד צוצולייגן אדער צו טוישן א שפראך וואס קומט אראפ פון אויבן. דער היסטאריקער בנימין הרשב, וועמען מאגיד ברענגט, באמערקט אז דאס נייע העברעאיש איז נישט דאס זעלבע ווי ציונות.

חינוך פאר מיידלעך

וועגן מיידלעך שרייבט דער רבי אז זיי לערנען לשון הקודש איז "נישט אפילו קיין שאלה". תורה שבעל פה וועט געמאכט פאר תפלות, דהיינו נארישקייט, און דאס איז א שוועראר איסור. ער איז מתיר דעם פשוטן פשט פון תנ"ך, און מוסר און צאינה וראינה אויף אידיש. ווייל די דורות האבן זיך געטוישט, פסק'נט ער אין קאפיטל 41 און 42 אז מיידלעך דארפן האבן א סקול, ווייל די עלטערן, בפרט די מאמעס, האבן נישט די ידיעות. טייל מענטשן, שרייבט ער, האבן פאלש פארשטאנען דעם חפץ חיים'ס בריוו, וויי ער וואלט עוקר געווען א פעסטע הלכה. לויט ווי ער לערנט עס, איז לערנען חומש קיינמאל נישט געווען אסור. דער פראפעסאר שאול מאגיד רופט דאס דער עיקר יסוד פון בית רחל. מאגיד שלאגט פאר אז קאפיטל 50 גייט קעגן בית יעקב, אבער אין אן אנדער פלאץ זאגט ער אז דאס איז נישט זיכער.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0 · Tdorante10 · 2019-08-15

איין שיטה

דריי מאמרים, איין סיסטעם

ווי אזוי מאכן די דריי מאמרים איין שיטה? דער רבי בינדט זיי צוזאמען דורך ציונים פון איין מאמר צום אנדערן. דער מאמר ישוב ארץ ישראל וויזט צוריק אויף די שבועות, סימן י"ז, ל"א און ק"י, אלס דער יסוד פארן איסור אויף א מאסן־עליה. געוויסע ענינים קומען זיך כסדר איבער: די ירידה פאר משיח, הצלחה וואס באווייזט גארנישט, און קדושה וואס ווערט אויסגענוצט דורך דעם רע. די בריטערע צוזאמענשטעל איז מאגיד'ס פירוש: "לאנד און שפראך, צוויי זיילן פונעם ציוניסטישן פראיעקט," ווערן א שלעכטער באנוץ פון דעם הייליגן. די מקורות וואס מען האט פאר זיך ברענגען נישט קיין סאטמארער פירוש אויף די מאמרים. ממילא בלייבט נאך צו הערן פון דעם רבי'נס חסידים אליין ווי אזוי זיי פארשטייען די אחדות.

דריי מאמרים, איין סיסטעם

גזירת גלות און שבועות

▼

לאנד: זכות, נישט חיוב

▼

שפראך: הייליג, נישט פאר חול

▼

קדושה נישט פאר מדינה

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

סימנים 102–108: לימוד התורה, די היסטארישע קשיא און די קאלאניעס

(וואס דער רבי שרייבט)

אין סימן 102 ברענגט דער רבי ז"ל דעם בית שלמה (ר' שלמה דרימער פון סקאלע, סימן 94). דער פאל: א בחור לערנט אויף קעסט ביי זיין שוועור, און וועט פארלירן די שטיצע אויב ער פארט קיין ארץ ישראל. דער פסק: לימוד התורה גייט פאר, ווייל די מצות התלויות בארץ זענען נאך נישט מחייב אין חוץ לארץ, און דער וואס האלט תורה איז ווי א לערנער (ישכר וזבולון, יו"ד רמ"ו). פון דעם לערנט דער רבי ארויס, לויט מאגידס איבערזעצונג (ז' 46), אז די עליה איז נישט קיין חיוב נאר א תנאי. וועז דאס גיין אליין וואלט געווען א מצוה, וואלט מען שוין געווען מחויב בעת מען איז נאך אין חוץ לארץ. ער לייגט צו אז וועד עס שטיצט ערליכע תלמידי חכמים אין ארץ ישראל האט א דאפלטע זכות. אבער וועד עס גיט געלט פאר די וואס זענען מטמא דאס לאנד, דאס איז "ביטער און שלעכט", מיט א הינווייז צו שלש שבועות סימן 110 (ז' 47–48).

אין סימן 104 ברענגט ער מקורות פאר דער היסטארישער קשיא. דער חוות יאיר (סימן 210) שרייבט אז הונדערטער מאל מער חכמים ליגן באגראבן אין חוץ לארץ. דער יעב"ץ זאגט "נישט איינער פון טויזנט". דער יעב"ץ אליין איז נישט געפארן, און זיינע קינדער אויך נישט, הגם זיין צוואה האט זיי עס אנגעזאגט. דער מהרי"ט איז אוועק פון צפת קיין קאנסטאנטינאפל. ער ווארפט אפ דעם כל בו (סימן 127) וועגן פרנסה, און דעם יעב"ץ וועגן רדיפות. פון ספר הישר לרבינו תם פרעגט ער: השי"ת טוט דעם רצון פון די צדיקים, ווי אזוי וואלט ער זיי פארמיטן? ער ברענגט אויך תוספות קידושין כט ע"ב, אז חכמים האבן געלערנט אין ארץ ישראל און זיך אומגעקערט קיין בבל. הלל איז ארויף נאר פאר דריי הלכות, און ר' יהודה בן בתירא האט געוואוינט אין נציבין (פסחים ג ע"ב). אויפן אבני נזר, אז עס איז נאר א מצוה פאר דעם וואס וואוינט שוין דארט, ענטפערט ער: "אסאך פלפול, אבער ניט שייך צום ענין".

אין סימן 108 ענטפערט ער דעם נפש חיה מיט דעם אלשיך און דעם עקידת יצחק אויף ויקרא כו, מב: די וואס באארבעטן דאס וויסטע לאנד פארלענגערן נאר דעם גלות. ער ברענגט אויך דעם ספר סוכת שלם, אז מען זאל שיקן געלט נאר פאר בתי מדרשות. ביי דער מעשה מיטן ייטב לב דערציילט ער אז דער שוועור פונעם ייטב לב, דער רב פון טאלטשווא, איז אויף זיין עצה געווארן אב בית דין אין צפת. דער פראטעסט איז געווען קעגן דעם שאדן פון די קאלאניעס. ער ברענגט דעם בריוו "חיבת הארץ" (ירושלים 1897): די גדולים האבן מורא געהאט אז די קאלאניעס וועלן ברענגען צו א מדינה פאר דער צייט. נאכדעם וואס דער פלאן איז ארויס, שרייבט ער, איז קלאר געווארן אז דאס אלעס איז געווען "מעשה שטן", און דער וועדט פון יישוב הארץ איז נאר צו מערן תורה און מצות (ז' 54–55).

סימנים 109–118 און 133: גלות ווי גזירה און ווי שליחות

(וואס דער רבי שרייבט)

אין סימן 109 ברענגט דער רבי ז"ל פון שיר השירים רבה אויף "קול דודי". משיח זאגט "אין דעם חודש ווערט איר אויסגעלייזט". זיי ענטפערן אז עס איז גוזר געווען אז זיי זאלן זיין אונטער די 70 אומות. משיח ענטפערט אז טייל זענען אוועק קיין בארבאריא און טייל קיין סמבטיון, איז עס ווי אלע וואלטן געגאנגען אין גלות. דערפון: די שבועה בלייבט אפילו נאכן קומען פון משיח, ביז ער גיט א לעצטן טעם (ז' 55–56). ער ברענגט דעם אהבת יהונתן (הפטרת ואתחנן): אפילו אויב אלע אומות וואלטן מסכים געווען, זאל מען נישט גיין, ווייל דער קץ איז פארחתמ'ט. דער ישמח משה זי"ע (לך לך) שרייבט אז די העכערע תשובה נאכן אנקומען אין ארץ ישראל איז למעלה מן ההשגה, אבער די געווענליכע תשובה מוז קומען פאר דער גאולה. דער משל פון תנא דבי אליהו פון בעל הבית מיט זיינע כלים לערנט אז מען דארף אפילו ווארטן א צייט נאך דער תשובה.

אין סימן 110 לערנט ער פון פסחים פז ע"ב, אז ישראל זענען פארטריבן געווארן כדי מקרב צו זיין גרים. דער מהרש"א טייטשט עס אויף מפרסם זיין די אמונה, און דער רבי ז"ל לערנט אז דאס איז אויך צווישן די וואס וועלן נישט מתגייר ווערן. ער ברענגט תענית ג ע"ב, אז די וועלט קען נישט באשטיין אן כלל ישראל אין אלע ערטער, און עבודה זרה י ע"ב, אז די צעשפרייטונג היט אפ פון כליה. דער אור החיים (ויקרא כה, לה) זאגט אז אפילו מיט משיח קען די גאולה נישט קומען אן אלע שטאפלען פון גלות. דער נזר הקודש און דער עשרה מאמרות לערנען אז דער גלות רייניגט די ערטער, ביז די גאנצע וועלט וועט באקומען די קדושה פון ארץ ישראל (תפלה למשה, תהלים פב, ח).

אין סימן 114 ווארפט ער אפ א חשבון פון רוב: א מצוה דאורייתא איז מחייב יעדן יחיד, און מען ווייסט נישט וויפיל צעשפרייטונג די גזירה פאדערט (ישמח משה בשלח; חוות יאיר). ער ברענגט אויך דעם של"ה, אז דער גלות איז "א נויטיגע טובה", און דעם ריב"ש (סימן 101) אויפן פסוק "בנו בתים". אין סימן 117 ברענגט ער דעם נפקא מינה צווישן די צוויי פשטים פון "נדחה": צי די וואס וואוינען שוין דארט זענען מקיים "וישבתם בה". ער לייגט צו אז לויטן ריב"ש איז די מצוה אין דעם וואוינען און נישט אין דעם פארן, אבער אויפן וועג איז מען עוסק במצוה. אין סימן 118 ברענגט ער דעם חובות הלבבות (שער הבטחון ג) און דעם בעל שם טוב: השי"ת פירט א מענטש צו אן ארט פאר א תיקון.

פון די 13 עיקרים וואס די נאראציע ברענגט נישט: עיקר 4, מען זאל נישט אריבערגיין אין עניות, מיט דעם מעיל צדקה, דעם חתם סופר און ר' מנחם מענדל פון וויטעבסק ז"ע. עיקר 7: דער איסור צו פארלאזן ארץ ישראל איז היינט א ספק. דער ריי"ף ברענגט אים, דער ראי"ש און דער טור לאזן אים אויס, און ער איז לכל היותר דרבנן. עיקר 8: מען פארלאזט נישט א ודאי־דיגע מצוה אין חוץ לארץ פאר ספק־דיגע (עבודה זרה מא ע"ב). עיקר 11: א כהן מעג היינט ארויסגיין פון ארץ ישראל. עיקר 12: אפקויפן קרקע פון א גוי איז א גרויסע מצוה, מער ווי עולה זיין, און ווער עס שטיצט דעם יישוב פון כופרים פארהאלט די גאולה (מאגיד ז' 79–86).

מאמר לשון הקודש: נאך מהלכים און מקורות

(וואס דער רבי שרייבט)

דער רבי ז"ל פארגלייכט דריי מקורות. דער ספרי עקב רעכנט דריי זאכן: דער טאטע רעדט צום זון לשון הקודש און לערנט אים תורה. סוכה מב ע"א רעכנט נאר תורה און קריאת שמע. די תוספתא חגיגה רעכנט אלע דריי, מיט לשון הקודש צולעצט. אין סימן 3 ברענגט ער די יסודות פאר א מצוה דרבנן: תפלה אין לשון הקודש (רמב"ן, ריי"ף, ר"י מיגאש), אז תלמידי חכמים דארפן קענען שרייבן (חולין ט ע"א), אז דער רמב"ם האט חרטה געהאט וואס ער האט געשריבן אויף אראביש, און דעם ירושלמי שבת. די מסקנא: א מצוה דרבנן פון חינוך, און די שפראך קומט ערשט נאכדעם וואס מען איז אנגעפילט מיט תורה. אין סימן 16 פרעגט ער: אין עזרא'ס צייטן איז געווען א מתורגמן איבער 400 יאר, פארוואס האט מען נישט מתקן געווען אז דאס פאלק זאל לערנען די שפראך? ער ברענגט דעם כוזרי (ב, סח), אז אברהם אבינו האט געלערנט לשון הקודש און ארמית, און דעם יפה תואר, אז לשון עברי איז נישט לשון הקודש.

אין סימן 21 שרייבט ער אז א תלמיד חכם לשם שמים מעג לערנען די שפראך, אבער נישט לערנען זי פאר יעדן איינעם. אין סימן 23 ברענגט ער אז א ספר תורה וואס א מין האט געשריבן דארף מען פארברענען (שבת קטז; רמב"ם יסודי התורה ו, ח), און מאכט פון דעם א קל וחומר אויף די ביכער אין דער נייער שפראך. אין סימן 28 ברענגט ער דעם רמב"ן אין כי תשא (שמות ל, יג), אז נייע ווערטער, אפילו פון חז"ל, הייסן "א שפראך וואס די חכמים האבן באשאפן". אקעגן דעם שטייען דער רד"ק און ר' אליהו מזרחי, אז אזעלכע ווערטער קומען פון פארלוירענע ספרים. ער שטעלט זיי צוזאם מיט מגילה יד ע"א.

ביי חינוך הבנות לערנט ער אז בן עזאי"ס טעם, די הלכות סוטה, איז היינט בטל (סוטה מז ע"א). דאך שרייבט ער: "מיר מאכן נישט קיין מחלוקת", און היינט וואלטן אלע מודה געווען (רשב"ם, ר"ן, חכם צבי סימן 34). אין סימנים 32–33 טיילט ער אויף: א טיפער לימוד אין תנ"ך איז אסור אבער נישט תפלות. ער ברענגט דעם בולאניער דפוס פון ספר חסידים (835), וואס זאגט אז פרויען מעגן לערנען אין יעדער שפראך. דערפון לערנט ער אז ווען לשון הקודש וואלט געדעדט געווארן אין דער היים, וואלטן פרויען אליין געקענט לערנען, און דערפאר זאל מען די שפראך אוועקלייגן. אין סימן 42 ברענגט ער דעם מהריי"ל (סימן 199), וואס האלט אז נאר מויל צו מויל. ער ענטפערט אז ווען די ידיעה פון דין שאדט איר נישט, איז עס בכלל נישט תפלות, ווייל דער טעם פונעם איסור איז ערמה (סוטה כא ע"ב). פאר שינוי הדורות ברענגט ער חזקיהו'ס דור (סנהדרין צד ע"ב), ר' יהושע בן גמלא, און דאס שרייבן פון תורה שבעל פה (גיטין ס ע"ב). אין סימן 50 ברענגט ער דעם ראשי תיבות ביכ"ל: "כל באיה לא ישובון" (משלי ב, יט).

וואס דער פארשער שאול מאגיד לערנט ארויס

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

די פאלגנדע זענען מאגידס אייגענע פארשטאנדן, נישט דעם רבינס ווערטער. לויט מאגיד (הערה 4) איז מאמר ישוב ארץ ישראל נישט דער עיקר אן אטאקע אויף ציוניזם. עס בויט א הלכה'דיגן יסוד אז מען איז נישט מחויב זיך צו באזעצן, אפילו פאר דעם ציוניזם. דער מאמר איז געווענדט צו שומרי תורה, און פאר וועלטלעכע איז ער כמעט נישט נוגע. די טומאה פון דער מדינה קומט ארויס בעיקר אין סימנים 138–150. די "לומדי תורה וואס פארשטייען נישט" זענען לויט אים די חרדי"שע חברים פון 1950ער יארן, וואס האבן זיך מער און מער באטייליגט אין בויען די מדינה.

מאגיד (הערה 152) רופט ויואל משה "איינער פון די ערשטע אויסגעפירטע אויסדרוקן" פון א נייעם אנטי־ציוניזם וואס וועגדט זיך קעגן דער מדינה. ער שרייבט אז דאס איז אנדערש ווי דער מונקאטשער רבי, און ער שטיצט זיך אויף ראוויצקי און נאדלער (Modern Judaism 14:3, 1994). אין הערה 158 שרייבט ער אז די שיטה וועגן גלות איז "נישט ווייט" פון דער שיטה פונעם ליובאוויטשער רבין. ביים אהבת יהונתן (הערה 77) מיינט ער אז דאס איז "קלאר" א רמז אויף ציוניזם און דעם באשלוס פון די פאראיניגטע פעלקער. ביי עיקר 13 (הערה 196) שרייבט ער אז דער רבי שטייט "גראד אקעגן" דעם דרייסטסטן שריט פון הרב קוק, און ער איז "נישט דיאלעקטיש".

ביי לשון הקודש פרעגט מאגיד (הערה 44) אז עס איז נישטא קיין באווייז אז לשון הקודש איז געווען א געדעטע שפראך אין בבל. ער פארגלייכט (הערה 65) מיט א בריוו פון גרשם שלום צו ראזענצווייג פון 1926. ביי סימן 33 (הערה 115) מיינט ער אז די זארג איז געווען צוליב דער פרויעוס זעלבשטענדיגער ליינונג. וועגן בית רחל (הערות 145–148) שרייבט ער אז דאס איז געווען א "גרויסער חידוש" אין דער אונגארישער חרדי־שער וועלט, און אז דער רבי ז"ל האט אליין געהאלטן זיינע פסקים פאר "גאנץ ליבעראל". ער פרעגט אויך אויף די נייע וועלטער (הערה 86) אז מען נוצט דא דעם רמב"ם אויף א מיסטישן אופן.

שטעלן וואו די מקורות זענען נישט קלאר

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

עטליכע הינווייזן אין דעם רבינס טעקסט קריגן זיך מיט מאגידס הערות. שיר השירים רבה "קול דודי" איז אין טעקסט ב, ח, און ביי מאגיד ב, כב (הערה 70). ספר הישר איז אין טעקסט "שער ה'", און ביי מאגיד שער ט' (הערה 48). ברכות טז ע"ב ביי מאגיד שטייט אין טעקסט יז ע"ב (הערה 73). דער הינווייז צום גר"א איז נישט קלאר (הערה 32). דעם רמב"ן אז די כנענים האבן געדעדט לשון הקודש האט מאגיד נישט געפונען (הערה 52). אין הערה 124 שטייט צוגעלייגט "און צו וואוינען דארט", וואס איז נישט קלאר.

די צייט פון ספר ויואל משה איז נישט באשטימט. ווי‌קיפעדיע אויף דעם ספר זאגט 1961, ווי‌קיפעדיע אויפן רבין ז"ל זאגט 1958, און מאגיד שרייבט "סוף די 1950ער יארן". דער נאמען פון דעם רב פון מאנטרעאל איז ביי מאגיד הירשפרונג און אין ווי‌קיפעדיע הירשספרונג. דעם טיטל "הויפט רב פון מאנטרעאל" גיט נאר ווי‌קיפעדיע. צי סימן 50 צילט אויף בית יעקב: אמאל רופט מאגיד עס "א דירעקטע אטאקע" (הערה 158), און אמאל שרייבט ער אז ער ווייסט נישט (הערה 155).

דער גאנג פון דער ראיה

דער גאנג פון מאמר ישוב ארץ ישראל, לויט מאגידס איבערזעצונג

1. די שאלה: איז דא א מצוה פון יישוב הארץ? דער רמב"ן זאגט יא. אסאך ראשונים זענען חולק, און דער שולחן ערוך דערמאנט עס נישט.

▼

2. די מחלוקת איז נאר אויף וואוינען אין לאנד. אויף כיבוש הארץ, ווי ביי יהושע, זענען אלע מודה אז דאס איז געווען א מלחמת מצוה (סימן 1).

▼

3. לויט דעם ריטב"א, דעם מהר"ם מרוטנבורג און דעם מגן אברהם איז די מצוה נישט אין קראפט נאך דער גזירת גלות. דערפון: דער רמב"ם האט געהאלטן ווי רש"י, אז דאס איז א הבטחה (סימן 62).

▼

4. אפילו מעיקר הדין איז נישטא קיין חיוב צו פארן. די עליה איז נאר א תנאי, און לימוד התורה גייט פאר (סימנים 102, 104).

▼

5. רוב גדולי ישראל האבן זיך נישט באועצט אין ארץ ישראל. די אמת'ע סיבה איז געווען רצון השי"ת, נישט פרנסה און נישט רדיפות (סימנים 104, 118).

▼

6. גלות איז א גזירה און א שליחות: צו מקרב זיין גרים, מפרסם זיין אמונה און מתקן זיין ניצוצות. קיבוץ גלויות קומט נאר דורך משיח, נאך תשובה בגלות (סימנים 109–110).

▼

7. דערפאר איז א מסה'דיגע עליה אסור, און אפילו יחידים "ביסלעכווייז" זענען סותר די גזירה פון צעשפרייטונג (סימן 114).

▼

8. די מסקנא אין 13 ע'קרים (סימן 133): א צדיק וואס גייט לשמה האט א גרויסע זכות, אבער קיין חיוב איז נישטא, און ווער עס היט נישט די תורה, פאר אים איז א מצוה ארויסצוגיין.

שיטות אין פארגלייך

שיטות אין יישוב ארץ ישראל וואס דער מאמר ברענגט

וועד	שיטה	מקור
רמב"ן	מצות עשה, אויך בזמן הגלות	במדבר לג, נג; השגות לספר המצוות, מ"ע 4
רמב"ם	ציילט עס נישט; לויט דעם רבין ז"ל: הבטחה	ספר המצוות; ויואל משה סימן 62
רש"י	הבטחה, נישט קיין מצוה	דברים יא, י
רבינו חיים	היינט נישט קיין מצוה	תוספות כתובות קי ע"ב
אבני נזר	קיין מצוה צו ארויפגיין, נאר פאר דעם וואס וואוינט שוין דארט	יו"ד תנ"ד (לויט מאגיד)
בית שלמה	לימוד התורה גייט פאר עליה	סימן 94
האלף לך שלמה	היינט קיין מצוה צו פארן	אה"ע 118
מעיל צדקה	מצות זענען קיינמאל נישט אפהענגיק אין א צייט; דער רבי ז"ל: "א חידוש"	סימן 26

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
1822–1889	דער לעבן פון הרב ר' חיים אלעזר וואקס, בעל נפש חיה
1854 (?)	שולע עווועלינא דע ראטשילד אין ירושלים, לויט מאגיד "אפשר" די ערשטע שולע
1858–1922	דער לעבן פון אליעזר בן־יהודה
1860	ר' עקיבא יוסף שלעזינגער וויל פארן קיין ארץ ישראל; דער ייטב לב איז קעגן

דאטום	געשעעניש
1881	בן־יהודה קומט אן אין ארץ ישראל
1886	הרב וואקס פארט קיין ארץ ישראל צו באאויפזיכטיגן אתרוגים פלאנטאציעס
1896 (?)	לויט דעם רבין ז"ל ווערן די כוונות פון די קאלאניסטן אנטפלעקט. מאגיד: אפשר מיינט ער הערצלס שריפטן פון 1896, אדער דעם קאנגרעס פון 1897
1897	דער ערשטער ציוניסטישער קאנגרעס (אויגוסט); אויך דער בריוו "חיבת הארץ" אין ירושלים
1917	בית יעקב ווערט געגרינדעט אין קראקע
1920	תחכמוני אין ירושלים, און די מחלוקת איבער "עברית בעברית"
1941	הרב פנחס הירשפרונג קומט אן קיין מאנטרעאל
1946–1945	דער רבי ז"ל וואוינט אין ארץ ישראל בערך א יאר
1953	הרב הירשפרונג גרינדעט ווידער בית יעקב אין מאנטרעאל
1956	א באזוך פונעם רבין ז"ל אין ארץ ישראל
1958 / סוף 1950ער / 1961 (?)	דער ספר ויואל משה ווערט געשריבן אדער געדרוקט; דריי פארשידענע ידיעות
1965	א באזוך פונעם רבין ז"ל אין ארץ ישראל; הרב הירשפרונג ווערט ראש ישיבה פון תומכי תמימים

ווערטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
יישוב ארץ ישראל	די שאלה צי עס איז דא א מצוה צו וואוינען אין ארץ ישראל. דער רבי ז"ל אונטערשיידט צווישן כיבוש הארץ, וואו אלע מודה, און וואוינען אין לאנד, וואו עס איז דא א מחלוקת.
גזירת גלות	די גזירה פון השי"ת אז כלל ישראל זאל זיין צעשפרייט צווישן די פעלקער. לויט דעם רבין ז"ל איז זי נאך היינט אין קראפט, און זי נעמט אוועק דעם חיוב פון יישוב הארץ ביז משיח.
הבטחה	די שיטה פון רש"י (דברים יא, י), אז יישוב הארץ איז א צוזאג פון השי"ת און נישט קיין מצוה. דער רבי ז"ל לערנט אין סימן 62 אז דער רמב"ם האט אויך אזוי געהאלטן.
מלחמת מצוה / מלחמת רשות	א מלחמה וואס די תורה באפעלט, ווי יהושעס כיבוש, אקעגן א מלחמה וואס מען מעג נאר פירן, ווי דוד המלכס מלחמות צו פארברייטערן דאס לאנד (סוטה מד ע"ב; רמב"ם הל' מלכים פרק ה).
עלי' כחומה	אריפגיין אינאיינעם "ווי א מויער", וואס די שבועה פארבאט. לויט עיקר 6 קען נאר משיח ברענגן אלע אידן קיין ארץ ישראל.
נדחה / הופקע	צוויי פשטים אין סימן 117 פאר וואס עס קומט פאר מיט דער מצוה בזמן הגלות. אדער זי איז אינגאנצן אפגעמעקט (רשב"א, ריטב"א), אדער זי איז נאר אפגעשטופט, און מיר זענען אנוסים (ט"ז, רש"י).
מצות התלויות בארץ	מצות וואס מען קען נאר מקיים זיין אין ארץ ישראל, ווי שמיטה, תרומות און מעשרות. דער רבי ז"ל איז מודה אז דער וואס וואוינט נישט דארט פארלירט זיי.
לשמה	אריפגיין לשם שמים, נאר כדי צו מקיים זיין תורה און מצות. לויט עיקר 9 איז דער וואס גייט פאר געלט אדער כבוד ווי בלשצר מיט די כלי המקדש, און נאך ערגער.
תפלות	"נארישקייט". אזוי רופט רבי אליעזר (סוטה ג, ד) לערנען א טאכטער תורה. דער רבי ז"ל שטעלט עס אוועק פאר תורה שבעל פה ביי מיידלעך, אז דאס איז אן ערנסטער איסור.

באגריף	ערקלערונג
נפש חיה	ספר פון הרב ר׳ חיים אלעזר וואקס פון קאליש ז״ל (1822–1889). ער האט געהאלטן אז די אגראריש׳ע קאלאני׳עס זענען נויטיג פאר שמיטה און די מצות התלויות בארץ.
ציון לנפש חיה	חיבור פון הגאון ר׳ יחזקאל לנדא זצ״ל אויף ש״ס. דער רבי ז״ל ברענגט פון אים (ברכות כח ע״ב) אז מענטשן מיט פארדארבענע דעות לערנען תנ״ך נאר כדי צו לערנען די שפראך.
תורה תמימה	חיבור וואס לערנט ארויס פון ״לדבר בם״ א מצוה צו רעדן לשון הקודש. דער רבי ז״ל אי׳ז מפריך די שיטה מיט דעם מזרחי, גור אריה און פני יהושע.
נועם מגדים	ספר וואס דער רבי ז״ל ברענגט אין סימן 139: וועז דאס שלעכטס שטעלט זיך אוועק ווי הייליג, אי׳ז עס פיל ערנסטער.
עקבתא דמשיחא	די לעצטע תקופה פאר משיחס קומען, וועז די דורות זענען שוואכער. דער רבי ז״ל ני׳צט דעם יסוד ביי לשון הקודש (סימנים 13, 21–22) און ביי חינוך הבנות (סימנים 41–42).
בית רחל	די סאטמארער שולע פאר מיידלעך אין ווילי׳אמסבורג. לויט מאגיד זענען סימנים 41–42 פון מאמר לשון הקודש דער יסוד פון איר הצדקה.

מקורות פון דעם קאפיטל

• ספר ויואל משה, מאמר ישוב ארץ ישראל (סימנים 1, 62, 102, 104, 108–110, 114, 117, 118, 130, 133, 139) און מאמר לשון הקודש (סימנים 1, 3, 11–13, 16, 19, 21–23, 28, 30, 32–33, 37, 41–42, 48, 50), לויט שאול מאגידס ענגלישער איבערזעצונג

• Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology (UC Press/Luminos, open access)

• רמב״ן, במדבר לג, נג; השגות הרמב״ן לספר המצוות, מ״ע 4 (מהד׳ שעוועל, מוסד הרב קוק 1981, ז׳ 246)

• תוספות כתובות קי ע״ב ד״ה הוא אומר

• רש״י דברים יא, י; דברים ל, ג

• רמב״ם הלכות תשובה ז, ה; הלכות מלכים ה–ו

• שיר השירים רבה (קול דודי); תנא דבי אליהו; זוהר א סה ע״ב, עו ע״ב; ג פד ע״א

• בית שלמה סימן 94; חוות יאיר סימן 210; האלף לך שלמה אה״ע 118; מעיל צדקה סימן 26; אבני נזר יו״ד; אהבת יהונתן הפטרת ואתחנן; ישמח משה; שומרו משפט; חיבת הארץ (ירושלים 1897)

• תורה תמימה; ציון לנפש חיה ברכות כח ע״ב; חתם סופר; נועם מגדים; ספר חסידים (דפוס בולאניא 835); מהרי״ל סימן 199; חפץ חיים, לקוטי הלכות סוטה

• David Myers, "'Commanded War': Three Chapters in the 'Military' History of Satmar Hasidism," JAAR (2013)

• Ravitzky and Nadler, Modern Judaism 14:3 (1994), as cited by Magid; Benjamin Harshav, as cited by Magid

• Wikipedia: Vayoel Moshe; Joel Teitelbaum

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• אלע ווערטער פונעם רבין ז״ל אין די צוויי מאמרים זענען דא נאר לויט מאגידס ענגלישער איבערזעצונג. דער לשון הקודש אריגינאל, און די נומער׳רונג פון די סימנים און פון די 13 עיקרים, אי׳ז נאך נישט נאכגעקוקט.

• וועלכע יאר האט דער רבי ז״ל געמיינט מיט 1896: הערצלס שריפטן, אדער דעם ערשטן קאנגרעס פון 1897?

• וועלכן באזוך אין ארץ ישראל (1945–46, 1956 אדער 1965) מיינט דער רבי ז״ל וועז ער עדות׳ט וועגן ווערטער מיט נאר א מינות׳דיגן טייטש?

• וועז אי׳ז ויואל משה געשריבן אדער געדרוקט געווארן: 1958, סוף 1950ער יארן, אדער 1961?

• צי סימן 50 פון מאמר לשון הקודש וועגדט זיך קעגן בית יעקב: מאגיד אליין איז דא נישט איינשטימיג.

• די מקורות ברענגען נישט קיין סאטמארער פירוש אויף די צוויי מאמרים. ווי אזוי די חסידים פארשטייען דעם צוזאמענהאנג פון לאנד און שפראך, דארף מען נאך הערן פון זיי.

קאפיטל 5

די שלש שבועות

אין דעם קאפיטל:

די סוגיא אין כתובות · דער רבי'ס ערשטע קשיא · וואס הייסט בחומה · די דריטע שבועה · פארוואס דער רמב"ם שווייגט · די תירוצים און די תשובות · די שיטות זייט ביי זייט

Gemara Kesubos 111a · page from HebrewBooks.org

די סוגיא אין כתובות

דער יסוד פון דער שיטה

יעדער שמועס וועגן דעם סאטמארער רבי'ן, רבי יואל טייטלבוים זכרונו לברכה, און זיין שיטה, קומט צוריק צו אין סוגיא, איין שטיקל גמרא, נאענט צום סוף פון מסכת כתובות. אין ספר ויואל משה, אין מאמר שלש שבועות, סימן א', הייבט דער רבי אן מיט ברענגען די גאנצע גמרא. זי הייבט זיך אן מיט א מעשה:

> **ר' זירא הוה קמשתמיט מיניה דרב יהודה דבעא למיסק לארץ ישראל דאמר רב יהודה כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה שנאמר**
>
> **כתובות קי ע"ב**
>
> **טייטש:** ר' זירא האט זיך אויסגעמיטן פון רב יהודה'ן, ווייל ער האט געוואלט ארויפגיין קיין ארץ ישראל. ווארום רב יהודה האט געזאגט: ווער עס גייט ארויף פון בבל קיין ארץ ישראל איז עובר אויף א מצות עשה, ווי עס שטייט...
>
> **ביאור:** מיט דעם מעשה הייבט זיך אן די סוגיא וואס דער רבי זצ"ל ברענגט אינגאנצן אין סימן א'. רב יהודה'ס ערשטער מקור איז 'בבלה יובאו ושמה יהיו', און ר' זירא ענטפערט אז דער פסוק רעדט פון די כלי המקדש. דער רבי מערקט אן אז אין ברכות כ"ד און שבת מ"א שטייט די זעלבע מימרא פון רב יהודה נאר מיט 'עובר בעשה', און פון דעם וואקסט ארויס זיין ערשטע קשיא.

רבי זירא האט זיך אויסגעמיטן פון זיין רבי'ן רב יהודה, ווייל רבי זירא האט געוואלט ארויפגיין קיין ארץ ישראל. רב יהודה האט געהאלטן אז ווער עס גייט ארויף פון בבל איז עובר אויף אן עשה, א מצות עשה, ווי דער פסוק זאגט: "קיין בבל וועלן זיי געברענגט ווערן, און דארט וועלן זיי בלייבן."

ר' יוסי בר' חנינא: דריי שבועות

רבי זירא האט געענטפערט אז דער פסוק רעדט פון די כלי בית המקדש, נישט פון מענטשן. דערנאך האט רב יהודה געברענגט דעם פסוק אין שיר השירים, "איך באשווער אייך, טעכטער פון ירושלים." רבי זירא האט געענטפערט אז דאס לערנט נאר אז כלל ישראל טאר נישט ארויפגיין "בחומה", ווי א וואנט. רב יהודה האט צוריקגעענטפערט אז עס שטייט נאך אזא באשוערונג. רבי זירא האט יענע געדארפט פאר רבי יוסי בר חנינא:

> **ג' שבועות הללו למה אחת שלא יעלו ישראל בחומה ואחת שהשביע הקדוש ברוך הוא את ישראל שלא ימרדו באומות העולם ואחת שהשביע הקדוש ברוך הוא את העובדי כוכבים שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי**
>
> **כתובות קי"א ע"א**
>
> **טייטש:** די דריי שבועות, צו וואס זענען זיי? איינע: אז ישראל זאלן נישט ארויפגיין בחומה, ווי א וואנט. איינע: וואס דער אויבערשטער האט באשוואירן ישראל אז זיי זאלן נישט מורד זיין אין די אומות העולם. און איינע: וואס דער אויבערשטער האט באשוואירן די עובדי כוכבים אז זיי זאלן נישט צופיל משעבד זיין די אידן.
>
> **ביאור:** דאס זענען ר' יוסי ברבי חנינא'ס דריי שבועות. ר' זירא נייטיגט זיך אין דעם צווייטן 'השבעתי' פאר זיי, און דערמיט איז רב יהודה'ס ראיה אפגעשוואכט. אויף דער דריטער שבועה, אז די אומות זאלן נישט צופיל משעבד זיין, בויען שפעטער די וואס ענטפערן אז ווען די אומות זענען עובר, איז ישראל פטור. דער רבי ווארפט דעם טענה אפ אין סימן ע"ה.

פארוואס די דריי שבועות? איינע, אז כלל ישראל זאל נישט ארויפגיין ווי א וואנט. די צווייטע, אז זיי זאלן נישט מורד זיין אין די אומות. און א דריטע, אז די אומות זאלן נישט משעבד זיין כלל ישראל צו פיל.

ר' לוי: זעקס שבועות

רב יהודה האט געענטפערט פון די וועדטער "אם תעירו ואם תעוררו". רבי זירא האט זיי געדארפט פאר רבי לוי:

> **שש שבועות הללו למה תלתא הני דאמרן אינך שלא יגלו את הקץ ושלא ירחקו את הקץ ושלא יגלו הסוד לעובדי כוכבים**
>
> **כתובות קי"א ע"א**
>
> **טייטש:** די זעקס שבועות, צו וואס זענען זיי? דריי: די וואס מיר האבן שוין געזאגט. די אנדערע: אז מען זאל נישט אנטפלעקן דעם קץ, אז מען זאל נישט אוועקרוקן (ירחקו) דעם קץ, און אז מען זאל נישט אנטפלעקן דעם סוד צו די עובדי כוכבים.
>
> **ביאור:** דאס זענען ר' לוי'ס זעקס שבועות. דער לשון 'ירחקו' איז א מחלוקת: דער רבי לייענט 'ידחקו', דאס הייסט דרינגען אויפן קץ. פניני הלכה טייטשט 'פארהאלטן', און דער הרב אבינר טייטשט 'אוועקרוקן'. אין סימן כ"ז און פ"ד שרייבט דער רבי אז ביידע גירסאות קומען אויף איין מיינונג ארויס, און אז אלע מדרשים זאגן 'ידחקו'.

דאס זענען 6 שבועות: די 3 וואס מען האט שוין דערמאנט, און נאך 3. כלל ישראל זאל נישט מגלה זיין דעם קץ, נישט "ירחקו" דעם קץ, און נישט מגלה זיין דעם סוד פאר די אומות. דא איז דער לשון אליין שוין א מחלוקת. דעם רבי'נס גירסא איז "ידחקו": נישט דוחק זיין אדער שטופן דעם קץ. פניני הלכה, פון רבי אליעזר מלמד, טייטשט עס "אפהאלטן". רבי שלמה אבינר לערנט עס "ווייטער מאכן". מיר וועלן באלד זען ווי רש"י פאראייניגט די צוויי גירסאות.

Photo: Wikimedia Commons · Public domain · Rippeym3 at English Wikipedia

דער פסוק אין שיר השירים

דער פסוק אליין לויטעט:

השבעתי אתכם בנות ירושלם בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ

שיר השירים ב, ז

טייטש: איך האב אייך באשוואירן, טעכטער פון ירושלים, בייַ די הירשן אדער בייַ די הינדען פון פעלד, אז איר זאלט נישט וועקן און נישט אויפוועקן די ליבשאפט ביז זי זועט וועלן.

ביאור: דאס איז דער פסוק אין שיר השירים ב' ז' וואס די גאנצע סוגיא שטייט אויף אים. לויטן הרב אבינר קומט דער לשון פון נישט וועקן די ליבשאפט דריי מאל פאר, און א פערטער 'השבעתי' (אם תמצאו את דודי') ווערט נישט געזוצט, ווייל ער רעדט נישט פון וועקן די ליבשאפט. דער רבי טייטשט 'עד שתחפץ' ביז דעם לעצטן רגע וואס דער אויבערשטער וועט וועלן (סימן ע').

"איך באשוואר אייך, טעכטער פון ירושלים, בייַ די גאזעלן אדער בייַ די הינד פון פעלד, אז איר זאלט נישט אויפוועקן און נישט אויפרייצן די ליבשאפט ביז זי וויל." לויט רבי אבינר קומט דער רוף נישט אויפצורייצן די ליבשאפט פאר 3 מאל אין שיר השירים. א פערטע באשוואורונג, "אם תמצאו את דודי", ניצט די גמרא נישט, ווייל זי רעדט נישט פון אויפרייצן די ליבשאפט. די מקורות וואס מיר האבן פאר זיך געבן נישט אן דעם פרק און פסוק פון יעדעס מאל וואס עס קומט פאר.

ר' אלעזר: דער עונש

די סוגיא ענדיגט זיך מיט רבי אלעזר:

אמר רבי אלעזר אמר להם הקב"ה לישראל אם אתם מקיימין את השבועה מוטב ואם לאו אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה

כתובות קי"א ע"א

טייטש: ר' אלעזר האט געזאגט: דער אויבערשטער האט געזאגט צו ישראל: אויב איר האלט די שבועה, איז גוט. און אויב נישט, מאך איך הפקר אייער פלייש ווי די הירשן און ווי די הינדען פון פעלד.

ביאור: דער רבי זעט אין דעם א עונש וואס מען געפינט בייַ קיין אנדער עבירה נישט. אין סימן ע"ח שרייבט ער אז די נבואה האט אנטפלעקט אזא עונש ווי פון א שבועה, וואס איז איינציג אין דעם לשון. דערפאר איז, לויט אים, די שבועה נישט צו נעמען די גאולה פון זיך אליין שטרענגער פון דער שבועה בייַ מתן תורה. דעם זעלבן לשון ברענגט ער אין דער הקדמה.

דער אייבערשטער האט געזאגט צו כלל ישראל: אויב איר האלט די שבועה, איז מוטב; און אויב נישט, וועל איך מתיר זיין אייער פלייש, דהיינו מאכן עס הפקר, ווי די גאזעלן און די הינד פון פעלד. די זעלבע באשעפענישן מיט וועלכע מען האט באשוואורן כלל ישראל ווערן דאס בילד פון דער שטראף. ווי מיר וועלן זען, ליגט די גאנצע וואג פון דעם רבי'נס טענה אויף דעם זאץ.

דער רבי'ס ערשטע קשיא

פארוואס עובר בעשה

דעם רבי'נס ערשטע קשיא, אין סימן א':

> **א"כ הו"ל למימר עובר על השבועה, כיון דודאי שבועה חמורה משאר עשה, ולמה הניח איפוא את החמור ונקט את הקל דעובר בעשה**
>
> **ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' א' (זע אויך קאפיטל 4 (א))**

אויב רב יהודה'ס לעצטע ראיה איז די שבועה, וואלט ער געדארפט זאגן "ער איז עובר אויף דער שבועה", ווייל א שבועה איז זיכער חמור'דיגער פון א געוועלכע עשה. פארוואס לאזט ער איבער דאס חמור'דיגע און נעמט דאס קל'ערע? דער רי"ף אין עין יעקב ענטפערט אז די באשווערונג באווייזט נאר אז "בבלה יובאו" רעדט פון די גולים. דער רבי רופט דאס א טיילווייזער תירוץ. זיין פולערער תירוץ קומט אין סימן ע"ט. די שבועה בינדט נישט על פי הלכה די שפעטערדיגע דורות, נאר זי דריקט אויס א שטראף אזוי שווער ווי פון א שבועה, און דערפאר רופט עס דער רמב"ם א משל. ממילא האט רב יהודה דערמאנט דעם עיקר הלכה'דיגן איסור, דעם עשה.

דער יחיד מעג ארויפגיין

דא ציט דער רבי ארויס א מסקנא וואס איבערראשט אסאך מענטשן. אין סימן ט' שרייבט ער אז די הלכה איז ווי רבי זירא. זיין ראיה איז אז דער רי"ף, דער רא"ש, דער טור און דער שולחן ערוך ברענגען להלכה די משנה אז מען קען יעדן צווינגען ארויפצוגיין, אפילו אין אונזער צייט, און עטליכע אמוראים אליין זענען אריבער אהין. אין סימן ג' לייגט ער צו א תנאי, לויט דעם מעיל צדקה, ווי דער חתם סופר האט עס מסכים געווען: לדברי הכל איז דער חיוב ארויפצוגיין נאר פאר איינעם וואס האט דארט א פרנסה גרייט. די שבועות, ממילא, זענען נישט וועגן דעם יחיד.

דער יחיד מעג ארויפגיין

Document: Wikimedia Commons · Public domain

וואס הייסט בחומה

רש"י: יחד ביד חזקה

וועגן וואס זשע זענען זיי? אלעס דרייט זיך ארום דעם וואלד "בחומה". רש"י טייטשט:

> **שלא יעלו בחומה - יחד ביד חזקה**
>
> **רש"י כתובות קי"א ע"א**
>
> **טייטש:** 'אז זיי זאלן נישט ארויפגיין בחומה': צוזאמען, מיט א שטארקער האנט.
>
> **ביאור:** אויף די צוויי וועלטער פון רש"י דרייט זיך די גאנצע מחלוקת. דער אבני נזר נעמט פון 'ביד חזקה' אז מיט רשות פון די אומות הייסט עס נישט חומה. דער רבי וויזט פון דעם וואלד "יחד', אז אויב רש"י וואלט געמיינט נאר מלחמה, וואלט 'יחד' געווען איבעריג (סימן י"ז). לויט אים מיינט רש"י אז דאס איסור איז א מאסן-עליה צוזאמען, און 'ביד חזקה' דערקלערט פארוואס דאס הייסט 'חומה'.

"נישט ארויפגיין ווי א וואנט" מיינט צוזאמען, מיט א שטארקע האנט. אין סימן י" רעכנט דער רבי אויס 3 מעגליכע פשטים. עס קען מיינען א גרויסע גרופע וואס גייט ארויף צוזאמען; עס קען מיינען דער רוב פון כלל ישראל; אדער עס קען מיינען ארויפגיין מיט מלחמה, אן רשות, קעגן דער אומה וואס וואוינט אין לאנד. ער דחה'ט אפ דעם מהרש"א'ס משמעות, אז עס מיינט בויען א וואנט, ווייל די גמרא רעדט פון ארויפגיין ווי א וואנט, נישט פון בויען איינע.

יעדע גרויסע קיבוץ איז חומה

כדי צו מכריע זיין צווישן זיי, ברענגט דער רבי די גמרא אין מסכת יומא, דף ט'. דארט דרש'נט ריש לקיש דעם פסוק "אם חומה היא": וועז איר וואלט אלע ארויפגעגאנגען אין די טעג פון עזרא. ממילא, א מאסן עליה, אפילו א ערלויבטע, וועלט אנגערופן א חומה. אין שיר השירים רבה זאגט ריש לקיש צו די אידן פון בבל וואס האבן זיך פארזאמלט אויפן מארק: "צעשפרייט אייך." דער רבי קומט ארויס למסקנא:

> **מבואר שכל כנופיא גדולה אף אם אינם רוב ישראל ואף ברשות נקרא חומה,**
>
> **ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' י (זע אויך קאפיטל 4 (א))**

דאס הייסט, יעדע גרויסע פארזאמלונג, אפילו וועו עס איז נישט קיין רוב פון כלל ישראל, און אפילו וועו זי האט רשות, ווערט אנגערופן א חומה. ער ברענגט נאך צו דעם יפה קול, וואס האלט אז די שבועה גילט אפילו מיט רשות פון די מלכים, ביז דער אייבערשטער וועט צונויפזאמלען כלל ישראל דורך משיח.

דער אבני נזר: נאר מיט כח

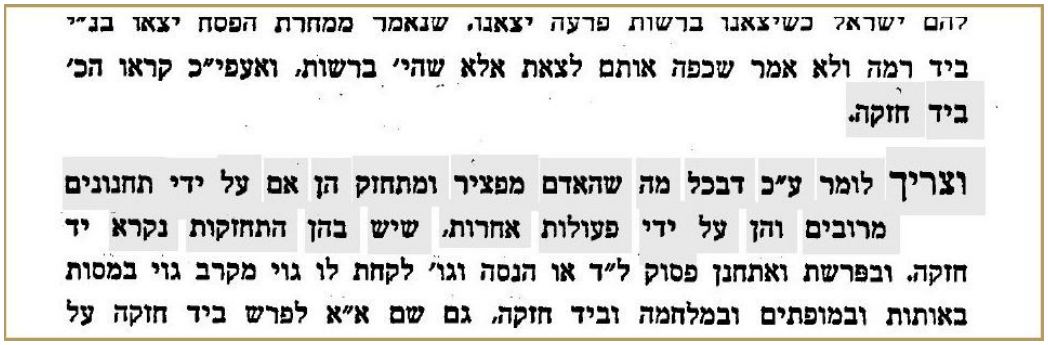
די שטארקסטע קשיא קומט פון דעם אבני נזר, אין חלק יורה דעה. ווי דער רבי אליין ברענגט אין סימן ט"ז, האט דער אבני נזר אפגעווארפן די שיטה פון דעם אהבת יהונתן, אז די שבועה גילט אפילו מיט רשות פון אלע אומות. זיין יסוד איז רש"י'ס אייגענע ווערטער, "ביד חזקה". ווי דער פניני הלכה ברענגט אים: וועו מען גייט ארויף מיט רשות פון די אומות, הייסט דאס נישט ביד חזקה. די מקורות זענען נישט מסכים איבער דעם געניעם סימן: תנ"ג, תנ"ד, אדער תנ"ו.

דער אבני נזר: נאר מיט כח
אבני נזר יו"ד
ברשות האומות איז נישט יד חזקה
סימנים אין מחלוקת: 453, 454, 456

דער רבי'ס תירוץ פון יציאת מצרים

דער רבי ענטפערט פון יציאת מצרים. אין סוף פרשת שמות שטייט אז פרעה וועט זיי ארויסטרייבן "ביד חזקה", און רש"י און דער מזרחי זאגן אז די יד חזקה איז געווען פרעה'ס. אבער פרעה האט זיי דאך נאר געבעטן אז זיי זאלן ארויסגיין. די מכילתא זאגט: "מיר זענען ארויס מיט רשות פון פרעה." דערפאר שרייבט דער רבי:

> **וצריך לומר ע"כ דבכל מה שהאדם מפציר ומתחזק הן אם על ידי תחנונים מרובים והן על ידי פעולות אחרות, שיש בהן התחזקות נקרא יד חזקה**
>
> **ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' ט"ז**
>
> **טייטש:** און מען מוז דעריבער זאגן, אז אלץ וואס דער מענטש דרינגט אן און שטארקט זיך, סיי דורך פילע תחנונים און סיי דורך אנדערע פעולות וואס האבן אין זיך א התחזקות, הייסט 'יד חזקה'.
>
> **ביאור:** דאס איז דער רבי"ס אפענטפער אויפן אבני נזר אין סימן ט"ז. ער שטיצט זיך אויף 'ביד חזקה 'גרשם' ביי פרעה, וואס האט נאר געבעטן, און אויף דער מכילתא אז מען איז ארויס מיט פרעה'ס רשות. דערצו ברענגט ער ואתחנן ד' ל"ד, וואו 'במלחמה' שטייט באזונדער פון 'וביד חזקה'. דער מסקנא איז אז 'יד חזקה' איז נישט באגרענעצט צו מלחמה.

להם ישראל כשיצאנו ברשות פרעה יצאנו, שנאמר ממחרת הפסח יצאו בנ"י
ביד רמה ולא אמר שכפה אותם לצאת אלא שהי' ברשות, ואעפי"כ קראו הכ'
ביד חזקה.

וצריך לומר ע"כ דבכל מה שהאדם מפציר ומתחזק הן אם על ידי תחנונים
מרובים והן על ידי פעולות אחרות, שיש בהן התחזקות נקרא יד
חזקה. ובפרשת ואתחנן פסוק ל"ד או הנסה וגו' לקחת לו גוי מקרב גוי במסות
באותות ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה, גם שם א"א לפרש ביד חזקה על

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

דאס הייסט, אלעס וואס א מענטש דרוקט אויף און שטארקט זיך אין דעם, סיי דורך אסאך תחנונים און סיי דורך אנדערע פעולות, ווערט אנגערופן א יד חזקה. אין סימן י"ז ברענגט ער נאך א נקודה: ווען רש"י וואלט געמיינט נאר מלחמה, וואלט דאס ווארט "יחד" געווען איבריג.

דער סך הכל פון צוויי שבועות

ער ברענגט צו דעם רמב"ן אין מאמר הגאולה: נאכדעם וואס כורש האט געגעבן רשות, האבן די אנדערע שבטים נישט געוואלט דוחק זיין דעם קץ. ממילא, די שבועה בלייבט שטיין אפילו פאר א גרופע וואס גייט ארויף מיט רשות. אלע 3 שבועות ווערן געזאגט אין איין לשון, ממילא האבן זיי איין טעם: נישט דוחק זיין דעם קץ. אין סימן כ"ג פאסט ער צוזאם: די שבועה קעגן מרידה באומות גייט אויף יעדע מרידה, סיי אינעווייניג און סיי אינדרויסן פון ארץ ישראל; די שבועה קעגן עליה בחומה גייט אויף יעדע מאסן עליה, אפילו מיט רשות, און אפילו מיט געצוואונגענקייט. און אין דעם זעלבן סימן שרייבט ער אז מען דארף אונטערשטיצן די תושבים פון ארץ ישראל, בגשמיות און ברוחניות, אויף יעדן מעגליכן אופן.

די דריטע שבועה

שלא ידחקו את הקץ

די דריטע שבועה. רש"י טייטשט:

> **ושלא ירחקו את הקץ - בעונם ל"א שלא ידחקו גרסינן לשון דוחק שלא ירבו בתחנונים על כך יותר מדאי**
>
> **רש"י כתובות קי"א ע"א**
>
> **טייטש:** 'און אז זיי זאלן נישט אוועקרוקן דעם קץ': מיט זייערע עבירות. אן אנדער לשון: מיר לערנען 'שלא ידחקו', א לשון פון דוחק (דריקן), אז זיי זאלן נישט צופיל מתפלל זיין דערויף.
>
> **ביאור:** רש"י ברענגט ביידע גירסאות. דער רבי פרעגט אין סימן כ"ד וואס הייסט 'צופיל', ווען די גאנצע תפילה איז פול מיט בקשות אויף דער גאולה, און ער געפינט די גרעניץ אין בבא מציעא פ"ה. 'בעונם' קען נישט מיינען אלע עבירות, וואס מען האט שוין באשוואירן ביי סיני, נאר די עבירות פון דחיקה. דער הרב צבי יהודה קוק טייטשט, לויטן הרב אבינר, 'אוועקשטופן מיט עבירות', און ער האלט אז דער לשון פון תפילה גייט אויף רוחניות און נישט אויף בויען דאס לאנד.

"ושלא ירחקו את הקץ" מיינט דורך זייערע עבירות. אן אנדער גירסא לייגט "ידחקו", פון לשון דוחק: מען טאר נישט מרבה זיין אין תחנונים דערויף צו פיל. אין סימן כ"ד פרעגט דער רבי: וואס הייסט "צו פיל", ווען אונזער גאנצע תפילה איז דאך פול מיט בקשות אויף דער גאולה? ער טרעפט די גרעניץ אין מסכת בבא מציעא, דף פ"ה. דארט האט די תפילה פון רבי חייא און זיינע זין געקענט ברענגען משיח פאר דער צייט. און וואס שייך "בעונם", קען דאס נישט מיינען אלע עבירות, וואס זענען דאך שוין געווען אסור פון הר סיני; עס מיינט די עבירות פון איילן, וואס פארווייטערן דעם קץ.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0 · LGLou · 2012-07-02

דער רמב"ם אין אגרת תימן

אין דעם זעלבן סימן וועגדט זיך דער רבי צום סוף פון אגרת תימן, דעם רמב"ם'ס בריוו צו די אידן פון תימן, וואס ער האט געשריבן קענן א פאלשן משיח:

> **ולפי שידע שלמה ע"ה ברוח הקודש שהאומה הזאת בארך זמן גלותם תפצר להתנועע בלא עתה הראויה ויאבדו בשביל זה ויבואו עליהם צרות והזהיר מלעשות זה והשביע האומה על דרך משל ואמר השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ**
>
> **רמב"ם, אגרת תימן (בתרגום העברי)**
>
> **טייטש:** און ווייל שלמה המלך ע"ה האט געוואוסט מיט רוח הקודש, אז די דאזיקע אומה, אין דער לאנגער צייט פון איר גלות, וועט זיך אנדרינגען זיך צו רירן פאר דער ריכטיגער צייט, און זיי וועלן צוליב דעם אומקומען און עס וועלן אויף זיי קומען צרות, האט ער געווארנט דאס נישט צו טון, און האט באשוואירן די אומה אויפן וועג פון א משל, און געזאגט: השבעתי אתכם בנות ירושלים וכו'.
>
> **ביאור:** דער רבי ברענגט דעם סוף פון אגרת תימן אין סימן כ"ד. אין דער הקדמה לערנט ער ארויס אז די פעולה אליין איז עובר אויף דער שבועה, אפילו ווען זי ענדיגט זיך מיט גארנישט. אויפן ווארט 'משל' שטיצן זיך ביידע זייטן: דער הרב כשר (התקופה הגדולה ע' 552) זעט אין דעם א סימן אז עס איז נישט קיין הלכה, און דער רבי זעט אין דעם א חומר נאך גרעסער פון א שבועה.

דאס הייסט, שלמה המלך האט געוואוסט ברוח הקודש אז דאס דאזיגע פאלק וועט אין זיין לאנגן גלות דרוקן זיך צו רירן פאר דער ריכטיגער צייט, און וועט צוליב דעם אומקומען און ליידן צרות; דערפאר האט ער געווארנט דערפון, און באשוואירן דאס פאלק על דרך משל. אין דער הקדמה ציעט דער רבי ארויס נאך א נקודה. דער רמב"ם האט אנגערופן די תימנ'ער באוועגונג אן עבירה אויף דער שבועה, הגם ער האט געוואוסט אז זי וועט נישט געלינגען. ממילא, יעדע פעולה צו דוחק זיין דעם קץ איז עובר אויף דער שבועה, אפילו ווען עס קומט גארנישט ארויס דערפון.

די דורות וואס זענען נכשל געווארן

דער מדרש רופט אן די וואס זענען נכשל געווארן:

רבי אוניא אמר ארבע שבועות השביען כנגד ארבעה דורות שדחקו על הקץ ונכשלו, ואלו הן: אחד בימי עמרם, ואחד בימי דיניי, ואחד בימי בן כוזבא, ואחד בימי שותלח בן אפרים

שיר השירים רבה ב, ז

טייטש: ר' אוניא האט געזאגט: פיר שבועות האט ער זיי באשוואירן, קעגן פיר דורות וואס האבן געדרונגען אויפן קץ און זענען געשטרויכלט. דאס זענען זיי: איינס אין די טעג פון עמרם, איינס אין די טעג פון דיניי, איינס אין די טעג פון בן כוזבא, און איינס אין די טעג פון שותלח בן אפרים.

ביאור: דער רבי שרייבט אין דער הקדמה אז ווי דער מדרש ברענגט, האבן זיי זיך געשטרויכלט אין די טעג פון בן כוזיבא ווייל זיי זענען עובר געווען אויף דער שבועה. אין סימן מ"ה ברענגט ער דעם ירושלמי אז דער קרן פון ישראל איז אפגעהאקט געווארן, און ער שטרייכט אונטער אז די אנשי ביתר זענען געווען צדיקים גמורים. אויך דער סידור יעב"ץ רעדט פון 'די שבועות' (סימן פ"ב).

דאס הייסט, רבי אוניא האט געזאגט: 4 שבועות, קעגן 4 דורות וואס האבן דוחק געווען דעם קץ און זענען נכשל געווארן. דאס איז געווען אין די טעג פון עמרם, פון דיניי, פון בן כוזיבא, און פון שותלח בן אפרים. אין דער הקדמה שרייבט דער רבי, אז ווי דער מדרש טייטשט, זענען זיי נכשל געווארן אין די טעג פון בן כוזיבא ווייל זיי זענען עובר געווען אויף דער שבועה. אין סימן מ"ה באטאנט ער אז די אנשי ביתר זענען געווען גאנצע צדיקים. די שטראף, לויט ווי ער לערנט, איז נישט געקומען צוליב זייערע פערזענליכע עבירות, נאר צוליב דער פעולה פון דוחק זיין דעם קץ אליין.

דער מהר"ל: אפילו מיט מיתה

דער מהר"ל אין נצח ישראל, קאפיטל כ"ד, טייטשט אפ דעם לשון "ער האט זיי באשוואירן אין דעם דור פון שמד":

ועוד פירוש 'בדורו של שמד', רוצה לומר אף אם יהיו רוצים להמית אותם בעינוי קשה, לא יהיו יוצאים ולא יהיו משנים בזה.

מהר"ל, נצח ישראל פרק כד (זע אויך קאפיטל 4 (א))

דאס הייסט, אפילו אויב די אומות וועלן זיי וועלן טויטן מיט שווערע יסורים, וועלן זיי נישט ארויסגיין און וועלן נישט משנה זיין. אין סימן כ' ברענגט דער רבי ארויס אלס מסקנא, אז ארויסגיין פון גלות איז אסור נישט נאר מיט רשות, נאר אפילו ווען מען סטראשעט מיט מיתה. אין סימן ע"ו ערקלערט ער פארוואס דאס קומט ביז יהרג ואל יעבור, דהיינו מען זאל זיך לאזן הרגענען און נישט עובר זיין. דאס איז נישט צוליב דער שבועה אליין, נאר ווייל נעמען די גאולה פאר איר צייט איז כפירה, א לייקענען אין אמונה.

גזירה אדער איסור

דא איז דא אן אפענע מחלוקת. דער מהר"ל שרייבט אויך:

וכלל אלו דברים, כי גזר השם יתברך את הגלות שלא יצאו מן הגלות והשעבוד, כי הגלות צריך לזה כמו שהתבאר, ולכך גזר שלא יסור לשום צד.

מהר"ל, נצח ישראל פרק כד (זע אויך קאפיטל 3)

דאס הייסט, דער אייבערשטער האט גוזר געווען דעם גלות, אז כלל ישראל זאל נישט ארויסגיין דערפון און נישט פון איר שעבוד, ווייל מען דארף האבן דעם גלות, און דערפאר האט ער גוזר געווען אז ער זאל נישט אוועקגענומען ווערן אויף קיין שום אופן. ווי הרב

אבינר פאסט עס צוזאם, לערנען רבי מנחם מנדל כשר אין התקופה הגדולה און הרב שאול ישראלי אין ארץ חמדה, אז דאס איז א גזירה, א גזירה אויף דער היסטאריע, און נישט קיין איסור אויף א אידנס מעשים. דער רבי לערנט עס אלס א איסור וואס איז מחייב, וואס פאר דעם מוז מען אפילו אוועקגעבן דאס לעבן. ביידע צדדים שטייען אויף דעם זעלבן קאפיטל, און זיי זענען חולק וואס עס מיינט.

פארוואס דער רמב"ם שווייגט

לשון משל: חמור פון א שבועה

פארוואס האט דער רמב"ם נישט געברענגט די שבועות אין זיין ספר הלכות, דער יד החזקה? בסוף סימן ל"ו טייטשט דער רבי אפ דאס ווארט "משל":

> **לכן סובר שאינה שבועה עפ"י הלכה מטעמים הנז"ל אלא נכתב לשון שבועה דרך משל בשביל שהוא ענין חמור מאוד גם מבלעדי השבועה**
>
> **ויואל משה, מאמר שלש שבועות (זע אויך קאפיטל 4 (א))**

דאס הייסט, דער רמב"ם האלט, צוליב די טעמים וואס זענען געברענגט געווארן, אז לויט הלכה איז עס נישט קיין שבועה; מען האט געשריבן דעם לשון שבועה דרך משל, ווייל דער ענין איז זייער א חמור'דיגע זאך אפילו אן א שבועה. אין סימן פ' לייגט ער צו, אז דער יד ברענגט הלכות, נישט עונשים. ער פסקנט שוין אז כלל ישראל וועלט אויסגעלייזט נאר דורך תשובה, און ממילא א גאולה בעפאר גאנץ כלל ישראל האט תשובה געטון, גייט קעגן דער תורה.

הלכתא רבתא

פארוואס שווייגן די שפעטערדיגע פוסקים? אין דער הקדמה ענטפערט דער רבי, אז זיי האבן נאר ערקלערט הלכות למעשה, און הונדערטער יארן איז נישט אויפגעשטאנען קיין באוועגונג וואס זאל עובר זיין אויף די שבועות. ער ברענגט ארויס אלס מסקנא:

> **אלמא שאי אפשר לומר שיש איזה חולק באלו השבועות, אלא כולי עלמא מודי בהו דהלכתא רבתא נינהו בעונש חמור ומר ר"ל, מה שלא מצינו עונש קשה כזה בשום עבירה שבכל התורה כולה**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 3)**

דאס הייסט, מען קען נישט זאגן אז ווער עס איז איז חולק אויף די שבועות; אלע זענען מודה אז זיי זענען א גרויסע הלכה, מיט א שווערן עונש אזוי ווי מיר געפינען נישט ביי קיין שום אנדערע עבירה אין דער גאנצער תורה. מיר האבן געלערנט די טענה פון דער הקדמה איבער די סיבות פון דעם חורבן אין קאפיטל 4, און מיר וועלן זיך אומקערן צו דער מחלוקת דערויף אין קאפיטל 14.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY 4.0 · Weinberg, A.S. (1869-1932)

די אנדערע זייט: אגדה, נישט הלכה

די אנדערע זייט לערנט דאס זעלבע שווייגן פונקט פארקערט. דער אבני נזר, אין סימן תנ"ד, שרייבט אז מען לערנט נישט ארויס הלכה פון דברי אגדה. רבי מנחם מנדל כשר'ס התקופה הגדולה, וואס איז ארויסגעקומען אין 2 בענד אין 1969, האט אין זיך אן אפפרעגונג אויף ספר ויואל משה. ער טענה'ט, אז ווייל דער ר"ף, דער רא"ש, דער רמב"ם און דער שולחן ערוך לאזן אויס די שבועות, זענען זיי נישט קיין הלכה למעשה, און ער ברענגט דעם רמב"ם'ס אייגן ווארט, "משל". הרב אבינר באמערקט, אז דער רמב"ן, דער ריטב"א און דער מאירי אויף כתובות דערמאנען נישט די שבועות, אבער דער כפתור ופרח, דער רשב"ש און דער ריב"ש יא. ביידע צדדים זענען מסכים אז די שבועות זענען נישט אריינגעשריבן אין די ספרי הלכה; זיי זענען חולק וואס דאס מיינט.

די תירוצים און די תשובות

די אומות האבן עובר געווען

יעצט די תירוצים וואס רבנים פון דעם רעליגיעז ציוניסטישן מחנה האבן געגעבן, און דעם רבי'ס תשובות. דער ערשטער תירוץ: די אומות האבן געבראכן זייער שבועה, ממילא איז כלל ישראל פטור. דאס גייט לויט דעם שולחן ערוך אין יורה דעה, סימן רל"ו, בייַ צוויי מענטשן וואס האבן צוזאמען געשוואירן און איינער פון זיי איז עובר געווען, און מען ברענגט עס אין נאמען פון רבי שלמה קלוגער. אין סימן ע"ה רופט עס דער רבי "הבל הבלים". די שבועות זענען נישט תלוי איינע אין די אנדערע, ווייל דער אייבערשטער האט אונז נישט באשוואירן פאר די אומות'ס טובה, נאר פאר אונזער אייגענע טובה. ער וויזט אן אויף רוים ביים חורבן, אויף תימן, און אויף בני אפרים אין מצרים.

די אומות האבן עובר געווען

די אומות האבן עובר געווען

▼

יו"ד רל"ו: ביידע פטור

▼

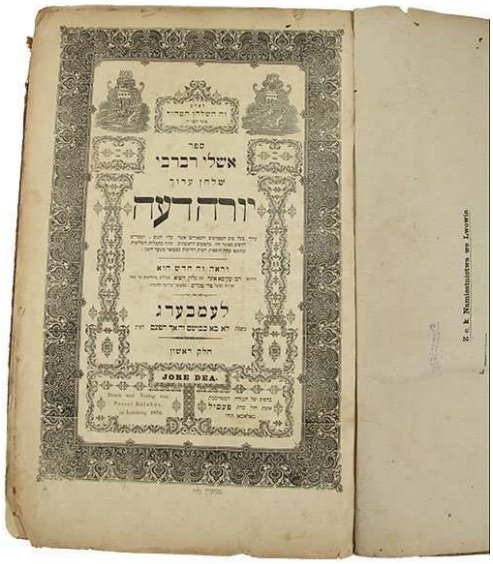
דער רבי: הבל הבלים

▼

נישט תלוי איינס אינעם צווייטן

▼

לטובתינו

Document: Wikimedia Commons · Public domain · Yosef Karo · 1870

רשות פון די אומות

דער צווייטער תירוץ: די רשות פון די אומות, פון כורש ביז סאן רעמא אין 1920 און די פאראייניגטע פעלקער. הרב שאול ישראלי האט געהאלטן אז דער איסור איז בטל געווארן דורך דעם באשלוס פון די פאראייניגטע פעלקער פון י"ז כסלו תש"ח. הרב צבי יהודה קוק האט געזאגט: "מיר זענען אהערגעקומען מיט זייער רשות". דער רבי ענטפערט, אז די שבועה נישט ארויפצוגיין כחומה גילט אפילו מיט רשות פון מלכות. אין סימן פ"ו פרעגט ער, צי די אומות האבן דעם דין פון א סנהדרין, וואס קען באשליסן לויט רוב וואס כלל ישראל מוז טון. ער טענה'ט דארט אויך, אז די לעצטע זיצונג האט באשלאסן אויף אן אפוטרופסות, און מען האט עס איגנארירט. אונזערע מקורות געבן נישט קיין דאקומענטארישע באשטעטיגונג אויף יענער היסטארישער טענה.

רשות פון די אומות
סאן רעמא 1920
ר' שאול ישראלי: י"ז כסלו תש"ח
סי' פ"ו: קיין דין סנהדרין

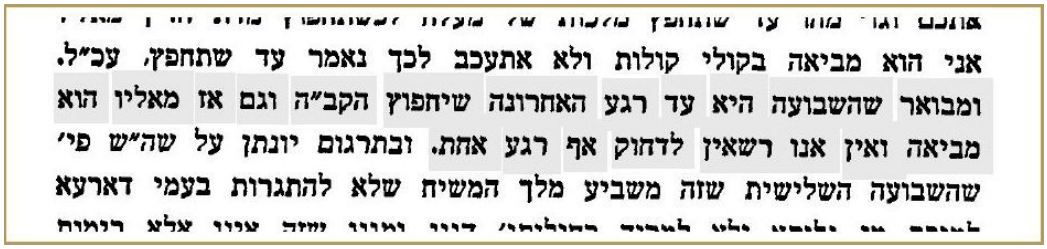
ביסלעכווייז, און רבי מאיר שמחה

א דריטער תירוץ האלט אז א עליה ביסלעכווייז איז נישט קיין חומה. דער ספר פניני הלכה רעדט פון בויען ביסלעכווייז, בתיאום מיט די אומות. אין סימן ע' ענטפערט דער רבי אז "קמעא קמעא" באשרייבט די גאולה נאכן קומען פון משיח, אויפן אופן פון יציאת מצרים. דערנאך איז דא רבי מאיר שמחה פון דווינסק, געבוירן אין יאר 1843 אין בוטרימאנץ, און רב אין דווינסק פון 1887. נאך סאן רעמא האט ער געשריבן, לויט הרב אבינר'ס איבערזעצונג, אז "דער מורא פון די שבועות איז אוועקגענומען געווארן". דער ספר פניני הלכה טייטשט עס "איז אפגעשוואכט געווארן". רבי מנחם מנדל כשר האט טענות אויפן ספר ויואל משה פארוואס ער האט דאס נישט געזען. אן ענטפער פונעם רבי'ן צו אים מיט'ן נאמען געפינט מען נישט אין אונזערע מקורות, און אויך רבי שלמה יוסף זעווין אדער הרב שלמה גורן קומען נישט פאר אין זיי.

קיין צייט-גרענץ

א פערטער תירוץ האלט אז די שבועה איז געווען נאר אויף 1000 יאר, באזירט אויף דער הקדמה פון רבי חיים וויטאל צום ספר עץ חיים. אין סימנים ע' און ע"א רופט דאס דער רבי א פולשטענדיגע פארפעלשונג. אן אזהרה אן קיין תנאים האט נישט קיין צייט-גרענעץ, און דער רמב"ם און אלע פוסקים האבן געלעבט נאך יענע 1000 יאר. "עד שתחפץ", שרייבט ער, מיינט:

> **ומבואר שהשבועה היא עד רגע האחרונה שיחפוץ הקב"ה וגם אז מאליו הוא מביאה ואין אנו רשאין לדחוק אף רגע אחת**
>
> **ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' ע'**
>
> **טייטש:** און עס איז קלאר אז די שבועה איז ביז דעם לעצטן רגע וואס דער אויבערשטער וועט וועלן. און אפילו דעמאלט ברענגט ער אליין די גאולה, און מיר טארן נישט דרינגען אפילו איין רגע.
>
> **ביאור:** דאס איז דער רבי'ס אפענטפער אין סימן ע' אויף דער טענה אז די שבועה האט געדויערט נאר טויזנט יאר, לויט דער הקדמה פון ר' חיים וויטאל צו עץ חיים. דער רבי רופט דעם טענה 'זיוף גמור'. אין סימנים ע"ב–ע"ד שרייבט ער אז ר' חיים וויטאל רעדט פון דעם אויבערשטנס שבועה וואס גוזר'ט דעם גלות און פון עבודה מאהבה, און נישט פון דער שבועה וואס איז אויף ישראל.

אני הוא מביאה בקולי קולות ולא אתעכב לכך נאמר עד שתחפץ, עכ"ל.
ומבואר שהשבועה היא עד רגע האחרונה שיחפוץ הקב"ה וגם אז מאליו הוא
מביאה ואין אנו רשאין לדחוק אף רגע אחת. ובתרגום יונתן על שה"ש פי'
שהשבועה השלישית שזה משביע מלך המשיח שלא להתגרות בעמי דארעא

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

דאס הייסט, די שבועה געדויערט ביז דעם סאמע לעצטן רגע וואס דער אייבערשטער וויל, און אפילו דעמאלטס ברענגט ער אליין די גאולה; מיר טארן נישט דוחק זיין אפילו איין רגע. ער לייגט צו אז רבי חיים וויטאל רעדט פון דעם אייבערשטנ'ס גזירה פון גלות, נישט פון דער שבועה וואס איז ארויפגעלייגט געווארן אויף כלל ישראל.

מגילת אסתר, דער גר"א, און מער

עס בלייבן נאך עטליכע תירוצים. די מגילת אסתר, פון רבי יצחק די ליאון, שרייבט אויפן רמב"ן'ס חשבון פון דער מצוה פון ישוב ארץ ישראל, אז די שבועה פארבאט איינצונעמען מיט כח, ממילא איז נישטא אזא מצוה ביז משיח. אנדערע ענטפערן פונעם רמב"ן און פונעם שולחן ערוך אז די מצוה איז אייביג. דער רבי לאזט איבער דעם ענין צו זיין צווייטן מאמר, וואס מיר לערנען אין קאפיטל 4, צווייטער טייל; אונזערע מקורות וויזן נישט אז ער ברענגט די מגילת אסתר. אויף דער טענה פון א "קץ מגולה", פון מסכת סנהדרין דף צ"ח, ענטפערט ער אז דארט רעדט מען פון א נסים'דיגע פרוכטבארקייט. אויף דער טענה אז דער מצב איז נישט די גאולה, ממילא איז נישטא קיין שבועה, ענטפערט ער אין סימן פ"ג אז די שבועות פארבאטן יעדן שריט קעגן דער גזירה פון גלות, ווי אזוי עס זאל נאר אויסקומען.

די שיטות זייט ביי זייט

א טאבעלע פון שיטות

לאמיר שטעלן די שיטות זייט ביי זייט. ביים רבי'ן זענען די שבועות א גרויסע הלכה, דעם רמב"ם'ס ווארט "משל" ווייזט אויף א צוגעלייגטע חומרא, יעדע עליה פון א המון איז א חומה אפילו מיט רשות, די הסכמה פון די אומות טוישט גארנישט, און עס איז נישטא קיין צייט-גרענעץ. ביים אבני נזר, רבי מנחם מנדל כשר, רבי מאיר שמחה, הרב שאול ישראלי און הרב צבי יהודה קוק,

זענען די שבועות אגדתא אדער גזירות, "חומה" מיינט מיט כח, און רשות אדער די היסטאריע האט זיי מתיר געווען. ביידע זייטן לערנען די זעלבע גמרא, דעם זעלבן רש"י, דעם זעלבן מהר"ל. ווי אזוי דער רבי וועגדט אן די סוגיא אויף מדינת ישראל, וועלן מיר לערנען אין קאפיטל 6.

א טאבעלע פון שיטות

שאלה	דער רבי אין ויואל משה	אנדערע שיטות
מעמד פון די שבועות	הלכתא רבתא	אגדה, אבני נזר און הרב כשר
בחומה	יעדע עלי׳ה ברבים, אפילו ברשות	נאר מיט כח, אבני נזר
רשות פון די אומות	נישט נוגע	בטל, ר׳ מאיר שמחה און ר׳ שאול ישראלי
צ״ט	ביז לעצטן רגע	טויזנט יאר, ר׳ חיים וויטאל
מהר״ל	איסור, יהרג ואל יעבור	גזירות, נישט קיין איסור

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

די ערשטע סימנים: דער רבי"ס דרך אין דער סוגיא פון עליית יחיד

(וואס דער רבי שרייבט)

אין סימן א' ברענגט דער רבי זצ"ל נאך א קשיא פונעם ריף אין עין יעקב. חז"ל זאגן אז ווער עס וואוינט אין חוץ לארץ איז ווי איינער וואס האט נישט קיין גאט, און אויב אזוי, ווי אזוי האט דער אויבערשטער געקענט הייסן 'בבלה יובאו'? דער ריף ענטפערט אז די גולים זענען ארויס אומגערן. דער רבי פרעגט אויף דעם, אז די משנה סתמא 'הכל מעלין' איז א שטארקערע קשיא ווי די ברייתא. אין סימן ד' ווייזט ער אז דוד המלך, פון וועמען מען לערנט ארויס 'כאילו עובד עבודה זרה', איז אויך ארויס אומגערן.

דעם הפלאה'ס תירוץ, אז רב יהודה לערנט די משנה אויף אנדערע לענדער אחוץ בבל, ווארפט דער רבי אפ פון תוספות גיטין ב' ע"א ד"ה ממדינת הים, און פון דער גמרא'ס פראגע 'הכל לאתויי מאי'. אין סימנים ה'–ו' טענה'ט ער אז 'כאילו עובד עבודה זרה' איז געווען נאר בזמן הבית, און אז עס הענגט אין דער מלוכה און נישט אין דעם לאנד. זיינע ראיות: אין רש"י אויף שמואל א' כ"ו שטייט 'בזמן הבית', כאטש אין טייל דרוקן פעלט עס. רש"י אין כתובות זאגט אז דוד איז אנטלאפן צום מלך מואב און צו אכיש. ארץ פלשתים איז א טייל פון ארץ ישראל (תוספות גיטין ב'). און דער ריף, דער רא"ש, דער טור און דער שולחן ערוך ברענגען נישט די מימרא.

אין סימן ע"ט לייגט ער צו, אז אפשר האט רבי געהאלטן ווי רב יהודה, אז אפילו א יחיד טאר נישט ארויפגיין צוליב די שבועות, און שפעטער איז די הלכה פעסטגעשטעלט געווארן אז א יחיד מעג.

חומה, יד חזקה, און דער גלות אלס א שוץ

(וואס דער רבי שרייבט)

אין סימן י' ברענגט דער רבי נאך ראיות אז 'חומה' באדייט א התחזקות. אין בבא בתרא ח' ווערט חומה געטייטשט ווי תורה אדער ווי כנסת ישראל, און רש"י אויף שיר השירים טייטשט חומה ווי א שטארקייט אין אמונה. דער מסקנא: 'עדער סארט התחזקות הייסט חומה.

די קשיא פון 'ומא ט' איז, אז פון ריש לקיש קומט אויס אז נישט ארויפגיין אין עזרא'ס צייטן איז געווען א חטא. דער רבי פארענטפערט עס אין סימן י"ב אויף פיר אופנים. ערשטנס, ר' יוחנן איז חולק אויף ריש לקיש. צווייטנס, דער פני יהושע רופט די מקומות 'אגדות חלוקות'. דריטנס, דער רמב"ן רעדט פון אנדערע לענדער, און ריש לקיש רעדט פון בבל. דער בעסטער תירוץ איז דער פערטער: דער חטא האט גורם געווען אז זיי זענען נישט זוכה געווען צו א פולער עליה, אבער דאס בלייבן אליין איז נישט געווען קיין חטא.

צו דער ראיה פון פרעה ברענגט ער אין סימן ט"ז דעם תנחומא, זבחים ק"ב, רש"י אין בא און דעם ילקוט. אין סימן י"ז ברענגט ער דעם אור החיים אין בחוקותי, וואס ניצט רש"י'ס לשון מיט א טעם וואס גילט אויך מיט רשות: דאס לאנד מוז אויספירן אירע שמיטות. אין סימן פ"ו לייגט ער צו דריי פונקטן קעגן דעם אבני נזר. דער אבני נזר האט געזעדט נאר פון דער שבועה פון חומה, בשעת רש"י וועגדט די דריטע שבועה אפילו אויף תפילה. דער מהר"ל האלט די שבועה אפילו בכפיה. און אפילו לויטן אבני נזר גייט 'יד חזקה' אויף דער אומה וואס וואוינט אין לאנד.

אין סימן י"ד ברענגט דער רבי דעם רמב"ן אין כי תבוא, אז די הבטחה אז מען וועט נישט ווערן פארניכטעט גילט ווען מיר זענען אין לאנד פון די שונאים. פון דעם לערנט ער ארויס אז דאס זיצן פון רוב ישראל אין גלות לויט דער גזירה שיצט אויך די תושבי ארץ ישראל. אין סימן י"ח ברענגט ער פסחים פ"ז, אז דער אויבערשטער האט צדקה געטון מיט ישראל וואס ער האט זיי צעשפרייט, און דעם בראשית רבה אין לך לך, אז דער וואס צעשפרייט איז דער זעלבער וואס קלייבט צונויף. אין סימן י"ט ברענגט ער שיר השירים רבה אויף 'קול דודי': אפילו ווען משיח וועט מבשר זיין די גאולה, וועלן ישראל מוחה זיין צוליב דער שבועה. אין סימן ס"ח פארענטפערט ער דעם רמב"ן אויף ישעיה ס"ו, וואו עס שטייט 'ברשות המלכים': דאס רעדט פון נאך גוג ומגוג, און עס וועט זיין דורך א נס און נישט דורך נאטורליכע השתדלות.

די דריטע שבועה, דער 'משל', און דער חומר פון דער שבועה

(וואס דער רבי שרייבט)

אין סימן כ"ד ברענגט דער רבי דעם תרגום יונתן אויף שיר השירים. ער טייטשט די שבועות אז מען זאל נישט מזיד זיין ארויפצוגיין קיין ארץ כנען ביז עס וועט זיין דער רצון פון דעם אויבערשטן, און ער שטעלט די לעצטע שבועה אין מויל פון מלך המשיח. פון 'מה תעירו' לערנט דער רבי אז צום סוף וואלט די ווארטן געווען נאר א קורצע צייט. אויך ברענגט ער שיר השירים רבה אויף 'עד שתחפץ': ווען די מדת הדין וועט וועלן, וועט דער אויבערשטער אליין ברענגען די גאולה אן אפהאלטן.

אין סימן כ"ה ברענגט ער דעם מדרש איבער בני אפרים, אז זיי האבן נישט געגלייבט אין השי"ת און זענען עובר געווען אויפן קץ און אויף דער שבועה. דער יפה קול דערקלערט אז אפילו א טעות אין חשבון איז געווען א חטא פון פארלאזן זיך אויפן שוועדר. פון דעם שליסט דער רבי אז אפילו די קלענסטע פעולה צו נצחן מיט כח פאר דער צייט איז קיגן דער אמונה. אין סימן ע"ז שרייבט ער, אז אפילו ווען אלע מיטגלידער פון דער רעגירונג וואלטן געווען ווי תנאים ואמוראים, וואלט עס נאך אלץ געווען דחיקת הקץ.

פארוואס רש"י האט מחדש געווען דעם פשט פון תפילה, קיגן די מדרשים, לאזט דער רבי אפן אין סימן ל'. אין סימן ע"ט ענטפערט ער: ווייל די שבועה נעמט אריין אויך תפילה, וואס איז בעצם מותר, חל זי אויך אויף מעשים, לויטן כלל פון א שבועה וואס איז כולל א דבר המותר (שבועות כ"ב). אין סימן פ"ב ברענגט ער דעם סידור יעב"ץ אויף דער הושענא 'למושעות בארבע שבועות', אז מיר זאלן נישט טון פון זיך אליין קיין זאך צו דוחק זיין דעם קץ, נאר וואלטן אויף דער ישועה.

וועגן דעם 'משל' (סימנים ל"ד–ל"ו): מען קען נישט ארויפלייגן א שבועה אויף שפעטערדיגע דורות (רא"ש; שו"ע יו"ד רכ"ח), און דער רבי באהאנדלט די שאלה מיט דער עקידה און דעם של"ה. ער ברענגט אויך אז דער אבני נזר (יו"ד תנ"ד) ענטפערט אז די שבועה איז געמאכט געווארן מיט די שרים פון די אומות און מיט די שרשי הנשמות פון ישראל. אין סימן ע"ח שרייבט דער רבי אז די שבועה נישט צו נעמען די גאולה פון זיך אליין איז שטרענגער פון דער שבועה ביי מתן תורה. אין סימן פ"א שרייבט ער אז מפורש'דיגע דיבורים וועגן מער ווי דיוקים (תרומת הדשן, דורך דעם בית יוסף), און אז די וואס טענה'ן אנדערש האבן א 'נגיעה עצומה'.

די אנדערע זייט: מקורות און פרטים פון זייערע ענטפערס

(וואס אנדערע שיטות טענה'ן)

לויטן הרב שלמה אבינר'ס סיכום, האלט א ברייטע רייע מחברים אז רשות פון די אומות טוט אוועק די שבועה. ער רעכנט אויס: דעם אבני נזר, ר' מאיר שמחה, רב סעדיה גאון, דעם פירוש וואס ווערט צוגעשריבן צום רמב"ן אויף שיר השירים ח' ג', דעם אברבנאל, דעם רד"ק, קאלישער, דעם גר"א, דעם מלבי"ם, דעם חפץ חיים און נאך. דער הרב אבינר ברענגט אויך אז אויף דעם רבי'נס קשיות אויפן אבני נזר ענטפערט דער הרב כשר אין התקופה הגדולה (ע' 195) און אין מלחמת יום הכיפורים (ע' 85). אין התקופה הגדולה ע' 271 טענה'ט ער אז ויואל משה האט נישט געזען ר' מאיר שמחה'ס ווערטער.

אויף דעם ענטפער אז א גראדועלע עליה איז נישט קיין חומה, ברענגט דער הרב אבינר ילין (גאולת ישראל) און בלומענפעלד, און פניני הלכה רעדט פון בויען ביסלעכווייז אין קאארדינאציע מיט די אומות. דעם טענה פון טויזנט יאר ברענגט ער אויך פון עטיה. אויפן ענטפער פון א קץ מגולה ברענגט ער סנהדרין צ"ח ע"א, טייכטאל, דעם כוזרי (ה' כ"ז) און דעם מהרש"א אויף תענית ט"ו ע"א. פניני הלכה און דער הרב אבינר ברענגען אויך דעם הפלאה, אז די 'חומה' גייט נאר אויף עליה פון בבל.

אויף דער קשיא פון סתירה אין די אגדות ברענגט דער הרב אבינר יומא ט' ע"ב, מנחות ק' ע"א, ברכות ד' ע"א און אלישבערג (שיבת ציון ב' ע' 9). ער ברענגט אויך די טענה אז ר' זירא האט זיך צוריקגעצויגן, לויט שיר השירים רבה ח' י"א (דאס מעשה מיטן סוחר, און די 100 תעניות אין בבא מציעא פ"ה ע"א), מיט א הינווייז אויף תולדות זאב און עטיה. דעם ענטפער אז די שבועה גייט אויף בויען דעם בית המקדש, ברענגט פניני הלכה פונעם גר"א אויף שיר השירים. דער הרב אבינר שרייבט אז דער מקור איז נישט אנגעצייכנט, און אז הרב עמי רוטנברג ווייזט אויפן גר"א אויף תיקוני זהר כ"ו.

קיגן דעם מגילת אסתר ברענגען זיי דעם רמב"ן, שו"ע אבן העזר ע"ה ג'–ה' און פתחי תשובה ע"ה ו', אז די מצוה איז פאר אלע דורות, ווי אויך ר' צדוק אין דברי סופרים י"ד. לויטן הרב אבינר דערמאנען דער רמב"ן, דער ריטב"א און דער מאירי אויף כתובות נישט די שבועות, בשעת דער כפתור ופרח (ע' 197), דער רשב"ש ב' און דער ריב"ש ק"א דערמאנען זיי יא. דער הרב אבינר ברענגט אויך דעם ריב"ש און דעם רשב"ש צווישן די מקורות פון דער שיטה אז די שבועות זענען גזירות און נישט קיין איסורים.

דער גאנג פון דער ראיה

דער גאנג פון דעם סאטמארער רבי'נס ראיות אין מאמר שלש שבועות

1. די הלכה איז ווי ר' זירא: א יחיד מעג ארויפגיין, ווייל דער ריף, דער רא"ש, דער טור און דער שולחן ערוך ברענגען 'הכל מעלין' אפילו בזמן הזה, אבער נאר ווען ער האט א פרנסה גרייט (סימן ט', ג').

▼

2. 'בחומה' מיינט יעדע גרויסע כנופיא, אפילו נישט רוב ישראל און אפילו מיט רשות. די ראיות זענען יומא ט', שיר השירים רבה, דער יפה קול, און דער רמב"ן אין ספר הגאולה וועגן כורש (סימנים י'–י"ג).

▼

3. רש"י'ס 'ביד חזקה' איז נישט באגרענעצט צו מלחמה. דאס ווייזט פרעה, וואס האט נאר געבעטן, און ווען רש"י וואלט געמיינט נאר מלחמה, וואלט "חד' געווען איבעריג. דערמיט ווערט אפגעווארפן די ראיה פונעם אבני נזר (סימנים ט"ז–י"ז, פ"ו).

▼

4. אלע דריי שבועות זענען געזאגט מיט איין לשון, און זיי האבן איין טעם: נישט דוחק זיין דעם קץ. די דריטע שבועה נעמט ארום אפילו צופיל תפילה, און דורך דעם אויך מעשים (סימנים י"ב, כ"ד, ע"ט).

▼

5. די פעולה אליין איז עובר אויף דער שבועה, אפילו ווען זי ענדיגט זיך מיט גארנישט, ווי דער רמב"ם אין אגרת תימן (הקדמה, טענה 3).

▼

6. לויטן מהר"ל גילט דאס איסור אפילו מיט א כפיה פון מיתה. דער דין יהרג ואל יעבור איז, ווייל צו נעמען די גאולה פאר איר צייט איז כפירה (סימנים כ', ע"ו).

▼

7. דער רמב"ם'ס 'משל' באדייט א חומר נאך גרעסער פון א שבועה. די יד החזקה ברענגט הלכות און נישט עונשים, און זי פסק'נט שוין אז ישראל ווערן נאר געגאולט דורך תשובה (סימנים ל"ו, פ').

▼

8. די פוסקים שווייגן, ווייל עס איז הונדערטער יארן נישט אויפגעשטאנען קיין באווענונג וואס זאל זיין עובר אויף די שבועות. דערפאר איז נישטא קיין חולק, און עס איז א הלכתא רבתא (הקדמה, טענה 12).

▼

9. די ענטפערס פון דער אנדערער זייט ווערן אפגעווארפן: אז די אומות זענען עובר געווען (סימן ע"ה), רשות פון די אומות (סימן פ"ו), א גראדועלע עליה (סימן ע'), טויזנט יאר (סימנים ע'–ע"א), א קץ מגולה (סימן ס"ו), און אז דאס איז נישט קיין גאולה (סימן פ"ג).

שיטות אין פארגלייך

שיטות אין דער שאלה פון די שבועות

וועך	שיטה	מקור
דער סאטמארער רבי זצ"ל	הלכתא רבתא; ’יעדע כנופיא איז חומה, אפילו ברשות; קיין צייט־גרענץ	ויואל משה, סי’ י־יז, כ"ג, ע־ע"א
בעל אבני נזר זי"ע	חומה איז נאר ביד חזקה, נישט ברשות האומות; מען לערנט נישט הלכה פון אגדה	שו"ת אבני נזר יו"ד תנ"ג / תנ"ד / תנ"ו (?)
הרב כשר	נישט קיין הלכה למעשה; ’משל’; דער מהר"ל רעדט פון א גזירה	התקופה הגדולה ע’ 187, 552
ר’ מאיר שמחה מדווינסק זצ"ל	נאך סן רעמו איז די מורא פון די שבועות אוועק	לויט התקופה הגדולה ע’ 174/175 (?)
הרב שאול ישראלי	דאס איסור איז בטל געווארן דורך דער החלטה פון י"ז כסלו תש"ח	ארץ חמדה, לויטן הרב אבינר
נאכן ר’ שלמה קלוגער	די אומות זענען עובר געווען, דעריבער איז ישראל פטור	שו"ע יו"ד רל"ו ס"ו; מעשה יוצר
הרב צבי יהודה קוק	מיר זענען געקומען מיט זייער רשות; ’רחקו’ מיינט דורך עבירות	לויטן הרב אבינר
מגילת אסתר	די שבועה מיינט נישט צו כובש זיין מיט כח, דעריבער איז נישטא קיין מצות ישוב ביז משיח	אויף השגות הרמב"ן לספר המצוות, עשה ד’

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
1843	ר’ מאיר שמחה וועט געבוירן אין בוטרימאניס (Butrimonys)
1887	ר’ מאיר שמחה וועט רב אין דווינסק
1920	די קאנפערענץ אין סן רעמו; נאכדעם שרייבט ר’ מאיר שמחה אז די מורא פון די שבועות איז אוועק
י"ז כסלו תש"ח	די החלטה פון די פאראייניגטע פעלקער, וואס דער הרב שאול ישראלי האלט אז זי האט מבטל געווען דאס איסור
1961 (?; אדער 1958/1959)	די אויסגאבע פון ויואל משה וואס די מאטעריאלן ניצן
1969 (?; אדער 1968)	התקופה הגדולה פונעם הרב כשר ערשיינט אין 2 בענד, מיט אן אפענטפער אויף ויואל משה
7 יולי 2026	דער הרב שלמה אבינר’ס ארטיקל איבער די שלש שבועות (ערוץ 7), באזירט אויף ’שלא יעלו בחומה’

וועךטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
שלש שבועות	די דריי שבועות פון כתובות קי"א ע"א: נישט ארויפגיין בחומה, נישט מורד זיין אין די אומות, און אז די אומות זאלן נישט צופיל משעבד זיין ישראל.
בחומה	וי א וואנט. לויט רש"י: צוואמען, מיט א שטארקער האנט. דער רבי טייטשט אז יעדע גרויסע עלי’ה צוואמען הייסט אזוי, אפילו מיט רשות.

באגריף	ערקלערונג
יד חזקה	א שטארקע האנט. דער אבני נזר לייענט עס ווי כח אדער מלחמה. דער רבי ווייזט פון פרעה אז יעדע התחזקות, אפילו דורך תחנונים, הייסט אזוי.
דחיקת הקץ (ידחקו / ירחקו)	דרינגען אויף דער גאולה פאר איר צייט. אויפן לשון אין דער גמרא זענען פאראן צוויי גירסאות, "ירחקו' (אוועקרוקן) און "ידחקו' (דרינגען), און רש"י ברענגט ביידע.
אני מתיר את בשרכם	'איך מאך הפקר אייער פלייש': דער עונש וואס ר' אלעזר זאגט פאר דעם וואס איז עובר אויף די שבועות.
כנופיא	א גרויסע פארזאמלונג פון מענטשן. דער רבי לערנט פונעם מדרש אז א כנופיא אליין הייסט חומה.
דרך משל	דער לשון פונעם רמב"ם אין אגרת תימן. דער רבי טייטשט אז עס איז א חומר נאך שטרענגער פון א שבועה, און דער הרב כשר טייטשט אז עס איז נישט קיין הלכה.
אגרת תימן	דעם רמב"ם'ס בריוו צו די אידן פון תימן, געשריבן קעגן א משיח שקר. דער רבי ברענגט פון איר סוף אז די שבועה איז געזאגט געווארן קעגן אזעלכע באוועגונגען.
נצח ישראל	א ספר פונעם מהר"ל מפראג. אין פרק כ"ד דערקלערט ער די שבועות און 'בדורו של שמד'.
יהרג ואל יעבור	דער דין אז מען מוז זיך לאזן הרגענען און נישט עובר זיין. דער רבי שרייבט אין סימן ע"ו אז אויף דחיקת הקץ גייט דער דין ווייל דאס איז כפירה, נישט צוליב דער שבועה אליין.
מעיל צדקה	א ספר שו"ת וואס דער חתם סופר האט מסכים געווען צו זיין שיטה, אז דער חיוב צו עולה זיין גילט נאר ווען מען האט א פרנסה גרייט אין ארץ ישראל (סימן ג').
יפה קול	א פירוש אויף מדרש רבה. ער האלט אז די שבועה גילט אפילו מיט רשות פון די מלכים, ביז דער אויבערשטער וועט צונויפקלייבן ישראל דורך משיח.
אבני נזר	שו"ת פון דעם סאכאטשובער רביין ז"ע. אין חלק יורה דעה וואַרפט ער אפ אז די שבועה גילט אויך מיט רשות, און ער שרייבט אז מען לערנט נישט ארויס הלכה פון אגדה.
התקופה הגדולה	דעם הרב כשר'ס ספר אין 2 בענד, אין וועלכן ס'איז אויך דא אן אפענטפער אויף ויואל משה.
אגדות חלוקות	אגדות וואס זענען חולק איינע אויף די אנדערע. דער לשון פונעם פני יהושע, וואס ביידע זייטן ניצן ביי דער קשיא פון יומא ט'.

מקורות פון דעם קאפיטל

- ויואל משה, הקדמה און מאמר שלש שבועות, סימנים א'–פ"ו, קי"א, קל"ה (אויסגאבע 1961)
- גמרא כתובות ק"י ע"ב – קי"א ע"א, מיט רש"י
- שיר השירים ב' ז'; שיר השירים רבה ב' ז', פרשה ח'
- רמב"ם, אגרת תימן (אין דער העברעאישער איבערזעצונג)
- מהר"ל, נצח ישראל פרק כ"ד
- שו"ת אבני נזר, יורה דעה תנ"ג / תנ"ד / תנ"ו
- הרב כשר, התקופה הגדולה (2 בענד); מלחמת יום הכיפורים
- הרב שאול ישראלי, ארץ חמדה
- ויקיפעדיע, HaTekufah HaGedolah
- פניני הלכה (הרב אליעזר מלמד), The Three Oaths
- הרב שלמה אבינר, The Three Oaths, Israel National News
- Chaim Oscar Jacob, Rabbi Meir Simcha Cohen of Dvinsk: A Centennial Reappraisal, The Lehrhaus

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• אין וועלכן סימן פונעם אבני נזר שטייט זיין שיטה, תנ"ג, תנ"ד אדער תנ"ו? די מקורות זענען נישט מסכים.

• דער אריגינעלער לשון פון ר' מאיר שמחה'ס ווערטער איז נישט פאראן, נאר ענגלישע איבערזעצונגען וואס זענען חלוק ('removed' אדער 'faded away'). אויך דער בלאט אין התקופה הגדולה (174 אדער 175) איז נישט קלאר.

• א תשובה פונעם רבין מיטן נאמען אויף ר' מאיר שמחה, אויף סן רעמו און באלפור, און אויפן מגילת אסתר, געפינט זיך נישט אין די מאטעריאלן.

• דעם רבי'נס טענה אין סימן פ"ו, או די לעצטע זיצונג האט באשלאסן א טרוסטשיפ, איז נישט באשטעטיגט דורך דאקומענטן.

• דער פולער טעקסט פון שיר השירים רבה וועגן די פיר שבועות, ווי אויך די פסוקים פון אלע פיר מאל 'השבעתי', זענען נישט באשטעטיגט אין די מאטעריאלן.

• דער ארט פונעם פני יהושע (קי"א ע"א אדער קי"ב ע"א), און די יאר פון ויואל משה (1958/1959/1961) און פון התקופה הגדולה (1968/1969), בלייבן אומקלאר.

קאפיטל 6

ציוניזם און די גרינדונג פון דער מדינה

אין דעם קאפיטל:

צוויי ספרים, איין ציל · די שבועות און דחיקת הקץ · ווי אלע פעלקער, אן תורה · דאס עגל און די תמורה · די מלחמה פון 6 טעג · פראקטישע פסקים · די עדה החרדית · ווי ער איז אנדערש

Title page: Al HaGeulah ve-al HaTemurah · scan mysatmar.com

צוויי ספרים, איין ציל

ציונות און די מדינה

אין דעם קאפיטל הערן מיר די התנגדות פונעם סאטמארער רבי'ן, רבי יואל טייטלבוים זכרונו לברכה, אזוי ווי ער אליין האט זי ארויסגעברענגט, בעיקר אין צוויי ספרים. דער ערשטער איז ספר ויואל משה, אין דער אויסגאבע פון 1961. אין דער הקדמה זאגט דער רבי אויס זיין ציל מיט זיינע אייגענע ווערטער:

> **ביאור סוגיא זו בכל פרטיה וכל המסתעף בעניני מדינה זו, וההתחברות אליה, וגם לקיחת חלק בהבחירות שלהם**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 3)**

דאס הייסט, ער וועט קלארמאכן די סוגיא, דהיינו די גמרא'ס שמועס איבער די שבועות, צוזאמען מיט אלעס וואס צווייגט זיך דערפון ארויס בנוגע צו דער מדינה, זיך מצרף זיין צו איר, און אפילו אנטיילנעמען אין אירע וואלן. ממילא, שוין פונעם ערשטן בלאט איז די שאלה נישט נאר א ענין פון השקפה. עס איז הלכה למעשה.

על הגאולה ועל התמורה

דער צווייטער ספר, על הגאולה ועל התמורה, איז ארויסגעקומען אין 1967. אויפן שער בלאט ווערט ערקלערט זיין ציל:

> **עם נצחון הציונים הצבועים, במלחמת "ששת הימים" נגד הערבים, לפקוח עינים עורים, ולא להיות אחריהם נגררים**
>
> **על הגאולה ועל התמורה**
>
> **טייטש:** מיטן נצחון פון די צבועדיגע ציוניסטן אין דער 'זעקס-טעג' מלחמה קעגן די אראבער, צו עפענען בלינדע אויגן, און נישט צו ווערן נאכגעשלעפט נאך זיי.
>
> **ביאור:** דאס איז דער ציל וואס שטייט אויפן שער-בלאט פון על הגאולה ועל התמורה. די אויסגאבע וואס מען האט געלערנט איז דער פארריכטער ברוקלינער דרוק פון תשס"ו, ארויסגעגעבן דורך ר' אפרים יוסף דוב אשכנזי. אן עלטערער שער-בלאט שרייבט "ברוקלין, דפוס סענדער דייטש". דער זאץ באווייזט אז דער ספר איז א תגובה אויף א באשטימטן מאמענט. מאגיד שרייבט אויך אז דער גוף פונעם ספר באשטייט פון שמועסן "מערסטנס נאך 1967".

מאירות, להציל ממכשול ושגיון, בעת
נמתם כל חזיון, עם נצחון הציונים
הצבועים, במלחמת "ששת הימים"
נגד הערבים, לפקוח עינים עורים,
ולא להיות אחריהם נגררים,
ולהשפיע בלבות ישרים,

א בליק אין אריגינעל: על הגאולה ועל התמורה, סקאן mysatmar.com

דאס הייסט, נאך דעם נצחון אין מלחמת ששת הימים, וויל דער ספר עפענען בלינדע אויגן, כדי מענטשן זאלן זיך נישט לאזן שלעפן נאך די ציוניסטן. אויף יענעם בלאט ווערט דער מחבר אנגערופן אב בית דין פון סאטמאר און גאון אב בית דין, דהיינו דער הויפט רב, פון דער עדה אין ירושלים. צום סוף פון דער הקדמה שרייבט דער רבי אז די הקדמה האט ער אליין געשריבן, בשעת ער איז נישט געווען געזונט. דעם גוף פונעם ספר האבן תלמידים געשריבן פון זיינע דרשות, און ער האט עס איבערגעקוקט. אויף דעם פונקט איז דא א מחלוקת. דער פראפעסאר שאול מאגיד ברענגט א מסורה אין דער פאמיליע, אז תלמידים האבן אויך געשריבן די הקדמה, און דער רבי האט זי איבערגעליינט און מסכים געווען.

די שבועות און דחיקת הקץ

די ערשטע זייל: די שבועות

דער ערשטער יסוד איז די שבועות. די הקדמה פון ספר ויואל משה הייבט זיך אן מיט דעם חיוב צו געפינען די עבירה וואס שטייט הינטער א צרה. דא ברענגט דער רבי דעם ספר אור החיים פון רבי יוסף יעבץ און דעם חוות דעת. ער ענטפערט, אז אין אונזער דור איז די עבירה ארויסגעזאגט בפירוש דורך חז"ל: עובר זיין אויף די שבועות נישט ארויפצוגיין כחומה, דאס הייסט צוזאמען און מיט כח, און נישט צו דוחק זיין דעם קץ, וואס מען רופט דחיקת הקץ. די ציוניסטן, שרייבט ער, האבן געזוכט צו נעמען מלוכה און פרייהייט פאר דער צייט. האבן זיי געזינדיגט נאר אין מחשבה? ניין, ענטפערט ער. דא זענען געווען ריזיגע מעשים, און יעדע פעולה צו דעם ציל איז אליין אן עבירה אויף דער שבועה.

די ערשטע זייל: די שבועות

פאר וואס קומען צרות

▼

חז"ל: עבירה אויף די שבועות

▼

עולה בחומה, דוחק את הקץ

▼

יעדע פעולה איז שוין עבירה

אפילו ווען עס געלינגט נישט

זיין ראיה קומט פונעם רמב"ם'ס אגרת תימן. דער רמב"ם האט געווארנט די נאכגייער פון א פאלשן משיח וועגן די שבועות, הגם ער האט געוואוסט אז זייער פרואוו וועט גארנישט אויפטון. דער רבי לערנט דערפון ארויס:

> **כי השבועה שלא ידחקו את הקץ, היא שלא לעשות שום פעולות לדחוק את הקץ, וממילא כל פעולה שעושין בזה, אף שלבסוף יעלה בידם חרס, מכל מקום בהפעולות והמעשים שעשו בזה לבד עברו כבר על השבועה**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 3)**

דאס הייסט, די שבועה פארבאט יעדע פעולה צו דוחק זיין דעם קץ, און די מעשים אליין זענען די עבירה, אפילו אויב צום סוף בלייבט אין זייערע הענט גארנישט נאר א שערבל. אין על הגאולה, סימן מ"ד, לייגט ער צו די צווייטע שבועה. האלטן די מדינה, שרייבט ער, איז מורד זיין באומות. און ער האלט אז די שבועות זענען יהרג ואל יעבור, אן עבירה וואס מען מוז זיך בעסער לאזן הרג'ענען איידער עובר זיין. דעריבער, שרייבט ער, איז נישטא קיין היתר צו פארלירן אפילו איין אידישע נשמה כדי צו האלטן די מדינה.

ווי אלע פעלקער, אן תורה

להיות ככל הגוים

דער צווייטער יסוד באטרעפט וואס די ציונות איז. אין דער הקדמה פון ספר ויואל משה באשרייבט דער רבי ווי אזוי די באוועגונג האט צוגעצויגן די הערצער:

> **ובתחילה ממשיכים הלבבות במה שתאוה היא לעינים, להיות ככל הגוים עם וממשלה כמו האומות, ושוב נמשכו אחריהם גם בעיקר הרעיון דלית דין ולית דיין**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 3)**

דאס הייסט, עס האט זיך אנגעהויבן מיט דעם חשק צו זיין ככל הגוים, א פאלק מיט א מלוכה, און דערנאך האט עס צוגעצויגן מענטשן צום עיקר געדאנק פון לית דין ולית דיין, אז אלעס הענגט אין מענטשליכן כח. לויט אים איז דער געדאנק אליין צו נעמען מלוכה פאר משיח'ן כפירה, ווייל קיינער אחוץ דעם אייבערשטן איז נישט גואל. כפירה, שרייבט ער, איז ערגער פון עבודה זרה, ווייל אפילו עובדי עבודה זרה זענען מודה אין א סיבה ראשונה.

צוויי היפוכים

דער רבי שארפט דאס נאך מער. אין דער הקדמה שרייבט ער, אז אמונה אין דער מדינה און אמונה אין דער הייליגער תורה קענען נישט וואוינען צוזאמען, ווייל זיי זענען צוויי הפכים. ער באשרייבט א וואג. אויף איין זייט ליגן אלע פרצות פונעם דור, און אויף דער אנדערער זייט ליגט די ציוניסטישע מדינה, וואס וועגט איבער זיי אלע אלס דער שורש פון טומאה. אין על הגאולה, סימן ע"ו, זאגט ער אז דער דור איז געכאפט געווארן דורך דעם יצר פון כפירה, און מער פון אלעס דורך דעם תאוה צו א מלוכה ככל הגוים.

אפילו א רעליגיעזע מדינה?

וואלט דער רבי אסור געווען די מדינה אפילו ווען זי וואלט געפירט געווארן אויף א פרומען אופן? דא מוזן מיר זיין געווי. אין די טעקסטן וואס ליגן פאר אונז זענען זיינע טעמים צוויי: די שבועות, און די מלכות פון כפירה. די טענה פון די שבועות הענגט נישט אין דעם צי די מדינה איז פרום. ער שרייבט אויך, מיט א ראיה פונעם רמב"ם, אז א מלך האט נאר מאכט אויב א נביא און א סנהדרין ממנה'ן אים, און ער גייט אין די וועגן פון דער תורה. אבער דאס איז א דיוק. קיין שורה פאר אונז זאגט נישט בפירוש "אפילו ווען זי

וואלט געווען פרום". די בפירוש'דיגע וועלטער ערשיינען נאר אין א לעצטיגן צייטונג־ארטיקל פון רבי שמולי בוטח, וואס איז נישט קיין ערשטע מקור.

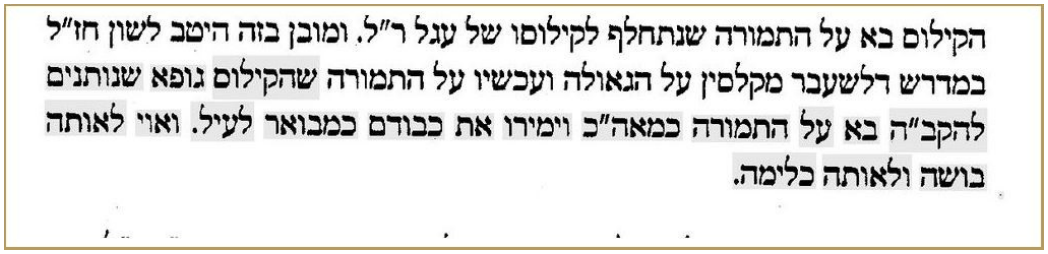
אפילו א רעליגיעזע מדינה?
ספק: נישט קלאר געשריבן
מלך נאר דורך נביא און סנהדרין
בוטח, 2026: נאר אן אפ-עד

דאס עגל און די תמורה

וימירו את כבודם

דער נאמען פון ספר על הגאולה ועל התמורה אליין קומט פון א מדרש אין רות רבה: אמאל האט מען געלויבט אויף דער גאולה, און יעצט לויבט מען אויף דער תמורה, מיט דעם פסוק "וימירו את כבודם בתבנית שור". דער רבי ברענגט צוזאם די ראשונים: כלל ישראל האט נישט געוואלט דעם עגל פאר א געטשקע, נאר זיי האבן געזוכט א פירער אנשטאט משה רבינו. זיי האבן נישט אויסגעביטן דעם אייבערשטן אליין, נאר זיין כבוד. זיי האבן געמיינט אז זיי לויבן דעם אייבערשטן, אבער ווייל זיי האבן אריינגעמישט אן אמצעי, איז דער לויב אוועק צום עגל. ער ענדיגט:

> **שהקילוס גופא שנותנים להקב"ה בא על התמורה כמאה"כ וימירו את כבודם כמבואר לעיל. ואוי לאותה בושה ולאותה כלימה.**
>
> **על הגאולה ועל התמורה, הקדמה**
>
> **טייטש:** אז דאס לויב אליין וואס מען גיט דעם אויבערשטן קומט אויף דער תמורה, אזוי ווי דער פסוק זאגט "וימירו את כבודם", ווי עס איז פריער ערקלערט געווארן. און ווייַ צו יענער בושה און צו יענער שאנד.
>
> **ביאור:** דאס איז אין חלק H2 פון דער הקדמה צו על הגאולה ועל התמורה. דער רבי שטיצט זיך דארט אויף די ראשונים: דעם רמב"ן, אור החיים, רד"ק, ש"ך על התורה, און פרקי דר"א מיט תרגום יונתן אז דער שטן איז אריין אין דעם עגל. דער חידוש איז אז די טעות ליגט נישט אין א פשוטער עבודה זרה, נאר אין דעם וואס מען מישט אריין א ממוצע, און דאס לויב גייט אריבער צו אים. אין H14 וועגדט ער עס אן: אפילו די וואס זענען מקפיד צו צושרייבן אלעס צום אויבערשטן זענען נישט פטור, ווייל אנדערע "גומרין את ההלל" איבערן מיליטער.

הקילוס בא על התמורה שנתחלף לקילוסו של עגל ר"ל. ומובן בזה היטב לשון חז"ל במדרש דלשעבר מקלסין על הגאולה ועכשיו על התמורה שהקילוס גופא שנותנים להקב"ה בא על התמורה כמאה"כ וימירו את כבודם כמבואר לעיל. ואוי לאותה בושה ולאותה כלימה.

א בליק אין אריגינעל: על הגאולה ועל התמורה, סקאן mysatmar.com

דאס הייסט, דער לויב אליין וואס מען גיט דעם אייבערשטן איז געקומען דורך דער תמורה, און ווייַ איז צו יענע בושה.

א נסיון אין עקבתא דמשיחא

דער רבי ברענגט דעם חזקוני און ער ערקלערט, אז דער אייבערשטער האט געגעבן כח צום צד הטומאה כדי צו פרובירן, א נסיון, אזוי ווי ביי דעם נביא השקר. אין אונזער נידעריגן דור, שרייבט ער, קומט דער ס"מ "אין דער געשטאלט פון ניסים און הצלה" כדי צו שטארקן די ציוניסטן. אין סימן קי"ט ענדיגט ער, אז די דאזיגע תמורה, וואס מען טוישט אויס די אמת'ע גאולה אויף א פאלשע, איז ערגער פון חטא העגל, און ער ברענגט דערויף דעם חובות הלבבות. דער ספר ענדיגט זיך מיט האפענונג: אין דעם דור פון דער תמורה וועלן מיר זוכה זיין צו דער גאולה, ווייל מיר האבן נישט קיין אנדער עצה. דער פראפעסאר שאול מאגיד רופט דעם עגל הזהב דער לייטמאטיוו, דער הויפט־פאדעם, פון זיין גאנצן צוגאנג.

א נסיון אין עקבתא דמשיחא
חזקוני: כי מנסה ה'
על הגאולה סי' קי"ט
מגיד: דער לייטמאטיוו

די מלחמה פון 6 טעג

ווער האט באשלאסן?

וועגן דער זעקס־טאג מלחמה שרייבט דער רבי אין דער הקדמה פון על הגאולה, אז דער שורש דערפון איז געווען די רעכט צו פארן דורכ'ן וואסער, וואס מען האט געוואונען ביים כיבוש פון סיני אין 1956. ער רופט די טענה אז עס איז געווען א מוז נישט אמת, אבער ער וויל זיך נישט אריינלאזן אין א וויכוח וועגן פאליטיק, ווייל עס האט נישט קיין סוף. זיין הלכה'דיגע טענה גייט וועגן דעם דין פון א מלחמה. ער ברענגט דעם נודע ביהודה, דעם חתם סופר און דעם ספר החינוך, און ער האלט אז די הלכות פון מלחמה זענען היינט נישט שייך. ער פרעגט: ווער האט באשלאסן, ווען מיר האבן נישט קיין סנהדרין, נישט קיין נביא, נישט קיין מלך, און נישט קיין אורים ותומים? ער גייט נאך ווייטער און רופט דעם וואס צווינגט א מלחמה א רוצח.

ווער האט באשלאסן?

דאטום	געשעעניש
1956	כיבוש סיני
1957	דברי תורה, שבועות
1961	ויואל משה
1967	מלחמה און על הגאולה

קיין נסים, נאר הצלחה

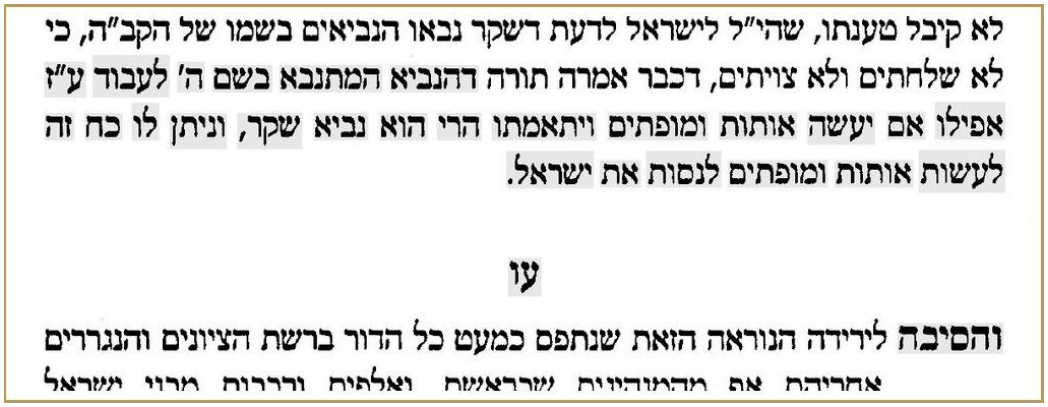
איז דער נצחון געווען א נס? ניין, זאגט דער רבי. ער ברענגט דעם רמב"ן און טענה'ט, אז וואו די שכינה רוט נישט, קומט נישט קיין נס פון קדושה. עס איז געווען בלויז א גרויסע הצלחה, איינגעהילט אין טבע. אפילו אמת'ע ניסים וואלטן א מאמין נישט געירט, און שוין אין 1957 האט ער געזאגט אז ער האט מורא פון וואונדער וואס דער ס"מ מאכט. זיין יסוד איז אין ספר דברים פרק י"ג, דער נביא וועמענס סימן וועט מקוים:

דהנביא המתנבא בשם ה' לעבוד ע"ז אפילו אם יעשה אותות ומופתים ויתאמתו הרי הוא נביא שקר, וניתן לו כח זה לעשות אותות ומופתים לנסות את ישראל

על הגאולה ועל התמורה, סי' ע"ה

טייטש: אז דער נביא וואס זאגט נביאות אין נאמען פון השם צו דינען עבודה זרה, אפילו ווען ער טוט אותות און מופתים און זיי ווערן אמת, איז ער פונדעסטוועגן א נביא שקר. דער כח צו טון אותות און מופתים איז אים געגעבן געווארן כדי צו פרובירן די אידן.

ביאור: דאס שטייט אין סימן ע"ה (זייט קכד–קכה), צוזאמען מיט ירמיהו י"ד:י"ג מיטן רד"ק. עס איז דער מקור פאר דעם וואס דער רבי זכרונו לברכה ווערט נישט נתפעל פון הצלחות. דער זעלבער יסוד קומט שוין אין דער הקדמה (H4, דורכן חזקוני) און אין סימן י"ט: דער אויבערשטער האט פאראויסגעזען אזעלכע נסיונות "בעקבתא דמשיחא". אזוי ווערט די מלחמה אויסגעטייטשט אלס א נסיון, נישט אלס א ראיה.

לא קיבל טענתו, שהי"ל לישראל לדעת דשקר נבאו הנביאים בשמו של הקב"ה, כי לא שלחתים ולא צויתים, דכבר אמרה תורה דהנביא המתנבא בשם ה' לעבוד ע"ז אפילו אם יעשה אותות ומופתים ויתאמתו הרי הוא נביא שקר, וניתן לו כח זה לעשות אותות ומופתים לנסות את ישראל.

עו

והסיבה לירידה הנוראה הזאת שנתפס כמעט כל הדור ברשת הציונים והנגררים

א בליק אין אריגינעל: על הגאולה ועל התמורה, סקאן mysatmar.com

דאס הייסט, א נביא וואס רופט צו עבודה זרה אין נאמען פון השם בלייבט א נביא השקר אפילו ווען זיינע סימנים ווערן מקוים, ווייל זיי ווערן געגעבן כדי צו פרובירן כלל ישראל.

פון וואנען די הצלה?

פונדעסטוועגן האט דער רבי נישט אפגעלייקנט די הצלה. אין דער הקדמה טראכט ער נאך צי דאס איז געווען א מעשה פונעם שטן, און ער קומט צום מסקנא אז די הצלה איז געקומען פון דעם אייבערשטנס רחמנות, און נאר די צרות זענען געקומען פון די רשעים. מאגיד זעט דא א זעלטענעם מאמענט פון צווייפל אין זיינע שריפטן. למעשה האט ער געלערנט אז מען דאנקט דעם אייבערשטן, אבער נאר נאך תשובה, אזוי ווי דער קרבן עולה קומט פאר דעם קרבן תודה. מען טאר נישט דאנקען הויך, מען טאר נישט זאגן הלל, און מען טאר נישט פארגלייכן די געשעענישן צו יציאת מצרים. ווען דער מלחמה פון 1973 זאגן די מקורות וואס ליגן פאר אונז גארנישט.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 3.0 · Daniel575 at Dutch Wikipedia

פראקטישע פסקים

בחירות און הנאה

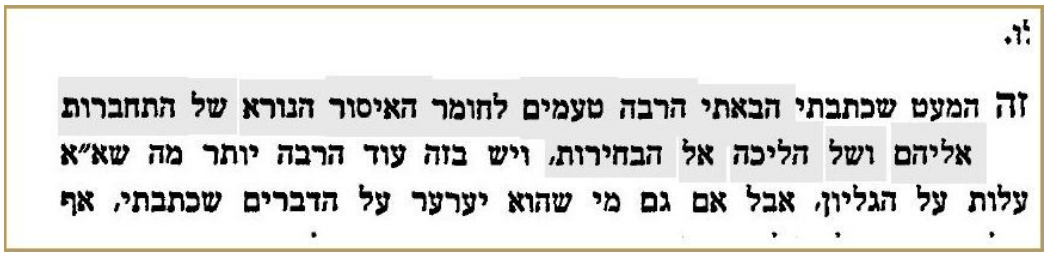
וועגן די וואלן שרייבט דער רבי אין דער הקדמה פון ויואל משה:

הבאתי הרבה טעמים לחומר האיסור הנורא של התחברות אליהם ושל הליכה אל הבחירות

ויואל משה, הקדמה

טייטש: איך האב געבראכט א סך טעמים צו דער חומרא פון דעם שרעקליכן איסור פון זיך מחבר זיין צו זיי און פון גיין צו די וואלן (בחירות).

ביאור: דאס שטייט אין ארגומענט 13 פון דער הקדמה פון ויואל משה, ביי דער "וואג" וואו די מדינה וועגט איבער אלע פריצות פון דור. דער רבי לייגט צו אז אפילו איין טעם אליין וואלט שוין גענוג געווען. די טעמים אליין ווערן ערקלערט שפעטער אין ויואל משה, אבער די סימנים זענען נישט צווישן די מקורות פאר אונז. אין ארגומענט 8 שרייבט ער אז די וואס "נעמען אנטייל אין זייער רעגירונג און עסן מיט זיי" זענען מעכב די גאולה.

זה המעט שכתבתי הבאתי הרבה טעמים לחומר האיסור הנורא של התחברות
אליהם ושל הליכה אל הבחירות, ויש בזה עוד הרבה יותר מה שא"א
עלות על הגליון, אבל אם גם מי שהוא יערער על הדברים שכתבתי, אף

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

מיט אנדערע ווערטער, ער האט געברענגט אסאך טעמים פאר דעם שווערן איסור זיך צו פארבינדן מיט זיי און גיין צו די וואלן, און ער לייגט צו אז אפילו איין טעם וואלט געניג געווען. די פרטים'דיגע סימנים זענען נישט צווישן די מקורות וואס ליגן פאר אונז. וועגן געלט פון דער מדינה געפינט מען אין זיינע שריפטן א כללות'דיגן יסוד: געלט פון די רשעים קלעבט זיך צו צו דער נשמה, שרייבט ער

אין על הגאולה סימן פ', און א ירא שמים נעמט נישט קיין חלק אין דעם וואס קומט דורך זיי. אן אויסדריקלעכער פסק קענן נעמען גאלט פון דער מדינה געפינט זיך נישט אין זיינע שריפטן וואס ליגן פאר אונז. נאר וויקיפעדיע ברענגט אז די עדה החרדית פארבאט דאס.

די עדה החרדית

גאב"ד פון ירושלים

די עדה החרדית איז די אפגעזונדערטע ארטאדאקסישע קהילה אין ירושלים, געגרינדעט אין 1918. דער שער בלאט פון על הגאולה באשטעטיגט אז דער רבי איז געווען איר גאון אב בית דין. די דאטומס זענען וויניגער זיכער. וויקיפעדיע ברענגט אים אלס הויפט רב פון 1953 ביז 1979, הגם ער האט שוין דעמאלט געוואוינט אין אמעריקע. דער זעלבער ארטיקל ברענגט אים אלס נשיא, א כבוד'דיגער אמט, פון 1951. ביידע טענות שטיצן זיך נאר אויף וויקיפעדיע, ממילא בלייבט די שאלה אפן. וויקיפעדיע ברענגט אויך אז אין 1932 האט ער באזוכט ירושלים, און א קליינע גרופע האט אים געוואלט אויפנעמען אלס הויפט רב, אבער דער אמט איז אוועק צו הרב דושינסקי.

ווי ער איז אנדערש

אגודה און רעליגיעזע ציונות

אין וואס האט זיך זיין שיטה אונטערשיידט פון אנדערע? אגודת ישראל, געגרינדעט אין 1912, איז נאך דער מלחמה געווארן נישט־ציוניסטיש און האט זיך אנגעשלאסן אין רוב רעגירונגען אן צו נעמען קיין מיניסטעריעס. דער רבי דערמאנט זי קיינמאל נישט ביים נאמען. ער רעדט פון "די רעליגיעזע וואס ווערן נאכגעשלעפט נאך זיי", און עס איז מאגיד וואס זאגט אז דער ציל איז די אגודה. די רעליגיעזע ציוניסטן זענען די מדינה אלס אתחלתא דגאולה, דער אנהייב פון דער גאולה. וועגן די וואס ברענגען ראיות פון דער תורה פאר ציונות שרייבט דער רבי, אז זיי זענען ענליך צו די צדוקים און צו די נאכגייער פון שבתי צבי. לויט מאגיד דערמאנט ער קיינמאל נישט רבי אברהם יצחק הכהן קוק אין על הגאולה, הגם א תשובה אין דברי יואל פארבאט צו לייענען זיינע ספרים.

אגודה און רעליגיעזע ציונות

באווענונג	דער רבי'ס וואַרט	פארשער
אגודה	קיינמאל נישט דערמאנט	מגיד: דער ציל
רעליגיעזע ציונות	ראיות פון תורה	ר' קוק נישט דערמאנט
נטורי קרתא	קיין מקור	סתירות

נטורי קרתא און אנדערע גדולים

וועגן נטורי קרתא, וואס האט זיך אפגעטיילט אין יאר 1938, זענען די מקורות סותר איינער דעם אנדערן. רבי בוטח שרייבט אז סאטמאר איז שטארק קעגן די גרופע. וויקיפעדיע רעכנט אויס א מעסיגן פליגל דערפון וואס געפינט זיך אינערהאלב די עדה החרדית. קיין ערשטע־האנט מקור און קיין וויסנשאפטליכער מקור וואס ליגט פאר אונז באשרייבט נישט וואס פאר א באציאונג דער רבי האט אין דער אמת'ן געהאט מיט איר. וואס שייך דעם ליובאוויטשער רבי'ן, דעם בריסקער רב און דעם חזון איש, ברענגען אונזערע מקורות נישט וואס זייער שיטה איז געווען אין די דאזיגע שאלות, און מיר וועלן נישט טרעפן. אין קאפיטל 13 וועלן מיר די דאזיגע מנהיגים פולשטענדיג פארגלייכן.

וויאזוי פארשער זענען עס

צום סוף, די היסטאריקער. דער היסטאריקער מנחם קרן־קראץ, אזוי ווי דוד מאיירס פאסט עס צוזאמען, שרייבט אז ספר ויואל משה האט אין אנפאנג נישט געמאכט קיין סאך רעש אויסער סאטמאר. לויט זיין מיינונג, ערשט נאך ספר על הגאולה ועל התמורה האבן

דעם רבי'נס געדאנקען אנגעהויבן כאפן א פוס אין דער חרדישער וועלט, און ער האלט אז די קריטיק איז נישט געווען קיין אריגינעלע און אויך נישט קיין איינפלוסרייכע. דער פראפעסאר שאול מאגיד שרייבט אז 1967 האט אוועקגענומען די לעצטע לעגיטימיטעט פון דער קעגנערשאפט צו ציונות ביי רוב פרומע אידן, און דאס האט דעם רבי'ן זייער וויי געטון. זיינע חסידים, פארקערט, זעען אין די צוויי ספרים א פעסטע שטימע פון די ווייניגע וואס זענען געבליבן שטיין שטארק.

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

פארוואס שווייגן די פוסקים, און וואס טוט די מלוכה צו דער גאולה

(וואס דער רבי שרייבט)

אין דער הקדמה פון ויואל משה (ארגומענט 12) שטעלט דער סאטמארער רבי זצ"ל א קשיא: אויב די שבועות זענען אזוי חמור'דיג, פארוואס ברענגען זיי די פוסקים נישט? ער ענטפערט אז די פוסקים האבן זיך באשעפטיגט נאר מיט דעם וואס איז נוגע למעשה. פון בר כוכבא ביזן רמב"ם, פונעם רמב"ם ביז שבתי צבי, און ווייטער ביז אונזער צייט, איז נישט אויפגעשטאנען קיין באוועגונג צו עובר זיין אויף די שבועות. די שבועות אליין זענען אבער אן קיין חולק. ר' יהודה האט פון זיי אפילו אפגעלערנט אן איסור פאר א יחיד, און די גמרא האט זיך געמיט זיי צו ערקלערן אויך לויט ר' זירא. דערפון זיין מסקנא: "הלכתא רבתא נינהו". אין מאמר שלש שבועות, סי' א', ברענגט ער די גאנצע סוגיא פון כתובות קי:–קיא., ביז ר' אלעזר'ס ווארט: "אם אתם מקיימים את השבועה מוטב, ואם לאו מתיר אני את בשרכם".

וועגן דער חומרא (ארגומענט 4) ברענגט ער די גמרא אין שבועות ל"ט: ביי א שבועה פאלט דער עונש אויפן חוטא, אויף זיין משפחה און אויף דער גאנצער וועלט. דא האבן מענטשן געטון בפרהסיא, און "כמעט רוב ישראל" האבן געהאלפן. אלס קדימות ברענגט ער בני אפרים, וואס זענען אומגעקומען ווייל זיי זענען צו פרי ארויס פון מצרים, און דעם דור פון בר כוכבא. יענער דור איז געווען פול מיט תורה, און דאך איז דאס הרג'ענען דעמאלט געווען גרעסער ווי ביים חורבן. דער ירושלמי זאגט אז "קרן ישראל" איז דעמאלט אפגעהאקט געווארן, און דער מדרש שיר השירים אויף "השבעתי" זאגט אז דאס איז געקומען ווייל זיי זענען עובר געווען אויף דער שבועה.

ווייטער (ארגומענט 8) לערנט ער פונעם ילקוט פרשת בא (קצ"א) אז די גאולה פון דער פערטער מלכות קומט דורך "נטרונא", דאס הייסט דורך ווארטן. ער ברענגט אויך די גמרא סנהדרין צ"ח. מיט רש"י אז בן דוד קומט נישט ביז אפילו די "מלכות הזלה" הערט אויף. דערצו לייגט ער צו אז מען דארף מתפלל זיין אז די מלוכה זאל זיך ענדיגן נאר דורך א כח פון אויבן און נישט דורך די אומות, ווייל דאס לעצטע איז א גרויסע סכנה פאר אידן. אין ארגומענט 9 ברענגט ער דעם תוספות יום טוב (אבות פרק ה') אז די כחות פון יצר טוב און יצר הרע שלאגן זיך דאס שטארקסטע פונקט פאר דער ענטשיידונג. דערפאר, שרייבט ער, האט דער ס"מ אויפגעשטעלט די מדינה כדי מבטל צו זיין די גאולה. אין ארגומענט 10 ברענגט ער איכה רבה, אז דער אויבערשטער וועט זיך וואונדערן ווי אזוי אידן האבן געווארט אלע יארן, און אז דעם נסיון קען מען בייקומען נאר דורך תורה.

אין על הגאולה (הקדמה H17) לערנט ער ארויס פונעם נוסח התפילה "על ידי דוד משיח צדקך", אז חז"ל האבן אים מתקן געווען כדי מען זאל נישט טועה זיין אז ס'קען זיין א גאולה פאר ביאת המשיח. אין סימן ס"ה שרייבט ער אז די לעצטע גאולה וועט זיין דורכן אויבערשטן אליין און נישט דורך בשר ודם. דערויף ברענגט ער דעם ילקוט אויף "עם נושע בה'" און דעם זוהר ויקרא אויף "נפלה לא תוסיף קום", און לערנט אז אידן וועלן נישט אננעמען קיין בשורה אפילו פון משה רבינו.

די מלחמה פון תשכ"ז אין הלכה און אין השקפה: נאך טריט פון דעם רבי'ס חשבון

(וואס דער רבי שרייבט)

חוץ דעם וואס די דיני מלחמה זענען נישט נוהג היינט, ווארפט דער רבי זכרונו לברכה אפ די טענה פון "לא תעמוד על דם רעך" (על הגאולה, הוספה 1D). לויטן ב"ח און לויטן סמ"ע (חו"מ תכ"ו) איז דער חיוב נאר ווען די הצלה איז זיכער און עס איז נישטא קיין ספק סכנה. ער ברענגט אויך דעם רדב"ז: "ספק דידיה עדיף מוודאי דחבריה". אין א מלחמה איז די סכנה נאנט און די הצלה אומקלאר. אין דעם צוגעלייגטן מאמר וועגן דער מלחמה לייגט ער די שולד פאר די קרבנות אויף די דתיים'שע מנהיגים, וואס האבן ארויסגערופן פארן מיליטער אז דאס איז א מלחמת מצוה, און אויף זייערע שותפים.

ער שטעלט קעגן אנאנד צוויי וועגן. דער ערשטער איז דער וועג פון רבן יוחנן בן זכאי קעגן די בריונים (פסחים קי"ח: "בזר עמים קרבות יחפצו", מיטן מהרש"א): ווען מען וואלט געמאכט שלום מיט נבוכדנצר און מיט טיטוס, וואלט מען נישט גלות געגאנגען (הקדמה H9; סי' מ"ז). דער צווייטער איז דער מוסטער פון יעקב אבינו לויטן רמב"ן אין וישלח: דורון, תפילה און מלחמה, וואו "מלחמה" מיינט אנטלויפן און ניצול ווערן. די ציוניסטן, שרייבט ער, טוען פונקט פארקערט. אין סימן מ"ח ברענגט ער א בריוו פון א מיטגליד פון כנסת, אז פאר דער מלחמה זענען רוב געווען מסכים נישט ארויסצוגיין, און מען האט אפילו צוגעגרייט קברים. אין סימן קי"ג רעכנט ער אויס דריי מלחמות, די כיבוש הארץ, סיני און "עצט", און זאגט אז קיינע פון זיי איז נישט געווען לויט דין תורה.

וועגן די "ניסים" ברענגט ער דעם פרי מגדים (או"ח תר"ע) און דעם ט"ז (או"ח ר"ט): א נצחון אין א מלחמה איז נישט קיין נס'דיגע זאך, און חנוכה איז מתקן געווארן אויפן נס פון אויל, נישט אויפן נצחון (סוף סי' ה'). אין סימן ז' שרייבט ער אז די אראבער זענען "נישט קיין גבורים", אז פרעמדע באאבאכטער האבן פאראויסגעזאגט דעם רעזולטאט, און ער דערמאנט פון זיין אייגענעם זכרון: וועו ער איז געווען אין ארץ ישראל פאר דער מדינה האבן ציוניסטישע פירער זיך באריימט אז זיי האבן נישט מורא פאר די אראבער. אין סימן ל"ה שרייבט ער אז די הצלות אין דער צייט פון חורבן איראפע זענען געווען פיל גרעסער, און דאך האט קיינער נישט אויסגערופן ניסים. אין סימנים י"א–י"ב לייגט ער א יסוד אז דער אויבערשטער טוט נישט קיין נס פאר רשעים, נאר פאר צדיקים, אויסער וועו דאס קומט דורכן ס"מ צו זייער שלעכטס (ע"ז י"ח., מגילה י"ב., רמב"ן סוף עקב). אין סימן י"ד ברענגט ער "הבא לטמא פותחין לו". אין סימנים ל"א–ל"ב לערנט ער פונעם רמב"ם (יסודי התורה פרק ח') אז ווער עס גלייבט צוליב אותות האט א ספק אין הארצן, און ער ברענגט סרח בת אשר און דעם תנור של עכנאי.

די פראקטישע פאלגן פון דער מלחמה: אין סימנים פ"ח–פ"ט האט דער רבי געזאגט צו פארמיידן צו גיין צום כותל און צו די נייע ערטער. ער שטיצט זיך אויף ר' יעקב ששפורטש (אהל יעקב ס"ח), וואס האט בטל געמאכט א מנהג פון ברכת כהנים וואס איז אנגענומען געווארן צוליב שבתי צבי, און אויפן נודע ביהודה. דאס גילט ביז דער אויבערשטער וועט "משקיף זיין" און דער כח המינות וועט בטל ווערן. די פרטים געהערן צו קאפיטל 8. אין הקדמה H6 שרייבט ער אויך אז כובש זיין אן צו פארניכטן די עבודה זרה אויפן מקום המקדש, און צוזאגן זי צו היטן, מאכט זיי ביי יענעם כיבוש פאר עובדי עבודה זרה.

תמורה, הנאה און מחאה: די פראקטישע פאלגן פון דער שיטה

(וואס דער רבי שרייבט)

אין סימן ק"כ פון על הגאולה פירט דער רבי זכרונו לברכה ווייטער דעם נאמען פונעם ספר. לויט בבא מציעא מ"ז. איז "גאולה" א קויף און "תמורה" איז חליפין. ווער עס נעמט עפעס פון דער סטרא אחרא, דעם נשמה ווערט אין יענעם רגע "געקויפט" צו זייער זייט, אן קיין ווייטערדיגן מעשה. אין סימן פ' ברענגט ער דעם איגרא דכלה: "כח הפועל בנפעל", דאס הייסט געלט פון רשעים לעשט אויס די פלאם פון אהבת הבורא. ווייל די אוצרות פון געלט און כבוד ליגן אין ציוניסטישע הענט, ווערן מנהיגים "משוחד". אין סימן פ"ב ברענגט ער אז יעקב אבינו האט מורא געהאט פאר פרנסה וואס קומט דורך לבן, און ער ברענגט יוסף'ס ווארט "אנכי אכלכל אתכם". אין סימנים ג'–ד' שרייבט ער אז מען טאר אפילו נישט זאגן "תחזקנה ידיכם" (גיטין ס"ב.).

וועגן מחאה שרייבט ער אין ויואל משה (ארגומענטן 14–17) אז עס איז א חיוב פון דין צו פארטראגן בזיונות פאר כבוד שמים. ער ברענגט דעם מורה נבוכים (ח"ג פרק כ"ט) און לערנט אז דאס שווייגן פון א גאנצן דור איז "שתיקה כהודאה". אין על הגאולה סימן קט"ז שרייבט ער אז מען דארף שרייען א ביטערן געשריי פאר אלעמען. אין סימן ק"ח קלאגט ער אז אלע מנהיגים זענען נתפס געווארן אין דעם נעץ, און די ווייניגע וואס זענען נישט נתפס האבן מורא פאר דער וועלט. דארט לייגט ער צו אז אויך צווישן די קנאים זענען דא וואס טוען זאכן אן חכמה. ער זאגט אבער נישט וועו ער מיינט.

אין סימנים קכ"ג–קכ"ד באשרייבט ער דעם פלוצעמדיגן איבערקער ביי תורה-אידן וואס האבן ביז דעמאלט דערקענט די טומאה פון ציוניזם, און מיט אמאל רעדן זיי ווי מובהק'דיגע ציוניסטן. ער רופט דאס "נס גדול מהס"מ", אבער ער לערנט פון דעם מלאך מיכאל'ס לימוד זכות אז זיי ווערן געמשפט ווי שוגגים. אין הקדמה H15–H16 שרייבט ער אז נאך די צרות אין דייטשלאנד איז געווען א שטארקע פקידה צו גאולה, אבער די סטרא אחרא האט זי אויסגעכאפט און אויסגעטוישט אויף א פאלשע גאולה. ער ברענגט רבינו גרשום (תמיד ל"ב): דער שטן "גיט זיי גאולה" און דערנאך נידערט ער זיי אראפ. קעגן דעם שטעלט ער ארויס אז אין דער צייט פון שבתי צבי האבן די ווייניגע, ווי ר' יעקב ששפורטש און דער יעב"ץ, מציל געווען דעם דור.

וואס די פארשער מערקן אן

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

שאול מאגיד שרייבט אז דער גוף פון על הגאולה באשטייט פון שמועסן פון די פריערדיגע יארן, מערסטנס נאך 1967. דער רבי איז דעמאלט געווען 80 יאר אלט און שוין עטליכע יאר שוואך געזונט. לויט מאגיד איז על הגאולה מער זיך-באטראכטנדיג ווי ויואל משה, וואס איז געשריבן געווארן אין די 1950ער יארן, וועו אנטי-ציוניזם איז נאך געווען מער פארשפרייט ביי די חרדים. דאס איז מאגיד'ס אויסטייטש. דער מאגיד'ס באשרייבונג פונעם רבי'ס דענקען: דער אמת'ער משיח'דיגער מעשה איז "קיין מעשה נישט" אויסער נאמנות צום ברית. ער זעט אין דעם ספר א טעאלאגיע פון א "אידישן אנטיכריסט", און מערקט אן אז די הקדמה ברענגט נישט אפילו איינמאל דעם זוהר, און אז דאס דענקען איז נישט דיאלעקטיש, אנדערש ווי ביי הרב קוק.

מאגיד פאררייכט אויך מראי מקומות. די מעשה פון רבן יוחנן בן זכאי שטאמט פונעם עין יעקב אויף פסחים (סי' ס'), און דער רבי האט עס אפשר פארמישט מיטן מהרש"א. דעם מקור פאר "דער שטן באקומט רשות צו טון ניסים" האט ער נישט געקענט געפינען. דאס ווארט "אלה בנצחנימו ואלה ברצחנימו" שטאמט פון די סליחות פון עשרת ימי תשובה. וועגן דעם גיוס פון מיידלעך ברענגט ער פון קערן-קראץ אז דאס געזעץ איז דורכגעגאנגען אין 1949, און אז א געזעץ פון 1952 האט באפרייט פרויען וואס ווילן נישט דינען.

לויט מאגיד זעט דער רבי זיך ווי א "רמב"ם'דיגע פיגור", וואס רעדט צום יחיד (הקדמה H7), און ער אידענטיפיצירט זיך מיט ר' יעקב ששפורטש. מאגיד אליין זעט אין דעם אז דער רבי באטראכט ציוניזם ווי א פארזעצונג פון שבתאות. מאגיד שרייבט אויך אז דער רבי און הרב צבי יהודה קוק שעפן "פון די זעלבע מקורות און קומען צו פארקערטע מסקנות" (נאך ענבר). די פראגע וואס דער רבי שטעלט אין סימנים קכ"ג–קכ"ד רופט מאגיד "א שארפע שאלה" צו די חרדים: פארוואס האבן זיי נישט נאכגעטראכט וועגן זייער איבערקער נאך 1967?

דוד מאיערס באמערקט אין זיין סיכום פון קערן-קראץ א סתירה: קערן-קראץ האלט אז די קריטיק איז נישט אריגינעל, און דאך גיבן ער און אנדערע איר א סך אויפמערקזאמקייט. קערן-קראץ האלט אויך אז ביז די 1930ער יארן זענען געווען מער באקאנטע אונגאריישע אנטי-ציוניסטישע רבנים.

וואס איז שטרייטיג אין די מקורות פון דעם קאפיטל

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

די חתימה פון דער הקדמה צו על הגאולה: דער טעקסט לייענט "יום ג' לס' ויכפר על בני ישראל התשכ"ז". ווייל דאס איז א פסוק אין במדבר כ"ה:י"ג, קומט אויס דינסטאג פרשת פנחס. מאגיד טייטשט אבער "ג' סיון". דאס יאר פונעם סיום (ב' דר"ח אלול) ליגט אין א כרונאגראם וואס איז נישט ליינבאר, און מען נעמט אן תשכ"ז.

דער מקור פונעם מדרש: אינעם רבי'ס טעקסט שטייט רות רבה ז':י"א. אין מאגיד'ס הערות שטייט אין צוויי ערטער ז':י"ב און אין איין ארט ז':י"א. ביי מאגיד אליין זענען אויך די טערמינען נישט גלייך: איין מאל רופט ער דעם רבי'ן א "פרע-מילעניאליסט" און אן אנדער מאל שרייבט ער "פאסט-מילעניאל פאסיוויזם".

די עדה החרדית: ויקיפעדיע אליין ברענגט צוויי אמטן מיט צוויי דאטעס, גאב"ד פון 1953 ביז 1979 און נשיא פון 1951 ביז 1979. ס'איז נישטא קיין ערשטער מקור אדער ארכיוו-דאקומענט. דער שער-בלאט פון על הגאולה באשטעטיגט נאר דעם טיטל גאב"ד, אבער נישט די יארן. וועגן נטורי קרתא שרייבט באטעאך אז סאטמאר איז א פעסטער קעגנער, ויקיפעדיע רעכנט א "מעסיגן" פליגל אין דער עדה, און מאגיד שרייבט נאר אז ר' מיכאל דוב ווייסמאנדל איז געווען באליבט ביי ביידע.

דער גאנג פון דער ראיה

דער גאנג פון דער שיטה קעגן דער מדינה, לויט די הקדמות פון ויואל משה און על הגאולה ועל התמורה

1. ביי א צרה מוז מען זוכן איר סיבה. דער רבי ברענגט דעם אור החיים פון ר' יוסף יעבץ און דעם חוות דעת אויף איכה (ויואל משה, הקדמה, ארגומענט 1).

▼

2. אין אונזער דור איז די סיבה מפורש ביי חז"ל: דאס עובר זיין אויף די שבועות פון כתובות קי:–קיא. זיי זענען אן קיין חולק און "הלכתא רבתא נינהו" (ארגומענטן 2, 12).

▼

3. יעדע פעולה צו דוחק זיין דעם קץ איז א הפרת השבועה, אפילו ווען זי מצליח'ט נישט (אגרת תימן, ארגומענט 3). דער עונש איז שווער, ווי ביי בני אפרים און ביי בר כוכבא (ארגומענט 4), און די שבועות זענען יהרג ואל יעבור (על הגאולה, H8).

▼

4. דער רעיון אליין, צו נעמען ממשלה פאר משיח, איז מינות, ווייל נאר דער אויבערשטער איז מגאל. אמונה אין דער מדינה און אמונה אין דער תורה זענען צוויי הפכים (ארגומענטן 5, 16).

▼

5. די מלוכה פארהאלט די גאולה (סנהדרין צ"ח., מלכות הזלה), און מען דארף מתפלל זיין אז זי זאל זיך ענדיגן נאר דורך א כח פון אויבן (ארגומענט 8).

▼

6. נצחונות און אפילו אמת'ע ניסים זענען נישט קיין ראיה. ווי ביים נביא שקר אין דברים י"ג זענען זיי א נסיון, און וואו די שכינה רוט נישט קומט נישט קיין נס פון קדושה (על הגאולה, H4–H5, סי' ע"ה).

▼

7. וועט עס לויבט דעם אויבערשטן דורך דער מדינה טוישט אויס זיין כבוד, "וימירו את כבודם", און דאס איז ערגער פון חטא העגל (הקדמה H2, סי' קי"ט).

▼

8. למעשה: זיך נישט מחבר זיין, נישט גיין צו די וואלן, נישט נהנה זיין פון וואס קומט דורך זיי, נישט זאגן הלל, מוחה זיין, און ווארטן אויף דער גאולה (ויואל משה ארגומענט 13; על הגאולה סי' ח'–י', פ', קט"ו–קט"ז).

שיטות אין פארגלייך

שיטות לגבי דער מדינה, ווי זיי שטייען אין די מקורות פון דעם קאפיטל

וועד	שיטה	מקור
דער סאטמארער רבי זצ"ל	די מדינה איז אסור צוליב די שבועות און ווייל זי איז א מלכות המינות. נישט ווילן, נישט נהנה זיין.	ויואל משה, הקדמה; על הגאולה, הקדמה און סימנים
אגודת ישראל	נאך דער מלחמה "ניט-ציוניסטיש"; נעמט אנטייל אין רוב רעגירונגען אן מיניסטעריעס.	ויקיפעדיע. דער רבי רופט זי נישט ביים נאמען; די אידענטיפיקאציע איז פון מאגיד.
דתיים וואס זענען נגרר נאך די ציוניסטן	ברענגען ראיות פון דער תורה פאר ציוניזם. לויט דעם רבי'ן מאכן זיי דעם גלויבן אין די ניסים פאר א חיוב.	ויואל משה, ארגומענט 19; על הגאולה סי' ז
דער חפץ חיים זצ"ל (דורך ר' אלחנן וואסערמאן זצ"ל)	די ציוניסטן זענען "עמלקים אמיתיים".	על הגאולה סי' ס"א, ווי דער רבי ברענגט
נטורי קרתא	האט זיך אפגעטיילט אין 1938. די באציאונג מיטן רבי'ן איז אומקלאר.	באטאאך (קעגנער) קענן ויקיפעדיע (א "מעסיגער" פליגל אין דער עדה)
ציוניסטישע טענות (לויט באטאאך)	די שבועות זענען נישט קיין הלכה; באלפור, סאן רעמא און די אומות המאוחדות האבן זיי בטל געמאכט.	צייטונג-ארטיקל; קיין רבנישער מקור ווערט נישט געגאנט

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
1912	גרינדונג פון אגודת ישראל אין קאטוביץ
1918	גרינדונג פון דער עדה החרדית (הרב זאנענפעלד און הרב דיסקין)
אויגוסט 1932	דער רבי באזוכט ירושלים; א קליינע גרופע וויל אים מאכן פאר רב, דער פאסטן גייט צו הרב דושינסקי (ויקיפעדיע)
1933	אגודה'ס אפמאך מיט דער סוכנות (6.5% פון די עליה-סערטיפיקאטן)
1938	נטורי קרתא טיילט זיך אפ (ר' עמרם בלוי און ר' אהרן קאצענעלנבויגן)
30 יאנואר 1939	די ראדיא-רעדע פון דעם צורר אין דייטשלאנד, לויט מאגיד'ס אידענטיפיקאציע פון דעם רבי'ס רמז
1945	מיטגלידער פון אגודה וועלן ארויסגעטריבן פון דער עדה
1949	דאס גיוס-געזעץ; אין 1952 א געזעץ וואס באפרייט פרויען (מאגיד לויט קערן-קראץ)
1951 (?)	נשיא פון דער עדה לויט ויקיפעדיע; קעגן 1953 אלס גאב"ד
1953 (?)	גאב"ד פון דער עדה לויט ויקיפעדיע
1956	סיני-קאמפיין; דער רבי רופט אויס א תענית און יום תפילה (מאגיד לויט קערן-קראץ)
שבועות תשי"ז (1957)	דער רבי זאגט או ער האט מורא פאר ניסים פון ס"מ (דברי תורה)
1960	"מן המצר" פון ר' מיכאל דוב וויסמאנדל וועלט פארעפנטליכט
1961 (?)	די אויסגאבע פון ויואל משה; אנדערע מקורות זאגן 1958 אדער 1959
1967 (תשכ"ז)	די זעקס-טעג מלחמה
תשכ"ז (?)	חתימה פון דער הקדמה צו על הגאולה: פרשת פנחס (לויט דעם פסוק) אדער ג' סיון (מאגיד)
ב' דר"ח אלול תשכ"ז (?)	סיום פונעם ספר; דאס יאר איז אין א כרונאגראם וואס איז נישט קלאר
אנהייב 1970ער (?)	לויט מאגיד "כמעט אינגאנצן פארקריפלט" פון א סטראוק; אנדערע מקורות זאגן 1968
1979	פטירת הרבי זכרונו לברכה
2002	רבני העדה שרייבן אן הקדמה צו ויואל משה (ויקיפעדיע)
תשס"ו (2006)	דער פארריכטער ברוקלינער דרוק פון על הגאולה ועל התמורה

וועלטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
שלש שבועות	די דריי שבועות פון ר' יוסי בר' חנינא אין כתובות קי:–קיא.: נישט ארויפגיין "בחומה", נישט מורד זיין אין די אומות, און או די אומות זאלן נישט צו שטארק משעבד זיין די אידן. ר' לוי ברענגט זעקס שבועות.
לעלות בחומה	ארויפגיין קיין ארץ ישראל "ווי א וואנט", דאס הייסט אלע צווזאמען און מיט כח. לויט דעם רבי'ן איז דאס איינע פון די שבועות וואס די ציוניסטן זענען אויף איר עובר געווען.
דחיקת הקץ	שטופן דעם קץ, אדער נעמען ממשלה און פרייהייט פאר דער צייט. דער רבי האלט או יעדע פעולה צו דעם ציל איז שוין אן עבירה אויף דער שבועה.

באגריף	ערקלערונג
מרידה באומות	מורד זיין אין די פעלקער. לויט על הגאולה (סי׳ מ״ד, סי׳ ק״ד) איז האלטן די מדינה און כובש זיין די אלטשטאט א מרידה, אפילו קעגן פיינדליכע פעלקער.
יהרג ואל יעבור	אן עבירה וואס מען מוז זיך לאזן הרג'ענען און נישט עובר זיין. דער רבי זכרונו לברכה האלט אז די שבועות זענען אין דעם גדר.
מינות	כפירה אין דעם עיקר. דער רבי האלט אז דער רעיון צו נעמען ממשלה פאר משיח איז מינות, וואס איז ערגער פון עבודה זרה.
לית דין ולית דיין	אראמיש: ״עס איז נישטא קיין משפט און קיין ריכטער״. דאס איז דער רעיון אז אלעס הענגט אן אין מענטשליכן כח, וואס דער רבי רעכנט פאר דעם עיקר פון דער ציוניסטישער אידעע.
מלכות הזלה	די ״נידעריגע מלוכה״ פון סנהדרין צ״ח. מיט רש״י. בן דוד קומט נישט ביז זי הערט אויף פון ישראל, דערפאר זאגט דער רבי אז די וואס באנוצן זיך מיט איר און זענען שטאלץ דערמיט זענען שטאלץ מיטן פארהאלטן פון משיח.
תמורה	אויסטויש. פון דעם מדרש רות רבה ״וימירו את כבודם״ קומט דער נאמען פונעם ספר. אין סימן ק״כ טייטשט דער רבי אז ״תמורה״ איז חליפין (בבא מציעא מ״ז.), א קנין וואס חל גלייך.
נסיון	א פרואוו פון הימל. דער רבי ערקלערט אז דער אויבערשטער גיט כח צום צד הטומאה, אזוי ווי ביים נביא שקר אין דברים י״ג, כדי צו פרובירן די אידן.
אתחלתא דגאולה	״דער אנהייב פון דער גאולה״. אזוי זענען די דתיים-ציוניסטן די מדינה. דער רבי זכרונו לברכה האלט אז ס׳איז נישט מעגליך קיין שום גאולה פאר ביאת המשיח.
עדה החרדית	די אפגעזונדערטע חרדי'שע קהלה אין ירושלים, געגרינדעט אין 1918. אויפן שער-בלאט פון על הגאולה ווערט דער רבי אנגערופן איר גאב״ד.
אגרת תימן	דעם רמב״ם'ס בריוו צו די אידן פון תימן. דארט האט ער געווארנט די נאכגייער פון א פאלשן משיח וועגן די שבועות, און פון דארט לערנט דער רבי אז יעדע פעולה איז אן עבירה.
ויואל משה	דער רבי'ס הויפט-ספר וועגן די שבועות, ישוב ארץ ישראל און לשון הקודש. די אויסגאבע וואס מען האט געלערנט איז פון 1961, אבער דאס יאר פון דער ערשטער אויסגאבע איז נישט פעסטגעשטעלט.
על הגאולה ועל התמורה	דער קונטרס פון תשכ״ז נאך דער זעקס-טעג מלחמה. די הקדמה האט דער רבי געשריבן (לויט זיינע ווערטער), דעם גוף האבן תלמידים פארשריבן פון זיינע שמועסן.

מקורות פון דעם קאפיטל

- ויואל משה (אויסגאבע 1961): הקדמה (ארגומענטן 1–19); מאמר שלש שבועות, סימנים א׳–ו׳
- על הגאולה ועל התמורה (ברוקלין תשס״ו): שער-בלאט, הקדמה (H1–H18), סימנים ה׳–קכ״ה, הוספה פון יעב״ץ, צוגעלייגטער מאמר וועגן דער מלחמה, הוספה 1A–1D, אינדעקס
- דברי תורה, שבועות תשי״ז (ווי געבראכט אין על הגאולה סי׳ פ״ו)
- דברי יואל, שו״ת סי׳ קל״ב (ווי געבראכט ביי מאגיד)
- Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology (בעיקר זייטן 127–184 מיט די הערות)
- David N. Myers, "On 'The Most Anti-Zionist Text'", JQR blog, 13 וועגן 2023 סעפטעמבער Menachem Keren-Kratz)
- Shmuley Boteach, "The Satmar Rebbe and Zionism", Israel National News (צייטונג-ארטיקל, נישט קיין ערשטער מקור)
- ויקיפעדיע (ענגליש): Edah HaChareidis; Agudat Yisrael; Joel Teitelbaum

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• וועט האט געשריבן די הקדמה צו על הגאולה ועל התמורה: דער רבי אליין, ווי ער שרייבט, אדער תלמידים, לויט דער משפחה-מסורה וואס מאגיד ברענגט?

• וועט איז די הקדמה געחתמ'ט געווארן: פרשת פנחס אדער ג' סיון תשכ"ז? אין וועלכן יאר איז דער ספר פארענדיגט געווארן, וועט דער כרונאגראם איז נישט ליינבאר?

• אין וועלכן יאר איז ויואל משה ערשט ארויס (1958, 1959 אדער 1961), און וואו זענען די פרטים פון די טעמים קעגן די וואלן, וואס זענען נישט צווישן אונזערע מקורות?

• צי און וועט איז דער רבי געווען גאב"ד (1953) אדער נשיא (1951) פון דער עדה החרדית? ס'איז נישטא קיין ערשטער מקור.

• איז דא א מפורש'ער פסק פונעם רבי'ן קעגן נעמען געלט פון דער מדינה, אדער אז די מדינה איז אסור אפילו וועט זי וואלט געפירט געווארן לויט דער תורה? דערווייל איז דאס נאר א משמעות פון זיינע יסודות.

• וואס איז געווען די באציאונג צווישן דעם רבי'ן און נטורי קרתא? די צוויי מקורות וואס מיר האבן (באטעאך און ויקיפעדיע) סותר'ן זיך.

קאפיטל 7

תורה, הלכה און השקפה

אין דעם קאפיטל:

תורה אלס דער מאס · הלכה, נישט אגדה · אמונה און בטחון · תורה און פאליטישע באוועגונגען · קנאות און תוכחה · פסק און חתם סופר

תורה אלס דער מאס

נאר דעת תורה, נישט אייגענע מיינונג

וואו שטעלט דער סאטמארער רבי, רבי יואל טייטלבוים זכרונו לברכה, די אויטאריטעט? אין דער הקדמה צום ספר ויואל משה שרייבט ער אז דער ספר קלערט נאר ארויס דעת תורה, דהיינו די שיטה פון דער תורה אליין. ער באשטייט דערויף אז ער האט גארנישט געשריבן פון זיין אייגענע מיינונג. אלעס איז צוזאמגענומען פון חז"ל, פון די ראשונים, דהיינו די פריערדיגע פוסקים, און פון די אחרונים, די שפעטערדיגע, מיט ביאור און מיט אביסל קורצן פלפול, דאס הייסט שארפע לומדישע סברות. דערנאך לייגט ער צו:

> **הבאתי הרבה טעמים לחומר האיסור הנורא של התחברות אליהם ושל הליכה אל הבחירות**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 6)**

ער האט געברענגט אסאך טעמים פאר דעם שטרענגן איסור זיך צו מחבר זיין מיט זיי און צו גיין צו זייערע וואלן. אויב א לייענער וועט זיי אפפרעגן און עס וועט בלייבן נאר איין טעם, שרייבט ער, איז דער איין טעם אליין גענוג.

האלטן זיך אין די וועגן פון די ראשונים

אין דברי יואל, חלק ו', שרייבט דער רבי אז אין דעם שפלן, פאריתומטן דור בלייבט נאר איבער זיך פעסט צו האלטן אין די וועגן פון די פריערדיגע חכמים. דער פראפעסאר שאול מאגיד רופט דאס אן א הויפט־מאטיוו פון זיינע שריפטן. אין ספר על הגאולה ועל התמורה שרייבט ער אז ווען די ציונות האט זיך אנגעהויבן, האבן אלע גדולים געווארנט פון צרות וואס מען קען זיך גארנישט פארשטעלן, און אז עס זענען דא בריוו דערויף. נעמען ברענגט ער דארט נישט. דעת תורה אלס א פולע שיטה, דהיינו וועט ווערט געראטעוועט פאר א גדול און ווי ווייט זיין ווארט גרייכט, ווערט נישט באהאנדלט אין די מקורות וואס מיר האבן פאר זיך. דער היסטאריקער מנחם קרן־קראץ לייגט צו א ווארענונג: אין אונגארן, על כל פנים ביז די 1930ער יארן, זענען געווען אנטי־ציוניסטישע רבנים וואס זענען געווען מער באקאנט ווי דער יונגער רבי יואל טייטלבוים.

הלכה, נישט אגדה

פארוואס שווייגן די פוסקים?

לויט דעם פראפעסאר שאול מאגיד איז די הכרעה'דיגע שאלה צי די שבועות זענען הלכה, דהיינו א דין וואס מען איז מחויב צו האלטן, אדער אגדתא, א לימוד וואס איז נישט קיין הלכה. דער גאנצער מאמר שטייט אויף דער טענה אז דאס איז הלכה. דער רבי בויט אויף זיין ראיה טריט ביי טריט. צום ערשט, פארוואס רעדן די פוסקים נישט פון די שבועות? ווייל זיי ערקלערן נאר הלכה למעשה, פונקט ווי דער טור פארברייטערט זיך נישט אין לקט און פאה, וואס מען האט נישט מקיים געווען אין זיין ארט. צווייטנס, פון בן כוזיבא ביזן רמב"ם, פונעם רמב"ם ביז שבתי צבי, און פון דעמאלט ביז אונזער צייט, איז נישט אויפגעקומען קיין באוועגונג צו עובר זיין אויף די שבועות, ממילא איז נישט געווען קיין נויט זיך דערין צו פארברייטערן. דריטנס, רב יהודה לערנט ארויס פון די שבועות אפילו אן איסור פאר א יחיד, און די גמרא מאטערט זיך זיי צו ערקלערן אויך לויט רבי זירא.

פארוואס שווייגן די פוסקים?

קשיא: פוסקים רעדן נישט

▼

פוסקים ברענגען נאר למעשה

▼

קיין תנועה איז נישט אויפגעשטאנען

▼

ר' יהודה לערנט אפילו פאר א יחיד

▼

הלכתא רבתא נינהו

Document: Wikimedia Commons · Public domain · Rabbi Yosef Karo · 2011-10-08

הלכה אויך פאר היסטאריע און פאליטיק

זיין מסקנא לויטעט:

> **אלמא שאי אפשר לומר שיש איזה חולק באלו השבועות, אלא כולי עלמא מודי בהו דהלכתא רבתא נינהו בעונש חמור ומר ר"ל, מה שלא מצינו עונש קשה כזה בשום עבירה שבכל התורה כולה**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 3)**

מיט אנדערע וועלטער, קיינער איז נישט חולק אויף די שבועות. זיי זענען א גרויסע און פעסטגעשטעלטע הלכה, מיט אן עונש וואס מען געפינט נישט ביי קיין שום אנדערע עבירה אין דער גאנצער תורה. דעם זעלבן מהלך ניצט ער אפילו ביי וועלט־פאליטיק. אין על הגאולה וויל ער זיך נישט אריינלאזן אין וויכוחים איבער פאליטיק, און ער זאגט אז וויכוחים איבער פאליטיק האבן נישט קיין סוף. פונדעסטוועגן פסקנט ער פונעם רמב"ן אויף פרשת וישלח אז אלעס וואס מען קען טון כדי אויסצומיידן מלחמה, אפילו אנטלויפן, איז א חיוב. מאגיד באמערקט אז אנשטאט דעם קלאסישן דרך פון די בעלי התוספות, צו פארגלייכן איין ארט אין גמרא מיט אן אנדערן, מעסט דער רבי אסאך מאל די מאמרים פון דער גמרא קעגן דער מציאות פון היינט. מאגיד רופט דאס אן דער מעטאדישער יסוד פון זיין טעאלאגישער פאליטיק.

אמונה און בטחון

מלוכה פאר משיח איז מינות

אין ספר ויואל משה שרייבט דער רבי אז דאס וואס כלל ישראל נעמט פאליטישע הערשאפט פאר משיח איז אליין שוין מינות, דהיינו כפירה, ווייל נאר השם יתברך אליין טרייבט ארויס אין גלות און נאר ער איז גואל. ער שילדערט ווי אזוי די באוועגונג ציט צו מענטשן:

> **ובתחילה ממשיכים הלבבות במה שתאוה היא לעינים, להיות ככל הגוים עם וממשלה כמו האומות, ושוב נמשכו אחריהם גם בעיקר הרעיון דלית דין ולית דיין**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 3)**

צום ערשט ציט זי צו די הערצער מיט דער תאוה צו זיין א פאלק און א מלוכה ווי אלע אומות. דערנאך שלעפט זי זיי אריין אין דעם עיקר געדאנק פון לית דין ולית דיין, אז עס איז נישטא קיין דין און נישטא קיין דיין. דער לשון כחי ועוצם ידי, מיין כח און די שטארקייט פון מיין האנט, געפינט זיך אליין נישט אין אונזערע מקורות. דער געדאנק קומט פאר אין מאגיד'ס איבערזעצונג אלס די גלייבונג אז אלעס הענגט אפ אין מענטשליכן כח און אין געווער.

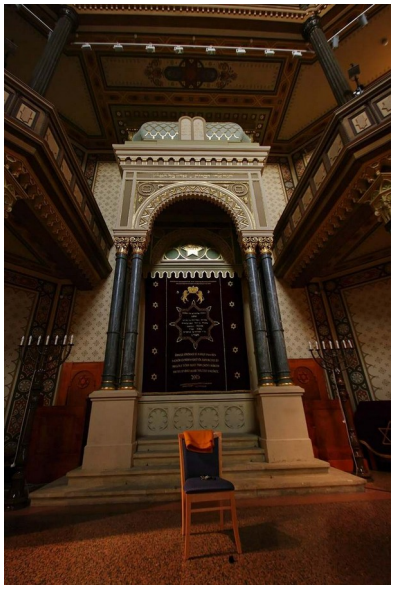

Photo: Wikimedia Commons · CC BY 2.0 · Emmanuel Dyan · 2010-10-14

וואס איז דער גרויסער נסיון

פונעם מדרש איכה רבה לערנט ער ארויס:

> **וחזינן בזה שלהמתין ולייחל על הגאולה הוא נסיון גדול, עד שאח"כ הקב"ה יאמר לישראל שמתמה על עמדם בזה הנסיון**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 3)**

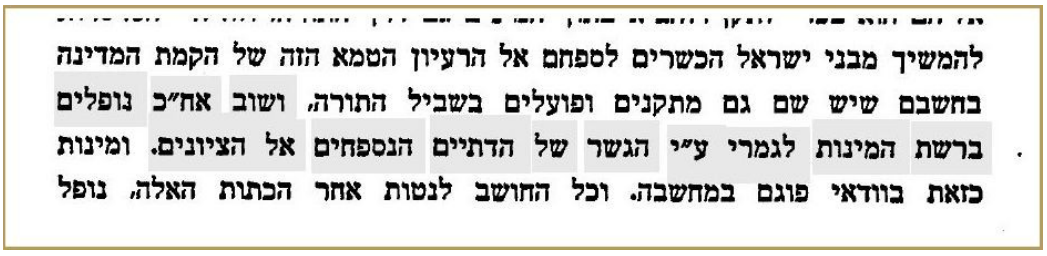
דאס ווארטן אויף דער גאולה איז א גרויסער נסיון, אזוי גרויס אז השם יתברך אליין וועט זיך וואונדערן ווי אזוי כלל ישראל האט אויסגעהאלטן דעם נסיון. כלל ישראל וועט ענטפערן אז נאר זיין תורה האט זיי אויפגעהאלטן. ער לייגט צו אז אונזער איינציגע זכות יעצט איז צו ווארטן און נישט צו עסן עס האלב געבראטן, דהיינו נישט צו פארזוכן א גאולה וואס קומט פאר איר צייט. אין על הגאולה שרייבט ער אז דער נצחון פון 1967 איז נישט געווען קיין נס, נאר א הצלחה אנגעטון אין טבע, און אז די ריכטיגע תגובה אין א סכנה איז תפילה. קרן־קראץ שרייבט אז ערב יענער מלחמה האט דער רבי צוואמגעשטעלט תפילות פאר דער שמירה פון די אידן אין ארץ ישראל.

תורה און פאליטישע באוועגונגען

דער בריק פון די דתיים

דער רבי שרייבט אז אמונה אין דער מדינה און אמונה אין דער תורה קענען נישט זיין צוזאמען, זיי זענען צוויי הפכים. א באוועגונג משפט'ט מען לויט איר תוכן, נישט לויט איר הצלחה. אפילו נביאי שקר האבן אמאל פאראויסגעזאגט אמת, ווי דער רד"ק ערקלערט אויף ירמיהו. זיינע שארפסטע ווערטער זענען געצילט קעגן רעליגיעזע גרופעס וואס האבן זיך אנגעשלאסן אין דער ציונות כדי אריינצוברענגען תורה אין איר:

> **ושוב אח"כ נופלים ברשת המינות לגמרי ע"י הגשר של הדתיים הנספחים אל הציונים**
>
> **ויואל משה, הקדמה**
>
> **טייטש:** און נאכדעם פאלן זיי אינגאנצן אריין אין דער נעץ פון מינות, דורך דער בריק פון די דתיים וואס האבן זיך אנגעשלאסן אן די ציונים.
>
> **ביאור:** אין טענה 5 רופט דער רבי ז"ל די דאזיקע גרופעס אויך „סרסרים": זיי ציען כשר'ע אידן צום רעיון פון דער מדינה, און פון דארט ווייטער צו מינות. אין טענה 19 שרייבט ער אז די דתיים ברענגען ‚ראיות' פון דער תורה פאר ציונות, אזוי ווי די צדוקים, די נוצרים און די כת פון שבתי צבי. היינט טוען זיי דאס אן אין דעם לבוש פון ‚חיבת הארץ והצלת ישראל'. מאגיד (הערה 52) ברענגט צוויי מעגליכע פירושים אין דעם ‚גשר': א פראקטישע קריטיק, אדער א טענה וואס ער רופט ‚כמעט שבתאי־סטיש' קעגן דעם רעליגיעזן ציוניזם.

להמשיך מבני ישראל הכשרים לספחם אל הרעיון הטמא הזה של הקמת המדינה
בחשבם שיש שם גם מתקנים ופועלים בשביל התורה, ושוב אח"כ נופלים
ברשת המינות לגמרי ע"י הגשר של הדתיים הנספחים אל הציונים. ומינות
כזאת בוודאי פוגם במחשבה. וכל החושב לנטות אחר הכתות האלה, נופל

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

דורך דער בריק פון די רעליגיעזע שותפים, שרייבט ער, פאלן מענטשן שפעטער אריין אין מינות אינגאנצן. וועט פונקטליך מיינט מען דא? אין די שטיקלעך וואס מיר האבן פאר זיך דערמאנט דער רבי נישט דעם נאמען אגודת ישראל. מאגיד אידענטיפיצירט די כתות בעיקר מיט דער אגודה, מיט וועלכער דער רבי האט געהאט א לאנגע מחלוקת, און ער באמערקט דערביי אז דער רבי האט זיך פונדעסטוועגן אסאך מאל געטראפן מיט עסקנים פון דער אגודה.

וואלן: צוויי שיטות

אין ספר ויואל משה רופט דער רבי דאס זיך אנשליסן אין דער מדינה און שטימען אין אירע וואלן אן איסור נורא, און ער שרייבט אז די וואס נעמען אנטייל אין איר רעגירונג פארהאלטן די גאולה. אגודה, אזוי ווי אלגעמיינע רעפערענץ־ספרים באשרייבן עס, האט ערלויבט צו שטימען מיט גרויס אומווילן, אלס א שותפות וואס איז שוין געווען פארהאן, "להציל מפי הארי", דהיינו צו ראטעווען פון

מויל פון לייב. אינעווייניג אין יענער וועלט האט רבי רפאל ראובן גראזאווסקי זכרונו לברכה געשריבן אז אנטייל נעמען איז קלאר אן עבירה, און ער האט געפרעגט צי מען קען עס אפשר ערלויבן אלס א טאקטיק כדי צו שוואכן די ציוניסטן. סאטמארער חסידים, לויט די באשרייבונגען, האבן זיך אפגעזאגט צו ווערן מעמבערס אין אגודה.

וואלן: צוויי שיטות

ענין	דער סאטמארער רבי	אגודה
וואלן	איסור נורא	מיט צער ערלויבט
טעם	מעכב די גאולה	ראטעווען פון מויל פון לייב
שותפות	נישט מיטמאכן	א פארטנערשאפט וואס עקזיסטירט שוין

קנאות און תוכחה

שתיקה איז הודאה

דער רבי שטעלט אוועק קנאות אלס הלכה. די גמרא אין מסכת שבת זאגט אז צדיקים גמורים זענען באשטראפט געווארן ווייל זיי האבן נישט מוחה געווען. פון מסכת ערכין ברענגט ער די מחלוקת ביז וויפיל די תוכחה דארף גיין: ביז מען שלאגט, ביז מען שעלט, אדער ביז מען שרייט אן. דער רמב"ם פסקנט אז תוכחה דארף גיין ביז שלאגן. לויט מדת הדין, שרייבט דער רבי, איז דאס די מאס. דעם עולם מוסר זיין איז ערלויבט, ווייל עס זענען שטענדיג פארהאן צווישן זיי אויפריכטיגע יחידים. און ער זאגט:

> **כי שתיקת כל הדור ודאי שתיקה כהודאה גמורה**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 3)**

דאס הייסט, דאס שווייגן פון א גאנצן דור איז א פולע הודאה. ממילא מוז מען קעמפן קעגן דעם געדאנק מיט מסירות נפש, אמת'ע זעלבסט־אפאפערונג: אנטלויפן פון יעדע שותפות מיט רשעים, און פונדעסטוועגן מפרסם זיין דעם אמת אפן.

פינחס און די גרעניצן

אין ספר על הגאולה ועל התמורה שרייבט ער אז די ווייניגע וואס קעמפן פאר דעם אמת האבן גאראטעוועט דעם דור. צי האט ער געברענגט פנחס אלס דאס מוסטער פון קנאות? די מקורות וואס מיר האבן צו דער האנט ווייזן דאס נישט. דער איינציגער סימן איז דער דאטום פון דער הקדמה, וואס אונזערע לערן־נאטיצן ליינען אלס די וואך פון פרשת פנחס. קנאות האט אויך געהאט גרעניצן. ער האט מתפלל געווען אז די מדינה זאל זיך ענדיגן נאר דורך הימל, קיינמאל נישט דורך די אומות. מאגיד טייטשט דאס אלס פאציפיסטיש. ביאגראפישע באשרייבונגען דערציילן אז ער האט געפרופן נטורי קרתא אקטיוויסטן וואס האבן מיטגעארבעט מיט אראבער "מחריבי קרתא", די וואס חרוב'ן די שטאט. קרן־קראץ האט אנגערופן זיין ביאגראפיע "הקנאי", דער קנאי. רב שך האט אים מספיד געווען, און געזאגט אז עס איז מער קיינער נישט געבליבן וואס זאל ארויסזאגן דעם אמת'ן דבר השם מיט פעסטקייט.

פסק און חתם סופר

די עמודים פון זיינע פסקים

זיינע תשובות, שו"ת דברי יואל, וועלן מיר לערנען אין קאפיטל 13; דא, א קורצער בליק. זיין סעקרעטאר, אפרים אשכנזי, שרייבט אין דער הקדמה אז דער דברי חיים פון צאנז איז געשטאנען דער ערשטער צווישן די זיילן פון זיינע פסקים, צוואמען מיט דעם חתם

סופר, דעם מהר"ם שיק און דעם נודע ביהודה. ביאגראפישע באשרייבונגען דערציילן אז ביים איבערגיין פון נוסח אשכנז צו נוסח ספרד איז ער נאכגעגאנגען דעם דברי חיים קעגן דעם חתם סופר. וועגן דער מחיצה האט רבי משה פיינשטיין זכרונו לברכה געהאלטן אז אקסל־הייך איז געווג, בשעת דער רבי האט געהאלטן אז די פרויען זאלן בכלל נישט זיין צו זען. מאגיד ציילט אויך אויס א תשובה, סימן קל"ב, צי מען מעג לערנען די שריפטן פון רב קוק.

זה השער לה' צדיקים יבואו בו

בעזהי"ת

ספר

שאלות ותשובות

דברי יואל

חלק ראשון על או"ח וי"ד

אשר אין והיקר לכל חמדת ישראל, המפתח בהרים כתרי אי"ל, ראש גולת
אריאל וסרא דארקא דישראל, משיב כהלכה לכל כוננן שואל, תנאון חנניל, יחיד
בדורו בביאור מבוכות ובחתרת ספיקות, הוריעה מהכל קצרה, לסיים שבחי דמרא
איש אלקים קדוש יאמר לו

מרן יואל טיטלבוים וצוק"ל

זכותו יגן עלינו לדור דורים, עד עמוד המן לאורים
אבד"ק מאסמאר והגלותה, וכירושלים עיה"ק תובב"א, קבץ ורבץ
ועשה פעלים לתורה, והשיב לשואלו דבר הלכה ברורה

יצא לאור ע"י עבדו ש"ב בן כיתו של מרן המחבר וצ"ל
אפרים יוסף דוב אשכנזי

בהוצאת
בית מסחר והוצאת ספרים "ירושלים"

ברוקלין, נ. י.
שנת השמ"ב לפ"ק

Title page: Shu"t Divrei Yoel · scan HebrewBooks.org

חדש אסור מן התורה

הינטער דעם אלעם שטייט די אונגארישע מסורה פון דעם חתם סופר, רב פון פרעשבורג, וועמענס שטיקל איז געווען "חדש אסור מן התורה", דאס נייע איז אסור פון דער תורה. דער היסטאריקער מיכאל סילבער באשרייבט זיין באשטימענדע השפעה אויף דעם אומבייגזאמען אפהיטן די מסורה פון דער אונגארישער ארטאדאקסיע. ביאגראפישע באשרייבונגען דערציילן אז דער רבי האט אנגעוועגדט דעם שטיקל קעגן מאשינען צו בודק זיין תפילין און מזוזות. דער פארשער צבי יהונתן קאפלאן זעט ספר ויואל משה אלס א דירעקטע המשך פון דעם קנאי'שן פליגל פון אונגארן. דער היסטאריקער אלן נאדלער שרייבט אז ער האט זיך מער ווי יעדער רב נאך דער מלחמה געהאלטן ביי א פולשטענדיגע אפגעשיידטקייט פון די נישט־ארטאדאקסישע. פונדעסטוועגן האט דער חתם סופר געשטיצט ישוב ארץ ישראל, און אין אונזערע מקורות געפינט זיך נישט קיין ענטפער פון דעם רבי'ן אויף דעם פונקט.

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

נאך טריט אין דעם רבינס הלכה-בנין (פון ויואל משה און על הגאולה)

(וואס דער רבי שרייבט)

אין טענה 12 ברענגט דער רבי ז"ל, אחוץ דעם טור, נאך ראיות אז פוסקים שרייבן נאר וואס מען דארף למעשה. אין דער הקדמה פון חובות הלבבות האט א חכם אנגעשריגן איינעם וואס האט געפרעגט א ,פרעמדע' שאלה אין הלכות גיטין, איידער ער האט באהערשט וואס יעדער דארף וויסן. אין ב"מ קי"ד ע"ב (,בארבעה לא מצינא') ערקלערט רש"י אז זרעים און טהרות זענען נישט נוהג. אין שו"ת לחם רב שטייט: וואו די מלוכה לאזט נישט אידן משפטן אין ממונות, זענען אפילו גרויסע למדנים נישט בקי אין ינענ דינים. אין מאגידס איבערזעצונג פירט דער רבי אויס: די תורה איז זייער ברייט און אונזערע הערצער זענען שמאל (מאגיד, ז' 30). וועט עס לערנט גוט די ראשונים און גדולי האחרונים, שרייבט ער, וועט געפינען קלארע דיבורים.

אין טענות 2–3 פרעגט ער צי מען וועט געשטראפט אויף א שבועה אין מחשבה אליין. ער ברענגט די מכילתא יתרו און דעם מרכבת המשנה, וואס האלט אז יא, אזוי ווי ביי עבודה זרה (אחוץ קרבן), אבער שפעטער רופט ער עס נאר אן אסמכתא, ווייל דער רמב"ם ברענגט עס נישט. דער רבי לאזט עס ביי ,צ"ע'. זיין ענטפער איז אז דא זענען געווען ריזיגע מעשים, און יעדע פעולה צום ציל איז אליין אן עבירה. דער ראיה איז פון אגרת תימן, וואו דער רמב"ם האט פארמשפט אפילו א משיח'ישע תנועה וואס איז דורכגעפאלן.

אין טענות 1–2 שטעלט ער אוועק א חוב צו זוכן די סיבה פון א צרה. ער ברענגט דעם ספר אור החיים פון ר' יוסף יעבץ, געשריבן נאך גירוש שפאניע, און די הקדמה פונעם חוות דעת אויף איכה, אז עס איז נישטא קיין תועלת אין דערציילן די צרות אויב מען דערציילט נישט אויך זייער סיבה. אין אונזער דור, זאגט ער, איז די סיבה מפורש אין חז"ל: דאס עובר זיין אויף די שבועות. דאס וועט אויסגעברייטערט אין קאפיטל 10.

אין על הגאולה ועל התמורה וועגדט ער אן די הלכה אויף דער מציאות. מלוכה פאר משיח איז ,יהרג ואל יעבור', און עס איז נישטא קיין היתר צו פארלירן אפילו איין אידישע נשמה כדי צו האלטן די מדינה. פון רמב"ן כי תצא אויף ,ונשמרת מכל דבר רע' לערנט ער אז אין אן ארמיי מיט מיידלעך קען נישט רוען די שכינה, און ממילא איז נישט מעגליך קיין הייליגער נס. פון ,אבד תאבדון' און דעם אור החיים (,לא תחנם') לערנט ער אז מען דארף קודם אויסווארצלען עבודה זרה פאר מען כאפט איין א מקום. צו די וואס פארגלייכן דעם דור מיט אחאב און מנשה ענטפערט ער ,שאני מינות דמשכי' (טענה 12). לויט מאגיד (הערה 113) ערקלערט ער אין מאמר ג' שבועות סימנים קכ"א–קכ"ד אז יענע מלכים האבן געגלייבט אינעם אויבערשטן און מען האט זיי געקענט מתקן זיין.

תוכחה און קנאות: די מקורות און די גרענעצן ביים רביין

(וואס דער רבי שרייבט)

אין טענה 14 פירט דער רבי ז"ל אויס די סוגיא. אין ערכין ט"ז ע"ב האלט רב אז תוכחה דארף גיין ביז הכאה, שמואל ביז קללה, און ר' יוחנן ביז נזיפה. דער רמב"ם פסקנט ווי רב, דער סמ"ג ווי ר' יוחנן, און די הגהות מיימוניות שטיצן דעם רמב"ם פון א תנחומא. ביי מדת הרחמים קען מען זיך פארלאזן אויפן מקיל, אבער ביי מדת הדין דארף מען גיין ביז מען וועט געשלאגן.

דער כלל אין יבמות ס"ה ע"ב, נישט צו זאגן וואס מען וועט נישט אויפנעמען, גילט לויט אים נאר וועט עס איז זיכער אז קיינער וועט נישט הערן. צווישן דעם גאנצן כלל ישראל, אדער א גרויסן טייל דערפון, זענען דא אויפריכטיגע יחידים, און מען מעג רעדן צום ציבור פאר זיי (ער ברענגט דעם מעין גנים). פון מורה נבוכים ח"ג פכ"ט (טענה 15) לערנט ער אז אברהם אבינו האט אויסגעהאלטן בזיון, ,און אזוי איז דער דין', און דערפאר איז יעדער מחויב, אן קיין חשבון וואס מענטשן וועלן זאגן.

אבער די קנאות האט צוויי זייטן. אברהם איז נישט ,געשטאנען' מיט סדום אפילו צו פארריכטן (עבודה זרה י"ח, און לויט דעם מהרש"א האט ער נישט אפילו געקעמפט צוזאמען מיט זיי), אבער ער האט פארט מפרסם געווען דעם אמת (טענה 17). מיט אפיקורסים קריגט מען זיך נישט: לויט דעם בני ישששכר (מעין גנים) איז אן אידישער אפיקורס ,פקר טפי'. דער רבי שרייבט אז ער שרייבט נאר פאר די וויניגע וואס זוכן דעם אמת, ווייל די וואס זענען באשטאכן מיט כבוד, געלט אדער מורא פארן ציבור זענען פארבלענדט (טענה 18; על הגאולה ועל התמורה). אין על הגאולה ועל התמורה ברענגט ער ר' יעקב ששפורטש, וועמען מען האט אין שבתי צבי'ס צייטן געפרעגט צי ער איז קלוגער פון גאנץ ישראל, און דעם יעב"ץ, וואס האט געווארנט מען זאל זיך נישט שרעקן

אפילו פון וואונדער ווי אפשטעלן די זון, אפילו אויב מען שטייט אליין. ער ווייזט דארט אויף ויואל משה, מאמר ג' שבועות סימן קע"ה.

די גרענעצן: אין טענה 8 שרייבט ער אז מען דארף רחמי שמים אז די מלוכה זאל זיך ענדיגן נאר מלמעלה, ווייל אויב עס וועט געשען דורך די אומות איז דאס א גרויסע סכנה פאר ישראל. אין על הגאולה ועל התמורה ברענגט ער דעם רמב"ן אין וישלח: יעקב אבינו האט געקענט באזיגן עשו, פונדעסטוועגן האט ער זיך געבויגן און געשיקט מתנות. ,מלחמה' באדייט דארט אנטלויפן און ניצול ווערן. ער ברענגט אויך פסחים קי"ח ע"ב מיט דעם מהרש"א (שלום מיט נבוכדנצר און מיט טיטוס).

וואס פארשער און היסטאריקער שרייבן (זייערע אייגענע מיינונגען)

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

שאול מאגיד שרייבט אז ויואל משה איז ,פאקוסירט אויף עבירה', און על הגאולה ,אויף כפירה' (מאגיד, ז' 6). דער גאנצער ספר שטייט, לויט אים, אויפן יסוד אז דאס איז א הלכה-ענין און נישט אן אידעאלאגיע (הערה 118). ער מיינט אז מיט ,תורה' מיינט דער רבי דעם רבנישן באנוץ פונעם פסוק, און ער רופט די שבועות ,א רבנישע המצאה', ווייל זיי שטייען נישט מפורש אין תנ"ך. דאס איז מאגיד'ס אייגענער אויסדרוק. ער רופט דעם רבי'ן א ,ליטעראליסט' אנטקעגן ר' אברהם יצחק קוק און זיין זון, ביי וועמען די מדינה איז אליין א געטלעכער משיח"ישער רצון (הערה 46). ער זעט אין דעם רבי'נס ספר א בילד פון ירמיהו (הערה 67), און ער שרייבט אז דער גאנצער ויואל משה איז איין לאנגע תוכחה, וואס דער רבי האלט פאר א חוב (הערה 128). פונדעסטוועגן שרייבט ער אז אפילו קעגנער האבן אנערקענט דעם רבי'ן אלס א מייסטערהאפטן דרשן און א שעפערישן לייענער פון קלאסישע טעקסטן (מאגיד, ז' 7).

מנחם קערן-קראץ רופט דעם רבי'ן דעם קלאסישן מוסטער פון ,עקסטרעמער ארטאדאקסיע'. ער שרייבט אז ויואל משה האט צום ערשט נישט אויפגעטון פיל אינדרויסן פון סאטמאר, און די אידייען האבן זיך פארשפרייט ערשט נאך על הגאולה (1967). אין 2017 האט ער געטענה'ט אז דעם רבי'נס עפנטלעכער אנטי-ציוניזם אין אמעריקע איז געווען בעיקר אפארטוניסטיש און פאליטיש. מאגיד שרייבט אז די טענה איז אים ,נישט איבערצייגנד' (הערה 4), און אז די אויפלאגע פון 1961 איז ביז היינט דער הויפט-ספר פונעם חרדישן אנטי-ציוניזם.

מיכאל זילבער באשרייבט דעם חתם סופר'ס השפעה אויפן שטרענגן כאראקטער פון אונגארישער ארטאדאקסיע. ער שרייבט אויך אז דער חתם סופר האט געהאלטן אז מען טאר נישט פירן קיין הלכה-משא ומתן מיט די וואס נוצן אויס די הלכה מיט שלעכטע כוונות. צבי יהונתן קאפלאן זעט אין דעם רבי'ן דעם יורש פונעם קנאי'שן פליגל וואס האט זיך געפורעמט ארום דער צעטיילונג מיט די נעאלאגן אין 1871, וואס האט נישט צוגעלאזט קיין שינוי אין בית הכנסת און חינוך, אפילו וען דער שינוי סותר נישט קיין הלכה. אלן נאדלער שרייבט אז דעם רבי'נס פסק נישט צו באזוכן דעם כותל נאך 1967 איז געווען פון זיינע מערסט אומשטריטענע, און אפילו אין דער חרדישער וועלט אפט נישט געהאלטן. ער שרייבט אויך אז אין אלע מלחמות האט דער רבי באפוילן צו זאגן תהלים אז קיין איד זאל נישט אומקומען.

אנדערע שיטות: אגודה, די מבקרים, און די וואס האבן געלויבט

(וואס אנדערע שיטות טענה'ן)

אגודת ישראל איז געגרינדעט געווארן אין קאטאוויץ אין 1912, און איר קאנפערענץ אין ווין אין 1923 האט אפגעלייגט די ,אונגארישע פאדערונג' (זילבער, YIVO). דער מונקאטשער רבי זצ"ל האט, לויט דער זעלבער קוועל, געלייענט ,בר קמצא' ווי א ראשי תיבות פון קאמוניזם, מזרחי, ציוניזם און אגודה. אינעם אגודה-קרייז האט הגאון ר' רפאל ראובן גראזאווסקי זצ"ל אין ,בעיות הזמן' געשריבן אז מיטמאכן איז קלאר אן עבירה. ער האט געפרעגט צי מען קען עס דערלויבן אלס א טאקטיק צו שוואכן די ציונים (לויט וויקיפעדיע).

אין דער אונגארישער וועלט אליין איז הגאון ר' משה שמואל גלאזנער ז"ל פון קלויזנבורג, אן אייניקל פונעם חתם סופר, געווען איינער פון די וויניגע אונגארישע רבנים וואס האבן געשטיצט אידישן נאציאנאליזם (,דער ציוניזמוס', 1920, לויט YIVO). הרב ישששכר שלמה טייכטאל ז"ל, פריער אן אנטי-ציוניסט פונעם מונקאטשער קרייז, האט אין ,אם הבנים שמחה' (1943) זיך אפגעזאגט פון זיינע פריערדיגע מיינונגען (לויט וויקיפעדיע).

קעגן ויואל משה זענען ערשינען ספרים לכל אורך. הרב שלמה אבינר האט געשריבן ,עלה נעלה' (בית אל, 2002, ארום 300 זייטן), וואס גייט קאפיטל נאך קאפיטל אויף די מאמרים פון ג' שבועות און ישוב ארץ ישראל. הרב מנחם כשר האט געשריבן

,התקופה הגדולה' (ירושלים 1968), וואס דערמאנט קיינמאל נישט דעם רבי'ן מיטן נאמען. הרב יואל כהן (ליובאוויטש) האט געשריבן ,אגרת מנה חכם' (2012). לויט מאגיד ווארפט ער אפ די טענה אז חרדים טארן נישט האבן קיין שייכות מיט דער מדינה, אבער מיט ,אסאך סימפאטיע' פארן רבי'ן. פון דער אנדערער זייט שרייבט ויקיפעדיע אז דער באבא סאלי זי"ע האט געלויבט די שיטה פון ויואל משה.

וואס שטייט אין מחלוקת אדער בלייבט אפן

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

דער חתם סופר און ארץ ישראל: לויט ענגלישער ויקיפעדיע האט דער חתם סופר זי"ע געזען גרויס קדושה אין ארץ ישראל. ער האט געשטיצט ישוב און ערד-ארבעט, ווי אויך דעם פראגראם פון ר' צבי הירש קאלישער, און עטליכע תלמידים זיינע האבן זיך באזעצט דארט. אונזער מאטעריאל ווייזט נישט קיין תשובה פונעם רבי'ן ספעציעל אויף דעם. מען קען נאר באמערקן אז דער רבי ברענגט דעם חתם סופר אבן העזר ח"א סימן קל"ב, וואס שטימט צו צום מעיל צדקה: דער חיוב צו עולה זיין גילט נאר ווען מען האט דארט א גרייטע פרנסה (ויואל משה, מאמר ישוב ארץ ישראל סימן ג'). צי דאס איז אן ענטפער אויף דעם קשיא, ווייזן די מקורות נישט.

פלפול: לויט ויקיפעדיע האט דער חתם סופר געהאלטן אז מען טאר נישט פסק'נען הלכה דורך פלפול, נאר דורך פשט און בקיאות. דער רבי שרייבט אז ער האט געוווצט ,א ביסל קורצן פלפול', און מאגיד באשרייבט זיין פלפול ווי א פארגלייך פון גמרא מיט דער היינטיגער מציאות. צי עס איז דא א סתירה, בלייבט אפן. ענליך שרייבט מאגיד אז דער נודע ביהודה איז געווען א שטיצער פון טראדיציע אין דעם רבי'נס אונגארישער סביבה, בשעת זילבער שרייבט אז דער חתם סופר האט נישט מסכים געווען צו דער ,גמישות' פונעם נודע ביהודה'ס דור.

קוועלן און דאטעס: לויט דעם העברעאישן טעקסט ציט דער ,נאר אן אסמכתא' מסקנא דער מרכבת המשנה, בשעת מאגיד'ס איבערזעצונג ברענגט א פאראלעל פון רבינו יונה, שערי תשובה ג':מ"ה. מעגליך זענען ביידע געברענגט, און מען דארף נאכקוקן אינעם ספר. וועגן על הגאולה שרייבט דער רבי אז ער האט אליין געשריבן די הקדמה און אז די תלמידים האבן געשריבן דעם קונטרס פון וואס זיי האבן געהערט, און ער האט עס איבערגעקוקט. מאגיד שרייבט אז מקורות אין סאטמאר האבן אים געזאגט אז ער האט די הקדמה נישט געשריבן, נאר גע'לייענט און באשטעטיגט. וועגן 1946 שרייבט מאגיד, אין נאמען פון קערן-קראץ, אז אגודה האט פארשטעלט דעם רבי'נס געלט-זאמלונג, בשעת העברעאישע ויקיפעדיע שרייבט אז די היגע רבנים האבן אים געבעטן צו בלייבן און פירן.

דער גאנג פון דער ראיה

פון דעת תורה צו הלכה, און פון הלכה צו מחאה: דער גאנג פונעם רבי'נס טענה

1. ויואל משה מאכט נאר קלאר דעת תורה. גארנישט איז פון זיין אייגענער סברא; אלעס איז געזאמלט פון חז"ל, ראשונים און אחרונים (הקדמה, טענות 6, 13).

▼

2. די שבועות זענען הלכה. אז די פוסקים רעדן נישט פון זיי, איז ווייל זיי ערקלערן נאר הלכה למעשה (טור יו"ד של"ב, של"א; ב"מ קי"ד ע"ב), און קיין תנועה צו עובר זיין האט זיך נישט אויפגעהויבן פון בן כוזיבא ביז היינט (טענה 12).

▼

3. רב יהודה לערנט פון די שבועות ארויס אפילו א יחיד'ס איסור, און די גמרא מטריח זיך זיי צו ערקלערן אויך לויט ר' זירא. דערפון: ,הלכתא רבתא נינהו', מיט אן עונש וואס איז נישטא ביי קיין אנדער עבירה (טענה 12).

▼

4. די עבירה ליגט אין די מעשים: יעדע פעולה צו דוחק זיין דעם קץ איז אליין עובר אויף דער שבועה, אפילו אויב די תנועה פאלט דורך (אגרת תימן; טענות 2–3).

▼

5. דער רעיון אליין, מלוכה פאר משיח, איז מינות. די ‚בריק' פון די דתיים פירט אריין אין דעם (טענה 5).

▼

6. דערפון גייט ארויס א איסור צו זיך מחבר זיין מיט דער מדינה און גיין צו אירע בחירות. אפילו איין טעם איז געגוג (טענה 13).

▼

7. די חוב פון ווארטן: אונזער איינציגער זכות איז צו ווארטן, און די מלוכה דארף זיך ענדיגן נאר דורך שמים, נישט דורך די אומות (טענות 8, 10).

▼

8. די חוב פון תוכחה בפרהסיא: אונטער מדת הדין דארף זי גיין ביז הכאה, און שתיקה איז ווי הודאה. מען דארף אנטלויפן פון א שותפות מיט רשעים, אבער מפרסם זיין דעם אמת (טענות 14–17).

שיטות אין פארגלייך

מיטמאכן אין דער מדינה און אין אירע בחירות: שיטות וואס דער מאטעריאל שטעלט אנאנד

וועד	שיטה	מקור
דער סאטמארער רבי זכרונו לברכה	א איסור נורא; די וואס נעמען א חלק אין דער רעגירונג מעכבן די גאולה	ויואל משה, הקדמה, טענות 8, 13
אגודת ישראל	דערלויבט מיט גרויס אומווילן, ווייל די שותפות איז שוין פאראן, כדי להציל מפי הארי'	ענגלישע וויקיפעדיע (Haredim and Zionism)
הגאון ר' רפאל ראובן גראזאווסקי זצ"ל	קלאר אן עבירה; ער פרעגט צי מען מעג עס דערלויבן אלס טאקטיק צו שוואכן די ציונים	בעיות הזמן, לויט וויקיפעדיע
סאטמארער חסידים	האבן אפגעזאגט צו ווערן מיטגלידער אין אגודה	ענגלישע וויקיפעדיע (Joel Teitelbaum)

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
1762–1839	דער חתם סופר, רב אין פרעשבורג
1865	דער פסק דין פון מיכאלאווצע פונעם שטרענגסטן אונגארישן פליגל
1871	די צעטיילונג מיט די נעאלאגן, ארום וועלכער דער קנאי־שער פליגל האט זיך געפורעמט (לויט קאפלאן)

דאטום	געשעניש
13 יאנואר 1887 (י"ז טבת תרמ"ז)	דער רבי ווערט געבוירן אין סיגעט
1912	אגודת ישראל ווערט געגרינדעט אין קאטאוויץ
1920	דער רבי נעמט אנטייל אין דער ראבינער-פארזאמלונג אין גרויסווארדיין, וואס האט פארבאטן יעדן קאנטאקט מיט ציונים און מזרחי
1922	דער רבי נעמט אנטייל אינעם ראט אין טשאפ, אנגעפירט פונעם מונקאטשער רבין, וואס האט ארויסגעגעבן א רוף קעגן אגודה; אין דעם יאר פירט ער אויך אן די אפטיילונג פון די סיגעטער חסידים אין קלויזינבורג פון רב גלאזונער'ס קהלה
1923	די אגודה-קאנפערענץ איןווין לייגט אפ די ,אונגארישע פאדערונג'
1946 (?)	דער רבי קומט קיין אמעריקע צו זאמלען געלט; לויט קערן-קראץ איז ער פארבליבן ווייל אגודה האט אים פארשטעלט דעם וועג, לויט העברעאישער ווי'קיפעדיע ווייל די היגע רבנים האבן אים געבעטן צו בלייבן
1954 אדער 1955 (?)	דער ,סענטראל ראבינישער קאנגרעס' ווערט געגרינדעט
1958 / 1959 / 1961 (?)	ויואל משה ערשיינט; לויט מאגיד: 1959 ערשטע אויפלאגע, 1961 פארגרעסערט
1967	ערב דער מלחמה: דער רבי שטעלט צונויף תפילות פאר די אידן אין ארץ ישראל (קערן-קראץ); נאך דער מלחמה פארבאט ער זיינע חסידים צו באזוכן דעם כותל
תשכ"ז (1967) (?)	דער הקדמה צו על הגאולה ועל התמורה איז געחתמ'ט ,יום ג' לס' ויכפר על בני ישראל'; מען קען דאס לייענען ווי די וואך פון פרשת פנחס
19 אויגוסט 1979	דער רבי ווערט נסתלק
2017	קערן-קראץ'ס ארטיקל וועגן ,אפארטוניזם' (Journal of Contemporary Jewry 37)
2020 אדער 2022 (?)	קערן-קראץ'ס ביאגראפיע ,הקנאי' ערשיינט

וועריטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
דעת תורה	אין דעם קאפיטל איז דאס דער רבי'ס לשון פאר דער מיינונג פון דער תורה אליין, וואס ויואל משה וויל נאר קלאר מאכן. א פולע שיטה וועגן דעם באגריף ווערט נישט באהאנדלט אין אונזערע מקורות.
ג' שבועות	די שבועות אין סוף מסכת כתובות. צווישן זיי איז דער איסור צו דוחק זיין דעם קץ. דער רבי האלט אז זיי זענען הלכה למעשה מיט א שווערן עונש.
הלכה און אגדה	הלכה איז די פסק דין וואס איז מחייב. אגדה איז א לימוד וואס איז נישט קיין דין. לויט מאגיד איז די שאלה צו וועלכן כלל די שבועות געהערן דער עיקר פונעם גאנצן ספר.
הלכתא רבתא	א גרויסע הלכה. דאס איז דער רבי'ס לשון אין טענה 12 פאר די שבועות, אויף וועלכע, לויט אים, איז קיינער נישט חולק.
פלפול	שארפער למדנות'דיגער משא ומתן. דער רבי שרייבט אז ער האט זיך באנוצט מיט ,א ביסל קורצן פלפול' ווי דער דרך פון דער תורה.
מינות	אפיקורסות. דער רבי האלט אז דער רעיון אליין, צו נעמען א מלוכה פאר משיח, איז מינות, וואס איז מזיק אפילו אין מחשבה און איז חמור פון עבודה זרה.

באגריף	ערקלערונג
לית דין ולית דיין	ארמיש: ‚עס איז נישטא קיין דין און קיין ריכטער'. דאס איז דער עיקר כפירה צו וועלכער, לויט דעם רבין, ווערט מען שפעטער צוגעצויגן.
שלא לאכול נא	נישט עסן האלב-געבראטן. דאס איז א משל פונעם זית רענן וואס דער רבי ברענגט, אז מען טאר נישט הנאה האבן פון א גאולה וואס קומט פאר איר צייט.
עד הכאה	ביז שלאגן. לויט רב אין ערכין ט"ז ע"ב דארף תוכחה גיין ביז דער מוכיח ווערט געשלאגן. אזוי פסק'נט דער רמב"ם (הל' דעות ו':ז').
שתיקה כהודאה	שווייגן איז ווי מודה זיין. דער רבי שרייבט או דאס שווייגן פונעם גאנצן דור איז א פולע הודאה, און דערפאר מוז מען שרייען בפרהסיא.
הגשר של הדתיים	דער רבי'ס לשון פאר די פרומע גרופעס וואס האבן זיך אנגעשלאסן אן די ציונים, און דורך וועלכע מען פאלט ארויף אין מינות.
אגרת תימן	דעם רמב"ם'ס בריוו קיין תימן. דער רבי ברענגט פון דארט או אפילו א משיח'ישע תנועה וואס איז דורכגעפאלן איז עובר אויף די שבועות, דורך אירע מעשים אליין.
הצלחה מלובש בטבע	הצלחה וואס איז אנגעטאן אין טבע. אזוי האט דער רבי באצייכנט דעם נצחון פון תשכ"ז אין על הגאולה ועל התמורה, ווען ער האט געשריבן או דארט זענען נישט געווען קיין נסים.
חדש אסור מן התורה	דאס מאטא פונעם חתם סופר, וואס האט באשטימט דעם שטרענגן טראדיציאנעלן כאראקטער פון אונגארישער ארטאדאקסיע. דער רבי האט זיך דערמיט באנוצט קעגן מאשינען צו בודק זיין סת"ם.
מחריבי קרתא	חורבן מאכער פון דער שטאט. דאס איז א ווערטערשפיל אויף ‚נטורי קרתא', ווי דער רבי האט לויט ביאגראפישע באריכטן גערופן די וואס האבן מיטגעארבעט מיט אראבער.

מקורות פון דעם קאפיטל

• ויואל משה (אויפלאגע 1961), הקדמה, טענות 1–20; מאמר ג' שבועות; מאמר ישוב ארץ ישראל סימנים א'–ו'

• על הגאולה ועל התמורה (1967; אויפלאגע ברוקלין 2006), הקדמה און סימנים א'–ו'

• דברי יואל ח"ו ז' 187 (דורך מאגיד); שו"ת דברי יואל סימן קל"ב (דורך מאגיד); הקדמה צו שו"ת דברי יואל (דורך העברעאישער ויקיפעדיע)

• Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology (UC Press/Luminos, 2026)

• Menachem Keren-Kratz, Ha-Kana'i; Journal of Contemporary Jewry 37 (2017) (דורך מאגיד און מייערס)

• David N. Myers, „On ‚The Most Anti-Zionist Text'", JQR blog

• Allan Nadler, „The Riddle of the Satmar", Jewish Ideas Daily

• Michael K. Silber, „Orthodoxy", YIVO Encyclopedia

• Adam S. Ferziger, „Sofer Family", YIVO Encyclopedia

• Wikipedia (en): Joel Teitelbaum; Moses Sofer; Haredim and Zionism

• ויקיפדיה (he): יואל טייטלבוים

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• צי דער רבי ז"ל האט געוואוצט פנחס אדער ‚קנאין פוגעין בו' אלס מוסטער פון קנאות, ווייזן אונזערע מקורות נישט. די לייענונג פון דער חתימה פון תשכ"ז ווי פרשת פנחס איז נאר א השערה.

• דעת תורה אלס א פולע שיטה (וועו וועלט געלעכנט פאר א גדול, ביז וואו גייט זיין וואלט) וועלט נישט באהאנדלט, און די ,בריוו' פון די גדולים וואס דער רבי דערמאנט אין על הגאולה וועלן נישט מיטן נאמען געבראנגט.

• אז די ,כתות' און ,דתיים' זענען אגודה אדער בעלז, איז מאגידס אידענטיפיקאציע. דער רבי אליין דערמאנט זיי נישט מיטן נאמען אין די פאראנענע שטיקער.

• ווי אזוי דער רבי האט זיך באציען צו דעם חתם סופר'ס שטיצע פאר ישוב ארץ ישראל, ווייסן מיר נישט. דער ציטאט ,חדש אסור מן התורה' קעגן סת"ם-מאשינען איז באקאנט נאר דורך העברעאישער ווי קיפעדיע, אן אן ארגינעלן מקור.

• די מחלוקת צווישן דעם העברעאישן טעקסט (מרכבת המשנה) און מאגידס איבערזעצונג (רבינו יונה, שערי תשובה ג':מ"ה) וועגן ,נאר אן אסמכתא' בלייבט אומגעלייזט.

• שו"ת דברי יואל אליין איז נישט דורכגעלערנט געווארן. אלע פרטים וועגן זיינע פסקים קומען פון וויקיפעדיע און צווייטיגע מקורות, אחוץ סימן קל"ב.

קאפיטל 8

משיח, גאולה און גלות

אין דעם קאפיטל:

גלות – א גזירה פון הימל · תשובה, זכות און וואַרטן · די תמורה – דער אויסטויש · דער טייטש פון אידישע צרות · חובות אין גלות · אנדערע שיטות

גלות – א גזירה פון הימל

גלות איז א גזירה

גלות מיינט דער אפגעשיקט ווערן פון ארץ ישראל, און גאולה מיינט די אויסלייזונג. ביי רבי יואל טייטלבוים זכרונו לברכה איז דער גלות א גזירה פון הימל, און נישט קיין צופאל פון דער היסטאריע. אין דער הקדמה פון ספר ויואל משה שרייבט ער, אז ווען אידן נעמען א מלוכה פאר משיח קומט, איז דאס כפירה, ווייל נאר השם יתברך שיקט אין גלות, און נאר ער לייזט אויס. אין מאמר שלש שבועות, סימן ד', ברענגט ער דעם ריטב"א:

> **שאין האיסור ההוא אלא בזמן שישראל שרויין על אדמתם, אבל בזה"ז שנגזר עלינו להיות נדחים בכל קצוי ארץ, כל חו"ל אחד הוא**
>
> **ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' ד' (זע אויך קאפיטל 3)**

דאס הייסט, דער שטרענגערער דין איז נאר געווען בשעת אידן זענען געזעסן אויף זייער לאנד. יעצט, וואס ס'איז אויף אונז געגוזרט געווארן צו זיין צעשפרייט, זענען אלע לענדער פון גלות איינס. דאס צעשפרייט זיין אליין איז היינט אונזער מצב על פי הלכה.

די גאולה – דורך השי"ת אליין

ווער וועט אויסלייזן? אין ספר על הגאולה ועל התמורה, סימן ס"ה, ברענגט דער רבי דעם ילקוט. אויף דער וועלט זענען אידן געראטעוועט געווארן דורך מענטשן, און זענען ווידער געווארן פארקנעכטעט. אבער לעתיד לבוא זאגט השם: איך אליין לייז אייך אויס. דער פסוק זאגט "פדויי השם", די אויסגעלייזטע פון השם, און נישט פון משה און אהרן. פון דעם ציט ער ארויס א שטארקן לימוד:

> **לא ירצו להאמין על בשורת הגאולה לשום נביא ואפילו למשרע"ה כי סימן זה יהי' מסור ומקובל בידם שתהי' הגאולה רק ע"י הקב"ה כביכול בכבודו ובעצמו.**
>
> **על הגאולה ועל התמורה, סי' ס"ה**
>
> **טייטש:** זיי וועלן נישט וועלן גלייבן די בשורה פון דער גאולה פון קיין שום נביא, אפילו נישט פון משה רבינו עליו השלום. ווייל דער סימן וועט זיין איבערגעגעבן און מקובל ביי זיי, אז די גאולה וועט קומען נאר דורך דעם אייבערשטן כביכול בכבודו ובעצמו.
>
> **ביאור:** דאס איז דער רב"ס מסקנא אין סימן ס"ה, נאך דעם ילקוט און דעם זוהר אויף „נפלה לא תוסיף קום": זי וועט זיך נישט אליין אויפשטעלן, נאר הקב"ה וועט זי אויפהייבן. אין סימן ל"ב ברענגט ער א מקור פון מצרים: מען האט געגלייבט משה רבינו נישט צוליב די אותות, נאר צוליב דעם מסורה'דיגן סימן „פקוד פקדתי". אין סימן ס"ו לייגט ער צו אז דאס וועט זיין א נסיון מדה כנגד מדה, ווייל פריערדיקע דורות האבן געגלייבט אין פאלשע גאולות.

העתידה לא ירצו להאמין על בשורת הגאולה לשום נביא ואפילו למשרע"ה כי
סימן זה יהי' מסור ומקובל בידם שתהי' הגאולה רק ע"י הקב"ה כביכול בכבודו
ובעצמו. וכמאמר הנביא נחמו נחמו עמי יאמר אלקיכם, שבשורת הגאולה תהי' ע"י
הקב"ה בעצמו. ואמר הכתוב אנכי אנכי הוא מותאמת ודרוזו יח' מרחם ליב עיי

א בליק אין אריגינעל: על הגאולה ועל התמורה, סקאן mysatmar.com

כנסת ישראל, דער כלל ישראל, וועט נישט גלייבן די בשורה פון גאולה פון קיין שום נביא, אפילו נישט פון משה רבינו. זיי האבן א קבלה אז די גאולה וועט זיין נאר דורך השם אליין.

דער רמב"ם וועגן משיח

ער שטיצט זיך אויך אויפן רמב"ם אין הלכות מלכים, פרק י"א:

> **המלך המשיח עתיד לעמד ולהחזיר מלכות דוד לישנה לממשלה הראשונה. ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל.**
>
> **רמב"ם, הלכות מלכים פי"א ה"א**
>
> **טייטש:** דער מלך המשיח וועט אויפשטיין און צוריקשטעלן דאס מלכות בית דוד ווי עס איז געווען פריער, צו דער ערשטער הערשאפט. און ער וועט בויען דעם בית המקדש און צונויפזאמלען די פארשפרייטע פון ישראל.
>
> **ביאור:** דער רבי ברענגט דעם רמב"ם אין פרק י"א ה"א בייַ זיין ביאור אויף דעם נוסח „על ידי דוד משיח צדקך" (הקדמה, עמ' כ"ג). דארט ברענגט ער אויך דעם רמב"ם אז וועד עס גלייבט נישט אין משיח'ס קומען, אדער ווארט נישט אויף אים, איז כופר אין דער גאנצער תורה. דערמיט פארבינדט ער די גאולה מיט דער פערזאן פון משיח בן דוד. אין די מקורות פאר אונז ווערט נאר פרק י"א געברענגט.

דער מלך המשיח וועט צוריקשטעלן די מלכות פון דוד, בויען דעם בית המקדש, און צוזאמנעמען די צעשפרייטע פון ישראל. אין ספר על הגאולה ועל התמורה טייטשט ער א לשון אין דער תפילה פון יום טוב, "על ידי דוד משיח צדקך", דורך דוד, דיין געראכטער משיח. דער לשון איז אזוי מתוקן געווארן, כדי קיינער זאל נישט טועה זיין און מיינען אז סיי וועלכע גאולה קען קומען פאר משיח. אין ספר ויואל משה לייגט ער צו די גמרא אין סנהדרין: בן דוד קומט נישט ביז אפילו די "מלכות הזלה", די נידעריגע מלוכה, הערט אויף פון ישראל. די מקורות וואס מיר האבן פאר זיך ווייזן נישט אז ער ברענגט דעם פרק י"ב פונעם רמב"ם.

תשובה, זכות און וואַרטן

ערשט תשובה, דערנאך גאולה

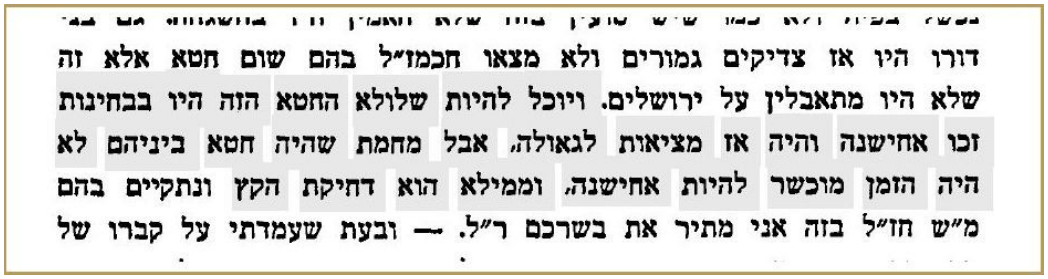
פאר דער גאולה קומט תשובה, דער צוריקקער צו השם. אין סימן מ"א שרייבט דער רבי בשם הרמב"ם, אז ווען משיח קומט, וועלן קודם כל אידן טון תשובה, נאך פאר סיי וועלכע מעשה פון קיבוץ גליות. אין סימן מ' לייגט ער צו, אז יעדע הוספה אין מצוות און תשובה ברענגט נעענטער די גאולה. די גמרא לערנט: זכו, "אחישנה", איך וועל עס פאריאגן; לא זכו, "בעתה", אין איר צייט. אין סימן ל"ח וועגדט ער דאס אן:

ויוכל להיות שלולא החטא הזה היו בבחינות זכו אחישנה והיה אז מציאות לגאולה. אבל מחמת שהיה חטא ביניהם לא היה הזמן מוכשר להיות אחישנה. וממילא הוא דחיקת הקץ

ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' ל"ח

טייטש: און עס קען זיין אז ווען נישט דער חטא, וואלטן זיי געווען אין דער מדרגה פון „זכו – אחישנה", און דעמאלט וואלט געווען א מציאות פאר א גאולה. אבער ווייל עס איז געווען א חטא צווישן זיי, איז די צייט נישט געווען מוכשר פאר „אחישנה", און ממילא איז עס דחיקת הקץ.

ביאור: אין סימן ל"ח ווייזט דער רבי אז די זעלבע השתדלות קען אויסזען ווי א גאולה, אבער איר דין הענגט אפ אין דעם רוחניות'דיגן מצב פונעם דור. ווען דער דור איז נישט אין דער מדרגה פון „זכו", ווערט די השתדלות דחיקת הקץ. דאס פאסט מיט זיין שיטה אין מאמר שלש שבועות אז די שבועה איז שוין עובר ווערן דורך די פעולות אליין, אפילו ווען עס געלינגט נישט.

דורו היו אז צדיקים גמורים ולא מצאו חכמז"ל בהם שום חטא אלא זה
שלא היו מתאבלין על ירושלים. ויוכל להיות שלולא החטא הזה היו בבחינות
זכו אחישנה והיה אז מציאות לגאולה. אבל מחמת שהיה חטא ביניהם לא
היה הזמן מוכשר להיות אחישנה. וממילא הוא דחיקת הקץ ונתקיים בהם
מ"ש חז"ל בזה אני מתיר את בשרכם ר"ל. — ובעת שעמדתי על קברו של

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

ווען נישט דער חטא, וואלט יענער דור אפשר זוכה געווען צו אחישנה. ווייל עס איז אבער געווען א חטא, איז זייער השתדלות געווארן דחיקת הקץ. אונזערע מקורות ווייזן נישט אז ער ברענגט די פסוקים "חנם נמכרתם" אדער "ושב השם אלקיך את שבותך".

נטרונא – היטן און ווארטן

דאס ווארטן אליין איז דער זכות. אין דער הקדמה פון ספר ויואל משה ברענגט דער רבי דעם ילקוט אויפן קרבן פסח. פון דער פערטער מלכות קומט די גאולה דורך "נטורנא", היטן און ווארטן. מען טאר עס נישט עסן "נא", האלב געבראטן. ער ענדיגט:

שאין לנו עכשיו זכות אחר לצאת מן הגלות, אלא אותו הזכות לשמור ולהמתין שלא לאכול ח"ו ושלא להנות מגאולה כזאת הבאה קודם הזמן

ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 3)

מיר האבן נישט קיין אנדער זכות ארויסצוגיין פון גלות, נאר צו היטן און ווארטן. מיר טארן נישט פארזוכן און נישט הנאה האבן פון א גאולה וואס קומט פאר איר צייט. פון מדרש איכה לערנט ער ארויס, אז דאס ווארטן איז א גרויסער נסיון. אידן האלטן עס אויס נאר דורך דער תורה, וואס באשיצט זיי דורכאויס דעם גאנצן גלות.

די תמורה – דער אויסטויש

דער נאמען פונעם ספר

על הגאולה ועל התמורה מיינט "אויף דער גאולה און אויף דער תמורה". דער נאמען קומט פון מגילת רות, פרק ד', פסוק ז'. דער מדרש אין רות רבה ז', י"א, לערנט דעם פסוק ווי א קינה. איין איבערזעצונג רעכנט עס אלס ז', י"ב. אמאל האבן אידן געלויבט השם אויף דער גאולה ביים ים. שפעטער האבן זיי געזאגט שבח אויף דער תמורה, וועו "וימירו את כבודם בתבנית שור", זיי האבן

אויסגעטוישט זייער כבוד אויף דער געשטאלט פון אן אקס. אין סימן ק"כ פארבינדט דער רבי דאס מיטן פשוטן פשט, מכירה און חליפין, א קנין פון אויסטויש וואס איז מחייב. גלות איז א "מכירה" אין די הענט פון די אומות. וועט עס נעמט עפעס פון דער סטרא אחרא, דעם צד הטומאה, וועלט צו איר געקויפט, אזוי ווי דורך חליפין.

דער עגל – דער מוסטער

דער חטא העגל איז זיין משל. לויט דעם רמב"ן טייטשט דער רבי, אז רוב אידן האבן נישט געמיינט עבודה זרה. זיי האבן געזוכט א מנהיג אנשטאט משה. זיי האבן געמיינט אז זיי גענבן כבוד צו השם, און פונדעסטוועגן איז דער כבוד אריבער צום עגל. ער ברענגט פרקי דרבי אליעזר:

> **שנכנס הס"מ בתוך העגל והי' גועה להטעות את ישראל.**
>
> **על הגאולה ועל התמורה, הקדמה**
>
> **טייטש:** אז דער ס"מ איז אריין אינעם עגל און האט געבריקעט, כדי צו פארפירן די אידן.
>
> **ביאור:** דער רבי ברענגט דעם פרקי דרבי אליעזר דורך רבינו בחיי און דעם ש"ך על התורה. ער צייגט אויך אן דעם תרגום יונתן, אז דער שטן איז געווען אינעווייניג און האט געטאנצט פארן עולם. דערצו ברענגט ער דעם חזקוני, אז דער עגל איז געווען א נסיון, ענליך צו א נביא השקר וואס זיין סימן גייט אויס. דערפון לערנט ער אז א „ווונדער" קען קומען פון דער טומאה, כדי אויפצופרובירן די מענטשן.

בעיניהם ביציאת מצרים אלא אמרו אשר העלוך שהוא לשון מנהיג כנז"ל. ואח"כ
שיצא העגל מבואר בפדר"א פ' מ"ה והביאו הרבינו בחיי ובש"ך שם שנכנס הס"מ
בתוך העגל והי' גועה להטעות את ישראל. וכן הוא בת"י פ' ל"ב פי"ט שכ' וז"ל
וסטנא הוי בגווי' מטפז ומשוור קדם עמא.

א בליק אין אריגינעל: על הגאולה ועל התמורה, סקאן mysatmar.com

דער שטן איז אריין אינעם עגל און האט געבריקעט, כדי צו פארפירן אידן. דער מדרש זאגט "ועתה", און ער לערנט דאס אויף זיין אייגענעם דור, עקבתא דמשיחא. יעצט קומט דער שטן אין דער געשטאלט פון ניסים און ישועות, כדי אפילו די שומרי תורה ומצוות זאלן זאגן: "אונזער זייט האט געוואונען."

א פקידה וואס דער שטן האט געכאפט

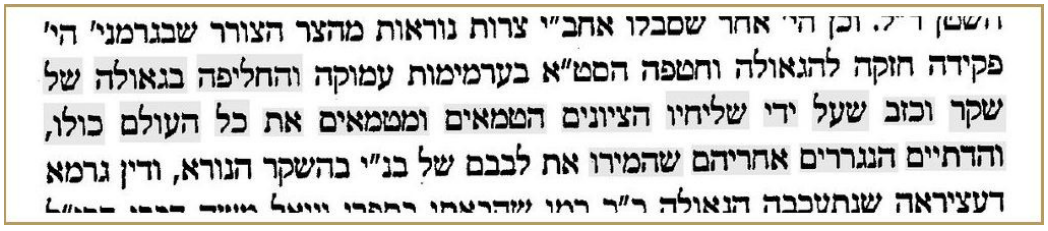
דאס איז דער עיקר פון דער תמורה. יעדעס מאל ווען עס וועקט זיך אויף אויבן אן התעוררות פאר גאולה, שרייבט דער רבי, שטעלט דער שטן אוועק אנשטאט דעם א פאלשע גאולה. נאך די צרות אונטער דעם שונא אין דייטשלאנד איז געקומען א שטארקע פקידה, א הימלישע פקידה צו גאולה. אבער די סטרא אחרא האט עס אוועקגעכאפט:

והחליפה בגאולה של שקר וכזב שעל ידי שליחיו הציונים הטמאים ומטמאים את כל העולם כולו, והדתיים הנגררים אחריהם

על הגאולה ועל התמורה, הקדמה

טייטש: און זי האט עס אויסגעטוישט אויף א גאולה פון שקר און כזב, דורך אירע שלוחים, די ציונים, וואס זענען טמא און מטמא די גאנצע וועלט, און די דתיים וואס ווערן נאכגעשלעפט נאך זיי.

ביאור: דאס שטייט אין דער הקדמה (עמ' כ'–כ"א), נאך דעם וואס דער רבי שרייבט אז נאך די צרות אונטער דעם שונא אין דייטשלאנד איז געקומען א שטארקע פקידה צו גאולה. אינעם אינדעקס פונעם ספר ווערט דאס פארמולירט ווי א כלל: אין דער צייט פון א פקידה צו גאולה טוישט דער שטן עס אויס אויף א גאולה של שקר. דער רבי זעט דערין די סיבה פארוואס די גאולה האט זיך אזוי לאנג פארהאלטן.

והשם ית' יכון הי' אחר שסבלו אחב"י צרות נוראות מהצר הצורר שבגרמני' הי'
פקידה חזקה להגאולה וחטפה הסט"א בערמימות עמוקה והחליפה בגאולה של
שקר וכזב שעל ידי שליחיו הציונים המטמאים ומטמאים את כל העולם כולו,
והדתיים הנגררים אחריהם שהמירו את לבבם של בנ"י בהשקר הנורא, ודין גרמא
דעציראה שנתעכבה הגאולה ר"ל רמז שהדרעתו רחמני שיגיד הקץ הגאולה

א בליק אין אריגינעל: על הגאולה ועל התמורה, סקאן mysatmar.com

זי האט אויסגעביטן די פקידה אויף א פאלשע גאולה, דורך די ציוניסטן און די דתיים וואס לאזן זיך שלעפן נאך זיי. די ווערטער פון רבינו גרשום אויף מסכת תמיד רופט ער "דברי נבואה": דער שטן "גיט זיי גאולה", און צום סוף ברענגט ער זיי אראפ. דער פראפעסאר שאול מאגיד באמערקט או די גמרא דארט רעדט בכלל נישט פון גאולה.

נסים אדער הצלחה

וואס איז מיט דעם נצחון פון 1967? אין ספר על הגאולה ועל התמורה שרייבט דער רבי או עס זענען נישט געווען קיין ניסים, נאר הצלחה וואס איז איינגעקלייידט אין טבע. ער ברענגט דעם פרי מגדים: א נצחון אין מלחמה איז נישט קיין ענין פון נס. דער אייבערשטער, שרייבט ער, טוט נישט קיין הייליגע ניסים פאר רשעים. אפילו אמת'ע וואונדער טארן נישט באווען א מאמין. אין דער הקדמה אבער איז ער זיך מסופק. אפשר, אזוי ווי ביי איוב, זענען סיי די סכנה און סיי די הצלה געקומען פונעם שטן. ער מאכט א מסקנא או די צרות זענען געקומען פון די רשעים, און די הצלה פון דעם אייבערשטנס רחמנות. מאגיד באמערקט או דער רבי, וואס איז געווענליך אזוי זיכער, וואונדערט זיך דא פשוט.

נסים אדער הצלחה

תשכ"ז – די וועלט שרייט נסים

▼

קיין נס פאר רשעים

▼

נאר הצלחה מלובש בטבע

▼

די הצלה – פון השי"ת'ס רחמנות

אין דור פון תמורה – די גאולה

דער ספר ענדיגט זיך מיט האפענונג. אין סימן קכ"ה שרייבט דער רבי:

> **וזה על הגאולה ועל התמורה שבדור של התמורה נוכה לגאולה כי אין לנו עצה אחרת.**
>
> **על הגאולה ועל התמורה, סי' קכ"ה**
>
> **טייטש:** און דאס מיינט „על הגאולה ועל התמורה": אז אינעם דור פון דער תמורה וועלן מיר זוכה זיין צו דער גאולה, ווייל מיר האבן נישט קיין אנדער עצה.
>
> **ביאור:** דאס איז דער סוף פונעם ספר, סימן קכ"ה (עמ' קפ"ז). דארט ברענגט דער רבי דעם חתם סופר אויף „מגננו ראה אלקים והבט פני משיחך": נישטא קיין עצה חוץ משיח. אזוי ווערט דער נאמען פונעם ספר נישט נאר א קלאגליד, נאר אויך א רמז אויף האפענונג. דערנאך קומט דער קאלאפאן „סיימתי ב' דר"ח אלול".

לדור שלפנינו, ובפרט בהתמורה הנוראה שקרה בזמנינו שהגענו בעוה"ר לדור שכולו חייב כאשר התנבאו זה חז"ל. וזה על הגאולה ועל התמורה שבדור של התמורה נזכה לגאולה כי אין לנו עצה אחרת. והוא רחום יכפר עון ולא ישחית וישלח לנו את אלי' זל"ט להשפיע דעת על ישראל להשיב לב אבות על בנים ולב

א בליק אין אריגינעל: על הגאולה ועל התמורה, סקאן mysatmar.com

אין דעם זעלבן דור פון דער תמורה וועלן מיר זוכה זיין צו דער גאולה, ווייל מיר האבן נישט קיין אנדער עצה חוץ משיח. מאגיד טייטשט "די תמורה פון גאולה" אז מען האט אויסגעביטן די גאולה אויף דעם וואס דער רבי האט געזען אלס א שטנ'ישן פראיעקט כדי זי צו פארהאלטן. ער רופט דאס א אידישע טעאלאגיע פונעם אנטיכריסט, און באמערקט אז דער רבי האט זיך דערביי נישט געשטיצט אויף ספר דניאל. די ווערטער זענען מאגידס פשט, נישט דעם רבינ'ס לשון.

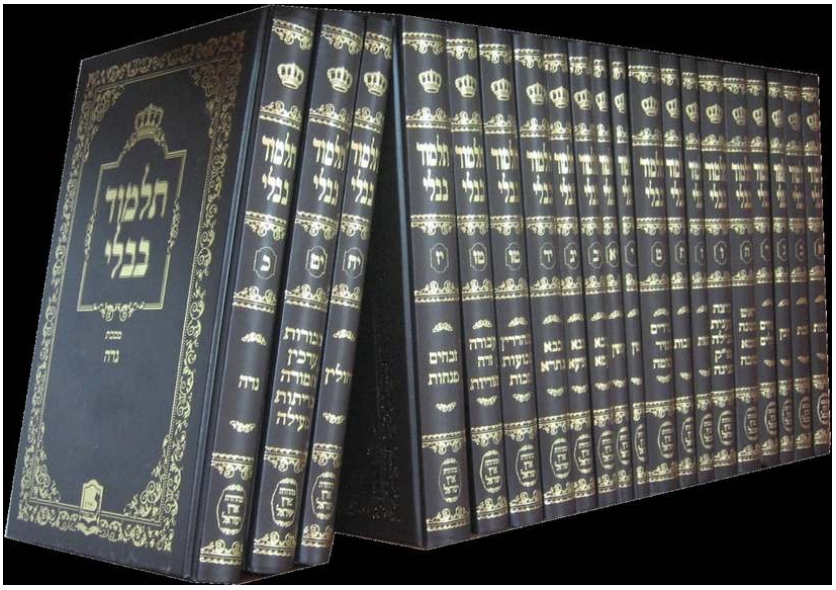

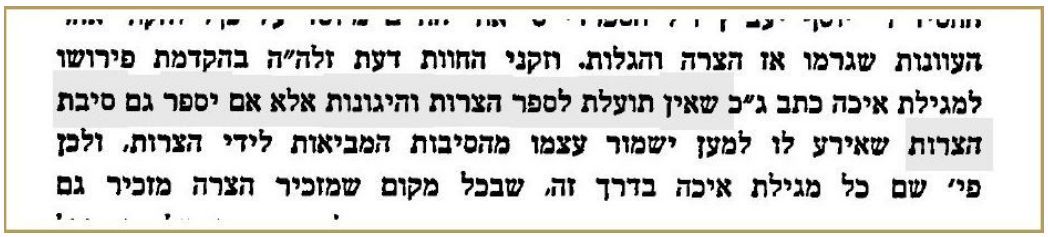
Photo: Wikimedia Commons · CC BY 3.0 · Reuvenk · 2008-02-15

דער טייטש פון אידישע צרות

זוכן די סיבה פון צרות

ווי אזוי האט ער פארשטאנען די צרות פון אידן? אין דער הקדמה פון ספר ויואל משה שרייבט ער:

> **שאין תועלת לספר הצרות והיגונות אלא אם יספר גם סיבת הצרות**
>
> **ויואל משה, הקדמה**
>
> **טייטש:** אז עס איז נישטא קיין תועלת צו דערציילן די צרות און די יגונות, סיידן מען דערציילט אויך די סיבה פון די צרות.
>
> **ביאור:** אין דער הקדמה פון ויואל משה (טענה א') שטעלט דער רבי אוועק אז ס'איז דער אידישער דרך צו זוכן דעם חטא הינטער א צרה. ער ברענגט ר' יוסף יעבץ'ס אור החיים נאך דעם גירוש שפאניע, און דעם חוות דעת אויף איכה. דערנאך (טענה ב') שרייבט ער אז אין אונזער דור איז דער חטא מפורש: עובר זיין אויף די שבועות. אין טענה ד' ברענגט ער אלס משל די בני אפרים און בן כוזיבא, לויט מדרש שיר השירים רבה.

העוונות שגרמו אז הצרה והגלות. וזקני החוות דעת זלה"ה בהקדמת פירושו
למגילת איכה כתב ג"כ שאין תועלת לספר הצרות והיגונות אלא אם יספר גם סיבת
הצרות שאירע לו למען ישמור עצמו מהסיבות המביאות לידי הצרות, ולכן
פי' שם כל מגילת איכה בדרך זה, שבכל מקום שמזכיר הצרה מזכיר גם

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

עס איז נישטא קיין תועלת צו דערציילן די צרות, סיידן מען דערציילט אויך די סיבה פון די צרות. ער גייט דערמיט אין די טריט פון רבי יוסף יעבץ נאך דעם גירוש שפאניע. אין אונזער דור, האלט ער, זאגן חז"ל קלאר ארויס דעם חטא: דאס עובר זיין אויף די שבועות. דאס לערנט ער אפילו אויף דעם חורבן אייראפע. מאניד רופט די טענה היסטאריש נישט ריכטיג און שוידערליך. פונדעסטוועגן לייענט ער עס אלס א טעאלאגישע זאך, נישט קיין היסטארישע: דאס ברעכן די שבועה האט אוועקגענומען די שמירה פון הימל. אין סימן צ"ט לייגט דער רבי צו אז דער גלות איז אויך א כפרה. די מחלוקת וועלן מיר אפוועגן אין קאפיטל 14.

חובות אין גלות

נישט רייצן די פעלקער

וואס איז א איד מחויב אין גלות? קודם כל, נישט צו רייצן די אומות. יעקב איז אנטקעגן געגאנגען עשו מיט א מתנה, מיט תפילה, און מיט אנטלויפן אנשטאט מלחמה האלטן. פון מרדכי לערנט דער רבי ארויס:

שהגירוי והתחרות באומות הוא דבר רע וסכנה גדולה, ואין דעת כנס"י נוחה הימנה אפי' אם כרוכה הצלה בצידה

על הגאולה ועל התמורה, סי' מ'

טייטש: אז דאס גרייצן און קאנקורירן מיט די אומות איז א שלעכטע זאך און א גרויסע סכנה, און דער דעת פון כנסת ישראל איז נישט צופרידן דערמיט, אפילו ווען עס איז פארבונדן מיט א הצלה.

ביאור: דאס ברענגט דער רבי אין סימנים ל"ח–מ', אויף דער גמרא מגילה י"ב ע"ב, וואו כנסת ישראל האט טענות אויף מרדכי. דער לימוד איז נישט נאר ווען מען גרייצט צום שלעכטס: אפילו ווען עס קומט ארויס א הצלה, איז דער גירוי אליין א סכנה. דאס גייט צוזאמען מיטן רמב"ן אויף פרשת וישלח: יעקב איז געגאנגען מיט דורון, מיט תפילה, און מיט אנטלויפן אנשטאט מלחמה.

אמנם הורו לנו חז"ל כאן לימוד על לדורות אם יתרמי כעי"ז, וכמו שקרה
לנו בימינו שידעו ידיעה ברורה שהגירוי והתחרות באומות הוא דבר רע
וסכנה גדולה, ואין דעת כנס"י נוחה הימנה אפי' אם כרוכה הצלה בצידה, וגילו לנו
חז"ל דער שלא נתגלה לחז"ל שבאותו הדור דמה שעשה מרדכי הי' הכרח וכבר

א בליק אין אריגינעל: על הגאולה ועל התמורה, סקאן mysatmar.com

רייצן זיך און זיך פארמעסטן מיט די אומות איז א שלעכטע זאך און א גרויסע סכנה, אפילו ווען עס איז דערמיט פארבונדן א הצלה. ער שרייבט אז מען דארף מתפלל זיין אז די מדינה זאל זיך ענדיגן נאר דורך הימל, נישט דורך די אומות, ווייל דאס וואלט געשטעלט אידן אין סכנה. מאגיד זעט דא א וויכטיגע מחלוקת מיט נטורי קרתא. אין אונזערע מקורות איז נישטא קיין קלארער לימוד וועגן בירגערליכע נאמנות צו די לענדער וואו אידן וואוינען, חוץ דער שבועה נישט צו מורד זיין.

גיברס · Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0

תורה, תשובה, מחאה, אבלות

די אנדערע חובות זענען תורה, תשובה, מחאה און אבלות. נאר די תורה אליין באשיצט במשך דעם לאנגן ווארטן. תשובה מוז זיין ריין פון שקר. די ידיעות אז סאלדאטן לייגן תפילין האט ער געריכטן פאר א טעות, אזוי ווי די המון תשובה אין די טעג פון שבתי צבי. דאס שווייגן פון א גאנצן דור, שרייבט ער, ווערט גערעכנט ווי א הודאה, דעריבער מוז מען מוחה זיין, אפילו א קליינער מיעוט. אנשטאט צו פייערן, דארף א איד זיצן אליין און זיך משתתף זיין אין דעם צער פון דער שכינה, דעם אייבערשטנס השראה. וועט עס טרויערט אויף ירושלים וועט זוכה זיין צו זען איר בנין.

תורה, תשובה, מחאה, אבלות
תורה באשיצט אין גלות
שתיקה כהודאה
משתתף זיין אין צער השכינה

אנדערע שיטות

דער פארגלייך

דער רעליגיעזער ציונות האט די זעלבע געשעענישן געלייענט פונקט פארקערט. לויט מאגיד, האט די שיטה פון רבי אברהם יצחק הכהן קוק און זיין זון רבי צבי יהודה געזען די מדינה אלס א מעשה פון דעם אייבערשטנס משיח'דיגן רצון. זיי האבן געהאלטן אז שלעכטס קען דינען אלס א כלי פאר גוטס. דער סאטמארער רבי האט געהאלטן אז פון שלעכטס קומט נישט ארויס קיין גוטס. אין 1973 האט רבי צבי יהודה געענטפערט אז די "חומה" פון די שבועות איז געווען די הערשאפט פון די אומות איבער דעם לאנד, און אז דאס איז בטל געווארן מיט דעם קץ המגולה. נאך 1967 האט רבי שלמה זלמן שרגאי געשריבן אז די ניסים האבן בטל געמאכט די שבועות. דאס איז פונקט די שיטה וואס דער רבי האט זיך קעגנגעשטעלט. אין אונזערע מקורות ווערט נישט דורכגערעדט דער אויסדרוק "אתחלתא דגאולה", דער אנהייב פון דער גאולה, מיטן נאמען.

דער פארגלייך

שיטה	די מדינה	די שבועות
סאטמארער רבי	מעכב די גאולה	גילטיג
ר' צבי יהודה קוק	א מעשה פון גאולה	בטל געווארן
ר' טייכטאל	בויען דאס לאנד	מען קען זיי אויסמיידן

ר' טייכטאל און חב"ד

רבי ישכר שלמה טייכטל איז אמאל געווען א קעגנער פון ציונות. אין זיין ספר אם הבנים שמחה, וואס איז צום ערשטן מאל ארויסגעקומען אין 1943, איז ער אנגעקומען צו דער מסקנא אז כלל ישראל איז נישט אויסגעלייזט געווארן ווייל זיי זענען נישט צוריקגעקומען אויפצובויען ארץ ישראל. ער האט געמוטשעט מען זאל זיך נעמען צו נאטירליכע מיטלען, און נישט זיך פארלאזן אויף ניסים. צי דאס איז געווען א פלוצלונגדיגע איבערדריי איז א מחלוקת: דער פארשער הערשקאוויטש שטעלט אוועק טייל פון די ענדערונגען שוין אין די ערשטע יארן פון די 1930ער יארן. אין אונזער מאטעריאל זעט מען נישט קיין דירעקטע תשובה פונעם סאטמארער רבין. ביי חב"ד האט רבי שלום דובער געווארנט אין 1899 קעגן דחיקת הקץ, אפילו דורך צופיל תפילות. די מקורות וואס מיר האבן פאר זיך ברענגען נישט וואס חב"ד האט שפעטער געהאלטן, און אויך נישט די שיטה פון גאולה על פי דרך הטבע פון קאלישער און אלקלעי.

מתוק מהכוכם לאשרינם
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

ודבירושלים תנחמו

עזרי מעם ה׳ ספר עושה שמים וארץ

אם הבנים שמחה

מיוסד על גאולתינו ועל פדות נפשינו מגלות האחרון הזה
אחר שנעשה כל מה שהבורא כל עולמים אלקינו ואלקי
אבותינו מבקש מאתנו ומצוונו לעשות בענין קרבת הגאולה
כמבואר בפנים כל דבר דבור על אופניו בשום שכל
ודעת ממקורות נאמנים כולם נובעים ממעין המטהר של
תורתינו הקדושה ומפי חכמינו ז״ל בש״ס בבלי וירושלמי
במדרש וזהר ומשאר ספרותינו הקדושים ומבוקש מכל
איש ישראל אשר כבוד ה׳ וכבוד אומה הקדושה וכבוד
נפשו נוגע בלבו שיקח לו פוגע לעבור בהתעוררות ובדיוק
על כל דברי הספר הזה או אני ערב לו שבעזר הבורא
יאירו עיניו וישכלו וילבבו יבין את אשר הוא חייב לעשות
בעד נפשו בפרט ובעד כל אומתינו הקדושה בכלל ובעבור
שפנו והגדול יתברך ויתעלה בב״א.

מחובר ממני הצעיר באלפי ישראל

ישכר שלמה טייכטהאל

מלפנים אב״ד ותופס ישיבה נכבדה וכעת מה עיר הבירה
בודאפעסט בקהה״ס שורית **משנה שכיר** כמה חלקים עודם
בכתיי ושני חלקים כבר יצאו לאור והתחלתי בסידור
הכתיי של ספר הנזכרי אור ליום ג׳ לסדר וארא בשנת
תש״ג מה עיר הבירה הגיל **בעמק עכור** מצער חבלי
משיח הנוראים אשר השתדלנו על צוואתנו במשך שנות
המלחמה העולמית השנית הנוכחית ה׳ יזכני לגמרה
בפתח תקוה לחזות במהרה בישועתן של ישראל
ובהרמת קרנם ובשוב ה׳ את שיבת ציון בב״א.

בודאפעסט תשיג
בדפוס של סאלם קלמן כ״ץ קאסבורג
Druck von Salamon Katzburg Budapest, Kazincy-u. 34.

ונודעה יד ה׳ את עבדיו וזעם את אויביו (ישעי׳ סו).

Title page: Eim HaBanim Semeichah · scan HebrewBooks.org

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

דער רבי'ס שטופן־ווייזער מהלך אין „ועכשיו על התמורה"

(וואס דער רבי שרייבט)

אין אנהייב הקדמה פון על הגאולה ועל התמורה (עמ' ג') שטעלט דער רבי זכרונו לברכה א רייע קשיות אויפן מדרש. פארוואס רופט מען דעם עגל „קילוס"? פארוואס „ועכשיו", ווען די וואס האבן געדינט דעם עגל זענען שוין לאנג געשטארבן, און ישראל טרויערט זינט דעמאלט איבער יענעם חטא? פארוואס „כבודם"? פארוואס דער טראפ אויף דער מיאוסקייט פון דער צורה, און פארוואס זאל דער שטן מאכן אזא מיאוסע צורה? פון דעם לערנט ער אז דער מדרש איז א משל וואס דארף א ביאור.

דער ביאור קומט אין דריי טריט. ערשטנס, לויטן רמב"ן, וואס זאגט אז „אשר ילכו לפנינו" איז דער שליסל, און אויך לויטן אור החיים, רד"ק און ש"ך על התורה: דער עגל איז נישט געמיינט געווען אלס עבודה זרה, נאר אלס א פירער אנשטאט משה. צווייטנס, לויטן חזקוני: הקב"ה האט געגעבן כח צום רוח הטומאה כדי אויפצופרובירן, ווי ביים נביא השקר. דריטנס, אין סימן י"ט: די תורה האט געשריבן „ויצא העגל הזה" ווייל הקב"ה האט פאראויסגעזען אז אין עקבתא דמשיחא וועלן זיין אזעלכע נסיונות מיט נסים מדומים, און מען זאל זיך היטן.

אין סימן ק"ט פירט דער רבי אויס אז ביים עגל האט מען אויסגעטוישט זיין כבוד אויף די נסים פונעם ס"מ, און דאס האט אויסגעטוישט די גאולה. ער לייגט צו לויטן חובת הלבבות (שער היחוד פ"ד), וואס זאגט אז א חנף איז ערגער פון א עובד עבודה זרה, אז דער היינטיקער חטא איז ערגער פונעם חטא העגל. אין סימן ק"כ פארבינדט ער דאס מיט רש"י אין פרשת קדושים: „דעו את מי אתם מחליפין". אין דער הקדמה (עמ' כ') מאכט ער דערפון א תוכחה: מען טוישט אויס די גאנצע תורה, די אמת'ע גאולה, און די שיטה פון אלע צדיקים פון אמאל.

נסים, נסיון און ווי אזוי צו דאנקען: מער טריט פונעם רבי'ן

(וואס דער רבי שרייבט)

אין סימנים י"א–י"ב שטעלט דער רבי אוועק א יסוד פון חז"ל: הקב"ה טוט נישט קיין נס פאר רשעים, נאר פאר צדיקים, סיידן עס קומט דורך דעם ס"מ, צו זייער שלעכטס. ער ברענגט עבודה זרה י"ח ע"א, דעם מעשה פון יונתן וואס דער רשב"א און דער ריב"ש פסק'נען להלכה, און דעם רמב"ן אין סוף עקב. אין סימנים ל"א–ל"ב ברענגט ער תנורו של עכנאי און רמב"ם יסודי התורה פ"ח: אותות אליין זענען נישט קיין יסוד פאר אמונה, און מען הערט נישט אפילו א בת קול קעגן דער הלכה.

אין סימן פ"ו ברענגט דער רבי א מסורה פונעם רוזשינער: אין עקבתא דמשיחא וועט זיין פארקערט, און פייער וועט אראפקומען פון הימל פאר די נביאי הבעל. די קייט פון דער מסורה: א תלמיד חכם, פון זיין טאטן, פון זיין שווער, וואס איז געווען א מקורב ביים רוזשינער. ער ברענגט אויך אז אום שבועות תשי"ז האט ער זיך מורא געהאט פאר נסים פונעם ס"מ, אפילו אזוי ווי צו שטעלן די זון. אין סימן ס"ג שרייבט ער אז דער שטן גרייט דערמיט צו די מלחמת גוג ומגוג.

וועגן דאנקען (סי' ט' און ל"ה): תשובה דארף קומען פארן דאנק, אזוי ווי א עולה קומט פאר א תודה. מען מעג דאנקען בדרך ברכת הגומל, אבער נישט זאגן „שעשה לי נס", און נישט הויך ברבים. אין סימן מ"ב שרייבט ער אז מען דארף ווייניגן וואס די הצלה איז געקומען דורך א צינור וואס איז פארבונדן מיטן ס"מ. ער ברענגט רשב"י, וואס האט געווייניגט וועגן בן תמליון (מעילה י"ז ע"א), און חזקיהו'ס „הנה לשלום מר לי מר". אין סימן ל"ו דערציילט ער פון רומעניע אין תרח"ץ: מען האט מבטל געווען א גזירה, ער האט געדרש'נט מיטן חתם סופר אז א נס קען זיין אן אזהרה, און „נישט קיין סך טעג שפעטער" איז געקומען דער חורבן.

חובות אין גלות און א זכות־למד: נאך פרטים פון דעם ספר

(וואס דער רבי שרייבט)

אין דעם צוגעלייגטן חלק (עמ' קצ"ז–קצ"ט) שרייבט דער רבי אז היינט איז נישטא קיין רשות צו מלחמה, ווייל עס איז נישטא קיין סנהדרין, קיין מלך, קיין נביא און קיין אורים ותומים. ער ברענגט רמב"ם מלכים ה':א' און א':ח', נודע ביהודה תנינא אה"ע קכ"ט, און חתם סופר אה"ע קי"ח, און שרייבט אז אין מלחמה איז נישטא קיין חיוב פון „לא תעמוד". אויף פסחים קי"ח ע"ב ברענגט ער דעם מהרש"א: שלום מיט נבוכדנצר, און צוהערן צו רבן יוחנן בן זכאי קעגן די בריונים, וואלט אפגעהאלטן דעם גלות. אינעם צוגעלייגטן מאמר שרייבט ער אז די שבועה נישט צו מורד זיין גייט אפילו קעגן אומות וואס זענען שונאים.

אין סימנים צ"ט–ק' ערקלערט ער פארוואס אסף האט געזינגען „באו גוים": ווייל עס זענען געווען גוים, און נישט אידן וואס ווארפן אראפ דעם עול. ער ברענגט איכה רבה „תם עונך": דער חורבן איז א כפרה, און זינד פון גוים אויפן הייליקן ארט וועקן רחמים אויף און ברענגען נענטער די גאולה. אין סימן ע"א רופט ער, לויט „אז נדברו יראי ה'", אז די יראים זאלן זיך שטארקן איינער דעם אנדערן און היטן זייערע דיבורים, ווייל אין דיבור הענגען די עיקרי האמונה. אין דער הקדמה ברענגט ער ר' יעקב ששפורטש און דעם יעב"ץ פון דער צייט פון שבתי צבי: די וויניקע וואס האבן געקעמפט פאר אמת, זיי האבן געראטעוועט דעם דור.

אין סימנים קכ"ב–קכ"ד געפינט דער רבי א זכות: דער שטן איז דער „שוטה שבעולם" וואס ברענגט אריין א רוח שטות. ווייל די תמורה איז אן תועלת, קעגן טבע און קעגן שכל, ווערט ישראל געמשפט ווי קינדער, און תשובה העלפט, אויב מען דערווייטערט זיך פון די רשעים. אין סימן קכ"ד קלאגט ער וועגן שומרי מצוות וואס האבן פריער נישט אנערקענט די ציונות, און נאך 1967 רעדן זיי פלוצלינג ווי איבערגעגעבענע ציוניסטן. אין סימן פ"ה ענטפערט ער „נייע" וואס טענה'ן אז די צדיקים פון אמאל האבן נישט געווארנט קעגן דער היינטיקער פארעם: ס'איז די זעלבע עבודה זרה, נאר אנגעטאן אין אן אנדער קלייד.

פארשער וועגן דעם ספר און זיין צייט

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

פראפ' שאול מאגיד שרייבט אז ויואל משה איז בעיקר א הלכה'דיגער ספר, און על הגאולה ועל התמורה איז כמעט אינגאנצן א ספר פון השקפה (הערה 42). לויט אים שפיגלט על הגאולה אפ א געפיל פון פארצווייפלונג נאך 1967, וועו די וועלט איז שוין געווען איבערצייגט, בשעת אין די 1950ער יארן איז דער קעגנערשאפט צו ציונות בייַ זיין עולם נאך געווען שטארק (הערות 106, 201). מאגיד רופט דעם עגל דעם „לייטמאטיוו" פון דער גאנצער שיטה: לויט זיין לייענונג האלטן די דתיים נישט אז די מדינה איז א גאט, נאר אז זי איז דער ריכטיקער מיטל צו טון רצון השם, און דערמיט האבן זיי אויסגעטוישט דעם רצון השם אז מען זאל בלייבן אין גלות ביז משיח (הערה 203). דאס איז מאגיד'ס פארטייטשונג, נישט דעם רבי'נס לשון.

וועגן דעם וואס דער רבי ברענגט תוספות יום טוב (אבות ה':ה') און תוספות ראש השנה ט"ז ע"ב, אז דער יצר שטארקט זיך וועו ער איז נאענט צום פאלן, שרייבט מאגיד אז די צוזאמענשטעלונג איז דעם רבי'נס אייגענע (הערה 89). ער באמערקט אויך אז דער רבי ברענגט נישט קיין קבלה'דיגן מקור פאר דעם כלל אז „פון שלעכטס קומט נישט קיין גוטס" (הערה 136). וועגן דער איגרת תימן וויזט ער אן אז דארט מיינט „מלכות" רוים (הערה 81). מאגיד ברענגט אויך א טענה פון דער אנדערער זייט: מען קען זאגן אז די מדינה ראטעוועט דווקא די מערסטע אידן (הערה 145).

מאגיד שרייבט אז די הקדמה האט דער רבי אליין געשריבן, אין א שוואכן געזונט־מצב. דעם גוף פונעם ספר האבן תלמידים פארשריבן פון וואס זיי האבן געהערט, און ער האט עס איבערגעקוקט, ווייל מען האט אים צוגעשריבן פאלשע זאכן. די דרשות זענען מערסטנס פון נאך 1967, און דער רבי איז דעמאלט געווען 80 יאר אלט. לויט קערן־קראץ, וואס פראפ' מייערס ברענגט, האט ויואל משה אין אנהייב נישט געמאכט קיין סך רעש אינדרויסן פון סאטמאר, און ערשט נאך על הגאולה (1967) האבן די געדאנקען אנגעהויבן צו האבן א השפעה אין דער חרד"ישער וועלט.

וואס איז שנוי במחלוקת אין די מקורות

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

דער מדרש פונעם נאמען: דער רבי'ס ספר ברענגט רות רבה ז':י"א. מאגיד ברענגט אין הערה 158 ז':י"ב, אבער אין הערה 179 ז': י"א. דאס ענליכע איז מיטן פסוק „והיה לכם למשמרת": עס איז שמות י"ב:ו', אבער בייַ מאגיד שטייט י"ב:ט"ז (הערה 73). אויך די קשר פון „מסירות נפש פונעם שטן" (הקדמה עמ' ט"ז) צייכנט מאגיד אן ווי בראשית מ"ד:י"ז, און כאילו אין רבינו בחיי אבן פקודה, בשעת דער טעקסט זאגט רבינו בחיי אויף פרשת מקץ.

דאס דאטום פון דער הקדמה צו על הגאולה ועל התמורה: איין לייענונג פונעם חתימה איז „יום ג' לס' ויכפר על בני ישראל תשכ"ז", וואס מען טייטשט אויף פרשת פינחס. מאגיד טייטשט עס אבער ג' סיון. מען דארף דאס נאכקוקן אינעם אריגינעל. מאגיד אליין ניצט צוויי באגריפן פאר דער שיטה פון ווארטן (הערה 169 און הערה 171), וואס זענען נישט אינגאנצן איינשטימיק.

בייַ ר' ישכר שלמה טייכטאל: די פשוט'ע מעשה זאגט אז ער האט זיך איבערגעדרייט צוליב דעם חורבן. לויט הערשקאוויץ (דורך ויקיפעדיע) האבן אבער געוויסע ענדערונגען אנגעהויבן שוין אין אנהייב 1930ער יארן, און אם הבנים שמחה איז א ספר פול מיט צוריקציונגען און סתירות. דער Kotzk Blog שרייבט אז דער רבי האט געהאלטן אז די אומות האבן קיינמאל נישט עובר געווען אויף זייער שבועה, אבער דאס איז נישט באשטעטיגט אין זיינע ספרים.

דער גאנג פון דער ראיה

דער גאנג פונעם רבי׳נס שיטה אין גלות, גאולה און תמורה

1. די גלות איז א גזירה פון הימל. נאר הקב״ה איז מגלה און נאר ער איז גואל, דערי׳בער איז א מלוכה פון אידן פאר משיח מינות און כפירה (ויואל משה, הקדמה, טענה ה׳).

▼

2. די גאולה קומט פון הקב״ה בכבודו ובעצמו דורך משיח בן דוד. כנסת ישראל וועט נישט גלייבן קיין שום נביא, און בן דוד קומט נישט ביז די „מלכות הזלה״ הערט אויף (על הגאולה סי׳ ס״ה; סנהדרין צ״ח ע״א).

▼

3. דער איינציקער זכות איצט איז צו היטן און וואַרטן (נטרונא). וועד עס האט הנאה פון א גאולה פאר דער צייט, איז מעכב (ילקוט בא, רמז קצ״א).

▼

4. ביים עגל האבן די מערסטע אידן געמיינט כבוד צו געבן דעם אייבערשטן, אבער דער כבוד איז אריבער צום עגל, און דער ס״מ איז געווען דערין. דאס איז דער יסוד פון „תמורה״ (הקדמה, עמ׳ ג׳–ו׳).

▼

5. וועו עס קומט א פקידה צו גאולה, טוישט דער שטן עס אויס אויף א גאולה של שקר. אזוי איז געשען נאך די צרות אין דייטשלאנד, און דאס פארלענגערט די גלות (הקדמה עמ׳ כ׳; סי׳ קי״ט).

▼

6. די „נסים״ זענען נאר הצלחה מלובש בטבע, אדער א נסיון פונעם ס״מ. אפילו אמת׳ע נסים טארן נישט באווענן א מאמין (סי׳ י״א–י״ב, נ״א).

▼

7. די חובות אין גלות: נישט גרייצן די אומות, לערנען תורה, תשובה אן שקר, מחאה און אבילות אויף ירושלים.

▼

8. דוקא אינעם דור פון דער תמורה וועט מען זוכה זיין צו דער גאולה, ווייל ס׳איז נישטא קיין אנדער עצה חוץ משיח (סי׳ קכ״ה).

שיטות אין פארגלייך

שיטות וועגן די שבועות און דער גאולה אין אונזער צייט

וועד	שיטה	מקור
דער סאטמארער רבי זכרונו לברכה	די שבועות גילטן. א מלוכה פאר משיח איז מינות, און די „נסים״ זענען א נסיון	ויואל משה; על הגאולה ועל התמורה

ווער	שיטה	מקור
ר' צבי יהודה קוק	די „מחיצה" פון די שבועות איז געווען די הערשאפט פון די אומות איבערן לאנד, און זי איז בטל געווארן מיטן קץ המגולה	הצופה, 15 סעפטעמבער 1973 (דורך Kotzk Blog)
ר' שלמה זלמן שרגאי	נאך 1967 האבן די נסים מבטל געווען די שבועות	שרגאי 1969 (דורך Kotzk Blog)
ר' שלמה גורן	דריי טעמים פארוואס די שבועות זענען בטל: ר' חיים ויטאל'ס 1000 יאר, ר' מאיר שמחה וועגן באלפור, און דאס בענקען נאך משיח	Kotzk Blog
הרב הרצוג	קיין הלכה פארבאט נישט א מדינה מיט רשות פון די אומות; די שבועות פארבאטן מרד, נישט מלחמה	Kotzk Blog
ר' ישכר שלמה טייכטאל	מען איז נישט אויסגעלייזט געווארן ווייל מען האט נישט אויפגעבויט דאס לאנד; מען דארף נוצן נאטירלעכע מיטלען און זיך נישט פארלאזן אויף נסים	אם הבנים שמחה (דורך Kotzk Blog)
ר' שלום דובער מליובאוויטש (רש"ב)	מען טאר נישט דוחק זיין דעם קץ, אפילו נישט מיט צו פיל תפילות	1899 (דורך Kotzk Blog)

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
1809	דער חתם סופר דרש'נט אין פרעשבורג אז א נס קען זיין אן אזהרה. דער רבי ברענגט עס שפעטער (סי' ל"ו)
1899	ר' שלום דובער מליובאוויטש ווארנט קעגן דחיקת הקץ
1923	ר' יוסף יצחק מליובאוויטש: מכתב עז של תורה, קעגן דער אגודה
1938 (תרח"ץ)	אין רומעניע פאלט די גזירה פון גאגא איידער דער געפלאנטער תענית. דער רבי דרש'נט מיטן חתם סופר'ס לימוד (סי' ל"ו)
1943	ערשטער דרוק פון אם הבנים שמחה (לויט וויקיפעדיע)
24 יאנואר 1945 / י' שבט תש"ה	ר' ישכר שלמה טייכטאל קומט אום אויף א באן קיין מאוטהויזן (לויט וויקיפעדיע)
1957 (שבועות תשי"ז)	דער רבי זאגט אז ער האט מורא אז דער ס"מ וועט נאך טון גרויסע נסים (געדרוקט אין דברי תורה; על הגאולה עמ' קל"ז)
1958 / 1959 / 1961 (?)	ויואל משה וועלט געדרוקט. דאס יאר איז נישט באשטעטיגט
תשכ"ז / 1967	נאך דער מלחמה: די הקדמה צו על הגאולה ועל התמורה. דאס דאטום (פרשת פינחס אדער ג' סיון) איז שנוי במחלוקת (?)
ב' דר"ח אלול (תשכ"ז?)	קאלאפאן פונעם גוף ספר (סי' קכ"ה)
1969	ר' שלמה זלמן שרגאי שרייבט אז די שבועות זענען בטל
15 סעפטעמבער 1973	ר' צבי יהודה קוק'ס תשובה וועגן די שבועות אין הצופה
1968 / אנהייב 1970ער יארן (?)	דער רבי ווערט קראנק פון א סטראוק. די מקורות זענען נישט איינשטימיק
1979	פטירת הרבי

דאטום	געשעעניש
תשס"ו / 2006	נייער דרוק פון על הגאולה, מיט דעם צוגעלייגטן מאמר וועגן דער מלחמה

וועדטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
תמורה / חליפין	אין גמרא בבא מציעא מ"ז ע"א איז „תמורה" חליפין, א טויש וואס איז קונה. דער רבי טייטשט עס אז ווער עס נעמט עפעס פון דער סטרא אחרא, וועדט נקנה צו איר חלק.
גאולה זו מכירה	אויך פון בבא מציעא מ"ז ע"א. דער רבי טייטשט לויטן אור החיים אז גלות איז א „מכירה" אין די הענט פון די אומות (וימכרם ביד אויבֿיהם), און גאולה איז ווען מען גייט אריבער צו זיין חלק השם.
פקידה	א התעוררות פון הימל צו גאולה. לויטן רבין איז אזא פקידה געקומען נאך די צרות אין דייטשלאנד, אבער די סטרא אחרא האט זי אויסגעטוישט.
ס"מ / סטרא אחרא	דער כח הטומאה, דער שטן. לויט דעם רבין קען ער טון אויך אנגעזעענע נסים כדי אויפצופרובירן, אזוי ווי ביים עגל.
דחיקת הקץ	צו שטופן די גאולה פאר איר צייט מיט מענטשלעכע פעולות. דאס איז איינע פון די שלש שבועות, און לויטן רבין איז מען עובר שוין מיט די פעולות אליין, אפילו ווען זיי געלינגען נישט.
אחישנה / בעתה	פון דער גמרא: זכו – אחישנה, לא זכו – בעתה. דער רבי ברענגט (סימן ל"ח) אז ווען עס איז דא א חטא, איז נישטא קיין „אחישנה", און דאס שטופן וועדט דחיקת הקץ.
נטרונא	אראמיש: היטן און וואדטן. לויטן ילקוט פרשת בא קומט די גאולה פון דער פערטער מלכות דורך „נטרונא".
מלכות הזלה	„די נידעריקע מלוכה" פון סנהדרין צ"ח ע"א: בן דוד קומט נישט ביז די קלענסטע מלוכה הערט אויף פון ישראל. דער רבי לערנט דערפון אז די מדינה איז מעכב די גאולה.
נסיון	א פרובירונג פון הימל. דער רבי שרייבט אז דאס וואדטן אויף דער גאולה איז א גרויסער נסיון, און אז די הצלחה פון דער מדינה איז אויך א נסיון.
עקבתא דמשיחא	די לעצטע צייט פאר משיח'ס קומען. דער רבי טייטשט דאס „ועכשיו" אינעם מדרש אויף זיין אייגענעם דור.
כנסת ישראל	דער כלל ישראל ווי איין גאנצקייט. לויטן רבין האט כנסת ישראל א מסורה אז די גאולה קומט נאר פון הקב"ה אליין.
ערב רב	די געמישטע מאסע וואס איז ארויס מיט די אידן פון מצרים. לויטן רמב"ן האבן נאר זיי געמיינט עבודה זרה ביים עגל. אין סימן ס"א שרייבט דער רבי אז מיר ליידן יעצט א גלות פון ערב רב.
על הגאולה ועל התמורה	דער רבי'ס ספר נאך דער מלחמה פון תשכ"ז. דער נאמען קומט פון רות ד' ז' און פונעם מדרש רות רבה, ווי ער ערקלערט אליין אין סימנים ק"כ און קכ"ה.
ויואל משה	דער רבי'ס ספר וואס וועדט מבאר די שלש שבועות און וואס דערמיט פארבינדן. די הקדמה און מאמר שלש שבועות זענען די הויפט מקורות אין דעם קאפיטל.

מקורות פון דעם קאפיטל

• ויואל משה, הקדמה (טענות א'–י"ז) און מאמר שלש שבועות, סימנים ד', ל"ח

• על הגאולה ועל התמורה: הקדמה (עמ' ג'–כ"ה); סימנים ח'–ט', י"א–י"ב, י"ד, ט"ז, י"ט, כ"א, כ"ד, ל"א–מ"ב, מ"ו–מ"ז, נ"א, נ"ו–ע"ב, פ"ה–פ"ו, צ"ט–ק"א, קי"ג, קי"ט–קכ"ה; צוגעלייגטער מאמר און אינדעקס (דרוק תשס"ו)

• רמב"ם, הלכות מלכים פי"א ה"א; איגרת תימן

• מדרש רות רבה ז':י"א (ז':י"ב); ילקוט שמעוני בא, רמז קצ"א; פרקי דרבי אליעזר; איכה רבה

• בבא מציעא מ"ז ע"א; סנהדרין צ"ז ע"א, צ"ח ע"א; מגילה י"ב ע"ב; תמיד ל"ב ע"א עם רבינו גרשום; פסחים קי"ח ע"ב

• Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology

• David N. Myers, On 'The Most Anti-Zionist Text' (Katz Center blog)

• Kotzk Blog 504, The 'Three Oaths': Theologies of Cancellation and Resurrection

• Wikipedia: Yissachar Shlomo Teichtal; Messianism

וואס באלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• וועז איז די הקדמה צו על הגאולה ועל התמורה געשריבן געווארן: פרשת פינחס תשכ"ז, אדער ג' סיון תשכ"ז, ווי מאגיד טייטשט? מען דארף נאכקוקן דעם אריגינעל.

• צי ברענגט דער רבי ערגעז אין זיינע ספרים פרק י"ב פון הלכות מלכים, אדער די פסוקים „חנם נמכרתם" און „ושב ה' אלקיך את שבותך"? אין די מאטעריאלן זענען זיי נישט צו געפינען.

• צי האט דער רבי געענטפערט ר' יששכר שלמה טייכטאל, אפילו נישט מיטן נאמען? און וועז האט זיך טייכטאל'ס שיטה געטוישט: נאך דעם חורבן, אדער שוין אין אנהייב 1930ער יארן?

• צי שטייט אין ויואל משה מפורש אז די אומות האבן קיינמאל נישט עובר געווען אויף זייער שבועה? דאס וועלט נאר געברענגט פון א צווייטיקן מקור.

• די נומער פונעם מדרש אויפן נאמען (רות רבה ז':י"א אדער ז':י"ב), און דער מקור פון רבינו בחיי (פרשת מקץ אדער ווי מאגיד ברענגט), זענען נישט אויסגעקלערט.

• די שיטה פון הרב קוק אין זיין אייגענעם לשון וועגן „אתחלתא דגאולה", און די שיטה פון חב"ד שפעטער, זענען נישט דא אין די מאטעריאלן.

קאפיטל 9

דער חורבן און די תקופה דערנאך

אין דעם קאפיטל:

אונגארן אין יאר 1944 · דער רב'ס וועג פון 1944 · די קשיא פון דעם חורבן · ווי די חסידים פארשטייען · קריטיק און תשובות

אונגארן אין יאר 1944

דייטשלאנד פארנעמט אונגארן

ביז 1944 האבן די אידן אין אונגארן געליטן אונטער שווערע געזעצן קעגן אידן און אונטער צוואנגס־ארבעט. פונדעסטוועגן האט די אונגארישע רעגירונג אפגעזאגט די דייטשע פאדערונגען צו דעפארטירן די אידן. דעם 19טן מערץ 1944 האט דייטשלאנד פארנומען אונגארן. לויט דעם האלאקאוסט מעמאריאל מוזיי פון די פאראיניגטע שטאטן האבן דעמאלט געוואוינט אין לאנד צווישן 760,000 און 780,000 אידן, די גרעסטע אידישע קהילה וואס איז נאך געבליבן לעבעדיג אין אייראפע. אייכמאן מיט זיין מאנשאפט זענען געקומען קיין בודאפעשט צו ארגאניזירן די דעפארטאציעס. פונעם 5טן אפריל האט יעדער איד פון 6 יאר און העכער געמוזט טראגן די גועלע שטערן.

Photo: Wikimedia Commons · Public domain

די געטאס אין צפון־טראנסילוואניע

פון אפריל האט מען געצוואונגען די אידן אריין אין געטאס; דאס זענען געווען פארמאכטע געגנטער וואס מען האט אויפגעשטעלט נעבן די באנען. צפון־טראנסילוועניע איז אין 1940 צוריק אוועק אונטער אונגארישע הערשאפט, צוזאמען מיט סאטמאר. עס זענען געווען געטאס אין גרויסווארדיין, אין סאטמאר אליין, און אין קאלאזשוואר, וואס מיר רופן קלויזנבורג. איין באריכט אין אן ענציקלאפעדיע שרייבט אז דעם 26סטן אפריל האט מען ביי א זיצונג אין סאטמאר מיט דעם באמטן לאסלא ענדרע באשלאסן די דעפארטאציע. די קלויזנבורגער געטא האט זיך געעפנט דעם 3טן מאי מיט בערך 18,000 אידן. 6 טראנספארטן זענען פון דארט ארויס קיין אוישוויץ צווישן דעם 25סטן מאי און דעם 9טן יוני.

די דעפארטאציעס

לויט דעם האלאקאוסט מוזיי האט מען דעפארטירט בערך 437,000 אידן אין 147 באנען, צווישן דעם 15טן מאי און דעם 9טן יולי. רוב זענען געשיקט געווארן קיין אוישוויץ־בירקענוי, וואו דער רוב פון זיי זענען אומגעבראכט געווארן גלייך וען זיי זענען אנגעקומען. די באמטע זייערע אייגענע צייילונגען זענען אונטערשיידליך מיט עטליכע טויזנט. דער רעגענט הארטי האט באפוילן אפצושטעלן אנהייב יולי; די מקורות זענען נישט אייניג צי דאס איז געווען דעם 6טן אדער דעם 7טן. ביז צום סוף פון דער מלחמה זענען בערך 550,000 אונגארישע אידן אומגעבראכט געווארן.

די דעפארטאציעס

דאטום	געשעעניש
1940	סאטמאר צוריק צו אונגארן
1944	דייטשע אקופאציע, 19 מערץ
1944	דעפארטאציעס הייבן אן, מאי
1944	דעפארטאציעס אפגעשטעלט, 9 יולי

דער רבי'ס וועג פון 1944

א פרואוו צו אנטלויפן

וואו איז דער סאטמארער רבי, רבי יואל טייטלבוים זכרונו לברכה, געווען אין די וואכן? אונזערע מקורות געבן נישט קיין דאטעס און נישט קיין נומערן איבער דער סאטמארער געטא. וויקיפעדיע איז דער איינציגער באריכט אין אונזערע מאטעריאלן וואס באשרייבט זיין פרואוו צו אנטלויפן. לויט דעם, נאך דעם איינמארש האבן זיינע מקורבים געגעבן שוחד צוויי נידעריגע אפיצירן וואס האבן געטריבן אן אמבולאנס פונעם רויטן קרייז, מיט א גרופע וואס האט אריינגערעכנט זיין פאמיליע, אין דער ריכטונג פון קלויזנבורג. דער פרואוו איז נישט געלונגען. מען האט אים ארעסטירט און אריינגעשטעלט אין דער קלויזנבורגער געטא. ער האט געבעטן מען זאל אים איבערפירן קיין בודאפעשט אדער צוריק קיין סאטמאר, אבער מען האט דאס נישט געקענט אויספירן. ווי אזוי און ווען ער איז שפעטער אנגעקומען קיין בודאפעשט, זאגן די מקורות נישט.

דער קאסטנער באן

דערנאך איז געקומען די הצלה וואס איז באקאנט אלס דער קאסטנער־באן. רעזשא קאסטנער איז געווען אן ארבעטער־ציוניסט פון קלויזנבורג און א פירער פונעם הילפס־ און רעטונגס־קאמיטעט אין בודאפעשט. ער האט פארהאנדלט מיטן ס"ס־אפיציר קורט בעכער, און דער פרייז איז געווען בערך 1,000 דאלער א מענטש. די באן איז ארויס פון בודאפעשט דעם 30סטן יוני 1944. יד ושם ציילט 1,684 פאסאזשירן; אנדערע מקורות געבן איינס אדער צוויי מער. דער האלאקאוסט מוזיי שרייבט אז די ליסטע האט אריינגערעכנט חשובע רבנים, און צווישן זיי דעם סאטמארער רבי'ן. דער פארשער לעב דערמאנט אויך זיין רביצין, די רביצין פייגא.

Map drawn for this film · borders: Natural Earth (public domain)

ווי אזוי איז ער אריין אויפן באן?

ווי אזוי מען האט באזארגט זיין פלאץ אויף דער באן איז א מחלוקת. איין באריכט זאגט אז באראן פיליפ פון פרוידיגער פון דער ארטאדאקסישער קהילה אין בודאפעשט האט אויסגעקליבן 80 רבנים און חשובע מענטשן און באצאלט פאר זייערע פלעצער. לעב שרייבט אז דעם רבי'נס חסידים האבן באצאלט. דער סאטמארער באריכט געפינט זיך אין דער ביאגראפיע פון מייזעלס, ווי אלן נאדלער ברענגט עס. דארט ווערט דערציילט אז יוזעף פישער איז געווען קאסטנערס שווער און דער ראש פון דער נעאלאגישער קהילה אין קלויזנבורג, דהיינו א נישט־ארטאדאקסישע קהילה. פישער האט געחלומט אז זיין פרומע מאמע האט געגזרט אז די באן טאר נישט ארויספארן אן דעם סאטמארער רבי'ן. נאדלער רופט דעם באריכט אן אפאלאגעטיש.

ווי אזוי איז ער אריין אויפן באן?

מקור	וואס עס דערציילט
פרייגער	80 רבנים און חשובים, ער האט באצאלט
לעב	זיינע חסידים האבן באצאלט
מייזעלס, לויט נאדלער	א חלום פון פישער׳ס מוטער

ביים גרעניץ און אין בערגן־בעלזן

ביי דער אונגארישׁ־עסטרייכישער גרענץ איז דא א מחלוקת איבער א פאסירונג. דער היסטאריקער יהודה באואר, ווי וויקיפעדיע ברענגט אים, טענה'ט אז דעם רבי'נס גרופע האט געבעטן מען זאל ראטעווען בלויז זיי. הערשל פרידמאן ברענגט אין זיין ספר "מאפילה לאור גדול" דאקומענטן אז דער רבי, צוזאמען מיט חיים ראט, האט געפרואווט צו ראטעווען די גאנצע באן. די שאלה בלייבט אפן. די באן איז אנגעקומען קיין בערגן־בעלזן דעם 8טן אדער דעם 9טן יולי, און מען האט געהאלטן די פאסאזשירן אין א באזונדערן אונגארישן לאגער. לויט וויקיפעדיע האט די גרופע געהאט בעסערע באדינגונגען ווי אנדערע, און דער רבי איז באפרייט געווען פון די ציילונגען.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 3.0 · Norbert Nagel · 2014-09-13

שווייץ, ירושלים, ניו יארק

די פאסאזשירן זענען אנגעקומען קיין שווייץ אין צווי גרופעס, איינע אין אויגוסט און איינע דעם 7טן דעצעמבער 1944. אונזערע מקורות זאגן נישט מיט וועלכע גרופע דער רבי איז געקומען. אין אויגוסט 1945 איז ער געפארן מיט א שיף פון איטאליע. ער איז אנגעקומען קיין חיפה דעם 2טן סעפטעמבער און זיך באזעצט אין ירושלים. פארוואס ער איז אוועקגעפארן פון דארט איז א מחלוקת.

איין באריכט ברענגט אז זיינע מוסדות זענען באנקראט געווארן. דער היסטאריקער מנחם קרן־קראץ, וואס דער פראפעסאר שאול מאגיד ברענגט, זאגט אז ער איז געקומען קיין אמעריקע צו זאמלען געלט פאר ירושלים, אגודה־אנהענגער האבן אים אפגעשטעלט, און ער איז געבליבן. ער איז אנגעקומען קיין ניו יארק דעם צווייטן טאג ראש השנה, 1946.

די קשיא פון דעם חורבן

א ביסל פון דעם ביסל

אונזערע מקורות גיבן נישט קיין צאלן וועגן סאטמאר'ס אייגענע קהילה, וואס איז געגאנגען מיט'ן זעלבן גורל ווי גאנץ צפון־טראנסילוואניע. דער רבי האט געענטפערט אויף דעם חורבן אין שריפט. די הקדמה פון ספר ויואל משה הייבט זיך אן:

> **היות כי בעוה"ר בשנים האחרונות סבלנו צרות רבות ומרורות כלענה, אשר לא היתה כזאת לישראל מאז היה לגוי**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 3)**

דאס הייסט: צוליב אונזערע פילע זינד האבן מיר אין די לעצטע יארן געליטן צרות וואס זענען ביטער ווי לענה, אזעלכע ווי כלל ישראל האט נישט געהאט זינט עס איז געווארן א פאלק. נאר א קליינטשיקע שארית הפליטה איז געבליבן, שרייבט ער דארט, נישט קיין ביסל פון א סאך, נאר א ביסל פון דעם ביסל. און עס איז נאר אפגעהיטן געווארן דורך דעם אייבערשטנ'ס שבועה צו די אבות.

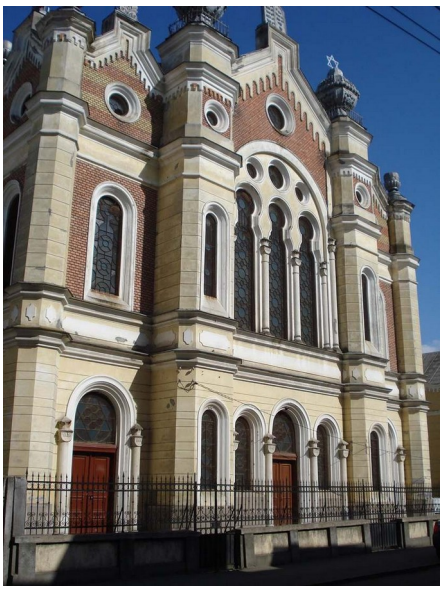

Photo: Wikimedia Commons · CC BY 2.5 · The original uploader was Pixi at Romanian Wik

מען מוז זוכן די סיבה

דערנאך פרעגט ער די שאלה וואס יעדער דור האט געפרעגט. נאך א חורבן האבן אידן געזוכט די עבירה וואס האט עס גורם געווען, כדי צו טון תשובה. ער ברענגט רבי יוסף יעבץ, וואס האט געשריבן דעם ספר אור החיים נאך דעם גירוש ספרד. ער ברענגט אויך דעם חוות דעת אין זיין הקדמה צו מגילת איכה:

> **שאין תועלת לספר הצרות והיגונות אלא אם יספר גם סיבת הצרות**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 8)**

דאס הייסט: עס איז נישטא קיין תועלת צו דערציילן די צרות און די יסורים, סיידן מען דערציילט אויך די סיבה פון די צרות.

די סיבה שטייט אין חז"ל

זיין תירוץ איז דער עיקר פון דער הקדמה:

> **ועכשיו בדורנו זה אין צריכין לחפש ולבקש במטמונים את העון שהביא עלינו את הצרה הזאת, כי הוא גלוי ומפורש בדברי חז"ל, שהגידו לנו זאת בפי' שלמדו מקראי שעל ידי העברה על השבועות שלא לעלות בחומה ושלא ידחקו את הקץ ח"ו אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה. ובעוה"ר כן הי'**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 4 (א))**

דאס הייסט: אין אונזער דור דארף מען נישט זוכן אין באהאלטענע ערטער די עבירה, ווייל חז"ל זאגן עס קלאר ארויס. די שבועות זענען נישט ארויפצוגיין ווי א חומה, דהיינו אלע צוואמען און מיט כח, און נישט צו דוחק זיין דעם קץ. וועט עס איז עובר אויף זיי, ברענגט ארויף אויף זיך "איך וועל מפקיר מאכן אייער פלייש ווי די הירשן און די הינדינס פון פעלד", און אזוי איז עס טאקע געווען. די שבועות לערנען מיר אין קאפיטל 5. די וואס זענען עובר געווען, שרייבט ער, זענען געווען אפיקורסים וואס האבן געגומען הערשאפט און פרייהייט פאר דער צייט. דער פראפעסאר שאול מאגיד באמערקט אז אין זיין לשון מיינט דאס די ציוניסטן.

דער גאנג פון דער ראיה

ער שטעלט זיך פאר א קשיא פון פאראויס: באשטראפט מען דען פאר א בלויזע מחשבה? ער ענטפערט אז דא האט מען געטון גאר גרויסע מעשים. דער רמב"ם אין אגרת תימן האט אפילו א משיח־באוועגונג וואס האט נישט מצליח געווען אנגערופן אן עבירה, ווייל יעדע פעולה צו דוחק זיין דעם קץ איז שוין אן עבירה. פון דער גמרא אין מסכת שבועות דף ל"ט לערנט ער ארויס אז ביי א שבועה גרייכט די שטראף צו דער גאנצער וועלט. דאס איז נאך מער אזוי ווען המונים האבן געטון בפרהסיא און ווייניג האבן מוחה געווען. פארוואס זענען די צדיקים געשלאגן געווארן? א פורענות קומט צוליב די רשעים, אבער זי הייבט זיך אן פון די צדיקים. אזוי אויך, שרייבט ער, לערנט דער מדרש אז דער דור פון בן כוזיבא איז געפאלן ווייל זיי זענען עובר געווען אויף דער שבועה.

דער גאנג פון דער ראיה

נישט נאר מחשבה, נאר מעשים

▼

אגרת תימן: יעדע פעולה איז עובר

▼

שבועות ל"ט: עונש אויף דער וועלט

▼

פורעניות הייבט אן ביי צדיקים

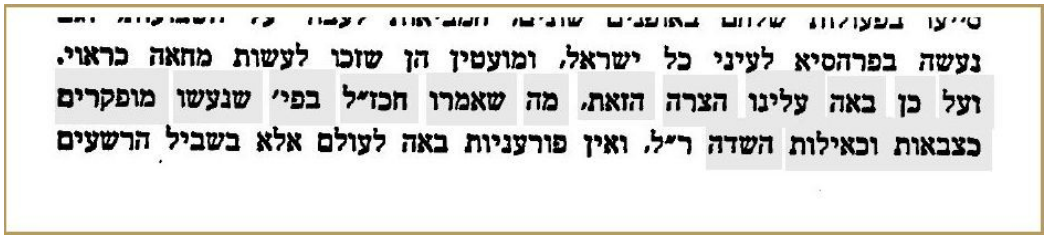
▼

דערפאר איז געקומען די צרה

דער מסקנא פון דער הקדמה

זיין מסקנא:

> **ועל כן באה עלינו הצרה הזאת, מה שאמרו חכז"ל בפי' שנעשו מופקרים כצבאות וכאילות השדה**
>
> **ויואל משה, הקדמה**
>
> **טייטש:** און דעריבער איז אויף אונז געקומען די דאזיגע צרה, ווי חז"ל האבן בפירוש געזאגט אז זיי ווערן הפקר ווי די צבאות און די אילות פון פעלד.
>
> **ביאור:** דאס איז די מסקנא פון דער ראיה, וואס קומט נאך דעם וואס דער רבי האט אויסגעשמועסט די גמרא אין שבועות ל"ט: ביי א שבועה ווערט באשטראפט נישט נאר דער זינדיגער, נאר אויך זיין משפחה און די גאנצע וועלט. דא, שרייבט ער, האבן רבים געטון בפרהסיא, "כמעט רוב ישראל" האבן געהאלפן, און ווייניג האבן מוחה געווען ווי עס דארף צו זיין. מאגיד טייטשט דאס ענגליש מיט א צוגאב אין קלאמערן, "[the Holocaust]", אז די וועלט "הצרה הזאת" מיינען דעם חורבן.

נעשה בפרהסיא לעיני כל ישראל, ומועטין הן שזכו לעשות מחאה כראוי.
ועל כן באה עלינו הצרה הזאת, מה שאמרו חכז"ל בפי' שנעשו מופקרים
כצבאות וכאילות השדה ר"ל, ואין פורענויות באה לעולם אלא בשביל הרשעים

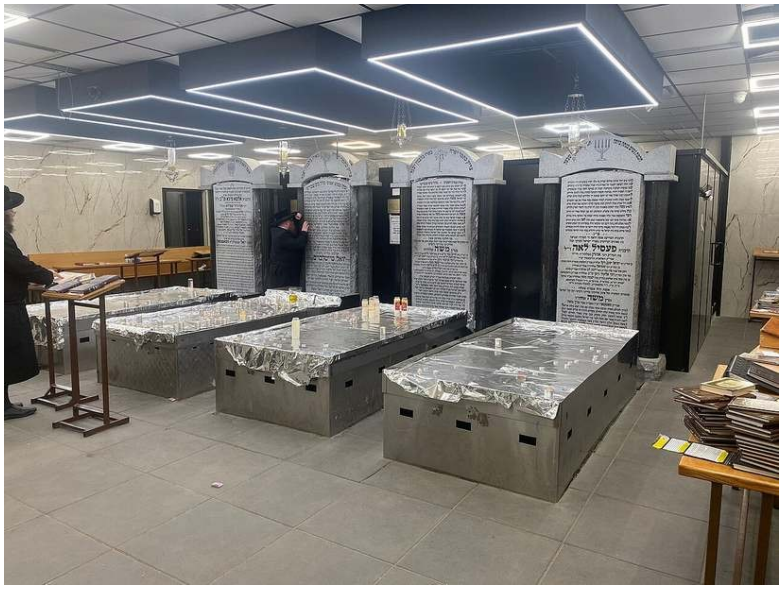
א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

דאס הייסט: דערפאר איז געקומען אויף אונז די צרה, אזוי ווי חז"ל האבן געזאגט, אז זיי זענען געווארן הפקר ווי הירשן און הינדינס. צו די שבועות לייגט ער צו א צווייטע עבירה, מטמא זיין כלל ישראל מיט אפיקורסות. אין א קלאמער גייט ער נאך ווייטער און באשולדיגט די ציוניסטן אין פארברעכערישע מעשים. ער שרייבט אז דאס פאדערט א באוונדער מאמר מיט ראיות; מאגיד באמערקט אז ער האט דאס אויסגעברייטערט אין ספר על הגאולה ועל התמורה. ער באשטייט דערויף אז ער האט גארנישט געשריבן פון זיין אייגענע דעה, נאר וואס ער האט צוזאמגענומען פון חז"ל, ראשונים און אחרונים.

ווי די חסידים פארשטייען

די שיטה פון די חסידים

די ביאגראפיע פון מייזעלס, אזוי ווי דער פארשער אלן נאדלער פאסט עס צוזאמען, שטעלט פאר די שיטה פון די חסידים. זי באשרייבט ציונות אלס אן אידעאלאגיע וואס איז פאראנטוואַרטליך פאר די גרעסטע חורבנות אין דער היינטצייטיגער אידישער היסטאריע, דער חורבן אייראפע אריינגערעכנט. סאטמארער חסידים זענען דעם רבינ'ס קעגנערשאפט אלס א שוץ פאר אידישע לעבנס. נאדלער פארצייכנט אז ביי אלע מלחמות פון מדינת ישראל האט דער רבי געהייסן זאגן תהלים אז קיין איד זאל נישט אומקומען. מייזעלס דערציילט איין שמועס: וועז איינער האט געזאגט אז דער רבי איז ארויסגעקומען פון חושך צו א גרויס ליכט, האט ער געענטפערט אז ער איז ארויסגעקומען פון דעם נאצישן חושך אריין אין דעם נאך טיפערן חושך פון דער ציוניסטישער תקופה. אין אונזערע מקורות געפינט זיך נישט קיין פולערער סאטמארער ביאור אויף דעם וואס די הקדמה טענה'ט.

2024-09-04 · גיברס · Photo: Wikimedia Commons · CC0

קריטיק און תשובות

די קריטיק אויף דער טענה

די קריטיקער ענטפערן שארף. שאול מאגיד רופט די הקדמה א צידוק הדין וואס שטייט אויף דעם ברית, א רעכטפארטיגונג פון דעם אייבערשטנ'ס משפט, וואו עובר זיין אויף די שבועות איז די איינציגע מעגליכע סיבה. ער טייטשט עס אז עס איז געצילט אויף דעם געדאנקנגאנג פאר דער מלחמה, נישט אויף דער מדינה אליין. ער האלט אויך אז די שבועות זענען א מאמר חז"ל און שטייען נישט קלאר אין תנ"ך. רבי שלמה אבינר, רבי יואל כהן און רבי מנחם מנדל כשר האבן געשריבן קעגן ספר ויואל משה. אונזערע מקורות זאגן נישט אז זיי האבן זיך אפגעגעבן מיט דער דאזיגער טענה. דער רבי אליין האט פאראויסגעזען חוזק, און געשריבן אז ער וועט זיך דערמיט נישט רעכענען.

די קריטיק אויף דער טענה
שאול מאגיד: א תאודיציע פון ברית
הרב אבינר, ר׳ יואל קאהן, הרב כשר
דער רבי האט פאראויסגעזען ביזיון

די קשיא פון דער הצלה

די צווייטע קריטיק באטרעפט זיין הצלה. מאגיד באמערקט אז דער רבי איז געראטעוועט געווארן פון כמעט זיכערן טויט דורך די קסטנער־טראנספארטן. אין ארץ ישראל האט מען קסטנער באשולדיגט אין מיטארבעטן מיט'ן שונא. א פראצעס וועגן לשון הרע איז פארגעקומען אין 1954, און אין יאנואר 1958 האט דער העכסטער געריכט אומגעדרייט רוב פון זיין פסק. אין יענעם תמוז ברענגט אן ארטיקל אין "המאור", וואס מאגיד ציטירט דורך דעם היסטאריקער מנחם קרן־קראץ, אז דער רבי האט געזאגט אז ציונות האט גורם געווען דעם טויט פון 6 מיליאן, און ער האט אנגעוויזן אויף די קסטנער־פראצעסן. נאדלער שרייבט אז עס האט אויסגעזען אז דער רבי האט אויסגענומען זיין אייגענע הצלה פון זיין איסור אויף הילף פון ציוניסטן. קרן־קראץ רופט זיין אמעריקאנער אנטי־ציונות מערסטנס אפארטוניסטיש; מאגיד איז נישט מסכים.

Photo: Wikimedia Commons · Public domain · Rudolf_Kastner_at_Kol_Yisrael,_early_1950s.jpg · 2012-12-31

פאקטן און מחלוקת

לסיכום, דא איז וואס איז א פאקט און וואס איז אין מחלוקת. דאקומענטירט זענען די אקופאציע, די דעפארטאציעס, דאס ארויספארן פונעם באן, וואס דער רבי איז געווען אויף אים, בערגן־בעלזן, שווייץ, ארץ ישראל און אמעריקע. די טענה אין דער הקדמה וועגן דער סיבה, דאס זענען דעם רבי'ס אייגענע ווערטער. אין מחלוקת זענען: ווער עס האט אים באזארגט זיין פלאץ, דער היסטאריקער באער'ס טענה קעגן פרידמאן'ס דאקומענטאציע, מיט וועלכע גרופע ער איז אנגעקומען קיין שווייץ, און פארוואס ער האט פארלאזט ירושלים. אויף דער שאלה פון זיין ראטעווען ענטפערן די חסידים מיט דעם באריכט פון פישער און מיט פרידמאן'ס דאקומענטאציע; אין אונזערע מקורות געפינט זיך נישט קיין פולערע תשובה. צי זיין פשט אינעם חורבן, די פארניכטונג, איז אמת, איז א שאלה וואס דער קאפיטל שטעלט אוועק, אבער פסקנט נישט.

פאקטן און מחלוקת

ענין	באשטעטיגט	אין מחלוקת
דער באן	30 יוני 1944, ער איז געווען דערויף	ווער האט אים אריינגעשטעלט
די רייזע	בעלזן, שווייץ, 1945, 1946	מיט וועלכער גרופע
די הקדמה	וואס דער רבי שרייבט	צי די טענה איז ריכטיג

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

ווייטערדיגע שטאפלען אין דער הקדמה צום ויואל משה

(וואס דער רבי שרייבט)

פאר דער קשיא אז מען ווערט נישט באשטראפט פאר א מחשבה, ברענגט דער סאטמארער רבי זכרונו לברכה (ויואל משה, הקדמה) די מכילתא אין פרשת יתרו אויפן פסוק "לא תשא". ער ברענגט אויך דעם מרכבת המשנה, וואס לערנט פון דארט ארויס אז ביי א שבועה ווערט מען געראכנט אפילו פאר א מחשבה, ווי ביי עבודה זרה. דער מרכבת המשנה ענדיגט אבער אז דאס איז נאר אן אסמכתא, ווייל דער רמב"ם ברענגט עס נישט. דער רבי לאזט עס מיט א "צ"ע". דערנאך זאגט ער, אז דא דארף מען נישט צו דעם, ווייל דא זענען געטון געווארן אסאך גרויסע מעשים, און יעדע פעולה צו דעם ציל איז שוין אן עבירה אויף דער שבועה.

דער רבי שטעלט זיך אויך אויף די פרטים פון "כל ישראל ערבים". ער לערנט פון שבועות ל"ט ע"א, אז ביי אנדערע עבירות ווערט נאר דער זינדיגער באשטראפט, ביי א שבועה אבער אויך זיין משפחה און די גאנצע וועלט. דא, שרייבט ער, האבן "כמעט רוב ישראל" געהאלפן, מען האט עס געטון בפרהסיא, און ווייניג האבן מוחה געווען ווי עס דארף צו זיין. אויף דער שאלה פארוואס צדיקים זענען אויך געשלאגן געווארן, ברענגט ער צוויי ביישפילן. בני אפרים זענען געווען צדיקים און זענען פונדעסטוועגן אומגעקומען, ווייל זיי זענען ארויס פון מצרים צו פרי דורך א טעות אין דער רעכענונג אן קיין כוונה רעה. דער דור פון בן כוזיבא איז געווען פול מיט תורה, און מען האט זיי געשאכטן ערגער ווי ביים חורבן.

אין אן אנדער שטאפל (הקדמה) שרייבט ער אז דער גדאנק אליין, צו האבן אן אייגענע ממשלה פאר ביאת המשיח, איז מינות, ערגער ווי עבודה זרה. דערביי, שרייבט ער, דינען "הדתיים הנספחים אל הציונים" ווי א "בריק", דורך וועלכער מען פאלט ארויף אין דער נעץ פון מינות. ווייטער שרייבט ער, אז אויך די וואס זענען געבליבן לעבן וועלט געפרובט: עס איז געלונגען צו בויען א "מלכות המינות" כדי צו פרובירן ישראל. דערצו ברענגט ער דעם אבן עזרא אויף נביא שקר און דעם אור החיים הקדוש אויף "לא יהיה לך", און די 300 מענער פון גדעון ווי א משל פאר די וועניגע וואס האלטן זיך.

דערנאך דרייט ער אום די באשולדיגונג. די קעגנער ווארפן די צרות אויף די שומרי תורה, אזוי ווי די ווייבער אין ירמיהו מ"ד י"ח, און אזוי ווי די מענטשן פון לאנד האבן באשולדיגט אברהם אבינו. דאס לעצטע ברענגט ער פון דער אגרת הקודש פונעם נועם אלימלך. ווייטער שרייבט ער, אז דער ס"מ פארפירט די בריות צו רופן די מחריבים "מצילים", כדי אפצוהאלטן די גאולה, און ער שרייט אויס: "שומו שמים על זאת!". שפעטער פאסט ער דאס צוזאם אין דעם זאץ, אז די עבירה אויף די שבועות האלט אפ די גאולה און ברענגט אלע צרות.

לויט מאגידים ענגלישער איבערזעצונג (מאגיד, ז' 16) גייט דער רבי נאך א שטאפל ווייטער. ער ברענגט פון דעם רעב אין די טעג פון דוד המלך (יבמות ע"ח ע"ב), אז מען זוכט קודם די סיבות וואס די תורה אליין רופט אן. ער שרייבט אז אין זיין דור איז נישט געווען קיין גזירת שמד און קיין זעבארע סיבה, און פונדעסטוועגן איז דאס בלוט געווען הפקר "כצבאות וכאילות השדה". די שטעלע געפינט זיך נישט אין דעם העברעאישן אויסצוג וואס מיר האבן, און מען דארף זי נאכקוקן אינעם ספר.

דעם רבי'נס ווערטער וועגן דעם חורבן אין "על הגאולה ועל התמורה"

(וואס דער רבי שרייבט)

אין דער הקדמה צו "על הגאולה ועל התמורה" (1967) שרייבט דער רבי זכרונו לברכה, אז די ציוניסטן האבן "ערכו מלחמה" מיט דעם שרעקלעכן צער אין דייטשלאנד. מען האט דאן געהערט זיין קול אויפן ראדיא, וואס האט געזאגט אז די אידן האבן אים דערקלערט מלחמה, און דערפאר וועט ער זיי ענטפערן. גלייך דערנאך, שרייבט ער, האבן זיך אנגעהויבן די שרעקלעכע הריגות. ער ברענגט דאס פון דעם ספר "מן המצר" פון "ידידי ר' מיכאל דוב" (על הגאולה ועל התמורה, הקדמה). אויף דער זעלבער זייט שרייבט ער, אז ביים אנהייב פון ציוניזם האבן אלע גדולים געווארנט, אז אויב די ציוניסטן וועלן באקומען ממשלה וועלן קומען אומדענקבארע צרות, און אז ס'זענען דא בריוו דערוועגן.

אויף אנדערע ערטער אין יענער הקדמה שרייבט ער, אז די מינים האבן מיט זייערע מעשים גורם געווען הריגה און שפיכת דמים פון "רבבות מאות אלפים" אידן, און אז דורך זייערע מזימות זענען שוין אומגעקומען טויזנטער און צענדליגער טויזנטער. אויף דעם

ברענגט ער א משל פון א רוצח וואס הענגט א הונט אויף זיין קרבן: די כתות פון די ציוניסטן, זאגט ער, זענען די וואס הענגען די בייזע הינט אויף ישראל.

אין דער הקדמה שרייבט ער, אז נאך די צרות פונעם שונא אין דייטשלאנד איז געווען א שטארקע פקידה צו גאולה. די סטרא אחרא האט זי אבער ארויסגעכאפט און אויסגעביטן אויף א פאלשע גאולה דורך די ציוניסטן און "די דתיים וואס ווערן נאכגעשלעפט", און דערפאר, שרייבט ער, האלט זיך די גאולה אזוי לאנג אפ. אין סימן ז' דערמאנט ער זיך, אז וועלן ער איז געווען אין ארץ ישראל פאר דער הקמת המדינה, האבן די פירער פון די ציוניסטן זיך באריימט אז זיי האבן נישט מורא פאר א מלחמה מיט די אראבער.

היסטארישע פרטים: אונגארן, דער באן, בעלזן און דער וועג ווייטער

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

לויט דעם האלאקאוסט מוזיי זענען אין דעם ארבעטס־דינסט (מונקאשאלגאלאט) פון 1939 ביז 1945 געווען ארום 100,000 אידישע מענער, און צווישן 25,000 און 42,000 פון זיי זענען אומגעקומען נאך פאר מערץ 1944. ביים צענזוס פון 1941 האבן זיך 725,007 מענטשן געשריבן פאר אידן. נאך ארום 100,000 האט מען גערעכנט ראסיש פאר אידן. נאך דער פארנעמונג האט דעמע סטויאי פארביטן קאלאי ווי ראש הממשלה. אין צפון טראנסילוואניע, אויסער דעם שעקלער געגנט, זענען לויט ווירקיפעדיע 127,377 דעפארטירט געווארן קיין אוישוויץ, און נאר 19,764 זענען צוריקגעקומען. וועל עס איז אומגעקומען ביים אנקומען, גיבט דער מוזיי 75 פראצענט און ווירקיפעדיע "ארום 80 פראצענט". בראהאם (דורך ווירקיפעדיע) רעכנט אביסל איבער 564,000 אומגעקומענע.

וועגן דעם באן גיבט ווירקיפעדיע ארום 35 בהמה־וואגענען און ארום 273 קינדער. לויט דעם טאגבוך פון קעלב זענען געווען 972 פרויען און 712 מענער. לעב ציילט 126 ארטאדאקסישע און חרדישע פאסאזשירן, צווישן זיי 40 רבנים, 199 טראנסילוועניש ציוניסטן און 230 פון בודאפעשט. די 150 רייכסטע האבן באצאלט 1,500 דאלאר א מענטש (לויט אן אנדער ווערסיע האט קאסטנער "אויסגעשטעלט אויף ליציטאציע" 150 ערטער). לויט ווירקיפעדיע האט בעכער אפגעהאלטן נאך 50 ערטער פאר ארום 25,000 דאלאר א מענטש. אין לינץ האט מען די פאסאזשירן אראפגענומען צו א באשעמנדיגער דעזינפעקציע, און עטליכע האבן מורא געהאט אז די דושעס זענען גאז קאמערן.

אין בעלזן זענען געווען 130 ביז 160 מענטשן אין א צימער. די באפרייאונג ווערט צוגעשריבן צו רחה שטערנבוך און דעם דזשוינט, און צו א פדיון וואס יצחק שטערנבוך האט אראנזשירט. ארום 17 זענען געבליבן אין בעלזן, און אין גאנצן זענען ארום 1,670 געראטעוועט געווארן. אין שווייץ האט מען זיי אריינגעשטעלט אין קא נעבן מאנטרע, די ארטאדאקסישע אין האטעל רעגינא. אין אויגוסט 1945 זענען עטליכע הונדערט פאסאזשירן, מיט זיי דער רבי, געפארן קיין טאראנטא. דעם 30טן אויגוסט האבן זיי זיך איינגעשיפט אויף דער "ווילע ד'אראן". אין ירושלים האט ער געוואוינט ביי זיין פלומעניק און איידעם, ר' ליפא מאיר טייטלבוים. די אלע פרטים זענען נאר פון ווירקיפעדיע.

וועגן דער קאסטנער אפערע אין ארץ ישראל: מלכיאל גרינוואלד, א מיטגליד פון מזרחי, האט קאסטנער באשולדיגט אין פיר זאכן. ער האט מיטגעארבעט מיט די נאצים, ער האט "אויסגעבריקט דעם וועג" פאר דעם מארד פון אונגארישן אידנטום, ער איז געווען א שותף מיט בעכער אין גנבה, און ער האט בעכער געראטעוועט נאך דער מלחמה. דער אדוואקאט שמואל תמיר האט דעם פראצעס פארוואנדלט אין אן אנקלאגע קעגן מפא"י. דער ריכטער הלוי האט געזאגט אז קאסטנער האט "פארקויפט זיין נשמה דעם שטן", און די רעגירונג איז געפאלן. ביים העכסטן גריכט האט אגרנט געשריבן פאר דער מערהייט, און זילבערג האט זיך נישט מסכים געווען. אלע פינף ריכטער האבן אבער באשטעטיגט דעם באפונד איבער קאסטנער'ס עדות לטובת בעכער.

וואס איז אומקלאר וועגן דעם רבינס הצלה

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

וועל עס האט אויסגעקליבן די פאסאזשירן, ווערט אין די מקורות פארשידן דערציילט. לויט דעם האלאקאוסט מוזיי איז עס געווען א קליינער קאמיטעט אונטער אטא קאמאלי און קאסטנער. ווירקיפעדיע לייגט צו האנזי בראנד און זשיגמאנד לעב, געווען פרעזידענט פון דער ארטאדאקסישער קהילה אין קלויזנבורג. לויט YIVO האבן דער "רעסקיו קאמיטעט" און דער צענטראלער ראט פון די אונגארישע אידן צוגעגרייט די ליסטעס, און אויך וויסליצעני האט זיי געטוישט. וועל און וי אזוי דער רבי איז אריבער פון קלויזנבורג קיין בודאפעשט און אויפן באן, שטייט אין קיין מקור נישט.

וועגן די ציטיפיקאטן פאר דער מלחמה שרייבט ווירקיפעדיע, אן א מקור אינעם אויסצוג, אז דער רבי האט באקומען ציטיפיקאטן פאר זיך און זיין נאענטן קרייז, און אז ער האט געהייסן זיינע חסידים נישט צו עמיגרירן. נאדלער שרייבט ענליך, אז ער האט פאר דער מלחמה פארבאטן צו ניצן אזעלכע ציטיפיקאטן, און אז ער האט גלייך נאך דער מלחמה אליין אנגענומען א ציטיפיקאט קיין ארץ ישראל. ווירקיפעדיע שרייבט ווייטער, אז זיינע פרואוון ארויסצוקומען פון אונגארן זענען געווען א טייל פון אן אלגעמיינער ערשיינונג, וואס האט שוין דעמאלט ארויסגערופן קריטיק אויף רבנים און עסקנים וואס זענען אנטלאפן.

די באשולדיגונג פון באואר און די דאקומענטן פון פרידמאן קענען מיר נאר דורך ווירקיפעדיע, און דער טעקסט פון "מאפילה לאור גדול" אליין איז נישט אין די מאטעריאלן. מיט וועלכער גרופע דער רבי איז אנגעקומען קיין שווייץ, אויגוסט אדער דעצעמבער, זאגט קיין מקור נישט. ווירקיפעדיע שרייבט נאר אז ער איז "מיט דער הילף פון קאסטנער און דעם ס"ס אפיציר הערמאן קרומיי" אריבערגעפירט געווארן קיין שווייץ מיט א טייל אידן פון דער גרופע, און אז ער האט דארט באקומען א בעסערע באהאנדלונג פון די באאמטע. די טענה אז עס איז געווען אין "דעצעמבער 1944" איז נישט באשטעטיגט.

וויסנשאפטלער: ווייטערדיגע אויסטייטשן און די מחלוקת איבער קאסטנער

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

שאול מאגיד לייגט צו נאך עטליכע אויסטייטשן, וואס זענען זיינע אייגענע. ער מיינט אז דער רבי וויזט "אביסל מיטגעפיל" צום חשק ארויסצוגיין פון גלות און צו האבן אן אייגענע ממשלה נאך דעם חורבן, נאר ער האלט אז מ'מוז זיך דעם חשק אנטקעגנשטעלן (n. 21). די גמרא אין שבועות ל"ט, "כל ישראל ערבים", מיינט דא לויט אים א קאלעקטיווע שטראף (n. 23). דעם רבי'נס שיטה אז רעה קומט נאר פון רעה קען זיין, לויט אים, א ווידערשפרוך צו הרב קוק'ס דיאלעקטיק (n. 26). ער שרייבט אויך אז דער רבי שטעלט זיך אויף ווי א "ירמיהו־געשטאלט" (n. 67).

נאדלער רופט דעם קאפיטל וועגן דער הצלה אין מייזעלס ביאגראפיע "ווייטאויס דער פארפלאנטערטסטער". אויף דער אנדערער זייט ברענגט מאגיד פון קערן־קראץ, אז ערב 1967 איז דער רבי געווען "אזוי צעטראגן ווי יעדער אנדערער אידי", און ער האט ארגאניזירט תפילות און געשיקט געלט. מאגיד ווייזט אויף קערן־קראץ' ארטיקל אין Journal of Contemporary Jewry 37 (2017), ז' 457–479, אבער ער שרייבט קלאר אז זיין טענה פון "אפארטוניזם" איבערצייגט אים נישט.

וועגן קאסטנער אליין איז די וועלט צעטיילט. לעב, טאמי קאמאלי (HET) און די מערהייט פונעם העכסטן געריכט פארטיידיגן אים. ווערבא און באגדאנאר ("Kasztner's Crime") באשולדיגן אים, און ווערבא שרייבט אז ער האט "באצאלט פאר די 1,684 לעבנס מיט זיין שווייגן". YIVO שרייבט אז די ישראל'דיגע געזעלשאפט טענה'ט נאך אלץ צי ער איז געווען א העלד אדער א רשע. דער ריכטער הלוי האט געערעדט פון "600 נפשות", נישט די ווירקלעכע צאל פאסאזשירן. דער ארטיקל אין "המאור" פון תמוז 1958 (ז' 3–9), וואס מאגיד ברענגט פון קערן־קראץ' דיסערטאציע (2013, ז' 291), איז ארויס אין דער תקופה פון די פראצעסן און דעם אורטייל פונעם העכסטן געריכט. די פארבינדונג צווישן די צוויי איז אבער א צייטלעכע צוזאמשטעלונג, נישט די טענה פון א מקור.

דער גאנג פון דער ראיה

די ראיה פון דער הקדמה צום ויואל משה: פון וואנען איז געקומען די צרה

1. אן א ביישפיל: מיר האבן געליטן צרות אזעלכע ווי ס'איז נישט געווען ביי ישראל זינט עס איז א פאלק (V1). נאר א קליינער שארית איז געבליבן, און דאס נאר צוליב דער שבועה פון השי"ת צו די אבות.

▼

2. די חובה צו זוכן: אין יעדן דור האט מען נאך א צרה געזוכט דעם חטא כדי תשובה צו טון, אזוי ווי ר' יוסף יעבץ ז"ל אין "אור החיים" און דער בעל חוות דעת ז"ל אין זיין הקדמה צו איכה (V2).

▼

3. דער תירוץ: אין אונזער דור דארף מען נישט זוכן. חז"ל זאגן בפירוש אז פאר אריבערגיין אויף די שבועות פון עלייה בחומה און דחיקת הקץ קומט "מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה", און אזוי איז געווען (V42).

▼

4. וועל איז אריבערגעגאנגען: די מינים און אפיקורסים האבן געגומען פון זיך אליין ממשלה און חירות פאר דער צייט, און דאס הייסט דחיקת הקץ.

▼

5. די קשיא "ווערט מען באשטראפט פאר א מחשבה?": דא זענען געטון געווארן מעשים גדולים. פון אגרת תימן לערנט ער אז יעדע פעולה צו דחוק זיין דעם קץ איז שוין אן עבירה אויף דער שבועה, אפילו אויב זי גייט נישט אויס.

▼

6. דער עונש אויף אלעמען: פון שבועות ל"ט לערנט ער אז בי"א שבועה גייט דער עונש אויף דער גאנצער וועלט, כל שכן ווען רבים האבן געטון בפרהסיא און ווייניג האבן מוחה געווען. פורעניות הייבט זיך אן בייַ די צדיקים, ווי בייַ בני אפרים און אין דעם דור פון בן כוזיבא.

▼

7. די מסקנא: דעריבער איז אויף אונז געקומען די צרה (V43). צו דעם קומט נאך א צווייטער חטא, וואס זיי האבן מטמא געווען דאס כלל ישראל מיט מינות און כפירה.

▼

8. מעטאד: ער שרייבט אז ער האט גארנישט געשריבן פון זיין אייגענער סברא, נאר אלעס צוזאמענגעזאמלט פון חז"ל, ראשונים און אחרונים.

שיטות אין פארגלייך

דער רבי'נס הצלה מיטן קאסטנער באן: שיטות אין די מקורות

וועך	שיטה	מקור
ווירקיפעדיע (Joel Teitelbaum)	בארן פרייגער האט אויסגעקליבן 80 רבנים און חשובים און באצאלט פאר זייערע ערטער	ווירקיפעדיע (Joel Teitelbaum), נאר ווירקיפעדיע
לעב (Löb)	זיינע חסידים האבן באצאלט אז מ'זאל אים אריינשרייבן	ווירקיפעדיע (Kastner train) וואס ציטירט לעב
מייזעלס (סאטמארער ביאגראפיע)	יוזף פישער האט געחלומט אז זיין מוטער גוזר'ט מ'טאר נישט פארן אן דעם סאטמארער רבי'ן; נאדלער רופט עס "אפאלאגעטיש"	נאדלער, The Riddle of the Satmar
מאטי אינבארי (א לייענער־קאמענטאר, נישט א פובליקירטע ארבעט)	די ציוניסטישע עקזעקוטיווע האט אים געראטעוועט ווייל ער איז אין דער מלחמה נישט געווען קיין גרויסער קעגנער פון אגודה'ס צוגאנג	קאמענטאר אונטער נאדלער'ס ארטיקל
יהודה באואר	בייַ דער גרענץ האט די גרופע פון רבי'ן געבעטן מ'זאל ראטעווען נאר זיי	ווירקיפעדיע וואס ציטירט באואר
הערשל פרידמאן	ער ווייזט דאקומענטן אז דער רבי, צוזאמען מיט חיים ראטה, האט געפרובירט צו ראטעווען דעם גאנצן באן	מאפילה לאור גדול, דורך ווירקיפעדיע

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
27 פעברואר 1934	דער רבי קומט אן קיין סאטמאר (ווירקיפעדיע)
מאי 1938 (ווירקיפעדיע: 29 מאי)	דאס ערשטע אנטי־אידישע געזעץ אין אונגארן
מאי 1939	דאס צווייטע אנטי־אידישע געזעץ
30 אויגוסט 1940	דער צווייטער ווינער אורטייל: צפון טראנסילוואניע מיט סאטמאר קומט צוריק צו אונגארן
אויגוסט 1941	דאס דריטע אנטי־אידישע געזעץ
6 סעפטעמבער 1942	דאס פערטע אנטי־אידישע געזעץ (נאר ווירקיפעדיע)
19 מערץ 1944	דייטשלאנד פארנעמט אונגארן
5 אפריל 1944	די געלע לאטע ווערט א חוב פאר אידן פון 6 יאר און העכער
26 אפריל 1944	א זיצונג מיט לאסלא ענדרע אין סאטמאר באשליסט די דעפארטאציע (נאר ווירקיפעדיע)
3 מאי 1944	דער קלויזנבורגער געטא ווערט געעפנט, ארום 18,000 אידן (נאר ווירקיפעדיע)
15 מאי – 9 יולי 1944	ארום 437,000 אידן ווערן דעפארטירט אויף 147 באנען (האלאקאוסט מוזיי)
25 מאי – 9 יוני 1944	זעקס טראנספארטן פון קלויזנבורג קיין אוישוויץ
30 יוני 1944	דער קאסטנער באן פארט ארויס פון בודאפעשט
6 אדער 7 יולי 1944 (?)	הארטי הייסט אפשטעלן די דעפארטאציעס; לויט דעם האלאקאוסט מוזיי האבן זיי זיך טאקע אפגעשטעלט דעם 9טן יולי
8 אדער 9 יולי 1944 (?)	דער באן קומט אן קיין בערגן־בעלזן
18 אדער 21 אויגוסט 1944 (?)	די ערשטע גרופע (318) קומט אן קיין שווייץ
7 דעצעמבער 1944	די צווייטע גרופע (ארום 1,368) קומט אן קיין שווייץ
15 אפריל 1945	בריטישע טרופן באפרייען בערגן־בעלזן
30 אויגוסט 1945	פון טאראנטא שיפט מען זיך איין אויף דער "ווילע ד'אראן" (נאר ווירקיפעדיע)
2 סעפטעמבער 1945	אנקומען קיין חיפה
ב' טאג ראש השנה, 27 סעפטעמבער 1946	אנקומען קיין ניו יארק אויף דער "וואלקאניא" (נאר ווירקיפעדיע)
1952 אדער 1953 (?)	גרינוואלד'ס בראשור קעגן קאסטנער
יאנואר – אקטאבער 1954	דער פראצעס וועגן ביזיון (לויט YIVO)
22 יוני 1955	דער אורטייל פון ריכטער בנימין הלוי
נאכט פון 3/4 מערץ 1957	מ'שיסט אויף קאסטנער; ער שטארבט 12 טעג שפעטער

דאטום	געשעעניש
יאנואר 1958	דער העכסטער געריכט מבטל רוב פונעם אורטייל, 4 קעגן 1
תמוז 1958	דער ארטיקל אין "המאור" וואס ציטירט דעם רבין וועגן די קאסטנער פראצעסן

וועדטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
ג' שבועות	די שבועות פון וועלכע די גמרא אין כתובות קי"א ע"א לערנט ארויס פון די פסוקים "השבעתי אתכם" אין שיר השירים. ישראל זאל נישט ארויפגיין ווי א מויער און נישט מורד זיין אין די אומות, און די אומות זאלן נישט צו שטארק משעבד זיין די אידן.
עלייה בחומה	ארויפגיין "ווי א מויער", מיינט מיט כח און מיט רבים צוזאמען. דאס איז איינע פון די שבועות וואס דער רבי זכרונו לברכה ציילט אויס אין דער הקדמה.
דחיקת הקץ	צו שטופן דעם קץ פאר דער צייט. דער רבי טייטשט (לויט אגרת תימן) אז די שבועה פארבאט יעדע פעולה צו דעם ציל, אפילו אויב זי גייט נישט אויס.
כצבאות וכאילות השדה	דער לשון פון חז"ל וועגן דעם עונש פאר אריבערגיין אויף די שבועות: "אני מתיר את בשרכם", ווי די הירשן און הינדינס פון פעלד וואס יעדער מעג זיי יאגן. דער רבי ברענגט דאס ווי דעם עונש וואס איז מקוים געווארן אין זיין דור.
מינים ואפיקורסים	דער לשון וואס דער רבי ניצט אין דער הקדמה פאר די וואס זענען אריבערגענגען אויף די שבועות. לויט מאגיד מיינט דאס אין דעם רבי'נס לשון בדרך כלל די ציוניסטן.
אור החיים (ר' יוסף יעבץ)	א ספר פון ר' יוסף יעבץ ז"ל, וואס האט פארלאזט שפאניע ביים גירוש (לויט מאגיד אין 1492) און זיך באזעצט אין מאנטובה. אין דעם ספר האט ער געזוכט דעם גורם פון דעם גירוש.
חוות דעת	דער ספר פון ר' יעקב מליסא ז"ל. לויט מאגיד איז זיין פירוש אויף איכה דער ספר "פלגי מים" (1815). דער רבי ברענגט פון דער הקדמה דארט דעם יסוד אז מען דארף דערציילן די סיבה פון די צרות.
אגרת תימן	דער בריוו פון רמב"ם ז"ל צו די אידן פון תימן. דער רמב"ם האט דארט געווארנט אויף א משיח שקר און דאס אנגערופן אן עבירה אויף די שבועות. דער רבי לערנט פון דעם אז שוין די פעולות אליין זענען אן עבירה.
צידוק הדין ("קאוועאנאנטל טעאדיסי")	שאול מאגיד רופט אן די הקדמה א "covenantal theodicy", מיינט א צידוק הדין אויף יסוד פונעם ברית, וואו אריבערגיין אויף די שבועות איז דער איינציגער מעגלעכער גורם. דאס איז זיין אויסטייטש, נישט דעם רבי'נס לשון.
קאסטנער באן	דער באן וואס איז ארויס פון בודאפעשט דעם 30טן יוני 1944 נאך פארהאנדלונגען פון רעזשע קאסטנער מיט דעם ס"ס אפיציר קורט בעכער. אויף אים זענען אויך געפארן דער סאטמארער רבי און די רביצין.
ועדה (ועדת העזרה וההצלה)	דער "רעליעף און רעסקיו קאמיטעט" אין בודאפעשט וואס קאסטנער האט מיט־אנגעפירט. לויט דעם האלאקאוסט מוזיי האט א קליינער קאמיטעט אונטער אטא קאמאלי און קאסטנער אויסגעקליבן די פאסאזשירן.
אונגארנלאגער	דאס "אונגארישע לאגער" אינעם "רעזידענץ לאגער" אין בערגן־בעלזן. דארט האט מען געהאלטן די פאסאזשירן פונעם קאסטנער באן באזונדער.
נעאלאג	דער נישט־ארטאדאקסישער שטראם פון אונגארישע קהילות. יוזף פישער, קאסטנער'ס שוועסטער, איז געווען דער ראש פון דער נעאלאגישער קהילה אין קלויזנבורג.
על הגאולה ועל התמורה	א ספר פונעם סאטמארער רבי זכרונו לברכה (1967; דער יאר איז נישט זיכער, 1967/68). אין דער הקדמה רעדט ער ווייטער וועגן דעם חורבן, און דארט האט ער (לויט מאגיד) אויסגעברייטערט דעם ענין פון די "פעולות פליליות".

באגריף	ערקלערונג
המאור	א זשורנאל. אין זיין נומער פון תמוז 1958 (ז׳ 3–9) ווערט דער רבי ציטירט וועגן דער ציוניסטישער אחריות פאר דעם חורבן, מיט א הינווייז אויף די קאסטנער פראצעסן. דער ציטאט איז נאר דא בי מאגיד, וועלכער ברענגט אים פון קערן־קראץ.

מקורות פון דעם קאפיטל

• ויואל משה (דפוס 1961), הקדמה

• על הגאולה ועל התמורה (1967; דפוס ברוקלין 2006), הקדמה און סימן ז׳

• Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology (UC Press/Luminos, 2026)

• Allan Nadler, "The Riddle of the Satmar", Jewish Ideas Daily (רעצענזיע אויף Meisels, The Rebbe)

• Menachem Keren-Kratz, Journal of Contemporary Jewry 37 (2017); (דורך 2013 דיסערטאציע, אוניווערסיטעט תל אביב מאגיד)

• הערשל פרידמאן, מאפילה לאור גדול (דורך ווירקיפעדיע)

• United States Holocaust Memorial Museum, Holocaust Encyclopedia: The Holocaust in Hungary; German Troops Occupy Hungary; Rudolf (Rezső) Kasztner; Bergen-Belsen; Bergen-Belsen: Key Dates

• YIVO Encyclopedia, Kasztner, Rezső (Frojimovics & Weitz)

• Yad Vashem: Kasztner Archives; Jews Who Saved Jews in Hungary

• Holocaust Educational Trust Blog, The Kasztner train – a personal perspective

• Wikipedia: Joel Teitelbaum; Kastner train; Northern Transylvania; The Holocaust in Hungary; Rezső Kasztner

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• קיין מקור גיבט נישט קיין דאטעס און צאלן פונעם סאטמארער געטא און פון דער סאטמארער קהילה וואס איז אומגעקומען, און אויך נישט וואס איז געשען מיט דעם רבי׳נס אייגענער פאמיליע אין 1944.

• ווער האט באזארגט און באצאלט דעם רבי׳נס ארט אויפן באן: בארען פרייגער, די חסידים (לעב), אדער ווי די סאטמארער ערציילונג דערציילט? און ווי אזוי און ווען איז ער אריבער פון קלויזנבורג קיין בודאפעשט?

• וואס איז געשען ביי דער אונגארישׁ־עסטרייכישער גרענץ? באואר׳ס טענה און פרידמאן׳ס דאקומענטן קענען מיר נאר דורך ווירקיפעדיע, און דער ספר מאפילה לאור גדול אליין איז נישט פארען אין די מאטעריאלן.

• מיט וועלכער גרופע, אויגוסט אדער דעצעמבער 1944, איז דער רבי אנגעקומען קיין שווייץ?

• די שטעלע וועגן דעם רעב אין די טעג פון דוד המלך און "קיין גזירת שמד" געפינט זיך נאר אין מאגיד׳ס ענגלישער אידערזעצונג, און מען דארף זי נאכקוקן אין ויואל משה אליין.

• צי האט דער רבי אליין געשריבן די הקדמה צו על הגאולה ועל התמורה? ער אליין שרייבט אז יא, אבער מאגיד ברענגט פון סאטמארער מקורות אז מען האט זי פאר אים אנגעשריבן און ער האט זי איבערגעלייענט און מסכים געווען.

קאפיטל 10

דער אויפבוי פון סאטמאר

אין דעם קאפיטל:

פון ירושלים קיין אמעריקע · קהל, ישיבה און מוסדות · חסד, כשרות און צייטונג · קרית יואל און די קרענק · וואוקס, מנהגים און אומאפהענגיקייט

פון ירושלים קיין אמעריקע

אנקומען קיין ניו יארק

לויט דעם פראפעסאר שאול מאגיד איז רבי יואל טייטלבוים ז"ל געקומען קיין ארץ ישראל אין 1945, און קיין ניו יארק אין 1946. דארט האט ער געגרינדעט דאס וואס איז געווארן די גרעסטע חסידישע הויף אויף דער וועלט. פאפולערע ענציקלאפעדיע באריכטן זאגן אז ער איז אנגעקומען אויף דער שיף "וואלקאניע", דעם צווייטן טאג ראש השנה, אבער זיי זענען נישט מסכים צי דאס איז געווען דעם 26טן אדער דעם 27טן סעפטעמבער. דער פארשער אלן נאדלער, אין דער ייווא ענציקלאפעדיע, גיט אנשטאט דעם 1947, נאך 2½ יאר אין ארץ ישראל, און אנדערע פארשער רעדן פון בערך איין יאר. די פרטים זענען נאך אלץ אין מחלוקת.

פארוואס פארלאזט ירושלים

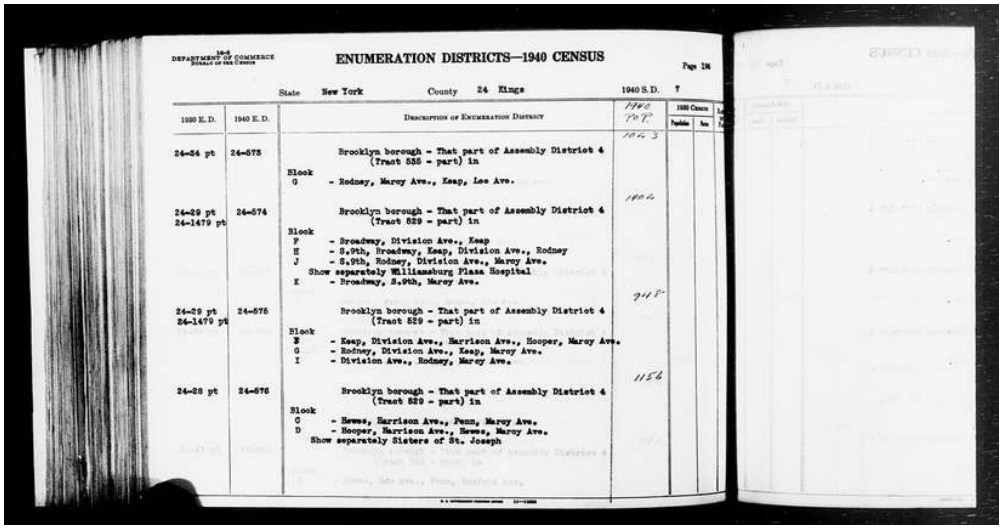
פארוואס ער האט פארלאזט ירושלים איז אויך אין מחלוקת. די וואס שרייבן לעבנס־באשרייבונגען פון צדיקים, אזוי ווי היסטאריקער ברענגען, זאגן אז ער איז געפארן קיין אמעריקע כדי זי צו רייניגן פון איר רוחניות'דיגע טומאה. דער היסטאריקער מנחם קרן־קראץ שרייבט אז זיין פרואוו צו בויען א הויף אין ירושלים איז נישט געלונגען, אז זיינע מוסדות זענען באנקראט געווארן, און אז אינערהאלב א יאר איז ער געפארן קיין אמעריקע אן א פרוטה. אנדערע קריטישע פארשער לייגן צו אז דער דורכפאל איז טיילווייז געקומען פון חשדות איבער זיין התנהגות אין די מלחמה־יארן. קרן־קראץ ציילט אויך אויף אז פאר דער מלחמה האט דער רבי געהאלטן אז דאס אמעריקאנער לעבן פאסט נישט פאר חרדישע אידן. מיר ברענגען די שיטות, מיר פסקנען נישט צווישן זיי.

פארוואס פארלאזט ירושלים

ניט קיין מנין

די זכרונות פון הערץ פרענקל, אזוי ווי דער זשורנאליסט דזשאנאטן מארק פאסט זיי צוזאמען, דערמאנען אז אין אנהייב איז דער רבי, וואס איז דעמאלט געווען כמעט 60 יאר אלט, געווען כמעט אליין. זיין גבאי, זיין פערזענליכער באדינער, האט ביים פארנאכט געפרעגט די וואס זענען פארביי געגאנגען צי זיי דאווענען, און זיי זענען ווייטער געגאנגען. חסידים געדענקען אז ער פלעגט זאגן אז נישט קאסטנער האט אים געראטעוועט נאר דער אייבערשטער, כדי אויפצובויען אידישקייט. ער האט גערעדט פון מאכן א מחנה אין מדבר; די היסטאריקער סטאלצנבערג און מייערס ענטפערן אז וויליאמסבורג איז בשום אופן נישט געווען קיין אידישע וויסטעניש.

DEPARTMENT OF COMMERCE
Bureau of the Census

ENUMERATION DISTRICTS—1940 CENSUS

Page 1A

State New York County 24 Kings 1940 S.D. 7

1930 E.D.	1940 E.D.	Description of Enumeration District
24-34 pt	24-573	Brooklyn borough - That part of Assembly District 4 (Tract 535 - part) in Block G - Rodney, Marcy Ave., Keap, Lee Ave.
24-29 pt 24-1479 pt	24-574	Brooklyn borough - That part of Assembly District 4 (Tract 529 - part) in Block F - Broadway, Division Ave., Keap H - S.9th, Broadway, Keap, Division Ave., Rodney J - S.9th, Rodney, Division Ave., Marcy Ave. Show separately Williamsburg Plaza Hospital K - Broadway, S.9th, Marcy Ave.
24-29 pt 24-1479 pt	24-575	Brooklyn borough - That part of Assembly District 4 (Tract 529 - part) in Block E - Keap, Division Ave., Harrison Ave., Hooper, Marcy Ave. G - Rodney, Division Ave., Keap, Marcy Ave. I - Division Ave., Rodney, Marcy Ave.
24-28 pt	24-576	Brooklyn borough - That part of Assembly District 4 (Tract 529 - part) in Block C - Hewes, Harrison Ave., Penn, Marcy Ave. D - Hooper, Harrison Ave., Hewes, Marcy Ave. Show separately Sisters of St. Joseph

Document: Wikimedia Commons · Public domain · Unknown authorUnknown author or not provided · 1850

קהל, ישיבה און מוסדות

קהל יטב לב דסאטמאר

נאר ענציקלאפעדיע־באריכטן ברענגען אז שפעט אין אפריל 1948 האבן די חסידים רעגיסטרירט "קהל ייטב לב" אלס א רעליגיעזע קארפאראציע, אנגערופן נאכן ספר "ייטב לב" פון זיין זיידן, וואס איז געדרוקט געווארן אין 1875. די זעלבע באריכטן זאגן אז תקנות פון 1952 האבן געמאכט דעם רבין נישט פאר א באאמטער מיט א געהאלט, נאר פאר דער העכסטער רוחניות׳דיגער סמכות, מיט א בעל־הבית׳ישן פרעזידענט, לעאפאלד פרידמאן. ביז 1979 האט די "ניו יארק טיימס" געציילט 45,000 מיטגלידער אין וויליאמסבורג אליין, מיט דער הויפט־שול אויף 152 ראדני סטריט.

תורה ויראה

פרענקל דערמאנט אז דעם רבינס ערשטע ארבעט אין וויליאמסבורג איז געווען חינוך פון קינדער. די מקורות געבן נישט קיין יאר ווען די ישיבה "תורה ויראה" איז געגרינדעט געווארן. די פריסטע דאקומענטירטע דערמאנונג דערפון איז א נייעס־באריכט פון יאנואר 1969: 3 בחורים וואס האבן זיך אן רשות אנגעשלאסן אין א פיקעט קעגן מדינת ישראל ביי די יו־ען זענען ארויסגעווארפן געווארן פון דער ישיבה און אפגעזאגט געווארן פון דער שול "ייטב לב", וואס מען האט באשריבן אלס א סימן פון דעם רבינס אומצופרידנקייט. ישיבה, שול און שיטה זענען געשטאנען צוזאמען.

תורה ויראה
ערשטע פראיעקט: חינוך
JTA, 31 יאנואר 1969
3 בחורים ארויסגעשטויסן

בית רחל און לשון הקודש

מאגיד רופט "בית רחל" די מיידלשע שולע וואס דער רבי האט געגרינדעט; אין אונזערע מקורות שטייט נישט קיין יאר ווען זי איז געגרינדעט געווארן. פרענקל, וואס איז אנגעשטעלט געווארן אין 1959, דערמאנט אז דער רבי האט געזאגט אז ער וויסט ווי אזוי צו פירן א ישיבה פאר אינגלעך, אבער אין סאטמאר זענען נישט געווען קיין חסידישע שולעס פאר מיידלעך. איין ענציקלאפעדיע טענה׳ט אז ער האט זי נאר געעפנט כדי די עלטערן זאלן נישט שיקן קיין "בית יעקב". מאגיד פארבינדט "מאמר לשון הקודש", א תשובה צו רבי פנחס הירשפרונג פון מאנטרעאל איבער לערנען מיידלעך לשון קודש, וואס איז צוגעלייגט געווארן אין 1961, מיט דער שולע׳ס פירונג. די סברות דערפון געהערן צו קאפיטל 4.

חסד, כשרות און צייטונג

ביקור חולים און די רביצין

ביקור חולים, באזוכן און שפייזן די קראנקע, איז געגרינדעט געווארן דורך די רביצין אלטע פייגא טייטלבוים. די באריכטן זענען נישט מסכים איבערן יאר — 1956, 1957, אדער אנהייב פון די 1950ער יארן — און איבערן נאמען פון איר שותפטע, קאהן אדער כהנא. די ארגאניזאציע דערמאנט ווי די צוויי פרויען האבן געקאכט, איינגעפאקט און געפארן אין די שפיטעלער. פרענקל געדענקט די רביצין ווי א מאמע פאר יתומים פון די לעבנגעבליבענע, וואס האט זיי צוגעשטעלט שידוכים און שטיבער. היינט זענען אירע סערוויסעס אומזיסט און אפן פאר אלע פאציענטן. וואס שייך הצלה, פארבינדט נישט קיין איינציגער פארלעסליכער מקור וואס מיר האבן עס מיט דעם רבי'ן.

ביקור חולים און די רביצין
1956, 1957, אדער פריע 1950ער?
קאהן אדער כהנא?
אפן פאר יעדן חולה

כשרות און דער איד

כשרות איז געקומען אונטער דעם "סענטראל ראבינעקל קאנגרעס"; מאגיד שטעלט עס אוועק אין 1954, ענציקלאפעדיעס אין 1953 אדער 1955. א רב המכשיר, א רב וואס גיט א הכשר אויף עסנווארג, האט געארבעט אינערהאלב דעם, אבער אונזערע מקורות גענבן נישט קיין נעמען אדער סטאנדארטן. מאגיד שרייבט אז דער רבי האט געגרינדעט די אידישע צייטונג "דער איד"; אן ענציקלאפעדיע זאגט אז ער האט זי געקויפט, ווייל ער האט געוואלט א ריינע צייטונג און א פלאטפארמע. דאס יאר 1953 געפינט זיך נישט אין אונזערע מקורות.

כשרות און דער איד
ראבינישע צענטראל, 1953 1954 1955?
דער איד: געגרינדעט אדער געקויפט?
1953 ניט באשטעטיגט

קרית יואל און די קרענק

קרית יואל

דער רבי האט שוין געטראכט פון אן אפגעזונדערטן דארף אזוי פרי ווי שפעט אין די 1950ער יארן. די ערשטע משפחות האבן זיך באזעצט אין 1974 אינעם טאון פון מאנרא, אראנדזש קאונטי, אינעם ווילעדזש וואס איז אנגערופן געווארן קרית יואל נאך אים. סטאלצנבערג און מייערס שטעלן אויך איר אינקארפארירונג אין 1977, אן ענציקלאפעדיע אין 1976. זיי טייטשן אויך אז ווערן א מוניציפאליטעט איז קיינמאל נישט געווען דער ערשטער ציל, נאר די לאקאלע זאונינג־געזעצן האבן עס געצוואונגען, און זיי ציילן אויף אז דאס לאנד איז געקויפט געווארן שטילערהייט.

Map drawn for this film · borders: Natural Earth (public domain)

דער שלאגאנפאל 1968

נאר די ענציקלאפעדיעס ברענגען, אז דעם 23סטן פעברואר 1968 האט ער געכאפט א סטראוק, וואס האט אים איבערגעלאזט טיילווייז פאראליזירט, און אז די רביצין, מיט הילף פון גבאים, איז געווארן דער כח הינטער די קוליסן. מאגיד באמערקט, אז ער איז שוין געווען שוואך אין געזונט אין 1967. פונדעסטוועגן רעקארדירן זכרונות א טרעף מיט ויצע־פרעזידענט האמפרי אין 1968, און די ארויסטרייבונגען פון 1969 האט מען צוגעשריבן צו זיין ווילן. אונזערע מקורות מקורות דערמאנען נישט קיין נעמען פון גבאים נאך דעם סטראוק.

דער שלאגאנפאל 1968
23 פעברואר 1968, לויט וויקיפעדיע
די רביצין מיט גבאים
1969: נאך אקטיוו

וואוקס, מנהגים און אומאפהענגיקייט

פון לעבנגעבליבענע צו טויזנטער

נאדלער שרייבט, אז טויזנטער לעבנגעבליבענע פון גאליציע, אונגארן, רומעניע און סלאוואקיי, אסאך פון זיי פון חצרות וואס זענען אינגאנצן אויסגעמעקט געווארן, זענען געווארן זיינע חסידים. א סורווי פון 1961 האט געפונען, אז בערך 40% האבן נישט געהערט, ניט צו סאטמאר און ניט צו סיגעט. פאר 1979 גייען די ציפערן פון 45,000 ביז איבער 150,000. שפעטערדיגע אפשאצונגען גייען נאך מער אויסנאנד. נאדלער שרייבט עס צו א הויכע צאל געבורטן, א שטרענגע ארבעטס־עטיק, און אסאך מוסדות.

פון לעבנגעבליבענע צו טויזנטער

דאטום	געשעעניש
1946	אנקומען אין ווילליאמסבורג
1948	קהל יטב לב

דאטום	געשעניש
1959	פרענקעל אין בית רחל
1968	שלאגאנפאל
1974	קרית יואל
1979	45,000 אין ווילי׳אמסבורג

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 2.0 · Jimmy Baikovicius from Montevideo, Uruguay

אידיש, שטריימל, מחיצה

מאגיד זעט אין דעם אלעם די הבדלה פון מארמאראש, אריבערגעטראגן קיין אמעריקע. די ענציקלאפעדיעס ברענגען, אז דער רבי האט געמאכט אידיש פאר די שפראך אינדערהיים, אפילו ביי משפחות וואס האבן פריער געהערט דייטש אדער אונגאריש. ער האט שטארק געמאנט אלע פארהייראטע מענער צו טראגן א שטריימל, דאס פעלצענע היטל, הגם רוב אונגארישע חסידים האבן עס נישט געטראגן פאר דער מלחמה. דאס איז געווען אן אמעריקאנער פארשטארקונג, און נישט פשוט אן אפהיטן. וועגן דער מחיצה אין שול האט ער געהאלטן, אנטקעגן רבי משה פיינשטיין ז״ל, אז מען זאל די פרויען בכלל נישט זען.

אידיש, שטריימל, מחיצה
אידיש אנשטאט דייטש אדער אונגאריש
שטריימל: אן אמעריקאנער חיזוק
מחיצה: ר׳ משה פיינשטיין

וועמענס געלט

דא האט די שיטה אמקלארסטן געפורעמט די מוסדות. פרענקל און נאדלער ברענגען, אז ער האט פארבאטן צו נעמען אפילו איין שקל פון דער רעגירונג פון מדינת ישראל. די סאטמארער מוסדות אין ארץ ישראל ווערן פינאנצירט פון אויסלאנד, און סאטמאר האט זיך קיינמאל נישט אנגעשלאסן אין אגודה. אבער אונזערע מקורות ווייזן נישט קיין ענצליכן אפזאג פון אמעריקאנער רעגירונג־געלט. היסטאריקער דאקומענטירן בקשות פאר פובליק האוזינג שוין אין די 1950ער יארן. פרענקל דערמאנט זיך, אז מען

האט געהייסן יונגעלייט לערנען עטליכע שעה, ארבעטן, און דערנאך ווייטער לערנען, און נאדלער פארבינדט דאס מיטן זיך אפזאגן פון שטאטס־שטיצע.

וועמענס געלט

קוואל	שטעלונג
מדינת ישראל	קיין שקל ניט נעמען
אנדערע אידישע ארגאניזאציעס	קיין אנשליסונג
אמעריקאנער רעגירונג	קיין דאקומענטירטע אפזאג

ווי מען אפשאצט דעם בנין

דער זשורנאל "דזשואיש רעוויו אוו בוקס" באמערקט, אז סיי די שרייבער פון לויב־ביכער און סיי די היסטאריקער זענען מסכים, אז דער אויפבוי איז געווען א שטוינענדיגע הצלחה. נאדלער שרייבט, אז קיין שום קהילה נאך דעם חורבן האט נישט אפגעהיטן אירע מסורות מער געטרייַ. קרן־קראץ טענה'ט אויף א קריטישן אופן, אז די אנטי־ציוניסטישע השקפה האט אין די אויגן פון די נאכפאלגער אויסגעמעקט זיינע דורכפאלן פון די מלחמה־יארן. מאגיד ווארפט אפ די טענה, אז דעם רבי'נס אנטי־ציוניזם אין אמעריקע איז געווען מערסטנטייל אפארטוניסטיש. די חסידים זעען דערין ווי דעם אייבערשטנס כוונה איז מקוים געווארן. מיר גייַען ווייטער מיט דער היינטיגער קהילה אין קאפיטל 15.

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

עדותן פון אינעווייניג: הערץ פרענקלס זכרונות און חסידישע ביאגראפיעס

(ווי חסידים פארשטייען)

די פאלגנדע פרטים קומען פון די זכרונות פון הערץ פרענקל, אזוי ווי דער זשורנאליסט דזשאנאטאן מארק פאסט זיי צווזאמען (NY Jewish Week, 2016). פרענקל אליין איז ניט געווען קיין חסיד. ער האט באקומען סמיכה אין תורה ודעת, און ער איז געווען 26 יאר אלט ווען ער האט זיך באקענט מיט דעם רבין אין 1959. ער באשרייבט זיך אליין ווי „אן אגודה־מענטש אין סאטמארער לאנד". מיט דער צייט איז ער געווארן, שלא באופן רשמי, אזוי ווי דער רבי'נס „סעקרעטאר פאר אויסלענדישע ענינים", וואס האט אפגעהאנדלט מיט רעגירונג־באאמטע.

פון בית רחל געדענקט פרענקל: אין יאר־בוך זענען ניט געווען קיין בילדער פון מיידלעך, און גארנישט ווען גאסט וועגן אויסזען. די לערנביכער זענען געווען צענזורירט. נאכדעם וואס פרענקל האט פראטעסטירט, האט דער רבי ערלויבט דעם The Weekly Reader. ער האט צוגעלייגט או מען זאל אים לאזן זיך אויפרעגן, ער מוז דאך פארטרעטן זיין אפטיילונג. בערך 7–8% מיידלעך זענען געווען „פראבלעמאטיש", דאך האט מען כמעט קיינעם ניט ארויסגעווארפן. דער רבי האט געזעדט מיט יעדער אזא תלמידה באזונדער, איינס אויף איינס. ווען פאמיליעס וואס האבן ניט געוואלט אז זייערע קינדער זאלן לערנען וועלטלעכע לימודים, ברענגט פרענקל או דער רבי האט געזאגט, או ווער עס וויל ניט שיקן צו „ענגליש" זאל גיין צו די מלאכים. דאס איז א געזאגטע רייד, איבערגעגעבן אויף ענגליש, און ניט דעם רבי'נס אייגענע שריפט.

וועגן פרנסה געדענקט פרענקל אזא סדר פאר א יונגערמאן: אויפשטיין צווישן 5 און 6 אינדערפרי, לערנען 2–3 שעה, ארבעטן, דערנאך ווידער לערנען 2–3 שעה, און העלפן אינדערהיים. אויף דער טרעפונג מיט האמפרי אין 1968 ברענגען סיי פרענקל און סיי מייזעלס (דורך נאדלער) או דער רבי האט אונטערגעשיידט צווישן א איד און א גוי. מיר אידן האבן א תורה וואס פארבאט א מדינה אין גלות, דערפאר טארן מיר ניט בעטן די אמעריקאנער זאלן שטיצן די מדינה. א גוי אבער האט ניט קיין תורה, און אויב ער איז קעגן דער מדינה, ווייזט עס או ער איז א שונא ישראל. פרענקל ברענגט אויך או דער רבי האט ניט געוואלט קיין געמיינזאמע דעמאנסטראציעס מיט אראבער, ווייל זייער ענין איז ניט אונזער ענין.

אין דער ביאגראפיע „The Rebbe" פון מייזעלס, אזוי ווי נאדלער ברענגט, ווערט דערציילט: ווען מען האט דעם רבין געזאגט או ער איז ארויס פון חושך צו אור גדול, האט ער געענטפערט או ער איז ארויס פון דעם נאצישן חושך אין א נאך טיפערן חושך פון דער ציוניסטישער תקופה. די ווערטער זענען בנמצא נאר אויף ענגליש, אן קיין אריגינעל. דער זשורנאליסט מארק פאסט צווזאמען דעם אויפבוי אזוי: פון 9 מענער, ווייניגער ווי א מנין, ביז 150,000 סאטמארער.

וואס די היסטאריקער מוסיף וועגן דעם אוועקפארן און דעם אויפבוי

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

מנחם קערן־קראץ (Tablet, 2014) גיט די סיבה פאר דעם דורכפאל אין ירושלים: דעם רבי'נס עקסטרעמע שיטות און דאס ניט פארשטיין די אינערליכע חרדישע פאליטיק נאך דעם חורבן. ער שרייבט אויך או שוין אין שוויץ האט דער רבי געקלערט צי צו פארן קיין אמעריקע אדער קיין ארץ ישראל. קערן־קראץ האלט פאר ניט איבערצייגנד דעם רבי'נס טענה או ער האט ניט געקענט צוריקקערן קיין רומעניע. לויט דעם אבסטראקט פון זיין לעקציע אין בערקלי האט סאטמאר ביז דעם חורבן געהאלטן אמעריקע פאר א רוחניות'דיג פארדארבן לאנד.

דער באריכט אין Jewish Review of Books (וועגן שטאלצענבערג/מייערס און דויטש/קאספער) צייגט אויף צוויי פרטים. ערשטנס איז דער רבי אנגעקומען ווען די יידישע באפעלקערונג אין ניו יארק איז געווען אויפן העכסטן פונקט, ארום 2.25 מיליאן. צווייטנס האבן פיל ארטיגע ארטאדאקסישע אידן אין וויליאמסבורג מקבל פנים געווען די אונגארישע חסידים, אבער דער רבי האט ניט געהאט אין זינען זיך צו שותפין מיט זיינע שכנים, אפילו ניט מיט די ארטאדאקסישע. שפעטער, ווען די געגנט איז אראפגעגאנגען, זענען די חסידים געבליבן. לויט די היסטאריקער האבן זיי בכלל ניט קעגנגעהאלטן היספאנישע און שווארצע שכנים, ווייל דער גרויסער קולטורעלער אונטערשייד האט וויניגער געשטעלט אין סכנה צו ציען די יוגנט ארויס.

אלן נאדלער (YIVO) שרייבט אז די חסידים זענען געקומען פון פיל קלענערע חסידישע הויפן וואס זענען אינגאנצן אומגעקומען. ער רעכנט דעם הצלחה צו דעם רבי'נס גרויסע למדנות, זיין פערזענליכע ציה־קראפט און זיין איינגעשטעלטקייט אויפצוביען דאס אונגארישע חסידות אין אמעריקע. אין א קורצער צייט האבן די קהילה און אירע מוסדות איבערגעשטיגן די אלע פאר־מלחמה'דיגע חסידישע קהילות פון די געגנטן סאטמאר און סיגעט צוזאמען. שאול מגיד שרייבט אז דער הויף פאר דער מלחמה איז געווען פארהעלטניסמעסיג קליין, און דער רבי איז נאך דער מלחמה געווארן א מאנגעט פאר פליטים פון יענע געגנטן. אין Jewish Ideas Daily שרייבט נאדלער אז דער רבי האט די אונגארישע שיטה פון אפזונדערונג געפירט צו „אומגעהערטע עקסטרעמען" און אויפגעבויט א פולשטענדיג זעלבשטענדיגע קהילה. ער האט אפגערעדט אלע חוץ די בעסטע קעפ פון בלייבן לאנג אין ישיבה, און נאדלער פארבינדט דאס מיט דער נידעריגער ארבעטסלאזיגקייט ביי סאטמאר.

קרית יואל לויט די היסטאריקער

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

שטאלצענבערג און מייערס (American Shtetl, אזוי ווי עס ווערט באריכטעט אין Jewish Review of Books און First Things) שרייבן אז דער ציל איז געווען א געגנט וואו עס הערשט די הלכה, ווי דער רבי און זיינע מקורבים האבן זי באשטימט. ערשט האבן די סאטמארער אויפגעשטעלט א פריוואטע פראפערטי־פאראיין. א פארמעלער דארף איז געווארן ערשט שפעטער, „ניט געוואלט און ניט באגערט", צוליב די זאנירונג־געזעצן פון מאנראו, וואס האבן זיך געקערט קעגן נייע שכנים, בפרט רעליגיעזע אידן.

לויט זיי זענען די לענדער געקויפט געווארן בשתיקה. אגענטן, וואס זענען געווען א פארשטעל פאר סאטמאר, האבן פלאנירט הייזער פאר מערערע פאמיליעס, טראץ דעם וואס זיי האבן אפגעלייקנט. זייער הויפט־טעזע: קרית יואל איז אויפגעקומען צוליב דעם אמעריקאנער פאליטישן סיסטעם, און ניט טראץ אים. זיי רופן דאס „ליבעראלע אומליבעראלקייט". דאס איז אן א שטעטל, אבער א „באשלאסן אמעריקאנער" שטעטל, און נאך מער אפגעשלאסן ווי די אמאליגע שטעטלעך. דויטש און קאספער רופן אויך וויליאמסבורג „א אויסגעשפראכן אמעריקאנער שאפונג".

JTA (2006) ברענגט ווייטערדיגע סיבות פאר דעם אוועקגיין פון ברוקלין: ענגע און איבערגעפולטע וואוינונגען, ניט־פאסיגע השפעות פון דער גרויסשטאט, און דאס אריינקומען פון היספאנישע גרופעס, שפעטער קינסטלער, קיין וויליאמסבורג. שאול מגיד שרייבט אז דער רבי איז געפארן הין און צוריק צווישן וויליאמסבורג און קרית יואל. אין זיין ארטיקל אין Tablet שטעלט ער דעם דארף אין „ראקלאנד קאונטי", אבער אנדערע מקורות ווייזן אז ער ליגט אין אראנזש קאונטי.

וואס שטייט נאר אין ענציקלאפעדיעס, און וואו די מקורות קריגן זיך

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

די הנהגה פון קהל יטב לב: ויקיפעדיע שרייבט אז דער ערשטער פרעזידענט, לעאפאלד פרידמאן (1904–1972), איז געווען א געווזענער באנק־דירעקטאר וואס דער רבי האט באשטימט. זיין נאכפאלגער איז געווען לעאפאלד (לייביש) לעפקאוויטש (1920–1998). די ניו יארק טיימס (1979) שרייבט אז דער רבי האט ניט איבערגעלאזט קיין צוואה וועגן א ממלא מקום, און אז א ראט פון 30 מענער האט באשטימט דעם נאכפאלגער. ויקיפעדיע אבער רעדט וועגן א „ראט פון זקנים" פון 13 מיטגלידער אונטער סענדער דויטש. עס קען זיין אז דאס זענען צוויי באזונדערע קערפערשאפטן, אבער די מקורות זאגן עס ניט.

דער רבי'נס געזונט: מגיד (ז' 4) ברענגט פון קערן־קראץ (הקנאי, 250) אז אין 1967 איז דער רבי געווען 80 יאר אלט און שוואך. די תלמידים האבן אים אפגערעדט צו שרייבן על הגאולה, און מען האט זיך געאיניגט אז זיי וועלן פארשרייבן זיינע שבת־דרשות און ער וועט שרייבן די הקדמה. סאטמארער קוואלן האבן אבער געזאגט פאר מגיד אז ער האט די הקדמה ניט אליין געשריבן, נאר דורכגעליינט און באשטעטיגט. דאס וואס ויקיפעדיע שרייבט אז נאך דעם סטראוק פון 1968 האט ער „קוים פונקציאנירט", דארף מען אפוועגן קעגן דער טרעפונג מיט האמפרי אין 1968 און קעגן די אויסשליסונגען פון 1969, וואס מען האט צוגעשריבן צו זיין רצון.

די עדה החרדית: מגיד שרייבט אז אין 1952, נאך א באזוך אין ירושלים וואו ער האט געשאנקען גרויסע סומעס, איז דער רבי באשטימט געווארן פאר אב בית דין. נאדלער שרייבט 1953, אלס פרעזידענט. ויקיפעדיע שרייבט 1951 פרעזידענט, און 1953 רב נאך דער פטירה פון רבי זעליג ראובן בענגיס זצ"ל (21 מאי 1953). די וואוקס־ציפערן גייען אויך אויסאנאנד. ויקיפעדיע ברענגט פון 1961 בערך 4,500 נפשות מיט 860 בעלי בתים, JTA ברענגט 400 פאמיליעס, און ויקיפעדיע שרייבט 1,300 בעלי בתים אין 1968.

דער סוף: לויט ויקיפעדיע איז דער רבי נסתלק געווארן אין מאונט סיני שפיטאל. מארק שרייבט „אין קרית יואל". ער איז געווען דער ערשטער וואס איז באגראבן געווארן אויפן בית החיים פון דעם דארף, און לויט דער ניו יארק טיימס זענען 100,000 מענטשן געווען ביי דער לויה. די טיימס האט אים באצייכנט אלס אן אומפארמידלעכן פירער, וואס האט צוזאמענגעהאלטן די צעשפאלטענע חסידישע קהילה נאך דער מלחמה. וועגן דער פטירה פון זיין טאכטער ע"ה קריגן זיך די מקורות סיי אויף דער צייט און סיי אויפן ארט, און מען קען זיך דערויף ניט פארלאזן.

דער גאנג פון דער ראיה

ווי אזוי די מקורות פארבינדן די שיטה מיט די מוסדות (לויט די געלערנטע און עדות, ניט פון דעם רבי'נס אייגענע וועדטער)

1. שאול מגיד: די שיטה איז איבערגעפלאנצט געווארן פון מאראמאראש. דארט האט מען געהאלטן אז א שטרענגע אפזונדערונג פון יעדער וועלטלעכקייט איז א מעשה פון חסידות וואס ברענגט די גאולה.

▼

2. לויט ויקיפעדיע גייען די ווארצלען צוריק צו רבי הלל ליכטענשטיין און רבי עקיבא יוסף שלעזינגער אין די 1860ער יארן. זיי האבן געגעבן יידיש און דעם אידישן לבוש א רעליגיעזן מעמד, אלס מיטל פון אפזונדערונג.

▼

3. ויקיפעדיע'ס אנאליז: די אפטיילונג פון רעליגיע און מלוכה אין אמעריקע האט דערמעגלעכט זעלבשטענדיגע קהילות. אין צענטראל־אייראפע זענען די קהילות געווען אונטער דער מלוכה'ס השגחה.

▼

4. פרענקל און נאדלער: דער רבי האט שטרענג אסור געווען צו נעמען אפילו איין שקל פון דער ישראל־רעגירונג. לויט ויקיפעדיע האט ער זיך אויך ניט אנגעשלאסן אין, און ניט געוואלט קיין געלט פון, אנדערע יידישע ארגאניזאציעס. דערפאר האבן די חסידים אויפגעבויט א געשעפט־נעץ אלס עקאנאמישן יסוד פאר די מוסדות.

▼

5. פרענקל: יונגעלייט האבן געדארפט לערנען, ארבעטן און ווידער לערנען. נאדלער פארבינדט די ארבעט־עטיק מיט דעם ניט נעמען קיין שטאט־שטיצע.

▼

6. די אפזונדערונג האט זיך אויסגעדריקט אין שפראך (יידיש), אין לבוש (דער שטריימל, אן אמעריקאנער פארשטארקונג), אין די שולן און שפעטער אין קרית יואל.

▼

7. די אפשאצונג: נאדלער זעט דעם רעזולטאט ווי א פולשטענדיג זעלבשטענדיגע קהילה. די חסידים זעען דערין דעם רצון השם. קערן־קראץ גיט א קריטישע אויסלייג, און מגיד וואלפט אפ אז דער אנטי־ציוניזם איז געווען אפארטוניסטיש.

שיטות אין פארגלייך

פארוואס דער רבי האט פארלאזט ירושלים, און ווי מען שאצט אפ דעם אויפבוי

וועד	שטעלונג	מקור
חסידישע ביאגראפן	ער איז געפארן קיין אמעריקע עס צו רייניגן פון איר רוחניות׳דיגער טומאה	Jewish Review of Books (באריכט פון שטאלצענבערג/מייערס)
מער קריטישע געלערנטע	ער האט ניט געקענט אויפבויען א קהילה אין ירושלים, טיילווייז צוליב חשדות וועגן זיין אויפפירונג אין דער מלחמה	Jewish Review of Books
מנחם קערן־קראץ	צוליב עקסטרעמע שיטות און ניט פארשטיין די חרדישע פאליטיק נאך דעם חורבן זענען די מוסדות באנקראט געווארן	Tablet, 2014
דער רבי, לויט פרענקלס זכרונות	ניט קאסטנער האט אים געראטעוועט נאר השם יתברך, כדי אויפצובויען יידישקייט	Jonathan Mark, NY Jewish Week 2016
אלן נאדלער	קיין אנדער קהילה נאך דעם חורבן האט ניט געטרייער אפגעהיטן אירע מסורות און יידיש	Jewish Ideas Daily
קערן־קראץ קעגן מגיד	קערן־קראץ: די שיטה האט אויסגעמעקט זיינע פעלערן אין די אויגן פון די חסידים. מגיד ווארפט אפ או דער אנטי־ציוניזם אין אמעריקע איז געווען מערסטנס אפארטוניסטיש	Tablet 2014; מגיד ז׳ 2 הערה 4

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
1875	דער ספר ייטב לב פון דעם רב׳נס זיידע וועדרוקט
20 אויגוסט 1937	חתונה מיט רביצין עלטע פיגא שאפירא (נאר ויקיפעדיע)
אויגוסט – 2 סעפטעמבער 1945	פון שווייץ קיין טאראנטא, און אויף דער שיף Ville d'Oran קיין חיפה (נאר ויקיפעדיע)
26 אדער 27 סעפטעמבער 1946 (?); נאדלער: 1947	אנקומען קיין ניו יארק אויף דער שיף Vulcania, צווייטן טאג ראש השנה
אפריל 1948	קהל יטב לב וועדט רעגיסטרירט אלס רעליגיעזע קארפאראציע (נאר ויקיפעדיע)
אפריל 1952	די תקנות פון דער קהילה: דער רבי איז די העכסטע רוחניות׳דיגע אויטאריטעט (נאר ויקיפעדיע)
1951 / 1952 / 1953 (?)	דער רבי וועדט אויפגענומען אין שפיץ פון דער עדה החרדית
1953 / 1954 / 1955 (?)	גרינדונג פון סענטראל ראביניישער קאנגרעס
1954	א פראטעסט אין ניו יארק קעגן אוועקשטעלן תימנ׳ער קינדער אין וועלטלעכע קיבוצים, און קעגן דער פארלאנג אז מיידלעך זאלן זיך פארמעל אפזאגן פון מיליטער
תחילת 1950ער / 1956 / 1957 (?)	גרינדונג פון ביקור חולים

דאטום	געשעעניש
סוף 1950ער	ערשטע מחשבות וועגן אן אפגעזונדערטן דארף
1959	הערץ פרענקל וועלט באשטימט אין בית רחל
1961	צווייטע אויסגאבע פון ויואל משה מיט מאמר לשון הקודש; אן אנקעטע פון די סאטמארער אין וויליאמסבורג
1967	דער רבי איז שוין שוואך בגוף; דער קאמפראמיס ארום ספר על הגאולה
23 פעברואר 1968	א סטראוק (נאר ויקיפעדיע)
1968	א טרעפונג מיט וויצע־פרעזידענט האמפרי
14 יאנואר 1969	א פיקעט בײ דער או״ם. דריי בחורים וועלן ארויסגעווארפן, לויט א באריכט פון 31 יאנואר
זומער 1974	די ערשטע פאמיליעס באזעצן זיך אין קרית יואל (ויקיפעדיע: 14 פאמיליעס)
1976 / 1977 (?)	קרית יואל וועלט א פארמעלער דארף (מוניצ׳פאליטעט)
19 אויגוסט 1979	די לויה און קבורה. דער רבי איז דער ערשטער וואס וועלט באגראבן אויפן בית החיים פון דעם דארף
14 סעפטעמבער 1979	די ניו יארק טיימס צייגט 45,000 מיטגלידער אין וויליאמסבורג

וועלטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
קהל יטב לב דסאטמאר	די הויפט־קהילה פון סאטמארער חסידים אין וויליאמסבורג. לויט ענציקלאפעדיעס איז זי רעגיסטרירט געווארן אלס רעליגיעזע קארפאראציע אין אפריל 1948. איר הויפט־שול איז געשטאנען אויף 152 ראדני סטריט.
ספר ייטב לב	דער ספר פון דעם רבי׳נס זיידע, רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים זצ״ל (1808–1883), אין 5 בענד, געדרוקט אין 1875. נאך אים איז די קהילה אנגערופן געווארן.
תורה ויראה	די סאטמארער ישיבה פאר אינגלעך אין וויליאמסבורג. אירע ערשטע דאקומענטירטע דערמאנונג איז א נייעס־באריכט פון יאנואר 1969. אין רוב ערטער הייסן אזוי די סאטמארער ישיבות.
בית רחל	די סאטמארער שול־סיסטעם פאר מיידלעך. שאול מגיד שרייבט אז דער רבי האט זי געגרינדעט, אבער קיין יאר פון גרינדונג וועלט ניט געברענגט.
סאטמארער ביקור חולים	א חסד־ארגאניזאציע צו באזוכן און שפייזן קראנקע. די רביצין עלטע פיגא האט זי געגרינדעט. היינט באדינט זי בחנם יעדן פאציענט, אויך ניט־סאטמארער.
סענטראל ראבינישער קאנגרעס	א רבנישער דאך־קערפער פאר שטרענגע, אנטי־ציוניסטישע קהילות, רובם פון אונגארישן אפשטאם. ער שטעלט צו פארשידענע דינסטן, צווישן זיי השגחת כשרות. די יאר פון גרינדונג וועלט פארשידן געברענגט: 1953, 1954 אדער 1955.
רב המכשיר	א רב וואס גיט א הכשר אויף עסנווארג, אז עס איז כשר. די מקורות דערמאנען אזא אמט אינערהאלב דעם קאנגרעס, אבער ברענגען ניט קיין נעמען אדער שיטות.
„דער איד״	א יידישע צייטונג אין ניו יארק, וואס איז געווען א כלי פאר דעם רבי׳נס שיטה. מגיד שרייבט אז דער רבי האט זי געגרינדעט. ויקיפעדיע שרייבט אז ער האט זי געקויפט.
קרית יואל	א דארף אין מאנראו, אראנזש קאונטי, ניו יארק, אנגערופן נאך דעם רבי׳ן. די ערשטע פאמיליעס האבן זיך דארט באזעצט אין 1974.

באגריף	ערקלערונג
שטרײַמל	דער פעלצענער היטל פון חסידים. דער רבי האט געמוטיגט אלע פארהייראטע מענער אים צו טראגן, הגם רוב אונגארישע חסידים האבן אים פאר דער מלחמה ניט געטראגן.
מחיצה	די מחיצה צווישן מענער און פרויען אין שול. לויט ויקיפעדיע האט הגאון רבי משה פיינשטיין זצ״ל געהאלטן אז א הייך ביז די אקסלען איז געגוג. דער רבי האט געהאלטן או מען טאר די פרויען אינגאנצן ניט זען.
מאמר לשון הקודש	א מאמר וואס איז צוגעלייגט געווארן צו דער צווייטער אויסגאבע פון ספר ויואל משה (1961). ער איז ארויסגעוואקסן פון א תשובה צו רבי פנחס הירשפרונג פון מאנטרעאל. מגיד פארבינדט אים מיט די תקנות פון בית רחל.
עדה החרדית	די קהילה פון די קנאים אין ירושלים. דער רבי איז געשטאנען אין איר שפיץ, אבער די טיטל און די יאר וועלן פארשידן געברענגט (1951–1953).
גבאי	דער רבי׳נס פערזענליכער באדינער. אין 1946 איז זיין גבאי בייגעגאנגען אויף דער גאס צו זוכן א מנין.
„מחנה במדבר“	דער רבי׳נס אויסדרוק (לויט במדבר י׳, ל״א) פאר דעם אויפבוי פון א קהילה אין אמעריקע, ווי א לאגער אין א מדבר.

מקורות פון דעם קאפיטל

• Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum (UC Press/Luminos, 2026), 1–17 ז׳

• Shaul Magid, „The Satmar Are Anti-Zionist. Should We Care?“, Tablet 2020

• Allan Nadler, „Satmar Hasidic Dynasty“, YIVO Encyclopedia

• Allan Nadler, „The Riddle of the Satmar“, Jewish Ideas Daily

• Menachem Keren-Kratz, „The Satmar Rebbe and the Destruction of Hungarian Jewry, Part 1“, Tablet 2014; הקנאי, ז׳ 250 (דורך מגיד)

• Keren-Kratz, „Satmar Hasidism: History, Ideology, and Sociology“, Berkeley Center for Jewish Studies

• „Satmar, American-Style“, Jewish Review of Books (וועגן Stolzenberg/Myers, American Shtetl, און Deutsch/Casper)

• „In America, but Not of America“, First Things 2022

• Jonathan Mark, „Satmar And The ‚Last Lion‘“, NY Jewish Week 2016 (הערץ פרענקלס זכרונות)

• JTA, 31 יאנואר 1969: דריי בחורים ארויסגעווארפן צוליב פיקעטירן ביי דער או״ם

• JTA 2006, „Satmar rebbe dies at 91“

• New York Times, 14 1979 סעפטעמבער, „Satmar Hasidim Appoint Leader“

• Satmar Bikur Cholim, satmarlbc.org (About)

• ויקיפעדיע: Joel Teitelbaum; Satmar; Kiryas Joel; Satmar Bikur Cholim; Moshe Teitelbaum (Satmar)

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• וועו איז דער רבי אנגעקומען קיין ניו יארק: 1946 (26 אדער 27 סעפטעמבער) אדער 1947? און ווי לאנג איז ער געווען אין ארץ ישראל, א יאר אדער 2.5 יאר?

• אין וועלכע יארן זענען געגרינדעט געווארן תורה ויראה, בית רחל און „דער איד“? און האט דער רבי די צייטונג געגרינדעט אדער געקויפט?

• ווען איז געגרינדעט געווארן ביקור חולים (תחילת 1950ער, 1956 אדער 1957), און ווי הייסט די שותפה פון דער רביצין: קאהן אדער כהנא?

• ווי ווייט האט דער רבי אליין געפירט די קהילה נאך דעם סטראוק פון 1968, און ווער זענען געווען די גבאים ארום דער רביצין?

• צי האט דער רבי בשעת זיין לעבן געהאט א שיטה וועגן נעמען אמעריקאנער רעגירונג־געלט? די מקורות ווייזן נאר אויף דעם איסור פון ישראל־געלט.

• ווען איז קרית יואל א פארמעלער דארף געווארן: 1976 אדער 1977? און ווי פיל חסידים זענען געווען אין 1979: 45,000 אדער איבער 150,000?

קאפיטל 11

חינוך און דער קומענדיגער דור

אין דעם קאפיטל:

דער מאמר לשון הקודש · די חינוך פון מיידלעך · אידיש, קהילה און היינט

דער מאמר לשון הקודש

א תשובה קיין מאנטרעאל

דעם סאטמארער רבי'ס, רבי יואל טייטלבוים זכרונו לברכה, הויפט געשריבענע לערע איבער חינוך, דאס ערציען פון קינדער, געפינט זיך אין מאמר לשון הקודש, דער דריטער מאמר פון ספר ויואל משה. דער רבי שרייבט אז דאס איז א תשובה, א געשריבענער ענטפער אין הלכה, וואס ער האט געשיקט צו רבי פנחס הירשפרונג פון מאנטרעאל. רבי הירשפרונג האט דארט אויפס נייע אויפגעשטעלט די בית יעקב שולע פאר מיידלעך אין 1953. דער פראפעסאר שאול מאגיד שטעלט אוועק אז דער מאמר איז געשריבן געווארן אין אמעריקע אין די 1950ער יארן. איין ווארענונג: די מאטעריאלן געבן אונז דעם רבי'ס ווערטער נאר אין מאגיד'ס ענגלישע איבערזעצונג, נישט אינעם לשון הקודש אריגינאל.

מוז מען לערנען דעם לשון?

דער רבי הייבט אן מיט אינגלעך. דער ספרי זאגט אז ווען א קינד הייבט אן צו רעדן, רעדט זיין טאטע מיט אים אין לשון הקודש, די הייליגע שפראך. דער רבי ערקלערט פארוואס. פאר דער תקנה, די תקנת חכמים וואס האט איינגעשטעלט מלמדים אין יעדע שטאט, האט א טאטע נישט געקענט וויסן ווער עס וועט שפעטער לערנען מיט זיין זון. און לויט די גמרא אין קידושין, מוז דער זון דאן זיך אליין לערנען, וואס איז אוממעגליך אן דער שפראך. ווען עס זענען שוין דא חדרים, טייטשט דער מלמד אפ די פסוקים און די משנה. ממילא, אין סימן י"ב, קומט דער רבי צו דער מסקנא אז עס איז נישטא קיין סברא, קיין שכל'דיגער יסוד, צו מחייב זיין די שפראך. עס בלייבט א גרויסע תועלת, און לכל היותר א זאך מדרבנן.

מוז מען לערנען דעם לשון?

ספרי: אבא רעדט לשון הקודש

▼

פריער: דער זון לערנט אליין

▼

נאך דער תקנה: א מלמד טייטשט

▼

קיין חיוב, נאר א גרויסע תועלת

סכנה פון די לשון לערער

דערנאך ווארנט דער רבי ווער עס לערנט. ער ברענגט פונעם נודע ביהודה, אז אפיקורסישע לערער לערנען זייער גוט, און דאס קינד ווערט נאכגעצויגן נאך זיי. ביי לערער פון שפראך, שרייבט ער, איז דאס נאך מער אזוי. לויט'ן חתם סופר טאר די שפראך קומען ערשט נאכדעם וואס א קינד איז אנגעפילט מיט תורה שבעל פה. ער שרייבט אז זיין הארץ טוט אים ווייַ צו זען ווי מען לערנט תורה מיט די קליינע קינדער אין ארץ ישראל אין וואס ער רופט א פארטמא'טע שפראך. מאגיד האלט אז דאס מיינט ווארשיינליך די תחכמוני שולע, וואס איז געעפנט געווארן אין 1920 מיט א לימודים פראגראם אינגאנצן אויף העברעאיש, און וואס רבי אברהם יצחק הכהן קוק האט געשטיצט. מאגיד לייגט צו אז די באווענונג פון דער נייער העברעאישער שפראך איז נישט געווען דאס זעלבע ווי ציונות.

די חינוך פון מיידלעך

וואס א מיידל דארף וויסן

וואס שייך מיידלעך, ברענגט דער רבי די משנה אין סוטה, וואו רבי אליעזר זאגט אז ווער עס לערנט זיין טאכטער תורה לערנט איר תפלות, דהיינו לייכטזיניגקייט אדער שאדן. דער רבי שרייבט אז היינט וועלן אלע מסכים זיין נישט צו לערנען א טאכטער תורה אין דעם זין. פונדעסטוועגן האלט ער, מיט'ן שולחן ערוך און דעם רמ"א, אז מיידלעך מוזן לערנען די הלכות וואס זענען שייך צו זיי. ער ברענגט פון ספר חסידים: אויב זי ווייסט נישט די הלכות פון שבת, ווי אזוי קען זי היטן שבת?

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0 · Tdorante10 · 2019-08-15

פיר מדרגות אין לערנען

פונעם ט"ז נעמט דער רבי ארויס קאטעגאריעס. לערנען חומש אויפ'ן פשט איז מותר. טיפערע פלפול'דיגע וועגן זענען אסור, הגם נישט תפלות. די תורה שבעל פה מיט אירע מקורות איז אן ערנסטער איסור. וועגן רש"י איז דער טעקסט נישט קלאר: אין איין קאפיטל, לויט מאגיד'ס איבערזעצונג, איז רש"י אריינגערעכנט מיט'ן לימוד וואס איז מותר; אין א שפעטערדיגן קאפיטל רופט דער רבי חומש מיט רש"י א גאנצער איסור. די מאטעריאלן קלערן דאס נישט אויף. ער איז מסכים צו מוסר ספרים אויף אידיש ווי צאינה וראינה, און שרייבט אז מיידלעך זאלן נישט לערנען אין לשון הקודש, כדי זיי זאלן נישט לערנען אליין זאכן וואס זענען אסור.

פיר מדרגות אין לערנען

לימוד	פסק אין דער מאמר
חומש פשוטו	ערלויבט
טיפע אופנים	אסור, נישט תפלות
תורה שבעל פה	איסור חמור
רש"י	אין מחלוקת צווישן פרקים

א דור וואס האט זיך געטוישט

פארוואס א שולע? אמאל, שרייבט דער רבי, האבן טאטעס און מאמעס איבערגעגעבן די הלכות בעל פה. יעצט איז דער מצב ערגער געווארן: אסאך עלטערן האבן נישט די ידיעות, און עס איז דא א צעמישעניש אפילו אין יראת שמים'דיגע שטובער. דעריבער פאסט עס אין אונזער צייט צו שאפן א שולע פאר מיידלעך, אונטער די וואס זענען באהאוונט אין תורה, מיט די עלטערן וואס העלפן,

אויפצוציען א ווירדיגן דור פאר דער גאולה. מאגיד רופט דאס דער עיקר יסוד פון דעם רבי'ס טענה פארן גרינדן בית רחל, א פאקטישער חידוש אין דער אונגארישער ארטאדאקסיע. מאגיד טראכט אויך, נאר מיט א צווייפל, צי די קריטיק אויף די וואס פארשטייען נישט ריכטיג דעם חפץ חיים איז געצילט געווען אויף בית יעקב. דער רבי אליין דערמאנט נאר שוטים.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0 · Tdorante10 · 2019-08-15

ווייט פון פרעמדע ספרים

וועגן דער וועלטליכער קולטור איז דער רבי שארף. פרעמדע ביכער וואס שטאמען פון אפיקורסות, שרייבט ער, שפריצן אריין גיפט אין יעדן וואס לייענט זיי, צי א קינד צי אן ערוואקסענער, און זיי זענען אריין אין אסאך כשר'ע שטובער. מיידלעך זענען בפרט שוואך דערצו, ווייל זיי זענען נישט פארנומען מיט לערנען תורה; דעריבער מוזן עלטערן און פרינציפאלן זיין אויפגעפאסט. מאגיד באמערקט אז דער רבי פארבאט נישט ענגליש, וואס מען האט אנגענומען אז מיידלעך דארפן האבן פאר ארבעט.

אידיש, קהילה און היינט

פארוואס אידיש?

דער רבי שרייבט אז אויב מענער וואלטן זיך צוגעוואוינט צו רעדן לשון הקודש, וואלט עס אריינגעקומען אין שטוב און די פרויען וואלטן געווארן באהאוונט אין דעם; ממילא דארף מען עס אפלאזן אלס א געריידטע שפראך. דער טעקסט דערמאנט נישט קלאר אידיש אלס די שפראך פון לערנען; דער קשר איז א שלוס וואס מען ציט ארויס. וואס שייך למעשה, זאגט וויקיפעדיע, ברענגענדיג פון געלערנטע, אז ער האט געמוטיגט אידיש אלס זיינע חסידים'ס הויפט שפראך, און ברענגט דזשארדזש קראנצלער'ס באמערקונג אז ביז 1961 האבן קינדער גערעדט אידיש בעסער ווי זייערע עלטערן. א באריכט אין דזשואיש וויק אין 2016 האט געפונען אידיש נאך אלץ זייער מאמע לשון.

א קהילה אויף אייגענע פיס

דער חינוך איז געשטאנען אויף דער קהילה, אויף דעם ארגאניזירטן ציבור. קהל ייטב לב, לויט וויקיפעדיע, איז געגרינדעט געווארן אין אפריל 1948, און האט נישט געמומען קיין שום הילף פון אנדערע אידישע גרופעס. רבי הערץ פרענקל, דער ענגליש פרינציפאל, שרייבט אין זיינע זכרונות אז אין ארץ ישראל האט דער רבי פארבאטן צו נעמען סיי וועלכע סובסידיע פון דעם וואס ער האט אנגערופן די ציוניסטישע רעגירונג. פרענקל דערמאנט זיך אויך אז דער רבי האט אים געזאגט אז אין דער שטאט סאטמאר זענען נישט געווען קיין חסידישע מיידלשע שולעס. און דער רבי אליין, ווי דער פראפעסאר שאול מאגיד ברענגט פון דברי יואל, האט געלערנט אז אין דעם דור יתום קענען מיר זיך נאר האלטן ביי די דרכים פון די פריערדיגע חכמים.

א קהילה אויף אייגענע פיס

דאטום	געשעניש
1917	בית יעקב אין קראקא
1920	תחכמוני אין ירושלים
1948	קהל יטב לב
1959	ר' הערץ פרענקעל
1974	קרית יואל

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 2.0 · flickr/annulla · 2007-01-04

דער רעזולטאט היינט

וואס איז דערפון ארויסגעקומען? פרענקל האט געשאצט אין 2016 אז עס זענען דא בערך 37,000 סאטמארער קינדער. א באריכט פון 2006 האט געציילט בערך 20,000 אין ניו יארק. די שאצונגען פון דער באפעלקערונג זענען זייער אונטערשיידליך. מען מוז אפטיילן צווישן זיינע שריפטן און דעם שפעטערדיגן פירונג פון די מוסדות: א תקנה פון 2016, לויט וויקיפעדיע, וואס פארבאט פרויען וואס האבן געענדיגט אוניווערסיטעט צו זיין לערערינס, איז א כלל פון דעם מוסד, נישט קיין טעקסט פון רבי'ן. וואס ער האט געשריבן איז א הלכה'דיגע טענה; וואס איז דערפון ארויסגעוואקסן איז א שול סיסטעם וואס איז געבויט אויף יענער טענה.

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

די ראיות ביי יינגלעך: ספרי, סוכה און תוספתא

(וואס דער רבי שרייבט)

אין פרק 1 (משה ז' 91–93) לייגט דער רבי זכרונו לברכה צוזאמען דריי מקורות. דער ספרי (עקב, אויף דברים 11:19) רעכנט אויס די שפראך און תורה, אבער נישט קריאת שמע. די גמרא סוכה 42a רעכנט אויס תורה (דברים 33:4) און שמע, אבער נישט די שפראך. די תוספתא חגיגה פרק א' רעכנט אויס אלע דריי, מיט דער שפראך צום לעצט. דער ספרי רעכנט נישט אויס קריאת שמע ווייל ער רעדט נאר פון חיובים דאורייתא. דעם מגן אברהם (זית רענן), וואס לערנט אז דער ספרי מיינט אויך שמע, פרעגט דער רבי: פרויען זענען שוין פטור פון שמע ווייל עס איז א מצות עשה שהזמן גרמא, האט "ולא בנותיכם" קיין צוועק ביי שמע. דערפאר מוז עס מיינען נאר תורה. אזוי אויך די רשימה אין קידושין 29a: אלע חיובים דארט קומען פון פסוקים.

די תורה תמימה לערנט ארויס א באזונדערע מצוה צו רעדן לשון הקודש פון "לדבר בם". דער רבי שטעלט זיך מיטן ר' אליהו מזרחי, מיטן גור אריה פונעם מהר"ל און מיטן פני יהושע (קידושין 29a), וואס לערנען אלע אז עס געהערט צום לימוד התורה. אין פרק 11 ווייזט ער אז "לדבר בם" מיינט ארויסרעדן די וועלט פון תורה, ווייל דיבור איז דער עיקר פונעם לימוד. ער ברענגט ברכות 13b מיט רש"י, עירובין 54a, שו"ע או"ח 47, שולחן ערוך הרב הלכות תלמוד תורה 2:12 און דעם יעב"ץ. דער פסוק זאגט בלויז וועז דער חיוב הייבט זיך אן: וועז דער קינד הייבט אן רעדן. פארוואס די גמרא רעכנט נישט אויס די שפראך, דאס "דארף נאך א חקירה", און דער רבי טראכט אפשר צו פארבינדן עס מיט דער מחלוקת רבי און רבנן וועגן קריאת שמע אין לשון הקודש (ברכות 13a).

אין פרק 3 זוכט דער רבי מקורות פאר א מצוה דרבנן. ער ברענגט תפילה, וואס דער רמב"ן, דער ר"ף און דער ר"י מיגאש פארלאנגען אין לשון הקודש, כאטש דער רא"ש לאזט יעדע שפראך חוץ ארמית (סוטה 38a–42a). ער ברענגט אז תלמידי חכמים דארפן קענען שרייבן (חולין 9a מיט רש"י), דעם רמב"ם'ס חרטה אויף שרייבן אויף אראבישע, און דעם ירושלמי שבת אז ווער עס רעדט לשון הקודש איז א בן עולם הבא. דעם חסדי דוד'ס מהלך שרייבט ער: ער איז "גארנישט ריכטיג" ביי מיר. ער קומט צו צום סך־הכל אז עס איז נישט קיין חיוב, נאר א גרויסער מעלה פאר חכמים, און די שפראך האט אין זיך קדושה.

פון באגרעניצן ביז אפזאגן: אברהם אבינו, דור הפלגה און דער היינטיגער דור

(וואס דער רבי שרייבט)

אין פרק 16–19 (משה ז' 103–108) ווייזט דער רבי אז דער ספרי באפעלט בלויז דעם טאטן צו לערנען די שפראך, נישט אז אלע זאלן זי רעדן. אין די ימי עזרא האט מען געהאט א מתורגמן מער ווי 400 יאר, און קיין גזירה האט נישט פארלאנגט פונעם פאלק צו לערנען די שפראך. אברהם אבינו האט געריידט ארמית פאר דברי חולין, אפילו לויטן כוזרי מאמר ב' 68. דעם רמב"ן'ס ווארט אז די כנענים האבן געריידט לשון הקודש "קען ער נישט פארשטיין". לויטן זוהר (ח"א 65b, 76b) איז דער כח פון די בוני המגדל געקומען דערפון וואס זיי האבן געריידט לשון הקודש. אזוי פארענטפערט ער: אברהם האט נישט געריידט לשון הקודש אלעמאל ווייל ער האט נישט געוואלט אז אנדערע זאלן עס רעדן. ער גלייכט עס צו דעם וואס מען טראגט נישט קיין תפילין א גאנצן טאג צוליב רמאים. אפילו אין די צייטן פונעם בית המקדש איז די שפראך נישט געווען די געריידטע שפראך פון פאלק.

אין פרק 21–22 פסקנט ער אז אין עקבתא דמשיחא מעג א תלמיד חכם וואס ווייסט אין זיך אז ער טוט לשם שמים די שפראך לערנען, אבער נישט לערנען מיט יעדן. אז די מחדשים האבן הצלחה איז קיין ראיה נישט: לויטן מהרש"א (מכות 10b) ווערן פון א מענטשנס מחשבות באשאפן מלאכים, און זיי העלפן אים אויף יעדן ווען וואס ער קלייבט. אין פרק 23 לערנט ער א קל וחומר פון ספר תורה פון א מין, וואס מען ברענט (שבת 116a, רמב"ם יסודי התורה 6:8). ער ברענגט דעם תנא דבי אליהו אז אידן האבן נישט געלערנט די מצרים'ס שפראך, און זאגט אז דא "איז די מינות אין דער שפראך אליין". ער ברענגט אויך אן עדות פון זיך אליין: וועז ער איז געווען אין ארץ ישראל האט ער באמערקט ווערטער וואס האבן קיין אנדערן טייטש נישט ווי א טייטש פון מינות. אין פרק 28 ברענגט ער דעם חתם סופר אויף בראשית 11:1 און דעם רמב"ן אין כי תשא: לשון הקודש איז נאר וואס דער אויבערשטער האט געריידט, און מען טאר דערצו גארנישט צולייגן, נישט מישן און נישט ענדערן (ויואל משה, מאמר לשון הקודש פרק 26, ז' 430).

ביי מיידלעך: נאך שטאפלען פונעם רבי'נס פלפול

(וואס דער רבי שרייבט)

אין פרק 30 האלט דער רבי אז צווישן בן עזאי און ר' אליעזר איז היינט נישטא קיין אמת'ע מחלוקת. בן עזאי'ס טעם איז נאר געווען צוליב די מי סוטה, וואס זענען שוין בטל (סוטה 7b, 47a; רמב"ם הלכות סוטה 3:19), און מען מאכט נישט קיין מחלוקת וואו עס איז נישטא (רשב"ם בבא בתרא 64b, ר"ן נדרים 23a, חכם צבי 34). צו דעם ברענגט ער דעם ט"ז (יו"ד 156; חו"מ 2): א סברא קען נישט אוועקשטופן א מפורשע מיעוט פון דער תורה (קידושין 30a). אין פרק 32 ברענגט ער דעם ירושלמי דורך תוספות סוטה 21b: מענער פלעגן קומען לערנען, און פרויען פלעגן קומען הערן. ביי הקהל האט דער מלך געליינט ספר דברים, וואס האט נישט די פרשה פון סוטה.

אין פרק 33 באמערקט ער אז אין דפוס באלאניע פון ספר חסידים (835) שטייט "סודי התורה" אנשטאט "סדרי תורה", און אפשר איז דאס א טעות סופר. אין יענעם דפוס שטייט אויך אז פרויען מעגן לערנען זייערע הלכות אין יעדער שפראך, און א מאן מוז לערנען אין לשון הקודש. אין פרק 37 ברענגט ער די הקדמה פונעם מסילת ישרים, און לערנט ארויס: וואס מען מעג זיי לערנען, מוז מען זיי לערנען. אינעם פרק נאך פרק 41 פרעגט ער אויף'ן מהריי"ל (שו"ת 199): אז א קינד קען נישט מקבל זיין פון לערנען, קען עס אויך נישט מקבל זיין בעל פה. "קבלה" מיינט אפשר שטענדיג זען און הערן, ביז עס ווערט איינגעקריצט אין הארץ. ער שטיצט זיך אויף "אם ראשונים כמלאכים, אנו כחמורים" (שבת 112b).

אין פרק 42 טענה'ט ער: אויב די ידיעה פון דער הלכה טוט איר נישט קיין שאדן, איז עס נישט תפלות, סיי עס קומט פון לערנען און סיי פון טאטן. ער ברענגט אז חז"ל האבן געלויבט דעם דור פון חזקיהו (סנהדרין 94b). אבער יענער דור איז געווען אויסערגעווייניליך, האט מען פון אים קיין למוד נישט פאר שפעטערע דורות. דאס אז דורות ענדערן זיך וווייזט ער פון יהושע בן גמלא'ס תקנה, פון עירובין 53a, און פונעם היתר צו שרייבן תורה שבעל פה (גיטין 60b). צום סוף ברענגט ער א משל פון מבול (בראשית 8:21) און ענדיגט מיט ישעיה 59:21. אין פרק 48 שרייבט ער אז דער חפץ חיים זצ"ל האט נישט מתיר געווען דאס וואס איז אסור. געוויסע דורות האבן זיך בלויז אליין באגרעניצט (נהגו סלסול). אויף אידיש "פארשטייט מען נישט באמת" די דרשות, דערפאר זענען די אידישע מוסר־ספרים כשר, ווייל תיקון המדות איז דער יסוד פון אלעם (יבמות 21a). אין פרק 50 ברענגט ער די גמרא סנהדרין 90a, און ענטפערט אויף דער קשיא פון הקהל אז מען האט דארט געהאט מתורגמנים.

שאול משה'ס לייענונג: זיין פשט, נישט דעם רבי'נס וועריטער

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

משה מיינט (הערה 12, 17) אז דער רבי שטעלט מיט כוונה אוועק לשון הקודש ווי א כלי וואס איז פארבונדן מיט לימוד התורה, און דערמיט ווערט א חולין'דיגע שפראך נישט נאר אפגעטיילט פון א מצוה, נאר א היפוך פון לשון הקודש'ס תכלית. אין הערה 27 רופט ער דעם וויתור אויף דעם חיוב "א הכנה" צו דער שפעטערדיגער טענה קעגן העברעאיש. אין הערה 44 שרייבט ער אז ס'איז נישטא קיין ראיה אז העברעאיש איז אין בבל געווען א פאלקס־שפראך, און אז דער ציל פון דער טענה איז צו וויזן א ירידת הדורות. אין הערה 98 באשרייבט ער דעם רבי'נס דרך: ער קלארט ערשט אויס די הלכה אין ש"ס און פוסקים, און ערשט נאכדעם וועגדט ער עס אן אויף דער צייט.

ביי מיידלעך (הערה 115–116) מיינט משה אז דער רבי זוכט נישט קיין "עברית בעברית". די זארג איז אז אויב פרויען קענען די שפראך, וועלן די רבנים מער נישט קענען באגרענצן וואס זיי לערנען. אין דעם זעלבן גאנג, שרייבט משה, ברייטערן די פרקים אויס דעם לימוד פאר מיידלעך כדי צו באגרינדן בית רחל. אין הערה 126 רופט ער עס א "מציאה־מאכן": צו פיל תורה שטערט צו באשטימען א שולד ביי סוטה, און צו ווייניג קען ברענגען אז מען וועט נישט טון די מצוות ריכטיג. אין הערה 130 שרייבט ער אז סוטה איז שוין נישט נוהג געווען אפילו אין בן עזאי'ס צייט. אין הערה 134–136 רופט ער דעם רבי'נס צוגאנג, צו גרינדן א שולע אויפ'ן יסוד פון הלכה און תקדים, א "פראגרעסיווע מחשבה".

משה ברענגט (הערה 90, לויט פוקס) אז די שאלה איז שוין געווען אויפגעווארפן אין וילקט יוסף חלק 8 אין 1906. אין הערה 160 ברענגט ער דעם פרישה (יו"ד 256:6), אז עס איז דא אן איסור צו לערנען מיט פרויען אבער נישט אויף זייער לערנען אליין, און ער מיינט אז דאס איז פונקט דעם רבי'נס זארג. אין הערה 156, לויט זיידמאן, שרייבט ער אז אין בית יעקב איז גרינגער געווען צו אריינענעמען לימודי חול ווי אין ישיבות פאר בחורים. אין הערה 158 שרייבט ער אז דער שפעטערער טייל פונעם מאמר איז א קריטיק אויף בית יעקב. דער רבי אליין דערמאנט קיין נאמען נישט.

ר׳ הערץ פרענקעל׳ס עדות פון דער פראקטיק

(ווי חסידים פארשטייען)

ר׳ הערץ פרענקעל, דער ענגלישער פרינציפאל, איז נישט געווען קיין חסיד. ער האט באקומען סמיכה אין תורה ודעת, און רופט זיך אליין ״אן אגודה־מאן אין סאטמארער לאנד״. אין זיין זכרונות־בוך (The Satmar Rebbe and His English Principal) און אין א שמועס מיט דער Jewish Week אין 2016 דערציילט ער: ווען משפחות האבן נישט געוואלט אז די קינדער זאלן לערנען ענגליש, האט דער רבי לויט אים געזאגט אז זיי זאלן גיין צו די ״מלאכים״. מען האט צענזוריירט די לערן־ביכער, און נאכדעם וואס פרענקעל האט געדרונגען האט דער רבי מתיר געווען The Weekly Reader. אינעם יארבוך זענען נישט געווען קיין בילדער פון מיידלער.

פרענקעל שאצט אז ארום 7 ביז 8 פראצענט פון די תלמידים זענען געווען ״פראבלעמאטיש״, און אז קוים איינער איז ארויסגעשיקט געוואָרן. דער רבי האט געוועדט מיט צעבראכענע תלמידים פערזענליך. ער דערציילט אויך אז דער רבי און די רביצין האבן שטילערהייט פארטיילט געלט פאר שכר לימוד. דער רבי׳ס הוראה פאר א יונגערמאן איז געווען: לערנען 2–3 שעה אינדערפרי, ארבעטן, און לערנען 2–3 שעה ביינאכט. אין 2016 האט פרענקעל געציילט 17 ערשטע קלאסן פאר מיידלער אליין. לויט דער Jewish Week איז שכר לימוד געווען 4,000–2,500 דאלאר, און פאר ארעמע בחנם. דאס אלעס איז זיין עדות פון דער פראקטיק, נישט דער רבי׳נס שריפט.

דער גאנג פון דער ראיה

דער גאנג פון מאמר לשון הקודש: פון דער שפראך ביז א שולע פאר מיידלער (לויט משה׳ס איבערזעצונג)

1. דער ספרי (עקב, אויף דברים 11:19) זאגט אז דער טאטע רעדט צום קינד לשון הקודש. די גמרא (קידושין 29a, סוכה 42a) רעכנט אבער נישט אויס די שפראך צווישן די חיובים פון א טאטן.

▼

2. דער תירוץ: דער ספרי רעדט פון פאר דער תקנה, ווען דער זון האט זיך אפשר געדארפט אליין לערנען (קידושין 29b), און דאס איז נישט מעגליך אן דער שפראך.

▼

3. נאך דער תקנה טייטשט דער מלמד אויס דעם פסוק און די משנה. דערׅבער איז דא קיין סברא צו מחייב זיין די שפראך (ויואל משה, מאמר לשון הקודש 12, ז׳ 416). עס איז נאר א גרויסע תועלת, לכל היותר דרבנן, און ערשט נאך תורה שבעל פה.

▼

4. מען דארף זיך היטן פון א מלמד מיט קרומע דעות (נודע ביהודה), און נאך מער פון שפראך־לערער. א מצוה וואס קען ברענגען צו א מכשול האלט מען צוריק (תוספות יבמות 86b, חולין 115b). מיט דער ירידת הדורות האט די גמרא אוועקגעמעקט דעם לימוד פון דער שפראך.

▼

5. אין עקבתא דמשיחא מעג א תלמיד חכם לשם שמים אליין לערנען די שפראך, אבער נישט לערנען מיט יעדן. די נייע שפראך איז פארמישט מיט פרעמדע ווערטער און דעות, און אלס גערעדטע שפראך דארף מען זי פארלאזן.

▼

6. ביי מיידלער איז קיין שאלה נישט אז מען לערנט נישט לשון הקודש. אבער די הלכות וואס זיי דארפן זענען א חיוב (שו״ע יו״ד 246:6 מיט״ן רמ״א, ספר חסידים 331), לויט די קאטעגאריעס פונעם ט״ז.

▼

7. זינט עס איז נתחלף געווארן דער דור קענען עלטערן מער נישט איבערגעבן די הלכות בעל פה. דעריבער דארף מען האבן א שולע אונטער תלמידי חכמים, מיט מוסר קעגן די השפעות פון דרויסן.

▼

8. די שמירות: קיין לשון הקודש פאר מיידלעך, כדי זיי זאלן נישט לערנען אליין דאס וואס איז אסור. מוסר־ספרים אויף אידיש, און א שטרענגע השגחה קעגן ספרים חיצונים.

שיטות אין פארגלייך

שיטות וועגן לערנען תורה מיט טעכטער, ווי דער רבי ברענגט זיי (לויט משה'ס איבערזעצונג)

וועד	שיטה	מקור
בן עזאי	מען דארף לערנען די טאכטער תורה. דער רבי לערנט אז דער טעם איז נאר געווען צוליב די וועדטער פון סוטה, וואס זענען היינט בטל	משנה סוטה 3:4; פרק 30, 37
ר' אליעזר	וועד עס לערנט זיין טאכטער תורה לערנט זי תפלות. אזוי פסקענען רמב"ם, טור און שו"ע	משנה סוטה 3:4
ספר חסידים	מען מוז לערנען די טאכטער הלכות. תפלות מיינט נאר עומק התלמוד און טעמי המצוות	סימן 331; דפוס באלאניע 835
מהריי"ל	פרויען באקומען נאר די יסודות, בעל פה פון זייערע טאטעס	שו"ת מהריי"ל 199
חפץ חיים זצ"ל	א גרויסע מצוה צו לערנען חומש, נ"ך און מוסר חז"ל צו שטארקן די אמונה (אין דעם רבי'נס לשון)	ליקוטי הלכות, סוטה
דער סאטמארער רבי	הלכות און מוסר אין א שולע, אן לשון הקודש. וועגן רש"י זענען די וועדטער סותר	מאמר לשון הקודש פרק 32–50

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
1854 (?)	עוועלינא דע ראטשילד, א מיידלעך־שולע, לויט משה'ן "אפשר" די ערשטע שולע וואס האט געלערנט נאר העברעאיש
1906	שלום לייב אייזענבאך אין וילקט יוסף חלק 8 שטארקט דעם איסור צו לערנען מיט מיידלעך, מיט'ן חתם סופר
1917	בית יעקב עפנט זיך אין קראקע (לויט משה'ן)
1920	תחכמוני עפנט זיך אין מקור ברוך, ירושלים, מיט'ן גאנצן לימוד אויף העברעאיש
1941	ר' פנחס הירשפרונג קומט אן קיין מאנטרעאל
אפריל 1948	קהל ייטב לב ווערט געגרינדעט (וויקיפעדיע)
1952	די תקנות פון ייטב לב שטעלן אוועק דעם רבין אלס העכסטע רוחניות'דיגע אויטאריטעט (וויקיפעדיע)
1953	ר' פנחס הירשפרונג באנייט די בית יעקב שולע אין מאנטרעאל

דאטום	געשעעניש
1953 (?) / 1955	דער צענטראל רבנים קאנגרעס ווערט געגרינדעט, די מקורות זענען חולק
יארן 1950	דער מאמר לשון הקודש ווערט געשריבן אין אמעריקע (משה)
1958 / 1959 / 1961 (?)	ויואל משה ווערט געדרוקט, די מקורות זענען חולק
1959	ר׳ הערץ פרענקעל, 26 יאר אלט, טרעפט דעם רבי״ן
1961	לויט קראנצלער רעדן די קינדער שוין בעסער אידיש ווי די עלטערן
1965	ר׳ פנחס הירשפרונג ווערט ראש ישיבה אין תומכי תמימים ליובאוויטש
1969	דריי בחורים ווערן ארויסגעשיקט פון ישיבה תורה ויראה צוליב א דעמאנסטראציע ביים יו־ען אן רשות (JTA)
1974 / 1977	די ערשטע משפחות אין קרית יואל (1974); עס ווערט א מוניציפאליטעט (1977)
1979	דער רבי׳ס הסתלקות; דארט ענדיגט זיך פרענקעל׳ס זכרונות־בוך
2006	ארום 20,000 קינדער אין די סאטמארער מוסדות אין ניו יארק (JTA)
2016	פרענקעל שאצט 37,000 סאטמארער קינדער; דער מוסד׳ס גזירה קעגן לערערינס מיט אוניווערסיטעט־דיפלאמען (ווikipעדיע)

ווערטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
לשון הקודש	די הייליגע שפראך פון תורה שבכתב און משנה. ביים סאטמארער רבי׳ן זכרונו לברכה איז זי לויט משה׳ס ענגלישער איבערזעצונג בעיקר א כלי צו פארשטיין תורה, און נישט קיין שפראך פאר דברי חולין.
תקנת מלמדים אין יעדע שטאט	די תקנה פון חז״ל צו שטעלן מלמדים אין יעדער שטאט. לויט׳ן כסף משנה (הלכות תלמוד תורה 2:1) און שו״ע יו״ד 245:7 איז א שטאט אן מלמדים מען מחריב. דער רבי לערנט אז זינט דער תקנה איז פארטיג דער טעם פארוואס דער טאטע מוז לערנען די שפראך.
זמן מרובה	מער ווי 30 טאג. דער רבי ברענגט עס צו ווייזן אז פאר דער תקנה האט דער טאטע נישט געקענט זיין זיכער ווער עס וועט שפעטער לערנען מיט׳ן קינד, ווייל ער קען שטארבן אדער ווערן ארעם.
סברא	א שכלדיגער טעם וואס איז נישט ארויסגעלערנט פון א פסוק. דער רבי האלט אז לערנען די שפראך איז נאר א סברא וואס געהערט צו לימוד התורה, און אז א סברא קען נישט אוועקשטופן א מפורשע מיעוט פון דער תורה (לויט׳ן ט״ז).
תפלות	דער לשון פון ר׳ אליעזר אין משנה סוטה 3:4. אין פרק 42 (משה׳ס חשבון) טייטשט דער רבי עס ווי היזק (מזיק לה), און נישט ווי א באשרייבונג פונעם אינהאלט אליין.
דרך הבנה והתחכמות	לערנען תורה שבכתב מיט טיפע פשטים און חקירות. לויט׳ן רבי׳ן איז דאס פאר מיידלעך אסור, אבער עס הייסט נאך נישט תפלות.
גופי תורה	דער עצם פון תורה. אין פרק 48 שרייבט דער רבי אז רש״י אויף חומש איז גופי תורה, און דערפאר אסור פאר מיידלעך. אין פרק 33 שטייט אבער אנדערש.
צאינה וראינה, נחלת צבי, מנורת המאור	ספרי מוסר וואס צדקניות פלעגן לערנען אויף אידיש, און דער רבי באשטעטיגט זיי. משה באמערקט אז דער מנורת המאור איז אין עצם אין לשון הקודש.
ספרים חיצונים (ביכלעך)	ביכער פון דרויסן וואס שעפן פון ספרי מינות. דער רבי ברענגט די גמרא סנהדרין 90a, און דעם ראשי־תיבות ביכ״ל אויף דעם פסוק כל באיה לא ישובון (משלי 2:19).

באגריף	ערקלערונג
עקבתא דמשיחא, דור יתום	דער רבי'ס באצייכענונג פאר אונזער דור: אן ארעמער פארוואייזטער דור ביים סוף פון גלות, א וועלט פול מיט מינות. אויף דעם בויט ער אז מען מוז מער באוואכן.
תוספתא חגיגה פרק א'	די תוספתא וואס רעכנט אויס שמע, תורה און לשון הקודש. דער רבי לערנט פון איר אז די שפראך קומט ערשט נאכדעם וואס דער קינד איז שוין אנגעפילט מיט תורה, און אז זי איז לכל היותר א חיוב דרבנן.
תחכמוני	א שולע אין מקור ברוך, ירושלים, וואס האט זיך געעפנט אין 1920 און געלערנט דעם גאנצן לימוד אויף העברעאיש (עברית בעברית). משה משער אז דער רבי ציילט אויף איר אין פרק 23.
בית רחל	די מיידלעך־שולע וואס דער רבי האט געגרינדעט אין וויליאמסבורג. לויט משה'ן רעדט דער ויואל משה באררייט וועגן דעם באשלוס זי צו עפענען.
קהל ייטב לב	די סאטמארער קהלה אין ווילליאמסבורג. לויט ויקיפעדיע איז זי געגרינדעט געווארן אין אפריל 1948, און לויט אירע תקנות פון 1952 איז דער רבי געווען דער העכסטער רוחניות'דיגער אויטאריטעט, נישט קיין באצאלטער באאמטער.

מקורות פון דעם קאפיטל

• ויואל משה, מאמר לשון הקודש (לויט שאול משה'ס ענגלישער איבערזעצונג; סימן 12, ז' 416; פרק 26, ז' 430)

• דברי יואל ח"ו, ז' 187 (ציטירט בי"י משה)

• ספרי עקב; תוספתא חגיגה פרק א'; גמרא קידושין 29a–30a, סוכה 42a, ברכות 13a–b, 28b, סוטה 21b, 22b, 47a, סנהדרין 90a, 94b, שבת 112b, 116a, גיטין 60b, יבמות 39b

• משנה סוטה 3:4; רמב"ם הלכות תלמוד תורה 1:3, 1:13; הלכות סוטה 3:19; יסודי התורה 6:8

• שולחן ערוך יו"ד 245:7, 246:6 מיט'ן רמ"א; או"ח 47, 246; ט"ז יו"ד 156, 246, חו"מ 2; פרישה יו"ד 256:6

• ספר חסידים 331 (דפוס באלאניע 835); שו"ת מהרי"ל 199; נודע ביהודה, ציון לנפש חיה ברכות 28b; חתם סופר בשלח און בראשית 11:1; מהרש"א מכות 10b; חפץ חיים, ליקוטי הלכות סוטה

• Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology (Essay on the Holy Language, 136–90 ז'

• Shaul Magid, The Satmar Are Anti-Zionist. Should We Care?, Tablet

• Allan Nadler, Satmar Hasidic Dynasty, YIVO Encyclopedia; The Riddle of the Satmar, Jewish Ideas Daily

• Jonathan Mark, Satmar And The 'Last Lion', New York Jewish Week 2016; Hertz Frankel, The Satmar Rebbe and His English Principal (Menucha)

• JTA (1969, 2006); Forward (2020); Jewish Review of Books; New York Times (14 Sept 1979)

• Wikipedia: Satmar; Joel Teitelbaum; Vayoel Moshe

וואס באלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• רש"י אויף חומש פאר מיידלעך: אין פרק 33 (לויט משה'ס איבערזעצונג) איז רש"י צווישן דאס וואס מען מעג, און אין פרק 48 רופט עס דער רבי "איסור גמור". דער מאטעריאל פארענטפערט נישט די סתירה.

• די אריגינעלע לשון הקודש ווערטער פונעם מאמר זענען נישט פאראן אין די מקורות. אלע ציטאטן זענען נאר אין משה'ס ענגלישער איבערזעצונג, און מען דארף זיי פארגלייכן מיט'ן ויואל משה.

• צי דער רבי האט געצילט אויף בית יעקב: משה שרייבט דאס בלויז ספקות'דיג ("איך ווייס נישט"), און דער מאטיוו וואס ויקיפעדיע גיט איז אן א מקור. דער רבי אליין דערמאנט נאר "שוטים".

• דאס יאר וועז ויואל משה איז געדרוקט געוואָרן (1958, 1959 אדער 1961) איז נישט קלאר. אויך דאס יאר וועז בית רחל האט זיך געעפנט איז נישט פאראן אין מאטעריאל.

• די פארבינדונג צווישן דעם רבי'נס שריפט און אידיש אלס לימוד־שפראך איז נאר א משמעות פון פרק 33. די פראקטיק איז באשטעטיגט נאר פון וויקיפעדיע און צייטונגען.

• צי פרק 23 צילט אויף תחכמוני איז נאר משה'ס "מסתמא". די ציפערן פון קינדער און פון דער קהלה זענען זייער פארשידן, און עס זענען נישטא קיין באשטעטיגטע ציפערן נאך 2016.

קאפיטל 12

ספר דברי יואל און זיינע אנדערע לערנונגען

אין דעם קאפיטל:

דער ספרים־אוצר פון רבינו · ויואל משה: די אויפלאגעס · על הגאולה ועל התמורה · דער אינהאלט פון ספר · ווי די ספרים בינדן זיך

דער ספרים־אוצר פון רבינו

צוויי ספרים און א גרויסער אוצר

איידער מיר עפענען די בלעטער, מוזן מיר אפטיילן דאס וואס דער בעל ויואל משה האט געשריבן מיט זיין אייגענער האנט, פון דעם וואס אנדערע האבן צוזאמגענומען פון זיין הייליגן מויל. דער פראפעסאר שאול מאגיד שרייבט אז רבי יואל טייטלבוים זכרונו לברכה האט "מחבר געווען בלויז 2 ספרים": ויואל משה און על הגאולה ועל התמורה. מאגיד באשרייבט אויך א סך א ברייטערע זאמלונג פון תורה, וואס ער רופט דברי יואל, "9 דיקע בענד" דרשות, דהיינו תורה וואס מען זאגט פארן עולם, צוזאמען מיט תשובות און לימודים. אונזערע מקורות זאגן גארנישט ווי אזוי די 9 בענד זענען געדרוקט געווארן, אדער וועו.

די רשימה פון זיינע וועו ערק

די ענגלישע ענציקלאפעדיע וויקיפעדיע גיט א לענגערע רשימה. זי שטעלט פאר די רשימה אלס וועו ערק "וואס טייטלבוים האט אליין מחבר געווען, אדער וואס תלמידים האבן אנדערש צוזאמגעשטעלט". זי רעכנט אויס דברי יואל אויף חומש, אויף גמרא און אויף די ימים טובים, און 2 קונטרסים מיטן נאמען קונטרס חידושי תורה, וועו א קונטרס איז א ביכל מיט נייע חידושים אין תורה. זי רעכנט אויך אויס דברות קודש, פון זיינע תורות ביי שלש סעודות, און אגדות מהריי"ט, טיב לבב און רב טוב. די רשימה לייגט אויך צו א קורצע הקדמה צו מסכת שבת, פאר א דרוק אין רומעניע אין די יארן פונעם חורבן. מיר ווייסן נישט וואס עס שטייט אין די וועו ערק, וועו זיי זענען ארויס, און וועו ער עס האט זיי צוגעשטעלט צום דרוק. עס איז אויך נישט פארשריבן צי דברי יואל איז געדרוקט געווארן נאך זיין הסתלקות פון זיינע דרשות. דאס בלייבן אפענע שאלות.

שו"ת דברי יואל

שו"ת דברי יואל איז זיין זאמלונג פון תשובות, די געשריבענע ענטפערס אין הלכה וואס א פוסק גיט אויף שאלות וואס מען שיקט אים. אונזערע מקורות זאגן נישט וויפיל בענד עס פילט אן. די צאל פון 2 בענד, וואס מען הערט אפט, האט מען נישט געקענט באשטעטיגן. דער פראפעסאר שאול מאגיד ברענגט איין תשובה דערפון, נומער 132. ער באשרייבט עס אלס א קורצע תשובה וואס פארבאט צו לייענען די ספרים פון רבי אברהם יצחק הכהן קוק. מאגיד באמערקט אז דאס איז דער אייניציגער ארט וואו דער רבי דערמאנט דעם רב קוק. ער דערמאנט אים קיינמאל נישט ביים נאמען אין ויואל משה אדער אין על הגאולה ועל התמורה.

דברי תורה און דער אור החיים

עס איז דא נאך א נאמען וואס דער רבי ברענגט אליין. אין על הגאולה ועל התמורה שרייבט ער אז ער האט געגעבן א וואראנונג 10 יאר פריער, געדרוקט אין דברי תורה אויף שבועות תשי"ז. אין אן אנדער ארט ווייזט ער אן אויף זיינע דברי תורה אויף פרשת ויחי, וועגן דעם שטן וואס ווייזט פאלשע צורות. ווי אזוי די דברי תורה זענען פארבונדן מיט דער שפעטערער סעריע דברי יואל, זאגן די מקורות נישט. מאגיד באמערקט אויך אז דער רבי "האט אויסגעזען אז ער האט זייער ליב געהאט דעם אבן עטר". ער מיינט דעם הייליגן אור החיים, וועמען דער רבי ברענגט אפט סיי אין ויואל משה און סיי אין דברי יואל.

זה השער לה' צדיקים יבואו בו

בעהשיית

ספר

דברי יואל

על התורה

החדושים יקרים ונעימים בדרך פרדס

מאת כ"ק אדמו"ר הגה"ק רשכבה"ג

מרן מהר"י מ"ב שליפ"א

האבד"ק מאסמאר והגלילות יצ"ו

חלק ראשון

בראשית—הולדות

יצא לאור ע"י

אפרים יוסף דוב אשענזי

בהוצאת בית מסחר והוצאת ספרים „ירושלים"

ברוקלין שנת תשל"ח לפ"ק

ציולם שער הוצאה ראשונה

Title page: Divrei Yoel · scan HebrewBooks.org

ויואל משה: די אויפלאגעס

וועז איז ויואל משה געדרוקט

אויף די דאטע פון ויואל משה איז דא א מחלוקת. וויקיפעדיע גיט 1958 אין איין ארטיקל און 1961 אין אן אנדערן, און איין הערה ביי מאגיד ברענגט א דרוק פון 1960. מאגידס הויפט באשרייבונג, לויט דעם חסיד און מו"ל דייטש, גייט אזוי: א ערשטע אויסגאבע איז ארויס ראש השנה 1959 מיט 2 מאמרים, אויף די שלש שבועות און אויף ישוב ארץ ישראל, און עס איז מערסטנס ארומגעגאנגען צווישן נאענטע תלמידים. די צווייטע אויסגאבע פון 1961 האט צוגעלייגט מאמר לשון הקודש, און אזוי איז עס געווארן 453 געדיכטע בלעטער מיט 2 שפאלטן. דייטש געדענקט אז דער רבי האט א גרויסן טייל דערפון געשריבן אויף קליינע צעטעלעך, וואס מען האט שפעטער צוואמגעשטעלט. אירע אינהאלטן האבן מיר געלערנט אין קאפיטל 4.

וועז איז ויואל משה געדרוקט

דאטום	געשעניש
1959	ערשטע אויפלאגע, ראש השנה
1961	צווייטע אויפלאגע, מאמר לשון הקודש
1967	על הגאולה ועל התמורה
2006	נייע פארריכטע אויפלאגע

על הגאולה ועל התמורה

דער שער־בלאט פון 1967

דער צווייטער ספר איז געשריבן געווארן נאך דער זעקס-טאגיגער מלחמה. דער שער בלאט, וואס איז געשריבן אין גראם, רופט דעם ספר וועדטער ווי דרבונות קעגן די כוואליעס פון נסיונות, און עס שטעלט פאר זיין ציל מיט די וועדטער:

> **עם נצחון הציונים הצבועים, במלחמת "ששת הימים" נגד הערבים, לפקוח עינים עורים, ולא להיות אחריהם נגררים**
>
> **על הגאולה ועל התמורה (זע אויך קאפיטל 6)**

דאס הייסט, אנטקעגן דעם וואס עס רופט דעם נצחון פון די ציוניסטן אין דער זעקס-טאגיגער מלחמה קעגן די אראבער, וויל דער ספר עפענען בלינדע אויגן, אז מענטשן זאלן זיך נישט לאזן נאכשלעפן נאך זיי. דער מחבר ווערט אנגערופן רבי יואל טייטלבוים, אב בית דין פון סאטמאר און ראש פון דער עדה אין ירושלים. דער עקזעמפלאר וואס מיר האבן איז א פארריכטער דרוק פון ברוקלין, פון 2006. אן עלטערער שער בלאט פון ברוקלין, געדרוקט דורך סענדער דייטש, איז אויך פארהאן. די דאטע און דער דרוקער פון דער ערשטער אויסגאבע זענען נישט פארשריבן.

פארוואס דער נאמען

דער נאמען קומט פון מגילת רות: "און אזוי איז אמאל געווען אין ישראל בייַ גאולה און בייַ תמורה". דער רבי לערנט עס דורכן מדרש רות רבה. אמאל, זאגט דער מדרש, האבן אידן געלויבט דעם אייבערשטן אויף דער גאולה, און יעצט לויבן זיי די תמורה, דהיינו דעם עגל. אין דער הקדמה ציעט ער ארויס דערפון א שארפן געדאנק:

> **שהקילוס גופא שנותנים להקב"ה בא על התמורה כמאה"כ וימירו את כבודם כמבואר לעיל. ואוי לאותה בושה ולאותה כלימה.**
>
> **על הגאולה ועל התמורה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 6)**

מיט פשוטע ווערטער, דאס לויב אליין, וואס איז געמיינט פארן אייבערשטן, ווערט אוועקגעגעבן צום אויסטויש, ווי דער פסוק זאגט, "זיי האבן אויסגעביטן זייער כבוד". מאגיד איבערזעצט דעם נאמען "אויף גאולה און אויסטויש"; שמואלי בוטח גיט עס איבער "אויף גאולה און אויף ענדערונג".

וועד האט עס געשריבן

וועד עס האט עס געשריבן איז א מחלוקת, לאמיר דערפאר אויסשטעלן די צדדים. אין דער הקדמה שרייבט דער רבי אז ער האט עס אליין געשריבן, מיט שווערigקייט און בייַ א שוואכן געזונט. ער זאגט אז ער האט געגעבן דעם קונטרס פאר זיינע תלמידים זיי זאלן אנשרייבן וואס זיי האבן געהערט, און ער האט עס איבערגעקוקט אזוי גוט ווי ער האט געקענט, ווייל מען האט געזאגט אסאך זאכן אין זיין נאמען וואס ער האט קיינמאל נישט געזאגט. אנטקעגן דעם ברענגט דער פראפעסאר שאול מאגיד סאטמארער מקורות וואס האבן אים געזאגט אז מען האט די הקדמה געשריבן פארן רבי'ן, און ער האט זי געליינט און מסכים געווען. אן אייניקל פון ישראל מאיר גאלדבערג, וואס האט געהאלפן ארויסגעבן דעם ספר, האט געגעבן אן ענליכע עדות. דער היסטאריקער מנחם קרן-קראץ באשרייבט א פשרה: תלמידים האבן אראפגעשריבן זיינע שבת'דיגע דרשות, און ער האט געשריבן די הקדמה. עטליכע סימנים טראגן די קעפל "פון זיין הייליגן כתב יד".

וועד האט עס געשריבן

מקור	וואס ער זאגט
דער רבי אין הקדמה	הקדמה אליין געשריבן, קונטרס דורך תלמידים
מקורות אין סאטמאר לויט מגיד	הקדמה געשריבן פאר אים
גראנער לויט זיין זיידן	תלמידים געשריבן, דער רבי אונטערגעשריבן

מקור	וואס ער זאגט
קרן־קראץ	שבת׳דיגע שמועסן פארשריבן

דער רבי אין זומער 1967

קרן-קראץ, ווי מאגיד ברענגט אים, שרייבט אז ערב דער מלחמה איז דער רבי געווען "אזוי צעמישט און פארזארגט ווי יעדער אנדערער איד". ער האט צוזאמגערופן תפילות, זיך מיטגעשלאסן אין זיי, און געזאמלט געלט פאר זיינע קהילות אין ארץ ישראל. ער איז דעמאלט געווען 80 יאר אלט און ביי א שוואכן געזונט. די הקדמה איז אונטערגעשריבן אין ברוקלין, אין דער וואך פון פרשת פינחס תשכ״ז, אויב מען ליינט ריכטיג די דאטום. דער קונטרס ענדיגט זיך דעם צווייטן טאג ראש חודש אלול. דאס יאר דערפון איז באהאלטן אין א ווארטשפיל אויף אותיות וואס מען קען נישט ליינען אויפן סקען.

דער אינהאלט פון ספר

דער ענין פון עגל און נסיון

די הקדמה בויט אויף איין טענה. נאכגייענדיג דעם רמב״ן און אנדערע ראשונים, שרייבט דער רבי אז כלל ישראל האבן נישט געמיינט דעם עגל אלס עבודה זרה; זיי האבן געזוכט א מנהיג אנשטאט משה רבינו. פונדעסטוועגן, ווי פרקי דרבי אליעזר און תרגום יונתן זאגן:

> **שנכנס הס"מ בתוך העגל והי' גועה להטעות את ישראל.**
>
> **על הגאולה ועל התמורה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 8)**

— דאס הייסט, דער סמאל, דער כח הרע, איז אריין אינעם עגל און האט געבריקעט כדי צו פארפירן כלל ישראל. דאס ווארט "יעצט" אינעם מדרש, שרייבט ער, מיינט אז די תמורה קומט צוריק אין עקבתא דמשיחא. דעמאלט קומט דער סמאל אין דער געשטאלט פון ניסים און הצלה, אלס א נסיון, א פרובע פון אמונה פון הימל. נאר אזא נסיון, זאגט ער, האט געקענט נאכשלעפן תורה-היטנדיגע אידן.

דער ענין פון עגל און נסיון

נישט קיין נס

פון דארט ציט ער ארויס מסקנות איבער דער מלחמה. וואו עס קען, לויט זיין שיטה, נישט רוען די שכינה, דארט קען נישט זיין קיין הייליגער נס. וועגן דעם איינעמען די אלטשטאט שרייבט ער:

> **שלא היו כאן כלל וכלל נסים, אלא הצלחה מלובש בטבע,**
>
> **על הגאולה ועל התמורה, הקדמה**
>
> **טייטש:** אז דא זענען בכלל און בכלל נישט געווען קיין ניסים, נאר א הצלחה וואס איז אנגעטון אין טבע.
>
> **ביאור:** דאס איז פון חלק H6 פון דער הקדמה, וואס רעדט וועגן דער אלטער שטאט. פריער ברענגט דער רבי אז דאס אויסווארצלען עבודה זרה קומט פאר דעם כיבוש ("אבד תאבדון", און דער אור החיים אויף "לא תחנם"). ווייל מען באריימט זיך אז מען וועט די ערטער אפהיטן און פאררעכטן, האלט ער אז דער כיבוש קען נישט זיין קיין נס פון קדושה. דאס איז א המשך צו H5, וואו ער שרייבט אז אן ארט וואו די שכינה קען נישט רוען האט קיין הייליגן נס נישט. דאס ליגט אויך ביים יסוד פון די שפעטערדיקע פסקים וועגן דעם כותל (סי' פח–קד).

האיך הגיע עד כדי ככה גם להרבה שומרי תורה ומצות בדור השפל הזה. ובפו
הקונטרס יתבאר שלא היו כאן כלל וכלל נסים, אלא הצלחה מלובש במטבע, ו
בזה אלא סמיות עינים. ובעו"ה ניתז כח להם"מ לסמות את זיוי תמימת ברייה

א בליק אין אריגינעל: על הגאולה ועל התמורה, סקאן mysatmar.com

— דאס הייסט, עס זענען דא בכלל נישט געווען קיין ניסים, נאר א הצלחה אנגעטון אין טבע. אין דער הקדמה שרייבט ער אויך אז די מדינה איז עובר אויף די שבועות. ער זאגט אז מען האט נישט קיין היתר אוועקצוגעבן אפילו איין אידישע נשמה כדי זי צו האלטן, און אז די מלחמה איז ארויסגעוואקסן פון א מחלוקת איבער א דורכגאנג אויפן וואסער. און ער קומט צום מסקנא אז די הצלה איז געקומען פון השם יתברך, און נישט פון די וואס ער רופט די רשעים.

סימנים באווייזן נישט

דער גוף פונעם קונטרס פארברייטערט די נקודות. ער ברענגט דעם פרי מגדים און דעם טורי זהב, און דער רבי שרייבט אז נצחון אין א מלחמה איז אליין נישט קיין נס'דיגע זאך. ער האלט אז השם יתברך טוט ניסים נאר פאר צדיקים, סיידן זיי קומען דורכן סמאל און צום שלעכטס. מיטן רמב"ם אין הלכות יסודי התורה לערנט ער אז אמונה שטייט נישט אויף סימנים, און ער פאסט עס צוזאם:

> **וזה כלל גדול בתורה שאין להתפעל מנסים לבד**
>
> **על הגאולה ועל התמורה, סי' ל"ב**
>
> **טייטש:** און דאס איז א גרויסער כלל אין דער תורה: מען טאר זיך נישט נתפעל זיין פון ניסים אליין.
>
> **ביאור:** דאס איז דער סך־הכל פון דער גאנצער רייע סימנים כג–לב. דארט ברענגט דער רבי דעם מאור ושמש, די מעשה פון "כך שור" קעגן פראנק, דעם רמב"ם אין הלכות יסודי התורה פרק 8, סרח בת אשר מיט "אין באותות הללו ממש", און תנורו של עכנאי (מיט א ציון צו ויואל משה א':155). דער יסוד: אמונה שטייט נישט אויף אותות. ממילא, אפילו ווען עס זעט אויס ווי א וואונדער, איז דאס נישט קיין ראיה, ובפרט ווען עס קען קומען פון ס"מ אלס נסיון.

משם הוכרחו להוכחה ברורה שיתוודע להם דאנא הוא דאפיקנא יתכון ממצרים.
וזה כלל גדול בתורה שאין להתפעל מנסים לבר, ובשביל זה אמר ר' זירא אם הוא
גברא רבה הי' צריך לבקש עילה להודיע דבר זה לכלל ישראל שאיז להאמיז בניסים

א בליק אין אריגינעל: על הגאולה ועל התמורה, סקאן mysatmar.com

— דאס הייסט, א גרויסער כלל אין דער תורה איז זיך נישט צו לאזן נתפעל ווערן פון ניסים אליין. ער שטעלט דאס אנטקעגן די יארן פונעם חורבן, וואס זייערע וואונדער פון הצלה זענען געווען, אין זיינע ווערטער, אסאך מאל גרעסער, און פונדעסטוועגן האט קיינער נישט אויסגערופן ניסים. מען מעג זאגן א ברכת הודאה, שרייבט ער, אבער אן די ווערטער "שעשה לי נס".

פסקים פאר דער פראקטיק

פון דעם קומען ארויס פסקים להלכה למעשה. ער האט געשריבן קעגן גיין צום כותל המערבי און צו די ערטער וואס מען האט ערשט איינגענומען. מירון האט ער אפגעטיילט, ווייל דער צוטריט דארטן איז נישט געקומען דורכן איינעמען. מאגיד רעקארדירט אז ער האט פארבאטן זיינע תלמידים די באזוכן. א מאמר וועגן דער מלחמה אליין האט מען אויסגעלאזט פון דער ערשטער אויפלאגע צוליב איילעניש. שפעטערדיגע אויפלאגעס לייגן עס צו אן קיין שינוי, און דארט לייגט ער די שולד אויף די רעליגיעזע פירער וואס האבן געשטיצט די מלחמה. דער ספר ענדיגט זיך מיט האפענונג:

> **וזה על הגאולה ועל התמורה שבדור של התמורה נוכה לגאולה כי אין לנו עצה אחרת.**
>
> **על הגאולה ועל התמורה, סי' קכ"ה (זע אויך קאפיטל 8)**

— דאס הייסט, גראד אינעם דור פון דער תמורה וועלן מיר זוכה זיין צו דער גאולה, ווייל מיר האבן נישט קיין אנדערע עצה.

ווי די ספרים בינדן זיך

עבירה און מינות

ווי שטייען די ספרים צוזאמען? ספר על הגאולה ועל התמורה ברענגט כסדר דעם ספר ויואל משה לויט מאמר און סימן, און בויט אויף זיין הלכה'דיגן יסוד. מאגיד פאסט עס צוזאם: "ויואל משה איז קאנצענטרירט אויף עבירה, על הגאולה איז קאנצענטרירט אויף כפירה." ער רופט דעם שפעטערדיגן ספר א "לעצטע צוואה", "מער קאמפפעריש", געשריבן אין דרוש, דהיינו דרשות און הסברים, און נישט אין הלכה'דיגע פלפול. מאגיד פארשטייט אז דער אמת'ער ציל דערפון זענען די רעליגיעזע שותפים פון דער מדינה, הגם דער טעקסט דערמאנט נישט קיין שום פארטיי. וועגן ווי מען האט עס אויפגענומען, זענען דא פארשידענע מיינונגען. קרן-קראץ, ווי דוד מייערס פאסט אים צוזאם, זאגט אז זיינע געדאנקען האבן ערשט באקומען א שטארקן אנקלאנג נאך 1967. באטעאך באשרייבט א שארפע רעאקציע, בשעת מאגיד האט נישט געטראפן קיין בריייטע ארטאדאקסישע קריטיק אויף דעם צווייטן ספר.

עבירה און מינות

ספר	ויואל משה	על הגאולה ועל התמורה
יאר	1959–1961	1967
אופן	הלכה	דרוש
צענטער לויט מגיד	עבירה	מינות

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

די הקדמה: נאך טריט פונעם רבינ'ס ראיה

(וואס דער רבי שרייבט)

דער רבי עפנט די הקדמה (H1) מיט 5 קשיות אויפן מדרש. פארוואס רופט מען דעם עגל "קילוס"? פארוואס "ועכשיו", וועו די עובדי העגל זענען שוין לאנג געשטארבן און כלל ישראל טרויערט זינט דעמאלט אויף דעם חטא? פארוואס "כבודם"? וואס לייגט צו דער אויסדרוק "שור אוכל עשב" מיט מיאוס? און פארוואס זאל דער שטן מאכן דעם עגל מיאוס? פון די קשיות באשליסט ער אז דער מדרש איז א משל. אין H4 ברענגט ער דעם חזקוני: דער אייבערשטער גיט כח צום רוח הטומאה כדי צו פרובירן, אזוי ווי בייא נביא שקר, "כי מנסה ה' אלקיכם".

אין H7 שרייבט ער פאר וועמען ער שרייבט. ער וועלדט זיך נישט צו די וואס זענען שוין פארפעסטיגט אין זייער דרך, און נישט צו די "באשטאכענע" (מיט מקורות פון סנהדרין ל"ח ע"ב, רש"י, און חובות הלבבות שער יחוד המעשה פרק 5). ער שרייבט פאר די וואס זוכן אמת, אפילו פאר איין נשמה, לויט דער הקדמה פונעם רמב"ם צום מורה נבוכים. דער טעם: אויף דעם נסיון הענגט די גאנצע גאולה.

אין H8–H9 ברענגט ער דעם מהלך פון יעקב אבינו לויט דעם רמב"ן אין וישלח: דורון, תפלה און מלחמה. ער טענה'ט אז אויב מען וואלט אפגעטרעטן, וואלט די יו"ען אפגעהאלטן דאס הרג'ענען. דעם כיבוש פון סיני אין 1956 רופט ער א פראוואקאציע "על חנם", און ער שרייבט אז אלע אומות האבן געבעטן מען זאל ווארטן. דאס ברענגט ער מיט פסחים קי"ח ע"ב און דעם מהרש"א: שלום מיט נבוכדנצר אדער טיטוס וואלט אפגעהאלטן דעם גלות. דאס זענען טענות פונעם רבין אליין, נישט באשטעטיגט פון אנדערע מקורות.

אין H12 קלערט ער אפשר האט דער שטן אליין סיי אנגעראייצט און סיי "געראטעוועט", אזוי ווי בייא איוב, "רק את נפשו שמור" (בבא בתרא ט"ו–ט"ז, חולין מ"ג, רבינו בחיי). אבער ער באשליסט אז דאס מאל איז עס נישט געווען אזוי: פון די רשעים זענען געקומען נאר די צרות, און די הצלה איז געקומען פונעם אייבערשטן. אין H13 ברענגט ער דעם משל פון דעם רוצח וואס העצט דעם הונט, מיט ברכות י' ע"א, און זאגט אז דער מצב איז מער געפערליך ווי פאר דער מלחמה.

אין H14–H17 פארגלייכט ער מיט דער צייט פון שבתי צבי. ער שרייבט אז נאך די צרות אין דייטשלאנד איז געווען א פקידה צו גאולה, און די סטרא אחרא האט זי אויסגעביטן אויף א פאלשע גאולה, מיט דעם ווערט דער שפעטיגונג. ער ברענגט דעם ספורטס און דעם יעב"ץ (מיט א ציון צו ויואל משה, מאמר שלש שבועות סי' 175) אז די ווייניגע וואס קעמפן פאר אמת זענען די וואס ראטעווען דעם דור. צום סוף ברענגט ער אז דער נוסח "ועינינו תראינה" מיט "על ידי דוד משיח צדקך" איז געמאכט געווארן כדי מען זאל נישט טועה זיין אז א גאולה איז מעגליך פאר משיחן.

דער קונטרס: מקורות און פסקים וואס די נאראציע האט נישט געברענגט

(וואס דער רבי שרייבט)

אין סי' א–ב לערנט דער רבי ארויס פון מלאכי ג' אז לויבן די הצלחה פון רשעים איז ווי זאגן "שוא עבוד אלקים". אין סי' ג–ד ברענגט ער אז מען טאר נישט מכבד זיין רשעים (שערי תשובה ג':148, חינוך 426) און מען דארף זיך אפשיידן פון זיי און פון די וואס שליסן זיך אן צו זיי (אבות דר"נ 30, גיטין ס"ב).

אין סי' ה–ז ברענגט ער דעם רמב"ן ביי פילגש בגבעה: א מלחמה וואס איז נישט כדין, ווערט איבערגעלאזט צום מזל, מיט פארלוסטן פון 22,000 און 18,000. חנוכה, שרייבט ער, איז באשטימט געווארן אויפן נס פונעם אויל. "מעטים ביד רבים" איז נאר א נס וועו דער שטן קעמפט קעגן צדיקים (תוספות יו"ט, אבות ה':ה'). אין סי' ז ברענגט ער א זכרון פון זיך אליין: וועו ער איז געווען אין ארץ ישראל פאר דער מדינה, האבן די ציוניסטישע פירער זיך באריימט אז זיי האבן נישט מורא פון א מלחמה מיט די אראבער. אין סי' ט–י פסק'נט ער אז הודאה איז א חוב, אבער פריער מוז קומען תשובה, עולה פאר תודה (זבחים ז' ע"ב).

אין סי' לו דערציילט ער אז אין תרח"ץ איז די גזירה פון גאגא אין רומעניע בטל געווארן, און ער האט דעמאלט געווארנט מיט דער דרשה פונעם חתם סופר אין פרעשבורג תקס"ט; באלד דערנאך איז געקומען דער חורבן. א הערה פונעם מו"ל זאגט אז די מעשה איז געזאגט געווארן ביי סעודה שלישית פרשת שלח. אין סי' מד–מט פסק'נט ער אז וועו עס צווינגט צו אזא מלחמה "ה"ז רוצח גמור

ושופך דם", און ער ברענגט דעם נודע ביהודה אז נאכ'ן חורבן איז נישטא קיין מלחמה, דעם ספר "מן המיצר", און רבן יוחנן בן זכאי מיט די בריונים.

ביי די הייליגע ערטער (סי' פח–קח) ברענגט ער דעם ספורטס אין "אוהל יעקב" 68: ברכת כהנים איז בטל געווארן צוליב שבתי צבי. ער שרייבט אז ארויפגיין אויפ'ן הר הבית איז אן איסור כרת, אז עס איז בעסער צו דאוונען פון ווייטן מיט כוונה, און מען זאל נישט וואוינען אין דער אלטער שטאט. ביי קבר רחל און מערת המכפלה זאל מען זיך אפהאלטן. מירון איז אנדערש, און דארט דערמאנט ער דעם איינפאל פון "ארום 50 יאר צוריק" און א חרם אויף 5 יאר.

אינעם צוגעלייגטן מאמר לייגט ער די אשמה אויף די רעליגיעזע מנהיגים וואס האבן געזאגט אז עס איז א מלחמת מצוה און "לא תעמוד על דם רעך". אינעם הוספה ברענגט ער אז היינט איז נישטא קיין רשות צו פירן מלחמה: עס איז נישטא קיין סנהדרין פון 71 (סנהדרין כ') און קיין מלך (רמב"ם מלכים א':ח', ה':א'). ער ברענגט אויך דעם נודע ביהודה אהע"ז 129 און דעם חתם סופר אהע"ז 118, און אז "לא תעמוד" איז נישט שייך ביי מלחמה (ב"ח און סמ"ע חו"מ 426; רדב"ז ג':627). דער מפתח ענינים פאסט צוזאם זיינע שיטות אין קורצע קעפלעך, למשל אז ס'איז א צרה פאר ישראל וואס דער כותל איז איבערגעגעבן געווארן (סי' צט).

וואס היסטאריקער זאגן: מאגיד, קרן־קרץ און מאיערס

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

שאול מאגיד שרייבט אז די הקדמה צו על הגאולה איז "אויף א געוויסן אופן א פארקירצטע נוסח פונעם גאנצן ווערק". ער לייענט דעם ספר אלס "פאליטישע טעאלאגיע": לויט אים נעמט דער רבי די פסיכאלאגיע פון חסידות פונעם חובות הלבבות און מאכט דערפון א פאליטישע טעאלאגיע. ער באצייכנט אים אויך אלס "אנטי־דיאלעקטיש", אז פון טומאה קען נישט ארויסקומען קדושה, און דאס שטעלט ער אנטקעגן הרב קוק. מאגיד באמערקט אז אין דער גאנצער הקדמה איז נישטא קיין איין ציון פונעם זוהר. דער קונטרס אליין, אבער, ברענגט יא דעם זוהר (למשל סי' סא און סי' קג).

מאגיד שרייבט אז ער האט נישט געקענט געפינען א מקור פאר דעם וואַרט, אזוי ווי עס איז פארמולירט אין דער הקדמה, אז דער שטן באקומט רשות צו טון ניסים. אינעם קונטרס אליין, אבער, שטעלט עס דער רבי אויף "הבא לטמא פותחין לו" (עבודה זרה נ"ה, סי' יד). מאגיד רופט אויך "אביסל שווער צו פארשטיין" די ערוועגונג פון עבודה זרה אויפ'ן הר הבית אין דער הקדמה, און ער טראכט עס מיינט אנטיקן אדער ארכעאלאגיע. אינעם קונטרס רעדט דער רבי פון בתי עבודה זרה און פון דעם צוזאג פונעם מיניסטעריום פון רעליגיעס זיי צו אפהיטן (סי' נ–נה).

די ראדיא־רעדע אין דייטשלאנד, וואס דער רבי דערמאנט אין H8, אידענטיפיצירט מאגיד מיט 30 יאנואר 1939, און ער האלט אז די ערוועגונג איז "ריין ריטארישׁ". ער פארגלייכט אויך מיט א "אידישן אנטיכריסט" און מיט אן איבערגעדרייטן קריסטליכן דיספענסאציאנאליזם. דאס זענען זיינע אייגענע פארגלייכן; דער רבי ניצט נישט אזעלכע אויסדרוקן.

מנחם קרן־קרץ ("הקנאי" 250, דורך מאגיד) דערציילט אז די תלמידים האבן אים אפגערעדט פון שרייבן צוליב זיין שוואכקייט. לויט דוד מאיערס' צוזאמענפאסונג פון קרן־קרץ, האט ויואל משה אין אנהייב "קוים געמאכט כוואליעס" אויסער סאטמאר, און ערשט נאך על הגאולה (1967) האבן זיינע געדאנקען "געכאפט א ביסל קראפט" אין דער חרדישער וועלט.

וואס איז נישט קלאר: ביבליאגראפיע, דאטומס און לייענונגען

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

וועגן "דברי יואל" איז דא נאר מאגידס באשרייבונג פון "9 דיקע בענד" און די ליסטע אין ויקיפעדיע. קיין מקור זאגט נישט וועג, וועג, און צי עס איז ארויסגעגעבן געווארן נאך דער הסתלקות. "דברי יואל" אויף ש"ס און "קונטרס חידושי תורה" דערמאנט נאר די ענגלישע ויקיפעדיע. די העברעאישע ויקיפעדיע דערמאנט "ויואל משה", "דברי יואל" און "שו"ת דברי יואל".

וועגן על הגאולה ועל התמורה ווייסן די מקורות פון דריי אויסגאבעס: אן עלטערע פון סענדער דויטש, Jerusalem Books 2003, און אשכנזי 2006. וועגן דער ערשטער אויסגאבע (דאטום, דרוקער, צאל בלעטער) ווייסט מען נישט. דער ציון פונעם מדרש איז רות רבה 7:11, אבער אין איין הערה גיט מאגיד 7:12.

ביי ויואל משה איז דא א מחלוקת וועגן ר' פנחס הירשפרונג ז"ל, צו וועמען דער מאמר לשון הקודש איז אנגעהויבן געווארן אלס תשובה. מאגיד רופט אים דער מנהל פון בית יעקב אין מאנטרעאל; ויקיפעדיע רופט אים דער "הויפט־רב פון מאנטרעאל". וועגן

דעם נאמען "ויואל משה": וויקיפעדיע זאגט אז עס איז א רמז אויף דעם רבינ'ס נאמען און אויף זיין זיידן ר' משה טייטלבוים, און מאגיד לייגט צו דעם מדרש (שמות רבה א':33) אז "ויואל" מיינט א שבועה.

ביים אויפנעמען פון על הגאולה: שמואל בוטעאך שרייבט אז די ענטפער פונעם עולם איז געווען "שטרענג", בשעת מאגיד האט נישט געפונען קיין ברייטע ארטאדאקסישע קריטיק. מאגיד'ס טעם: ויואל משה איז הלכה און מען קען עס אנגרייפן פון אינעווייניג, על הגאולה איז דרוש. דער אזויגערופענער "פערטער טענה" פון בוטעאך, וועגן קירכעס און מאשעען, שטימט נישט מיט דעם לשון פון ספר, וואס רעדט פון עבודה זרה וואס איז נישט אויסגעווארצלט געווארן און פונעם מיניסטעריום פון רעליגיעס. מאגיד'ס לייענונג, אז דער אמת'דיקער ציל זענען רעליגיעזע שותפים (אגודה, בעלזא, די קוק־שיטה), איז זיין אידענטיפיקאציע; דער ספר אליין רעדט נאר פון "הדתיים הנגררים אחריהם עם מנהיגיהם".

דער גאנג פון דער ראיה

דער גאנג פון דער ראיה אין "על הגאולה ועל התמורה"

1. דער מדרש רות רבה (7:11) זאגט: אמאל האט מען געלויבט אויף דער גאולה, און "ועכשיו" אויף דער תמורה, דאס הייסט דער עגל. דער רבי פרעגט 5 קשיות און באשליסט אז דער מדרש איז א משל (הקדמה H1).

▼

2. לויט דעם רמב"ן און אנדערע ראשונים האט כלל ישראל נישט געמיינט דעם עגל אלס עבודה זרה; מען האט געזוכט א מנהיג אנשטאט משה רבינו. פונדעסטוועגן איז ס"מ אריין אינעם עגל, און דער לויב וואס האט געהערט צום אייבערשטן איז אריבער אויף דער תמורה (H2–H3).

▼

3. "ועכשיו" מיינט עקבתא דמשיחא. דעמאלט קומט ס"מ אין א צורה פון ניסים און הצלה, אלס א נסיון פונעם אייבערשטן, אזוי ווי דער חזקוני ברענגט ביי א נביא שקר (H4).

▼

4. אן ארט וואו די שכינה קען נישט רוען, האט נישט קיין הייליגן נס. לויט דעם פרי מגדים און דעם ט"ז איז א נצחון אין מלחמה בכלל נישט קיין ענין פון נס, און ניסים טוט דער אייבערשטער נאר פאר צדיקים, סיידן זיי קומען דורך ס"מ און צום שלעכטן (H5–H6; סי' ה–יג).

▼

5. אמונה שטייט נישט אויף אותות (רמב"ם, הלכות יסודי התורה פרק 8). דעריבער "אין להתפעל מנסים לבד" (סי' כג–לב).

▼

6. דערפון: מען טאר נישט געבן קיין לויב און חיזוק, נישט אין דיבור, נישט אין מעשה און נישט אין מחשבה. הלל אויף דעם איז אסור, און ברכת הגומל זאגט מען אן "שעשה לי נס" (סי' לד–לה, קט–קטו).

▼

7. פסקים למעשה: נישט גיין צום כותל און צו די נייע ערטער פונעם כיבוש, אבער מירון איז אנדערש (סי' פח–קח). די אשמה פאר די מלחמה פאלט אויף די רעליגיעזע מנהיגים וואס האבן זי געשטיצט (צוגעלייגטער מאמר).

▼

8. דער סוף: אין דעם דור פון דער תמורה וועלן מיר זוכה זיין צו דער גאולה, ווייל מיר האבן נישט קיין אנדער עצה (סי׳ קכה).

שיטות אין פארגלייך

ווער האט געשריבן די הקדמה (און דעם קונטרס) פון ״על הגאולה ועל התמורה״?

ווער	שיטה	מקור
דער רבי אליין	די הקדמה האט ער אליין געשריבן, מיט מי און ביי שוואכן געזונט. דעם קונטרס האבן תלמידים פארשריבן פון זיין מויל, און ער האט עס איבערגעקוקט.	על הגאולה, הקדמה H18
סאטמארער מקורות (לויט מאגיד)	די הקדמה איז פאר אים געשריבן געווארן; ער האט זי געלייענט און מסכים געווען.	מאגיד, ז׳ 4
חנניה גראנער, פון זיין זיידן ר׳ ישראל מאיר גאלדבערג	אויך די הקדמה האבן תלמידים פארשריבן פון זיינע שמועסן; ער האט זי געלייענט און אונטערגעשריבן.	מאגיד, ז׳ 137
מנחם קרן־קרץ (דורך מאגיד)	א פשרה: תלמידים האבן פארשריבן די שבת־שמועסן וועגן דער מלחמה, און ער האט געשריבן די הקדמה.	Ha-Kana'i 250; מאגיד, ז׳ 4
ענגלישע וויקיפעדיע	1967, ״מיט נ. י. מייזעלס״ (נאר דארט דערמאנט).	ענגלישע וויקיפעדיע, Joel Teitelbaum
סימנים פונעם ספר אליין	אייניגע סימנים זענען ״מכתי״ק״; אנדערע ווייזן אויף מינדליכע שמועסן (סעודה שלישית פ׳ שלח; שבועות ״העל״ט״).	סי׳ מח, נב, צח, קיא, קיח, קכא ואילך; סי׳ לו, פא

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
1887	דער סאטמארער רבי זצ״ל וועלט געבוירן (לויט מאגיד)
תרח״ץ / 1938	אין רומעניע וועלט די גזירה פון גאגא בטל; דער רבי האט דעמאלט געדרשׁנט א ווארענונג (על הגאולה, סי׳ לו)
30 יאנואר 1939	די ראדיא־רעדע אין דייטשלאנד וואס דער רבי דערמאנט אין דער הקדמה (H8); דעם דאטום גיט מאגיד
1956	דער כיבוש פון סיני, וואס דער רבי רופט א פראוואקאציע (הקדמה H9)
שבועות תשי״ז / 1957	א ווארענונג געדרוקט אין ״דברי תורה״, לויט דעם רבינ׳ס ציון אין על הגאולה (סי׳ פו)
תמוז 1958	א ארטיקל אין ״המאור״, וואס מאגיד ציטירט דורך קרן־קרץ
1958 / 1959 / 1960 / 1961 (?)	ויואל משה. ערשטע אויסגאבע ראש השנה 1959 (לויט דויטש ביי מאגיד), צווייטע 1961; ווי׳קיפעדיע זאגט 1958 אדער 1961; מאגיד ציטירט אויך א 1960 אויסגאבע
פרשת פנחס תשכ״ז / 1967 (?)	די הקדמה פון על הגאולה ועל התמורה וועלט געחתמ׳ט אין ברוקלין (לייענונג פונעם דאטום נישט זיכער)
ב׳ דר״ח אלול (תשכ״ז?)	דער קונטרס וועלט פארענדיגט; דאס יאר אינעם קאלאפאן איז א רמז וואס איז אין סקען נישט לייענבאר

דאטום	געשעעניש
1968 / 1969 (?)	"התקופה הגדולה" פון הרב מנחם כשר
23 פעברואר 1968	דער רבי באקומט א סטראוק (לויט ענגלישע ווי‌קי‌פעדיע)
1979	דער רבי ווערט נסתלק (לויט מאגיד)
2002	"עלה נעלה" פון הרב שלמה אבינר
2003	על הגאולה ועל התמורה, Jerusalem Books, ברוקלין (ציטירט ביי מאגיד)
תשס"ו / 2006	א נייע פאררי‌כטע אויסגאבע פון על הגאולה, ברוקלין (ר' אפרים יוסף דוב אשכנזי)
2012	"אגרת מנא חכם" פון יואל כהן
2015	"ויואל משה הבהיר", ברוקלין, סענדער דויטש
2024	אן ענגלישער אויסצוג "Teachings from the Satmar Rebbe" פון דברי יואל און ויואל משה

ווערטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
קונטרס	א קלענערער חיבור אדער ביכל. דער רבי אליין רופט "על הגאולה ועל התמורה" א קונטרס, און אויך "קונטרס חידושי תורה" ווערט אזוי גערופן.
שו"ת (שאלות ותשובות)	א זאמלונג פון שריפטליכע הלכה־תשובות וואס א פוסק ענטפערט אויף שאלות וואס מען שיקט אים. "שו"ת דברי יואל" איז דעם רבינ'ס זאמלונג תשובות.
דרוש	א דרך פון לערנען דורך דרשות, מדרשים און רמזים, נישט דורך א טרוקענעם הלכה־שקלא וטריא. לויט מאגיד איז "על הגאולה ועל התמורה" געשריבן מערסטנס אין דרוש, אנדערש ווי ויואל משה.
קילוס	לויב און געזאנג צום אייבערשטן. דער מדרש זאגט אז אמאל האט מען געלויבט אויף דער גאולה און יעצט אויף דער תמורה.
תמורה	אן אויסטויש, א פארביטונג. אין מדרש רות רבה (7:11) מיינט עס דעם עגל, וואס איז געקומען אנשטאט דעם כבוד פונעם אייבערשטן. אין סי' קכה טייטשט עס דער רבי אויך אלס חליפין.
ס"מ (סמאל)	דער כח הטומאה און דער שטן. לויט פרקי דרבי אליעזר און תרגום יונתן איז ער איין אינעם עגל.
נסיון	א פרובע פון אמונה פונעם אייבערשטן. דער רבי ברענגט דעם חזקוני אז דער אייבערשטער גיט כח צום רוח הטומאה כדי צו פרובירן, אזוי ווי ביי א נביא שקר.
עקבתא דמשיחא	די לעצטע צייט פאר דעם קומען פון משיח. דער רבי לערנט אז דאס ווארט "ועכשיו" אינעם מדרש מיינט די תקופה.
שלש שבועות	די דריי שבועות פון כתובות קי"א וואס דער רבי האט ערקלערט אין ויואל משה. אין דער הקדמה צו על הגאולה שרייבט ער אז די מדינה איז עובר אויף זיי, און ער ציטירט ויואל משה אז דאס איז יהרג ואל יעבור.
יהרג ואל יעבור	אן איסור אזוי שטרענג אז מען דארף זיך לאזן הרג'ענען אבער נישט עובר זיין. דער רבי ניצט דעם באגריף ביי די שבועות, ביי עבודה זרה, און (לויט דעם מהר"ם שיק) ביים אריינגיין אין געבייעין פון מינים.
ברכת הגומל	די ברכה פון הודאה נאך א הצלה. לויט דעם רבין (סי' לד–לה) מעג מען זי זאגן, אבער נישט מיט "שעשה לי נס" און נישט מיט א הויכן קול.
מכתי"ק (מכתב יד קדשו)	א באצייכענונג אויף אייניגע סימנים אין על הגאולה ועל התמורה, אז זיי זענען פון דעם רבינ'ס אייגענע האנטשריפט (למשל סי' מח, צח, קיא, און פון קכא ביזן סוף).

באגריף	ערקלערונג
אור החיים הקדוש	דער פירוש אויף דער תורה פון רבי חיים בן עטר ז״ע. לויט מאגיד ציטירט אים דער רבי אסאך, סיי אין ויואל משה און סיי אין דברי יואל.
מגדל עוז (להיעב״ץ)	א ספר פון דעם יעב״ץ ז״ע. א שטיק דערפון איז איבערגעדרוקט אין א הוספה צו על הגאולה ועל התמורה, ווען ״הצלחה״ וואס ווערט געגעבן צו מעשה שטן כדי צו פרובירן די ערליכע.
מן המיצר	דער ספר פון הרה״ג ר׳ מיכאל בער ווייסמאנדל ז״ל. דער רבי רופט אים ״ידידי ר׳ מיכאל דוב״ און ברענגט אים אין דער הקדמה (H8) און אין סי׳ מד–מט.

מקורות פון דעם קאפיטל

• על הגאולה ועל התמורה, ברוקלין תשס״ו (2006): שער־בלעטער, הקדמה, סימנים א–קכה, הוספת היעב״ץ, צוגעלייגטער מאמר, הוספה, מפתח

• ויואל משה (ציונים אין על הגאולה: מאמר שלש שבועות א׳:90, א׳:111, א׳:155, סי׳ 175 א.א.וו.)

• שו״ת דברי יואל, תשובה 132 (ציטירט בי״ מאגיד)

• Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum (UC Press/Luminos, 2026)

• מנחם קרן־קרץ, הקנאי (דורך מאגיד)

• סענדער דויטש, בוצינא קדישא 359–363 (דורך מאגיד)

• David N. Myers, "On 'The Most Anti-Zionist Text'", JQR blog

• Shmuley Boteach, "The Satmar Rebbe and Zionism", Arutz Sheva

• Wikipedia: "Joel Teitelbaum", "Vayoel Moshe"

• ויקיפעדיע העברית: ״יואל טייטלבוים״

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• וועו, ווי און דורך וועמען זענען געדרוקט געווארן די ״9 דיקע בענד״ פון דברי יואל, און צי זיי זענען צונויפגעשטעלט געווארן נאך דער הסתלקות פון זיינע דרשות?

• וויפיל בענד פילט שו״ת דברי יואל? די צאל ״2 בענד״ איז נישט באשטעטיגט, און מען ציטירט נאר תשובה 132.

• וועו האט טאקע געשריבן די הקדמה צו על הגאולה ועל התמורה: דער רבי אליין, ווי ער שרייבט, אדער תלמידים פון זיינע שמועסן, ווי סאטמארער מקורות און גראנער דערציילן? און וואס איז געווען דער חלק פון נ. י. מייזעלס, וואס ווערט דערמאנט נאר אין וויקיפעדיע?

• וועו און ביי וועמען איז געדרוקט געווארן די ערשטע אויסגאבע פון על הגאולה, און וואס איז דאס יאר אינעם רמז פונעם קאלאפאן (״ב׳ דר״ח אלול״)?

• וואס איז דער שייכות צווישן ״דברי תורה״ (שבועות תשי״ז, ויחי), וואס דער רבי ציטירט אליין, און דער שפעטערדיקער סעריע ״דברי יואל״?

קאפיטל 13

א פארגלייך מיט אנדערע גדולי ישראל

אין דעם קאפיטל:

דער מאשטאב פון פארגלייך · חסידישע מנהיגים · ליטווישע גדולים · רעליגיעזע ציוניסטן · עדה החרדית און נטורי קרתא

דער מאססטאב פון פארגלייך

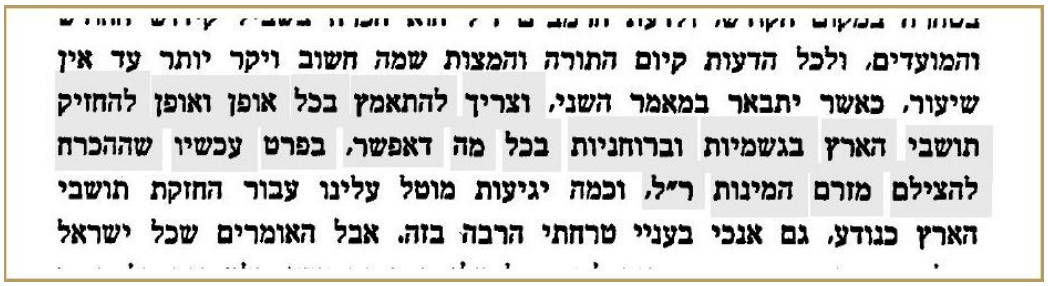
דער רבי און די אנדערע גדולים

אין דעם קאפיטל וועלן מיר שטעלן די שיטה פונעם בעל ויואל משה, דער סאטמארער רבי רבי יואל טייטלבוים זכרונו לברכה, לעבן די שיטות פון אנדערע גדולי ישראל: חסידישע, ליטווישע, פון די מזרחיסטן, און פון די קנאים פון ירושלים. צום ערשט, א מאססטאב פונעם רבי'ן אליין. אין מאמר ישוב ארץ ישראל, ווי דער פראפעסאר שאול מאגיד טייטשט עס איבער, שרייבט דער רבי אז ער איז נישט געקומען פסק'ענען אין דער זאך, ווייל ווער איז ער דאס צו טון. ער שטעלט פאר זיין ארבעט אלס א הסבר פון די ראשונים און אחרונים. פונדעסטוועגן שרייבט ער אויך, אז אפילו אסאך וואס לערנען תורה פארשטייען נישט ריכטיג די פוסקים איבער ישוב ארץ ישראל. מאגיד לערנט אז דאס איז געצילט געווען אויף דעם רבי'נס אייגענע חרדישע חברים, וואס אין די 1950ער יארן האבן זיי שוין מיטגעהאלפן בויען די מדינה.

וואס אלע טיילן

פאר די מחלוקות, דאס וואס מען איז מסכים. אין ספר ויואל משה, אין מאמר שלש שבועות, סימן כ"ג, שרייבט דער רבי:

> **וצריך להתאמץ בכל אופן ואופן להחזיק תושבי הארץ בגשמיות וברוחניות בכל מה דאפשר, בפרט עכשיו שההכרח להצילם מזרם המינות ר"ל**
>
> **ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' כ"ג**
>
> **טייטש:** און מען דארף זיך מתאמץ זיין אויף יעדן אופן און אופן אונטערצושטיצן די איינוואוינער פון ארץ ישראל אין גשמיות און אין רוחניות מיט אלעס וואס איז מעגליך, בפרט יעצט, ווען עס איז א הכרח זיי צו ראטעווען פונעם שטראם פון מינות, רחמנא ליצלן.
>
> **ביאור:** דער רבי ז"ל שרייבט דאס אין סימן כ"ג פון מאמר שלש שבועות, און לייגט צו אז ער אליין האט זיך אסאך געמוטשעט אין דעם ענין. אינעם זעלבן סימן טענה'ט ער שארף קעגן די וואס זאגן או אלע אידן זאלן ארויפגיין, און שרייבט או מען האט דעם ענין געגעבן דעם נאמען "חיבת הארץ" כדי צו פארפירן די בריות. דער ציטאט ווייזט או די החזקה פון די תושבי הארץ איז א חיוב אויך ביי אים, און או די מחלוקת מיט אנדערע איז נישט אויף אהבת הארץ נאר אויף דער תנועה און דער מלוכה.

והמועדים, ולכל הדעות קיום התורה והמצות שמה חשוב ויקר יותר עד אין
שיעור, כאשר יתבאר במאמר השני, וצריך להתאמץ בכל אופן ואופן להחזיק
תושבי הארץ בגשמיות וברוחניות בכל מה דאפשר, בפרט עכשיו שההכרח
להצילם מזרם המינות ר"ל, וכמה יגיעות מוטל עלינו עבור החזקת תושבי
הארץ כנודע, גם אנכי בעניי טרחתי הרבה בזה. אבל האומרים שכל ישראל

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

דאס הייסט, מען דארף זיך מתאמץ זיין אויף יעדן מעגלעכן אופן צו שטיצן די איינוואוינער פון ארץ ישראל, אין גשמיות און אין רוחניות, בפרט יעצט, כדי זיי צו ראטעווען פונעם שטראם פון מינות. אין מאמר ישוב ארץ ישראל שרייבט ער, אז יעדער קען מקיים זיין די מצוה פון ישוב ארץ ישראל דורכן שטארקן תורה דארט, בפרט דעם חינוך פון קינדער. אין סימן ט' פסק'נט ער אז די הלכה איז ווי רבי זירא, אז יחידים מעגן ארויפגיין אפילו היינט. אהבת ארץ ישראל איז געמיינזאם. די צעשיידונג איז איבער דער באוועגונג און דער מדינה.

אפילו צדיקים ווערן געטאדלט

דא איז זיין שארפסטע שורה. אין דער הקדמה שרייבט ער, אז אפילו ערליכע אידן וואס האבן געקעמפט קעגן די ציוניסטן איבער כפירה, זענען געוואקסן געווארן פונעם עיקר פונעם ציוניסטישן געדאנק: פאליטישע הערשאפט פאר משיח. אין סימן ע"ז שרייבט ער, אז אפילו ווען יעדער מיטגליד פון דער רעגירונג וואלט געווען ווי די תנאים און אמוראים, איז נעמען הערשאפט פארן צייט דחיקת הקץ. דאס הייסט, דרוקן דעם קץ, צווינגען די גאולה פאר איר צייט. ער שרייבט אויך, אז כמעט רוב כלל ישראל האבן מיטגעהאלפן אין די מעשים. מאגיד לייגט צו א הערה, אז דער רבי מיינט לכאורה אגודת ישראל. די אידענטיפיקאציע איז מאגיד'ס פשט, נישט דעם רבי'נס ווערטער.

חסידישע מנהיגים

דער מונקאטשער רבי

צווישן די חסידישע רביים איז דער נאענטסטער אין שיטה געווען דער מונקאטשער רבי, רבי חיים אלעזר שפירא זכרונו לברכה, דער בעל מנחת אלעזר. רעפערענץ־ווערק באשרייבן אים אלס א קעגנער סיי פון דער פאליטישער ציונות און סיי פון אגודת ישראל. זיי זענען נישט מסכים איבער זיין געבורט־יאר, און צי ער איז נפטר געווארן דעם 12טן אדער דעם 13טן מאי 1937. אין 1930 איז ער געווען אין ארץ ישראל 13 טעג, און ער האט דארט געגרינדעט א געגנט, בתי מונקאטש. אונזערע מקורות ברענגען די געמיינזאמע קעגנערשאפט, אבער קיינער פון זיי פארגלייכט נישט זיינע טענות מיט די פון ספר ויואל משה. די ענלעכקייט קען מען נאר זאגן אויף יענעם שטאפל.

בעלז און אגודה

דער בעלזער רב, רבי אהרן ראקח זכרונו לברכה, איז אנטלאפן דורך אונגארן און אנגעקומען קיין ארץ ישראל אנהייב 1944. די מקורות זענען חלוק צווישן יאנואר און פעברואר. ער האט פארלוירן זיין גאנצע פאמיליע. רעפערענץ־ווערק ברענגען, אז נאך דער מלחמה איז ער געווארן באמערקבאר מקרב צו מאדערנע און אפילו נישט־ארטאדאקסישע אידן. בעלז האט שפעטער פארנומען אן ארט אין דער פירערשאפט פון אגודת ישראל, און איז געווען פארטראטן אין דער כנסת. די אגודה אליין, וואס איז געגרינדעט געווארן אין 1912 אלס א דאך פאר שומרי תורה ומצוות וואס זענען געווען קעגן ציונות, ווערט באשריבן אין רעפערענץ־ווערק אז נאך דער מלחמה האט זי זיך געטוישט פון אנטי־ציוניסטיש צו נישט־ציוניסטיש, און זיך אנגעשלאסן אין רוב רעגירונגען פון מדינת ישראל. דער רבי, אין סימן פ"ז, שרייבט אז יעדער מיטגליד פון דער כנסת איז א פולער שותף אין אלע אירע מעשים.

בעלז און אגודה

מנהיג	צו ציונות	צו דער מדינה
סאטמאר	קעגן	קיין באטייליגונג
מונקאטש	קעגן, אויך קעגן אגודה	פארשטארבן 1937
בעלז נאכן קריג	מער אינקלוסיוו	דורך אגודה
אגודה נאך חורבן	נישט-ציוניסטיש	אין רוב רעגירונגען

2009-12-25 · אבישי טייכר · Photo: Wikimedia Commons · CC BY 2.5

גער, וויזשניץ, ליובאוויטש

דער גערער רבי, רבי ישראל אלטער זכרונו לברכה, דער בית ישראל, איז געווען דער פארזיצער פון דער אגודה'ס מועצת גדולי התורה. וועגן וויזשניץ זאגן אונזערע מקורות נאר אז אירע רביים נעמען אנטייל אין דער פירערשאפט פון דער אגודה. וועגן באבוב, און וועגן דעם ליובאוויטשער רבי, רבי מנחם מענדל שניאורסאהן, זאגן די פארהאנענע מקורות גארנישט אויף די שאלה, דעריבער רעדן מיר נישט אין זייער נאמען. וועגן דעם פריערדיגן ליובאוויטש ווייסן מיר מער. דער רבי רש"ב האט ארויסגעגעבן קונטרס ומעין אין 1903, און געווארנט אז נאציאנאליזם וועט פארבייטן די תורה אלס דער יסוד פון דער אידישער אידענטיטעט. אין מאמר ישוב ארץ ישראל, לויט מאגיד, ברענגט דער רבי פון די תשובות פונעם רש"ב, תורת שלום, אז נישט ארויפגיין איז נישט קיין עבירה.

גער, וויזשניץ, ליובאוויטש
ר' ישראל אלטער, בית ישראל
קונטרס ומעין 1903
תורת שלום אנגעפירט

ליטווישע גדולים

בריסק

לויט רעפערענץ־ווערק האט רבי חיים סאלאווייטשיק פון בריסק געזען אין ציונות א באוועגונג צו פארבייטן אידישקייט מיט נאציאנאליזם. מען ברענגט פון אים, אז די ציוניסטן האבן שוין געוואונען דערמיט וואס זיי האבן געבראכט אידן זיך צו זען אלס א פאלק. זיין זון, דער בריסקער רב, רבי יצחק זאב זכרונו לברכה, איז באקאנט דערמיט וואס ער האט געהאלטן מען זאל נישט אנטייל נעמען אין דער פאליטישער סיסטעם פון מדינת ישראל. האט ער זיך געשטיצט אויף די שלש שבועות, ווי דער רבי טוט? די פארהאנענע מקורות זאגן נישט, און מיר לאזן די שאלה אפן.

ר' אלחנן וואסערמאן

נאענט אין תוכן איז רבי אלחנן וואסערמאן השם יקום דמו, דער מחבר פון ספר עקבתא דמשיחא, וועלכער איז דערמארדעט געווארן אין קאוונע אין 1941, הגם ער איז געווען א פירער פון אגודה. לויט די ענציקלאפעדיעס האט ער געהאלטן אז די גאנצע ציונות איז כפירה, אפילו מזרחי. ער איז געווען קעגן א אידישע מדינה אפילו ווען זי וואלט געפירט געווארן לויט די דינים פון דער תורה, און ער

האט אנגערופן דעם רעליגיעזן נאציאנאליזם עבודה זרה בשיתוף, א עבודה זרה וואס פארבינדט השם'ס נאמען מיט כפירה. דער רבי ברענגט אויך דעם ענין פון שיתוף. ער שרייבט אז אמונה אין דער מדינה און אמונה אין דער תורה קענען נישט וואוינען אין איין מענטש. אבער אין דעם חורבן זענען זיי חלוק. מען דערציילט אז רבי אלחנן האט אנגעוויזן אויף די עבודה זרות פון נאציאנאליזם און סאציאליזם, בשעת דער רבי ווייזט אן אויף דעם וואס מען איז עובר געווען אויף די שבועות.

מחלוקת מיטן אבני נזר

דער פוסק מיט וועמענס שיטה דער רבי האנדלט דאס מערסטע איז דער אבני נזר פון סאכאטשאוו. פון רש"י'ס וועדטער, ביד חזקה, האט ער ארויסגעלערנט אז די שבועה נישט ארויפצוגיין בחומה, ווי א וואנט, אלע צוזאמען, איז נאר וועז מען טוט עס אן רשות פון די אומות. אין סימן ט"ז ענטפערט דער רבי פון יציאת מצרים, וואו פרעה האט געבעטן די אידן זיי זאלן ארויסגיין, און פונדעסטוועגן רופט עס די תורה א יד חזקה:

> **וצריך לומר ע"כ דבכל מה שהאדם מפציר ומתחזק הן אם על ידי תחנונים מרובים והן על ידי פעולות אחרות, שיש בהן התחזקות נקרא יד חזקה**
>
> **ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' ט"ז (זע אויך קאפיטל 5)**

— דאס הייסט, אלעס וואס א מענטש דרוקט אויף, אפילו דורך א סך בעטן, הייסט א יד חזקה. וועגן די שיטות פון דעם חזון איש און פון רבי משה פיינשטיין זכרונו לברכה אויף ציונות, זאגן אונזערע מקורות גארנישט.

רעליגיעזע ציוניסטן

הרב קוק: גוטס דורך שלעכטס?

די טיפסטע מחלוקת איז מיט רבי אברהם יצחק הכהן קוק, דער הויפט־רב פון 1924. ער האט געזען אין ציונות א שטאפל אין א באהאלטענעם פלאן פון אויבן, מיט א הייליגן ניצוץ אינעווייניג אין די פרייע חלוצים. דער פראפעסאר שאול מאגיד ווייזט אן אז דער רבי דערמאנט קיינמאל נישט רבי קוק'ס נאמען אין קיינעם פון ביידע ספרים, נאר אין א תשובה אין שו"ת דברי יואל, וואס איר תוכן האבן מיר נישט. מאגיד שטעלט אוועק דעם חילוק אזוי: די שיטה פון רבי קוק'ס שולע האלט אז גוטס קען קומען דורך שלעכטס. אין ספר על הגאולה ועל התמורה ברענגט דער רבי דעם פסוק, מרשעים יצא רשע, פון די רשעים קומט ארויס רשעות. שלעכטס ברענגט נישט ארויס קיין גוטס. וועגן רבי צבי יהודה קוק האבן אונזערע מקורות נישט קיין שום תוכן.

הרב קוק: גוטס דורך שלעכטס?

קען ישועה קומען דורך רשעים?

▼

הרב קוק: א פונק פון קדושה

▼

דער רבי: מרשעים יצא רשע

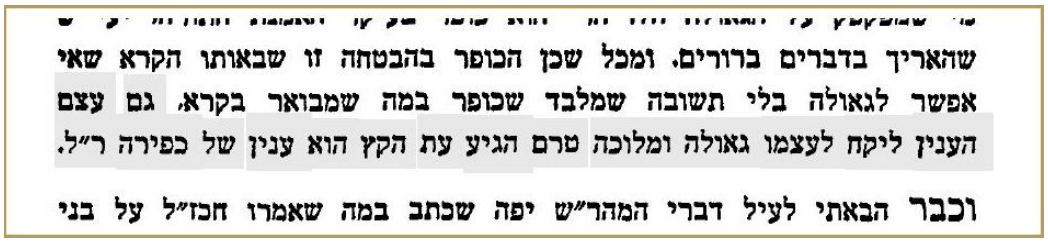
▼

שלעכטס ברענגט נישט קיין גוטס

הרב כשר: התקופה הגדולה

רבי מנחם מנדל כשר, דער מחבר פון תורה שלמה, האט געשריבן ספר התקופה הגדולה, וואס איז דאטירט 1968 אדער 1969. מאגיד רופט עס בעיקר א ווידערלעגונג פון ספר ויואל משה, הגם עס דערמאנט קיינמאל נישט דעם רבי'ן מיטן נאמען. זיין הויפט־טענה איז אז די מדינה איז אתחלתא דגאולה, דער אנהייב פון דער גאולה. אין סימן מ"ב האט דער רבי שוין פריער געשריבן:

> **גם עצם הענין ליקח לעצמו גאולה ומלוכה טרם הגיע עת הקץ הוא ענין של כפירה ר"ל**
>
> **ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' מ"ב**
>
> **טייטש:** אויך דער עצם ענין, צו נעמען פאר זיך אליין גאולה און מלוכה איידער עס איז אנגעקומען די צייט פונעם קץ, איז א ענין פון כפירה, רחמנא ליצלן.
>
> **ביאור:** אין סימן מ"ב שטעלט דער רבי ז"ל אוועק אז א גאולה אן תשובה איז נישט מעגליך, און אז דאס נעמען די גאולה מיט די אייגענע הענט איז אליין כפירה, נישט נאר אן עבירה. אין סימן מ"ה לייגט ער צו אז הצלחה איז קיין ראיה ("הבא לטמא פותחין לו"), און אז אפילו ביים דור פון בר כוכבא, וואס זענען געווען צדיקים גמורים, איז די דחיקת הקץ געווען "רע ומר יותר מכל העבירות". אין די געלערנטע חלקים פון ויואל משה ניצט דער רבי דעם לשון "אתחלתא דגאולה" נאר אויף דער בשורה פון אליהו אדער משיח, נישט אלס לשון פון די קעגנער.

שהאריך בדברים ברורים. ומכל שכן הכופר בהבטחה זו שבאותו הקרא שאי
אפשר לגאולה בלי תשובה שמלבד שכופר במה שמבואר בקרא, גם עצם
הענין ליקח לעצמו גאולה ומלוכה טרם הגיע עת הקץ הוא ענין של כפירה ר"ל.

וכבר הבאתי לעיל דברי המהר"ש יפה שכתב במה שאמרו חכז"ל על בני

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

— דאס הייסט, דאס אליין צו נעמען פאר זיך גאולה און מלוכה פאר דעם קץ, איז שוין א ענין פון כפירה. אין סימן מ"ה לייגט ער צו אז הצלחה באווייזט גארנישט, ווייל ווער עס קומט זיך מטמא צו זיין, עפנט מען אים. ווייל ספר ויואל משה איז ערשט ארויס פריער, האבן די שטיקער געענטפערט אויף פריערדיגע טוענים, נישט אויף רבי כשר.

התקופה
הגדולה

פרקי התבוננות במצב האומה וארצנו הקדושה בשעה זו
ובירור מקיף על דרכי הגאולה וסימניה,
על יסוד דברי חז"ל, ספרי הראשונים והאחרונים

בסייעתא דשמיא
ע"י
מנחם מ. כשר

ובסופו מוסף ספר
קול התור

פרקי גאולה מאת הגאון המקובל ר' הלל משקלוב זצ"ל
בו חזון נפלא של רבו הגר"א זצ"ל
המפיץ אור בהיר על מאורעות תקופתנו

הוצאת מכון "תורה שלמה" ירושלים תובב"א, תשס"א

Title page: HaTekufah HaGedolah · scan HebrewBooks.org

ר' יששכר שלמה טייכטאל

רבי יששכר שלמה טייכטאל פון פישטיאן, אויך פון דער אונגארישער ארטאדאקסיע, האט צום ערשט געהאלטן די געוועלטיכע שיטה דארט. דער חורבן האט אים געברענגט, אין ספר אם הבנים שמחה, וואס איז ארויס אין 1943, צום מסקנא אז די אידן זענען נישט אויסגעלייזט געווארן ווייל זיי זענען נישט צוריקגעקומען בויען דאס לאנד. דער פארשער יצחק הערשקאוויץ טענה'ט אז זיין איבערדריי האט זיך שוין אנגעהויבן אין די 1930ער יארן. דער רבי האט ארויסגעלערנט פונקט דאס פארקערטע. רבי טייכטאל איז נפטר געווארן אויף א טראנספארט אין יאנואר 1945, בשעת דער רבי איז געראטעוועט געווארן. קיין שום מקור ווייזט נישט אז זיי האבן זיך געטענה'ט איינער מיטן אנדערן. אין אונזער צייט האט הרב שלמה אבינר געשריבן עלה נעלה קעגן מאמר שלש שבועות. מאגיד זעט אין אזעלכע ווידערלעגונגען ווי ערנסט די ארטאדאקסישע וועלט האט געמען דעם רבי'ן.

עדה החרדית און נטורי קרתא

ירושלים: די עדה

אין ירושלים האט דער רבי געפונען זיינע שטארקסטע נאכפאלגער. די עדה החרדית, וואס איז געגרינדעט געווארן אין 1918 דורך רבי יוסף חיים זאנענפעלד און רבי יצחק ירוחם דיסקין, האט אים געמאכט פאר איר נשיא פון 1951, און פאר איר הויפט־רב פון 1953 ביז 1979, הגם ער האט געוואוינט אין אמעריקע. לויט די ענציקלאפעדיעס האלט די עדה פון ספר ויואל משה אלס איר מאססטאב. זי פארבאט צו שטימען ביי די וואלן פאר דער כנסת און צו נעמען געלט פון דער מדינה. נטורי קרתא, וואס איז געגרינדעט געווארן אין 1938, הגם טייל מקורות זאגן 1937, דורך רבי עמרם בלוי און רבי אהרן קצנלנבויגן, שטאמט פון ליטווישע און נישט פון חסידישע קרייזן. זי בויט זיך אויך בעיקר אויף די שלש שבועות.

ירושלים: די עדה

דאטום	געשעעניש
1903	קונטרס ומעין
1912	אגודה געגרינדעט
1918	עדה החרדית געגרינדעט
1951	דער רבי נשיא העדה
1961	ויואל משה

וואו מען שיידט זיך

פונדעסטוועגן גייען סאטמאר און נטורי קרתא באזונדערע וועגן. נאך דער קאנפערענץ אין טעהעראן אין 2006, האבן סאטמאר און די עדה זיך אפגעזאגט פון נטורי קרתא. אין 2023 האט דער רבי זלמן לייב טייטלבוים שליט"א אנגערופן זייער באזוך אין דזשענין א שרעקליכער חילול השם, א פארשוועכונג פון השם'ס נאמען. מאגיד שרייבט אז דער רבי האט קיינמאל נישט געהאלטן מען זאל שאטן אידן אדער פיזיש קעמפן קעגן ציונות, נאר זיך אינגאנצן אפזאגן דערפון. אין ספר על הגאולה שרייבט דער רבי אז מיר דארפן פשוט ווארטן אויף משיח. דער היסטאריקער מנחם קרן־קראץ, וואס מאגיד ברענגט, באשרייבט דעם רבי'ן ערב 1967 ווי זייער צעטראגן און באזארגט פאר די איינווואוינער פון ארץ ישראל, ווי ער האט צונויפגענומען תפילות און געשיקט געלט.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0 · Yossi718 · 2015-07-20

געמיינזאם און צעשיידט

אלזא, וואס איז געמיינזאם, און וואו גייען זיי זיך פונאנדער? אלע לערנען די זעלבע גמרא אין כתובות, און אלע האבן ליב ארץ ישראל און איר תורה. זיי גייען זיך פונאנדער אין ווי ווייט די שבועות גייען, צי מיט אדער אן רשות פון די אומות. זיי גייען זיך פונאנדער צי די מצוה פון ישוב ארץ ישראל לויט'ן רמב"ן איז א חיוב אויך היינט, וואס דער רבי שטעלט אקעגן דעם רמב"ם און רש"י. זיי גייען זיך פונאנדער צי א ישועה קען קומען דורך מענטשן וואס זענען ווייט פון תורה, און צי מען טאר זיך באטייליגן אין דער מדינה. דער פראפעסאר שאול מאגיד ברענגט ארויס אז קעגן ציונות זיין איז כמעט געווען די געווענליכע שיטה ביי די חרדים פאר דער מלחמה. דעם רבי'ס שאלה נאך 1967 איז געווען, פארוואס אזויפיל האבן זיך אפגערוקט פון זייער שטעל. די תירוצים וועלן מיר אפוועגן אין קאפיטל 20.

געמיינזאם און צעשיידט
כתובות קי"א ע"א
רמב"ן, רמב"ם, רש"י
פאר דעם קריג כמעט אלגעמיין

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

ווי דער רבי ז"ל ענטפערט אויף די טענות פון די וואס האבן זיך אנגעשלאסן

(וואס דער רבי שרייבט)

אין די שפעטערע סימנים פון מאמר שלש שבועות נעמט דער רבי ז"ל דורך איינס נאכן אנדערן די טענות וואס מען האט געבראכט פאר דער מדינה. אויף דער טענה אז די אומות האבן געגעבן רשות דורך א רוב דעות, פרעגט ער אין סימן פ"ו צי די אומות האבן דען א דין פון סנהדרין צו פסקענען וואס אידן זאלן טון. דארט שרייבט ער אויך אז ביי דער לעצטער זיצונג האט מען אפגעשטימט אן אפוטרופסות און אז די ציוניסטן האבן עס נישט באאכטעט. דאס איז זיין טענה, וואס אונזערע מקורות האבן נישט באזונדער נאכגעקוקט. אין סימן ס"ח שרייבט ער אז "רשות המלכים" ביים רמב"ן מיינט נאך ביאת המשיח.

אויף דער טענה אז די אומות האבן אליין געבראכן זייער שבועה און אידן זענען דערמיט פטור, ענטפערט ער אין סימן ע"ה "הבל הבלים": די שבועות זענען נישט אפהענגיג איינע פון דער אנדערער, און זיי זענען געגעבן געווארן פאר אונזער אייגענעם טובה. אויף דער טענה אז דער רמב"ם ברענגט נישט די שבועות אין יד החזקה, שרייבט ער אז די טוענים האבן א שטארקע נגיעה צו זיין א פאלק מיט א מלוכה ווי אלע אומות. ער ענטפערט אין סימנים פ'–פ"א אז דער קלארער לשון אין אגרת תימן וועגט מער ווי א דיוק פון שווייגן, און אז אין יד אליין איז שוין משמע אזוי.

אין סימנים ס"ו–ע"ב וועגדט ער זיך צו די וואס זענען נאכגעגאנגען די ציוניסטן. די ראיה פון סנהדרין צ"ח ע"א ("קץ מגולה") רופט ער "שטות והבל גמור". דעם אור החיים וועגן א גאולה אויפן דרך הטבע טייטשט ער אז נאר די ערשטע התגלות פון משיח קומט אויפן דרך הטבע, און "קמעא קמעא" גייט אויף דער צייט נאך ביאת המשיח (סימן ע'). א ציוניסטישן בלאט וואס האט געטענה'ט, מיט א הבאה פונעם רח"ו, אז די שבועה איז אויסגעגאנגען נאך 1000 יאר, רופט ער "זיוף גמור". ווייל ויואל משה איז פריער געדרוקט געווארן ווי התקופה הגדולה, ענטפערן די אלע שטיקער אויף פריערדיגע טוענים.

אויף דער סברא "זיי האבן עס שוין געטון, מעג מען זיך צושליסן" ענטפערט ער אין סימן פ"ז מיט א משל פון זיך צושליסן צו מיסיאנערן. אין סימן פ"ח שרייבט ער אז מען דארף מוסר נפש זיין אבי מען זאל נישט אפגעבן די שבועת אמונים, און אין סימן פ"ה חזר'ט ער איבער אז אפילו ווען די מיטגלידער פון דער כנסת וואלטן געווען צדיקים, וואלט עס געווען א חטא חמור.

די יסודות פון ישוב הארץ און די "לומדי תורה" וואס טועה'ן

(וואס דער רבי שרייבט)

אין מאמר ישוב ארץ ישראל (לויט מאגיד'ס איבערזעצונג, ז' 40–41) שטעלט דער רבי ז"ל אוועק דריי שיטות: דער רמב"ן רעכנט ישוב הארץ פאר א מצוה, דער רמב"ם רעכנט עס נישט, און רש"י טייטשט עס אלס הבטחה. ער שרייבט אז ער האט נישט געזען קיין איינגעשמאקטן תירוץ. אין פרק 104 שרייבט ער אז פון עיקר הדין איז נישטא קיין חיוב צו פארן קיין ארץ ישראל, הגם די גדולים האבן זיך געבענקט נאכן לאנד ווי משה רבינו. דארט ברענגט ער, לויט מאגיד'ס הערה 45, דעם שו"ת תורת שלום פונעם רבי"ן הרש"ב (ה', ט', סי' 85): ווען ניט ארויפגיין וואלט געווען א זינד, וואלטן אסאך גרויסע צדיקים געווען שולדיג, און רוב פוסקים האלטן אז עס איז נישט קיין מצות עשה.

אין פרק 102 פון יענעם מאמר שרייבט ער אז עס איז "רע ומר" פאר די וואס געבן געלט צו די כופרים. אין סימן כ"ג פון מאמר שלש שבועות שרייבט ער אז די וואס זאגן אז אלע אידן דארפן ארויפגיין רעדן קעגן חז"ל, דעם תלמוד, די מדרשים און דעם אריז"ל, און ער וואונדערט זיך ווי אפילו טייל שומרי תורה ערלויבן זיך דאס צו זאגן. אין סימן ט' פסקנט ער אבער אז "הכל מעלין" גילט אויך בזמן הזה, וויניגסטנס ביים מאן, ווייל דער רי"ף, דער רא"ש און דער טור און שולחן ערוך ברענגען עס להלכה.

נאך 1967 שרייבט ער אין דער הקדמה צו על הגאולה ועל התמורה אז רעליגיעזע אידן און זייערע פירער וואס לאזן זיך נאכשלעפן געבן כח צו די כופרים, און אז טייל "זאגן גאנץ הלל" אויף זיי און אויף דער מדינה'ס מיליטער (מאגיד ז' 170–172). ער גלייכט זיך צו ר' יעקב ששפורטש און דעם יעב"ץ, די וויניגע וואס האבן זיך אנטקעגנגעשטעלט דעם רוב אין די צייטן פון שבתי צבי, און שרייבט אז די וואס האבן געקעמפט פאר דעם אמת, הגם זיי זענען געווען וויניג, האבן ממש מציל געווען דעם דור (מאגיד ז' 177).

מער פרטים וועגן אנדערע גדולים און באוועגונגען

(וואס אנדערע שיטות טענה'ן)

לויט ענציקלאפעדישע מקורות איז דער מונקאטשער רבי זצ"ל געווארן אב בית דין אין מונקאטש אין 1903 און רב אין 1913. די העברעישע ויקיפעדיא רופט אים דעם דריטן אדמו"ר פון מונקאטש און שרייבט אז ער האט געפירט "א שמרנישע און פעסטע ליניע" קעגן ציונות, מזרחי און אגודה. ער האט געשריבן איבער 20 ספרים, צווישן זיי די 6 בענד מנחת אלעזר. ביי זיין באזוך אין 1930 איז דער סבא קדישא נפטר געווארן בשעת ער איז געווען אין ירושלים; די רייזע האט פארשריבן זיין תלמיד משה גאלדשטיין.

וועגן אגודה ברענגען די מקורות אז אין 1933 האט זי אפגעמאכט מיט דער סוכנות צו באקומען 6.5% פון די עליה־סערטיפיקאטן, ווען זי איז געפירט געווארן דורך ר' משה בלוי, א ברודער פון ר' עמרם בלוי פון נטורי קרתא. אין 1945 האט נטורי קרתא ארויסגעטריבן די אגודה־מיטגלידער פון דער עדה. דער אמרי אמת פון גור איז געווען פון די מייסדים פון אגודה, און זיין זון, דער בית ישראל, האט מיטגעהאלפן גרינדן דעם חינוך העצמאי און "המודיע". ר' מנחם מענדל כשר איז געקומען קיין ירושלים אויפן רוף פונעם אמרי אמת, און ווען ער איז געווען 19 יאר אלט האט ער רעדאגירט "דגל התורה", דאס בלאט פון דער פוילישער אגודה. אגודה האט שפעטער געשטיצט די התנתקות אין 2005.

דער בעלזער רבי זצ"ל האט זיך באזעצט אין קטמון אין ירושלים אין 1950. דעם אנהייב־שטיין פון דער ישיבה האט מען געלייגט אין 1954, און זי איז פארטיג געווארן זומער 1957, איין חודש פאר זיין פטירה. לויט ר' אלחנן וואסערמאן הי"ד איז די מדינה נישט קיין אתחלתא דגאולה נאר דער אנהייב פון א נייעם גלות, און רעליגיעזע מיטארבעטער זענען מחטיא אנדערע. ר' יוסף שלום אלישיב האט אין א בריוו פון 2010 קריטיקירט ש"ס פארן זיך אנשליסן אין דער וועלט־ציוניסטישער ארגאניזאציע, און עס געגליכן צו מזרחי. ר' דוד סאלאווייטשיק פון בריסק איז געווען נשיא פון דער עדה פון 2006 ביז 2021.

ר' מנחם מענדל כשר האט אין התקופה הגדולה אריינגענומען אן אויסגאבע פונעם ספר קול התור, וואס ווערט צוגעשריבן צו א תלמיד פונעם ווילנער גאון, כדי צו טענה'ן אז דער גאון האט געשטיצט א פריע ציונות. נאך 1948 האט ער פארגעלייגט א פינפטן כוס ביים סדר, און די רבנות הראשית האט עס אפגעווארפן.

וואס היסטאריקער און פארשער זאגן

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

שאול מאגיד שרייבט (הערה 136) אז דער דיאלעקטישער געדאנק דורכדרינגט דעם זוהר און די קבלה פונעם אריז"ל, און דאך ברענגט דער רבי ז"ל אויף דעם פונקט נישט קיין איין קבלה־מקור. אין הערה 156 שרייבט ער אז די שיטה פון הרב קוק האט א טעקסטועלן יסוד וואס דער רבי האט געקענט, און דאס איז לויט אים איינע פון די סיבות פארוואס דער רבי שרייבט אז די כפירה פון דער ציונות איז ערגער ווי דער ערב רב. דאס איז מאגיד'ס פירוש.

לויט מאגיד באקומט ויואל משה מער אפפרעגונגען ווי על הגאולה ועל התמורה, ווייל מען קען זיך אנטקעגנשטעלן צו א הלכה'דיגן שקלא וטריא פון אינעווייניג; אויף על הגאולה, וואס איז דרוש, האט ער נישט געפונען קיין ברייטע ארטאדאקסישע קריטיק. ר' שלמה אבינר'ס "עלה נעלה" איז בערך 300 זייטן, כמעט פרק נאך פרק, מערסטנס אויף מאמר שלש שבועות, און מאגיד פרעגט פארוואס א פירנדיגער רב פון די ישובים זאל שרייבן אזוי קעגן א שיטה וואס האט נישט געוואונען. לויט מאגיד גיבן אפילו די קעגנער צו אז דער רבי איז געווען א גרויסער דרשן און אן אריגינעלער לייענער פון די מקורות. אויף יואל כהן'ס "אגרת מנא חכם" (2012) שרייבט מאגיד אז עס איז ווייניגער א קריטיק אויפן רבין, מיט וועלכן ער האט אסאך סימפאטיע, און מער אן אפפרעגונג פון דער טענה אז חרדים טארן זיך נישט פארנעמען מיט דער מדינה.

מאגיד ברענגט פון מנחם קערן־קראץ' דיסערטאציע (ז' 291) א וואָרט פונעם רבין אין "המאור", תמוז 1958, אז די ציונות האט גורם געווען דעם טויט פון 6 מיליאן אידן, ווי מען זעט פונעם קאסטנער־פראצעס. אויף א ענליכן ענין אין על הגאולה שרייבט מאגיד אז לויט אים איז דאס נישט קיין היסטארישע נאר א טעאלאגישע טענה, און ער באמערקט אז דער רבי איז אליין געראטעוועט געווארן מיט די קאסטנער־טראנספארטן. מאגיד וואָרפט אפ קערן־קראץ' טענה (2017) אז דער רבי'ס אנטי־ציונות אין אמעריקע איז געווען מערסטנס אפארטוניסטיש און פאליטיש.

וועגן ר' ישכר שלמה טייכטאל הי"ד טענה'ט יצחק הערשקאוויץ אז אם הבנים שמחה איז א דיאלעקטישע זאמלונג, נישט קיין קאנאנישער ספר, מיט חזרות און סתירות. וועגן אים ווערט אויך געבראכט דניאל רייזער'ס ארטיקל אין יד ושם סטודיעס 43:2 (2015).

דער גאנג פון דער ראיה

דער גאנג פון דער השוואה: וואו מען שטימט און וואו מען טיילט זיך

1. דער רבי ז"ל שטעלט זיך נישט אוועק אלס פוסק קעגן אנדערע פוסקים, נאר אלס מבאר פון ראשונים און אחרונים; דאך שרייבט ער אז אפילו לומדי תורה פארשטייען נישט ריכטיג די פוסקים אין ענין ישוב הארץ (מאמר ישוב ארץ ישראל, לויט מאגיד ז' 40–41).

▼

2. געמיינזאם מיט אלע: אהבת ארץ ישראל, החזקת תושביה אין גשמיות און רוחניות (סימן כ"ג), חיזוק התורה דארט (פרק 102), און אז יחידים מעגן ארויפגיין לויט ר' זירא (סימן ט').

▼

3. דער שייד־פונקט: נעמען מלוכה און חירות פאר ביאת המשיח איז דחיקת הקץ, און דער עצם ענין איז כפירה (סימנים מ"ב, ע"ז).

▼

4. די צדקות פון די וואס נעמען אנטייל טוישט נישט דעם דין (סימנים ע"ז, פ"ה), און יעדער מיטגליד פון דער כנסת איז א שותף גמור אין אירע מעשים (סימן פ"ז).

▼

5. די שבועה פון בחומה גילט אפילו מיט רשות פון די אומות. דאס איז קעגן דעם אבני נזר, און דער רבי ברענגט ראיות פון יציאת מצרים און פון אנדערע מפרשים (סימנים ט"ז, י"ז, פ"ו).

▼

6. הצלחה און דער רעיון פון אתחלתא דגאולה זענען קיין ראיה, ווייל "הבא לטמא פותחין לו" (סימן מ"ה), און "מרשעים יצא רשע": א שלעכטס ברענגט נישט קיין גוטס (על הגאולה ועל התמורה, הקדמה).

▼

7. דערפאר שרייבט דער רבי אז אפילו צדיקים וואס האבן געקעמפט קעגן דער כפירה פון דער ציונות זענען נכשל געווארן אינעם עיקר רעיון פון מלוכה פאר משיח, און אז כמעט רוב ישראל האבן מיטגעהאלפן (הקדמה צו ויואל משה).

▼

8. די אנדערע גדולים טיילן זיך לויט ווי זיי האלטן אין די פיר פונקטן: דער היקף פון די שבועות, מצות ישוב לויט דעם רמב"ן, צי א ישועה קען קומען דורך רחוקים פון תורה, און אנטייל נעמען אין דער מדינה.

שיטות אין פארגלייך

שיטות אין ענין ציונות און מדינה, לויט די מקורות

וועד	שיטה	מקור
דער סאטמארער רבי ז"ל	בחומה אסור אפילו מיט רשות; מלוכה פאר משיח איז דחיקת הקץ; קיין שום אנטייל אין דער כנסת	ויואל משה, סי' ט"ז, כ"ג, ע"ז, פ"ז
דער אבני נזר זצ"ל	די שבועה פון בחומה איז נאר אן רשות פון די אומות	אבני נזר יו"ד, ווי געבראכט אין ויואל משה סי' ט"ז
דער מונקאטשער רבי זצ"ל	קעגן פאליטישער ציונות, קעגן מזרחי און קעגן אגודה	ענציקלאפעדיעס (ויקיפעדיא)
אגודת ישראל נאך דער מלחמה	פון אנטי־ציוניסטיש געווארן נישט־ציוניסטיש; אנטייל אין רוב רעגירונגען	ויקיפעדיא
ר' אלחנן וואסערמאן הי"ד	אלע ציונות איז כפירה, אפילו א מדינה על פי תורה; לאומיות דתית איז ע"ז בשיתוף	ויקיפעדיא
הרב אברהם יצחק קוק	ציונות איז א שטאפל אין א פארבארגענעם געטליכן פלאן; א ניצוץ ביי די חלוצים	ויקיפעדיא; מאגיד
ר' מנחם מענדל כשר	די מדינה איז אתחלתא דגאולה	התקופה הגדולה (1968/1969 ?)
ר' ישכר שלמה טייכטאל הי"ד	נאכן חורבן: מען איז נישט נגאל געווארן ווייל מען האט נישט אויפגעבויט דאס לאנד	אם הבנים שמחה (1943)

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
1902	מזרחי וועדט געגרינדעט אין ווילנע
1903	דער רבי הרש"ב פון ליובאוויטש דרוקט קונטרס ומעין; דער מונקאטשער רבי וועדט אב בית דין אין מונקאטש
1912	אגודת ישראל וועדט געגרינדעט אין קאטאוויץ
1913	דער מונקאטשער רבי וועדט רב פון מונקאטש נאך זיין פאטער
1918	העדה החרדית וועדט געגרינדעט דורך ר' יוסף חיים זאנענפעלד און ר' יצחק ירוחם דיסקין
1924	הרב קוק וועדט אשכנזישער רב הראשי און גרינדט מרכז הרב
1924 (אדער 1925 ?)	ר' מנחם מענדל כשר קומט קיין ירושלים אויפן רוף פונעם אמרי אמת צו גרינדן ישיבת שפת אמת
1930	דער מונקאטשער רבי באזוכט ארץ ישראל אויף 13 טעג און טרעפט זיך מיטן סבא קדישא
1933	אגודת ישראל אין ארץ ישראל מאכט אפ מיט דער סוכנות צו באקומען 6.5% פון די עליה־סערטיפיקאטן
1936	העדה החרדית באקומט איר יעצטיגן נאמען
12 אדער 13 מאי 1937 (?)	פטירת דער מונקאטשער רבי זצ"ל (בי סיון תרצ"ז לויט דער העברעישער ויקיפעדיא)
1937 אדער 1938 (?)	נטורי קרתא וועדט געגרינדעט דורך ר' עמרם בלוי און ר' אהרן קאצנעלנבויגן
ח' ניסן 1940	דער געראר רבי, דער בית ישראל, קומט אן קיין ארץ ישראל מיט זיין פאטער

דאטום	געשעעניש
י"א תמוז 1941	ר' אלחנן וואסערמאן הי"ד ווערט אומגעבראכט אינעם זיבעטן פארט אין קאוונע
1943	אם הבנים שמחה ווערט ערשט געדרוקט
יאנואר אדער פעברואר 1944 (?)	דער בעלזער רבי זצ"ל קומט אן קיין ארץ ישראל
1945	נטורי קרתא דרייבט ארויס אגודה־מיטגלידער פון דער עדה
י' שבט תש"ה, 24 יאנואר 1945	ר' ישכר שלמה טייכטאל הי"ד שטארבט אויף א טראנספארט קיין מאוטהאוזן
1948	אגודה גיט נאך פארן דרוק פון דער ציוניסטישער באוועגונג; פון דעמאלט אן אנטיל אין רוב רעגירונגען
1949	די צווייטע חתונה פונעם בעלזער רבין, דורכגעפירט דורך ר' איסר יהודה אונטערמאן פון מזרחי
1951	דער רבי ז"ל ווערט נשיא פון העדה החרדית
1953	דער רבי ז"ל ווערט גאב"ד פון העדה החרדית (ביז 1979)
1954	דער רבי ז"ל גרינדט דעם צענטראל רבנישן קאנגרעס
תמוז 1958	דער רבי"ס ווארט אין "המאור" ווענן ציונות און דעם קאסטנער־פראצעס (לויט מאגיד'ס איבערזעצונג)
1958/1959/1961 (?)	ויואל משה ווערט געדרוקט; דאס יאר פון דער אויסגאבע איז נישט באשטעטיגט
1963	ר' מנחם מענדל כשר באקומט דעם ישראל־פרייז
1968 אדער 1969 (?)	התקופה הגדולה ווערט געדרוקט
2002	ר' שלמה אבינר דרוקט "עלה נעלה"; די עדה שרייבט אן הקדמה צו ויואל משה
2006	נאך דער קאנפערענץ אין טעהראן זאגן סאטמאר און די עדה זיך אפ פון נטורי קרתא
2023	ר' זלמן לייב טייטלבוים רופט נטורי קרתא'ס באזוך אין דזשענין א שרעקליכן חילול השם

וועדטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
שלש שבועות	די דריי שבועות וואס די גמרא אין כתובות דף קי"א ע"א ברענגט: אז ישראל זאלן נישט ארויפגיין "בחומה", נישט מורד זיין אין די אומות, און די אומות זאלן נישט צו שטארק משעבד זיין ישראל. אויף דעם טעקסט בויען אלע צדדים, נאר זיי טיילן זיך אינעם היקף.
בחומה	ארויפגיין "ווי א וואנט", דאס הייסט מיט א סך אידן צווזאמען. דער רבי ז"ל שרייבט אין סימן כ"ג אז די שבועה גייט אויף א גרויסע עליה צווזאמען, אפילו מיט רשות און אפילו דורך כפיה.
דחיקת הקץ	דרינגען דעם קץ, דאס הייסט ברענגען די גאולה מיט די אייגענע כוחות פאר איר צייט. לויט דעם רבין ז"ל (סימן ע"ז) איז דאס נעמען מלוכה און חירות פאר דער צייט דחיקת הקץ, אפילו ווען די נעמער זענען צדיקים.
יד חזקה	דער לשון פון רש"י אויף וועלכן דער אבני נזר האט געבויט אז די שבועה איז נאר אן רשות. דער רבי ז"ל טייטשט אז יעדע התחזקות, אפילו דורך תחנונים, הייסט יד חזקה (סימן ט"ז).
אתחלתא דגאולה	"דער אנהייב פון דער גאולה", די הויפט־טענה פון ר' מנחם מענדל כשר"ס ספר אויף דער מדינה. ביים רבין ז"ל קומט דער לשון אין די געלערנטע חלקים פון ויואל משה נאר אויף דער בשורה פון אליהו אדער משיח.

באגריף	ערקלערונג
הכל מעלין / שיטת ר' זירא	דער דין אז מען מעג און מען קען נייטן ארויפצוגיין קיין ארץ ישראל. דער רבי ז"ל פסקנט אין סימן ט' אז מען האלט ווי ר' זירא, ווייל דער ר"ף, דער רא"ש און דער טור און שולחן ערוך ברענגען עס להלכה אויך בזמן הזה.
מצות ישוב ארץ ישראל	לויט דעם רמב"ן א מצוה; דער רמב"ם רעכנט עס נישט צו די מצוות, און רש"י טייטשט עס אלס הבטחה. דער רבי ז"ל שרייבט אין מאמר ישוב ארץ ישראל אז ער האט נישט געזען קיין איינגעשמאקטן תירוץ אויף די סתירות.
עבודה זרה בשיתוף	עבודה זרה וואס מישט צוזאמען דעם שם פון השי"ת מיט כפירה. ר' אלחנן וואסערמאן הי"ד האט אזוי אנגערופן לאומיות דתית; דער רבי ז"ל ברענגט פונעם עקדת יצחק (שער פ"ט) אז אמונה אין דער מדינה און אמונה אין דער תורה קענען נישט וואוינען אין איין מענטש.
אגודת ישראל	א בונד וואס איז געגרינדעט געווארן אין קאטאוויץ אין 1912 פאר אידן שומרי תורה וואס האבן זיך קעגנגעשטעלט דער ציוניסטישער באוועגונג. לויט ענציקלאפעדיעס איז זי נאך דער מלחמה געווארן "נישט־ציוניסטיש" אנשטאט "אנטי־ציוניסטיש".
מועצת גדולי התורה	די רבנישע ראט פון אגודת ישראל וואס באשטעטיגט אירע החלטות. דער געראר רבי, דער בית ישראל זצ"ל, איז געשטאנען בראש פון איר; אין אמעריקע איז דאס געווען ר' משה פיינשטיין זצ"ל.
העדה החרדית	די קהלה פון ירושלים וואס איז געגרינדעט געווארן אין 1918 און האט באקומען איר יעצטיגן נאמען אין 1936. לויט ענציקלאפעדיעס איז ויואל משה בייא איר דער מאסשטאב אויף אלע ענינים וואס שייכן צו דער מדינה.
נטורי קרתא	א גרופע וואס האט זיך אפגעטיילט פון אגודה צוליב אירע אפמאכן מיט ציוניסטישע קערפערשאפטן; איר שטאם איז ליטוויש (פרושים), נישט חסידיש. איר הויפט־טענה איז די שלש שבועות.
התקופה הגדולה	דער ספר פון ר' מנחם מענדל כשר, בעל תורה שלמה, וואס טענה'ט או די מדינה איז אתחלתא דגאולה. מאגיד רופט עס "מערסטנס א אפפרעגונג פון ויואל משה", הגם עס דערמאנט נישט דעם רבי'נס נאמען.
אם הבנים שמחה	דער ספר פון ר' ישכר שלמה טייכטאל הי"ד, געענדיגט אין בודאפעשט און ערשט געדרוקט אין 1943. דארט שרייבט ער אז מען איז נישט נגאל געווארן ווייל מען האט נישט אויפגעבויט דאס לאנד.
קונטרס ומעין	א קונטרס פונעם רבי'ן הרש"ב פון ליובאוויטש זצ"ל פון 1903, מיט א שטארקע קריטיק אויף דער ציונות. ער האט מורא געהאט אז לאומיות וועט פארטרעטן די תורה אלס יסוד פון דער אידישער אידענטיטעט.
חיבת הארץ	דער נאמען וואס, לויטן רבי'ן זיל אין סימן כ"ג, די כופרים האבן "שלא כדת" געגעבן דער טענה אז אלע אידן זאלן ארויפגיין, כדי צו פארפירן דעם עולם.

מקורות פון דעם קאפיטל

- ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סימנים ט', ט"ז, י"ז, כ"ג, מ"ב, מ"ה, ס"ו, ס"ח, ע'–ע"ב, ע"ה, ע"ז, פ'–פ"א, פ"ה–פ"ח (אויסגאבע 1961)
- ויואל משה, הקדמה
- ויואל משה, מאמר ישוב ארץ ישראל, פרקים 102, 104 (לויט שאול מאגיד'ס איבערזעצונג)
- על הגאולה ועל התמורה, הקדמה (לויט שאול מאגיד'ס איבערזעצונג)
- Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum (UC Press/Luminos, 2026)
- שו"ת תורת שלום (ר' שלום דובער שניאורסאהן), ה', ט', סי' 85, ווי ציטירט ביי מאגיד ז' 49 הערה 45
- ר' מנחם מענדל כשר, התקופה הגדולה (ירושלים, מכון תורה שלמה, 1968/1969)
- ר' שלמה אבינר, עלה נעלה (בית אל, 2002)

• יואל כהן, אגרת מנא חכם (ירושלים, 2012)

• Menachem Keren-Kratz, Journal of Contemporary Jewry 37 (2017), ווי ציטירט ביי מאגיד און זיין דיסערטאציע (2013)

• Aviezer Ravitzky, Munkacs and Jerusalem, in: Zionism and Religion (1998), 67–89 (נאר דער טיטל)

• יצחק הערשקאוויץ (דאקטאראט, בר־אילן, 2009); דניאל רייזער, Yad Vashem Studies 43:2 (2015)

• ויקיפעדיא (ענגליש): HaTekufah HaGedolah, Yitzchok Zev Soloveitchik, Chaim Soloveitchik, Chaim Elazar Spira, Menachem Mendel Kasher, Agudat Yisrael, Yisrael Alter, Elchonon Wasserman, Aharon Rokeach, Yissachar Shlomo Teichtal, Moshe Feinstein, Belz, Edah HaChareidis, Neturei Karta, Religious Zionism

• ויקיפעדיא (העברעיש): חיים אלעזר שפירא

וואס באלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• צי דער בריסקער רב זצ"ל האט געבויט זיין שיטה פון נישט אנטייל נעמען אין דער מדינה אויף די שלש שבועות, אזוי ווי דער רבי ז"ל, וועלכער האט נישט באהאנדלט אין קיין מקור.

• דער מונקאטשער רבי זצ"ל: קיין מקור פארגלייכט נישט זיינע טענות פון מנחת אלעזר מיט די טענות פון ויואל משה. דאס געבורט־יאר (1868 אדער 1871) און דער טאג פון פטירה (12 אדער 13 מאי 1937) זענען אין מחלוקת.

• אז די "כמעט רוב ישראל" און די צדיקים וואס זענען נכשל געווארן מיינען אגודת ישראל, איז מאגיד'ס פירוש; דער רבי ז"ל דערמאנט נישט אגודה מיטן נאמען אין די געלערנטע חלקים, און דברי יואל איז נישט דורכגעלערנט געווארן.

• התקופה הגדולה: דאס יאר (1968 אדער 1969) און צי עס איז צוויי בענד אדער מער זענען אין מחלוקת, און דער אינהאלט פון אירע טענות קעגן ויואל משה איז נישט פאראן אין אונזער מאטעריאל.

• דער אינהאלט פונעם רבי"ס תשובה אין דברי יואל (שו"ת סי' 132) וועגן לערנען די ספרים פון הרב קוק איז אונז נישט באקאנט.

• וועגן דער שיטה פונעם ליובאוויטשער רבין ר' מנחם מענדל שניאורסאהן, דעם חזון איש, ר' משה פיינשטיין, באבוב, וויזשניץ און ר' צבי יהודה קוק אין דעם ענין איז נישטא קיין מאטעריאל; אויך דער נומער פונעם סימן אין אבני נזר (תנ"ג, תנ"ד אדער תנ"ו) איז נישט באשטעטיגט.

קאפיטל 14

היסטארישע מחלוקות און קריטיק

אין דעם קאפיטל:

די חורבן־טענה אין דער הקדמה · דער קאסטנער באן · הלכה אדער אגדה · דער קריג פון 1967 · אגודה און נטורי קרתא · ווי שטרענג, און די געלערנטע

די חורבן־טענה אין דער הקדמה

פרק 14: מחלוקות און קריטיק

די שיטה, די לערע, פון דעם בעל ויואל משה, רבי יואל טייטלבוים זכרונו לברכה, איז קיינמאל נישט אויפגענומען געווארן שטילערהייט. דער קאפיטל קוקט אריין אין 8 מחלוקות: זיין ערקלערונג פארוואס דאס אייראפעאישע אידנטום איז חרוב געווארן, זיין ניצול ווערן אויף דעם קאסטנער באן, צי די שבועות זענען א הלכה וואס מען מוז היטן, ווי אזוי ער האט פארשטאנען 1967, אגודת ישראל, נטורי קרתא, די חומרות אינעווייניג אין סאטמאר, און דער אורטייל פון די געלערנטע. ביי יעדע איינע טיילן מיר אפ וואס דער רבי האט געשריבן, וואס זיינע חסידים זאגן, וואס אנדערע בעלי סמכות טענה'ן, וואס היסטאריקער ברענגן מיט דאקומענטן, און וואס בלייבט נאך אלס נישט קלאר.

פרק 14: מחלוקות און קריטיק
אכט מחלוקות ארום דער שיטה
רבי, חסידים, רבנים, היסטאריקער
וואס איז ספק

דער דרך פון זוכן די סיבה

מען הייבט אן מיט דער הקדמה, דער אריינפיר צום ספר ויואל משה. דער רבי עפנט מיט זאגן אז אין די לעצטע יארן האבן מיר געליטן צרות אזעלכע וואס כלל ישראל האט נישט געקענט זינט ער איז געווארן א פאלק. דערנאך לייגט ער אוועק א דרך וואס ער שטעלט פאר אלס דעם טראדיציאנעלן וועג פון יעדן דור:

> **שאין תועלת לספר הצרות והיגונות אלא אם יספר גם סיבת הצרות**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 8)**

דאס הייסט, עס איז נישטא קיין תועלת צו דערציילן די צרות, סיידן מען דערציילט אויך זייער סיבה. זיינע ראיות פון פריער זענען רבי יוסף יעבץ, וואס האט געשריבן נאך דעם גירוש שפאניע, און דער חוות דעת, וואס האט אין זיין הקדמה צו איכה צוגעשטעלט צו יעדע פורענות איר עבירה.

די עבירה איז אנטפלעקט

דערנאך קומט די הויפט טענה. פריערדיגע דורות האבן געדארפט זוכן א באהאלטענע עבירה; אבער אין אונזער דור, שרייבט ער,

> **ועכשיו בדורנו זה אין צריכין לחפש ולבקש במטמונים את העון שהביא עלינו את הצרה הזאת, כי הוא גלוי ומפורש בדברי חז"ל, שהגידו לנו זאת בפי' שלמדו מקראי שעל ידי העברה על השבועות שלא לעלות בחומה ושלא ידחקו את הקץ ח"ו אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה. ובעוה"ר כן הי'**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 4 (א))**

די עבירה שטייט קלאר אין חז"ל: עובר זיין אויף די שבועות נישט ארויפצוגיין ווי א חומה, און נישט צו דוחק זיין דעם קץ, דהיינו צו איילן די גאולה דורך מענטשליכע מעשים. איר עונש איז אז השם יתברך וועט מאכן אייער פלייש הפקר ווי די צביים און ווי די אילות פון פעלד. ער טענה'ט אז אידיש בלוט איז הפקר געווארן אן קיין שום סיבה וואס מען קען זען, פונקט ווי יענער עונש, און אז דאס איז געקומען פון אסאך גרויסע מעשים, נישט נאר פון מחשבה אליין.

דער גאנג פון דער טענה

פון דער גמרא אין מסכת שבועות, דף ל"ט ע"א, לערנט ער ארויס אז בייַ רוב עבירות ווערט נאר דער עובר אליין באשטראפט, אבער בייַ א שבועה ליידט די גאנצע וועלט. דער עונש, לייגט ער צו, קומט צוליב די רשעים, אבער ער הייבט אן בייַ די צדיקים, אזוי ווי בייַ די בני אפרים און ביים דור פון בר כוזיבא. חוץ די שבועות דערמאנט ער א צווייטע עבירה, כפירה. אין א זייטיגע באמערקונג זאגט ער אז די ציוניסטן אליין האבן געטון פארברעכערישע מעשים, אבער אז דאס צו באווייזן פאדערט א באזונדערן מאמר. אין אן ארטיקל פון 1958, וואס דער פראפעסאר שאול מאגיד ברענגט דורך דעם היסטאריקער מנחם קרן-קראץ, האט ער פארבונדן די 6 מיליאן מיט די קאסטנער משפטים.

דער גאנג פון דער טענה

פארטיידיגער און קריטיקער

דער רבי פארטיידיגט זיך: ער האט גארנישט געשריבן פון זיין אייגענע דעה, נאר וואס ער האט צוזאמגעקליבן פון חז"ל, ראשונים און אחרונים, און תוכחה ברבים איז א חיוב, ווייל שווייגן וועדט גערעכנט ווי מודה זיין. זיינע חסידים לערנען די הקדמה אלס דעם אלטן חיוב צו זוכן די סיבה פון די יסורים. מאגיד ענטפערט ביים שורש: ער רופט די שבועות א המצאה פון די חכמים וואס שטייט נישט קלאר אין תנ"ך, און ער ווייזט אן אז מדרש איכה רבה שרייבט צו דעם חורבן פון ביתר צו דעם וואס מען האט נישט געטרויערט אויף דעם בית המקדש. אונזערע מקורות דערמאנען נישט קיין באשטימטן רב אדער פוסק וואס האט געשריבן קעגן די דאזיגע טענה.

פארטיידיגער און קריטיקער
אלעס פון חז"ל און ראשונים
מגיד: עיכה רבה ב' ד'
קיין רב מיט נאמען קעגן דעם

דער קאסטנער באן

דער באן פון 1944

דייטשלאנד האט פארנומען אונגארן דעם 19טן מערץ 1944, און אין מיטן מאי האבן זיך אנגעהויבן די דעפארטאציעס קיין אוישוויץ. רעזשא קאסטנער, א ציוניסט פון דער ארבעטער באוועגונג פון קלויזנבורג, שטייט הינטער דעם באן וואס טראגט זיין נאמען. ער איז ארויס פון בודאפעשט דעם 30סטן יוני מיט כמעט 1,700 מענטשן; די מקורות זענען חלוק מיט עטליכע נעמען. מען האט אים אפגעהאלטן אין בערגן בעלזן, און די צווייטע גרופע איז אנגעקומען קיין שווייץ דעם 7טן דעצעמבער. דער יונייטעד סטעיטס האלאקאוסט מעמאריעל מוזיאום רעכנט אויס דעם סאטמארער רבי'ן צווישן די באקאנטע רבנים וואס זענען געווען אויפן באן. אין 1945, שרייבט מאגיד, איז ער געפארן קיין ארץ ישראל.

דער באן פון 1944

דאטום	געשעעניש
1944	דייטשלאנד פארנעמט אונגארן
1944	באן פארט פון בודאפעשט
1944	צווייטע גרופע אין שווייץ
1945	קיין ארץ ישראל
1946	קיין ניו יארק

ווי אזוי ער איז געקומען אויף דער ליסטע

ווי אזוי ער איז אריין אויף דער ליסטע איז א מחלוקת. איין באריכט אין אן ענציקלאפעדיע זאגט אז זיינע חסידים האבן באצאלט; אן אנדערער זאגט אז בארן פילעפ פון פרוידיגער, דער ראש פון דער ארטאדאקסיע אין בודאפעשט, האט אויסגעקליבן בערך 80 רבנים און חשובע מענטשן און האט פאר זיי באצאלט. וועגן א סטאנציע נעבן לינץ שרייבט דער היסטאריקער באואר, ווי מען ברענגט אים, אז דעם רבי'נס גרופע האט געבעטן צו ראטעווען נאר זיך אליין, בשעת הערשל פרידמאן, אין ספר מאפילה לאור גדול, ברענגט וואס ער רופט דאקומענטן אז דער רבי, צוזאמען מיט חיים ראט, האט פרובירט צו ראטעווען דעם גאנצן באן.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0 · Sipalius

די טענה פון סתירה

דא ליגט די טענה פון נישט זיין קאנסעקווענט. דער פארשער אלן נאדלער זאגט אז דער רבי איז געווען שטוינענדיג נישט קאנסעקווענט: ער איז ניצול געווארן דורך א באן פון א ציוניסט, ער האט אנגענומען אן אימיגראציע סערטיפיקאט נאכדעם וואס ער האט אועלכע סערטיפיקאטן פארבאטן פאר זיינע חסידים, און שפעטער האט ער געברענגט די קאסטנער משפטים קעגן ציונות. מאגיד באמערקט דעם אירוניע שטילער. די חסידים'ס דערציילונג, אין דוד מייזלש'ס ספר שבחים, ווי נאדלער פאסט עס צוזאמען, דערציילט אז קאסטנער'ס שוער האט געחלומט אז זיין פרומע מוטער האט געשטופט אז דער באן זאל נישט ארויספארן אן דעם סאטמארער רבי'ן. אין אונזערע מקורות איז נישטא קיין קלארע טענה פון די חסידים אז דאס ראטעוון איז געקומען אין זיין זכות.

הלכה אדער אגדה

הלכתא רבתא

דער דריטער מחלוקת: זענען די שבועות הלכה, דהיינו א דין וואס מען מוז האלטן, אדער אגדתא, דהיינו די לימודים פון חז"ל וואס זענען נישט קיין הלכה? דער פראפעסאר שאול מאגיד רופט די שאלה די אלערוויכטיגסטע. דער רבי שרייבט אין דער הקדמה:

> **אלמא שאי אפשר לומר שיש איזה חולק באלו השבועות, אלא כולי עלמא מודי בהו דהלכתא רבתא נינהו בעונש חמור ומר ר"ל, מה שלא מצינו עונש קשה כזה בשום עבירה שבכל התורה כולה**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 3)**

דאס הייסט, אלע זענען מודה, זאגט ער, אז די שבועות זענען א גרויסע הלכה מיט אן עונש וואס מען געפינט נישט זיין גלייכן אין דער גאנצער תורה. זיין ראיה: רב יהודה לערנט ארויס פון די שבועות אפילו אן איסור אויף א יחיד, און די גמרא טייטשט פונדעסטוועגן די שבועות לויט רבי זירא, וואס איז חולק אויף אים. וואס די פוסקים שווייגן, ענטפערט ער, איז ווייל זיי האבן נאר אראפגעשריבן הלכות וואס מען האט למעשה געפירט.

די צוויי זייטן

די אנדערע זייט, ווי מען ברענגט עס צוזאם אין ענציקלאפעדישע מקורות, טענה'ט אז א מדרש אגדה איז נישט קיין יסוד פאר הלכה; אז דער משנה תורה, דער טור און דער שולחן ערוך ברענגען נישט די שבועות; אז דער רמב"ם אין אגרת תימן רופט זיי א משל; און אז די רשות פון די אומות, וואס מען דערציילט אז רבי מאיר שמחה פון דווינסק האט געזאגט וועגן באלפור, נעמט אוועק דעם ענין פון מרידה באומות. די תירוצים וואס מען ברענגט אין נאמען פונעם רבי'ן: משל גייט ארויף אויפן לשון פון שיר השירים, און דער רמב"ם האט נישט געברענגט וואס איז נישט נוגע למעשה. ער האלט אויך אז אן עליה פון א גרויסן עולם איז אסור אפילו מיט רשות.

די צוויי זייטן

שאלה	די קעגנער	דער רבי
אגדה צי הלכה	אגדה, נישט הלכה	הלכתא רבתא
די פוסקים	זיי שווייגן	נאר מעשה'דיגע הלכות
אגרת תימן	דרך משל	דער לשון פון שיר השירים
רשות פון די אומות	קיין מרידה	חומה אויך ברשות

דער קריג פון 1967

על הגאולה ועל התמורה

דער פערטער מחלוקת איז 1967. אויפן שער בלאט פון ספר על הגאולה ועל התמורה שטייט אז ער איז געשריבן געווארן צוליב דעם נצחון פון די ציוניסטן אין דער זעקס טאג מלחמה. דער רחמן פונעם ספר איז חטא העגל: די וואס האבן געדינט האבן געמיינט אז זיי לויבן דעם אייבערשטן, אבער זייער לויב איז פארביטן געווארן; אזוי אויך יעצט, שרייבט ער, קומט דער שטן פארקליידט אין ניסים און הצלה. ער טענה'ט אז די שכינה רוט נישט אין אזא מחנה, אז ניסים קומען נאר פאר צדיקים גמורים, און אז פארגלייכן דעם נצחון מיט יציאת מצרים איז כפירה.

נס אדער נסיון

זיין מסקנא:

> **שלא היו כאן כלל וכלל נסים, אלא הצלחה מלובש בטבע,**
>
> **על הגאולה ועל התמורה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 12)**

— דאס הייסט, עס זענען דא נישט געווען קיין ניסים, נאר א הצלחה וואס איז איינגעהילט אין טבע. פונדעסטוועגן שרייבט ער אז עס איז דא א חיוב צו דאנקען דעם אייבערשטן פאר דער הצלה, נאך תשובה. די רעליגיעז ציוניסטישע וועלט האט געזען די האנט פונעם אייבערשטן אין 1948 און אין 1967, און רבי מנחם מנדל כשר'ס ספר התקופה הגדולה איז צום גרעסטן טייל א תשובה אויף ספר ויואל משה. מאגיד און דער פארשער אלן נאדלער ברענגען אן איסור צו גיין צום כותל המערבי, וואס נאדלער זאגט אז מען האט עס בדרך כלל נישט געהאלטן אפילו אין דער חרדישער וועלט; עס געפינט זיך נישט אין די חלקים פונעם ספר וואס ליגן פאר אונז.

אגודה און נטורי קרתא

דער קאנפליקט מיט אגודה

פינפטנס, אגודת ישראל. מאגיד רעדט פון א מחלוקת וואס גייט צוריק נאך פון אייראפע, אבער ער ברענגט, פון דעם היסטאריקער מנחם קרן-קראץ, אז דער רבי האט זיך אסאך מאל געטראפן מיט עסקנים פון דער אגודה. מאגיד לערנט אז דער אנפאל אין דער הקדמה אויף דער בריק פון די רעליגיעזע וואס זענען צוגעבינדן צו די ציוניסטן מיינט די אגודה, אבער דער רבי דערמאנט דארט נישט די אגודה ביים נאמען. ער רופט יא אן איסור חמור צו שטימען אין די וואלן פון דער מדינה. קרן-קראץ שרייבט אז די אגודה האט אים אפגעשטעלט פון זאמלען געלט אין אמעריקע אין 1946; אן אנדערע באריכט זאגט אנדערש. ספעציפישע געשלעגן אין די שפעטערדיגע יארן זענען נישט דאקומענטירט אין אונזערע מקורות.

נישט דורך די אומות

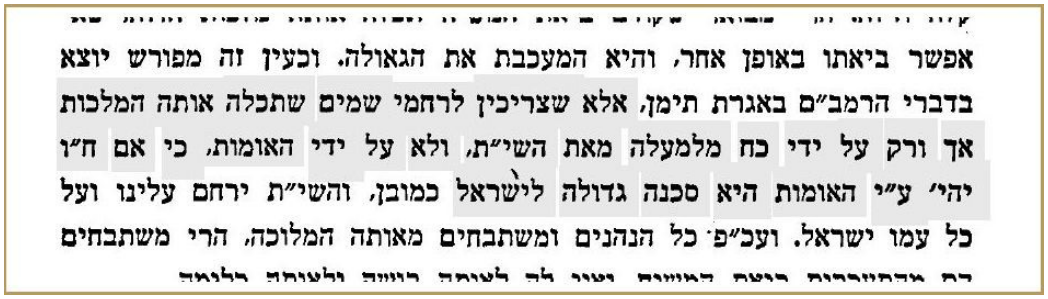
זעקסטנס, נטורי קרתא, וואס איז געגרינדעט געווארן אין ירושלים צום סוף פון די 1930ער יארן, און איז ליטוויש פון אנהייב, נישט חסידיש. דעם רבי'נס ערשטע שריפטן זענען ארויס אין זייערע פובליקאציעס, אבער די הקדמה שטעלט א גרעניץ:

אלא שצריכין לרחמי שמים שתכלה אותה המלכות אך ורק על ידי כח מלמעלה מאת השי"ת, ולא על ידי האומות, כי אם ח"ו יהי' ע"י האומות היא סכנה גדולה לישראל

ויואל משה, הקדמה

טייטש: נאר מען דארף רחמי שמים, אז די דאזיקע מלכות זאל זיך ענדיגן נאר און בלויז דורך א כח פון אויבן, פון השי"ת, און נישט דורך די אומות. ווייל אויב ח"ו עס וועט זיין דורך די אומות, איז דאס א גרויסע סכנה פאר ישראל.

ביאור: דא שטעלט דער רבי א גרעניץ: אפילו וואר עס וויל אז די מלוכה זאל זיך ענדיגן, טאר נישט וועלן אז דאס זאל געשען דורך די אומות, ווייל דאס איז א סכנה פאר ישראל. מאגיד (הערה 83) זעט אין דעם דעם שורש פון א וויכטיגן חילוק צווישן סאטמאר און נטורי קרתא. דאס פאסט צו מיט וואס דער רבי שרייבט אין על הגאולה ועל התמורה: מען דארף נאכגיין דעם דרך פון יעקב אבינו (לויט דעם רמב"ן) און אויסמיידן מלחמה, און מען טאר נישט מקריב זיין קיין שום אידיש לעבן פאר דער מדינה.

אפשר ביאתו באופן אחר, והיא המעכבת את הגאולה. וכעין זה מפורש יוצא
בדברי הרמב"ם באגרת תימן, אלא שצריכין לרחמי שמים שתכלה אותה המלכות
אך ורק על ידי כח מלמעלה מאת השי"ת, ולא על ידי האומות, כי אם ח"ו
יהי' ע"י האומות היא סכנה גדולה לישראל כמובן, והשי"ת ירחם עלינו ועל
כל עמו ישראל. ועכ"פ כל הנהנים ומשתבחים מאותה המלוכה, הרי משתבחים

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

דאס הייסט, די מדינה דארף זיך ענדיגן נאר דורך הימל, נישט דורך די אומות. מאגיד שרייבט אז דער רבי איז שטארק ארויסגעקומען קעגן די געוואלדטאטיגע פראטעסטן פון נטורי קרתא און קעגן זייערע שייכות מיט דער פי על או און מיט איראן, הגם מען ברענגט נישט קיין טעקסט פון אזא פארדאמונג. מאגיד ברענגט אויך אז זיין קהילה איז געווען באקאנט פאר געוואלדטאטיגע מעשים קעגן חרדישע קעגנער.

נאך זיין פטירה

וואס איז יא דאקומענטירט קומט נאך זיין הסתלקות. אין 2006 האט דער סאטמארער חצר געזופן אז אידן זאלן זיך אפהאלטן פון נטורי קרתא און פארדאמען זייערע מעשים. דער רבי זלמן לייב טייטלבוים שליט"א האט געזופן שטיצן מערדער אין נאמען פון דער תורה א שרעקליכן חילול השם. קיין מקור וואס ליגט פאר אונז דאקומענטירט נישט קיין קאנטאקטן צווישן סאטמאר און אראבישע אדער פי על או פערזענליכקייטן.

ווי שטרענג, און די געלערנטע

ווי שטרענג לעבט מען עס

זיבעטנס, שטרענגקייט. מאגיד שרייבט אז נאך 1967 האט דער רבי געזען ווי זיין קהילה ווערט ווייכער צו דער ציונות, הגם זי האט געהאלטן איר שיטה. אסאך סאטמארער חסידים וואוינען אין ארץ ישראל, אלס יחידים, נישט אלס א כלל'דיגע כיבוש, און אין מאמר שלש שבועות, סימן ג', בינדט דער רבי ארויפגיין מיט א פרנסה וואס איז גרייט. אונזערע מקורות ברענגען נישט קיין ארגאניזירטע אינערליכע וויכוח.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 3.0 · Daniel575 at Dutch Wikipedia

די געלערנטע און זייערע קריטיקער

צום לעצט, די געלערנטע. מאגיד רופט דעם רבי'ן דאס קלארסטע קול פון דער אולטרא ארטאדאקסישער אנטי ציוניזם נאך דער מלחמה, און א מייסטערהאפטער דרשן, דהיינו איינער וואס טייטשט אויס די טעקסטן. קרן-קראץ, ווי דוד מייערס ברענגט אים, האלט אז ספר ויואל משה האט נישט געמאכט קיין גרויסן רושם ביז ספר על הגאולה ועל התמורה; מאגיד וואַרפט אפ זיין שיטה אז דעם רבי'נס אנטי ציוניזם איז געווען אויסנוצעריש, און ער ווייזט אויף די תשובות פון הרב אבינר, רבי מנחם מנדל כשר און רבי יואל כהן. לייענער האבן קריטיקירט נאדלער'ס פסיכיאטרישע אויסטייטשונג אלס א וועג אראפצורייסן דעם רבי'נס נאמען. דעם פראפעסאר אביעזר רביצקי'ס בוך און אן ענטפער אין טאבלעט זענען נישט אין אונזערע מקורות.

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

ווייטערדיגע טריט פון דער הקדמה צו ויואל משה

(וואס דער רבי שרייבט)

אחוץ ר' יוסף יעבץ און דעם חוות דעת ברענגט דער רבי זכרונו לברכה, לויט מאגידס איבערזעצונג (ז' 14–16), נאך א מקור פאר זיין דרך: דוד המלך'ס הונגער (יבמות עח:). דוד האט צו ערשט אויסגעפארשט די סיבות וואס די תורה אליין שטעלט אויס, און ערשט נאכדעם געפרעגט בייַ די אורים. דער לימוד וואס דער רבי ציט ארויס: מען מוז פריער צושרייבן א צרה צו די סיבות וואס די תורה זאגט בפירוש.

בייַ דער שאלה צי מען וועט באשטראפט פאר א בלויזע מחשבה אויף א שבועה, ברענגט דער רבי די מכילתא אין יתרו, און דעם מרכבת המשנה וואס מסיק אז דאס איז נאר אן אסמכתא, און שרייבט אז עס בלייבט נאך צ"ע. מאגיד וויזט אן אויף א פאראלעלע שקלא וטריא אין רבינו יונה'ס שערי תשובה (שער ג, מה). דערנאך ברענגט דער רבי די איגרת תימן: דער רמב"ם האט געוואוסט אז א געשיכטע מיט א משיח שקר וועט נאר ברענגען צרות, און פונדעסטוועגן האט ער עס גערופן אן עבירה אויף דער שבועה. דערפון לערנט דער רבי אז יעדע פעולה צו דוחק זיין דעם קץ איז אן עבירה, אפילו וועג זי מיסלינגט.

דער רבי לייגט צו אז די זאך איז געווען א שווערערע, ווייל כמעט רוב ישראל האבן געהאלפן, בפרהסיא, און וויניג האבן מוחה געווען ווי עס דארף צו זיין. די וואס ווארפן די שולד פאר די צרות אויף די אידן וואס זענען געטריי צו דער תורה, פארגלייכט ער מיט די ווייבער אין ירמיהו (מד, יח), און מיט די איינוואוינער וואס האבן באשולדיגט אברהם אבינו, ווי עס וועט געברענגט אינעם נועם אלימלך. ער שרייבט אויך אז אפילו 'די צדיקים אין ישראל' זענען געכאפט געווארן פון יענעם געדאנק. דערביי ברענגט ער דעם משל פונעם עגל לויט דעם רמב"ן: רוב האבן געזינדיגט נאר אין מחשבה, אבער די מגפה האט געטראפן די וואס האבן געהאלפן (מאגיד, ז' 16–17).

די זעלבע טעמע קומט צוריק אין על הגאולה ועל התמורה. דארט שרייבט דער רבי אז די ציוניסטן האבן ערקלערט א מלחמה קעגן דעם שונא אין דייטשלאנד, און אז מען האט געהערט זיין קול אויפן ראדיא זאגן אז ער וועט זיי ענטפערן, און באלד דערנאך האט זיך אנגעהויבן די הריגה. ער וויזט דערביי אן אויפן ספר מן המיצר פון ר' מיכאל דוב. ווייטער שרייבט ער אז נאך דעם חורבן אין דייטשלאנד איז געווען א פקידה פאר גאולה, און די סטרא אחרא האט זי אויסגעביטן אויף א פאלשע גאולה.

על הגאולה ועל התמורה: די ווייטערדיגע טענות פונעם רבי'ן

(וואס דער רבי שרייבט)

אין סימנים ה–ז ברענגט דער רבי ראיות אז א מלחמה־נצחון איז א זאך פון טבע. לויט דעם פרי מגדים און דעם ט"ז מוז א נס זיין קענטיק, און וועג וויניג באזיגן פילע איז דאס נאך נישט קיין נס. בייַ חנוכה גייט די ברכה אויף דעם אויל און נישט אויף דער מלחמה. ער ברענגט אויך דעם רמב"ן אויף 'כחי ועוצם ידי', און ער דערמאנט זיך אז נאך פאר דער מדינה האבן די ציוניסטישע פירער זיך באריהמט אז זיי האבן נישט מורא פאר די אראבער.

אין סימנים יא–יג טענה'ט ער אז נסים קומען נאר פאר צדיקים גמורים, און ער ברענגט עבודה זרה יח., יונתן (מיט דעם רשב"א און ריב"ש), מגילה יב. און דעם רמב"ן סוף עקב. אין די ווייטערדיגע סימנים (יד–כה) שרייבט ער אז סמאל קען מאכן וואונדער כדי צו פרובירן, לויט דעם כלל 'הבא לטמא פותחין לו'. אין סימן ז שרייבט ער שארף קעגן די דתיים וואס ווערן נאכגעשלעפט, ווייל זיי מאכן פאר א חוב צו גלייבן אין די דאזיקע נסים.

ווער האט טאקע געראטעוועט די אידן? לויט דעם רבי'ן איז עס געווען די רחמנות פון השי"ת, אפשר דורך די תפלות פון אידן אין גלות, דורך דעם זכות פון די תינוקות של בית רבן, און דורך די כשרע אידן אין לאנד. ער האט באטראכט צי עס איז געווען א מעשה שטן ווי ביי איוב, און געשריבן אז ער מיינט אז דאס מאל איז עס נישט געווען אזוי. אויף דער סיבה פון דער מלחמה וויזט ער אן אויף דער מלחמה פון 1956 און דעם קריג איבערן וואסער־דורכגאנג. די טענה אז די אראבער האבן געסטראשעט אויסצוראטן רופט ער א שקר, אבער ער שרייבט אז ער וויל זיך נישט אריינלאזן אין פאליטיק. ער שרייבט אויך אז וועג מען וואלט אפגעטרעטן פון דער מדינה, וואלט די UN אנגעארדנט אז קיין איד זאל נישט אומקומען.

וועגן דעם ספר גופא שרייבט דער רבי אז די הקדמה האט ער אליין געשריבן, בשעת ער איז געווען שוואך געזונט, און דעם קונטרס האבן תלמידים פארשריבן פון זיינע רייד און ער האט עס איבערגעקוקט. עס איז אונטערגעשריבן אין ברוקלין, דינסטאג פון פרשת 'ויכפר על בני ישראל' תשכ"ז.

די רבנישע תשובות און טענות פון דער אנדערער זייט

(וואס אנדערע שיטות טענה'ן)

לויט ויקיפעדיע (Three Oaths) האבן די דתי־ציוניסטן נאך טענות, אחוץ די וואס ווערן דערמאנט אינעם הויפט־טעקסט. איינע איז אז די גוים האבן געבראכן זייער שבועה, און לויט דעם שולחן ערוך אין ענין פון קעגנזייטיגע שבועות זענען ישראל דערמיט פטור געווארן. נאך איינע איז אז 'בחומה' מיינט נאר א מאסנווייזע אדער מיט כח, און דערויף ווערן אויסגערעכנט די שיטה מקובצת, דער מהר"ל, ר' יהונתן אייבשיץ, דער תורה תמימה, דער כפתור ופרח, דער מגילת אסתר און אנדערע. ווייטער ברענגט מען דעם רמב"ן אז כיבוש הארץ איז א מצוה 'בכל דור', און דעם רשב"ש אז ישוב הארץ איז א חוב אויפן יחיד אבער נישט אויפן כלל.

הרב מנחם כשר, וועלכער האט באקומען דעם ישראל פרייז אין 1963, האט ארויסגעגעבן התקופה הגדולה (ירושלים, 1968). לויט מאגיד איז דאס צום גרעסטן טייל א תשובה אויף ויואל משה, כאטש ער דערמאנט נישט דעם רבי'נס נאמען. אין באנד 2 (ז' 433–437) באהאנדלט ער דעם ענין פון די וואלן. הרב שלמה אבינר האט געשריבן עלה נעלה (בית אל, 2002), ארום 300 זייטן, וואס גייט קאפיטל נאך קאפיטל איבער דעם מאמר שלש שבועות און דעם מאמר ישוב ארץ ישראל.

הרב יואל כהן פון ליובאוויטש האט געשריבן איגרת מנה חכם (2012). לויט מאגיד איז ער מיטפילנדיג צום רבין, אבער ער ווארפט אפ די טענה אז חרדים טארן נישט האבן קיין שייכות מיט דער מדינה.

וואס היסטאריקער און פארשער ברענגען צו

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

וועגן דעם קאסטנער ענין גופא: גרינוואלדס בלעטל קעגן קאסטנער איז ארויס אין 1952 אדער 1953, און דער משפט איז געגאנגען פון יאנואר ביז אקטאבער 1954 (YIVO). ריכטער הלוי האט געזאגט אז קאסטנער האט 'פארקויפט זיין נשמה צום שטן', און דער פסק האט אראפגעווארפן די שרת־רעגירונג (USHMM). קאסטנער איז דערשאסן געווארן אין מערץ 1957 דורך געווען לח"י־מיטגלידער. אין יאנואר 1958 האט דער העכסטער געריכט מבטל געווען רוב פונעם פסק, 4 קעגן 1, אבער האט איינשטימיג באשטעטיגט דעם באשלוס איבער זיין הילף פאר בעכער נאך דער מלחמה. YIVO שרייבט אז מען טענה'ט נאך היינט אין ישראל צי קאסטנער איז געווען א העלד אדער א רשע. לויט YIVO זענען 20,087 אידן געשיקט געווארן קיין שטראסהאף, און דריי פערטל פון זיי זענען געבליבן לעבן.

וועגן דעם באן: USHMM שרייבט אז מען האט באצאלט א סכום וואס איז נישט קלאר, אפשר ארום 1,000 דאלער פאר א מענטש. לויט לעב, ווי ויקיפעדיע ברענגט, זענען געווען 126 ארטאדאקסישע פאסאזשירן, צווישן זיי 40 רבנים, און דער רבי איז געווען דארט מיט דער רביצין פייגא. לויט ויקיפעדיע אליין האט מען אים אין בערגן־בעלזן באפרייט פון די ציל־אפעלן.

מנחם קרן־קרץ (דורך מאגיד, ז' 4) שרייבט אז פאר דער מלחמה פון תשכ"ז איז דער רבי געווען אזוי צעטומלט ווי 'יעדער איד, ער האט איינגעארדנט תפלות און געזאמלט געלט פאר זיינע קהילות אין ארץ ישראל. ער שרייבט אויך אז אין די 1950ער יארן האט דער רבי אומזיסט פרובירט אפצוציען דעם בעלזער רבי'ן פון זיין צוואמענארבעט מיט די ציוניסטן. מאגיד אליין זעט אין ויואל משה א ספר פון הלכה און עבירה, און אין על הגאולה ועל התמורה א ספר פון דרוש וואס דרייט זיך ארום מינות. ער באמערקט אז דער רבי דערמאנט נישט הרב קוק אין קיין שום פון די צוויי ספרים, נאר אין שו"ת דברי יואל, סימן 132.

לויט דוד מאיערס האלט קרן־קרץ אז דעם רבי'נס קריטיק איז געווען 'נישט אריגינעל און נישט איינפלוסרייך'. מאיערס באמערקט אבער אז די אויפמערקזאמקייט וואס דער רבי באקומט ביז היינט ווייזט אז עס איז שווער אוועקצוקוקן פון אים. די אקאדעמיקער דיאמאנד און קעלנער (דורך ויקיפעדיע) האלטן אז דער רבי'נס פשט אין רמב"ם איז פארדרייט, און אז עס איז נישטא קיין לאגישער פשט אין רמב"ם'ס אקטיוויזם וואס זאל נישט שטויסן אין דעם רבי'נס טענה פון די שבועות.

וואס בלייבט אומבאשטימט און פארוואס

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

ווער האט באצאלט פארן רבי'נס פלאץ אויפן באן? ביידע וועלכע, אז די חסידים האבן באצאלט, אדער אז בארן פרויידיגער האט אויסגעקליבן און באצאלט פאר ארום 80 רבנים, שטייען נאר אין ויקיפעדיע. אויך ווער עס האט באוויזן די לעצטע באפרייאונג איז נישט קלאר: איין מקור ברענגט רעכא שטערנבוך און דעם JDC, אן אנדערער א פדיון וואס יצחק שטערנבוך האט איינגעארדנט, און USHMM ברענגט די פארהאנדלונגען צווישן קאסטנער און בעכער. די דאטעס זענען אויך נישט איינשטימיג: דער באן איז אנגעקומען קיין בעלזן דעם 8טן אדער דעם 9טן יולי, און די ערשטע גרופע איז אנגעקומען קיין שווייץ דעם 18טן אדער דעם 21טן אויגוסט.

וועגן דער הקדמה צו על הגאולה ועל התמורה שרייבט דער רבי אז ער האט זי אליין געשריבן. מאגיד (ז' 4) שרייבט אבער אז מקורות אין סאטמאר האבן אים געזאגט אז דער רבי האט זי נישט אליין געשריבן, נאר דורכגעלייענט און מסכים געווען. ויקיפעדיע רעכנט דעם ספר אויס צווזאמען מיט נ. י. מייזעלס.

ויקיפעדיע שרייבט אז דער רבי האט נישט געהאלטן די עבירה אויף די שבועות פאר א הלכה־ענין, נאר פאר א סארט מינות. דאס שטויסט זיך אבער מיט דעם קלארן לשון אין דער הקדמה צו ויואל משה (הלכתא רבתא). אמת איז אז ער רופט עס אויך מינות.

פארוואס דער רבי איז געבליבן אין אמעריקע אין 1946? לויט קרן־קרץ (ז' 249–253) איז עס געווען ווייל אגודה און אירע אנהענגער האבן אים פארשטעלט דעם וועג אין זיין געלט־זאמלונג. ויקיפעדיע ברענגט א צווייטע סיבה, אז זיינע מוסדות זענען נאך א יאר באנקראט געגאנגען.

דער גאנג פון דער ראיה

דער גאנג פון דער הקדמה צו ויואל משה וועגן די צרות פון אונזער דור

1. אין די לעצטע יארן האט מען געליטן צרות ווי נישט זינט ישראל איז געווארן א פאלק, און א קליינע שארית איז געבליבן נאר צוליב דער שבועה צו די אבות.

▼

2. דער דרך פון אלע דורות איז צו זוכן די סיבה פון א צרה (ר' יוסף יעבץ, דער חוות דעת), און צו ערשט צווישן די סיבות וואס די תורה אליין רעכנט אויס (דוד'ס הונגער, יבמות עח:).

▼

3. אין אונזער דור דארף מען נישט זוכן: דער עון איז קלאר אין חז"ל, די עבירה אויף די שבועות, און דער עון 'כצבאות וכאילות השדה' פאסט צו וואס איז געשען.

▼

4. דאס איז נישט געווען בלויז א מחשבה, נאר פילע גרויסע מעשים. און לויט איגרת תימן איז יעדע פעולה צו דוחק זיין דעם קץ אן עבירה, אפילו ווען זי מיסלינגט.

▼

5. ביי א שבועה ליידט די גאנצע וועלט (שבועות לט.). כמעט רוב ישראל האבן געהאלפן, בפרהסיא, און ווייניג האבן מוחה געווען.

▼

6. די פורענות קומט צוליב די רשעים אבער הייבט זיך אן ביי די צדיקים (בני אפרים, דער דור פון בן כוזיבא). דערצו קומט דער עון פון מינות.

▼

7. די שבועות זענען הלכתא רבתא וואס אלע זענען מודה; די פוסקים שווייגן נאר ווייל זיי שרייבן הלכה למעשה.

▼

8. ממילא איז מחאה בפרהסיא א חוב און שתיקה איז כהודאה, און דער רבי שרייבט אז ער האט גארנישט געשריבן פון זיך אליין, נאר אלעס געזאמלט פון חז"ל, ראשונים און אחרונים.

שיטות אין פארגלייך

די שבועות: הלכה אדער אגדה?

וועך	שיטה	מקור
דער סאטמארער רבי זכרונו לברכה	הלכתא רבתא וואס אלע זענען מודה; די פוסקים שווייגן ווייל עס איז נישט נוגע למעשה	ויואל משה, הקדמה
דתי־ציוניסטישע טענות	מדרש אגדה איז נישט קיין מקור להלכה; דער רמב"ם, טור און שו"ע ברענגען עס נישט	ויקיפעדיע (Three Oaths)
ר' מאיר שמחה מדווינסק (ווי מען דערציילט)	די רשות פון די אומות (באלפור) נעמט אוועק דעם מרידה	ויקיפעדיע (Three Oaths)
ר' חיים וואלקין, דעת חיים	לויט דעם רמב"ם זענען זיי אזהרות, נישט הלכה	ויקיפעדיע (Three Oaths)
מהר"ל (אויף כתובות)	גזירות פון הימל	ויקיפעדיע (Three Oaths)
ר' חיים צימערמאן	נאר אן איינפאל פון אינדרויסן איז אסור	ויקיפעדיע (Three Oaths)
שאול מאגיד (פארשער)	א רבנישע המצאה, נישט קלאר אין תנ"ך	Jewish Anti-Zionism as Political Theology, הערה 39

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
13 יאנואר 1887	געבורט פון דעם סאטמארער רבין
1912	אגודת ישראל ווערט געגרינדעט אין קאטאוויץ
1938 (?1937)	נטורי קרתא ווערט געגרינדעט אין ירושלים
19 מערץ 1944	דייטשלאנד פארנעמט אונגארן
מיטן מאי 1944	עס הייבן זיך אן די דעפארטאציעס קיין אוישוויץ
30 יוני 1944	דער קאסטנער באן פארט ארויס פון בודאפעשט
8 יולי 1944 (?9 יולי)	דער באן קומט אן קיין בערגן־בעלזן
21 אויגוסט 1944 (?18 אויגוסט)	די ערשטע גרופע (318 מענטשן) קומט אן קיין שווייץ
7 דעצעמבער 1944	די צווייטע גרופע קומט אן קיין שווייץ

דאטום	געשעניש
2 סעפטעמבער 1945	דער רבי קומט אן קיין חיפה אויף דער שיף Ville d'Oran
27 סעפטעמבער 1946	אנקומען קיין ניו יארק
1951 / 1953	נשיא און נאכדעם גאב"ד פון דער עדה החרדית
1952 (?1953)	גרינוואלדס בלעטל קענן קאסטנער
1954 (?1955)	גרינדונג פון דעם התאחדות הרבנים (CRC)
22 יוני 1955	דער פסק פון ריכטער הלוי אין קאסטנער־משפט
מערץ 1957	קאסטנער ווערט דערשאסן; ער שטארבט דעם 15טן מערץ
יאנואר 1958	דער העכסטער געריכט מבטל רוב פונעם פסק (4 קענן 1)
תמוז 1958	דער רביִנס ארטיקל אין המאור וועגן די קאסטנער משפטים
1959 (?1958)	ערשטע אויפלאגע פון ויואל משה; צווייטע אויפלאגע 1961
תשכ"ז (1967)	על הגאולה ועל התמורה, אונטערגעשריבן אין ברוקלין
23 פעברואר 1968	דער רבי באקומט א סטראק
1968 (?1969)	הרב מנחם כשר, התקופה הגדולה
19 אויגוסט 1979	פטירת דעם סאטמארער רביִן
2006	דער סאטמארער הויף רופט זיך צו אפצוהאלטן פון נטורי קרתא; די עדה החרדית פאלגט נאך דעם 21טן דעצעמבער 2006

וועלטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
ג' שבועות	די שבועות וואס חז"ל לערנען ארויס פון שיר השירים (כתובות קי"א): נישט ארויפצוגיין בחומה, נישט דוחק צו זיין דעם קץ, און נישט צו מורד זיין אין די אומות. אויף זיי איז געבויט דער גאנצער ויואל משה.
עליה בחומה	אריפגיין קיין ארץ ישראל ווי א מויער, דאס הייסט מיט א מאסע אדער מיט כח. וואס דאס מיינט פונקטליך איז גופא א מחלוקת צווישן די שיטות.
דחיקת הקץ	צו דוחק זיין דעם קץ, דאס הייסט פרובירן צו ברענגען די גאולה פאר דער צייט דורך מענטשליכע מעשים. לויט דעם רביִן, אויפגרונט פון איגרת תימן, איז דאס אן עבירה אפילו ווען עס געלינגט נישט.
הלכה ואגדה	הלכה איז דער פסק וואס בינדט למעשה; אגדה איז די לערע פון חז"ל וואס איז נישט קיין דין. די שאלה צו וועלכן פון זיי די שבועות געהערן רופט מאגיד דעם עיקר פון גאנצן ענין.
הלכתא רבתא	א גרויסע הלכה. אזוי רופט דער רבי די שבועות, כדי צו ווייזן אז אלע זענען מודה אז זיי זענען א הלכה מיט א שווערן עונש.
איגרת תימן	דעם רמב"ם'ס בריוו צו די אידן פון תימן. די דתי־ציוניסטן ברענגען דערפון אז די שבועות זענען דרך משל, און דער רבי ברענגט דערפון אז יעדע פעולה צו דוחק זיין דעם קץ איז אן עבירה.
חוות דעת	ר' יעקב מליסא (נפטר 1832). זיין פירוש אויף איכה, פלגי מים, שטעלט צו יעדע צרה צו איר ענין, און דער רבי ברענגט אים אלס מקור פאר זיין דרך.

באגריף	ערקלערונג
בני אפרים	צדיקים וואס זענען ארויס פון מצרים פאר דער צייט, ווייל זיי האבן א טעות געהאט אין חשבון. דער רבי ברענגט זיי אלס ראיה אז אויך צדיקים ווערן באשטראפט פאר די שבועות.
בן כוזיבא	דער דור פון ביתר, א דור פול מיט תורה. לויט דעם רבין (מדרש רבה שה"ש) איז ער באשטראפט געווארן פאר די שבועות; מאגיד ברענגט קעגן דעם איכה רבה.
מינות	אפיקורסות. דאס איז דער צווייטער עון וואס דער רבי רעכנט אויס, אחוץ דער עבירה אויף די שבועות, און מאגיד שרייבט אז על הגאולה ועל התמורה שטעלט דאס אינמיטן.
יהרג ואל יעבור	אן איסור וואס מען מוז זיך לאזן הרגינען און נישט עובר זיין. אזוי שרייבט דער רבי אין על הגאולה ועל התמורה איבער די שבועות.
הצלחה מלובש בטבע	א הצלחה וואס איז אנגעטאן אין טבע. אזוי זעט דער רבי דעם נצחון פון תשכ"ז, אנשטאט א נס.
מעיל צדקה	א ספר וואס דער חתם סופר האט אונטערגעשטיצט. לויט דעם רבין געפינט מען אין אים אז דער חיוב ארויפצוגיין קיין ארץ ישראל איז נאר ווען מען האט א גרייטע פרנסה.
נטורי קרתא	א גרופע וואס איז געגרינדעט געווארן אין ירושלים (1938, אדער 1937) דורך ר' עמרם בלוי און ר' אהרן קאצענעלנבויגן. זי איז פון ליטווישן און פרושים־שטאם, נישט חסידיש.
עדה החרדית	די קהילה אין ירושלים וואס דער רבי איז געווען איר נשיא (1951) און גאב"ד (1953). זי האלט ויואל משה פאר דעם מאסשטאב.
דרשן	א מפרש פון פסוקים און מאמרי חז"ל. מאגיד רופט דעם רבין א מייסטערהאפטן דרשן און א שעפערישן און אריגינעלן לייענער פון די אלטע מקורות.

מקורות פון דעם קאפיטל

- ויואל משה (1961), הקדמה און מאמר שלש שבועות, סימנים א–ו
- על הגאולה ועל התמורה (תשכ"ז), הקדמה און סימנים א–ל
- שאול מאגיד, Jewish Anti-Zionism as Political Theology (UC Press / Luminos)
- מנחם קרן־קרץ, דיסערטאציע (TAU 2013); הקנאי; Journal of Contemporary Jewry 37 (2017), דורך מאגיד און מאיערס
- דוד מאיערס, On 'The Most Anti-Zionist Text', JQR blog, 2023
- אלען נאדלער, The Riddle of the Satmar, Jewish Ideas Daily (2011, 2013)
- דוד מייזעלס, The Rebbe (דורך נאדלער)
- הרב מנחם כשר, התקופה הגדולה (ירושלים, 1968)
- הרב שלמה אבינר, עלה נעלה (בית אל, 2002)
- הרב יואל כהן, איגרת מנה חכם (2012)
- הערשל פרידמאן, מאפילה לאור גדול (דורך ויקיפעדיע)
- YIVO Encyclopedia, Kasztner, Rezső
- USHMM Holocaust Encyclopedia, Rudolf (Rezső) Kasztner
- טאמי קאמאלי, Holocaust Educational Trust blog, 2017
- ויקיפעדיע: Kastner train; Rezső Kasztner; Joel Teitelbaum; Three Oaths; Neturei Karta; Edah HaChareidis; Agudat Yisrael

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• ווער האט באצאלט פארן רבי'נס פלאץ אויפן קאסטנער באן, די חסידים אדער בארען פרויידיגער? ביידע וועלכע שטייען נאר אין ויקיפעדיע.

• וואס איז געשען ביים אפשטעל נעבן לינץ? באוער און פרידמאן ברענגען קעגנזייטיגע וועלכע, און דער דאקומענט וואס פרידמאן ברענגט ליגט נישט פאר אונז.

• אין די מקורות וואס ליגן פאר אונז וועלט נישט דערמאנט קיין שום רב מיט נאמען וואס האט געשריבן ספעציעל קעגן דער טענה וועגן דער סיבה פון חורבן אייראפע.

• דעם רבי'נס אייגענע מחאה קעגן די מעשים פון נטורי קרתא ברענגט נאר מאגיד, אן א טעקסט פון רבי'ן; די דאקומענטירטע מחאות זענען אלע נאך זיין פטירה.

• דער איסור צו גיין צום כותל וועלט געברענגט נאר בייַ מאגיד און נאדלער, און ער געפינט זיך נישט אין די טיילן פון על הגאולה ועל התמורה וואס ליגן פאר אונז.

• צי דער רבי האט אליין געשריבן די הקדמה צו על הגאולה ועל התמורה, ווי ער שרייבט דארט, אדער נאר מסכים געווען, ווי מאגיד הערט פון סאטמארער מקורות.

קאפיטל 15

די סאטמארער קהילה היינט

אין דעם קאפיטל:

די צוויי הויפן היינט · די שיטה און די עדה · וואלן און געלט · ארץ ישראל און גרעניצן · מוסדות און חינוך · איינפלוס און מחלוקת

די צוויי הויפן היינט

סאטמאר נאך 2006

א לימוד ווערט צום סוף געפרואווט ביי זיינע יורשים. זינט די פטירה פון רבי משה טייטלבוים זכרונו לברכה, דער פלימעניק און ממלא מקום פון דעם בעל ויואל משה, דעם 24סטן אפריל 2006, איז סאטמאר צעטיילט צווישן זיינע זין, דער רבי רבי אהרן טייטלבוים שליט"א און דער רבי רבי זלמן לייב טייטלבוים שליט"א. די היסטאריקער סטאלצענבערג און מאיערס שרייבן אז אין 1999 האט רבי משה געמאכט רבי אהרן פאר דעם רב פון קרית יואל, און רבי זלמן לייב פאר דעם רב פון וויליאמסבורג, אז קיינער פון די זין האט נישט אנגענומען די צעטיילונג, און אז זינט 2006 האלט יעדער איינער זיך פאר דעם איינציגן סאטמארער רבי.

א צוואה אין מחלוקת

די ממלא מקום שאלה אליין איז א מחלוקת. דער סאטמארער בית דין האט מכריז געווען אז די צוואה האט באשטימט רבי זלמן לייב. דער שפרעכער פון רבי אהרן האט געענטפערט אז דער באורד, און נישט דער רבי אדער דער בית דין, באשטימט דעם רבי'ן. די וועלטליכע קאורטס האבן נישט געוואלט באשליסן. דער פארשער אלן נאדלער, אין דער ייווא ענציקלאפעדיע, שרייבט וועגן מחלוקות וואס זענען טיילמאל אויסגעארט אין געוואלד, אריינגערעכנט א געשלעג אין אקטאבער 2005. פונדעסטוועגן האלטן סטאלצענבערג און מאיערס אז זינט 2012 האט זיך דער מחלוקת שוין מערסטנטייל איינגעשטילט.

א צוואה אין מחלוקת
בית דין: ר' זלמן לייב
ר' אהרנ'ס צד: דער באורד
זינט 2012 מערסטנס בארואיגט

די שיטה און די עדה

האלטן ביידע די שיטה

האלטן ביידע חצרות די שיטה פון דעם סאטמארער רבי'ן? ווי‌קיפעדיע רופט רבי אהרן א שטארקער קעגנער פון ציונות, לויט דעם סאטמארער מסורה, און ברענגט פון רבי זלמן לייב אז ער רופט די מדינה דער עמלק פון דעם דור. אבער אין אונזערע מקורות געפינט זיך נישט קיין דירעקטע ערקלערונג פון קיינעם פון די צוויי רביים. די ראיות זענען וויקיפעדיע און ווי זייערע מוסדות פירן זיך. די נייעס אגענטור דזשעי־טי־עי האט באשריבן דעם אנטי־ציוניזם פון רבי משה ווי אן אפקלאנג פון זיין פארגייער, און צוגעלייגט אז ער האט באזוכט דאס לאנד, אז ער האט געשטיצט די זיכערהייט פון אידן וואס ווואוינען דארט, און אז זיינע חסידים אין ארץ ישראל ווילן נישט וואלן.

דער בונד מיט ירושלים

די טיפסטע פארבינדונג פון די מוסדות גייט קיין ירושלים, צו דער עדה החרדית, דער קנאי'שער קהילה־גוף מיט אן אייגענעם בית דין. די מקורות זענען נישט מסכים צי דער סאטמארער רבי איז געווארן איר נשיא אדער איר גאון אב בית דין, דהיינו דער ראש פון איר בית דין, אין 1951, 1952 אדער 1953. לויט וויקיפעדיע איז ספר ויואל משה דארט דער מאסשטאב פאר יעדע שאלה וואס רירט אן די מדינה. דערפאר פארבאט די עדה צו וואלן אין די כנסת־וואלן, זי נעמט נישט קיין געלט פון דער מדינה, און זי נעמט נישט אן קיין בירגערשאפט דורך חוק השבות. אין איר באורד פון 41 מיטגלידער האט יעדע סאטמארער חצר 5 פלעצער.

דער בונד מיט ירושלים

ענין	ר' אהרן	ר' זלמן לייב
צענטער	קרית יואל	ווילִיאמסבורג
זיצן אין עדה	5 פון 41	5 פון 41
נאנט צו	ר' משה שטערנבוך	ר' יצחק טובי' ווייס

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0 · Igor.Zeiger.Photograher · 2025-11-07

וואלן און געלט

דער איסור צו ווייַלן

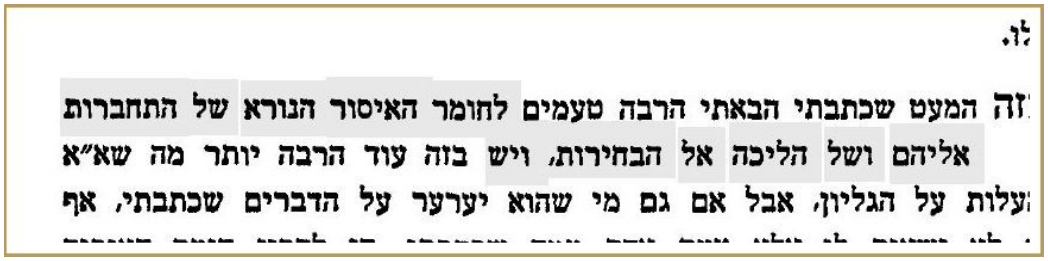
דער איסור פון וואלן הייבט זיך אן ביי דעם רבי'ן אליין. אין דער הקדמה פון ספר ויואל משה שרייבט ער פון

לחומר האיסור הנורא של התחברות אליהם ושל הליכה אל הבחירות

ויואל משה, הקדמה

טייטש: „צו דער חומר פון דעם שרעקלעכן איסור פון זיך מחבר זיין מיט זיי, און פון גיין צו די בחירות (די וואלן).“

ביאור: די וועריטער שטייען אין דער הקדמה צו ספר ויואל משה. די הקדמה הייבט אן מיט דעם יסוד אז די סיבה פון דעם חורבן איז קלאר פון חז"ל: מען איז עובר געווען אויף די שבועות נישט ארויפצוגיין „בחומה“ און נישט דוחק זיין דעם קץ (שיר השירים ב', ז'; כתובות קי"א ע"א; לויט מאגיד'ס איבערזעצונג, ז' 10, 16). פון דעם יסוד קומט ארויס דער פראקטישער פסק: נישט נאר איז אסור צו גרינדן א מלוכה פאר ביאת המשיח, נאר אויך זיך מחבר זיין מיט זיי און גיין וואלן. דאס איז דער איינציגער ציטאט אין דעם קאפיטל פונעם רבין אליין. ער וויזט אז דער היינטיגער מנהג פון די חסידים אין ארץ ישראל נישט צו שטימען שטאמט פון דעם רבי"ס אייגענעם כתב.

לו.

זה המעט שכתבתי הבאתי הרבה טעמים לחומר האיסור הנורא של התחברות
אליהם ושל הליכה אל הבחירות, ויש בזה עוד הרבה יותר מה שא"א
עלות על הגליון, אבל אם גם מי שהוא יערער על הדברים שכתבתי, אף

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

— דאס הייסט, די שרעקליכע חומר פון זיך מתחבר זיין מיט זיי און פון גיין צו די וואלן. אין אפריל 2019 האט ערוץ שבע באריכטעט אז דאס אקשאן־הויז קדם אין ירושלים וועט פארקויפן זיין ארגינעלן בריוו פון 16 זייטן קעגן וואלן, וואס פארגלייכט מיטמאכן צו מיטארבעטן מיט מיסיאנערן, און רופט מיטמאכן אין דער ציוניסטישער רעגירונג ערגער פון עבודה זרה. דער ארטיקל גיט צוויי דאטעס פאר דעם בריוו, סיי 1951 און סיי 1952, ער זאגט אז זיינע חסידים האלטן זיך נאך היינט דערצו, און ער באריכטעט נישט ווי די אקשאן האט זיך געענדיגט.

וואס די מקורות זאגן נישט

דא מוז מען די מקורות לייענען מיט פארזיכטיגקייט. אונזערע מקורות זאגן גארנישט וועגן די וואלן אין ארץ ישראל פון 2026, און גארנישט וועגן כ"א כסלו, אדער זיינע אסיפות. מיר וועלן נישט אויספילן דעם שווייגן. דער איינציגער באריכט וואס פארבינדט געלט מיט וואלן איז פון יאנואר 2013. ווין ניוז האט געשריבן אז רבי זלמן לייב איז פאר די וואלן געפלויגן קיין ירושלים מיט עטליכע טויזנט חסידים צו דער חתונה פון אן אייניקל, און אז לויט דער צייטונג משפחה האט ער מיטגעברענגט מער ווי 5 מיליאן דאלער, טיילווייז כדי צו באצאלן בחורים זיי זאלן נישט וואלן. די טענה איז פון צווייטע האנט און נישט באשטעטיגט, און אן אסיפה וואס איז געווען געפלאנט איז נישט באשטעטיגט.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0 · Igor.Zeiger.Photograher · 2025-11-07

ארץ ישראל און גרעניצן

נישט קיין שקל פון מדינה

מער פעסט איז דאס אפזאגן זיך פון געלט פון דער מדינה. נאדלער שרייבט אז דער רבי האט אויפגעלייגט שטרענגע שטראפן קעגן נעמען אפילו איין שקל שטיצע פון דער מדינה. דער זכרונות־שרייבער פרענקל, וועלכער איז געווען פון אינעווייניג, דערמאנט זיך ווי דער רבי האט געהאלטן אז די שטיצע פאר די נויטבאדערפטיגע זאל קומען נאר פון סאטמאר אליין. וויקיפעדיע באריכטעט אז די סאטמארער מוסדות חינוך אין ארץ ישראל ווערן געהאלטן מיט געלט פון אויסלאנד, און קרן הצלה שטיצט די וואס ווילן נישט

נעמען קיין בענעפיטן פון דער רעגירונג. וועגן גיוס, דהיינו ארויסנעמען ישיבה־בחורים אין מיליטער, האבן ביידע רביים שארף געריעדט אין 2013. רבי אהרן האט עס אנגערופן א גזירה ערגער פון א גזירת השמדה. קיין שום מקור באווייזט נישט קיין סאטמארער אסיפה קעגן גיוס אין 2013 אדער אין 2017.

דער רבי'ס רויטע ליניעס

די חסידים היטן אויך אפ די גרעניצן וואס דער רבי האט געשטעלט. אין 1954 האט ער אנגעפירט א פראטעסט אין ניו יארק וועגן די תימנ'ישע קינדער און דעם גיוס בנות. פונדעסטוועגן, אין 1969, אזוי ווי דזשעי־טי־עי האט באריכטעט, האט מען ארויסגעווארפן 3 בחורים פון ישיבה תורה ויראה פאר'ן מיטמאכן א דעמאנסטראציע אן רשות ביי די פאראיניגטע פעלקער. פרענקל דערמאנט זיך אז דער רבי האט פארבאטן צו דעמאנסטרירן לעבן אראבער וואס ווילן חרוב מאכן די מדינה: זייער ענין, האט ער געזאגט, איז נישט אונזער ענין. ער האט זיך שארף ארויסגעזאגט קעגן נטורי קרתא אין 1967, און רבי זלמן לייב האט פארדאמט זייערע אקטיוויטעטן נאך דעם 7טן אקטאבער 2023. נאדלער שרייבט אז אין די מלחמות פון דער מדינה האט דער רבי אנגעזאגט צו זאגן תהלים אז קיין איד זאל נישט אומקומען.

דער רבי'ס רויטע ליניעס

דאטום	געשעעניש
1954	פראטעסט אין ניו יארק
1967	קעגן נטורי קרתא
1969	דריי בחורים ארויסגעשיקט
2023	ר' זלמן לייב פארדאמט

Photo: Wikimedia Commons · Public domain · עזרי ג. · 2014-10-26

מוסדות און חינוך

קרית יואל און ווילליאמסבורג

אין אמעריקע לעבט די שיטה אינעווייניג אין מוסדות. קרית יואל אין מאנרא, ניו יארק, האט באקומען אירע ערשטע משפחות אין 1974, און איז געווארן אן אומאפהענגיגע ווילעדזש אין 1977. ייווא האט געציילט בערך 15,000 איינוואוינער אין 2010, בשעת

די פארשער שטאלצענבערג און מייערס ברענגען בערך 33,000, כמעט אלע סאטמארער. ביקור חולים, וואס די רביצין אלטע פייגא האט געגרינדעט אין די 1950ער יארן (דער געזויער יאר איז אין מחלוקת), שפייזט די קראנקע פון יעדן קרייז. רב טוב העלפט היינט אידן פון איראן און פון תימן. דעם בוי פון די מוסדות האבן מיר געלערנט אין קאפיטל 10.

חינוך אויף אידיש

חינוך איז די טיפסטע השקעה. די ניו יארק טיימס האט געשריבן אין 2006, אז די סאטמארער שולן אין ניו יארק וואלטן געווען די פערט־גרעסטע פובליק סקול סיסטעם אין דער סטעיט. דער רבי האט געגרינדעט בית רחל פאר מיידלעך, און דער פראפעסאר שאול מאגיד בינדט דאס צו זיין תשובה וועגן לשון הקודש, די הייליגע שפראך. דער שפראך־פארשער ברוס מיטשעל רופט אים די איינפלוסרייכסטע פערזענליכקייט אין אידיש נאך דער מלחמה. פרענקעל דערמאנט, אז דער רבי האט אנגעוויזן יונגעלייט צו לערנען אינדערפרי און ביינאכט, און ארבעטן בייטאג. אין פעברואר 2025, לויט ויקיפעדיע, האט ניו יארק אפגעשניטן געלט פון 2 סאטמארער ישיבות צוליב די סטאנדארטן פון וועלטליכע לימודים.

איינפלוס און מחלוקת

ווי ווייט האט דער ספר דערגרייכט

וויפיל האט ספר ויואל משה דערגרייכט? די היסטאריקער זענען נישט מסכים. מייערס, וואס פאסט צווזאם דעם היסטאריקער מנחם קרן־קראץ, שרייבט אז דער ספר האט צום אנהייב נישט געמאכט קיין סך רעש, ער האט ערשט באקומען כח נאך ספר על הגאולה ועל התמורה אין 1967, און אז קרן־קראץ האלט אים פאר נישט קיין אריגינעלן און נישט קיין איינפלוסרייכן ווערק. דער פראפעסאר שאול מאגיד ענטפערט, אז דער רבי איז געווען די קלארסטע שטימע פון חרדישער אנטי־ציונות, דער איינציגער וואס האט אויפגעבויט א פולע פאליטישע טעאלאגיע, און אז ספר ויואל משה בלייבט איר הויפט־ווערק, וואס רופט נאך אלץ ארויס גאנצע ספרים מיט אפרעדעס, פון שלמה אבינר און פון רבי יואל כהן פון חב"ד. אין דער עדה נעמען גרופעס ווי דושינסקי און תולדות אהרן דעם ספר אלס זייער מאסשטאב.

ווי ווייט האט דער ספר דערגרייכט

שאלה	קערן-קראץ	מגיד
אריגינעל	ניין	איינציגע פולע שיטה
איינפלוס	ווייניג ביז 1967	הויפט ווערק ביז היינט
תשובות	נישט דערמאנט	אבינר, יואל כהן

ריינקייט און פראקטיק

וואס איז דער אונטערשייד צווישן די הויפן? די מקורות באשרייבן נישט קיין אונטערשייד אין דער שיטה אליין, נאר אין הנהגה, למשל די שטרענגע תקנות פון דער רבי רבי אהרן טייטלבוים שליט"א איבער טעכנאלאגיע, און זיין שטיצע אין 2024 פאר אן אמעריקאנער פרעזידענט־קאנדידאט. צי דעם רבינ'ס איסור צו באזוכן דעם כותל המערבי נאך 1967 האלט מען נאך היינט, זאגן די מקורות נישט. רבי משה טייטלבוים זכרונו לברכה, דער בירך משה, האט באשריבן זיין אויפגאבע אלס צו לערנען די לימודים פון זיין פעטער, און נישט אויסצושניידן נייע וועגן. די פארשער דויטש און קאספער זעען אין סאטמאר אן עקסטרעמע אידעאלאגישע ריינקייט, צוזאמען מיט א מערקווירדיג בייגעווידיגן פראגמאטיזם. די דאזיגע שפאנונג וועלן מיר אפוועגן אין קאפיטל 20.

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

דער שורש פונעם וואל-איסור: וואס דער רבי אליין האט געשריבן

(וואס דער רבי שרייבט)

דער רבי זצ"ל עפנט די הקדמה צו ויואל משה מיט דעם יסוד אז די סיבה פונעם חורבן איז קלאר פון חז"ל: מען איז עובר געווען אויף די שבועות נישט ארויפצוגיין „בחומה" און נישט דוחק זיין דעם קץ (שיר השירים ב', ז'; כתובות קי"א ע"א; מאגיד'ס איבערזעצונג, ז' 10, 16). ווייטער (מאגיד, ז' 17) רופט ער דאס שאפן א „מלוכה" פאר ביאת המשיח „דער ביטערער עגל". ער שרייבט אויך אז אפילו צדיקים זענען געכאפט געווארן פון דעם עצם פון דער טמא'ער אידעע. לויט דעם אויפבוי פון דער הקדמה ווערט פארשטענדליך פארוואס דער איסור גייט ארויס אויך אויף פרומע וועלכע נעמען אנטייל, און פארוואס ער כאפט ארום דאס זיך מחבר זיין און דאס גיין וואלן.

אין דער הקדמה שטייט אויך אז „אין די לעצטע טעג" האבן כמעט דער רוב פון כלל ישראל מיטגעהאלפן. מאגיד לייגט צו אין א קלאמער אז דאס מיינט אגודת ישראל (מאגיד, ז' 13, הערה 13). דאס איז אבער מאגיד'ס אידענטיפיקאציע; דער רבי אליין דערמאנט נישט קיין נאמען.

לויט ארוץ שבע (9 אפריל 2019) פארגלייכט דער 16-זייטיגער בריוו פונעם רבין קעגן די וואלן נישט נאר דאס שטימען מיט מיטארבעטן מיט מיסיאנערן. ער פארדאמט אויך דעם היתר מכירה. לויט דער ענגלישער איבערזעצונג אינעם ארטיקל רופט ער אלע „היתרים" ליידיגע זאכן, וואס געוויסע רבנים האבן געזוכט אונטער דעם איינפלוס פון די ציוניסטישע באאמטע. דער העברעאישער אריגינעל ליגט נישט פאר, און מיר ברענגען אים נישט. דער מיטבאזיצער פון קדם רופט דעם בריוו איינס פון די ערשטע דאקומענטן אין דער מחלוקת וואס באגלייט אונזער פאלק ביז היינט.

די עדה החרדית: דער היינטיגער פארבינד

(וואס אנדערע שיטות טענה'ן)

לויט וויקיפעדיע האט די ראבינישע פירערשאפט פון דער עדה החרדית אין 2002 געשריבן א נייע הקדמה צו ויואל משה. מען ברענגט נאר אן ענגלישן ציטאט דערפון: דער ספר וועט עפענען די אויגן פון די לייענער צו זען די סיבות פון אלע צרות און שרעקן פון אונזער צייט, און וועט זיי אפהאלטן פון נאכגיין דער ציוניסטישער אפיקורסות. די עדה פירט אויך יעדעס יאר אן אבלות אום ה' אייר, און טייל פאסטן אפילו.

אינעם ראט פון 41 מיטגלידער האבן, א חוץ די צוויי סאטמארער הויפן, אויך דושינסקי, תולדות אהרן, תולדות אברהם יצחק און ברסלב יעדער 5 זיצן. דער פארבינד מיט סאטמאר האט ווייטער געדויערט נאך דעם רבין זצ"ל: ר' משה זצ"ל איז געווען נשיא 1979–2006, און הגאון ר' משה אריה פריינד, וועלכער שטייט פארצייכנט ווי „חסידי סאטמאר", איז געווען גאב"ד 1989–1996. נאכדעם איז הגאון ר' יצחק טובי' ווייס געווען גאב"ד 2002–2022, און הגאון ר' משה שטערנבוך איז ראב"ד זינט 2003. אויף דעם בית דין זיצט זינט 2006 דער דיין ר' יהושע ראזענבערגער, אויך פארצייכנט ווי „חסידי סאטמאר".

לויט וויקיפעדיע האט יעדער רבי זיינע באזונדערע פארבינדונגען: ר' זלמן לייב איז נאענט פארבונדן מיט הגאון ר' יצחק טובי' ווייס, און ר' אהרן ספעציעל מיט הגאון ר' משה שטערנבוך. אין 2006 האט די עדה געפירט א קאמפיין קעגן חרדישן שטימען, און אין 2009 האט שמעון פרס זי אנגערופן א „ראדיקאלע מינדערהייט".

די צוויי הויפן אין דער פראקטיק

(ווי חסידים פארשטייען)

לויט וויקיפעדיע ווערט ר' זלמן לייב אויך ציטירט (נאר אויף ענגליש) אז די ציוניסטן שטאמען פון זרע עמלק, און אז ס'איז קיינמאל נישט געווען אזא כת וואס האט אזויפיל געשאט פאר כלל ישראל. ווען דעם גיוס האט ער אין 2013 געזאגט אז מען מוז זיך שלאגן אן קיין פשרות, אז אזעלכע געדאנקען זאלן זיי בכלל נישט איינפאלן. אין 2006 האט דער בית דין פון זיין הויף געלייגט א חרם אויף די וואס האבן זיך באטייליגט אין דער טעהעראנער קאנפערענץ איבער דעם חורבן.

וועגן דער רייזע פון יאנואר 2013 ברענגט VINnews נאך פרטים. דער אנגעגעבענער צוועק איז געווען די חתונה פון אן אייניקל, א טאכטער פון ר' חיים צבי טייטלבוים, דער ראש פון סאטמאר ירושלים. מען פליט נישט מיט על על, ווייל מען האלט עס פאר א „ציוניסטישע לופטליניע"; לויט ידיעות אחרונות האט מען געבעטן Delta צו ענדערן איר פלאן, און מען האט צוגעשטעלט נאך פליגער פון Turkish Airlines. מענטשן וואס קענען דעם רבי'נס פלענער האבן געזאגט אז די צייט איז אויסגעקליבן געווארן כדי צו שטערן די חרדישע פארטייען, וועלכע האבן פינאנציעלע נוצן פונעם „ציוניסטישן מולך". א חסיד איז ציטירט געווארן: אויב די רעליגיעזע פארטייען וועלן געשוואכט ווערן, וועלן מיר דאס באמערקן מיט צופרידנקייט. דער פלאן פון א גרויסער פארזאמלונג איז בלויז א באריכט פון א פלאן; עס איז נישט באשטעטיגט אז זי איז פארגעקומען.

ביי ר' אהרן'ס הויף: נאכדעם וואס די געריכטן האבן נישט געוואלט באשליסן, האבן זיינע חסידים אויפגעבויט אן אייגענע שול אויף Hooper Street אין וויליאמסבורג. זיין זון ר' מנחם מענדל, פריער רב אין אנטוווערפן, איז זינט 2006 רב פון זיינע חסידים אין וויליאמסבורג. די צייטונג דער בלאט (2000) וועלט געפירט דורך א חסיד פון ר' אהרן, און דער איד וועלט היינט אידענטיפיצירט מיט ר' זלמן לייב'ס חסידים. לויט ויקיפעדיע האט ר' משה זצ"ל געדעדט קענן ציוניזם וויניגער אפט ווי דער רבי, אפשר ווייל דער ענין האט אין זיין צייט וויניגער געצויגן. לויט דעם זעלבן מקור האבן ר' משה און ר' אהרן געהאט קעגנערשאפט פון דער קנאי'שער זייט, ווייל זיי זענען נישט גענוג קנאי'ש געווען.

וואס די היסטאריקער זעען

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

מייערס, וועלכער ברענגט קערען-קראץ'ס מיינונג אז ויואל משה איז נישט געווען איינפלוסרייך, לייגט אליין צו אז די אויפמערקזאמקייט וואס דער רבי באקומט ווייזט אז מען קען זייער שווער אוועקקוקן. מאגיד שטעלט דעם רבי'נס שיטה אריין אין א לענגערן גאנג: דער מונקאטשער רבי זצ"ל, דער אלטער ישוב, נטורי קרתא, ר' אלחנן וואסערמאן הי"ד, בריסק, און די פריערדיגע ליובאוויטשער רבי'ס. אבער נאר דער סאטמארער רבי האט אויפגעבויט א פולע פאליטישע טעאלאגיע (Tablet 2020). מאגיד ווארפט אויך אפ קערען-קראץ'ס טעזע אז זיין אמעריקאנער אנטי-ציוניזם איז געווען מערסטנס אפארטוניסטיש (מאגיד, ז' 2, הערה 4). לויט מאגיד האבן הרב שלמה אבינר און ר' יואל כהן געזען אז דאס ווערק איז אן ערנסטע שווערעיגקייט פאר ציוניזם, וואס איז ווערט א תשובה אין א גאנץ בוך.

וועגן דער אינערלעכער זייט ברענגט מאגיד (ז' 4) פון קערען-קראץ אז ערב 1967 איז דער רבי געווען אזוי צעטומלט ווי יעדער אנדערער איד. ער האט איינגעארדנט תפילות און געשיקט געלט צו זיינע קהילות אין ארץ ישראל. נאדלער שרייבט אז אזוי ווי דער סאטמארער האס צו די ציוניסטן ווי א גרופע איז שוידערלעך, אזוי ווארעם איז זייער אומארעמונג פון אידן ווי יחידים. נאדלער באמערקט אויך אז דער איסור צו באזוכן דעם כותל נאך 1967 איז געווען, אפילו אין דער חרדישער וועלט, „דער מערסט איגנארירטער". ער ווייזט אויך אז ביי סאטמאר איז די ארבעטסלאזיגקייט נידעריג, נישט ווי ביי רוב חרדים.

סטאלצענבערג און מייערס ווייזן אויף אן ענדערונג אין קרית יואל: די שטימען פאר טראמפ זענען געשטיגן פון 55% (2016) ביז 99% (2020). זיי לייענען דאס ווי א פארהארטעווען פון דער חרדישער אידענטיטעט אויפן מוסטער פון קריסטליכן קאנסערוואטיזם, אבער דער רעצענזענט רופט דעם באווייז „דין". דויטש און קאספער ברענגען אלס משל פאר דער סאטמארער פראגמאטיק דאס לאבירן אין די 1980ער יארן צו ווערן אנערקענט ווי א „באנאכטיליגטע מינדערהייט". די ספעציעלע שול-דיסטריקט פון קרית יואל איז אין 1994 אפגעפסל'ט געווארן אינעם העכסטן געריכט (6–3); די לעגיסלאטור האט נאכדעם איבערגעשריבן דאס געזעץ, און דער דיסטריקט עקזיסטירט נאך.

צאלן און דאטעס וואס זענען אין מחלוקת

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

די צאל חסידים איז נישט קלאר. YIVO (2010) שרייבט בערך 100,000; קערען-קראץ (2021) בערך 120,000; פראנקל און נאדלער בערך 150,000; גוטווירט (2004) בערך 50,000; וואדזשינסקי 26,078 משפחות, 20.2% פון די חסידים אין דער וועלט; און דער אנהייב פון ויקיפעדיע זאגט כמעט 300,000, אן קיין מקור. פאר קרית יואל געפינט מען 15,000 (YIVO 2010), (Brooklyn Rail 2005) 17,000, איבער 18,000 (JTA 2006) און 33,000 (סטאלצענבערג און מייערס), מיט א פראגנאזע פון 96,000 ביז 2040. די צאל קינדער אין די שולן: בערך 20,000 (JTA 2006) קעגן 37,000 (פראנקל 2016).

אויך די דאטעס זענען נישט אייניג. דער רבי'ס אמט אין דער עדה: YIVO שרייבט נשיא אין 1953; ויקיפעדיע שרייבט נשיא אין 1951 און גאב"ד אין 1953; מאגיד (Tablet) שרייבט אב בית דין אין 1952, נאכדעם וואס ער האט געשאנקען היפשע סכומים.

ארוץ שבע'ס ארטיקל זאגט אין קעפל 1952, און אינעם ארטיקל גופא 1951. ר' אהרן'ס ענטמענט אין קרית יואל: 1984 אדער 1985. ביקור חולים: פרי 1950ער, 1956 אדער 1957. נטורי קרתא'ס רייזע קיין איראן: פראנקל זאגט 2007, וויקיפעדיע 2006.

וועגן דער צוואה טענה'ט ר' אהרן'ס זייט, לויט וויקיפעדיע, אז זי איז נישט גילטיג, ווייל ר' משה וצ"ל איז שוין פון 1997 נישט געווען ביי פולן זכרון. די צוויי טיטלען פון די תשובות אויף ויואל משה זענען אויך נישט אייניג ביי מאגיד: אינעם בוך וועט אבינר'ס ווערק דאטירט 2002, און אין Tablet 2011, מיט אנדערע אויסלייגן פונעם נאמען. אינעם זעלבן וויקיפעדיע-ארטיקל וועט די גרייס פון דער עדה אנגעגעבן סיי ווי 15,000 משפחות, סיי ווי „עטליכע טויזנט".

דער גאנג פון דער ראיה

ווערט די שיטה אפגעהיטן ביי די יורשים?

1. א לימוד ווערט געפרואווט ביי זיינע יורשים. זינט 2006 איז סאטמאר צעטיילט צווישן צוויי הויפן; יעדער באטראכט זיך אלס דער איינציגער סאטמארער רבי, די ירושה איז אין מחלוקת, און די וועלטלעכע געריכטן האבן נישט געוואלט באשליסן.

▼

2. לויט וויקיפעדיע זענען ביידע רבי'ס פעסט קעגן ציוניזם. אבער אין די מאטעריאלן געפינט זיך קיין ערשטהאנטיגע דערקלערונג פון קיינעם פון זיי, און דערפאר דארף מען זיך פארלאזן אויף זייער אינסטיטוציאנעלע הנהגה.

▼

3. דער ערשטער אינסטיטוציאנעלער באווייז: ביידע הויפן האבן יעדער 5 זיצן אינעם 41-מיטגלידער ראט פון דער עדה החרדית. דארט איז ויואל משה דער מאשטאב, און דערפאר: נישט שטימען, נישט נעמען קיין מדינה-געלט, און נישט נעמען בירגערשאפט דורך חוק השבות.

▼

4. דער וואל-איסור שטאמט פון דעם רבי'ס אייגענע ווערטער אין דער הקדמה און פון זיין 16-זייטיגן בריוו פון 1951/1952. לויט ארוץ שבע (2019) האלטן זיך די חסידים דערביי ביז היינט.

▼

5. דער אפזאג פון מדינה-געלט: דער רבי האט אויפגעלייגט שטרענגע סאנקציעס (נאדלער, פראנקל). היינט ווערן די שולן אין ארץ ישראל געהאלטן פון חוץ לארץ, און קרן הצלה שטיצט די וואס נעמען נישט קיין רעגירונג-שטיצע.

▼

6. אויך די גרענעצן ווערן אפגעהיטן: מען דעמאנסטרירט נישט צווזאמען מיט אראבער, נטורי קרתא איז פארדאמט געווארן אין 1967 און ווידער נאך ז' אקטאבער 2023, און אין צייטן פון מלחמה האט מען געזאגט תהלים אז קיין איד זאל נישט אומקומען.

▼

7. אין אמעריקע לעבט די שיטה אין אינסטיטוציעס: קרית יואל, ביקור חולים, רב טוב, א ריזיגע שול-נעץ, און יידיש.

▼

8. ווי ווייט ויואל משה האט געווירקט, איז א מחלוקת צווישן די פארשער (קערען-קראץ קעגן מאגיד).

▼

9. די מסקנא: די מקורות באשרייבן קיין חילוק אין דער שיטה גופא צווישן די הויפן, נאר אין הנהגה. די שפאנונג צווישן אידעאלאגישער ריינקייט און פראגמאטיק (דויטש און קאספער) ווערט אויסגעוואויגן אין קאפיטל 20.

שיטות אין פארגלייך

ווי ווייט האט ויואל משה געווירקט? די מיינונגען פון די פארשער

וועך	שיטה	מקור
מנחם קערען-קראץ (לויט מייערס)	אנפאנגס ווייניג ווידערקלאנג; ערשט נאך „על הגאולה“ (1967) מער; נישט אריגינעל און נישט איינפלוסרייך	מייערס, JQR 2023
דוד מייערס	עס איז זייער שווער אוועקצוקוקן פון אים	מייערס, JQR 2023
שאול מאגיד	די קלארסטע שטים פון חרדישן אנטי-ציוניזם; דער איינציגער מיט א פולער פאליטישער טעאלאגיע	מאגיד, ז' 1, 3; Tablet 2020
ישי ראזען-צבי	האט אומגעביטן די חרדישע אפאזיציע	הינטערשטער טאוול פון מאגיד'ס בוך
וויקיפעדיע	די שבועות זענען פריער נישט געווען צענטראל; זיין באוואוסטסטער חידוש	וויקיפעדיע, „Satmar“
דויטש און קאספער	עקסטרעמע אידעאלאגישע ריינקייט צוזאמען מיט בייגעווידיגער פראגמאטיק	Jewish Review of Books

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
20 אקטאבער 1947	געבוירן ר' אהרן טייטלבוים, דער עלטסטער זון פון ר' משה זצ"ל
1951 / 1952 (?)	דער רביס 16-זייטיגער בריוו קעגן שטימען אין די ישראל'דיגע וואלן
1951 / 1952 / 1953 (?)	דער רבי ווערט נשיא און/אדער גאב"ד פון דער עדה החרדית
23 דעצעמבער 1951	געבוירן ר' זלמן לייב (יקותיאל יהודה) טייטלבוים
21 מאי 1953	פטירת הגאון ר' זעליג ראובן בענגיס זצ"ל, גאב"ד פון דער עדה; לויט וויקיפעדיע ווערט דער רבי נאכדעם גאב"ד
1953 / 1954 / 1955 (?)	גרינדונג פון דעם Central Rabbinical Congress
1954	דער רבי פירט א פראטעסט אין ניו יארק ווען די תימנ'ער קינדער און דעם גיוס פון מיידלעך

דאטום	געשעעניש
פרי 1950ער / 1956 / 1957 (?)	גרינדונג פון ביקור חולים דורך דער רבנית אלטע פייגא
1961	צווייטע אויפלאגע פון ויואל משה
1967	פארדאמונג פון נטורי קרתא; איסור צו באזוכן דעם כותל; „על הגאולה ועל התמורה“ (1967/68)
14 יאנואר 1969	די UN-דעמאנסטראציע; 3 בחורים ווערן ארויסגעווארפן פון ישיבה תורה ויראה
1974	די ערשטע משפחות אין קרית יואל
1977	קרית יואל ווערט אן אומאפהענגיגע מוניציפאליטעט
1979–2006	ר׳ משה זצ״ל איז נשיא פון דער עדה החרדית
1984 / 1985 (?)	ר׳ אהרן ווערט רב אין קרית יואל
1994	Kiryas Joel v. Grumet אינעם העכסטן געריכט (3–6)
מאי 1999	ר׳ זלמן לייב ווערט באשטימט פאר ווילִיאמסבורג
2002	די עדה החרדית לייגט צו א נייע הקדמה צו ויואל משה
אקטאבער 2005	שלעגעריי פאר א שול אין ווילִיאמסבורג: 26 ארעסטן
24 אפריל 2006	פטירת ר׳ משה טייטלבוים זצ״ל
25 אפריל 2006	דער סאטמארער בית דין דערקלערט או די צוואה באשטימט ר׳ זלמן לייב
2006	דער בית דין פון ר׳ זלמן לייב׳ס הויף לייגט א חרם אויף די באטיילִיגטע אין דער טעהעראנער קאנפערענץ
2012	לויט סטאלצענבערג און מייערס האט זיך די מחלוקת מערסטנס איינגעשטילט; מאי 2012: ר׳ אהרן׳ס טעכנאלאגיע-תקנות
יאנואר 2013	ר׳ זלמן לייב פליט קיין ירושלים פאר די וואלן
אפריל 2013	ר׳ אהרן רופט דעם גיוס „א גזירה ערגער פון כליה“
9 אפריל 2019	ארוץ שבע מעלדט אז דער בריוו קעגן שטימען וועט פארקויפט ווערן ביי קדם
אקטאבער 2023	פארדאמונג פון נטורי קרתא נאך ז׳ אקטאבער
2024	ר׳ אהרן שטיצט א קאנדידאט פאר אמעריקאנער פרעזידענט
פעברואר 2025	ניו יארק שניידט אפ געלט פון 2 סאטמארער ישיבות

ווערטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
שיטה	דער פולער השקפה-אויפבוי פון דעם סאטמארער רבין׳ זצ״ל לגבי ציוניזם און דער מדינה, ווי ער האט עס אויסגעלייגט אין ויואל משה און על הגאולה ועל התמורה.
ויואל משה	דער רבי׳ס הויפט-ספר קעגן ציוניזם. די צווייטע אויפלאגע (1961) רופט פראפ׳ שאול מאגיד „דאס סימן-ווערק“ פון דער חרדישער אנטי-ציוניזם ביז היינט.
הקדמה	די הקדמה צו ויואל משה. אין איר שטעלט דער רבי׳ פאר דעם יסוד פון די שבועות, און דארט שטייט אויך דער איסור צו גיין צו די בחירות.

באגריף	ערקלערונג
שלוש שבועות	די שבועות פון שיר השירים, ווי חז"ל לערנען זיי אויס אין כתובות קי"א ע"א: נישט ארויפגיין „בחומה" און נישט דוחק זיין דעם קץ. לויט וויקיפעדיע זענען זיי פריער נישט געווען קיין צענטראלער טענה, און דאס איז דעם רבי'ס באוואוסטסטער חידוש.
עדה החרדית	דער קנאי'שער קהילה-גוף אין ירושלים מיט אן אייגענעם בית דין. דארט גילט ויואל משה, לויט וויקיפעדיע, אלס דער מאסשטאב פאר אלע שאלות וואס רירן אן די מדינה.
גאב"ד / ראב"ד	גאון אב בית דין (דער הויפט פון בית דין) און ראש אב בית דין. ביי דער עדה החרדית זענען דאס צוויי באזונדערע אמטן; דער רבי זצ"ל האט פארנומען דעם אמט פון גאב"ד, אבער די מקורות זענען נישט מסכים אין וועלכן יאר.
חוק השבות	דאס ישראל'דיגע געזעץ וואס גיט בירגערשאפט פאר אידן וואס קומען אהין. די עדה החרדית נעמט נישט אן קיין בירגערשאפט דורך דעם געזעץ.
היתר מכירה	דאס פארקויפן די ערד צו א גוי אין שמיטה-יאר. לויט דער ענגלישער איבערזעצונג אין ארוץ שבע פארדאמט דער רבי'ס בריוו פון 1951/1952 אויך די „היתרים" ווי עפעס וואס געוויסע רבנים האבן געזוכט אונטער דעם איינפלוס פון די ציוניסטישע באאמטע.
גיוס	דאס אריינציען ישיבה-בחורים אין מיליטער. אין 2013 האבן ביידע רבי'ס שארף געריידט קעגן דעם פלאן.
נטורי קרתא	א קנאי'שע גרופע. דער רבי זצ"ל האט זי פארדאמט אין 1967 פאר איר מיטארבעט מיט אראבער, און אין 2023 איז ארויסגעקומען א נייע פארדאמונג פון סאטמאר.
קרית יואל	דער סאטמארער דארף אין מאנרא, ניו יארק. די ערשטע משפחות זענען אנגעקומען אין 1974, און אין 1977 איז עס געווארן אן אומאפהענגיגע מוניציפאליטעט.
ביקור חולים	דאס חסד-ארגאניזאציע וואס די רבנית אלטע פייגא האט געגרינדעט אין די 1950ער יארן. עס ברענגט מאלצייטן פאר חולים פון אלע קרייזן.
רב טוב	א סאטמארער הילפס-ארגאניזאציע פון די 1950ער יארן. זי האט אנגעהויבן מיט העלפן אידן פון ראטנפארבאנד, און היינט העלפט זי אידן פון איראן און תימן.
קרן הצלה	א פאנד וואס שטיצט ישיבות און ארימעלייט אין ארץ ישראל וועלכע נעמען נישט קיין רעגירונג-שטיצע.
בית רחל	די מיידלשע שול-נעץ וואס דער רבי זצ"ל האט געגרינדעט. מאגיד פארבינדט איר פאליסי מיט דעם רבי'נס תשובה וועגן לשון הקודש.
על הגאולה ועל התמורה	דער רבי'ס ספר וואס איז ארויס נאך מלחמת ששת הימים (1967/68). לויט מייערס און קערען-קראץ האט ויואל משה ערשט נאך דעם ספר באקומען מער ווידערקלאנג.

מקורות פון דעם קאפיטל

- ויואל משה, הקדמה (לויט דעם טעקסט אויף daat.ac.il און מאגיד'ס איבערזעצונג)
- שיר השירים ב', ז'; כתובות קי"א ע"א (ווי דער רבי ברענגט זיי אין דער הקדמה)
- Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology (UC Press/Luminos, 2026), 1–17 ז'
- Shaul Magid, „The Satmar Are Anti-Zionist. Should We Care?", Tablet 2020
- Allan Nadler, „Satmar Hasidic Dynasty", YIVO Encyclopedia
- Allan Nadler, „The Riddle of the Satmar", Jewish Ideas Daily
- David N. Myers, „On ,The Most Anti-Zionist Text'", JQR blog 2023
- „Satmar, American-Style" (וועגן סטאלצענבערג און מייערס), Jewish Review of Books

• „Satmar And The ‚Last Lion'" (פראנקל), NY Jewish Week 2016

• Menachem Keren-Kratz, Berkeley CJS 2021; Tablet 2014

• JTA 1969; JTA 2006

• New York Times 1979; 2006

• Arutz Sheva, 9 אפריל 2019

• VINnews, 19 יאנואר 2013 (וואס ציטירט משפחה און ידיעות אחרונות)

• Brooklyn Rail 2005; Forward 2020

• Satmar Bikur Cholim (satmarlbc.org)

• Wikipedia: Satmar; Joel Teitelbaum; Moshe Teitelbaum; Aaron Teitelbaum; Zalman Leib Teitelbaum; Edah HaChareidis; Satmar Bikur Cholim

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• קיין ערשטהאנטיגע דערקלערונג פון ר׳ אהרן אדער ר׳ זלמן לייב קעגן ציוניזם ליגט נישט פאר; אלע ציטאטן קומען פון וויקיפעדיע אויף ענגליש. מען דארף עס נאכקוקן אין דער איד, דער בלאט און קול סאטמאר.

• דער רבי׳ס בריוו קעגן די וואלן: איז ער געשריבן אין 1951 אדער אין 1952? וואס איז ארויסגעקומען פון דער אוקציע? און וואו איז דער העברעאישער אריגינעל?

• אין וועלכן יאר (1951, 1952 אדער 1953) און מיט וועלכן טיטל (נשיא אדער גאב״ד) האט דער רבי זצ״ל אנגעהויבן זיין אמט אין דער עדה החרדית?

• די ידיעה פון 2013 אז מען האט געבראכט איבער 5 מיליאן דאלאר, טיילווייז כדי צו באצאלן בחורים נישט צו שטימען, איז ידיעה פון צווייטער האנט און נישט באשטעטיגט. אויך די פלאנירטע פארזאמלונג איז נישט באשטעטיגט; וועגן די וואלן פון 2026 ליגט גארנישט פאר.

• וועלכע דער איסור צו באזוכן דעם כותל נאך 1967 היינט אפגעהיטן? די מקורות זאגן גארנישט דערוועגן.

• די מקורות באשרייבן קיין חילוק אין דער שיטה גופא צוויישן די צוויי הויפן, נאר אין הנהגה (טעכנאלאגיע, פאליטישע שטיצע). א לייענער-קאמענטאר אויף נאדלער׳ס ארטיקל טענה׳ט אז די שיטה איז פארלוירן געגאנגען ביי די חסידים, אבער דאס איז נישט קיין פארשונג, נאר א סימן אז די שאלה איז אין מחלוקת.

קאפיטל 16

די וויכטיגסטע תורה מקורות

אין דעם קאפיטל:

די פסוקים פון שיר השירים · תורה און נביאים · גמרא און מדרש · די ראשונים · די אחרונים

די פסוקים פון שיר השירים

די מקורות פון דער שיטה

אין דעם קאפיטל לייגן מיר אוועק די מקורות פון דער תורה איינס נאך איינס, אזוי ווי אויף א בלאט מראה מקומות. מיר נעמען פסוקים פון תנ"ך, די גמרא, דעם מדרש, די ראשונים, דהיינו די פריערדיגע מפרשים, און די אחרונים, דהיינו די שפעטערדיגע פוסקים. ביי יעדן מקור פרעגן מיר וואס עס זאגט, ווי אזוי דער סאטמארער רבי, רבי יואל טייטלבוים זכרונו לברכה, לערנט עס, און ווי אזוי אנדערע לערנען עס. מיר הייבן אן אין שיר השירים, קאפיטל ב', פסוק ז':

> **השבעתי אתכם בנות ירושלם בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ**
>
> **שיר השירים ב, ז (זע אויך קאפיטל 5)**

— דאס הייסט, איך האב אייך באשוואירן, טעכטער פון ירושלים, ביי די גאזעלן און ביי די הירשן פונעם פעלד, אז איר זאלט נישט אויפוועקן און נישט אויפרייצן די ליבשאפט ביז זי וועט וועלן. די זעלבע שבועה קומט צוריק אין קאפיטל ג' און אין קאפיטל ח'. קאפיטל ה', פסוק ח', ווערט נישט באהאנדלט אין די מקורות וואס מיר האבן צו דער האנט.

עד שתחפץ: ביז דעם לעצטן רגע

אין ספר ויואל משה, אין מאמר שלש שבועות, סימן י"ב, שרייבט דער רבי אז אלע דריי פסוקים האבן איין לשון. מען האט יא געדארפט דריי שבועות, אבער דער איינער לשון ווייזט אז עס איז איין טעם: נישט דוחק זיין דעם קץ. אין סימן ע' טייטשט ער "ביז זי וועט וועלן" לויט דעם מדרש, "איך אליין ברענג עס":

> **ומבואר שהשבועה היא עד רגע האחרונה שיחפוץ הקב"ה וגם אז מאליו הוא מביאה ואין אנו רשאין לדחוק אף רגע אחת**
>
> **ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' ע' (זע אויך קאפיטל 5)**

— דאס הייסט, די שבועה שטייט ביז דעם לעצטן רגע וואס דער אייבערשטער וויל עס. אפילו דעמאלט ברענגט ער עס אליין, און מיר טארן נישט דוחק זיין אפילו איין רגע. אנדערע לערנען די פסוקים אנדערש. רבי אליעזר מלמד ברענגט אז דער ווילנער גאון האט געלערנט אז די שבועות גייען אויף בויען דעם בית המקדש אן א רשות פון הימל דורך א נביא.

תורה און נביאים

ואף גם זאת: די הבטחה אין גלות

אין סוף פון די קללות אין ויקרא קאפיטל כ"ו שטייט א הבטחה:

ואף גם זאת בהיותם בארץ איביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלתם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלקיהם

ויקרא כו, מד

טייטש: און אפילו דאס, ווען זיי וועלן זיין אין לאנד פון זייערע שונאים, וועל איך זיי נישט פאראכטן און זיי נישט פאראומווערדיגן זיי אויסצולעשן, צו בטל מאכן מיין בונד מיט זיי, ווארום איך בין ה' זייער אלקים.

ביאור: דער רבי זצ"ל (סי' י"ד) ברענגט דעם רמב"ן: די קללות זענען אין לאנד, און די הבטחה אז ס'וועט נישט ח"ו זיין קיין כליה איז געזאגט אויפן גלות. אין סי' ט"ו ברענגט ער דעם אור החיים הק' אויף דעם פסוק. דער גלות דרייט דעם כעס אויף „עצים ואבנים", און די דערנידעריקונג פון א הויכן פאלק וועקט אויף רחמים. די חכמים האבן צער און פרעגן נישט קיין קשיות, און די רשעים „רעדן קעגן דעם".

— דאס הייסט, אפילו אזוי, ווען זיי וועלן זיין אין לאנד פון זייערע שונאים, וועל איך זיי נישט פאראכטן זיי צו פארטיליגן. אין סימן י"ד ברענגט דער רבי דעם רמב"ן: די קללות גייען אויף אין לאנד, און די הבטחה אז מען וועט איבערלעבן איז געזאגט געווארן אויף גלות. פון דעם מאכט ער א דיוק: כל זמן רוב כלל ישראל וואוינט אין גלות לויט דער גזירה פונעם בורא, באשיצט די הבטחה אפילו די וואס וואוינען אין ארץ ישראל.

ושבת, נאכדעם וקבצך

אין פרשת נצבים ליינען מיר:

ושב ה' אלקיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלקיך שמה

דברים ל, ג (זע אויך קאפיטל 4 (ב))

— דאס הייסט, השם וועט אומקערן אייערע געפאנגענע און אייך צוזאמנעמען פון אלע פעלקער. אין סימן מ"א ווייזט דער רבי אז די פרשה זאגט קודם "און דו וועסט זיך אומקערן", דהיינו תשובה נאך אין גלות. ערשט נאכדעם קומט קיבוץ גליות. ער ברענגט די גמרא אין פסחים: אין איין ענין גייען די פסוקים לויט דעם סדר פון די געשעענישן. אין סימן מ"ב איז זיין מסקנא אז צו נעמען גאולה און מלוכה פאר דער צייט איז כפירה, דהיינו אפלייקענען אין אמונה. ער לייגט צו דעם ראב"ד אויף יחזקאל: ווען משיח וועט קומען, וועט מען כלל ישראל קודם פירן צו "מדבר העמים", און ערשט דערנאך אריין אין לאנד.

אם ה' לא יבנה בית

תהלים קכ"ז הייבט זיך אן:

שיר המעלות לשלמה אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו אם ה' לא ישמר עיר שוא שקד שומר

תהלים קכז, א

טייטש: א שיר המעלות פון שלמה: אויב ה' וועט נישט בויען א הויז, האבן די בויער אומזיסט געהארעווועט; אויב ה' וועט נישט היטן א שטאט, וואכט דער היטער אומזיסט.

ביאור: אין סי' פ"ג ברענגט דער רבי זצ"ל דעם פסוק צו ווייזן אז די שבועות זענען נישט דוקא אויף דערגרייכן א מלוכה און פרייהייט. זיי זענען אויף טון טריט קעגן דער גזירת הגלות. ווייל אן דעם רצון ה' איז ממילא נישטא קיין הצלחה, דארף דער איסור ליגן אינעם מעשה אליין. דערפאר איז א טריט מיט מענטשלעכן כח א כפירה, אפילו ווען מען האט גארנישט אויפגעטון.

— דאס הייסט, אויב השם בויט נישט דאס הויז, מוטשען זיך אומזיסט די וואס בויען עס. אין סימן פ"ג ניצט דער רבי דעם פסוק צו וועזן וואס די שבועות פארבאטן. זיי פארבאטן די טריט אליין, וואס מען טוט קעגן דער גזירה פון גלות, און נישט נאר די הצלחה. אן דעם רצון פון השם געלינגט סיי ווי גארנישט, ממילא ליגט די עבירה אינעם פרובירן אליין. ירמיהו קאפיטל כ"ז געהערט צו דער גמרא וואס מיר לערנען אין אונזער קאפיטל איבער די שלש שבועות. אונזער רשימה דערמאנט אויך ירמיהו קאפיטל כ"ט, פסוק ז'; ישעיה קאפיטל נ"ב, פסוק ג'; און יחזקאל קאפיטל כ', פסוקים ל"ב און ל"ג. די מקורות וואס מיר האבן צו דער האנט וועזן נישט ווי אזוי דער רבי לערנט די פסוקים.

גמרא און מדרש

סנהדרין צ"ז: תשובה און גאולה

אין סנהדרין, דף צ"ז ע"ב, האלט רבי אליעזר אז די גאולה קומט נאר דורך תשובה, און רבי יהושע איז חולק. די הלכה איז ווי רבי יהושע. דערפאר פרעגט דער רבי אין סימן מ': פארוואס פסק'נט דער רמב"ם אז כלל ישראל ווערט אויסגעלייזט נאר דורך תשובה? ער ענטפערט אז דער רמב"ם פסק'נט בכלל נישט די מחלוקת. דער רמב"ם פסק'נט וואס עס וועט זיין נאכדעם וואס משיח קומט, נאך פאר סיי וועלכן קיבוץ גליות, און דערויף, שרייבט דער רבי, איז קיינער נישט חולק. אויף רבי יוחנן'ס "א דור וואס איז אינגאנצן שולדיג" ווארפט דער רבי אפ ווי א גאנצער טעות דעם געדאנק אז די שולד אליין ברענגט משיח.

סנהדרין צ"ז: תשובה און גאולה

הבא לטמא פותחין לו

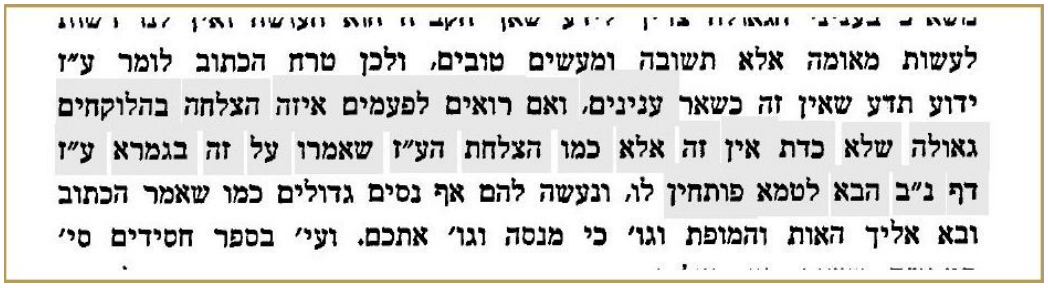
נאך צוויי מאמרים פון גמרא. דער ערשטער איז "בן דוד קומט נישט ביז די נידעריגע מלוכה הערט אויף פון כלל ישראל". רש"י טייטשט אז דאס מיינט אפילו א קליינע און ארעמע ממשלה. אין דער הקדמה, דאס הייסט זיין פארוואס, שרייבט דער רבי אז מען דארף מתפלל זיין אז זי זאל זיך ענדיגן נאר דורך הימל, נישט דורך די אומות. דער צווייטער איז פון עבודה זרה: "דער וואס קומט זיך מטמא צו זיין, עפנט מען אים". אויף דעם שרייבט ער אין סימן מ"ה:

ואם רואים לפעמים איזה הצלחה בהלוקחים גאולה שלא כדת אין זה אלא כמו הצלחת הע"ז שאמרו על זה בגמרא ע"ז דף נ"ב הבא לטמא פותחין לו

ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' מ"ה

טייטש: און אויב מען זעט אמאל עפעס א הצלחה ביי די וואס נעמען א גאולה נישט ווי עס דארף צו זיין, איז דאס נישט מער ווי די הצלחה פון עבודה זרה, וואס אויף דעם האבן חז"ל געזאגט אין גמרא עבודה זרה דף נ"ב: ווער עס קומט זיך מטמא צו זיין, עפנט מען אים.

ביאור: דער רבי זצ"ל (סי' מ"ה) ענטפערט דא אויף דער טענה אז די הצלחה ווייזט אויף א רצון פון הימל. אזא הצלחה איז נישט קיין ראיה. דאס איז דער כלל פון „הבא לטמא פותחין לו", אזוי ווי די הצלחה פון עבודה זרה. אין דעם זעלבן סימן ברענגט ער אויך דעם בראשית רבה „ידוע שאני מפזרן, תדע שאני מכנסן": די גאולה איז נאר אין דער רשות פון אייבערשטן, און מיר האבן נאר תשובה און מעשים טובים.

לעשות מאומה אלא תשובה ומעשים טובים, ולכן טרח הכתוב לומר ע"ז
ידוע תדע שאין זה כשאר ענינים, ואם רואים לפעמים איזה הצלחה בהלוקחים
גאולה שלא כדת אין זה אלא כמו הצלחת הע"ז שאמרו על זה בגמרא ע"ז
דף נ"ב הבא לטמא פותחין לו, ונעשה להם אף נסים גדולים כמו שאמר הכתוב
ובא אליך האות והמופת וגו' כי מנסה וגו' אתכם. ועי' בספר חסידים סי'

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

— דאס הייסט, אויב מען זעט אמאל הצלחה ביי די וואס נעמען גאולה נישט ווי עס דארף צו זיין, איז דאס נאר ווי די הצלחה פון עבודה זרה.

שיר השירים רבה: פיר שבועות

אין מדרש שיר השירים רבה שטייט:

רבי חלבו אומר ארבע שבועות יש כאן, השביע לישראל שלא ימרדו על המלכיות, ושלא ידחקו על הקץ, ושלא יגלו מסטירין שלהם לאמות העולם, ושלא יעלו חומה מן הגולה. אם כן למה מלך המשיח בא, לקבץ גליותיהן של ישראל.

שיר השירים רבה ב, ז

טייטש: רבי חלבו זאגט: פיר שבועות זענען דא. ער האט באשוואירן ישראל אז זיי זאלן נישט מורד זיין אין די מלכיות, און אז זיי זאלן נישט דוחק זיין דעם קץ, און אז זיי זאלן נישט אנטפלעקן זייערע סודות פאר די אומות העולם, און אז זיי זאלן נישט ארויפגיין ווי א מויער פון גלות. אויב אזוי, פארוואס קומט דער מלך המשיח? צו איינזאמלען די גליות פון ישראל.

ביאור: דער מדרש ענדיגט אז דער ענין פון משיח איז קיבוץ גליות. דאס באווייזט אז דאס איינזאמלען איז זיין ארבעט און נישט אונזערע. דער רבי זצ"ל ברענגט אין סי' י"ט נאך א מדרש אויף „קול דודי": ישראל וועלן אפילו פאר משיח טענהן וועגן דער שבועה. ער שליסט דערפון אז עליית כולם קודם ביאת המשיח מעכב די גאולה. וועגן בני אפרים ברענגט ער (סימנים כ"ה, ל"ב) דעם יפה קול: זיי האבן געדארפט ווארטן אויף א סימן פון הימל, און נישט גיין „בחרבם וזרועם".

דאס הייסט, רבי חלבו רעכנט פיר שבועות: נישט מורד זיין אין די מלכיות, נישט דוחק זיין דעם קץ, נישט אנטפלעקן זייערע סודות פאר די אומות העולם, און נישט ארויפגיין ווי א חומה פון גלות. אויב אזוי, פארוואס קומט מלך המשיח? כדי צו מקבץ זיין די גליות

פון כלל ישראל. רבי אוניא בינדט צו די פיר שבועות צו פיר דורות וואס האבן דוחק געווען דעם קץ און זענען געשטרויכלט געווארן, צווישן זיי דער דור פון בן כוזיבא און די בני אפרים. אין דער הקדמה ברענגט דער רבי דעם מדרש: דער דור פון בר כוזיבא איז דורכגעפאלן ווייל ער איז עובר געווען אויף דער שבועה. דער מדרש זאגט אז די בני אפרים זענען "אריבערגאנגען דעם קץ און אריבערגאנגען די שבועה". דער רבי לערנט אז דאס זענען צוויי באזונדערע עבירות, ממילא איז דוחק זיין דעם קץ אסור אפילו אחוץ דער שבועה.

די ראשונים

יחד ביד חזקה

רש"י אין מסכת כתובות טייטשט "ארויפגיין ווי א חומה":

> **שלא יעלו בחומה - יחד ביד חזקה**
>
> **רש"י כתובות קי"א ע"א (זע אויך קאפיטל 5)**

דאס הייסט, צוזאמען, מיט א שטארקע האנט. דער אבני נזר, אין יורה דעה סימן תנ"ג, לערנט אז דאס מיינט מלחמה אן דער רשות פון די אומות, און רבי טייכטל איז מסכים. דער רבי ענטפערט אויף דעם אין סימנים ט"ז און י"ז. די "שטארקע האנט" ביי פרעה איז געווען בלויז בעטן, ווייל דער מדרש זאגט אז מיר זענען ארויס מיט פרעה'ס רשות. ממילא, יעדעס איינשפארן, סיי מיט בעטן און סיי מיט אנדערע טריט, הייסט א שטארקע האנט. דאס ווארט "צוזאמען" ווייזט אויך אז רש"י מיינט אן ארויפגיין פון א מאסע. פון ריש לקיש, וועלכער האט געזאגט פאר די אידן אין בבל וואס האבן זיך פארזאמלט אין א מארק זיי זאלן זיך צעשפרייטן, לערנט דער רבי ארויס נאך א נקודה: יעדע גרויסע פארזאמלונג, אפילו מיט רשות און אפילו ווען עס איז נישט קיין רוב, הייסט א חומה.

אגרת תימן: על דרך משל

דער רמב"ם, אין אגרת תימן, ווארנט די וואס גייען נאך א מענטש וואס רופט זיך אליין משיח:

> **ולפי שידע שלמה ע"ה ברוח הקודש שהאומה הזאת בארך זמן גלותם תפצר להתנועע בלא עתה הראויה ויאבדו בשביל זה ויבואו עליהם צרות והזהיר מלעשות זה והשביע האומה על דרך משל ואמר השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ**
>
> **רמב"ם, אגרת תימן (בתרגום העברי) (זע אויך קאפיטל 5)**

דאס הייסט, שלמה המלך האט געוואוסט מיט רוח הקודש אז די אומה, אין איר לאנגן גלות, וועט זיך שטופן צו רירן פאר דער ריכטיגער צייט. זיי וועלן צוליב דעם אומקומען און עס וועלן אויף זיי קומען צרות, דערפאר האט ער געווארנט און זיי משביע געווען על דרך משל. אין דער הקדמה לערנט דער רבי ארויס אז יעדע פעולה צו דוחק זיין דעם קץ איז עובר אויף דער שבועה, אפילו איינע וואס איז נישט מצליח. פארוואס "על דרך משל"? לויט ווי ער לערנט, איז די שבועה נישט נתגלה געווארן ביי הר סיני; זי איז געקומען דורך שלמה המלך און זי נעמט אריין אויך די אומות. ממילא איז דאס נישט קיין הלכה'דיגע שבועה, און פונדעסטוועגן איז די זאך נאך חמור'דיגער. לויט פייערסטאון, ווי עס ווערט געברענגט אינעם קאצק בלאג, איז מעגליך אז דער רמב"ם האט דערמאנט די שבועות נאר דא, כדי אפצוהאלטן די תימנים.

הלכות מלכים: משיח בויט

אין הלכות מלכים, פרק י"א:

> **המלך המשיח עתיד לעמד ולהחזיר מלכות דוד לישנה לממשלה הראשונה. ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל.**
>
> **רמב"ם, הלכות מלכים פי"א ה"א (זע אויך קאפיטל 8)**

דאס הייסט, מלך המשיח וועט אויפשטיין און אומקערן די מלכות בית דוד; ער בויט דעם בית המקדש און ער איז מקבץ די נדחי ישראל. פון דעם לערנט דער רבי ארויס אז בויען דעם בית המקדש פאר אליהו הנביא און משיח קומען איז אוממעגליך. פארוואס פעלן די שבועות אין דעם רמב"ם'ס ספר הלכות? אין סימן פ' ענטפערט ער: די שבועות פארגרעסערן דעם עונש, און דער ספר הלכות ברענגט דינים, נישט עונשים. רבי מלמד לערנט דאס זעלבע פעלן פונקט פארקערט, אלס א סימן אז די שבועות זענען נישט קיין הלכה.

דער רמב"ן: מצות עשה

דער רמב"ן שרייבט אויף במדבר קאפיטל ל"ג, פסוק נ"ג:

> **על דעתי זו מצות עשה היא. יצוה אותם שישבו בארץ ויירשו אותה, כי הוא נתנה להם, ולא ימאסו בנחלת ה'.**
>
> **רמב"ן, במדבר לג, נג (זע אויך קאפיטל 4 (ב))**

דאס הייסט, לויט מיין מיינונג איז דאס א מצות עשה: צו וואוינען אין לאנד און עס ירשנ'ען, און נישט מואס זיין אין דעם השם'ס נחלה. דער רבי באהאנדלט די מצוה אינגאנצן אין מאמר ישוב ארץ ישראל, וואס איז דער נושא פון דעם צווייטן טייל פון קאפיטל 4. דא ברענגט ער דעם רמב"ן'ס אייגענעם מאמר הגאולה. אונטער כורש זענען רוב אידן נישט ארויפגעגאנגען, ווייל זיי האבן מורא געהאט צו דוחק זיין דעם קץ. פון דעם לערנט ער ארויס אין סימן י"ג אז די שבועה איז גילטיג אויף ארויפגיין ווי א גרופע, אפילו מיט רשות.

תוספות: רבינו חיים

תוספות אין כתובות, דף ק"י ע"ב, זאגט:

> **הוא אומר לעלות כו' - אינו נוהג בזמן הזה דאיכא סכנת דרכים והיה אומר רבינו חיים דעכשיו אינו מצוה לדור בא"י כי יש כמה מצות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין ליזהר בהם ולעמוד עליהם**
>
> **תוספות כתובות קי ע"ב ד"ה הוא אומר (זע אויך קאפיטל 4 (ב))**

דאס הייסט, דאס איז נישט נוהג היינטיגע צייטן צוליב דער סכנה פון די וועגן. רבינו חיים האט געזאגט אז היינט איז נישט קיין מצוה צו וואוינען אין ארץ ישראל, צוליב די סאך מצוות התלויות בארץ און עונשים וואס מיר קענען נישט ריכטיג אכטונג געבן. דער רבי רופט דאס א דעת יחיד. די פוסקים וואס ברענגען "מען קען אלעמען צווינגען ארויפצוגיין" טוען דאס נאר קעגן דעם. צי דער רבינו חיים איז רבינו חיים כהן, איז נישט קלאר אין אונזערע מקורות.

די אחרונים

מהר"ל: אפילו מיט מסירות נפש

דער מהר"ל, אין נצח ישראל, פרק כ"ד, טייטשט "ער האט זיי משביע געווען אין דעם דור פון שמד":

> **ועוד פירוש 'בדורו של שמד', רוצה לומר אף אם יהיו רוצים להמית אותם בעינוי קשה, לא יהיו יוצאים ולא יהיו משנים בזה.**
>
> **מהר"ל, נצח ישראל פרק כד (זע אויך קאפיטל 4 (א))**

דאס הייסט, אפילו אויב מען וויל זיי טויטן מיט שווערע יסורים, וועלן זיי נישט ארויסגיין און וועלן אין דעם גארנישט טוישן. אין סימנים ל"ב און ל"ג פרעגט דער רבי א קשיא: א שבועה איז נישט פון די דריי עבירות וואס מען מוז זיך לאזן הרג'ענען דערויף, און אן אנוס איז פטור. ער ענטפערט אין סימן ע"ו אז דעם מהר"ל'ס פסק איז געבויט אויף כפירה. נעמען די גאולה איז כופר אין דעם השם'ס השגחה, ממילא איז דער דין יהרג ואל יעבור, מען זאל זיך לאזן הרג'ענען און נישט עובר זיין, אזוי ווי דער דין פון א משומד.

מגילת אסתר און אבני נזר

רבי יצחק די ליאון, דער מחבר פון מגילת אסתר, ברענגט א הערה אויף דער פערטער מצוה וואס דער רמב"ן לייגט צו. ער לערנט אז די שבועה איז אן איסור צו מורד זיין און איינצונעמען מיט כח, און ער קומט ארויס אז ס'איז נישטא קיין מצוה זיך צו באזעצן אין ארץ ישראל ביז משיח וועט קומען. רבי צדוק שרייבט אין ספר דברי סופרים, אז אפילו דער מגילת אסתר וואלט מודה געווען אז די מצוה איז דא היינטיגע צייטן. אין די קיצורים פון ספר ויואל משה וואס מיר האבן פאר זיך, ווערט דער מגילת אסתר נישט דערמאנט. דער אבני נזר, אין סימן תנ"ד, באשרייבט די שבועה אלס א שבועה וואס איז געגעבן געווארן צו די שרים של מעלה און צו די שרשי הנשמות. רבי מלמד ברענגט פון דארט אז מען לערנט נישט ארויס הלכה פון אגדתא.

מגילת אסתר און אבני נזר
מגילת אסתר, מ"ע ד'
ר' צדוק, דברי סופרים
אבני נזר יו"ד תנ"ד

אור שמח: נאך סאן רעמא

רבי מאיר שמחה פון דווינסק, דער בעל אור שמח, האט געשריבן נאך סאן רעמא, אז די מורא פון די שבועות איז אוועק. די ווערטער קומען פון זיין בריוו וואס האט געשטיצט קרן היסוד, וואס איז געדרוקט געווארן אין התור אין יוני 1922. לויט חיים אסקאר דזשעיקאב, האט ער דאס געבויט אויף די אנערקענונג פון די פעלקער, אלס א רעכט וואס איז ריין על פי הלכה. ווי ער האט זיך באצויגן צו חובבי ציון איז א מחלוקת: ראפאפארט באשרייבט א שטארקע התנגדות, בשעת רבי מימון זאגט אז ער איז געווען מיט זיי מסכים. אין אונזערע קיצורים זעט מען נישט אז דער רבי דערמאנט אים בשמו, הגם דעם רבי'ס תירוץ אויף דער רשות פון די אומות גייט אויך אויף אים. דער מנחת אלעזר געפינט זיך נישט אין אונזערע מקורות דא.

אור שמח: נאך סאן רעמא
ר' מאיר שמחה פון דווינסק
הטור, 1922
מנחת אלעזר: נישט אין מקורות

די הויפט מחלוקות

וועז מען שטעלט אלעס איינס לעבן דאס אנדערע, זעט מען אז די מחלוקת דרייט זיך ארום א פאר פשטים. ביי "כחומה" רעכנט דער רבי אריין יעדע עליה פון א מאסע, בשעת דער אבני נזר מיינט מלחמה אן רשות. ביי דער רשות פון די אומות האלט דער רבי אז די שבועה שטייט אויף איר ארט, בשעת דער אור שמח האט געשריבן אז איר מורא איז אוועק. ביי דער חומר פון דער שבועה רופט דער רבי דעם ענין חמור פון א שבועה, בשעת רבי מלמד לערנט אז ס'איז נישט קיין הלכה. ביי זיך באזעצן אין ארץ ישראל היינטיגע צייטן גייט דער רבי נאך דעם ריטב"א, און האלט אז דער חיוב איז בטל געוואָרן אונטער דער גזירה פון גלות. דער רמב"ן רעכנט ישוב ארץ ישראל פאר א מצות עשה.

די הויפט מחלוקות

ענין	דער סאטמארער רבי	אנדערע
בחומה	יעדע גרויסע עליה צוזאמען	אבני נזר: מלחמה אן רשות
רשות פון די אומות	די שבועה בלייבט	אור שמח: פחד אוועק
די שבועה	חמור מער ווי א שבועה	ר' מלמד: נישט הלכה
ישוב הארץ היינט	דער חיוב איז בטל	רמב"ן: מצות עשה

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

וואס פאר א שבועה איז דאס? די קשיא אויף רב יהודה און איר תירוץ

(וואס דער רבי שרייבט)

אין ויואל משה סי' א' פרעגט דער סאטמארער רבי זצ"ל א שטארקע קשיא. רב יהודה לערנט צום סוף ארויס זיין דין פון „השבעתי". פארוואס זאגט ער דען „עובר בעשה", דאס לייכטערע, און נישט „עובר על השבועה"? א שבועה איז דאך זיכער חמור'דיגער פון אן עשה. די זעלבע מימרא שטייט אויך אין ברכות כ"ד און שבת מ"א, אויך נאר מיט „עובר בעשה".

דעם תירוץ ברענגט ער ערשט אין סי' ע"ט. די שבועה בינדט נישט על פי דין די שפעטערע דורות. זי דריקט אויס אן עונש אויף דער מדרגה פון א שבועה, און דערפאר רופט דער רמב"ם עס „משל". רב יהודה האט דעריבער געזאגט דעם עבירה על פי הלכה ממש. פון דער אנדערער זייט פרעגט ער אין סי' ל"ד ווי אזוי א שבועה קען בינדן קומענדיגע דורות, קענן דעם ראי"ש (כלל ה' אות ד') און דעם שו"ע יו"ד רכ"ח:ל"ה. ער ענטפערט פון מדרש רבה יתרו פכ"ח: אלע נביאים האבן באקומען זייער נבואה אין סיני, און שיר השירים, וואס איז „קודש קדשים", אוודאי. אין דער הקדמה (טענה כ') לייגט ער צו פונעם אלשיך אז אלעס איז געקומען דורך משה רבינו, און דאס פארבינדט ער מיטן נאמען ויואל משה.

אויף דער פראגע צי די שבועה איז ממש א שבועה, ברענגט ער צוויי שיטות (סימנים ל"ה–ל"ו). דער עקידה לערנט אז עס איז א משל צו וויזן ווי שווער די זאך איז, און דער של"ה רופט עס שטרענגער פון א שבועה. דער רבי זצ"ל האלט אז דער דרך פונעם עקידה פאסט צו די שבועות פון גלות. אויף רש"י"ס פשט אין „שלא ידחקו", צופיל מתפלל זיין, פרעגט ער (סימנים כ"ד, כ"ו, ל') וואו איז די גרענעץ, און פארוואס איז רש"י אוועק פון די מדרשים און דעם תרגום, וואס רעדן פון מעשים. די גרענעץ שטעלט ער אין סי' כ"ט פון בבא מציעא פ"ה: די תפילה פון ר' חייא און זיינע זין וואלט געקענט ברענגען משיח פאר דער צייט, און מן השמים האט מען עס אפגעשטעלט. אין סי' ע"ט ענטפערט ער דורך א מיגו (שבועות כ"ב): די שבועה חל אויף א זאך וואס איז אליין מותר, צופיל תפילה, און דערמיט חל זי אויך אויף מעשים, וואס זענען שוין באשוואירן פון סיני.

דעם תרגום אויף שיר השירים ברענגט ער אין דער הקדמה: די ערשטע שבועות זענען פון משה רבינו, און די לעצטע פון מלך המשיח. אין סי' כ"ד ברענגט ער דעם תרגום יונתן, וואס שטעלט יעדע שבועה אויף א באזונדערע תקופה. ביי דער לעצטער שבועה טוט משיח מוסר די וואס רייצן די אומות און מורד זיין אין גוג ומגוג. דער רבי זצ"ל זאגט אז תרגום יונתן שטימט דערמיט מיטן רמב"ם און די מדרשים.

„חומה", „רשות", און די שייכות צווישן די שבועות

(וואס דער רבי שרייבט)

אויסער דעם ראיה פון פרעה'ס רשות ברענגט דער רבי זצ"ל אין סי' ט"ז נאך א ראיה פון דברים ד' ל"ד. דארט ווערט „במלחמה" אויסגערעכנט באזונדער פון „ביד חזקה". א שטארקע האנט איז דעריבער נישט דאס זעלבע ווי מלחמה. אין סי' י' ברענגט ער רש"י אויף שיר השירים ח' ט', „אם חומה היא": א שטארקייט אין אמונה „כחומת נחושת", נישט חתונה האבן מיט די אומות און זיך נישט לאזן פארפירן. דערפון שליסט ער אז יעדע סארט פארשטארקונג הייסט „חומה".

קענן דעם אבני נזר לייגט ער צו אין סי' פ"ו נאך ענטפערס. זיין פשט איז באגרעניצט נאר אויף יענער שבועה. די דריטע שבועה פאלט אויפן דחיקת הקץ אליין. דער מהר"ל אסר"ט ארויסצוגיין אפילו ווען מען ווערט געצוואונגען. אפילו לויט דעם אבני נזר גייט „יד חזקה" אויף דער אומה וואס וואוינט אין לאנד. און די אומות האבן נישט קיין דין סנהדרין, אז זיי זאלן מכריע זיין לויט א רוב וואס ישראל זאלן טון. אויף דעם פסוק אין ישעיה ס"ו, „והביאו את כל אחיכם", וואס מען ברענגט דורכן רמב"ן אויף שיר השירים אלס „רשות המלכים", ענטפערט ער אין סי' ס"ח. דאס רעדט נאך מלחמת גוג ומגוג, און די הילף פון די אומות וועט זיין דורך א נס.

אין סי' ע"ה שרייבט ער אז די שבועות זענען נישט תלוי אייגע אין דער אנדערער. דער אייבערשטער האט אונז נישט באשוואירן פאר דער טובה פון די אומות, נאר פאר אונזער אייגענער טובה. די דריטע שבועה, אויף די אומות, קען דעריבער נישט מתיר זיין די שבועות אויף ישראל. אין סי' כ"ב ברענגט ער נאך א שטיצע פונעם סדר פון שמונה עשרה: דאס איינזאמלען ביי „תקע בשופר" איז צום מדבר. ער באמערקט אז אין טייל סידורים פעלט „לארצנו", און אז זיין טאטע ז"ל פלעגט עס נישט זאגן. דערפון מאכט ער א קל וחומר אז פאר דער גאולה וויל דער אייבערשטער נישט אז אלע ישראל זאלן אריין אין לאנד.

דער רמב"ם, דער מהר"ל, און די ווייטערדיגע מקורות

(וואס דער רבי שרייבט)

אויף דער סתירה צווישן אגרת תימן און הל' מלכים פי"א ה"ג, אז משיח דארף נישט קיין אותות, ענטפערט דער רבי זצ"ל אין סימנים ל"ז–ל"ח. „נישט קיין אותות" מיינט נישט קיין שינוי הטבע, אבער משיח אליין מוז זיין א וואונדערליכער נביא. דער אינצ'יגער סימן וואס דער רמב"ם גיט איז אז משיח וועט צווינגען כלל ישראל צו מקיים זיין די תורה. אין סי' מ"ח זאגט ער פארוואס דאס ווערט גלייך נאכגעפאלגט מיט „התורה נצחית". א פארלאזן זיך אויף נסים קען פארפירן צו מוסיף אדער גורע זיין, און דער זיכערער סימן איז אז אלע ישראל היטן די תורה. אין סימנים מ"ט–נ"ד קלייבט ער צונויף מקורות אז אליהו קומט פריער: עירובין מ"ג, דער ראב"ד אויף עדיות, תרגום יונתן און די פסיקתא. דארט קריטיקירט ער דעם כסף משנה און דעם לחם משנה, אז מען טאר נישט ממציא זיין מחלוקות צווישן תנאים און אמוראים.

אויף „אין לך קץ מגולה מזה" (סנהדרין צ"ח) שרייבט ער אין סי' ס"ו קענן די וואס לערנען דאס אויף דער ציוניסטישער לאנדווירטשאפט. לויט דעם מהרש"א רעדט דער פסוק פון א נס'דיגער פרוכטבארקייט וואס טוישט די טבע. פירות וואס מען באקומט דורך עובר זיין אויף די מצוות התלויות בארץ זענען מטמא די ארץ און מרחק דעם קץ. אין סי' ל"ח ברענגט ער פון סנהדרין צ"ג אז די חכמים האבן געפרואווט בן כוזיבא אויף „מורח ודאין". בן כוזיבא איז געווען ראוי צו נבואה, נאר ווייל זיין דור האט געזינדיגט איז די צייט נישט געווען צייטיג, און ממילא איז דאס געווען דחיקת הקץ.

פונעם מהר"ל ברענגט ער אין סי' כ"ו און פ"ג אז ער האט פאראייניגט ביידע פשטים. ער הייבט אן מיט רש"י'ס פשט פון תפילה און ענדיגט מיטן ארויסגיין דורך כפיה, אזוי אז „דחיקה" נעמט ארום יעדן סארט. אין סי' מ"ט ברענגט ער פון דעם מהר"ל'ס הגדה אז אליהו איז דער סימן, אז מען זאל נישט אריינפאלן אין דער נעץ פון א משיח שקר. אין סי' פ"ב ברענגט ער דעם סידור יעב"ץ אויפן הושענא „למושעות בארבע שבועות": מיר זאלן גארנישט טון פון זיך אליין, נאר ווארטן אויף דער ישועה.

אנדערע פוסקים און רבנים: ווי זיי לערנען די זעלבע מקורות

(וואס אנדערע שיטות טענה'ן)

הרב אליעזר מלמד (פניני הלכה) ברענגט דעם פני יהושע אויף כתובות קי"א ע"א. לויט דער גמרא אין יומא ט' ע"ב, ווען אלע וואלטן ארויפגעגאנגען אין עזרא'ס צייטן וואלט די שכינה געזרוט, איז משמע דאס היפך פון די שבועות, און דעריבער איז קיינס פון ביידע נישט הלכה. ער ברענגט אויך דעם הפלאה, אז „חומה" גייט נאר אויף עלייה פון בבל. דער רמב"ם און דער שולחן ערוך לאזן אויס די שבועות פון זייערע ספרים. לויט זיין כלל'דיגן פשט מיינען די שבועות אז מען טאר נישט ארויפגיין איילי'ג אן ממשות'דיגע מיטלען. די צוריקקער איז געשען ביסלעכווייז און אין איינקלאנג מיט די אומות. אויף „בעתה אחישנה" שרייבט ער אז א גאולה מיט נסים גלויים קומט ווען מיר זענען זוכה צו „אחישנה".

ר' טייכטאל, בעל אם הבנים שמחה, איז פריער געווען א קעגנער פון ציוניזם און האט זיך איבערגעדרייט דורך די צרות פון זיין צייט. ער שרייבט אז מען קען אויסמיידן „בחומה" דורך פארהאנדלונגען און א לעגאלן קויף פאר געלט, און זיך נישט פארלאזן אויף נסים (לויט דעם קאצק בלאג, ציטירנדיג Teichtel 1999 ז' 194–5). ער שטימט מיטן אבני נזר, און לייגט צו אז די צרות זענען א סימן פון הימל ארויפצוגיין. מען ברענגט אויך ר' צבי יהודה קוק בשיטה זו. ר' מ. מ. כשר שרייבט אז ווען דער מלך און די ממשלה זענען עובר אויף דער שבועה און רודפין ישראל, מעגן ישראל אויך עובר זיין אויף זייער שבועה.

וואס היסטאריקער און פארשער שרייבן

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

לויט Reuven Firestone, ווי דער קאצק בלאג (נומער 504) ברענגט, זענען די שבועות געווען געצילט אויפצוויען א נישט־מיליטעריש גלות־שטייגער נאך די מפלות פון בר כוכבא. Aviezer Ravitzky (1996, ז' 63) רופט זיי „די דעקלאראציע פון אידישער פאסיווקייט אין גלות". Firestone באמערקט אז די שבועות שטייען אין א סוגיא וואס לויבט דאס וואוינען אין לאנד, און דאס קען מעגליך מיינען אז די עלייה פון א יחיד איז לויבנסווערט. Firestone ברענגט אויך אז אין בבלי סוטה מ"ד ע"ב זענען נאר יהושע'ס מלחמות כיבוש א חיוב, בשעת אין ירושלמי סוטה ח' י' איז אויך א מלחמה פון זיך פארטיידיגן א מלחמת מצוה. לויט אים און Ravitzky זענען די זריעה פון „מלחמת קודש" געלעגן פארבארגן ביז 1967. דער בלאג רופט ר' טייכטאל'ס שיטה „אן אינגאנצן איבערגעארבעטער" פשט.

דער זעלבער מקור ברענגט אז תלמידי הגר"א, וואס זענען עולה געווען פון 1808, האבן באטראכט די קאנטאניסטן־גזירה (1827–1857) ווי א בריכה פון דער דריטער שבועה דורך די אומות. וועגן ר' מאיר שמחה פון דווינסק זצ"ל שרייבט Chaim Oscar Jacob (The Lehrhaus) אז זיין שטעלונג נאך סאן רעמא איז געווען ווארצלט אין זיין השקפה אויף דער היסטאריע, ווי אין משך חכמה בחוקותי.

דער גאנג פון דער ראיה

דער סדר פון דער ראיה: פון שיר השירים ביזן מהר"ל

1. די דריי פסוקים פון השבעתי האבן איין לשון, איין טעם: נישט דוחק זיין דעם קץ (סי' י"ב). „עד שתחפץ" איז ביזן לעצטן רגע, און דער אייבערשטער ברענגט עס אליין (סי' ע').

▼

2. די שבועות אין כתובות זענען הלכתא רבתא, וואס קיינער טוט נישט חולק (הקדמה, טענה י"ב). דער מדרש ווייזט אז דור בן כוזיבא און בני אפרים זענען נכשל געווארן צוליב דעם וואס זיי זענען עובר געווען.

▼

3. „בחומה" לויט רש"י (יחד ביד חזקה) נעמט ארום יעדע מאסן־עלייה און יעדע פארשטארקונג, אפילו מיט רשות פון די אומות (סימנים י', ט"ז–י"ז). דאס ווערט געשטיצט מיטן רמב"ן אין מאמר הגאולה (סי' י"ג) און מיטן יפה קול (סי' י"א).

▼

4. די שבועה גייט אויפן מעשה אליין, אפילו ווען עס האט נישט קיין הצלחה. אזוי פירט ער אויס פון אגרת תימן (הקדמה, טענה ג') און פון „אם ה' לא יבנה בית" (סי' פ"ג).

▼

5. דער סדר פון נצבים איז ערשט תשובה און נאכדעם קיבוץ גליות. דעריבער איז צו נעמען אליין גאולה פאר דעם קץ כפירה (סימנים מ"א–מ"ב, פ'), און ביי ביאת המשיח גייט מען פריער אין מדבר העמים.

▼

6. ווייל עס איז כפירה, איז לויט דעם מהר"ל דער דין יהרג ואל יעבור, אפילו בדורו של שמד (סימנים כ', ע"ו).

▼

7. די הבטחה פון „ואף גם זאת" שיצט ישראל אין גלות, און דאס שיצט אויך די תושבי ארץ ישראל (סי' י"ד). א הצלחה פון די וואס נעמען א גאולה שלא כדת איז נאר ווי הצלחת עבודה זרה (סי' מ"ה).

▼

8. דעריבער מוז מען ווארטן אויף משיח, וואס בויט דעם מקדש און זאמלט אין די גליות (רמב"ם הל' מלכים פי"א; סימנים נ"ה–ס"ה).

שיטות אין פארגלייך

די הויפט־שיטות וועגן די שבועות און ישוב הארץ

וועד	שיטה	מקור
דער סאטמארער רבי זצ"ל	יעדע מאסן־עלייה, אפילו מיט רשות, איז „חומה"; די שבועות זענען נישט תלוי איינע אין דער אנדערער	ויואל משה סימנים י"ג, ט"ז–י"ז, ע"ה
דער אבני נזר זצ"ל	„בחומה" מיינט מלחמה אן רשות פון די אומות	שו"ת אבני נזר יו"ד תנ"ג
ר' טייכטאל	מען קען אויסמיידן „בחומה" דורך פארהאנדלונגען און א לעגאלן קויף	אם הבנים שמחה
ר' מ. מ. כשר	ווען די אומות זענען עובר אויף זייער שבועה, מעגן ישראל אויך	התקופה הגדולה (דורך דעם קאצק בלאג)
ר' מאיר שמחה פון דווינסק זצ"ל	נאך סאן רעמא איז אוועק דער פחד פון די שבועות	בריוו אין הא־תור, 1922
מגילת אסתר	די שבועה אסר"ט מרידה און כיבוש מיט כח; קיין מצות ישוב ביז משיח	השגות הרמב"ן, עשה ד'
ר' צדוק ז"ל	אפילו די מגילת אסתר וואלט מודה געווען אז די מצוה איז היינט פאראן	דברי סופרים י"ד
הרב אליעזר מלמד	די שבועות זענען נישט הלכה; מען טאר נאר נישט ארויפגיין אן ממשות'דיגע מיטלען	פניני הלכה

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
1808	תלמידי הגר"א הייבן אן עולה צו זיין (לויט דעם קאצק בלאג, ציטירנדיג מארגנשטערן)
1857–1827	די קאנטאניסטן־גזירה, וואס תלמידי הגר"א האבן באטראכט וויי א בריכה פון דער דריטער שבועה דורך די אומות (דער סדר פון די דאטעס אין דעם מקור איז צווייפלהאפטיג)
1843	ר' מאיר שמחה פון דווינסק זצ"ל וועט געבוירן אין בוטרימאניץ
1887 (פרילינג)	ר' מאיר שמחה וועט רב אין דווינסק
9 יוני 1922	זיין בריוו לטובת קרן היסוד, מיט די וועטער וועגן דעם פחד פון די שבועות, וועט געדרוקט אין „הא־תור" (יאר 2, נומער 24)
ד' אלול תרפ"ו (17 אויגוסט 1926)	פטירת ר' מאיר שמחה פון דווינסק זצ"ל
1961 (?; אנדערע: 1958/1959)	ויואל משה וועט געדרוקט (די דאטע איז נישט באשטעטיגט)
1967	לויט Firestone און Ravitzky זענען די זריעה פון „מלחמת קודש" געלעגן פארבארגן ביז דעמאלט
1968 (?; אנדערע: 1969)	התקופה הגדולה פון ר' מ. מ. כשר (די דאטע איז אין מחלוקת)

וועדטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
שלש שבועות	די שבועות אין כתובות ק"י ע"ב–ק"א ע"א: צוויי אויף ישראל, נישט ארויפגיין בחומה און נישט מורד זיין אין די אומות, און איינע אויף די אומות, נישט צו שעבדן ישראל יותר מדאי. זיי ווערן ארויסגעלערנט פון די דריי פסוקים „השבעתי" אין שיר השירים.
דחיקת הקץ	צו דרינגען און שטופן די גאולה פאר איר צייט. רש"י אין כתובות לערנט עס אויף צופיל מתפלל זיין, און די מדרשים מיטן תרגום אויף מעשים. דער רבי זצ"ל איז מסביר אז עס נעמט ביידע ארום.
עלייה בחומה	ארויפגיין קיין ארץ ישראל ווי א מויער. רש"י: „יחד ביד חזקה". לויט דעם סאטמארער רבין זצ"ל הייסט יעדע גרויסע כנופיא „חומה", אפילו מיט רשות.
יד חזקה	א שטארקע האנט. דער אבני נזר מיינט דערמיט אן רשות פון די אומות, און דער רבי זצ"ל יעדע פארשטארקונג, אפילו דורך תחנונים, ווי ביי פרעה'ס רשות.
מלכות הזלה	פון סנהדרין צ"ח ע"א: „אין בן דוד בא עד שתכלה מלכות הזלה מישראל". רש"י: אפילו א קליינע און ארעמע ממשלה.
על דרך משל	דער לשון פון רמב"ם אין אגרת תימן וועגן דער שבועה. לויט דעם רבין זצ"ל מיינט עס אז ס'איז נישט קיין שבועה על פי הלכה, נאר א זאך וואס איז נאך חמור׳דיגער.
כפירה	לייקענען אין אמונה. דער רבי זצ"ל (סי' מ"ב) האלט אז צו נעמען אליין גאולה און מלוכה פאר דעם קץ איז א ענין פון כפירה, ווייל עס לייקנט אין דער השגחה.
יהרג ואל יעבור	דער דין אז מען מוז זיך לאזן הרג׳ענען און נישט עובר זיין. דער רבי זצ"ל (סי' ע"ו) לערנט אז דער מהר"ל האלט אזוי ביי די שבועות, כדין משומד, ווייל עס איז כפירה.
מדבר העמים	לשון פון נבואת יחזקאל. דער ראב"ד (עדיות פ"ב מ"ט) זאגט אז ביי ביאת המשיח וועלן ישראל ערשט געפירט ווערן דארט, וואו עס וועט זיין דער בירור, איידער זיי קומען אריין אין לאנד.
מורח ודאין	פון סנהדרין צ"ג: משיח קען משפטן דורכן חוש הריח. דער רבי זצ"ל ברענגט עס פאר דער מדרגה פון נבואה וואס משיח מוז האבן (סימנים ל"ז, ל"ח).
מיגו	א כלל אין דיני שבועות (שבועות כ"ב). דער רבי זצ"ל (סי' ע"ט) מאכט דערמיט פשט: ווייל די שבועה חל אויף צופיל תפילה, חל זי אויך אויף מעשים.
אין למדין הלכה מן ההגדות	מען לערנט נישט ארויס הלכה פון אגדה. הרב מלמד ברענגט דעם כלל פונעם אבני נזר (יו"ד תנ"ד) קעגן מאכן די שבועות פאר הלכה.
ויואל משה	דער ספר פונעם סאטמארער רבין זצ"ל. אין דעם קאפיטל ווערן געברענגט די הקדמה און מאמר שלש שבועות. דער רבי זצ"ל פארבינדט דעם נאמען מיט דעם וואס די שבועות זענען אנגענומען געווארן אין סיני דורך משה רבינו.
אגרת תימן	דעם רמב"ם'ס בריוו צו די אידן אין תימן, וואס ווארנט זיי פון נאכגיין א משיח שקר. דאס איז דער אי״נצ׳גער ארט וואו ער דערמאנט די שבועות.
מגילת אסתר	א פירוש פון ר' יצחק די ליאון אויף ספר המצוות פונעם רמב"ם. ער שרייבט אויף דער הוספה פונעם רמב"ן (עשה ד') אז ס'איז נישטא קיין מצות ישוב ביז משיח.
אור שמח	דער ספר פון ר' מאיר שמחה הכהן פון דווינסק זצ"ל אויפן רמב"ם. מען רופט אים מיטן נאמען פון זיין ספר.

מקורות פון דעם קאפיטל

• ויואל משה, הקדמה (טענות ג', ד', ח', י"ב, ט"ז, כ') און מאמר שלש שבועות, סימנים א'–פ"ו (מהדורת 1961)

• שיר השירים ב' ז', ג' ה', ח' ד'; ויקרא כ"ו מ"ד; דברים ל' ג'; תהלים קכ"ז א'

• גמרא: כתובות ק"י ע"ב–קי"א ע"א; סנהדרין צ"ג, צ"ז ע"ב–צ"ח ע"א; עבודה זרה; יומא ט' ע"ב; בבא מציעא פ"ה; פסחים ו' ע"ב

• שיר השירים רבה ב' ז'; תרגום שיר השירים; מכילתא בשלח; בראשית רבה לך לך

• רש"י כתובות קי"א ע"א; תוספות כתובות ק"י ע"ב ד"ה הוא אומר

• רמב"ם, אגרת תימן; הלכות מלכים פי"א–י"ב; הלכות תשובה פ"ז ה"ה

• רמב"ן, במדבר ל"ג נ"ג; מאמר הגאולה; השגות על ספר המצוות, עשה ד'

• ראב"ד, עדיות פ"ב מ"ט; ריטב"א, יומא ל"ח

• מהר"ל, נצח ישראל פרק כ"ד

• מגילת אסתר על ספר המצוות; ר' צדוק, דברי סופרים י"ד

• שו"ת אבני נזר, יו"ד תנ"ג–תנ"ד

• בריוו פון ר' מאיר שמחה פון דווינסק, הא־תור, יאר 2 נומער 24 (9 יוני 1922)

• הרב אליעזר מלמד, פניני הלכה, וועגן די שלש שבועות (ph.yhb.org.il)

• Chaim Oscar Jacob, Rabbi Meir Simcha Cohen of Dvinsk: A Centennial Reappraisal, The Lehrhaus

• Kotzk Blog 504, The Three Oaths: Theologies of Cancellation and Resurrection (ציטירנדיג Firestone, Ravitzky, Teichtel)

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• ווי אזוי לערנט דער רבי זצ"ל שיר השירים ה' ח', ירמיה כ"ט ז', ישעיה נ"ב ג', און די פסוקים אין יחזקאל כ' ל"ב–ל"ג אליין? דאס איז נישט באלייכטן אין די מקורות וואס מיר האבן.

• ווער איז דער „רבינו חיים" אין תוספות כתובות ק"י ע"ב? אז דאס איז ר' חיים כהן איז נישט באשטעטיגט אין אונזערע מקורות.

• דער ציטאט פון סי' מ"ה ברענגט „הבא לטמא פותחין לו" פון עבודה זרה דף נ"ב, בשעת אין די נאטיצן שטייט דף נ"ה. דער ריכטיגער מראה מקום דארף מען נאכקוקן.

• צי דער רבי זצ"ל רעדט ספעציעל אויפן אור שמח, דעם מנחת אלעזר אדער די מגילת אסתר בשמם, איז נישט צו געפינען אין די מקורות וואס מיר האבן. אויך די שטעלונג פונעם אור שמח צו חובבי ציון איז אין מחלוקת: לויט ראפאפארט איז ער געווען אן עקסטרעמער קעגנער, און לויט ר' י. ל. מימון א מסכים.

• דער סימן פונעם אבני נזר (תנ"ג/תנ"ד/תנ"ו) און דער יאר פון דרוק פון ויואל משה (1958/1959/1961) זענען נישט אויסגעקלארט.

קאפיטל 17

וויכטיגע היסטארישע דאקומענטן

אין דעם קאפיטל:

דער ספר ויואל משה · על הגאולה ועל התמורה · דער דף און די תשובות · דאקומענטן פון 1944 · צייטונגען און קול קורא · דער וועג און די צייטליניע

דער ספר ויואל משה

ויואל משה: וועמ גערופן?

דא וועלן מיר באטראכטן די דאקומענטן אליין, און בייַ יעדן איינעם פרעגן: וואס איז עס, וועמ האט עס געמאכט, וועמ, פארוואס איז עס וויכטיג, און וויפיל קען מען זיך דערויף פארלאזן. מיר הייבן אן מיט ספר ויואל משה, וואס אפילו זיין דאטום איז שוין אין מחלוקת. דער פראפעסאר שאול מאגיד שרייבט אז תלמידים האבן געאיילט ארויסצוגעבן אן ערשטע אויפלאגע, אין וויניג עקזעמפלארן, אויף ראש השנה 1959. זי האט אנטהאלטן נאר 2 מאמרים, דהיינו אפהאנדלונגען: איינס אויף די שלש שבועות און איינס אויף ישוב ארץ ישראל. די אויפלאגע פון 1961 האט צוגעלייגט מאמר לשון הקודש, און זי איז פארשפרייט געווארן ברייט און ווייט. אנדערע מקורות גיבן 1958, אדער פון 1959 ביז 1961.

דער טייטש פון נאמען

דער נאמען אליין טראגט שוין די שיטה. אין דער הקדמה ערקלערט דער סאטמארער רבי, רבי יואל טייטלבוים זכרונו לברכה, אז ויואל מיינט א שבועה. די שבועה וואס יתרו האט משביע געווען משה רבינו'ן, שרייבט ער, איז געווען ענליך צו די שלש שבועות, כדי צו פארמיידן דחיקת הקץ. ער לייגט צו אז דער תרגום אויף שיר השירים שרייבט די לעצטע שבועה, וואס איז פאר אונזער דור, צו מלך המשיח:

> **שהמלך המשיח משביע שלא להתגרות למיפק מן גלותא עד דיהא רעוא מקדם מארי עלמא.**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 4 (א))**

דאס הייסט, מלך המשיח באשווערט די אידן נישט זיך צו גרייצן ארויסצוגיין פון גלות ביז עס וועט זיין דער רצון פונעם רבונו של עולם. זיין צווייטע טעם: דער נאמען פאראייניגט זיין אייגענעם נאמען מיט דעם נאמען פון זיין זיידע, דער ישמח משה.

ווי אזוי ער האט עס געשריבן

ווי אזוי איז עס געשריבן געווארן? דער תלמיד אלעקסאנדער סענדער דייטש, אין ספר בוצינא קדישא, וואס מאגיד ציטירט, דערמאנט זיך אז דער רבי האט געשריבן גאנץ פרי אינדערפרי אדער שפעט ביינאכט, אויף קליינע צעטעלעך, אן קיין ספרים פאר זיך, און שפעטער האט מען זיי צוואמגעשטעלט אויף א טיש. דאס איז וואס א חסיד געדענקט. דער רבי אליין שרייבט אז ער האט געארבעט אונטער שווערע עולים, און ער האט נישט צוגעלייגט גארנישט פון זיין אייגענער מיינונג, נאר צוזאמגעקליבן פון חז"ל, ראשונים און אחרונים. וועמ ער האט אנגעהויבן, דערויף זענען די היסטאריקער נישט מסכים: דער פארשער אלן נאדלער זאגט 1932; מאגיד שטעלט אוועק דאס שרייבן אין די 1950ער יארן, אין וויליאמסבורג.

ווי אזוי ער האט עס געשריבן
ר' סענדער דייטש, בוצינא קדישא
קליינע צעטלעך פרי און שפעט
נאדלער 1932, מאגיד יארן 1950

על הגאולה ועל התמורה

דער צווייטער ספר

דער צווייטער ספר, על הגאולה ועל התמורה, איז לויט מאגיד און נאדלער פון 1967, און לויט נאך איין מקור פון 1968. דער נאמען קומט פון מגילת רות; מאגיד ערקלערט אז דער מדרש באנוצט זיך מיט גאולה און תמורה אויף דעם וואס כלל ישראל האט אויסגעביטן דעם אייבערשטן אויף דעם עגל הזהב. אין סימן קכ"ה זאגט דער ספר:

> **וזה על הגאולה ועל התמורה שבדור של התמורה נוכה לגאולה כי אין לנו עצה אחרת.**
>
> **על הגאולה ועל התמורה, סי' קכ"ה (זע אויך קאפיטל 8)**

דאס הייסט, אז אין דעם דור פון דער תמורה וועלן מיר זוכה זיין צו דער גאולה, ווייל מיר האבן נישט קיין אנדערע עצה. דער היסטאריקער מנחם קרן-קראץ שרייבט אז תלמידים האבן אראפגעשריבן זיינע שבת קודש'דיגע דרשות, און ער האט געשריבן די הקדמה; מאגיד האט געהערט פון סאטמארער מקורות אז מען האט עס געשריבן פאר אים, און ער האט עס גוטגעהייסן. דאס בלייבט אין מחלוקת.

דער דף און די תשובות

דער דף כתובות קי"א

דער שורש פונעם גאנצן וויכוח איז דער דף גמרא, כתובות ק"י ע"ב ביז קי"א ע"א. רבי זירא איז אויסגעמיטן רב יהודה'ן; מען לערנט ארויס 3 שבועות, און דערנאך 6; און רבי אלעזר שליסט:

> **אמר רבי אלעזר אמר להם הקב"ה לישראל אם אתם מקיימין את השבועה מוטב ואם לאו אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה**
>
> **כתובות קי"א ע"א (זע אויך קאפיטל 5)**

דאס הייסט, אויב איר האלט די שבועה, איז גוט; און אויב נישט, וועל איך מאכן אייער פלייש הפקר ווי די הירשן און די הינדן פון פעלד. אונזערע מקורות האבן אפגעהיטן די סוגיא, דהיינו דער שטיקל גמרא, אזוי ווי דער רבי האט זי געברענגט אין גאנצן אין אנהייב פון מאמר שלש שבועות, סימן א', וואו ער פרעגט פארוואס רב יהודה רעדט פון א מצוה וואס מען איז עובר, און נישט פון דער חמורה'דיגער שבועה. קאפיטל 5 לערנט דורך דעם דף געגנוי.

התקופה הגדולה פון ר' כשר

פון דער קעגנערישער זייט שטייט דער ספר התקופה הגדולה פון רבי מנחם מנדל כשר, דער מחבר פון תורה שלמה, וואס טענה'ט אז ציונות און די מדינה גייען צוזאמען מיט אידישקייט און זענען דער אנהייב פון דער גאולה. מאגיד שטעלט עס אוועק אויף 1968, אין עטליכע בענד; ויקיפעדיע זאגט 2 בענד, 1969. מאגיד רופט עס דער עיקר אן אפשלאגן פון ספר ויואל משה, הגם עס דערמאנט קיינמאל נישט דעם רבי'נס נאמען. מאגיד רעכנט אויך אויס דעם ספר עלה נעלה פון רבי שלמה אבינר, און ער זעט אין אזעלכע תשובות ווי ערנסט די ארטאדאקסישע וועלט האט געגנומען דעם רבי'ן.

דאקומענטן פון 1944

אונגארן 1944

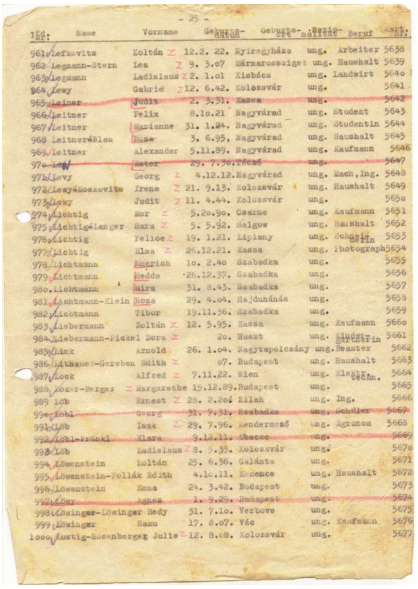
פריער אן ערליך ווארט: אין אונזערע מאטעריאלן איז נישטא קיין קאטאלאגירטע פאטאגראפיע פונעם רבי'ן, און דערביער קען מען נישט געבן קיין דאטומס אדער ווער עס האט געמאכט זיינע בילדער. פאר 1944 פארלאזן מיר זיך אויף דעם אמעריקאנער האלאקאוסט מעמאריעל מוזיי. דייטשלאנד האט פארנומען אונגארן דעם 19טן מערץ. צווישן דעם 15טן מאי און דעם 9טן יולי האט מען דעפארטירט בערך 437,000 אידן אויף 147 באנען, רוב פון זיי קיין אוישוויץ-בירקענאו. א נייעס באריכט רעכנט אז 38,000 זענען דעפארטירט געווארן נאר פון סאטמאר און סיגעט אליין.

אונגארן 1944

דאטום	געשעעניש
1944	דייטשלאנד פארנעמט אונגארן
1944	דעפארטאציעס קיין אוישוויץ
1944	דער באן פון בודאפעשט
1945	בערגן בעלזן באפרייט

דער קאסטנער באן

די קאסטנער באן איז ארויס פון בודאפעשט דעם 30סטן יוני 1944. די צאל איז נישט גלייך: 1,685 לויט ייווא, 1,686 לויט דעם מוזיי, און 1,684 וואס זענען איינגעשריבן געווארן אין בערגן-בעלזן לויט ויקיפעדיע. דער מוזיי רעכנט אויס דעם סאטמארער רבי'ן צווישן די חשובע רבנים וואס זענען געווען אויף דער באן. א מחלוקת, וואס מיר ווייסן דערפון נאר דורך ויקיפעדיע: דער היסטאריקער יהודה באואר טענה'ט אז דעם רבי'נס גרופע האט געבעטן מען זאל ראטעווען נאר זיי אליין; הערשל פרידמאן ברענגט דאקומענטן אז דער רבי האט פרובירט צו ראטעווען די גאנצע באן. אין הערץ פרענקל'ס זכרונות ווערט געברענגט אז דער רבי פלעגט זאגן אז נישט קאסטנער האט אים געראטעוועט, נאר דער אייבערשטער, כדי ער זאל אויפבויען אידישקייט.

Document: Wikimedia Commons · CC BY 2.0 · Daphna Shezaf · 2011-06-02

בערגן בעלזן

בערגן-בעלזן האט זיך אנגעהויבן אין 1940 אלס א לאגער פאר מלחמה געפאנגענע. איר אונגארישע אפטיילונג איז געגרינדעט געווארן דעם 9טן יולי 1944, וועו דער דאזיגער טראנספארט איז אנגעקומען. גרופעס זענען באפרייט געווארן פאר געלט אין אויגוסט און אין דעצעמבער. נאר וויקיפעדיע אליין שרייבט או דער רבי איז אנגעקומען קיין שווייץ אין דער נאכט פון 7טן אויפן 8טן דעצעמבער. מען מוז האלטן איין אונטערשייד: די קאסטנער גרופע איז געהאלטן געווארן באזונדער אין בעסערע באדינגונגען, און דאס גרויסע שטארבן פון 1945 איז געקומען ערשט נאכדעם וואס ער איז שוין ארויס. די בריטישע האבן באפרייט דעם לאגער דעם 15טן אפריל 1945. אינגאנצן זענען דארט אומגעקומען בערך 50,000.

צייטונגען און קול קורא

ניו יארק טיימס 1979

צייטונגען זענען עדות, אבער עדות וואס קענען זיך טועה זיין. די ניו יארק טיימס פונעם 14טן סעפטעמבער 1979 האט באריכטעט או רבי משה טייטלבוים זכרונו לברכה איז אויסגעוועלט געווארן צו פארנעמען דעם פלאץ פון זיין פעטער, וועלכער האט נישט איבערגעלאזט קיין צוואה איבער א ממלא מקום, און או 100,000 זענען געווען ביי דער לוויה. אבער זי גיט אן זיין עלטער אלס 93, בשעת א געבורט אין יאנואר 1887 גיט ארויס 92, און איר ייחוס האט קלארע טעותים. די דזשואיש טעלעגראפיק עידזשענסי האט באריכטעט אין יאנואר 1969, או 3 יונגע חסידים וואס האבן פיקעטירט ביי די פאראיניגטע פעלקער אן רשות, זענען ארויסגעווארפן געווארן פון תורה ויראה. דאס איז געבויט אויף דעם וואס מען האט דערציילט דער אגענטור.

ניו יארק טיימס 1979
14 סעפטעמבער 1979
קיין צוואה נישט איבערגעלאזט
JTA יאנואר 1969

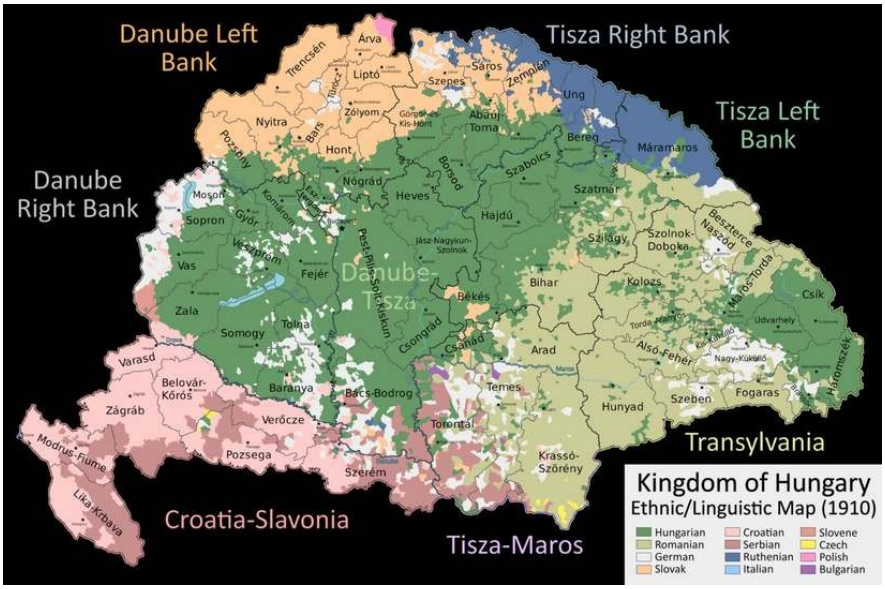
דער איד און די עדה החרדית

צוויי זאכן וואס מיר האבן געפלאנט צו ברענגען קען מען נישט באשטעטיגן. וועגן דער איד, שרייבט נאר וויקיפעדיע או דער רבי האט די צייטונג געקויפט און זי באאויפזיכטיגט, כדי ארויסצוהאלטן אומפאסיגע אינהאלט און צו געבן זיינע געדאנקען א פלאטפארמע. דאס יאר 1953 געפינט זיך אין קיינע פון אונזערע מקורות. וועגן דעם קול קורא, די עפנטליכע מודעה פון דער העדה החרדית, וואס ער איז געשטאנען אין שפיץ פון איר פון 1951 אדער 1953, האבן מיר נישט קיין טעקסט אין די הענט. די נאענטסטע מודעה וואס איז דאקומענטירט איז די דעקלאראציע פון דער רבנים אסיפה אין טשאפ אין 1922, וואס דער מונקאטשער רבי האט ארגאניזירט. דער פארשער אלן נאדלער שרייבט או דעם רבי'נס אונטערשריפט איז געשטאנען צו ערשט.

דער וועג און די צייטליניע

די מאפע פון זיין וועג

אויך די מאפע טראגט אין זיך זאכן וואס זענען נישט זיכער. ער איז געבוירן געווארן אין סיגעט אין 1887, און האט זיך באזעצט אין סאטמאר אין 1905. זיין ערשטע רבנות, אין 1911, איז געווען לויט נאדלער אין ארשאווא, אבער לויט וויקיפעדיע אין אילאשווא, היינט ארשיווא. דערנאך איז געקומען קראלי, אין 1925 אדער 1926. סאטמאר האט אים אויסגעוועלט אין 1928, און ער האט איבערגענומען די שטעלע אין 1934. אין 1944 איז געקומען קלויזנבורג, בודאפעשט, בערגן-בעלזן און שווייץ. דערנאך חיפה אין סעפטעמבער 1945, ירושלים פאר 1 יאר אדער פאר 2½, און ניו יארק אין 1946, אדער לויט נאדלער אין 1947.

Historical map: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0 · Ascended Dreamer · 2023-01-13

צייטליניע פון לעבן און ספרים

צוזאמגענומען אין איין צייט-ליניע: דער פראפעסאר שאול מאגיד רעכנט נאר 2 ספרים וואס דער רבי האט אליין מחבר געווען, ספר ויואל משה און ספר על הגאולה ועל התמורה, בשעת זיינע תורות אין דברי יואל פילן אן, לויט מאגיד, 9 דיקע בענדער. ער איז נסתלק געווארן אין אויגוסט 1979, און ליגט באגראבן אין קרית יואל. ביי יעדן דאקומענט בלייבט די שיטה די זעלבע: צו וויסן וואס עס איז, ווער עס האט עס געמאכט, וועלכע פרטים שטייען פעסט, און וועלכע בלייבן נאך אפן.

צייטליניע פון לעבן און ספרים

דאטום	געשעעניש
1887	געבוירן אין סיגעט
1934	רב אין סאטמאר
1946	אנגעקומען קיין ניו יארק
1961	ויואל משה צווייטע אויסגאבע
1967	על הגאולה ועל התמורה
1979	פטירה

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

וואס דער רבי זצ"ל שרייבט אין דער הקדמה: מקורות און שריט

(וואס דער רבי שרייבט)

דער נאמען פון ספר האט א ברייטערן יסוד ווי די צוויי טעמים וואס די נאראציע ברענגט. אז 'ויואל' איז א לשון שבועה, ברענגט דער רבי פון ספרי דברים און פון נדרים ס"ה ע"א, אויפן פסוק 'ויואל שאול את העם'. פארוואס יתרו האט מורא געהאט, לערנט ער פון פרקי דר"א פרק מ'. יתרו האט געוואוסט פון דעם שטעקן אז משה רבינו וועט זיין דער גואל, און ער האט מורא געהאט אז פון גרויס אהבת ישראל וועט ער ניין פאר דער צייט. דערפאר האט ער אים באשווארן. ביים צווייטן טעם, דעם נאמען פון דעם ישמח משה ז"ע, לייגט ער צו אז ער האט מוסר נפש געווען פאר דער גאולה, און אז דאס עובר זיין אויף די שבועות איז דאס וואס האלט אפ די גאולה און ברענגט אלע צרות.

דער רבי ברענגט אויך מקורות פארוואס מ'מוז זוכן די סיבה פון א צרה: ספר אור החיים פון רבי יוסף יעבץ, געשריבן נאך גירוש ספרד, און דער חוות דעת אין דער הקדמה צו זיין פירוש אויף איכה. אז די שבועות זענען אויסגעשלאסן אפילו ווען עס קומט גארנישט ארויס, ברענגט ער פון רמב"ם אין אגרת תימן. דארט האט דער רמב"ם געהאלטן א באווענונג פון משיח וואס איז נישט געלונגען פאר אן עבירה אויף די שבועות. אז דער ענש איז אויפן גאנצן כלל, ברענגט ער פון שבועות ל"ט ע"א, פון בני אפרים, און פון בן כוזיבא אין מדרש רבה שיר השירים אויף 'השבעתי'.

אין דער הקדמה שרייבט דער רבי אויך אז די דתי'שע פארטייען זענען א 'גשר' צו מינות. ער שרייבט א טענה אז די ציוניסטן האבן געטון 'פעולות פליליות', אבער ער שרייבט אליין אז די ראיות דערויף וועט ער ברענגען אין א באזונדערן קונטרס. דאס איז זיין טענה, און די מקורות זאגן נישט צי דער קונטרס איז געשריבן געווארן. אז מ'מוז מוחה זיין בפרהסיא ברענגט ער פון שבת נ"ה, ערכין ט"ז ע"ב און דעם מורה נבוכים ג' כ"ט. וועגן זיין אייגענער ארבעט שרייבט ער אז ער האט נישט צוגעלייגט פון זיין דעה, נאר אויסגעזאמלט פון חז"ל, ראשונים און אחרונים, מיט ביאור און א ביסל פלפול.

דער רבי זצ"ל אויף דעם דף: סימנים א'–ו' פון מאמר שלש שבועות

(וואס דער רבי שרייבט)

אין אנהייב פון מאמר שלש שבועות ברענגט דער רבי די גאנצע סוגיא פון כתובות ק"י ע"ב–ק"א ע"א. זיין ערשטע שאלה איז געבויט אויף דעם דיוק. רב יהודה לערנט סוף כל סוף ארויס פון 'השבעתי', אויב אזוי האט ער געדארפט זאגן 'עובר על השבועה', ווייל א שבועה איז חמור'ער פון א סתם עשה. פארוואס זאגט ער דאס גרינגערע, 'עובר בעשה'? צו דער שאלה ברענגט ער אז אין ברכות כ"ד און אין שבת מ"א שטייט דער זעלבער מאמר נאר מיט 'עובר בעשה'.

אין די סימנים א'–ו' גייט דער רבי ווייטער מיט דעם דף. ער ברענגט די קשיא פון דעם ריא"ף אין עין יעקב אויף 'הדר בחו"ל'. ער ברענגט אויך דעם תירוץ פון דעם הפלאה, און ער שטויסט אים אפ פון תוספות אין גיטין ב' ע"א. אז דער ריא"ף איז רבי יאשיה פינטו, דער בעל מאור עינים אויף עין יעקב, איז מגיד'ס אידענטיפיקאציע (ז' 15 הערה 34). מגיד שאצט אז די סוגיא פון די שבועות פארנעמט א דריטל פון גאנצן ספר (ז' 10 הערה 7).

וואס היסטאריקער געפינען וועגן די צוויי ספרים

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

לויט שאול מגיד איז ויואל משה 453 געדיכטע זייטן אין צוויי שפאלטן (ז' 7). דער מאמר לשון הקודש איז לויט אים געווען פריער א לאנגע תשובה צו ר' פנחס הירשפרונג (1912–98), וועלכער איז געווען דער מנהל פון בית יעקב הויכשולע אין מאנטרעאל, וועגן לערנען עברית מיט מיידלעך (ז' 2). וויקיפעדיע רופט אים דער הויפט רב פון מאנטרעאל אין יענער צייט. ווי דער רקע אין די 1950ער ברענגט מגיד דעם פראטעסט אין 1954 אין ניו יארק. מ'האט פראטעסטירט אז תימנישע קינדער ווערן אוועקגעשטעלט אין וועלטלעכע קיבוצים, און אז ערליכע מיידלעך מוזן דערקלערן אז זיי ווילן נישט דינען אין מיליטער. מגיד האט געארבעט פון געדרוקטע אויסגאבעס און נישט פון כתבי יד, און די אונטער־קעפלעך אין זיין איבערזעצונג זענען זיינע.

וועגן על הגאולה ועל התמורה ברענגט מגיד פון קערן-קראץ (הקנאי ז' 248) אז פאר דער מלחמה אין 1967 איז דער רבי געווען זייער באוארגט פאר די אידן אין ארץ ישראל. ער האט צוואמענגעשטעלט תפילות, זיך באטייליגט אין זיי, און געוואמלט געלט פאר

זיינע קהילות דארט. דער ספר האט דרשות אויף דעם עגל, איוב, דעם אספסוף (במדבר י״א) און רות, און אפטיילן אויף דער מלחמה פון 1956 און דער מלחמה פון 1967. דער מאמר 'מלחמה' איז נישטא אין דער ערשטער אויסגאבע, נאר אין שפעטערע אויסגאבעס (ברוקלין, Jerusalem Books, 2003, ז' 191–99). דארט ווערט געטענה'ט אז מלחמות בכלל זענען נישט קיין נס.

מגיד רופט על הגאולה דעם רבי'ס 'לעצטע צוואה' און שרייבט: ויואל משה איז געווידמעט צו עבירה, על הגאולה צו מינות. ער האט נישט געפונען קיין ברייטע ארטאדאקסישע קריטיק אויף על הגאולה, ווייל עס איז דרוש. ויואל משה מיט זיין הלכה'דיגן ניתוח קען מען יא אנרירן פון אינעווייניג (ז' 5). נאדלער רופט ויואל משה 'די מערסט דעטאלירטע און געלערנטע רבנישע טענה קעגן ציוניזם וואס איז ווען געשריבן געווארן', און ער באשרייבט על הגאולה ווי אן אפאקאליפטישע אויסטייטשונג.

די תשובות פון דער אנדערער זייט

(וואס אנדערע שיטות טענה'ן)

הגאון ר' מנחם מענדל כשר ז"ל, דער בעל תורה שלמה, איז געקומען פון א חסידי'ישער משפחה אין פוילן. ער איז עולה געווען אין 1924, און אין 1963 האט ער באקומען דעם פרס ישראל (מגיד, ז' 3). אין לעצטן חלק פון התקופה הגדולה דרוקט ער אן אויסגאבע פון קול התור, וואס ווערט צוגעשריבן צו א תלמיד פון הגר"א. דערמיט טענה'ט ער אז דער גאון האט געהאלטן פון א פריער ישוב (ויקיפעדיע; ז' 116–141 און 252–274 אין דעם העברעאישן אריגינאל).

צווישן די שפעטערע תשובות ברענגט מגיד דעם ספר עלה נעלה פון הרב שלמה אבינר (רעדאקטירט פון מ. ציון; בית אל, Hava Books, 2002). דער ספר האט בערך 300 זייטן, און ער גייט כמעט פרק נאך פרק. ער באהאנדלט בעיקר דעם מאמר שלש שבועות, און ווייניגער דעם מאמר ישוב ארץ ישראל. מגיד ברענגט אויך אגרת מנה חכם פון הרב יואל כהן פון חב"ד (ירושלים, 2012). לויט מגיד איז עס ווייניגער א קריטיק אויף דעם רבי, פאר וועמען דער מחבר האט פיל סימפאטיע, און מער א תשובה אויף דער טענה אז חרדים טארן זיך גארנישט האבן צו טון מיט דער מדינה.

וואו די דאקומענטן פון 1944 און די צייטונגען שטימען נישט איבער

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

וועגן דעם קאסטנער באן שטימען די מקורות נישט איבער אין א סך פרטים. וועז מ'איז אנגעקומען קיין בערגן-בעלזן: 8 יולי לויט YIVO און USHMM, 9 יולי לויט לעב (דורך וויקיפעדיע). וויפיל זענען געווען פון קלויזנבורג: 338 לויט USHMM, 388 לויט וויקיפעדיע. וועד האט אויסגעקליבן די פאסאזשירן: לויט USHMM א קאמיטעט אונטער אטא קאמאלי מיט קאסטנער. וויקיפעדיע זאגט אז בארען פילי'פ פאן פרוידיגער האט אויסגעקליבן 80 רבנים און חשובע מענטשן און באצאלט פאר זיי. לויט לעב (דורך וויקיפעדיע) זענען געווען 126 ערליכע פאסאזשירן, דערצווישן 40 רבנים, מיט דעם רבי און דער רביצין פייגא. אויך וועד האט באצאלט וועדט אנדערש באשריבן: 'זיינע חסידים' אדער פרוידיגער. דאס אלץ איז נאר וויקיפעדיע. די ליסטע פון די פאסאזשירן ליגט אין דער נאציאנאלער ביבליאטעק, אבער מ'האט זי נישט געקוקט.

ביי די צייטונגען: די NYT פון 1979 זאגט אז א 'ראט פון 30 מאן' פון קהל ייטב לב האט אויסגעווייילט ר' משה טייטלבוים. וויקיפעדיע זאגט אז א ראט פון 13 זקנים האט אים איינשטימיג אויסגעווייילט, און אז ר' סענדער דייטש האט עס אויסגערופן. די צייטונג רעכנט 45,000 מיטגלידער אין וויליאמסבורג אליין, און זי באשרייבט אז ר' משה וועט א יאר נישט נעמען דעם טיטל 'רבי'. דער זעלבער ארטיקל רופט דעם זיידע פון דער משפחה 'ר' לעאפאלד', אין קעגנזאץ צו נאדלער'ס ייחוס.

דער רבי'ס ווערטער אין 'המאור' (תמוז 1958) וועגן די זעקס מיליאן און דעם קאסטנער משפט זענען נאר דא אין מגיד'ס ענגליש. מגיד ציטירט זיי פון קערן-קראץ'ס דאקטאר ארבעט (2013, ז' 291). מיר האבן נישט דעם אריגינאל, און מ'קען זיי דעריבער נישט ברענגען ווי א פעסטער לשון.

דער גאנג פון דער ראיה

דער גאנג פון דער הקדמה צו ויואל משה, ווי דער דאקומענט אליין שטעלט עס אויס

1. די שאלה: אין די לעצטע יארן איז געקומען א צרה ווי כלל ישראל האט נישט געהאט זינט ער איז געווארן א פאלק, און דער אידישער דרך אין יעדן דור איז געווען צו זוכן די עבירה וואס איז די סיבה.

▼

2. ראיות פאר דעם דרך: ספר אור החיים פון רבי יוסף יעבץ נאך גירוש ספרד, און דער חוות דעת אין דער הקדמה צו זיין פירוש אויף איכה: עס איז נישטא קיין תועלת צו דערציילן די צרות אן דער סיבה.

▼

3. דער ענטפער: די עבירה שטייט בפירוש אין חז"ל. מ'האט עובר געווען אויף די שבועות נישט ארויפצוגיין בחומה און נישט צו דוחק זיין דעם קץ, און דער עונש שטייט אין כתובות ק"א ע"א.

▼

4. א מעשה, נישט נאר א מחשבה: פון רמב"ם אין אגרת תימן לערנט ער אז יעדע פעולה צו דוחק זיין דעם קץ איז אן עבירה אויף דער שבועה, אפילו ווען עס קומט גארנישט ארויס דערפון.

▼

5. דער עונש איז אויפן כלל: פון שבועות ל"ט ע"א, אז דער עונש פון א שבועה גייט אויף דער גאנצער וועלט, און פון די מעשים מיט בני אפרים און מיט בן כוזיבא.

▼

6. פארוואס שווייגן די פוסקים: זיי האבן געשריבן הלכה למעשה, און צווישן בן כוזיבא, דעם רמב"ם און שבתי צבי איז נישט אויפגעשטאנען קיין באווענונג צו עובר זיין אויף די שבועות. אבער די שבועות זענען א הלכתא רבתא.

▼

7. די מסקנא למעשה: ס'איז א חמור'דיגער איסור זיך מחבר צו זיין מיט זיי און צו גיין צו זייערע וואלן, און מ'מוז מוחה זיין בפרהסיא, ווייל שווייגן פונעם גאנצן דור איז ווי מודה זיין.

שיטות אין פארגלייך

וואו די מקורות שטימען נישט איבער וועגן די דאקומענטן

ענין	שיטה	מקור
וועג מ'האט אנגעהויבן שרייבן ויואל משה	פון 1932 אן, איבער א לאנגע צייט	אלאן נאדלער (YIVO)
וועג מ'האט אנגעהויבן שרייבן ויואל משה	אין די 1950ער יארן, אין ווילליאמסבורג	שאול מגיד, ז' 2

ענין	שיטה	מקור
וועד האט געשריבן די הקדמה צו על הגאולה	דער רבי אליין	קערן-קראץ, הקנאי ז' 250 (דורך מגיד)
וועד האט געשריבן די הקדמה צו על הגאולה	געשריבן פאר אים, ער האט עס איבערגעליינט און מסכים געווען	מגיד, לויט מקורות אין סאטמאר
וועד האט געשריבן על הגאולה	צוזאמען מיט נ. י. מייזעלס	ויקיפעדיע (Joel Teitelbaum)
התקופה הגדולה און ויואל משה	בעיקר א אפפרעגונג, אן דעם רבי'ס נאמען	מגיד, ז' 3 הערה 7
דער רבי'ס קאמף אין אמעריקע	בעיקר פאליטיש און לויט די צייטן	קערן-קראץ (2017)
דער רבי'ס קאמף אין אמעריקע	די ראיה איז נישט איבערצייגנדיג	מגיד, ז' 2 הערה 4

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
1887 (13 יאנואר, נאר לויט וויקיפעדיע)	געבוירן אין סיגעט
1905	באזעצט זיך אין סאטמאר
1911	ערשטע רבנות: ארשאווא (נאדלער) אדער אילאשווא/אירשאווא (וויקיפעדיע)
1922	אסיפת טשאפ; זיין חתימה ערשט (נאדלער)
1925 (?) / 1926	רב אין קראלי (קארעי)
1928; 1934	אויסגעוויילט אין סאטמאר; טרעט אן די רבנות
1932 (?)	אנהייב שרייבן ויואל משה (נאר לויט נאדלער; מגיד: די 1950ער)
19 מערץ 1944	דייטשלאנד פארנעמט אונגארן
15 מאי – 9 יולי 1944	בערך 437,000 אידן פארשיקט אויף 147 באנען
30 יוני 1944	דער קאסטנער באן פארט ארויס פון בודאפעשט
8 (?) / 9 יולי 1944	אנקומען קיין בערגן-בעלזן
18 (?) / 21 אויגוסט 1944	ערשטע גרופע באפרייט קיין שווייץ
4 (?) / 7 דעצעמבער 1944	צווייטע גרופע; דער רבי אין שווייץ די נאכט פון 7–8 דעצעמבער (נאר לויט וויקיפעדיע)
15 אפריל 1945	די בריטישע באפרייען בערגן-בעלזן
2 סעפטעמבער 1945	אנקומען קיין חיפה (וויקיפעדיע)
1946 (?) / 1947	אנקומען קיין ניו יארק (1947 לויט נאדלער)
1951 (?) / 1953	נשיא פון דער עדה החרדית
1953 / 1954 / 1955 (?)	גרינדונג פון סענטראל ראבינישער קאנגרעס

דאטום	געשעעניש
1954	פראטעסט אין ניו יארק קעגן צווייַ פאליטיקן פון דער מדינה (מגיד)
תמוז 1958	מאמר אין 'המאור' (נאר אין מגיד'ס ענגליש)
1958 (?) / ראש השנה 1959	ערשטע אויסגאבע פון ויואל משה, מיט צווייַ מאמרים
1961	צווייטע אויסגאבע, מיט מאמר לשון הקודש, ברייט פארשפרייט
1967 (?) / 1968	על הגאולה ועל התמורה
23 פעברואר 1968	דער שלאק (וויקיפעדיע)
1968 (?) / 1969	התקופה הגדולה פון ר' מנחם מענדל כשר
14 יאנואר 1969	פיקעטירונג בייַ דער יו־ען; JTA באריכט 31 יאנואר
1974	די ערשטע פאמיליעס באזעצן זיך אין קרית יואל
19 אויגוסט 1979	פטירה; לויה און קבורה
14 סעפטעמבער 1979	NYT באריכט אז ר' משה טייטלבוים איז אויסגעווייַלט
2002	עלה נעלה פון הרב שלמה אבינר
2003	נייַע אויסגאבע פון על הגאולה מיט'ן מאמר 'מלחמה'
2012	אגרת מנה חכם פון הרב יואל כהן

וועגטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
שלש שבועות	די דריי שבועות אין כתובות קי"א ע"א: נישט ארויפצוגיין בחומה, נישט צו מורד זיין אין די אומות, און אז די אומות זאלן נישט צו שטארק משעבד זיין כלל ישראל. אויף זיי שטייט דער ערשטער מאמר אין ויואל משה.
דחיקת הקץ	צו שטופן און צווינגען דעם קץ פאר דער צייט. רבי לוי רעכנט עס צווישן זיינע זעקס שבועות, און דער רבי זצ"ל לערנט אז 'יתרו'ס שבועה אויף משה רבינו איז געווען כדי דאס אפצוהאלטן.
עלייה בחומה	ארויפגיין קיין ארץ ישראל ווי א מויער, דאס הייסט אין א גרויסער מאסע מיט כח. דאס איז די ערשטע שבועה, ווי רבי זירא טייטשט דעם פסוק השבעתי אתכם.
ויואל	דער רבי ברענגט פון ספרי דברים און נדרים ס"ה ע"א ('ויואל שאול את העם') אז 'ויואל' איז א לשון שבועה. דערפאר הייסט דער ספר 'ויואל משה'.
ישמח משה	הרה"ק רבי משה טייטלבוים זי"ע (1759–1841), דער זיידע פון דער משפחה. דער רבי שרייבט אז ער האט מוסר נפש געווען פאר דער גאולה, און זיין נאמען איז ארייגעשטעלט אין דעם נאמען פון ספר.
תרגום שיר השירים	דער ארמישער תרגום אויף שיר השירים. לויט אים זענען די לעצטע שבועות, אויף אונזער דור, געזאגט געווארן דורך מלך המשיח.
הלכתא רבתא	א גרויסע הלכה. אזוי רופט דער רבי די שבועות אין דער הקדמה, צו ווייזן אז זיי זענען נישט קיין מחלוקת, כאטש די פוסקים ברענגען זיי נישט.
על הגאולה ועל התמורה	דער צווייטער ספר פון דער רבי זצ"ל, נאך דער מלחמה פון 1967. דער נאמען איז געגומען פון מגילת רות ד, ז.

באגריף	ערקלערונג
אתחלתא דגאולה	דער אנהייב פון דער גאולה. דאס איז דער יסוד פון ספר התקופה הגדולה, וואס האלט אז די מדינה איז דער אנהייב פון דער גאולה.
קול התור	א חיבור וואס ווערט צוגעשריבן צו א תלמיד פון הגר"א. ר' מנחם מענדל כשר האט אים געדרוקט אין לעצטן חלק פון התקופה הגדולה, כדי צו ווייזן אז דער גאון האט געהאלטן פון א פריער עלייה.
מאור עינים (ריא"ף)	דער פירוש אויף עין יעקב פון רבי יאשיה פינטו (1565–1648), לויט מגידס אידענטיפיקאציע. דער רבי ברענגט זיין קשיא אין די ערשטע סימנים פון מאמר שלש שבועות.
עדה החרדית	די קהילה פון די חרדים אין ירושלים. דער רבי איז געווען איר נשיא, לויט נאדלער פון 1953, לויט וויקיפעדיע פון 1951, און פון 1953 אויך גאב"ד.
אסיפת טשאפ	די רבנים אסיפה אין טשאפ אין 1922, וואס האט איינגעשטעלט דער מונקאטשער רבי זצ"ל. לויט נאדלער איז דער רב"ס חתימה געשטאנען ערשט אויף דער ענדגילטיגער דעקלאראציע.
אונגארנלאגער	דער אונגארישער חלק פון בערגן-בעלזן, גלייך אויסגעשטעלט ט' יולי 1944 ווען דער ערשטער טראנספארט פון איבער 1,600 אונגארישע אידן איז אנגעקומען (USHMM).
סענטראל ראבינישער קאנגרעס	התאחדות הרבנים אין אמעריקע, וואס דער רבי האט געגרינדעט. דער יאר איז אין מחלוקת: 1953, 1954 אדער 1955.

מקורות פון דעם קאפיטל

- ויואל משה, אויסגאבע 1961: הקדמה און מאמר שלש שבועות סימנים א'–ו'
- על הגאולה ועל התמורה, סי' קכ"ה (ז' קפז); אויסגאבע ברוקלין, Jerusalem Books, 2003
- תלמוד בבלי כתובות ק"י ע"ב–קי"א ע"א; ברכות כ"ד; שבת מ"א; שבועות ל"ט ע"א; גיטין ב' ע"א (תוספות)
- תרגום שיר השירים; ספרי דברים; נדרים ס"ה ע"א; פרקי דר"א פרק מ'; אגרת תימן לרמב"ם
- Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum (UC Press/Luminos, 2026)
- Allan Nadler, Satmar Hasidic Dynasty, YIVO Encyclopedia
- מנחם קערן-קראץ, הקנאי (זלמן שזר, 2022), דורך מגיד
- אלכסנדר סענדער דייטש, בוצינא קדישא (ברוקלין, 1998), דורך מגיד
- ר' מנחם מענדל כשר, התקופה הגדולה; הרב שלמה אבינר, עלה נעלה (2002); הרב יואל כהן, אגרת מנה חכם (2012)
- USHMM: The Holocaust in Hungary; Rudolf (Rezső) Kasztner; Bergen-Belsen; Bergen-Belsen: Key Dates
- YIVO Encyclopedia: Kasztner, Rezső
- The New York Times, 14 1979 סעפטעמבער; JTA, 31 1969 יאנואר; JTA, 25 2006 אפריל
- NY Jewish Week (2016), וועגן הערץ פראנקעל'ס זכרונות
- וויקיפעדיע: Vayoel Moshe; Joel Teitelbaum; Satmar; Kastner train; HaTekufah HaGedolah; Moshe Teitelbaum (Satmar)

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

- אין וועלכן יאר איז ויואל משה ערשט דערשינען: 1958, ראש השנה 1959, אדער 1961? און ווען האט דער רבי זצ"ל אנגעהויבן שרייבן: 1932 (נאדלער) אדער אין די 1950ער (מגיד)?

• וער האט געשריבן די הקדמה צו על הגאולה ועל התמורה, און איז דער ספר דערשינען אין 1967 אדער 1968? דער שלאק פון 23 פעברואר 1968 איז נוגע צו דער שאלה.

• אין וועלכער גרופע איז דער רבי ארויס פון בערגן-בעלזן, אויגוסט אדער דעצעמבער 1944? נאר וויקיפעדיע זאגט 7–8 דעצעמבער, און די ליסטע אין דער נאציאנאלער ביבליאטעק איז נישט געקוקט געווארן.

• די מחלוקת צווישן יהודה באער און הערשל פרידמאן איז אונז נאר באקאנט פון וויקיפעדיע, אן די ערשטע מקורות.

• וואו איז געווען זיין ערשטע רבנות, ארשאווא אדער אילאשווא/אירשאווא? און ווי לאנג איז ער געבליבן אין ירושלים, א יאר אדער צוויי און א האלב?

• איז דער באזונדערער קונטרס וואס דער רבי האט צוגעזאגט אין דער הקדמה וועט געשריבן געווארן? און פון וועלכן יאר איז דער 'דער אידי' און וואס איז דער נוסח פון די קולות קוראים פון דער עדה? אויף ביידע האבן מיר נישט קיין מקור.

קאפיטל 18

מיספארשטענדעניש און אפטע פראגעס

אין דעם קאפיטל:

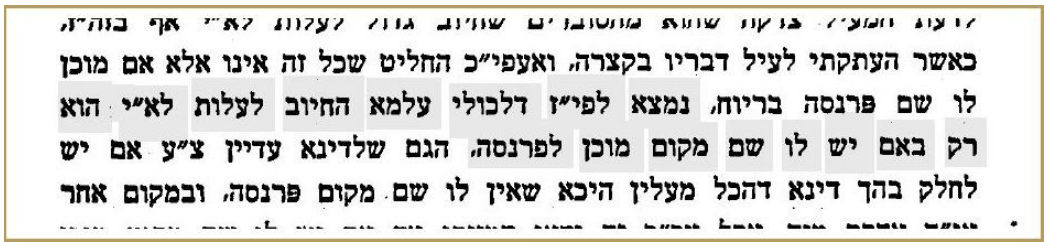
ווינען אין ארץ ישראל · מער ווי די שבועות · יידן און די באוועגונג · די שואה · נטורי קרתא און אנדערע גדולים · פיקוח נפש, געלט און וואלן · משיח און נאך 1967

ווינען אין ארץ ישראל

צי איז אסור צו ווינען אין ארץ ישראל

דא נעמען מיר 14 שאלות וואס מען פרעגט אפט. ביי יעדע איינע טיילן מיר אפ 4 זאכן: וואס דער רבי האט געשריבן, וואס זיינע חסידים זאגן, וואס אנדערע בעלי סמכות טענה'ן, און וואס די פארשער שרייבן. ערשטע שאלה: איז סאטמאר אסר צו וואוינען אין ארץ ישראל? אין ספר ויואל משה, אין מאמר שלש שבועות, דער מאמר וועגן די דריי שבועות, סימן ג', שרייבט דער רבי:

> **נמצא לפי"ז דלכולי עלמא החיוב לעלות לא"י הוא רק באם יש לו שם מקום מוכן לפרנסה**
>
> **ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' ג'**
>
> **טייטש:** עס קומט אויס לויט דעם, אז לויט אלע דעות איז דער חיוב ארויפצוגיין קיין ארץ ישראל נאר דעמאלט ווען ער האט דארט א גרייטן ארט פאר פרנסה.
>
> **ביאור:** דער רבי זצ"ל שטעלט זיך דא אויף דעם מעיל צדקה סי' כ"ו, וואס דער חתם סופר (אה"ע ח"א סי' קל"ב) האט אים מסכים געווען. גלייך דערויף לייגט ער צו אז די וואס האבן פרנסה אין חו"ל און פארן אוועק זיך דארט צו ערנערן פון צדקה „לא טוב עושין". דער שטיקל איז וויכטיג ווייל עס ווייזט אז דא רעדט ער פון דער גרענץ פונעם חיוב, און נישט פון אן איסור צו וואוינען אין ארץ ישראל.

כאשר העתקתי לעיל דבריו בקצרה, ואעפי"כ החליט שכל זה אינו אלא אם מוכן
לו שם פרנסה בריוח, נמצא לפי"ז דלכולי עלמא החיוב לעלות לא"י הוא
רק באם יש לו שם מקום מוכן לפרנסה, הגם שלדינא עדיין צ"ע אם יש
לחלק בהך דינא דהכל מעלין היכא שאין לו שם מקום פרנסה, ובמקום אחר

א בליק אין אריגינעל: ויואל משה, סקאן daat.ac.il

דאס הייסט, לויט אלע שיטות איז דא דער חיוב ארויפצוגיין נאר פאר איינעם וואס האט דארט א פרנסה גרייט פאר זיך.

דער צדיק האט א גרויסע זכות

אין מאמר ישוב ארץ ישראל, לויט דער איבערזעצונג פון פראפעסאר שאול מאגיד, שרייבט דער רבי אז בזמן הגלות איז נישטא קיין חיוב. פונדעסטוועגן, "וואויל איז דער חלק" פון שומרי תורה ומצוות אידן וואס זענען זוכה צו וואוינען דארט. א צדיק האט א גוואלדיגע זכות צו וואוינען דארט, בתנאי אז ער וואוינט צווישן שומרי תורה ומצוות אידן און נישט צווישן בעלי עבירה. מאגיד פארשטייט אז דער רבי איז געווען קענען זיך מיטשלעפן מיט דער מדינה, נישט קענען דעם וואס שומרי תורה ומצוות אידן באזעצן זיך דארט. דער רבי אליין דערמאנט אז ער איז געווען אין לאנד איידער די מדינה איז געגרינדעט געווארן. די מקורות זענען נישט מסכים ווי לאנג ער איז דארט געבליבן. ער איז אהין געפארן צו פארטיילן געלט, ער איז געשטאנען בראש פון דער עדה החרדית אין ירושלים, און ער האט דארט געהאט קהילות.

דער צדיק האט א גרויסע זכות
מאמר ישוב ארץ ישראל
נישטא קיין חיוב אין גלות
1953 עדה החרדית

מער ווי די שבועות

נישט נאר די דריי שבועות

איז די שיטה נאר וועגן די שלש שבועות? ניין. אין דער הקדמה שרייבט דער רבי אז דער געדאנק אליין פון א מלוכה פאר משיח'ס צייטן האט אין זיך כפירה, ווייל דער אייבערשטער אליין איז דער גואל. ממילא איז די עבירה א כפולה: עובר זיין אויף דער שבועה, און מטמא זיין כלל ישראל מיט כפירה. ער האט געברענגט אסאך טעמים, שרייבט ער, און אפילו אויב א לייענער וואלט אפגעווארפן אלע חוץ איינעם, וואלט דער איינער אליין געקלעקט. דער פארשער אלן נאדלער, אין דער ייווא ענציקלאפעדיע, באשרייבט 3 טיילן: די שבועות, די מצוה פון ישוב ארץ ישראל, און די שפראך. מאגיד פאסט עס צוזאמען אזוי: ספר ויואל משה דרייט זיך ארום עבירה, ספר על הגאולה ועל התמורה — ארום כפירה.

הלכה אדער פאליטיק

איז די שיטה פאליטיש אדער הלכה'דיג? דער רבי באשטייט אז עס איז הלכה. אין דער הקדמה שרייבט ער:

> **אלמא שאי אפשר לומר שיש איזה חולק באלו השבועות, אלא כולי עלמא מודי בהו דהלכתא רבתא נינהו בעונש חמור ומר ר"ל, מה שלא מצינו עונש קשה כזה בשום עבירה שבכל התורה כולה**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 3)**

אנדערש געזאגט, קיינער איז נישט חולק אויף די שבועות; זיי זענען א גרויסע הלכה מיט אן עונש וואס מען געפינט נישט ערגעץ אנדערש אין דער גאנצער תורה. די ספרי הפוסקים ברענגען זיי נישט אראפ בפירוש, ערקלערט ער, נאר ווייל דורות לאנג איז נישט אויפגעשטאנען קיין באוועגונג וואס זאל זיי ברעכן. ער זאגט אז ער האט גארנישט געשריבן פון זיין אייגענער דעה. דער היסטאריקער מנחם קרן-קראץ טענה'ט אז זיין עפנטליכע קעגנערשאפט צו ציונות אין אמעריקע איז געווען מערסטנטייל אפארטוניסטיש און פאליטיש. מאגיד האלט אז דאס איז נישט איבערצייגנד. די שאלה בלייבט א מחלוקת.

יידן און די באוועגונג

קעגן דער באוועגונג, נישט קעגן יידן

פיינט סאטמאר די אידן פון ארץ ישראל? דעם רבי'נס שארפסטע ווערטער, "אנטלויפט פון זיי ווי פון א לייב וואס יאגט זיך נאך", זענען געצילט אויף דער באוועגונג. ער שרייבט אויך אז ראטעוועט אפילו איין איד פון זייער חברה איז טייער אן א שיעור. אין ספר על הגאולה ועל התמורה שרייבט ער אז ביי דער מלחמה פון 1967 האט דער אייבערשטער געראטעוועט די איבערגעבליבענע פון די אכזריות'דיגע רשעים "פון ביידע זייטן", און אז דער ריכטיגער וועג איז געווען שטארקע תפילה. קרן-קראץ שרייבט אז ער איז געווען אזוי צעטראגן ווי יעדער איד. נאדלער דערציילט אז ער האט אנגעזאגט צו זאגן תהלים כדי קיין איד זאל נישט פאלן אין קריג. זיינע חסידים געדענקען א כלל פון אים: סאטמאר דעמאנסטרירט קיינמאל נישט לעבן אראבער וואס האבן געזוכט צו פארניכטן מדינת ישראל. "זייער ענין איז נישט אונזער ענין."

קעגן דער באוועגונג, נישט קעגן יידן
על הגאולה: שארית הפליטה
תהלים אז קיין איד זאל נישט פאלן
נישט דעמאנסטרירן מיט אראבער

פארוואס אידיש

פארוואס אידיש און נישט עברית? דער דריטער מאמר, מאמר לשון הקודש, וועגן דער הייליגער שפראך, האט זיך אנגעהויבן אלס א תשובה, א געשריבענער הלכה'דיגער ענטפער. זי איז געשיקט געווארן צו רבי פנחס הירשפרונג פון מאנטרעאל, וועגן לערנען עברית מיט מיידלעך. איר אנהייב, לויט מאגיד'ס איבערזעצונג, זאגט אז די ציונים האבן געמאכט דאס רעדן לשון הקודש פאר איינע פון זייערע יסודות. נאדלער פאסט צוזאמען אז ער איז אסר מאדערנע עברית אלס א גערעדטע שפראך. די מקורות וואס מיר האבן צו דער האנט אנטהאלטן נאר יענעם אנהייב, נישט זיינע פרטים'דיגע טענות. היינט איז אידיש די מאמע-לשון פון סאטמארער קינדער.

פארוואס אידיש
מאמר לשון הקודש
תשובה צו ר' פנחס הירשפרונג
די ראיות פעלן אין די מקורות

די שואה

וואס ער האט געשריבן וועגן חורבן

האט דער רבי געזאגט אז דער חורבן איז געווען א שטראף? דא מוזן מיר זיין געניו. די הקדמה הייבט זיך אן מיט דעם אידישן מנהג צו זוכן די עבירה הינטער א צרה, אזוי ווי רבי יוסף יעבץ האט געטון נאך גירוש ספרד. דערנאך שרייבט ער:

> **ועכשיו בדורנו זה אין צריכין לחפש ולבקש במטמונים את העון שהביא עלינו את הצרה הזאת, כי הוא גלוי ומפורש בדברי חז"ל, שהגידו לנו זאת בפי' שלמדו מקראי שעל ידי העברה על השבועות שלא לעלות בחומה ושלא ידחקו את הקץ ח"ו אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה. ובעוה"ר כן הי'**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 4 (א))**

דאס הייסט, אין אונזער דור דארף מען נישט זוכן; חכמינו ז"ל האבן קלאר געזאגט אז עובר זיין אויף די שבועות ברענגט "אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה", און אזוי איז געווען. ער לייגט צו אז ביי א שבועה דערגרייכט דער עונש די גאנצע וועלט, און אז די צדיקים ליידן אויך.

וואס ער האט געשריבן וועגן חורבן

פירוש און קריטיק

אין א קלאמער לייגט ער צו אז די ציוניסטן אליין האבן געטון פארברעכערישע מעשים, און ער שיבט אפ די ראיה צו א באזונדערן מאמר, וואס געפינט זיך נישט אין אונזערע מקורות. פראפעסאר שאול מאגיד רופט דאס א תיאודיציע פון ברית, דהיינו א הסבר פון די יסורים דורך דעם ברית. דער היסטאריקער מנחם קרן-קראץ שלאגט פאר אז דעם רבי'נס געברויך צו ערקלערן זיין אייגענע הנהגה אין דער מלחמה קען אפשר ערקלערן זיין שפעטערדיגע שטרענגקייט. מאגיד ברענגט אויך אז ער איז געראטעוועט געוואָרן מיט דעם קאסטנער טראנספארט. זיינע חסידים זאגן אז דער אייבערשטער אליין האט אים מציל געווען. אין קאפיטל 14 ווערט דאס אינגאנצן אויסגעוואוגן.

פירוש און קריטיק
פעולות פליליות, הקדמה
מגיד: קאוועננטאלע טעאדיציע
קערן־קראץ: א מעגליכע ערקלערונג

נטורי קרתא און אנדערע גדולים

סאטמאר און נטורי קרתא

איז סאטמאר דאס זעלבע ווי נטורי קרתא? ניין, הגם זיי זענען פארבונדן. דער רבי איז געשטאנען בראש פון דער עדה החרדית, וואס איז דעמאלט געווען באהערשט פון דעם נטורי קרתא פלאנג. דער פארשער אלן נאדלער שטעלט דאס אין יאר 1953, מאגיד אין 1952. מאגיד שטעלט ביידע אין איין לענגערע קייט פון דעם טראדיציאנעלן אנטי-ציוניזם. אבער אין סאטמארער קרייזן זאגט מען אז דער רבי וואלט קיינמאל נישט מסכים געווען צו דעם באזוך פון נטורי קרתא אין איראן אין יאר 2007. און אין 1969 זענען 3 בחורים ארויסגעווארפן געווארן פון זיין ישיבה פאר א פראטעסט ביי די פאראייניגטע פעלקער אויף וועלכן מען האט נישט געגומען רשות. קיין שום מקור לייגט נישט אויס די פולע חילוקים.

סאטמאר און נטורי קרתא
1952 אדער 1953 עדה החרדית
2007 איראן: נישט מסכים
1969 ארויסגעטריבן פון ישיבה

נישט אלע זענען מסכים

זענען אלע גדולי ישראל מסכים? פאר דער מלחמה האבן אסאך געטיילט די התנגדות: רבי אלחנן וואסערמאן, רבי וועלוול סאלאווייטשיק, און די ליובאוויטשער רביים. דער היסטאריקער מנחם קרן-קראץ שרייבט אז 5 יאר נאך דער מלחמה איז דער רבי געווען דער איינציגער. תשובות זענען געקומען פון רבי מנחם מנדל כשר'ס ספר התקופה הגדולה, וואס איז צום גרעסטן טייל אן אפפרעגונג, און פון הרב אבינר. רבי יואל כהן פון ליובאוויטש איז געווען מיטפילנדיג, אבער ער האט אפגעווארפן דעם איסור צו האבן צו טון מיט דער מדינה. דער רבי, פון זיין זייט, האט אנגערופן אגודה און די רעליגיעזע ציוניסטן א בריק צו כפירה.

נישט אלע זענען מסכים

מחבר	ספר	שיטה
ר' כשר	התקופה הגדולה 1968	פירכא אויף ויואל משה
ר' יואל כהן	מענה חכם	סימפאטיע, אבער מען מעג זיך באטייליגן
ר' אבינר	עלה נעלה	קעגן ויואל משה

פיקוח נפש, געלט און וואלן

פיקוח נפש לויט דעם רבי'ן

און וואס איז מיט זיך פארטיידיגן און פיקוח נפש, דאס ראטעוועז פון לעבנס? אין ספר על הגאולה ועל התמורה דרייט דער רבי אויס פיקוח נפש אליין קעגן דער מדינה:

> **שאין שום היתר עפ"י התורה להפקיר אפילו נפש אחת מישראל בשביל כל המדינה הציונית כולה**
>
> **על הגאולה ועל התמורה, סי' מ"ד**
>
> **טייטש:** אז עס איז נישטא קיין שום היתר על פי תורה מפקיר צו זיין אפילו איין נפש פון ישראל צוליב דער גאנצער ציוניסטישער מדינה.
>
> **ביאור:** אין על הגאולה ועל התמורה דרייט דער רבי איבער די טענה פון פיקוח נפש: אנשטאט אז פיקוח נפש זאל זיין א היתר פאר דער מדינה, ווערט ער א טענה קעגן איר. לויט אים זענען די שבועות „יהרג ואל יעבור", און אלע מלחמות זענען געקומען נאר כדי אויפצוהאלטן יענע מלוכה. דעריבער ציילט ער יעדע נפש וואס פאלט פאר איר קיום אלס הפקר, און ער לערנט דעם דרך פון יעקב אבינו.

לחשוב ככה שתורתינו הקדושה מסכמת לשפוך דמי ישראל בשביל רעיון הטמא
של מדינתם. ואין בזה צד ספק שאין שום היתר עפ"י התורה להפקיר אפילו נפש
אחת מישראל בשביל כל המדינה הציונית כולה, אלא שבעוה"ר רוב העולם טועים
לדעתם הנפסדה וחפצים ורוצים במדינתם להיות בבל הזויה ריח ישראל ונחזו ד'

א בליק אין אריגינעל: על הגאולה ועל התמורה, סקאן mysatmar.com

דאס הייסט, עס איז נישטא קיין שום היתר מפקיר צו זיין אפילו איין אידישע נשמה פאר דער גאנצער ציוניסטישער מדינה. ער האלט אז די מלחמות זענען געקומען נאר כדי אויפצוהאלטן יענע מדינה, און ער לערנט דעם דרך פון יעקב אבינו: א מתנה, תפילה, און אנטלויפן. אין די מקורות געפינט זיך נישט קיין קלארער פסק פון אים איבער זיך פערזענליך פארטיידיגן. זיין ממלא מקום, רבי משה טייטלבוים ז"ל, דער בירך משה, האט געשטיצט זיכערהייט מיטלען פאר אידן דארט.

מדינה געלט און וואלן

נעמען געלט פון דער מדינה און שטימען: אין דער הקדמה רעדט ער פון

> **לחומר האיסור הנורא של התחברות אליהם ושל הליכה אל הבחירות**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 15)**

ער מיינט דעם שרעקליכן איסור פון זיך מחבר זיין מיט זיי און פון גיין צו זייערע בחירות. זיינע חסידים דערציילן אז קיין שום סאטמארער מוסד טאר נישט נעמען קיין שום סובסידיע פון מדינת ישראל, און זיינע חסידים אין ארץ ישראל שטימען נישט. אין יאר 2013, לויט באריכטן, האט דער רבי רבי זלמן לייב טייטלבוים שליט"א געברענגט געלט פאר מוסדות וואס נעמען נישט קיין געלט פון דער מדינה. אין אמעריקע שטימט סאטמאר און באקומט הילף פון דער רעגירונג. די מקורות זאגן נישט צי דער רבי האט מחלק געווען צווישן די צוויי פאלן.

משיח און נאך 1967

ווען משיח קומט

וואס וועט זיין ווען משיח קומט? דער רבי שרייבט אז נאר מלך המשיח וועט מקבץ נדחים זיין, און אז תשובה מוז קומען פריער, אין גלות. אפילו נאכדעם וואס די שבועות ווערן אויפגעהויבן, שרייבט ער, וועט משיח לאזן כלל ישראל טיילווייז צעזייט, און די גאנצע וועלט וועט באקומען די קדושה פון ארץ ישראל. מאגיד ברענגט דעם היסטאריקער פונקנשטיין: די טענה נעמט אן אז די אמת'ע גאולה איז שוין גאר נאנט.

ווען משיח קומט
נאר מלך המשיח קיבוץ גליות
תשובה פריער אין גלות
די גאנצע וועלט קדושת ארץ ישראל

נאך דער מלחמה פון 1967

האט ער געטוישט זיין שיטה נאך 1967? ער איז פון איר נישט אפגעווייכט. דער שער בלאט פון ספר על הגאולה ועל התמורה זאגט אז עס איז געשריבן געווארן נאך דעם נצחון, כדי צו עפענען בלינדע אויגן. ער שרייבט אז עס זענען נישט געווען קיין ניסים, נאר הצלחה וואס איז איינגעקליידט אין טבע, און ער האט אסר געווען צו באזוכן דעם כותל. מאגיד זאגט אז זיין שיטה איז געווארן שטארקער; נאדלער זאגט אז זי איז געווארן טיפער מיט יעדע הצלחה. צי ער האט אליין געשריבן יענע הקדמה איז א מחלוקת. דער ספר זאגט אז יא; מאגיד ברענגט אז סאטמארער מקורות זאגן אז נישט.

זענען די שבועות נאך גילטיג

זענען די שבועות נאך אלץ מחייב נאך דעם חורבן? אין 1967 האלט ער נאך אלץ אז זיי זענען יהרג ואל יעבור. מאגיד לערנט ספר ויואל משה אזוי: וויבאלד די ציונות האט געבראכן די ערשטע שבועה, איז השם מער נישט געבונדן מיט דער דריטער. דער אבני נזר קומט פאר אין אונזערע מקורות נאר וועגן ישוב ארץ ישראל. די שיטה אז די שבועות זענען בטל געווארן נאך די רדיפות, און דעם רבי'נס תשובה דערויף, געפינען זיך נישט אין אונזער מאטעריאל.

די צוויי חצרות היינט

ווי שטייען די צוויי סאטמארער הויפן צו דער שיטה? אין 1979 האט א באורד אויסגעוועלט רבי משה טייטלבוים ז"ל; ער האט ממשיך געווען זיין פעטערס אנטי-ציוניזם, הגם ער האט באזוכט ארץ ישראל. זינט 2006 פירט יעדער פון זיי, דער רבי רבי אהרן טייטלבוים שליט"א און דער רבי רבי זלמן לייב טייטלבוים שליט"א, אלס סאטמארער רבי, און נאדלער ברענגט אז עס זענען דא אסאך מחלוקות צווישן די צוויי מחנות. קיין שום מקור לייגט נישט אויס א באזונדערע שיטה אויף דעם ענין פאר יעדן הויף.

די צוויי חצרות היינט

דאטום	געשעניש
1979	ר׳ משה אויסגעקליבן
1999	די פירערשאפט צעטיילט
2006	צוויי רביס
2013	ר׳ זלמן לייב אין ירושלים

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

ישוב ארץ ישראל אין דעם רבינ׳ס אייגענע שריפטן

(וואס דער רבי שרייבט)

אין מאמר שלש שבועות סי׳ א׳ ברענגט דער רבי זצ״ל די גאנצע סוגיא פון כתובות ק״י ע״ב – קי״א ע״א: ר׳ זירא האט געוואלט ארויפגיין, און ר׳ יהודה האט געהאלטן „כל העולה מבבל לא״י עובר בעשה״. דער רבי פרעגט פארוואס ר׳ יהודה האט דערמאנט דעם גרינגערן עשה און נישט די שבועה. אין סי׳ ג׳ קומט דער כלל פונעם מעיל צדקה, אז דער חיוב איז נאר ווען מען האט דארט פרנסה. אין סימנים ה׳–ו׳ שרייבט ער אז דער מאמר אז ווער עס וואוינט אין חו״ל איז ווי אן עובד עבודה זרה איז געזאגט געווארן נאר בזמן הבית, ווען ישראל זענען געזעסן אונטער א גאט-פארכטיגער מלוכה. דער טעם איז דער מלכות און נישט דאס לאנד: דוד המלך איז אנטלאפן צום מלך מואב און צו אכיש (רש״י כתובות ק״י). און דער רי״ף, ראי״ש, טור און שו״ע ברענגען נישט דעם מאמר. אין סי׳ ו׳ ווייזט ער אז „הכל מעלין״ באווייזט אמערסטנס עפעס א מצוה, נישט א חיוב, פונקט ווי „הכל מעלין לירושלים״ מאכט נישט קיין חיוב צו ציען פון אנדערע ערטער אין ארץ ישראל קיין ירושלים.

אין מאמר ישוב ארץ ישראל (דורך שאול מגידס איבערזעצונג) לייגט דער רבי צו (קאפ׳ 118): אויך די וואס וואוינען אין גלות זענען שלוחים פון השי״ת. די גדולים וואס זענען נישט ארויפגעגאנגען האבן נישט מבטל געווען די מצוה, נאר עס איז געווען דער רצון השי״ת. אין קאפ׳ 133 שטעלט ער אויס כללים. כלל 1: א צדיק וואס היט די גאנצע תורה האט א געוואלדיגן זכות צו וואוינען דארט, ״כנגד כל התורה״ אפילו היינט. כלל 3: עס איז אסור צו וואוינען צווישן רשעים, בפרט צווישן מינים. כלל 5: אפילו לויט דעם רמב״ן איז נישטא קיין חיוב בשעת א גזירת גלות. כלל 13: פאר די וואס פירן זיך נישט על פי תורה איז א מצוה ארויסצוגיין, און ביי שומרי תורה ״ווייסן מיר נישט״ ווער עס דארף זיין דא און ווער דארט. אין קאפ׳ 130 שרייבט ער אז רשעים וואוינען אין אמתן קיינמאל נישט אין ארץ ישראל, ווייל די קדושה פונעם לאנד הילט זיך איין פון אונטער זיי.

ווען דער מעשה מיט דעם ייטב לב און ר׳ עקיבא יוסף שלעזינגער (1860) רופט דער רבי דעם ייטב לב „א גרויסער אוהב פונעם לאנד״. ער ערקלערט אז זיין שטארקע מחאה איז געווען קעגן די קאלאניעס, פון מורא אז זיי וועלן פירן צו א ״מדינה פאר דער צייט״.

די ווייטערדיגע שריט פון דער הסבר אויף דעם חורבן, און אין על הגאולה

(וואס דער רבי שרייבט)

נאך דעם עיקר פון טענה 2 בויט דער רבי ווייטער. אין טענה 3 לערנט ער פון איגרת תימן אז אויך א פעולה וואס איז נישט מצליח איז עובר. אין טענה 4 ברענגט ער פון שבועות ל״ט אז ביי א שבועה גייט דער עונש אויף אים, אויף זיין משפחה און אויף דער גאנצער וועלט. ער שרייבט אז ״כמעט רוב ישראל״ האבן געהאלפן און וויניג האבן מוחה געווען. אז אויך צדיקים ליידן, ברענגט ער דעם מאמר אז דער פורענות הייבט זיך אן פון די צדיקים, מיט די משלים פון בני אפרים און בן כוזיבא. אין מגידס איבערזעצונג (מאגיד, ז׳ 16) שרייבט ער אז ס׳איז נישט געווען קיין גזירת שמד און קיין סיבה וואס מען האט געקענט זען, און דאס בלוט איז הפקר געווארן פונקט ווי ״הינדן און הירשן פון פעלד״.

אין „המאור״ (תמוז 1958) ווערט אים צוגעשריבן דער סטעיטמענט אז די ציוניזם האט גורם געווען דעם טויט פון זעקס מיליאן, ״ווי מיר זעען יעצט פון די קאסטנער משפטים״. דער ציטאט איז צווייטע האנט: פון קרן-קראץ׳ס דיסערטאציע, ז׳ 291, ביי מגיד הערה 24.

אין על הגאולה שרייבט דער רבי אז זיי האבן ערקלערט א מלחמה קעגן דעם שרעקלעכן צער אין דייטשלאנד, זיין קול איז געהערט געווארן אויפן ראדיא, און גלייך דערנאך האבן זיך אנגעהויבן די שרעקלעכע הריגות. ער ווייזט אן אויפן ספר „מן המצר״ פון ר׳ מיכאל דוב. אין על הגאולה שרייבט ער אז נאך די יסורים איז געווען א שטארקע פקידה פאר גאולה, און די סטרא אחרא האט זי פארביטן אויף א פאלשע גאולה. אין קאפ׳ 139 פונעם מאמר ישוב ארץ ישראל (דורך מגיד) דערמאנט ער, אן א נאמען, אז איינער האט געשריבן אין זיין טאגבוך אז דער וואקסנדיגער שנאה צו אידן קען העלפן דעם פלאן. אז דאס מיינט הערצל איז מגידס אידענטיפיקאציע (הערה 198).

מלחמות, פיקוח נפש, דער נצחון פון תשכ"ז, און ימות המשיח

(וואס דער רבי שרייבט)

אין על הגאולה שרייבט דער רבי אז אלע צרות און מלחמות דארט זענען געווען נאר כדי אויפצוהאלטן יענע מלוכה. וועז מען וואלט אויף איר מוותר געווען, וואלט די UN מסדר געווען אז קיין איד זאל נישט אומקומען. ער ברענגט דעם רמב"ן'ס דרך פון יעקב אבינו: דורון, תפילה, און "מלחמה" אין דעם זין פון אנטלויפן און ניצול ווערן, אז מען זאל טון אלעס כדי נישט צו קומען צו קריג. אין על הגאולה רופט ער מבצע סיני א פראוואקאציע איבער רעכט אויף וואסער-דורכגאנג, ער רופט די טענה אז די מלחמה איז ארויפגעצוואונגען געווארן „א שקר", און ער פרעגט צי מען מעג פארגיסן אידיש בלוט ווי וואסער צוליב יענע וואסערן. אין ויואל משה, הקדמה טענה 8, שרייבט ער אז מען דארף מתפלל זיין אז די מלוכה זאל זיך ענדיגן נאר דורך הימל און נישט דורך די אומות, ווייל דאס איז א גרויסע סכנה פאר ישראל.

וועגן דעם נצחון פון תשכ"ז: אין על הגאולה סי' ה' ברענגט ער פונעם פרי מגדים און ט"ז אז א נצחון פון א סך קענן ווייניג איז נישט קיין נס. חנוכה איז נאר דערפאר געעכנט געווארן פאר א נס צוליב דעם אנפאל פונעם שטן. אין סי' ח' רופט ער דאס פארגלייכן מיט יציאת מצרים מינות, און אין סי' ט' שרייבט ער אז פאר דאנקען אויף דער הצלה מוז קומען תשובה. אין סימנים א' און ד' שרייבט ער אז מען טאר נישט זאגן אפילו "יישר כח" (גיטין ס"ב ע"א), און אין סי' י' אז מען טאר זיך נישט אנשליסן אין "זייערע לידער" מיט שום כוונה.

וועגן ימות המשיח ברענגט ער (דורך מגיד, §109) פון שיר השירים רבה אז אפילו נאך משיח'ס קומען האבן ישראל מורא פון דער שבועה, ביז מלך המשיח גיט זיי א לעצטן טעם. פון אהבת יהונתן ברענגט ער אז אפילו וועז אלע אומות זאלן מסכים זיין צום קיבוץ גלויות, זאלן ישראל נישט צוהערן. אין על הגאולה שרייבט ער אז "ועינינו תראינה... ע"י דוד משיח צדקך" איז מתוקן געווארן כדי מען זאל נישט טועה זיין אז ס'קען זיין א גאולה פאר משיח'ס קומען.

וואס די פארשער לייגן צו

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

שאול מגיד פירט אויס פון דעם רבינ'ס ווערטער (הערה 64) אז ער איז בעיקר נישט געווען קענן ישוב פון שומרי תורה לשם מצוות. אין הערה 127 שרייבט ער אז דער רבי זאגט נישט אז קיינער זאל נישט גיין, נאר אז ס'איז נישטא קיין חיוב. אין הערה 152 שרייבט ער אז דער רבי מאכט א קלארן חילוק צווישן דער קדושה פונעם לאנד און דער טומאה פון דער מדינה, און אז פאר צדיקים איז עס לויט מגיד'ס לייענונג נישט נאר מותר נאר אפילו נויטיג צו וואוינען דארט כדי צו קעמפן קענן יענער טומאה. אין הערה 124 שטייט אבער געדרוקט א לשון "און צו וואוינען דארט", וואס זעט אויס ווי א סתירה צום רעשט פון דער הערה. מגיד רעכנט אויך (הערה 90) אז דער רבי זעט אין דעם פיזור א גאולה-פראצעס, און אז דער רבי גייט אוועק פון זיין רבין דעם מונקאטשער, וואס האט געהאלטן אז רשעים מטמא'ן דאס לאנד פאר יעדן (הערה 96). אויף דער גלות-שאלה שרייבט ער (הערה 158) אז דער רבי איז נישט ווייט פון דער שיטה פונעם ליובאוויטשער רבין. ער ברענגט פון ראוויצקי: דער מונקאטשער פרעגט "פון וואו קומט די רשעות", און דער סאטמארער פרעגט "פון וואו קומט זייער הצלחה".

לויט קרן-קראץ (דורך מאיערס) האט ויואל משה אנפאנגס נישט אויפגעטרייסלט ווייט אויסער סאטמאר, און ערשט נאך על הגאולה (1967) האט ער באקומען ווירקונג. משה נאדלער שרייבט אז אין על הגאולה ווערט דער חורבן געזען ווי א תוצאה פון השי"ת'ס באדערפעניש אויסצורעכענען זיך מיט כוחות הטומאה וואס די ציוניזם האט אויפגעווען. ער שרייבט אויך אז דער איסור צו באזוכן דעם כותל איז, אפילו אין דער חרדישער וועלט, "אמערסטנס איגנארירט" געווארן.

וואו די מקורות זענען זיך חולק

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

וועגן דעם רבינ'ס אויפענטהאלט אין ארץ ישראל נאך דער מלחמה: מגיד שרייבט אמאל אז ער איז געקומען 1945 און אווען קיין ניו יארק 1946, און אין Tablet "ארום א יאר". נאדלער (YIVO) שרייבט "צוויי און א האלב יאר" און אז ער איז אנגעקומען אין אמעריקע 1947. דאס יאר פון דער עדה החרדית: 1952 און "אב בית דין" לויט מגיד, 1953 און "פרעזידענט" לויט נאדלער.

וועגן דער קאסטנער באן גייען די צאלן פון 1,600 ביז 1,680. קרן-קראץ (2014) באשולדיגט דעם רבין אין פאסיוויטעט פאר דער מלחמה און אין קענגשטעלן זיך צו צוזאמענארבעט מיט ציוניסטן אויף הצלה. ענבארי (אין א קאמענטאר צו נאדלער'ס ארטיקל)

טענה'ט אז בשעת דער מלחמה איז ער נישט געווען קיין שטארקער קעגנער פון אגודה'ס וועג. קרן-קראץ'ס פארשלאג אז דער רבי'ס באדערפעניש צו דערקלערן זיין פירונג בשעת דער מלחמה ערקלערט די שארפקייט שפעטער איז אויך א מחלוקת.

וועגן על הגאולה: דער רבי שרייבט אז די הקדמה האט ער אליין געשריבן, און דעם קונטרס האבן די תלמידים פארשריבן. מגיד שרייבט אז מקורות אין סאטמאר האבן אים געזאגט אז ער האט נישט געשריבן די הקדמה. דער מאמר "מלחמה" איז נישטא אין דער ערשטער אויסגאבע און קומט ערשט אין שפעטערדיגע. אויך דער נאמען און דאס יאר פונעם הרב אבינר'ס ספר (עלה נעלה 2002 בייַ מגיד, עלי נעלה 2011 אין Tablet) און דאס יאר פון התקופה הגדולה (1968 אדער 1969) זענען נישט אפגעקלערט.

דער גאנג פון דער ראיה

דער גאנג פון דער הקדמה צו ויואל משה, לויט די טענות ווי זיי שטייען אין דער הקדמה

1. דער דרך פון כלל ישראל אין יעדן דור איז צו זוכן די סיבה פון א צרה, ווי ר' יוסף יעבץ און דער חוות דעת. ווייל עס איז נישטא קיין תועלת אין דערציילן צרות אן זייער סיבה (טענה 1).

▼

2. אין אונזער דור איז די סיבה אנטפלעקט: חז"ל האבן געזאגט אז דער עונש פאר עובר זיין אויף די שבועות איז „אני מתיר את בשרכם" (טענה 2).

▼

3. נישט נאר מחשבה נאר יעדע פעולה, אפילו א מיסלונגענע, איז עובר אויף דער שבועה, לויט איגרת תימן (טענה 3).

▼

4. בייַ א שבועה פאלט דער עונש אויף דער גאנצער וועלט (שבועות ל"ט). כמעט דער רוב האט געהאלפן און ווייניג האבן מוחה געווען, און דער פורענות הייבט זיך אן פון די צדיקים (טענה 4).

▼

5. חוץ דער שבועה ליגט אין דעם געדאנק פון מלוכה פאר משיח מינות וכפירה. די דתיים וואס האבן זיך צוגעשלאסן וועלן א „בריק" צו דער מינות (טענה 5).

▼

6. דעריבער איז דער חטא א כפולער, עבירה און טומאת המינות, און מען דארף אנטלויפן פון זיי מער ווי פון א נאכיאגנדיגן לייב (טענה 6).

▼

7. די שבועות זענען הלכתא רבתא וואס קיינער איז נישט חולק דערויף. די פוסקים ברענגען זיי נישט נאר ווייל קיין באווּעגונג האט זיי נישט עובר געווען (טענה 12).

▼

8. פון אלע טעמים, וואס ער האט זיי נישט געשריבן פון זיין אייגענער סברא, קומט ארויס דער איסור פון זיך פאראייניגן מיט זיי און גיין צו זייערע וואלן. אפילו איין טעם אליין איז גענוג (טענה 13).

שיטות אין פארגלייך

ווי פארשידענע לייענען די שיטה

וועך	שיטה / לייענונג	מקור
דער סאטמארער רבי זצ"ל	הלכה, נישט פאליטיק; „לפלפל בפאליטיק אין קץ“	ויואל משה, הקדמה, טענות 12–13; על הגאולה
שאול מגיד	ויואל משה: הלכה און עבירה; על הגאולה: טעאלאגיע און מינות	מגיד׳ס בוך; Tablet
מנחם קרן-קראץ	דער עפנטלעכער אנטי-ציוניזם אין אמעריקע איז געווען מערסטנס אפארטוניסטיש און פאליטיש (מגיד: נישט איבערצייגנד)	קרן-קראץ 2017, דורך מגיד
משה נאדלער	די התנגדות איז געווארן טיפער מיט יעדן דערפאלג פון דער מדינה	YIVO
ר׳ יואל כהן (ליובאוויטש)	סימפאטיע צו דער שיטה, אבער ער שלאגט אפ דעם איסור זיך צו באשעפטיגן מיט דער מדינה	מענה חכם, 2012 (דורך מגיד)
הרב מנחם כשר	מערסטנס א פארענטפערונג קעגן ויואל משה, אן אים צו דערמאנען בשמו	התקופה הגדולה (דורך מגיד)

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
1860	די מעשה מיט דעם ייטב לב און ר׳ עקיבא יוסף שלעזינגער; לויט דעם רבי איז די מחאה געווען קעגן די קאלאניעס
1922	דער אסיפה אין טשאפ: דעם רבינ׳ס חתימה שטייט ערשט אויף דער דעקלאראציע קעגן די ציוניסטן און אגודת ישראל
9 יוני 1944	388 מענטשן פארן ארויס פון קלויזנבורג (לויט קרן-קראץ). די צאל פון דער גאנצער באן איז אומקלאר (?): 1,650 אדער מער ווי 1,600 (נאדלער), 1,680 (מארק)
דעצעמבער 1944	די באן קומט אן קיין שווייץ (קרן-קראץ)
1945	דער רבי קומט קיין ארץ ישראל (מגיד)
1946 (?) / 1947	דער רבי קומט קיין אמעריקע: 1946 לויט מגיד, 1947 לויט נאדלער
1952 (?) / 1953	דער רבי ווערט דער ראש פון דער עדה החרדית: 1952 לויט מגיד, 1953 לויט נאדלער
1956	מבצע סיני, וואס דער רבי רופט אן א פראוואקאציע (על הגאולה)
תמוז 1958	די דערקלערונג אין „המאור“ וועגן דעם קאסטנער משפט (צווייטע האנט, דורך קרן-קראץ בייַ מגיד)
1961 (?)	ויואל משה. דאס יאר פון דער ערשטער אויסגאבע איז אומבאשטעטיגט: 1958, 1959 אדער 1961
תשכ"ז (1967)	על הגאולה ועל התמורה, געחתמ׳ט דינסטאג פרשת פנחס, ברוקלין
1968 (?) / 1969	התקופה הגדולה פונעם הרב כשר
1969	דריי יונגע לייט וועלן ארויסגעווארפן פון ישיבה תורה ויראה פאר א נישט-דערלויבטע דעמאנסטראציע ביי דער UN
1979	א באורד פון 30 מיטגלידער קלייבט אויס ר׳ משה טייטלבוים
1999	ר׳ משה טיילט די הנהגה צווישן ר׳ אהרן (קרית יואל) און ר׳ זלמן לייב (וויליאמסבורג)

דאטום	געשעעניש
2002 (?) / 2011	דער ספר פונעם הרב אבינר (דער נאמען און דאס יאר זענען אומקלאר)
2006	ר' משה ווערט נפטר; זינט דאן פירן צוויי חצרות
2007	נטורי קרתא באזוכן דעם צוזאמענקום אין איראן
2012	דער ספר פון ר' יואל כהן
2013	ר' זלמן לייב קומט קיין ירושלים פאר די וואלן

וועריטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
שלש שבועות	די דריי שבועות פון כתובות קי"א: אז ישראל זאלן נישט ארויפגיין „בחומה", נישט מורד זיין אין די אומות, און אז די אומות זאלן נישט משעבד זיין ישראל צו פיל. ארום זיי דרייט זיך דער ערשטער מאמר פון ויואל משה, וואס נעמט ארום א דריטל פונעם ספר (לויט מגיד).
עלייה בחומה	ארויפגיין קיין ארץ ישראל ווי א מויער, דאס הייסט מיט מאכט און מיט כח פון ציבור. דאס איז דער אינהאלט פון דער ערשטער שבועה.
דחיקת הקץ	שטופן און דערנענטערן די גאולה פאר איר צייט מיט מענטשליכע מיטלען. דער רבי רעכנט דאס צו מיט עבירה אויף די שבועות.
הלכתא רבתא	א גרויסע, אלגעמיין אנגענומענע הלכה. אזוי באצייכנט דער רבי די שבועות אין טענה 12 פון דער הקדמה, צו ווייזן אז קיינער איז נישט חולק.
יהרג ואל יעבור	א איסור וואס מען מוז זיך לאזן הרג'ענען און נישט עובר זיין. אין על הגאולה האלט דער רבי אז די שבועות זענען אויף דער מדרגה.
מינות וכפירה	אפיקורסות און לייקענען אין עיקרי האמונה. דער רבי שרייבט (הקדמה, טענה 5) אז דער געדאנק פון א מלוכה פאר משיח'ס צייטן אנטהאלט מינות, ווייל נאר השי"ת איז דער גואל.
מעיל צדקה	ספר שאלות ותשובות. אויף זיין סי' כ"ו, וואס דער חתם סופר האט מסכים געווען, שטעלט זיך דער רבי מיט דעם כלל אז דער חיוב עלייה איז נאר וועז מען האט דארט פרנסה.
איגרת תימן	דער בריוו פונעם רמב"ם צו די אידן פון תימן. דערפון לערנט דער רבי ארויס אז יעדע פעולה, אפילו א מיסלונגענע, איז שוין עובר אויף דער שבועה.
עדה החרדית	די קהלה פון די קנאים אין ירושלים. דער רבי איז געשטאנען בראש פון איר, און אויפן שער בלאט פון על הגאולה ווערט ער אנגערופן גאב"ד פון דער עדה.
נטורי קרתא	א קרייז פון אנטי-ציוניסטישע אידן אין ירושלים. לויט נאדלער האבן זיי געהערשט אין דער עדה החרדית ווען דער רבי האט זי אינערגענומען. זיי זענען נישט אידענטיש מיט סאטמאר.
ישוב ארץ ישראל	די מצוה צו וואוינען אין ארץ ישראל. אין זיין מאמר ישוב ארץ ישראל האלט דער רבי אז בזמן הגלות איז זי „נדחה" ווי א חיוב, אבער ווער עס וואוינט דארט צווישן שומרי תורה האט א גרויסן זכות.
פקידה	א הימלישער צייכן פון דערמאנונג און באגינען פון ישועה. אין על הגאולה שרייבט דער רבי אז נאך די צרות איז געווען א שטארקע פקידה פאר גאולה, און די סטרא אחרא האט זי פארביטן אויף א פאלשע גאולה.
הצלחה המלובשת בטבע	דערפאלג אנגעטון אין טבע. אזוי האט דער רבי באצייכנט דעם נצחון פון תשכ"ז, אז דארט זענען בכלל נישט געווען קיין נסים.

באגריף	ערקלערונג
קאוועננטאלע טעאדיציע	א לשון פונעם פארשער שאול מגיד: א הסבר פון יסורים דורך דעם ברית צווישן השי״ת און ישראל. אזוי לייענט מגיד די הקדמה, און עס איז נישט דעם רבינ׳ס אייגענער לשון.
על הגאולה ועל התמורה	דער רבינ׳ס ספר פון תשכ״ז, געשריבן נאך דער זעקס-טאג מלחמה. ער דרייט זיך ארום דעם עגל, פאלשע נסים, דעם שטן, און דער פאלשער גאולה.

מקורות פון דעם קאפיטל

• ויואל משה, הקדמה (טענות 1–20)

• ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סימנים א׳–ו׳

• ויואל משה, מאמר ישוב ארץ ישראל (קאפ׳ 109–139) און מאמר לשון הקודש (אנהייב), דורך שאול מגידס איבערזעצונג

• על הגאולה ועל התמורה (תשכ״ז; אויסגאבע 2006), הקדמה און סימנים א׳–י׳, מ״ד

• Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology (UC Press/Luminos, 2026)

• Shaul Magid, The Satmar Are Anti-Zionist. Should We Care? (Tablet)

• Allan Nadler, Satmar Hasidic Dynasty (YIVO Encyclopedia)

• Allan Nadler, The Riddle of the Satmar (Jewish Ideas Daily)

• Menachem Keren-Kratz, The Satmar Rebbe and the Destruction of Hungarian Jewry (Tablet); הקנאי (דורך מגיד)

• David Myers, On "The Most Anti-Zionist Text" (Katz Center)

• Stolzenberg/Myers, Satmar, American-Style (Jewish Review of Books)

• Jonathan Mark, Satmar and the 'Last Lion'; Satmar rebbe dies at 91 (JTA)

• JTA 1969; NYT 1979, 2006; VINnews 2013; Brooklyn Rail 2005

• הרב מנחם כשר, התקופה הגדולה; ר׳ יואל כהן, מענה חכם; הרב אבינר (דורך מגיד און Tablet)

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• וואס זענען די אייגענטלעכע טענות פונעם רבין אין מאמר לשון הקודש? אין דעם מאטעריאל געפינט זיך נאר דער אנהייב.

• די שיטה אז די שבועות זענען בטל געווארן נאך די רדיפות, און דעם רבינ׳ס תשובה דערויף, זענען נישטא אין די מקורות. דער אבני נזר קומט נאר פאר וועגן ישוב ארץ ישראל.

• האט דער רבי מחלק געווען צווישן וואלן אין אמעריקע און וואלן אין ארץ ישראל, און צווישן רעגירונג-הילף דא און דארט? קיין מקור רעדט נישט דערפון.

• דער באזונדערער חיבור וואס ער האט צוגעזאגט וועגן די ״פעולות פליליות״ איז נישט אין דעם מאטעריאל.

• קיין מקור שטעלט נישט אויס די פולע חילוקים צווישן סאטמאר און נטורי קרתא, אדער א באזונדערע שיטה פון יעדער פון די צוויי חצרות היינט.

• דער לשון אין מגידס הערה 124 (״און צו וואוינען דארט״) זעט אויס ווי א סתירה צו זיין אייגענער לייענונג, און מען דארף עס אפקלערן.

קאפיטל 19

דעם רבי'נס פערזענליכע ירושה

אין דעם קאפיטל:

תורה און פירערשאפט · צדקה פאר די פליטים · פערזענליכע יסורים · פטירה און ממשיך · וואס איז געבליבן

תורה און פירערשאפט

דער מענטש הינטער דער שיטה

וועד איז געווען דער בעל ויואל משה אלס מענטש? מיר הייבן אן מיט התמדה, דאס שטענדיגע פלייסיגע לערנען. א תלמיד, אלכסנדר סענדר דייטש, האט געשריבן אין זיין ספר בוצינא קדישא, אזוי ווי דער פראפעסאר שאול מאגיד ברענגט עס, אז דער רבי האט געשריבן דעם ספר ויואל משה גאנץ פרי אינדערפרי אדער שפעט ביינאכט, אויף קליינע צעטעלעך, אן קיין צוגעגרייטע ספרים פאר זיך. אלעס האט אויסגעזען ווי עס איז שוין געווען אויסגעשטעלט אין זיין קאפ, און די צעטעלעך האט מען דערנאך צוזאמגעשטעלט, אמאל אנגעקלעבט אויף א טיש. דער רעזולטאט איז 453 געדיכטע בלעטער מיט 2 קאלומס אויף יעדן בלאט. דער ספר דברי יואל פילט אן 9 דיקע בענד מיט דרשות און תשובות.

ווי מען האט אים אפגעשאצט

ווי אזוי האט מען אפגעשאצט זיין גרויסקייט אין תורה? לויט דעם פראפעסאר שאול מאגיד האבן אפילו זיינע קעגנער אים אנערקענט אלס א מייסטערהאפטיגן דרשן, א זייער אריגינעלן מפרש פון די אלטע ספרים, און איינער פון די גרעסטע גדולי תורה פון 20סטן יארהונדערט. מען דערציילט, אין א מקור וואס מיר האבן נישט געקענט באשטעטיגן זיין ערשטן מקור, אז רבי אלעזר מנחם מן שך ז"ל האט געזאגט אין זיין הספד, אז מיר האבן פארלוירן א מענטש וואס האט גערעדט דעם דבר ה' מיט פעסטקייט. די ענציקלאפעדיע דזשודאיקא, אין אן ארטיקל פון אברהם רובינשטיין, האט געשריבן וועגן א חשובן למדן און א שארפן בעל מחלוקת אין וויכוחים, וועמענס שטארקע פערזענליכקייט האט געטראגן אויטאריטעט אפילו אין פאליטישע ענינים.

א פירער פון אנדערן סארט

זיין סטייל פון פירן האט איבערראשט די וואס זענען געשטאנען פון דרויסן. דער אנטראפאלאג דזשעראם מינץ האט באריכטעט אז ער האט מעודד געווען ערליכקייט, האט קליין געמאכט מעשיות פון מופתים, און האט זיך באריהמט אז זיינע חסידים וועלן אפילו אים אליין אנזאגן מוסר אויב ער טוט עפעס נישט ריכטיג. לויט די זכרונות פון זיין ענגליש פרינציפאל, הערץ פרענקל, האט ער געזאגט פאר יונגעלייט אז זיי זאלן אויפשטיין פרי, לערנען 2 אדער 3 שעה, גיין ארבעטן, אויסהאלטן זייערע פאמיליעס, ווידער לערנען ביינאכט און העלפן אינדערהיים. דער היסטאריקער אלן נאדלער טייטשט דאס אלס א באוואוסטע פאליסי: נאר די מערסט באגאבטע זענען געבליבן אין ישיבה, און סאטמאר האט געהאלטן די ארבעטסלאזיגקייט נידעריג.

צדקה פאר די פליטים

א פאטער פאר יתומים

נאך דער מלחמה, לויט דעם היסטאריקער מנחם קרן-קראץ, האט ער געארבעט אין שווייץ צוריקצונעמען אידישע קינדער וואס מען האט אוועקגעגעבן צו קריסטליכע פאמיליעס, הגם דער פלאן איז נישט געלונגען צוליב רייבעריין מיט אנדערע ארגאניזאציעס. ער איז אנגעקומען קיין אמעריקע ראש השנה 1946; געוויסע פארשער געבן 1947. פרענקל'ס זכרונות זאגן אז פאר די יתומים וואס זענען איבערגעבליבן נאך דער מלחמה זענען דער רבי און די רביצין געווארן א טאטע, א מאמע און די בעסטע פריינט, און זיי האבן שטילערהייט באצאלט שכר לימוד און סעודות שבת, און אז די רביצין האט חתונה געמאכט אומצאליגע יתומים. קרן-קראץ'ס שארפע קריטיק אויף זיין אויפפירונג אין די מלחמה־יארן, און די תשובות דערויף, אונטערזוכן מיר אין קאפיטל 14.

סאטמאר ביקור חולים

איינע פון די בלייבנדע פירות פון דער דאזיגער זארג איז סאטמארער ביקור חולים, געגרינדעט דורך די רביצין אלטע פייגא. דאס יאר וועז עס איז געגרינדעט געווארן איז נישט קלאר: די ארגאניזאציע רעדט פון די פריע 1950ער יארן, בשעת אנדערע באריכטן זאגן 1956 אדער 1957. עס דינט יעדן איד, נישט קיין חילוק צו וועלכן קרייז ער געהערט, מיט טויזנטער מאלצייטן יעדע וואך און צימערן פאר באזוכער אין די ניו יארקער שפיטעלער. דער זשורנאליסט דזשאנעטען מארק באשרייבט סאטמאר'ס נעץ פון צדקה און חסד אלס א זאך וואס געגעבן די איבערגעבליבענע נאך דער מלחמה א געפיל פון משפחה און טרייסט.

סאטמאר ביקור חולים
געגרינדעט דורך רבנית אלטע פייגא
יאר: אומזיכער, 1950ער יארן
פאר אלע אידן

פערזענליכע יסורים

דריי טעכטער, קיין קינדער

הינטער דעם עפנטליכן מנהיג איז געשטאנען א טיפער פריוואטער צער. מיט זיין ערשטע רביצין חוה האט ער געהאט 3 טעכטער, און קיינע פון זיי האט אים נישט איבערגעלעבט און נישט איבערגעלאזט קיין קינדער. אסתר, די עלטסטע, איז נפטר געווארן יונג אין 1921; אין 1932 האט ער געעפנט א תמחוי אין ירושלים לזכרה. רחל איז נפטר געווארן אין 1931, באלד נאך איר חתונה. חיה רייזל איז נפטר געווארן אין 1953, הגם די באריכטן זענען נישט מסכים וואו און ווען די לעצטע טאכטער איז נפטר געווארן, און מיר לאזן דאס אפן. די רביצין חוה איז נפטר געווארן אין 1936. זיין צווייטע חתונה, מיט די רביצין אלטע פייגא, האט נישט געבראכט קיין קינדער. פרענקל האט געדענקט אז דער דאזיגער מענטש אן קינדער האט געערעדט מיט צערטלעכקייט, איינס אויף איינס, מיט יעדן צובראכענעם תלמיד.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 3.0 · Globetrotter19 · 2021

דער שלאג אין 1968

דעם 23סטן פעברואר 1968, ערב שבת פרשת שקלים, האט ער געכאפט א סטראוק וואס האט אים טיילווייז פאראליזירט. דערנאך האט ער זיך זעלטן באויזן עפנטליך. לויט ענציקלאפעדישע באריכטן האט די רביצין, צוזאמען מיט די גבאים אפרים אשכנזי און עזריאל גליק, און מיט רבי נתן יוסף מייזלש אלס ראש ישיבה, למעשה געפירט די קהילה. פונדעסטוועגן ווערן געוויסע עפנטליכע מעשים נאך דעם סטראוק צוגעשריבן צו אים, אזוי אז וויפיל ער האט פונקציאנירט אין יענע 11 יאר בלייבט נישט קלאר אין די מקורות.

פטירה און ממשיך

כ"ו אב תשל"ט

ער איז נפטר געווארן כ"ו מנחם אב תשל"ט, דעם 19טן אויגוסט 1979. דער מערסט קאנסעקווענטער פשט איז אז ער איז קראנק געווארן שבת און איז נפטר געווארן זונטאג אינדערפרי, לויט די באריכטן אין מאונט סיני האספיטאל, הגם איין באריכט שטעלט אוועק זיין פטירה אין קרית יואל; די צייטונגען האבן זיך אויך נישט געאייניגט וועגן זיין עלטער. בערך 100,000 מענטשן זענען געווען אויף זיין לוויה דעם זעלבן טאג אין קרית יואל, וואו ער ליגט באגראבן. יעדעס יאר מערקן חסידים אפ זיין יארצייט, דעם טאג פון זיין פטירה; די מקורות וואס זענען פארהאן באשרייבן נישט די מנהגים דערפון.

כ"ו אב תשל"ט

דאטום	געשעעניש
1887	געבוירן אין סיגעט
1946	אנגעקומען קיין אמעריקע
1968	דער שלאג
1979	פטירה, כ"ו אב
1980	ר' משה געקרוינט

דער פלימעניק ר' משה

דער רבי האט נישט איבערגעלאזט קיין צוואה וואס זאגט ווער עס זאל זיין דער ממלא מקום. זיין פלימעניק, רבי משה טייטלבוים ז"ל, דער זון פונעם עצי חיים און דער מחבר פונעם ספר בירך משה, איז אויסגעוועלט געווארן דורך די הנהלה פון קהל ייטב לב. די ניו יארק טיימס רעדט פון א באורד פון 30 מאן, און אן אנדער באריכט רעדט פון 13 זקנים. פון כבוד וועגן האט ער געווארט א יאר, און ער איז אויסגערופן געווארן פאר רבי ביים ערשטן יארצייט. דער קרייז ארום דער אלמנה האט זיך קעגנגעשטעלט. ער האט זיך געגליכן צו יעקב אבינו וואס היט די בורות פון אברהם און יצחק, דהיינו א שומר און נישט קיין מחדש.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0 · מוישימי · 1998-05-25

וואס איז געבליבן

די גרעסטע חסידישע גרופע

לויט דעם פראפעסאר שאול מאגיד האט ער געגרינדעט דאס וואס איז געווארן די גרעסטע חסידישע דינאסטיע אויף דער וועלט. די שאצונגען וויפיל זי איז גרויס זענען זייער פארשידן, פון בערך 100,000 ביז כמעט 300,000. די ניו יארק טיימס האט אמאל געשריבן אז אירע מוסדות פון חינוך וואלטן געווען צווישן די גרעסטע סיסטעמען אין סטעיט, און דער לינגוויסט ברוס מיטשעל האט אים אנגערופן די איינפלוסרייכסטע פערזענליכקייט אין אפהיטן אידיש נאך דער מלחמה. פאר זיינע חסידים איז די שיטה געווארן די אידענטיטעט אליין.

ווי היסטאריקער שאצן אים אפ

די היסטאריקער זענען נישט מסכים. דער פארשער אלן נאדלער רופט די קעגנערשאפט צו ציונות זיין צענטראלע באזעסנקייט, אבער ער שרייבט אז קיין שום קהילה נאך דעם חורבן האט נישט אפגעהיטן אירע מסורות מער געטריי, און אז איר ווארעמע באציאונג צו אידן אלס יחידים שטייט ביי דער זייט פון איר אפווארפן ציונות. דער היסטאריקער מנחם קרן-קראץ זעט אים אלס דעם לעצטן שארית פון דער אלטער היים אין מזרח אייראפע, און ער טענה'ט אז זיין קעגנערשאפט צו ציונות אין אמעריקע איז טיילווייז געווען פאליטיש. מאגיד ווארפט אפ די שיטה, און ער ווייזט אן אז קעגנער שרייבן נאך אלץ גאנצע ספרים אלס תשובה, ווייל זיינע טענות בלייבן א ערנסטע שוועריקייט.

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

וואס חסידים און זיין ענגלישער פרינציפאל דערציילן

(ווי חסידים פארשטייען)

הערץ פרענקל, דער ענגלישער פרינציפאל, איז אליין נישט געווען קיין סאטמארער חסיד. אין זיין ספר The Satmar Rebbe and His English Principal (מנוחה) ברענגט ער עטליכע מעשיות וואס ווייזן ווי אזוי דער רבי ז"ל האט געפירט זיינע מוסדות. איינמאל האט פרענקל זיך שטארק אויפגערעגט ביי א זיצונג איבער א בקשה פאר זיין אפטייל (די מעשה מיט דעם "Weekly Reader"). לויט פרענקל האט דער רבי אים פארטיידיגט: אויב ער רעגט זיך נישט אויף און הארעווען נישט פאר זיין אפטייל, טוט ער נישט זיין ארבעט. דערנאך האט ער צוגעשטעלט די בקשה, ווייל "ער האט זיך דאך אזוי אויפגערעגט, מוז מען אים עפעס געבן". צו עלטערן וואס האבן נישט געוואלט אז זייערע קינדער זאלן לערנען לימודי חול, האט ער לויט פרענקל געזאגט: "זאלן זיי גיין צו די מלאכים".

לויט פרענקל האט דער רבי באשטאנען אז קיין סאטמארער יחיד אדער מוסד אין ארץ ישראל זאל נישט נעמען קיין סובסידיע פון דער "ציוניסטישער" רעגירונג. די פארזארגונג פון די ארעמע איז געווען די אחריות פון סאטמאר אליין. פרענקל דערציילט אויך אז דער רבי האט אלעמאל געהאלטן אז סאטמאר טאר קיינמאל נישט דעמאנסטרירן צוזאמען מיט אראבער, ווייל מען האט גארנישט געמיינזאם מיט די שונאי ישראל און זייער ענין איז נישט אונזער ענין. דוד מייזעלס אין זיין ספר "דער רבי", וואס נאדלער און פרענקל ברענגען, דערציילט וועגן 1968 אז דער רבי האט געזאגט: ווען הומפרי וואלט געדעדט צו אים לטובת דער מדינה, וואלט עס אים נישט געארט, ווייל א איד האט א תורה וואס פארבאט א מדינה אין גלות; אבער ווען א נישט־אידישער אמעריקאנער איז קעגן דער מדינה, ווייזט עס אז ער איז א שונא ישראל.

וועגן זיין הצלה ברענגט פרענקל אז דער רבי האט געזאגט אז ער איז קיינמאל נישט געראטעוועט געווארן דורך קסטנער, נאר דורך דעם אייבערשטן, כדי צו בויען יידישקייט פון דאס נייע. לויט מייזעלס (דורך נאדלער) האט מען אים אמאל געזאגט אז ער איז ארויס פון חושך צו אורה. דערויף האט ער געענטפערט אז ער איז ארויס פון דעם נאצישן חושך איריין אין דעם נאך טיפערן חושך פון דער ציוניסטישער תקופה. די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז סאטמארער חסידים פראוועון יעדעס יאר כ"א כסלו ווי דעם רבי'נס יום ההצלה.

צווישן די חסידישע ביאגראפיעס ווערן דערמאנט: And the Sun Set (ברוקלין 1980); דוד מייזעלס, "דער רבי" (מאנטרעאל, ארום 2010); ווייסהויז, "דער רבי" (2008); משיחן של ישראל פון געלבמאן; תפארת יואל און נפלאות מהרי"ט. נאדלער רופט מייזעלס ספר א ספר פון "התפעלות", אבער ער שרייבט אז עס "פאבריצירט נישט קיין היסטארישע פאקטן". וויפל בענד עס האט משיחן של ישראל איז אין מחלוקת: 10 לויט וויקיפעדיע, 8 בענד ביז אנהייב די 1950ער יארן לויט מגיד.

גדולי ישראל און אנדערע מקורות וועגן זיין גדלות און הנהגה

(וואס אנדערע שיטות טענה'ן)

דאס הספד פון הגאון רבי אלעזר מנחם מן שך זצ"ל ווערט אין דער העברעאישער וויקיפעדיע געבראכט פולער ווי אין דער נאראציע. לויט דעם ציטאט האט ער אים אנגערופן א "גברא רבא" וואס מען קען שווער באשרייבן, א גרויסער מענטש צווישן ענקים, און געזאגט אז מען וועט אין דער צוקונפט פעלן אזא גרויסן מענטש. דער אויסדרוק "אדם גדול בענקים" שטייט דארט ווערטלעך. אבער ס'איז נישט אנגענעבן קיין ערשטער מקור, און דערפאר דארף מען עס נאך באשטעטיגן.

די חרדישע היסטאריקערין אסתר פארבשטיין, ווי די העברעאישע וויקיפעדיע ברענגט, ענטפערט אויף דער קריטיק וועגן דעם קסטנער באן. לויט איר "מתעלמת" די קריטיק "מן ההקשר ההיסטורי", ווייל אלע שטראמען פון אונגארישן אידנטום האבן זיך באטייליגט אין צונויפשטעלן די ליסטע פון פאסאזשירן. אין Tablet ווערט זי געבראכט אז דער רבי איז געווען "אן קיין ספק דער ערשטער" צווישן די פירער פון די אונגארישע חרדים. די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אויך אז אין 1940 האט ער זיך אקטיוו באטייליגט אין העלפן פליטים: ער האט זיי איינגעשטעלט אין זיין ישיבה און צונויפגעשטעלט א גרופע וואס האט פאר זיי באשאפן פאלשע דאקומענטן.

וועגן זיין דרך אין הלכה שרייבט די העברעאישע ווי׳קיפעדיע (אן א ערשטן מקור) אז ער האט זיך געזען ווי א ממשיך פון דעם דברי חיים פון צאנז. אין דער הקדמה פון זיין סעקרעטאר ר׳ אפרים אשכנזי צו שו״ת דברי יואל ווערן די עמודים פון זיין פסק אויסגערעכנט: דער דברי חיים, דער חתם סופר, דער מהר״ם שיק און דער נודע ביהודה. פון דעם זעלבן מקור ווייסט מען אז ער האט אליין געהאלטן אז פירות פון גוים אין ארץ ישראל זענען אסור אין שמיטה. ער האט אבער מכבד געווען אנדערע פוסקים און נישט עפנטליך אזוי גע׳פסק׳נט. בשעת א באזוך אין א שמיטה־יאר האט ער פאר זיך אליין זיך אפגעהיטן פון פירות פון גוים און פון מילך פון קי וואס האבן געגעסן שמיטה־תבואה. דאס איז א ביישפיל פון א פערזענליכער חומרא אנטקעגן א פסק פארן ציבור.

היסטאריקער: פון שווייץ און ירושלים ביז א קהילה פון פליטים

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

לויט מנחם קרן־קרץ (Tablet 2014) האט דער רבי אין 1945 אין שווייץ צוזאמען מיט ר׳ טוביה לעווינשטיין געזאמלט געלט פאר א קינדער־הײם, כדי צו דערציען אלס חרדים די קינדער וואס מען האט ארויסגעצויגן פון קריסטליכע פאמיליעס. דער פלאן איז דורכגעפאלן: דער דזשאינט (JDC) האט זיך קעגנגעשטעלט, און די באציאונגען מיט אגודה זענען געווען געשפאנט. ער האט אויך פרובירט צו העלפן פליטים און זיינע חסידים אין די DP לאגערן, אבער די רייבונגען מיט אנדערע ארגאניזאציעס האבן עס געשטערט. קרן־קרץ טייטשט אז ער האט זיך "אפגעהאלטן" פון זיך אנשליסן אין די הצלה־ארבעט אין די לאגערן. פארט האט ער מיטגעארבעט מיט ציוניסטישע טוער פון קסטנער באן צו זאמלען הילף פאר די רומענישע אידן. נאכדעם וואס ער איז אנגעקומען קיין חיפה (2 סעפטעמבער 1945), זענען לויט קרן־קרץ זיינע מוסדות אין ירושלים באנקראט געגאנגען, און ער איז אוועקגעפארן "פארשעמט און אן א פרוטה". די העברעאישע וויקיפעדיע דערציילט אנדערש: ער איז געפארן קיין אמעריקע אויף א רייזע צו זאמלען געלט, און די רבנים דארט האבן אים געבעטן ער זאל בלייבן.

ווער איז געקומען צו אים? נאדלער (YIVO) שרייבט אז טויזנטער פליטים פון גאליציע, אונגארן, רומעניע און סלאוואקיי, אסאך פון זיי פון קלענערע הויפן וואס זענען אינגאנצן אומגעקומען, זענען געווארן זיינע תלמידים. די קהילה אין ברוקלין איז "גיך גרעסער געווארן" ווי אלע חסידישע קהילות פאר דער מלחמה אין די געגנטער פון סאטמאר און סיגעט צוזאמען. א סטאטיסטיק פון 1961, וואס די ענגלישע וויקיפעדיע ברענגט, ציילט 4,500 נפשות אין וויליאמסבורג. פון די 860 בעלי בתים זענען בערך 40% פאר דער מלחמה נישט געווען קיין סאטמארער אדער סיגעטער חסידים. דזשארדזש קראנצלער האט באמערקט או שוין אין 1961 האבן די קינדער גערעדט א בעסערן אידיש ווי זייערע עלטערן. פרענקל שאצט אפ 37,000 סאטמארער קינדער, בערך 15–20% פון אלע אידישע קינדער אין אידישע שולן.

וועגן דעם רבי׳נס הנהגה בשעת די מלחמות אין ארץ ישראל שרייבט נאדלער אז ער האט, טראץ זיין קעגנערשאפט צו דער מדינה, באפוילן זיינע חסידים צו זאגן תהלים אז קיין אידן זאלן נישט פאלן אין קאמף. קרן־קרץ, ווי מגיד ברענגט (ז׳ 4), באשרייבט ערב 1967 אז ער איז געווען "אזוי צעטרייסלט ווי יעדער אנדערער אידי". ער האט צונויפגערופן תפילות פאר די אידן אין לאנד און געזאמלט געלט פאר זיינע קהילות דארט. אין דער זעלבער צייט, שרייבט קרן־קרץ (הקנאי ז׳ 250), איז ער שוין געווען 80 יאר אלט און שוואך. די תלמידים האבן אים אפגערעדט פון שרייבן, און זיי האבן פארשריבן זיינע שבת׳דיגע דרשות.

אויף זיין פלאץ אין דער היסטאריע ברענגט מגיד אין Tablet דעם פארשער אביעזר ראוויצקי: דער מונקאטשער האט געדארפט פרעגן פון וואנען קומט די רשעות, בשעת דער סאטמארער רבי האט געדארפט פרעגן וואס איז דער מקור פון זייער וועלטליכער הצלחה. דייטש און קאספער, ווי אויך סטאלצענבערג און מאיערס, זענען סאטמאר אין וויליאמסבורג און קרית יואל ווי א ספעציפיש "אמעריקאנער" שאפונג. די Jewish Review of Books רופט סאטמאר "די גרעסטע און איינע פון די נייסטע" חסידישע קהילות.

די לעצטע יארן, די פטירה און די ירושה: וואו די מקורות זענען נישט מסכים

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

ווי ווייט האט דער רבי ז״ל נאך געפירט נאך דעם שטראק? פרענקל און נאדלער שטעלן די באגעגעניש מיט הומפרי אין 1968. די JTA (31 יאנואר 1969) מעלדעט או 3 סאטמארער בחורים פון 17 ביז 19 יאר זענען ארויסגעשטעלט געווארן פון ישיבה תורה ויראה און פארווערט געווארן פון שול יטב לב. זיי האבן זיך אנגעשלאסן אין א פיקעט קעגן ישראל בייַ דער UN "אן רשות אדער הסכמה", און די מעלדונג שרייבט או דאס האט אפגעשפיגלט "דעם אומצופרידנקייט פון סאטמארער רבי׳ן". וועגן דער הקדמה צו על הגאולה ועל התמורה זענען מגיד׳ס סאטמארער מקורות נישט מסכים מיט זיך: לויט זיי האט דער רבי זי נישט אליין געשריבן, נאר איבערגעלייענט און באשטעטיגט; אין Tablet שרייבט מגיד או ער האט זי געשריבן און ערשט דערנאך איז ער קראנק געווארן.

וועגן קרית יואל שרייבט די העברעאישע וויקיפעדיע אז מען האט פאר אים געענדיגט בויען א שיינע הויז דארט עטליכע וואכן פאר זיין פטירה, "אך הוא לא התגורר בו מעולם". מגיד אין Tablet שרייבט אבער אז ער איז געפארן אהין און צוריק צווישן א היים אין וויליאמסבורג און קרית יואל. דערצו שטעלט מגיד קרית יואל אין ראקלאנד קאונטי, בשעת זי ליגט אין אראנדזש קאונטי. לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע אליין האט זיין קבורה אויפגעמאכט דעם סאטמארער בית החיים אין קרית יואל, און דאס האט געפאדערט א באזונדערע איינמישונג פון סענאטארן און מיטגלידער פון דער ניו יארקער לעגיסלאטור.

וועגן דעם טאג פון דער פטירה זענען די מקורות נישט מסכים. די העברעאישע וויקיפעדיע שטעלט אין איר טעקסט "שבת בצהריים, כ"ה באב" צוזאמען מיט 19 אויגוסט, בשעת אין איר אייגענעם קעפל שטייט כ"ו אב = 19 אויגוסט. די ענגלישע וויקיפעדיע דערציילט אז אין די פרי שעהן פון 19 אויגוסט האט ער זיך באקלאגט אויף ווייטאג, מען האט אים אוועקגעפירט קיין מאונט סיני שפיטאל, און ארום 8 אזייגער אינדערפרי איז ער נפטר געווארן פון א הארץ־אטאקע. די ניו יארק טיימס האט געמעלדעט "93 יאר", וואס פאסט נישט צו א געבורט אין 1887.

וועגן דעם מינוי פון ממלא מקום ברענגט די ניו יארק טיימס (14 סעפטעמבער 1979) נאך פרטים. די "30־מאן" פארוואלטונג פון יטב לב האט אויסגעוויילט רבי משה אויף א מאנטאג ביינאכט, און שפעטערדיגע זיצונגען האבן עס באשטעטיגט. ער איז דעמאלט געווען 65 יאר אלט, און ער האט איבערגענומען יטב לב, וואס האט געציילט 45,000 מיטגלידער נאר אין וויליאמסבורג. זיין ערשטע גרויסע רעדע איז געווען צום סוף פון די שלושים אין 152 ראדני סטריט. לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע האט א "13־מאן" ראט פון זקנים אים אויסגעוויילט בהסכמה פון אלע, און ר' סענדער דייטש האט עס מודיע געווען אין יטב לב בשעת רבי משה איז נישט געווען דארט. ביי דער הכתרה אין קרית יואל, שרייבט וויקיפעדיע, האט ער געבעטן די חסידים זיי זאלן נישט ערווארטן פון אים דאס וואס זיי האבן באקומען פון זיין פעטער. וויקיפעדיע דערציילט אויך פון א "אומרואיגקייט" ביים אויסווייזן, צי ער האט די זעלבע מדרגה אין תורה און פרומקייט; פונדעסטוועגן האט דער עולם בעסער געוואלט האבן א פירער. לויט דזשאנאטאן מארק האט די רבנית אויפגעהאלטן א באזונדערע "שאטן־הנהגה" ביז איר פטירה אין 2001, און די קעגנער־גרופע בני יואל האט זיך קעגנגעשטעלט. וויקיפעדיע ברענגט אויך טענות אז רבי משה איז נישט געווען אזוי ווייט־האנטיג אין צדקה ווי זיין פעטער; אפשר, וויל ער האט וויניגער אריינגעבראכט. אלע די פרטים שטייען נאר אין וויקיפעדיע.

שיטות אין פארגלייך

ווי אזוי שאצן אפ פארשידענע מקורות דעם רבי'נס ירושה

וועך	שטעלונג	מקור
אלן נאדלער (היסטאריקער)	קעגנערשאפט צו ציוניזם איז געווען זיין צענטראלער ענין. דאך האט קיין קהילה נאכן חורבן נישט געהיטן די אלטע מסורה מער געטריי, און די ווארעמקייט צו יעדן איד שטייט ביים זייט.	YIVO; Jewish Ideas Daily 2011
מנחם קרן־קרץ (היסטאריקער)	ער איז דער לעצטער שארית פון דער אלטער היים. זיין אמעריקאנער אנטי־ציוניזם איז טיילווייז פאליטיש, און עס האט געדינט צו פארענטפערן זיין הנהגה אין דער מלחמה.	Tablet 2014; JCJ 37 (2017)
שאול מגיד (פארשער)	ער האט געגרינדעט די גרעסטע חסידישע דינאסטיע. ער ווארפט אפ אז דער אנטי־ציוניזם איז געווען אפארטוניסטיש. זיינע טענות זענען נאך היינט אן ערנסטע שווערִיגקייט פאר די קעגנער.	מאגיד, ז' 1–3; Tablet 2020
אסתר פארבשטיין (חרדישע היסטאריקערין)	די קריטיק איגנארירט דעם היסטארישן קאנטעקסט. ער איז געווען "אן קיין ספק" דער ערשטער צווישן די פירער פון אונגארישע חרדים.	העברעאישע וויקיפעדיע; Tablet 2014
אנציקלאפעדיע יודאיקא (א. רובינשטיין)	אן אנגעזעענער למדן און שארפער פאלעמיקער מיט א שטארקער פערזענליכקייט, וועמענס אויטאריטעט האט זיך אויסגעשטרעקט אויך אויף פאליטישע ענינים.	"EJ, "Teitelbaum
סטאלצענבערג און מאיערס	סאטמאר אין וויליאמסבורג און קרית יואל איז א ספעציפיש אמעריקאנער שאפונג.	דורך Jewish Review of Books

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
13 יאנואר 1887 / י"ז טבת תרמ"ז (1888?)	געבוירן אין סיגעט. די אנציקלאפעדיע יודאיקא גיבט 1888.
1904	חתונה מיט מרת חוה, טאכטער פון ר' אברהם חיים האראוויץ פון פלאנטש, עטליכע טעג פאר זיין פאטערס פטירה.
כ"ט שבט תרס"ד (15 פעברואר 1904)	פטירה פון זיין פאטער, דעם קדושת יום טוב.
י"א אלול תרפ"א (14 סעפטעמבער 1921)	פטירה פון דער עלטסטער טאכטער אסתר.
ד' ניסן תרפ"ה (29 מערץ 1925)	באשטימט פאר אב"ד פון קראלי.
א' ניסן תרצ"א (19 מערץ 1931)	פטירה פון דער טאכטער רחל.
אויגוסט 1932	חנוכה פון א בית תמחוי אין ירושלים לזכר זיין טאכטער אסתר.
ה' שבט תרצ"ו (29 יאנואר 1936)	פטירה פון זיין ערשטער רבנית, מרת חוה.
י"ג אלול תרצ"ז (20 אויגוסט 1937)	חתונה מיט דער רבנית אלטע פייגא, טאכטער פון ר' אביגדור שפירא.
30 יוני 1944	דער קסטנער באן פארט ארויס פון בודאפעשט.
ליל כ"ב כסלו תש"ה (7–8 דעצעמבער 1944)	אנגעקומען קיין שווייץ.
2 סעפטעמבער 1945	אנגעקומען קיין חיפה אויף דער שיף Ville d'Oran.
ראש השנה תש"ז, 26 אדער 27 סעפטעמבער 1946 (1947?)	אנגעקומען קיין אמעריקע אויף דער שיף Vulcania. נאדלער און די EJ גיבן 1947.
חוה"מ פסח תש"ח (אפריל 1948)	גרינדונג פון קהל יטב לב.
אפריל 1952	די תקנות פון יטב לב שטעלן אים אוועק ווי די העכסטע רוחניות'דיגע אויטאריטעט.
אנהייב 1950ער יארן (1956? 1957?)	גרינדונג פון סאטמאר ביקור חולים דורך דער רבנית.
י"ד חשון תשי"ד (23 אקטאבער 1953) (?)	פטירה פון דער טאכטער חיה רייזל. דאס ארט און די צייט זענען אין מחלוקת.
ערב שבת פרשת שקלים תשכ"ח (23 פעברואר 1968)	דער רבי באקומט א שטראק.

דאטום	געשעעניש
יאנואר 1969	3 סאטמארער בחורים ווערן ארויסגעשטעלט פון ישיבה תורה ויראה, ווייל זיי האבן פיקעטירט ביי דער UN אן רשות.
כ"ו אב תשל"ט (19 אויגוסט 1979)	פטירה. די לוויה און קבורה זענען געווען דעם זעלבן טאג אין קרית יואל.
14 סעפטעמבער 1979	די ניו יארק טיימס מעלדעט דעם מינוי פון רבי משה טייטלבוים צו פירן יטב לב.
8 אויגוסט 1980 (ערשטער יארצייט)	רבי משה ווערט אויסגערופן פאר סאטמארער רבי.
2001	פטירה פון דער רבנית אלטע פייגא.
24 אפריל 2006	פטירה פון רבי משה. מען האט אים מקבר געווען לעבן זיין פעטער אין קרית יואל.

ווערטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
התמדה	שטענדיגע, אומאויפהערליכע פלייס אין לערנען. ביי דעם רבין ז"ל ווערט דאס באשריבן דורך זיין שרייבן אינדערפרי און שפעט ביינאכט.
בוצינא קדישא	א ספר פון דעם רבי'נס תלמיד ר' אלכסנדר סענדער דייטש (1998). פון דארט (ז' 360) ציטירט שאול מגיד די עדות ווי אזוי ספר ויואל משה איז געשריבן געווארן.
דברי יואל	די סעריע ספרים פון דעם רבין ז"ל מיט דרשות, תשובות און לימודים, אין 9 גראבע בענד. אין דער הקדמה צו שו"ת דברי יואל רעכנט זיין סעקרעטאר ר' אפרים אשכנזי אויס די עמודים פון זיין פסק.
הספד	א רעדע פון באוויינען און לויב נאך א נפטר. מען ברענגט אזא הספד פון הגאון רבי אלעזר מנחם מן שך זצ"ל, אבער אן א באשטעטיגטן ערשטן מקור.
גבאי	א באאמטער וואס פירט די ענינים פון א רבי'ס הויף. נאך דעם רבי'נס קראנקהייט ווערן דערמאנט ר' אפרים יוסף דוב אשכנזי (הויפט־גבאי) און ר' עזריאל גליק.
קהל יטב לב	די סאטמארער קהילה אין וויליאמסבורג, געגרינדעט חוה"מ פסח תש"ח. זי איז אנגערופן נאכן ספר פון דעם רבי'נס זיידן, ר' יקותיאל יהודה, בעל יטב לב. אירע תקנות פון 1952 האבן באשטימט דעם רבין ווי די העכסטע רוחניות'דיגע אויטאריטעט, נישט ווי א באצאלטער באאמטער.
ברך משה	דער ספר (חסידות אויף דער תורה, 5 בענד לויט וויקיפעדיע) פון דעם רבי'נס פלימעניק און ממלא מקום, הרה"ק רבי משה טייטלבוים זצ"ל.
עצי חיים	דער ספר פון הרה"ק רבי חיים צבי טייטלבוים זצ"ל פון סיגעט, דעם רבי'נס ברודער און דער טאטע פון רבי משה. רבי משה איז יתום געבליבן אין 1926.
קסטנער באן	דער באן פון בודאפעשט (30 יוני 1944), דורך בערגן־בעלזן, וואס האט דעם רבין ז"ל גערעטעוועט ביז קיין שווייץ. די פרטים געהערן צו קאפיטל 9 און 14.
יום ההצלה (כ"א כסלו)	דער טאג וואס סאטמארער חסידים פראווען יעדעס יאר לזכר דעם רבי'נס הצלה, לויט דער העברעאישער ווי־קיפעדיע.
סאטמאר ביקור חולים	א חסד־ארגאניזאציע, געגרינדעט דורך דער רבנית אלטע פייגא ע"ה. זי באדינט יעדן אי"ד, ווער ער זאל נישט זיין, מיט מאלצייטן און מיט צימערן פאר באזוכער אין שפיטעלער.
בני יואל	די קעגנער־גרופע אין סאטמאר וואס איז נישט מסכים געווען צו רבי משה'ס מינוי. זי איז געשטאנען נאענט צו דער רבנית'ס קרייז.

באגריף	ערקלערונג
ממלא מקום	דער וואס נעמט איבער דאס ארט און די הנהגה פון א רבי נאך זיין פטירה.
הגיאגראפיע (ספרי שבחים)	ביאגראפישע ספרים געשריבן פון חסידים מיט התפעלות צום רבי"ן, ווי "דער רבי" פון דוד מייזעלס און משיחן של ישראל. היסטאריקער נוצן זיי מיט פארזיכטיגקייט.

מקורות פון דעם קאפיטל

• Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum (UC Press/Luminos, 2026), ז' ix–17

• אלכסנדר סענדער דייטש, בוצינא קדישא (1998), ז' 360 (דורך מגיד ז' 2)

• Menachem Keren-Kratz, Ha-Kana'i, (דורך מגיד) 250 ,43–241 ז'

• Menachem Keren-Kratz, "The Satmar Rebbe and the Destruction of Hungarian Jewry", Tablet 2014

• Menachem Keren-Kratz, Journal of Contemporary Jewry 37 (2017), 71–469 ז'

• Shaul Magid, "The Satmar Are Anti-Zionist. Should We Care?", Tablet 2020

• Allan Nadler, "Satmar Hasidic Dynasty", YIVO Encyclopedia

• Allan Nadler, "The Riddle of the Satmar", Jewish Ideas Daily

• Avraham Rubinstein, "Teitelbaum", Encyclopaedia Judaica

• Hertz Frankel, The Satmar Rebbe and His English Principal (Menucha), דורך Jonathan Mark, "Satmar And The 'Last Lion'", NY Jewish Week 2016

• Jonathan Mark, "Satmar rebbe dies at 91", JTA 2006

• "Satmar Hasidim Appoint Leader", New York Times, 14 1979 סעפטעמבער

• JTA, 31 יאנואר 1969 (די 3 בחורים בייַ דער UN)

• The Guardian, 2006 נעקראלאג פון רבי משה טייטלבוים,

• "Satmar, American-Style", Jewish Review of Books (וועגן Stolzenberg & Myers און Deutsch & Casper)

• Satmar Bikur Cholim, די וועבזייטל פון דער ארגאניזאציע

• Center for Jewish Studies, Berkeley: Satmar Hasidism

• ויקיפדיה העברית, "יואל טייטלבוים"

• Wikipedia: "Joel Teitelbaum", "Satmar", "Moshe Teitelbaum (Satmar)", "Satmar Bikur Cholim"

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

• ווי ווייט האט דער רבי ז"ל נאך אליין געפירט פון דעם שטראק אין 1968 ביז זיין פטירה, און וועלכע עפנטליכע מעשים אין יענע יארן זענען טאקע זיינע? די הומפרי באגעגעניש און די ארויסשטעלונג אין 1969 וועזן אז ער האט נישט אינגאנצן אויפגעהערט.

• וואו און ווען איז די לעצטע טאכטער, מרת חיה רייזל ע"ה, נפטר געווארן: אין ירושלים אין תשי"ד (1953), אדער אין ברוקלין באלד נאך 1946, ווי פרענקל'ס זכרונות וואלטן געמיינט?

• דער סדר פון דער פטירה: שבת כ"ה אדער זונטאג כ"ו אב; מאונט סיני שפיטאל אדער קרית יואל; 92 אדער 93 יאר.

• דאס הספד פון הגאון רבי אלעזר מנחם מן שך זצ"ל און די מעשה מיטן בית החיים אין קרית יואל זענען נאר באקאנט פון דער העברעאישער וויקיפעדיע, אן א ערשטן מקור.

• וועו איז סאטמאר ביקור חולים געגרינדעט געווארן (אנהייב 1950ער, 1956 אדער 1957), און ווער האט מיטגעגרינדעט (מרת כהנא אדער מרת גיטל קאהן)?

• ווי אזוי ווערט דער יארצייט כ"ו אב יעדעס יאר אפגעהאלטן, און וועלכע ראלע שפילן די צוויי היינטיגע הויפן? קיין מקור אין דעם מאטעריאל באשרייבט עס נישט.

קאפיטל 20

א פולשטענדיגע סך-הכל

אין דעם קאפיטל:

די שיטה אין איין בליק · די יסודות פון דער שיטה · ראיות און קשיות · היסטאריע: פאקט און ספק · מחלוקת צווישן היסטאריקער · די ווייטערדיגע השפעה · די הויפט מקורות · א סוף ווארט

די שיטה אין איין בליק

א סך הכל פון דער סעריע

19 קאפיטלען האבן אונז דורכגעפירט דורך דעם לעבן, די ספרים און די מקורות פון דעם סאטמארער רבי'ן, רבי יואל טייטלבוים זכרונו לברכה. א שיטה איז א פולשטענדיגע, דורכגעטראכטע תורה'דיגע שטעלונג. מען קען זי אויסדרוקן אין עטליכע יסודות, אבער יעדער יסוד שטייט אויף מקורות וואס מיר האבן שוין געלערנט. דערפאר, אין דעם לעצטן קאפיטל, דערציילן מיר נישט איבער; מיר ווייזן צוריק. מיר שטעלן אוועק די יסודות, די שטארקסטע טענות פון יעדע זייט, און וואס די היסטאריע שטעלט פעסט און וואס זי לאזט אפן. דערנאך פרעגן מיר וואס עס בלייבט היינט פון דער שיטה, און אויף וועלכע ספרים זי שטייט.

די יסודות פון דער שיטה

ערשטע פיר יסודות

די ערשטע 4 יסודות האנדלען וועגן גלות און די שבועות. ערשטנס, גלות איז א גזירה פון הימל. אין מאמר שלש שבועות ברענגט דער רבי דעם ריטב"א אין סימן ד' (א סימן איז א נומעריטער אפטייל), און דעם מהר"ל אין נצח ישראל. אין סימן י"ח שרייבט ער אז נאר דער אייבערשטער צעשפרייט און נאר ער קלייבט צוזאם; דאס איז געווען קאפיטל 3. צווייטנס, די שלש שבועות פון מסכת כתובות זענען א הלכה וואס מען מוז זיך האלטן דערביי, אזוי ווי די הקדמה באשטייט; דאס איז געווען קאפיטל 5. דריטנס, עליה בחומה מיינט סיי וועלכע עליה פון א מאסע, אפילו מיט רשות. פערטנס, די שבועה קענן דחיקת הקץ פארבאט יעדע טואונג אין יענע ריכטונג, אפילו א טואונג וואס איז נישט געלונגען.

ערשטע פיר יסודות

יסוד	מקור
גלות איז א גזירה פון הימל	ריטב"א, מהר"ל, סי' ד' און י"ח
די שבועות זענען הלכה	כתובות קי"א ע"א, הקדמה
עליה בחומה אפילו מיט רשות	סי' י', ט"ז, י"ז
דחיקת הקץ אפילו אן הצלחה	אגרת תימן, סי' כ"ה

נאך פיר יסודות

די קומענדיגע 4 האנדלען וועגן גאולה און הנהגה. פינפטנס, די גאולה קומט נאר פון דעם אייבערשטן דורך משיח, נאך תשובה. צו נעמען מלוכה פאר ער קומט איז מינות, אזוי ווי ער שרייבט אין דער הקדמה און אין סימנים מ"א און מ"ב; דאס איז געווען קאפיטל 8. זעקסטנס, דאס וואלט אליין איז דער זכות און דער נסיון. זיבעטנס, מען טאר זיך נישט אנשליסן אין דער מדינה, נישט דורך שטימען און נישט דורך זיך באטייליגן אין איר רעגירונג; דאס איז געווען קאפיטל 6. אכטנס, הצלחה און אפילו נסים באווייזן גארנישט. נעבן די יסודות שטייט א גרעניץ: יחידים מעגן וואוינען אין ארץ ישראל, און מען מוז אונטערהאלטן אירע איינוואוינער, אזוי ווי סימן כ"ג לערנט.

נאך פיר יסודות

יסוד	מקור
גאולה נאר דורך משיח	הקדמה, סי' מ"א, מ"ב
וואלט איז דער זכות	ילקוט, איכה רבה

יסוד	מקור
נישט זיך מתחבר זיין	הקדמה, סי' פ"ז
הצלחה באווייזט גארנישט	על הגאולה ועל התמורה

די קייט פון דער ראיה

ווי אזוי האלטן זיך די יסודות צוזאמען? די קייט גייט פון דער גמרא ביז הלכה למעשה. די שבועות זענען הלכה, און די הלכה פארבאט עליה בחומה און דחיקת הקץ. לויט זיין פשט איז די מדינה געבויט געווארן פונקט דורך די דאזיגע מעשים, ממילא איז אסור זיך אנצושליסן אין איר, און איר הצלחה איז א נסיון. די קריטיקער זענען דעם ערשטן רינג פון דער קייט אלס דעם שוואכסטן, און דערפאר פארטיידיגט ער אים צו ערשט. אין דער הקדמה שרייבט ער:

> **אלמא שאי אפשר לומר שיש איזה חולק באלו השבועות, אלא כולי עלמא מודי בהו דהלכתא רבתא נינהו בעונש חמור ומר ר"ל, מה שלא מצינו עונש קשה כזה בשום עבירה שבכל התורה כולה**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 3)**

קיינער איז נישט חולק אויף די שבועות, שרייבט ער; אלע זענען מודה אז זיי זענען א גרויסע הלכה, מיט אן עונש וואס האט נישט זיין גלייכן אין דער גאנצער תורה.

די קייט פון דער ראיה

ראיות און קשיות

די שטארקסטע ראיות פון רבי'ן

די שטארקסטע ראיות פאר דער שיטה, אזוי ווי א תלמיד וואלט זיי ערקלערט, גייען אזוי. רש"י'ס לשון יחד ווייזט אויף אן עליה פון א מאסע, און די עליה פון עזרא, וואס איז געווען מיט רשות, ווערט פונדעסטוועגן אנגערופן א חומה. די יד חזקה ביי פרעה איז געווען בלויז בעטן, ממילא נעמט רשות נישט אוועק דעם גדר פון כח. דער רמב"ם האט אנגערופן אפילו א משיח'דיגע באוועגונג וואס איז דורכגעפאלן אן עבירה אויף דער שבועה. דער רבי שטעלט דעם מהר"ל'ס פסק אויף דעם יסוד פון כפירה, ממילא דערגרייכט עס ביז

יהרג ואל יעבור. און אויף דער טענה אז די אומות האבן געבראכן זייער אייגענע שבועה, ענטפערט ער אין סימן ע"ה אז אונזער שבועה איז געגעבן געווארן פאר אונזער טובה, נישט פאר זייערע.

די שטארקסטע קשיות

די שטארקסטע קעגן־טענות קומען פון באוואוסטע מחברים מיט נאמען, און זיי פארדינען די זעלבע אכטונג. דער אבני נזר טייטשט די יד חזקה אלס כח אן רשות, און ער שרייבט אז מען לערנט נישט ארויס הלכה פון אגדתא. רבי מנחם מנדל כשר טענהט אין זיין ספר התקופה הגדולה אז דעם רמב"ם'ס ווארט משל, און דאס שווייגן פון די ספרי פוסקים, ווייזן אז די שבועות זענען נישט הלכה למעשה. רבי מאיר שמחה פון דווינסק האט געשריבן נאך סאן רעמא אז די מורא פון די שבועות איז אפגעשוואכט געווארן. רבי שאול ישראלי האט אנגעוויזן אויף דעם באשלוס פון די פאראייניגטע פעלקער. רבי כשר און רבי ישראלי טייטשן דעם מהר"ל אלס א גזירה אויף דער היסטאריע.

דער רבי און זיינע חולקים

דעם רבי'נס תשובות זענען פארשריבן. דאס ווארט משל, שרייבט ער אין סימן ל"ו, מיינט אז די זאך איז נאך חמור'ער אפילו אן א שבועה. א ספר פון פסקים, לייגט צו סימן פ', ברענגט דינים, נישט עונשים. און די אומות, פרעגט סימן פ"ו, זענען זיי דען א סנהדרין? א טיפערע מחלוקת שיידט אים אפ פון דער שיטה פון רבי אברהם יצחק הכהן קוק, לויט וועמען גוטס קען קומען דורך שלעכטס. דער רבי האט געהאלטן אז פון רשעים קומט ארויס רשעות. ביידע זייטן לערנען די זעלבע גמרא, דעם זעלבן רש"י און דעם זעלבן מהר"ל; מיר האבן זיי פארגליכן אין קאפיטלען 5, 13 און 16.

דער רבי און זיינע חולקים

שאלה	דער רבי	די חולקים
בחומה	יעדע מאסן עליה	מלחמה אן רשות
רשות פון די אומות	די שבועה בלייבט	דער פחד איז אוועק
משל	נאך חמור־דיגער	נישט קיין הלכה
מהר"ל	אן איסור	א גזירה אויף דער היסטאריע

היסטאריע: פאקט און ספק

וואס איז דאקומענטירט

די היסטאריע שטעלט פעסט דאס פאלגנדע, מיט קליינע חילוקים. ער איז געבוירן געווארן אין סיגעט אין יאר 1887, הגם די ענציקלאפעדיע יודאיקא גיט 1888. ער האט איבערגענומען די רבנות פון סאטמאר אין 1934. אין 1944 איז געקומען דער קאסטנער באן, בערגן־בעלזן און שווייץ. ער איז אנגעקומען קיין ניו יארק אין 1946, אדער אין 1947 לויט נאדלער, און ער איז נסתלק געווארן דעם כ"ו מנחם אב, 1979. אין מחלוקת זענען: ווי אזוי מען האט פארזיכערט זיין פלאץ אויף דעם באן, באוער'ס באשולדיגונג קעגן פרידמאנ'ס דאקומענטאציע, פארוואס ער האט פארלאזט ירושלים, און דאס ערשטע דאטום פון ספר ויואל משה.

וואס איז דאקומענטירט

דאטום	געשעעניש
1887	געבוירן אין סיגעט
1934	רב אין סאטמאר
1944	דער קאסטנער באן
1946	אנגעקומען קיין ניו יארק

דאטום	געשעניש
1967	על הגאולה ועל התמורה
1979	פטירה, כ"ו אב

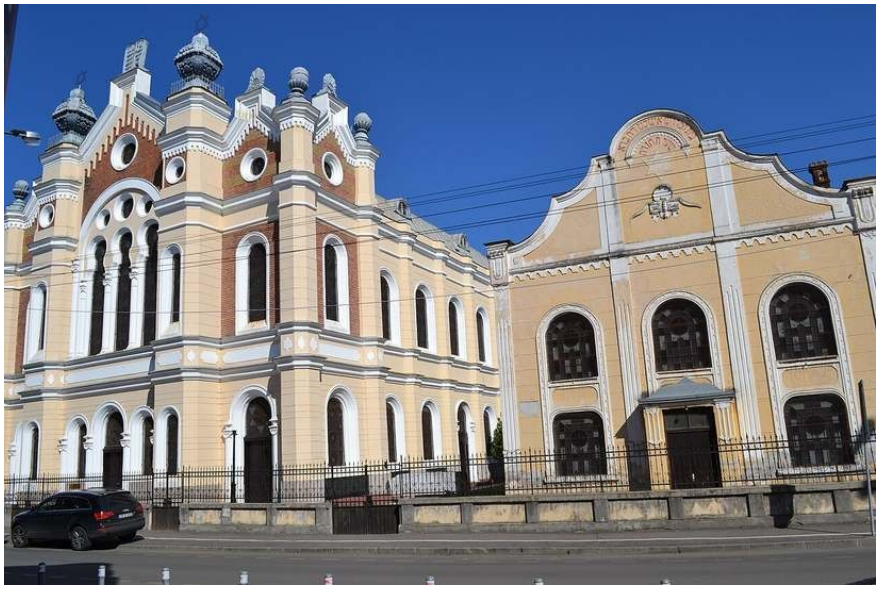

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 3.0 ro · Gabriel Danea · 2014-09-27

דער שוועסטער טענה

איין טענה פאדערט די גרעסטע זהירות. אין דער הקדמה שרייבט דער רבי קלאר און דייטליך, אז דאס וואס מען האט עובר געווען אויף די שבועות האט גורם געווען די צרות פון אונזער דור, אזוי ווי חז"ל האבן געווארנט: איך וועל הפקר מאכן אייער פלייש. זיינע חסידים פארשטייען דאס אלס דער אלטער חוב צו זוכן די סיבה פון די יסורים, און זיי זעען זיין קעגנערשאפט אלס א שמירה אויף אידישע לעבנס. דער פראפעסאר שאול מאגיד רופט דאס אן א טעאדיציע פון ברית, דהיינו א הסבר וואס זאגט אז דער משפט פון הימל איז געראכט. ער רופט עס היסטאריש נישט ריכטיג און שרעקליך, און פונדעסטוועגן, לויט אים, איז די כוונה דערפון א תיאולאגישע. צי דער פשט אינעם חורבן איז אמת, דאס האט די סעריע אויסגעשטעלט, אבער נישט באשלאסן.

מחלוקת צווישן היסטאריקער

אריגינעל אדער נישט

היסטאריקער האבן א מחלוקת וויפיל דאס ווערק איז ארגינעל געווען און ווי וויט עס האט זיך פארשפרייט. דער היסטאריקער מנחם קרן-קראץ, אזוי ווי דער היסטאריקער דוד מאירס פאסט אים צוזאמען, האלט אז ספר ויואל משה האט נישט געמאכט קיין סאך רעש ביז ספר על הגאולה ועל התמורה, און אז זיין קריטיק איז נישט געווען ארגינעל און האט נישט געהאט קיין גרויסע השפעה. ער האלט אויך אז דעם רבינ'ס אנטי-ציוניזם אין אמעריקע איז טיילווייז געווען אפארטוניסטיש. דער פראפעסאר שאול מאגיד ווארפט אפ די שיטה. ער רופט דעם רבין דאס קלארסטע קול פון דעם חרדישן אנטי-ציוניזם נאך דער מלחמה, און ער ווייזט אן אויף די תשובות וואס הרב אבינר, רבי מנחם מנדל כשר און רבי יואל כהן האבן געשריבן קעגן אים. דער פארשער אלן נאדלער טרעפט אז דער רבי איז נישט געווען קאנספקווענט וועגן זיין אייגענער ראטעווונג. אבער נאדלער שרייבט אויך, אז קיין שום קהילה נאך דעם חורבן האט נישט אפגעהיטן אירע מסורות אזוי געטרייַ.

Photo: Wikimedia Commons · CC BY-SA 4.0 · me

די ווייטערדיגע השפעה

די שיטה היינט

וואס איז געבליבן? לויט די רעפערענץ וועלט, נעמט די עדה החרדית אין ירושלים, וואס ער איז געשטאנען אין שפיץ דערפון, ספר ויואל משה אלס איר מאסשטאב. זי פארבאט צו שטימען פאר די כנסת, דעם פארלאמענט פון דער מדינה, און זי נעמט נישט קיין געלט פון דער מדינה. אין אמעריקע לעבט די שיטה ווייטער אין קהל יטב לב, אין תורה ויראה, אין בית רחל, אין קרית יואל, אין אידיש אלס די שפראך אינדערהיים, און אין דעם ביקור חולים וואס די רביצין אלטע פייגא האט געגרינדעט. זינט 2006 האבן צוויי הויפן, אונטער דער רבי רבי אהרן טייטלבוים שליט"א און דער רבי זלמן לייב טייטלבוים שליט"א, יעדער איינער געטענהט דעם טיטל. אונזערע מקורות באשרייבן נישט קיין שום חילוק צווישן זיי אין דער שיטה אליין. ביידע האבן אפגעהיטן אירע גרענעצן, און זיך אפגעזאגט פון נטורי קרתא. דאס האבן מיר געזען אין קאפיטל 15.

די הויפט מקורות

א רשימה פון די מקורות

לאמיר נאכאמאל אויסרעכענען די הויפט מקורות. פון תנ"ך האבן מיר געלערנט שיר השירים פרק ב' פסוק ז', צוזאמען מיט ויקרא פרק כ"ו און דברים פרק ל'. פון דער גמרא האבן מיר געלערנט מסכת כתובות, דף ק"י ע"ב ביז דף קי"א ע"א, מיט רש"י און תוספות. פון מדרש איז געקומען שיר השירים רבה, איכה רבה און רות רבה. דערנאך איז געקומען דעם רמב"ם'ס אגרת תימן, דער רמב"ן, דער ריטב"א, דעם מהר"ל'ס נצח ישראל, און דער אבני נזר. פונעם רבין אליין האבן מיר געלערנט ספר ויואל משה מיט זיינע 3 מאמרים, ספר על הגאולה ועל התמורה, און דברי יואל. קעגן אים האבן מיר געליינט התקופה הגדולה און עלה נעלה. צום לעצט זענען געקומען די פארשער מאגיד, קרן-קראץ, נאדלער און זילבער.

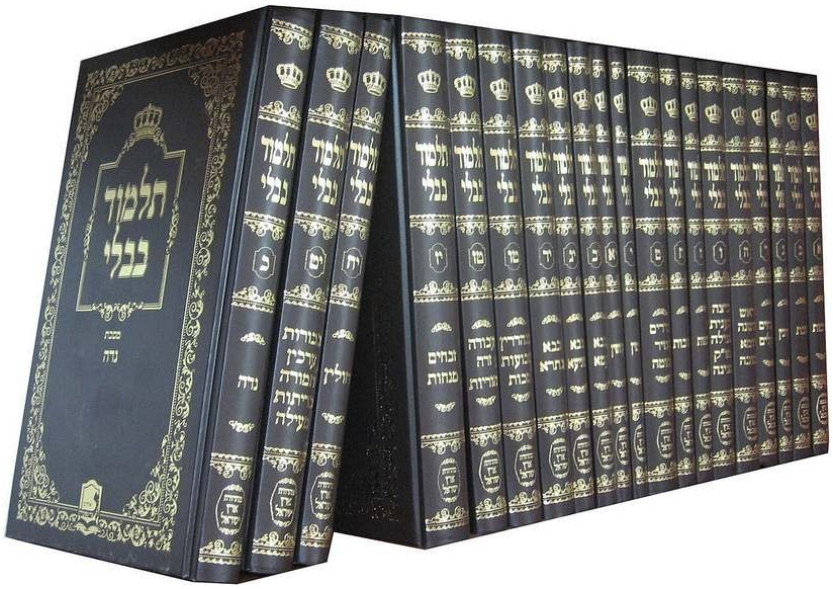

Photo: Wikimedia Commons · CC BY 3.0 · Reuvenk · 2008-02-15

א סוף ווארט

היטן און ווארטן

אינעם הארץ פון אלעם שטייט איין פאדערונג, וואס דער רבי האט ארויסגענומען פונעם ילקוט אין דער הקדמה:

> **שאין לנו עכשיו זכות אחר לצאת מן הגלות, אלא אותו הזכות לשמור ולהמתין שלא לאכול ח"ו ושלא להנות מגאולה כזאת הבאה קודם הזמן**
>
> **ויואל משה, הקדמה (זע אויך קאפיטל 3)**

מיר האבן יעצט נישט קיין אנדערע זכות ארויסצוגיין פון גלות, שרייבט ער, נאר צו היטן און צו ווארטן, און נישט צו פארזוכן א גאולה וואס קומט פאר איר צייט. זיינע חסידים הערן אין די ווערטער דאס פעסטע קול פון די ווייניגע וואס האבן זיך געהאלטן שטארק. זיינע קעגנער, וואס זענען אליין גרויסע אין תורה, הערן אין זיי א פשט אין די שבועות וואס, לויט זייער מיינונג, די הלכה פאדערט נישט. ביידע שטייען פאר די זעלבע בלעטער.

דער סוף פון דער סעריע

דער בעל ויואל משה האט פארענדיגט זיין לעצטן ספר מיט האפענונג:

> **וזה על הגאולה ועל התמורה שבדור של התמורה נוכה לגאולה כי אין לנו עצה אחרת.**
>
> **על הגאולה ועל התמורה, סי' קכ"ה (זע אויך קאפיטל 8)**

אין דעם דור פון דער תמורה אליין, שרייבט ער, וועלן מיר זוכה זיין צו דער גאולה, ווייל מיר האבן נישט קיין אנדערע עצה. דא ענדיגט זיך אונזער סעריע. מיר האבן פרובירט פארצושטעלן זיינע ווערטער געטריי, דאס פארשטאנד פון זיינע חסידים ערליך, און

זיינע קעגנער און די היסטאריקער יושרדיג. זאל דאס לערנען די מקורות ברענגען קלארקייט און ענוה. און זאל גאנץ כלל ישראל באלד זען די גאולה, וואס אידן האבן געבעטן דערויף אין יעדן דור.

פארטיפונג: טיפער אריין אין דעם קאפיטל

ווי דער רבי ז"ל בויט אויף די ראיות: הקדמה און סימנים

(וואס דער רבי שרייבט)

די הקדמה פון ויואל משה איז נישט סתם אן אריינפיר. זי איז צעטיילט אין נומערירטע טענות. די צוויי ציטאטן אין דעם קאפיטל קומען פון צוויי פארשידענע טענות. די ראיה אז "כולי עלמא מודי" אין די שבועות שטייט אין דער טענה וואס ענטפערט פארוואס די הלכה פון די ג' שבועות ווערט נישט קלאר געברענגט אין די פוסקים. דאס וואר ווענן "לשמור ולהמתין" פונעם ילקוט שטייט אין א טענה וואו דער רבי ז"ל ווייזט אז דער ציוניזם פארהאלט די גאולה. דארט רעדט ער אויך פון נטרונא און פון א "מלכות הזלה". דער רבי ז"ל שטעלט דא אלזא נישט אווק אן אלגעמיינע הנהגה. ער ענטפערט פאר פאר יעדע קשיא באזונדער.

דער רבי ז"ל ענטפערט אויף אלע דריי הויפט־טענות פון די חולקים אין אנדערע סימנים. אויף דעם רמב"ם'ס וואר "משל" ענטפערט ער אין סי' ל"ו: א משל ווייזט אז דער ענין איז נאך חמור'ער, אפילו אן א שבועה. אויף דעם שווייגן פון די פוסקים ענטפערט ער אין סי' פ': א קאדעקס ברענגט דינים, נישט עונשים. דאס איז אויך דער יסוד פון דעם הקדמה־ציטאט, וואס לייגט דעם טראפ אויף דעם עונש וואס מען געפינט נישט ביי קיין אנדער עבירה. אויף דעם באשלוס פון די פעלקער פרעגט ער אין סי' פ"ו: "צי זענען זיי א סנהדרין?" אין דעם זעלבן סימן שרייבט ער אויך ווענן דער טראסטישיפ. דאס איז זיין אייגענע טענה, און מען האט זי נישט באזונדער באשטעטיגט.

אויף דער טענה אז די פעלקער האבן געבראכן זייער אייגענע שבועה, ענטפערט דער רבי ז"ל אין סי' ע"ה אז אונזער שבועה איז געגעבן געווארן פאר אונזער טובה, נישט פאר זייער טובה. דאס הייסט, די שבועה ווערט נישט בטל ווען די אנדערע זייט האלט זיך נישט צו איר. אין סי' כ"ג שטעלט ער אווק א גרענץ פאר דער גאנצער שיטה: יחידים מעגן וואוינען אין ארץ ישראל, און מען מוז אונטערהאלטן די איינוואוינער. די שיטה איז אלזא קעגן דער מאסן־עלייה און דער מלוכה, נישט קעגן דעם לאנד.

דער לעצטער ספר, על הגאולה ועל התמורה, ענדיגט זיך אין סי' קכ"ה (געדרוקט ז' קפ"ז) מיט א קאלאפאן וואס טראגט א דאטע. די ציטאטן פון ויואל משה און על הגאולה זענען אפגעשטימט געווארן אות באות מיט די בילדער פון די בלעטער. די טיילן וואס מען קען נאר פון שאול מגיד'ס ענגלישער איבערזעצונג ווערן צוגעשריבן צו זיין איבערזעצונג, און נישט גלייך צום רבין ז"ל.

די חולקים: וואס זיי זאגן און ווי מען ווייסט עס

(וואס אנדערע שיטות טענה'ן)

דער אבני נזר זצ"ל לייענט "חוזק יד" ווי כח אן רשות. ער שרייבט אויך או מען לערנט נישט ארויס הלכה פון אגדה. דאס איז א יסוד וואס גייט גלייך קעגן דעם ערשטן רינג פון דער קייט. דער געוויער סימן אין שו"ת אבני נזר איז נישט קלאר: די מקורות ברענגען 453, 454 און 456. דערפאר ווערט ער דא געברענגט אן א נומער.

הרב מנחם כשר'ס שיטה אין התקופה הגדולה איז געקומען צו אונז נאר דורך צווייטיגע מקורות. דער ספר אליין איז געווען צוגענגלעך נאר אלס בילדער, און סיי די דאטע (1968 אדער 1969) סיי די צאל בענד זענען נישט קלאר. אויך דער זייטל־נומער (174 אדער 175) איז נישט באשטימט. זיין טענה ווי די מקורות ברענגען: דאס וואר "משל" ביים רמב"ם, און דאס שווייגן פון די פוסקים, ווייזן אז די שבועות זענען נישט קיין הלכה למעשה.

הגאון ר' מאיר שמחה מדווינסק זצ"ל האט געשריבן נאך סאן רעמא אז די מורא פון די שבועות איז אווק. הרב שאול ישראלי האט געוויזן אויף דעם באשלוס פון די פאראייניגטע פעלקער. אויף די היסטארישע געשעענישן אליין, סאן רעמא און דעם באשלוס פון 1948, האט מען נישט געקוקט אין קיין ערשטיגע מקורות. מען האט אויך נישט געפונען קיין ספעציפישן ענטפער פונעם רבין ז"ל אויף יעדע פון זיי, אויסער דער פראגע אין סי' פ"ו. הרב כשר און הרב ישראלי לייענען ביידע דעם מהר"ל ווי א גזירה אויף דער היסטאריע, נישט ווי א הלכה. דער ספר עלה נעלה ווערט אויך געברענגט צווישן די ספרים קעגן דער שיטה.

לויט שאול מגיד זענען אויף ויואל משה ארויס תשובות פון הרב אבינר, פון הרב כשר און פון ר' יואל כהן. מגיד ברענגט דאס אלס באווייז אז דער ספר האט יא געמאכט א רושם.

די געלערנטע: אריגינעלקייט, איינפלוס און די "כתות"

(וואס היסטאריקער דאקומענטירן)

מנחם קרן־קראץ'ס שיטה קומט דא דורך דעם סך־הכל פון דוד מאיערס, און נישט פון זיינע אייגענע ווערק, וועלכע זענען נישט געווען צוגענגלעך. לויט זיין שיטה האט ויואל משה נישט געמאכט קיין גרויסן רושם ביז על הגאולה ועל התמורה. זיין קריטיק איז, לויט אים, נישט געווען אריגינעל און נישט איינפלוסרייך. דעם רבי'נס אנטי־ציוניזם אין אמעריקע האלט ער טיילווייז פאר אפארטוניסטיש.

שאול מגיד איז קענן דעם און רופט דעם רבין ז"ל דאס קלארסטע קול פונעם אנטי־ציוניזם פון די חרדים נאך דער מלחמה. מגיד איז אויך דער וואס האט איבערגעזעצט מאמר ישוב ארץ ישראל און מאמר לשון הקודש. די צוויי מאמרים זענען געלערנט געווארן דורך זיין איבערזעצונג. די קאפיטלען וואס ער האט נישט איבערגעזעצט, ווי לשון הקודש מ"ג–מ"ז און מ"ט, זענען דערפאר נישט אריין. ווען דער רבי ז"ל באפאלט "כתות", זאגט מגיד אז ער מיינט אגודה אדער בעלזא. דאס איז אבער מגיד'ס אידענטיפיקאציע; דער רבי ז"ל אליין דערמאנט זיי נישט מיט נאמען.

אלן נאדלער געפינט אז דער רבי ז"ל איז נישט געווען קאנספעקווענט אין וואס ער האט געזאגט וועגן זיין אייגענער הצלה. פון דער אנדערער זייט שרייבט נאדלער אז קיין קהילה נאך דעם חורבן האט נישט אפגעהיטן אירע מסורות אזוי געטרייי. די אינערליכע סאטמארער מקורות, ווי דברי יואל, די דרשות פון כ"א כסלו און ביאגראפיעס פון חסידים, זענען נישט געווען צוגענגלעך. דערפאר זענען די חסידישע פערספעקטיוון באגרעניצט צו דעם וואס די צווייטיגע מקורות ברענגען.

וואס בלייבט אפן: דאטעס, דרוקן און די הצלה

(וואס איז אין מחלוקת אדער נישט קלאר)

די דרוק־דאטן פון ויואל משה זענען נישט באשטעטיגט: דאס יאר (1958, 1959 אדער 1961), דער ארט, און די צאל זייטן (453). אויך די דאטע פון דער הקדמה (פרשת פינחס אדער ג' סיון) איז נישט קלאר, און ווער עס האט זי געשריבן איז אויך נישט באשטעטיגט. דער פילם זאגט דערפאר נאר "סוף פון די 1950ער – 1961". ביי על הגאולה ועל התמורה זענען סיי דאס יאר (1967 אדער 1968) סיי דער מחבר פון דער הקדמה אויסגעצייכנט אלס אין מחלוקת.

אין דער ביאגראפיע זענען אויך פאראן סתירות. דער טאג י"ז טבת קומט נאר פון וויקיפעדיע, און פאר י"ג טבת איז נישטא קיין מקור. וועגן א געוויסן ארט איז נישט קלאר צי ס'איז אורשאווא אדער אירשאווא/אילאשווא. די ערשטע לערער, די נעמען פון די רביצינס און די קינדהייט־מעשיות זענען אויסגעלאזט געווארן, ווייל זיי זענען נישט באלעגט. אויך וועגן די לעצטע יארן ווייסט מען נישט קלאר ווי ער האט פונקציאנירט נאך דעם שלאג אין 1968, וואס עס איז געווען די ראלע פון דער רביצין, וואו ער איז נפטר געווארן (מאונט סיני אדער קרית יואל) און ווי אלט ער איז געווען (92 אדער 93).

די הצלה אין 1944 איז די שווערסטע נקודה. מען ווייסט נישט פון וועלכער גרופע ער איז געווען (אויגוסט אדער דעצעמבער 1944), ווער עס האט באצאלט, און ווי אזוי מען האט אפגעהאלטן זיין ארט אויפן באן. דער שטרייט צווישן באוער'ס באשולדיגונג און פרידמאן'ס דאקומענטאציע איז נישט אויסגעקלארט. עס פעלן אויך דאטן וועגן דעם גענטא און די דעפארטאציעס אין סאטמאר, די נעמען פון רבנים וואס האבן קריטיקירט די טענה וועגן דער סיבה פונעם חורבן, און די חסידים'ס מעשיות וועגן "הצלה דורך זכות". די קריטיקער וועלן דערפאר צוגעשריבן נאר אלגעמיין, דורך נאדלער, באוער, מגיד און קרן־קראץ.

דער גאנג פון דער ראיה

די קייט פון דער שיטה: פון דער גמרא ביז למעשה

1. דער גלות איז א גזירה פון הימל. נאר הקב"ה צעשפרייט און נאר ער קלייבט צוזאם (ריטב"א און מהר"ל, סיי ד'; סיי י"ח).

▼

2. די ג' שבועות אין כתובות זענען א בינדנדע הלכה. "כולי עלמא מודי" אז זיי זענען א הלכה רבתא מיט א שווערן עונש (הקדמה).

▼

3. "בחומה" מיינט יעדע מאסן־עלייה, אפילו מיט רשות. רש"י ס וואַרט "ביחד" ווייזט אויף דעם, און עזרא'ס עלייה ווערט אויך אנגערופן א חומה.

▼

4. דחיקת הקץ פארבאט יעדע טואונג צום קץ, אפילו א פעלגעשלאגענע (רמב"ם, אגרת תימן).

▼

5. די גאולה קומט נאר דורך משיחן נאך תשובה. א מלוכה פריער איז מינות (הקדמה; סי' מ"א–מ"ב), און ווייל דאס איז באגרינדעט אויף כפירה, איז דער דין יהרג ואל יעבור.

▼

6. לויט זיין לייענונג איז די מדינה געבויט געוואַרן פונקט דורך די פארבאטענע מעשים. דערפאר טאר מען זיך נישט אנשליסן צו איר, נישט מיט שטימען און נישט מיט א חלק אין דער רעגירונג.

▼

7. דער הצלחה און אפילו נסים באווייזן גארנישט. זיי זענען א נסיון, און דער זכות איז צו היטן און צו וואַרטן (ילקוט אין דער הקדמה).

▼

8. די גרעניץ: יחידים מעגן וואוינען אין ארץ ישראל, און מען מוז אונטערהאלטן די איינוואוינער (סי' כ"ג).

שיטות אין פארגלייך

די הויפט־שיטות וועגן די שבועות

וועך	שיטה	מקור
דער סאטמארער רבי ז"ל	די שבועות זענען הלכה; "חוזק יד" איז אפילו מיט רשות; פארן "משל" איז דער ענין נאך חמור'ער	ויואל משה, הקדמה; סי' ל"ו, ע"ה, פ', פ"ו
דער אבני נזר זצ"ל	"חוזק יד" מיינט כח אן רשות; מען לערנט נישט ארויס הלכה פון אגדה	שו"ת אבני נזר (נומער פונעם סימן איז נישט קלאר)
הרב מנחם כשר	דאס וואַרט "משל" און דאס שווייגן פון די פוסקים וועגן אז ס'איז נישט הלכה למעשה; דעם מהר"ל לייענט ער ווי א גזירה אויף דער היסטאריע	התקופה הגדולה (דורך צווייטיגע מקורות)
הגאון ר' מאיר שמחה מדווינסק זצ"ל	נאך סאן רעמא איז די מורא פון די שבועות אוועק	ווי די מאטעריאל ברענגט
הרב שאול ישראלי	ווייזט אויף דעם באשלוס פון די פאראייניגטע פעלקער; דעם מהר"ל לייענט ער ווי א גזירה אויף דער היסטאריע	ווי די מאטעריאל ברענגט
די שיטה פון הרב אברהם יצחק קוק	גוטס קען קומען אפילו דורך שלעכטס; דער רבי ז"ל האט אבער געהאלטן "מרשעים יצא רשע"	פארגלייך אין קאפיטלען 5, 13, 16

צייט-ליניע

דאטום	געשעעניש
1887 (?) / 1888	געבוירן אין סיגעט (די Encyclopaedia Judaica ברענגט 1888); דער טאג י״ז טבת איז נאר לויט ווי̈קיפעדיע
1925 (?) / 1926	רבנות אין קראלי
1934	נעמט אן די רבנות פון סאטמאר
1944	דער קאסטנער באן, בערגן־בעלזן און שווייץ (די גרופע: אויגוסט אדער דעצעמבער 1944 (?))
1946 (?) / 1947	קומט אן קיין ניו יארק (26 אדער 27 סעפטעמבער; לויט נאדלער 1947)
1951–1953 (?)	דער טיטל און דאס יאר אין דער עדה החרדית
1958 (?) / 1959 / 1961	דער ערשטער דרוק פון ויואל משה
1967 (?) / 1968	על הגאולה ועל התמורה
1968	דער שלאג (סטראוק)
1968 (?) / 1969	התקופה הגדולה פון הרב מנחם כשר
1976 (?) / 1977	קרית יואל
כ״ו אב, 1979	פטירה (דער ארט, מאונט סיני אדער קרית יואל, און די עלטער, 92 אדער 93, זענען נישט קלאר)
2006	צוויי הויפן, אונטער ר׳ אהרן און ר׳ זלמן לייב, טענה׳ן יעדער אויפן טיטל

וועדטער און באגריפן

באגריף	ערקלערונג
שיטה	א פולשטענדיגע תורה׳דיגע שטעלונג וואס איז געבויט אויף מקורות און סברות. מען קען זי זאגן אין עטליכע יסודות, אבער יעדער יסוד שטייט אויף מקורות.
סימן	א נומעריטער אפטייל אין א ספר. אין ויואל משה און אין על הגאולה ועל התמורה ציטירט מען די ראיות לויט די סימנים.
ג׳ שבועות	די דריי שבועות וואס די גמרא אין כתובות (ק״י ע״ב – קי״א ע״א) לערנט ארויס פון די פסוקים אין שיר השירים. צוויי פון זיי זענען אויף כלל ישראל: נישט ארויפצוגיין בחומה און נישט מורד צו זיין אין די פעלקער. די דריטע איז אויף די פעלקער.
עלייה בחומה	ארויפגיין ״ווי א וואנט״. לויט דעם רבין ז״ל מיינט דאס יעדע מאסן־עלייה, אפילו מיט רשות.
דחיקת הקץ	דאס צוטרייבן דעם קץ פאר דער צייט. לויט דעם רבין ז״ל איז יעדע טואונג דערצו אסור, אפילו אויב זי איז נישט געלונגען.
מינות	אפיקורסות. דער רבי ז״ל שרייבט אין דער הקדמה און אין סי׳ מ״א–מ״ב אז צו נעמען א מלוכה פאר משיחן איז מינות.
יהרג ואל יעבור	א דין וואו מען מוז זיך לאזן הרגענען און נישט עובר זיין. ווייל דער רבי ז״ל באגרינדט דעם מהר״ל׳ס פסק אויף כפירה, האלט ער אז דער דין וועדט דערגרייכט.
תמורה	אויסטויש. דער רבי ז״ל מיינט דערמיט אז מען האט די אמת׳ע גאולה אויסגעטוישט אויף א פאלשע. דאס איז דער נאמען פון זיין לעצטן ספר.

באגריף	ערקלערונג
אגדה	די נישט־הלכה׳דיגע לימודים פון חז״ל. דער אבני נזר שרייבט אז מען לערנט נישט ארויס הלכה פון אגדה.
נצח ישראל	ספר פונעם מהר״ל מפראג. דער רבי ז״ל ברענגט עס אין מאמר שלש שבועות (סי׳ ד׳) אויף דעם אז דער גלות איז א גזירה.
אגרת תימן	דעם רמב״ם׳ס בריוו קיין תימן. דער רבי ז״ל לערנט דערפון אז אפילו א משיח־באוועגונג וואס איז נישט געלונגען איז א פארברעך פון דער שבועה. הרב כשר באנוצט דאס ווארט ״משל״ דארט פאר דער פארקערטער טענה.
התקופה הגדולה	דער ספר פון הרב מנחם כשר וואס טענה׳ט אז די שבועות זענען נישט קיין הלכה למעשה. די דאטע פונעם ספר (1968 אדער 1969) איז נישט קלאר.
עדה החרדית	די קהילה אין ירושלים וואס דער רבי ז״ל איז געשטאנען אין שפיץ פון איר. לויט רעפערענץ־ווערק נעמט זי ויואל משה אלס איר מאסשטאב.
נטורי קרתא	א גרופע אין ירושלים. ביידע סאטמארער הויפן האבן זיך אפגעזאגט פון איר, ווי ס׳איז געווען אין קאפיטל 15.
קאוועננטאלע טעאדיציע	א באגריף פונעם געלערנטן שאול מגיד: א רעכטפארטיגונג פון דעם משפט פון הימל, געבויט אויף דעם בונד צווישן הקב״ה און כלל ישראל.

מקורות פון דעם קאפיטל

- שיר השירים ב׳, ז׳; ויקרא כ״ו; דברים ל׳
- גמרא כתובות ק״י ע״ב – קי״א ע״א, מיט רש״י און תוספות
- שיר השירים רבה; איכה רבה; רות רבה; ילקוט (ווי געברענגט אין דער הקדמה פון ויואל משה)
- רמב״ם, אגרת תימן; רמב״ן; ריטב״א
- מהר״ל, נצח ישראל
- שו״ת אבני נזר (נומער פונעם סימן איז נישט קלאר)
- ויואל משה: הקדמה; מאמר שלש שבועות סי׳ ד׳, י״ח, כ״ג, ל״ו, מ״א, מ״ב, ע״ה, פ׳, פ״ו; מאמר ישוב ארץ ישראל; מאמר לשון הקודש
- על הגאולה ועל התמורה, סי׳ קכ״ה (ז׳ קפ״ז)
- דברי יואל
- הרב מנחם כשר, התקופה הגדולה (דורך צווייטיגע מקורות)
- עלה נעלה
- שאול מגיד, איבערזעצונג און אריינפיר צו ויואל משה (ז׳ 1–17)
- מנחם קרן־קראץ (דורך דוד מאיערס און מגיד)
- אלן נאדלער
- סילבער
- Encyclopaedia Judaica; וויקיפעדיע

וואס בלייבט אפן אין דעם קאפיטל

- וען איז ויואל משה צום ערשטן מאל געדרוקט געווארן (1958, 1959 אדער 1961), און פון וען איז די הקדמה: פון פרשת פינחס אדער פון ג׳ סיון?

• ווי אזוי האט מען אפגעהאלטן דעם רבי'נס ארט אויפן קאסטנער באן, ווער האט באצאלט, און ווער האט רעכט אין דעם שטרייט צווישן באוער און פרידמאן?

• פארוואס האט דער רבי ז"ל פארלאזט ירושלים, און ווי לאנג איז ער געווען אין ארץ ישראל פאר ער איז געקומען קיין ניו יארק (1946 אדער 1947)?

• צי איז קרן־קראץ געריכט או ויואל משה האט נישט געמאכט קיין גרויסן רושם ביז על הגאולה ועל התמורה, אדער מגיד, וועלכער ווייזט אויף די תשובות פון הרב אבינר, הרב כשר און ר' יואל כהן?

• צי איז פאראן היינט א חילוק אין דער שיטה צווישן די צוויי הויפן? אונזערע מקורות באשרייבן נישט קיין חילוק, אבער עס פעלן פארלעסלעכע היינטיגע דאטן.

• די דאטע און די צאל בענד פון התקופה הגדולה, און דער געניעער סימן אין שו"ת אבני נזר (453, 454 אדער 456), זענען נישט באשטימט.

נספח א: די גמרא כתובות ק״י ע״ב – ק״א ע״א

דער יסוד פון מאמר שלש שבועות איז די סוגיא אין מסכת כתובות. דא ווערט געברענגט דער טעקסט פון דער סוגיא אינגאנצן (לויט דעם וילנא טעקסט ווי ער שטייט אויף ספריא), אז דער לייענער זאל קענען זען יעדן ציטאט אין זיין פלאץ.

כתובות ק״י ע״ב

תנו רבנן: לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה גוים, ואל ידור בחוצה לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה. שנאמר: ״לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים״.

וכל שאינו דר בארץ אין לו אלוה? אלא לומר לך: כל הדר בחוצה לארץ כאילו עובד עבודה זרה. וכן בדוד הוא אומר: ״כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה׳ לאמר לך עבוד אלהים אחרים״, וכי מי אמר לו לדוד לך עבוד אלהים אחרים? אלא לומר לך: כל הדר בחוצה לארץ — כאילו עובד עבודה זרה.

רבי זירא הוה קמשתמיט מיניה דרב יהודה דבעא למיסק לארץ ישראל, דאמר רב יהודה: כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה, שנאמר:

כתובות ק״א ע״א

״בבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי אותם נאם ה׳״. ורבי זירא — ההוא בכלי שרת כתיב.

ורב יהודה? כתיב קרא אחרינא: ״השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה וגו׳״.

ורבי זירא — ההוא שלא יעלו ישראל בחומה. ורב יהודה? ״השבעתי״ אחרינא כתיב.

ורבי זירא — ההוא מיבעי ליה לכדרבי יוסי ברבי חנינא, דאמר: שלש שבועות הללו למה? אחת שלא יעלו ישראל בחומה, ואחת שהשביע הקדוש ברוך הוא את ישראל שלא ימרדו באומות העולם, ואחת שהשביע הקדוש ברוך הוא את הגוים שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי.

ורב יהודה — ״אם תעירו ואם תעוררו״ כתיב.

ורבי זירא — מיבעי ליה לכדרבי לוי, דאמר: שש שבועות הללו למה? תלתא — הני דאמרן, אינך: שלא יגלו את הקץ, ושלא ירחקו את הקץ, ושלא יגלו הסוד לגוים.

״בצבאות או באילות השדה״, אמר רבי אלעזר: אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל, אם אתם מקיימין את השבועה — מוטב, ואם לאו — אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה.

נספח ב: רשימה פון אלע ציטאטן

אלע ציטאטן פון ויואל משה און על הגאולה ועל התמורה וואס ווערן געברענגט אין דעם ספר זענען אפגעשריבן אות באות לויט די בילדער פון די אריגינעלע בלעטער. די אנדערע מקורות (חז"ל, ראשונים און אחרונים) לויט ספריא.

מקור	אנהייב פונעם ציטאט	קאפיטל
ויואל משה, הקדמה	היות כי בעוה"ר בשנים האחרונות סבלנו צרות רבות ומרורות ...	קאפיטל 3
ויואל משה, הקדמה	שאין תועלת לספר הצרות והיגונות אלא אם יספר גם ...	קאפיטל 8
ויואל משה, הקדמה	כי השבועה שלא ידחקו את הקץ, היא שלא לעשות ...	קאפיטל 3
ויואל משה, הקדמה	ושוב אח"כ נופלים ברשת המינות לגמרי ע"י הגשר של ...	קאפיטל 7
ויואל משה, הקדמה	ובתחילה ממשיכים הלבבות במה שתאוה היא לעינים, להיות ככל ...	קאפיטל 3
ויואל משה, הקדמה	שאין לנו עכשיו זכות אחר לצאת מן הגלות, אלא ...	קאפיטל 3
ויואל משה, הקדמה	אלא שצריכין לרחמי שמים שתכלה אותה המלכות אך ורק ...	קאפיטל 14
ויואל משה, הקדמה	וחזינן בזה שלהמתין ולייחל על הגאולה הוא נסיון גדול, ...	קאפיטל 3
ויואל משה, הקדמה	אלמא שאי אפשר לומר שיש איזה חולק באלו השבועות, ...	קאפיטל 3
ויואל משה, הקדמה	ביאור סוגיא זו בכל פרטיה וכל המסתעף בעניני מדינה ...	קאפיטל 3
ויואל משה, הקדמה	הבאתי הרבה טעמים לחומר האיסור הנורא של התחברות אליהם ...	קאפיטל 6
ויואל משה, הקדמה	כי שתיקת כל הדור ודאי שתיקה כהודאה גמורה	קאפיטל 3
ויואל משה, הקדמה	שהמלך המשיח משביע שלא להתגרות למיפק מן גלותא עד ...	קאפיטל 4 (א)
ויואל משה, הקדמה	וההעברה על השבועות היא המעכבת את הגאולה ומביאה כל ...	קאפיטל 2
ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' א'	א"כ הו"ל למימר עובר על השבועה, כיון דודאי שבועה ...	קאפיטל 4 (א)
ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' ג'	נמצא לפי"ז דלכולי עלמא החיוב לעלות לא"י הוא רק ...	קאפיטל 18
ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' ד'	שאין האיסור ההוא אלא בזמן שישראל שרויין על אדמתם, ...	קאפיטל 3
ויואל משה, הקדמה	ועכשיו בדורנו זה אין צריכין לחפש ולבקש במטמונים את ...	קאפיטל 4 (א)
ויואל משה, הקדמה	ועל כן באה עלינו הצרה הזאת, מה שאמרו חכז"ל ...	קאפיטל 9
ויואל משה, הקדמה	לחומר האיסור הנורא של התחברות אליהם ושל הליכה אל ...	קאפיטל 15
ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' י'	מבואר שכל כנופיא גדולה אף אם אינם רוב ישראל ...	קאפיטל 4 (א)
ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' ט"ז	וצריך לומר ע"כ דבכל מה שהאדם מפציר ומתחזק הן ...	קאפיטל 5
ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' י"ח	שאך הקב"ה הוא המפזר והוא המכנס, ומבלעדו אין רשות ...	קאפיטל 3
ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' כ"ג	וצריך להתאמץ בכל אופן ואופן להחזיק תושבי הארץ בגשמיות ...	קאפיטל 13
ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' כ"ד	לפי שראה שלמה ברוה"ק שהאומה הזאת באורך זמן גלותה ...	קאפיטל 4 (א)
ויואל משה, מאמר שלש שבועות	לכן סובר שאינה שבועה עפ"י הלכה מטעמים הנז"ל אלא ...	קאפיטל 4 (א)

מקור	אנהייב פונעם ציטאט	קאפיטל
ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' ל"ח	ויוכל להיות שלולא החטא הזה היו בבחינות זכו אחישנה ...	קאפיטל 8
ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' מ"ב	גם עצם הענין ליקח לעצמו גאולה ומלוכה טרם הגיע ...	קאפיטל 13
ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' מ"ה	ואם רואים לפעמים איזה הצלחה בהלוקחים גאולה שלא כדת ...	קאפיטל 16
ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סי' ע'	ומבואר שהשבועה היא עד רגע האחרונה שיחפוץ הקב"ה וגם ...	קאפיטל 5
ויואל משה, מאמר שלש שבועות	וכל ההולכים אל הבחירות ונבחרים באי כחם להשתתף על ...	קאפיטל 4 (א)
על הגאולה ועל התמורה	עם נצחון הציונים הצבועים, במלחמת "ששת הימים" נגד הערבים, ...	קאפיטל 6
על הגאולה ועל התמורה, הקדמה	שהקילוס גופא שנותנים להקב"ה בא על התמורה כמאה"כ וימירו ...	קאפיטל 6
על הגאולה ועל התמורה, הקדמה	שנכנס הס"מ בתוך העגל והי' גועה להטעות את ישראל.	קאפיטל 8
על הגאולה ועל התמורה, הקדמה	שלא היו כאן כלל וכלל נסים, אלא הצלחה מלובש ...	קאפיטל 12
על הגאולה ועל התמורה, הקדמה	והחליפה בגאולה של שקר וכזב שעל ידי שליחיו הציונים ...	קאפיטל 8
על הגאולה ועל התמורה, סי' ל"ב	וזה כלל גדול בתורה שאין להתפעל מנסים לבד	קאפיטל 12
על הגאולה ועל התמורה, סי' מ'	שהגירוי והתחרות באומות הוא דבר רע וסכנה גדולה, ואין ...	קאפיטל 8
על הגאולה ועל התמורה, סי' מ"ד	שאין שום היתר עפ"י התורה להפקיר אפילו נפש אחת ...	קאפיטל 18
על הגאולה ועל התמורה, סי' ס"ה	לא ירצו להאמין על בשורת הגאולה לשום נביא ואפילו ...	קאפיטל 8
על הגאולה ועל התמורה, סי' ע"ה	דהנביא המתנבא בשם ה' לעבוד ע"ז אפילו אם יעשה ...	קאפיטל 6
על הגאולה ועל התמורה, סי' קכ"ה	וזה על הגאולה ועל התמורה שבדור של התמורה נוכח ...	קאפיטל 8
שיר השירים ב, ז	השבעתי אתכם בנות ירושלם בצבאות או באילות השדה אם ...	קאפיטל 5
כתובות קי ע"ב	ר' זירא הוה קמשתמיט מיניה דרב יהודה דבעא למיסק ...	קאפיטל 5
כתובות קי"א ע"א	ג' שבועות הללו למה אחת שלא יעלו ישראל בחומה ...	קאפיטל 5
כתובות קי"א ע"א	שש שבועות הללו למה תלתא הני דאמרן אינך שלא ...	קאפיטל 5
כתובות קי"א ע"א	אמר רבי אלעזר אמר להם הקב"ה לישראל אם אתם ...	קאפיטל 5
רש"י כתובות קי"א ע"א	שלא יעלו בחומה - יחד ביד חזקה	קאפיטל 5
רש"י כתובות קי"א ע"א	ושלא ירחקו את הקץ - בעונם ל"א שלא ידחקו ...	קאפיטל 5
שיר השירים רבה ב, ז	רבי חלבו אומר ארבע שבועות יש כאן, השביע לישראל ...	קאפיטל 16
שיר השירים רבה ב, ז	רבי אוניא אמר ארבע שבועות השביעין כנגד ארבעה דורות ...	קאפיטל 5
רמב"ם, אגרת תימן (בתרגום העברי)	ולפי שידע שלמה ע"ה ברוח הקודש שהאומה הזאת בארך ...	קאפיטל 5
רמב"ם, הלכות מלכים פי"א ה"א	המלך המשיח עתיד לעמד ולהחזיר מלכות דוד לישנה לממשלה ...	קאפיטל 8
רמב"ן, במדבר לג, נג	על דעתי זו מצות עשה היא. יצוה אותם שישבו ...	קאפיטל 4 (ב)
מהר"ל, נצח ישראל פרק כד	ועוד פירוש 'בדורו של שמד', רוצה לומר אף אם ...	קאפיטל 4 (א)
מהר"ל, נצח ישראל פרק כד	וכלל אלו דברים, כי גזר השם יתברך את הגלות ...	קאפיטל 3
תוספות כתובות קי ע"ב ד"ה הוא אומר	הוא אומר לעלות כו' - אינו נוהג בזמן הזה ...	קאפיטל 4 (ב)
דברים ל, ג	ושב ה' אלקיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל ...	קאפיטל 4 (ב)

מקור	אנהייב פונעם ציטאט	קאפיטל
תהלים קכו, א	שיר המעלות לשלמה אם ה' לא יבנה בית שוא ...	קאפיטל 16
ויקרא כו, מד	ואף גם זאת בהיותם בארץ איביהם לא מאסתים ולא ...	קאפיטל 16

רעגיסטער פון באגריפן

א רשימה פון אלע באגריפן וואס ווערן ערקלערט אין די קאפיטלען, מיט דעם קאפיטל וואו מען געפינט די ערקלערונג.

באגריף	קאפיטל
אבני נזר	קאפיטל 3, קאפיטל 4 (א), קאפיטל 5
אגדה	קאפיטל 20
אגדות חלוקות	קאפיטל 5
אגודת החרדים	קאפיטל 2
אגודת ישראל	קאפיטל 2, קאפיטל 13
אגרת תימן	קאפיטל 3, קאפיטל 4 (א), קאפיטל 5, קאפיטל 6, קאפיטל 7, קאפיטל 9, קאפיטל 16, קאפיטל 20
אונגארנלאגער	קאפיטל 9, קאפיטל 17
אור החיים הקדוש	קאפיטל 12
אור החיים (ר' יוסף יעבץ)	קאפיטל 9
אור שמח	קאפיטל 16
אחישנה / בעתה	קאפיטל 8
איגרת תימן	קאפיטל 14, קאפיטל 18
אין למדין הלכה מן ההגדות	קאפיטל 16
אם הבנים שמחה	קאפיטל 13
אני מתיר את בשרכם	קאפיטל 4 (א), קאפיטל 5
אסיפת טשאפ	קאפיטל 17
אתחלתא דגאולה	קאפיטל 4 (א), קאפיטל 6, קאפיטל 13, קאפיטל 17
בוצינא קדישא	קאפיטל 19
בחומה	קאפיטל 4 (א), קאפיטל 5, קאפיטל 13
ביקור חולים	קאפיטל 15
בית רחל	קאפיטל 4 (ב), קאפיטל 10, קאפיטל 11, קאפיטל 15
בית תמחוי	קאפיטל 1
בן כוזיבא	קאפיטל 14
בני אפרים	קאפיטל 14
בני יואל	קאפיטל 19
ברך משה	קאפיטל 19
ברכת הגומל	קאפיטל 12

באגריף	קאפיטל
גאב"ד / ראב"ד	קאפיטל 15
גאולה זו מכירה	קאפיטל 8
גבאי	קאפיטל 10, קאפיטל 19
גופי תורה	קאפיטל 11
גזירת גלות	קאפיטל 4 (ב)
גזירת הגלות	קאפיטל 3
גיוס	קאפיטל 15
ג' שבועות	קאפיטל 7, קאפיטל 9, קאפיטל 14, קאפיטל 20
גשר	קאפיטל 4 (א)
דברי יואל	קאפיטל 19
דחיקת הקץ	קאפיטל 3, קאפיטל 4 (א), קאפיטל 6, קאפיטל 8, קאפיטל 9, קאפיטל 13, קאפיטל 14, קאפיטל 16, קאפיטל 17, קאפיטל 18, קאפיטל 20
דחיקת הקץ (ידחקו / ירחקו)	קאפיטל 5
„דער איד“	קאפיטל 10
דער ארטאדאקסישער ביורא	קאפיטל 1
דעת תורה	קאפיטל 7
דרוש	קאפיטל 12
דרך הבנה והתחכמות	קאפיטל 11
דרך משל	קאפיטל 5
דרשן	קאפיטל 14
הבטחה	קאפיטל 4 (ב)
הגיאגראפיע (ספרי שבחים)	קאפיטל 19
הגשר של הדתיים	קאפיטל 7
היתר מאה רבנים	קאפיטל 1
היתר מכירה	קאפיטל 15
הכל מעלין / שיטת ר' זירא	קאפיטל 13
הלכה און אגדה	קאפיטל 7
הלכה ואגדה	קאפיטל 14
הלכתא רבתא	קאפיטל 3, קאפיטל 7, קאפיטל 14, קאפיטל 17, קאפיטל 18
המאור	קאפיטל 9
הספד	קאפיטל 19
העדה החרדית	קאפיטל 2, קאפיטל 13

באגריף	קאפיטל
הצלחה המלובשת בטבע	קאפיטל 18
הצלחה מלובש בטבע	קאפיטל 7, קאפיטל 14
הקדמה	קאפיטל 15
התמדה	קאפיטל 19
התקופה הגדולה	קאפיטל 5, קאפיטל 13, קאפיטל 20
ויואל	קאפיטל 17
ויואל משה	קאפיטל 1, קאפיטל 6, קאפיטל 8, קאפיטל 15, קאפיטל 16
ועדה (ועדת העזרה וההצלה)	קאפיטל 9
זמן מרובה	קאפיטל 11
חבת הארץ	קאפיטל 2
חדש אסור מן התורה	קאפיטל 2, קאפיטל 7
חוות דעת	קאפיטל 9, קאפיטל 14
חוק השבות	קאפיטל 15
חיבת הארץ	קאפיטל 13
יד חזקה	קאפיטל 5, קאפיטל 13, קאפיטל 16
יהרג ואל יעבור	קאפיטל 4 (א), קאפיטל 5, קאפיטל 6, קאפיטל 12, קאפיטל 14, קאפיטל 16, קאפיטל 18, קאפיטל 20
יום ההצלה (כ"א כסלו)	קאפיטל 19
ייטב לב	קאפיטל 1
יישוב ארץ ישראל	קאפיטל 4 (ב)
יפה קול	קאפיטל 3, קאפיטל 5
ישוב ארץ ישראל	קאפיטל 18
ישוב הישן	קאפיטל 2
ישמח משה	קאפיטל 1, קאפיטל 3, קאפיטל 4 (א), קאפיטל 17
כנופיא	קאפיטל 5
כנסת ישראל	קאפיטל 8
כפירה	קאפיטל 16
כצבאות וכאילות השדה	קאפיטל 9
לית דין ולית דיין	קאפיטל 3, קאפיטל 6, קאפיטל 7
לעלות בחומה	קאפיטל 6
לשון הקודש	קאפיטל 11
לשמה	קאפיטל 4 (ב)

באגריף	קאפיטל
מאור עינים (ריא"ף)	קאפיטל 17
מאמר לשון הקודש	קאפיטל 10
מגדל עוז (להיעב"ץ)	קאפיטל 12
מגילת אסתר	קאפיטל 16
מדבר העמים	קאפיטל 16
מדינה ומלוכה	קאפיטל 2
מועצת גדולי התורה	קאפיטל 13
מורח ודאין	קאפיטל 16
מחזיקי הדת	קאפיטל 1
מחיצה	קאפיטל 10
„מחנה במדבר“	קאפיטל 10
מחריבי קרתא	קאפיטל 7
מיגו	קאפיטל 16
מינות	קאפיטל 3, קאפיטל 4 (א), קאפיטל 6, קאפיטל 7, קאפיטל 14, קאפיטל 20
מינות וכפירה	קאפיטל 18
מינים ואפיקורסים	קאפיטל 9
מכתי"ק (מכתב יד קדשו)	קאפיטל 12
מלחמת מצוה החדש / שפת אמת	קאפיטל 1
מלחמת מצוה / מלחמת רשות	קאפיטל 4 (ב)
מלכות הזולה	קאפיטל 4 (א), קאפיטל 6, קאפיטל 8, קאפיטל 16
ממלא מקום	קאפיטל 19
מן המיצר	קאפיטל 12
מעיל צדקה	קאפיטל 5, קאפיטל 14, קאפיטל 18
מעשה שטן	קאפיטל 2
מצות התלויות בארץ	קאפיטל 4 (ב)
מצות ישוב ארץ ישראל	קאפיטל 13
מרידה באומות	קאפיטל 6
נדחה / הופקע	קאפיטל 4 (ב)
נועם מגדים	קאפיטל 4 (ב)
נטורי קרתא	קאפיטל 13, קאפיטל 14, קאפיטל 15, קאפיטל 18, קאפיטל 20
נטרונא	קאפיטל 8

באגריף	קאפיטל
נסיון	קאפיטל 6, קאפיטל 8, קאפיטל 12
נעאלאג	קאפיטל 2, קאפיטל 9
נפש חיה	קאפיטל 4 (ב)
נצח ישראל	קאפיטל 3, קאפיטל 4 (א), קאפיטל 5, קאפיטל 20
סאטמאר ביקור חולים	קאפיטל 19
סאטמארער ביקור חולים	קאפיטל 10
סברא	קאפיטל 11
סטאטוס קוו	קאפיטל 1, קאפיטל 2
סימן	קאפיטל 20
סמיכה	קאפיטל 1
ס"מ / סטרא אחרא	קאפיטל 8
ס"מ (סמאל)	קאפיטל 12
סענטראל ראבינישער קאנגרעס	קאפיטל 10, קאפיטל 17
ספרדישע קהילה	קאפיטל 1
ספר ייטב לב	קאפיטל 10
ספרים חיצונים (ביכלעך)	קאפיטל 11
עבודה זרה בשיתוף	קאפיטל 13
עדה החרדית	קאפיטל 6, קאפיטל 10, קאפיטל 14, קאפיטל 15, קאפיטל 17, קאפיטל 18, קאפיטל 20
עד הכאה	קאפיטל 7
על דרך משל	קאפיטל 4 (א), קאפיטל 16
על הגאולה ועל התמורה	קאפיטל 6, קאפיטל 8, קאפיטל 9, קאפיטל 15, קאפיטל 17, קאפיטל 18
עלי' בחומה	קאפיטל 3
עליה בחומה	קאפיטל 14
עלייה בחומה	קאפיטל 9, קאפיטל 16, קאפיטל 17, קאפיטל 18, קאפיטל 20
עלי' כחומה	קאפיטל 4 (ב)
עצי חיים	קאפיטל 1, קאפיטל 19
עקבתא דמשיחא	קאפיטל 4 (ב), קאפיטל 8, קאפיטל 12
עקבתא דמשיחא, דור יתום	קאפיטל 11
עקידת יצחק	קאפיטל 4 (א)
ערב רב	קאפיטל 8
פלפול	קאפיטל 7

באגריף	קאפיטל
פסק דין מיכאלאווצע	קאפיטל 2
פקידה	קאפיטל 8, קאפיטל 18
צאינה וראינה, נחלת צבי, מנורת המאור	קאפיטל 11
צידוק הדין (”קאוועאנאנטל טעאדיסי”)	קאפיטל 9
ציון לנפש חיה	קאפיטל 4 (ב)
צרת בעל פעור	קאפיטל 2
קאוועננטאלע טעאדיצ׳ע	קאפיטל 18, קאפיטל 20
קאסטנער באן	קאפיטל 9
קדושת יום טוב	קאפיטל 1
קהל יטב לב	קאפיטל 19
קהל יטב לב דסאטמאר	קאפיטל 10
קהל ייטב לב	קאפיטל 11
קול התור	קאפיטל 17
קונטרס	קאפיטל 12
קונטרס ומעין	קאפיטל 13
קילוס	קאפיטל 12
קסטנער באן	קאפיטל 19
קעסט	קאפיטל 1
קרית יואל	קאפיטל 10, קאפיטל 15
קרן הצלה	קאפיטל 15
רב המכשיר	קאפיטל 10
רב טוב	קאפיטל 15
שומרי הדת	קאפיטל 2
שו״ת (שאלות ותשובות)	קאפיטל 12
שטריימל	קאפיטל 10
שיטה	קאפיטל 3, קאפיטל 15, קאפיטל 20
שלא לאכול נא	קאפיטל 7
שלוש שבועות	קאפיטל 15
שלם (שם, לשון, מלבוש)	קאפיטל 2
שלש שבועות	קאפיטל 2, קאפיטל 3, קאפיטל 4 (א), קאפיטל 5, קאפיטל 6, קאפיטל 12, קאפיטל 13, קאפיטל 16, קאפיטל 17, קאפיטל 18
שתיקה כהודאה	קאפיטל 3, קאפיטל 7

באגריף	קאפיטל
תוספתא חגיגה פרק א'	קאפיטל 11
תורה ויראה	קאפיטל 10
תורה תמימה	קאפיטל 4 (ב)
תחכמוני	קאפיטל 11
תמורה	קאפיטל 6, קאפיטל 12, קאפיטל 20
תמורה / חליפין	קאפיטל 8
תפלה למשה	קאפיטל 1
תפלות	קאפיטל 4 (ב), קאפיטל 11
תקנת מלמדים אין יעדע שטאט	קאפיטל 11
תרגום שיר השירים	קאפיטל 17

מראה-מקומות

דא קומען די מראה־מקומות אויף וועלכע דער ספר שטיצט זיך, איינגעטיילט לויט זייער סארט: פון דעם רבי'נס אייגענע ספרים, וואס זענען דער עיקר, ביז פארשונג, ענציקלאפעדיעס און אנדערע קוואלן. מיר ברענגען זיי כדי דער לייענער זאל קענען אליין נאכקוקן יעדע זאך ביי איר מקור און זען אויף וואס יעדע באהויפטונג שטעלט זיך.

תורה מקורות (חז"ל, ראשונים און אחרונים)

- דברים ל, ג
- ויקרא כו, מד
- כתובות קי ע"ב
- כתובות קי"א ע"א
- מהר"ל, נצח ישראל פרק כד
- רמב"ם, אגרת תימן (בתרגום העברי)
- רמב"ם, הלכות מלכים פי"א ה"א
- רמב"ן, במדבר לג, נג
- רש"י כתובות קי"א ע"א
- שיר השירים ב, ז
- שיר השירים רבה ב, ז
- תהלים קכז, א
- תוספות כתובות קי ע"ב ד"ה הוא אומר

ספרים פונעם סאטמארער רבי'ן

- ויואל משה (Vayoel Moshe), 1961 ed., daat.ac.il scan: Hakdama and Maamar Shalosh Shevuos
- על הגאולה ועל התמורה (Al HaGeulah ve'al HaTemurah), 1967; Brooklyn 5766/2006 edition

פארשונג און איבערזעצונגען

• Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum (UC Press/Luminos, 2026), open access

ענציקלאפעדיעס

• Csíki, "Satu Mare," YIVO Encyclopedia — https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/satu_mare

• Nadler, "Satmar Hasidic Dynasty," YIVO Encyclopedia — https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Teitelbaum_Family

• Allan Nadler, "Satmar Hasidic Dynasty," YIVO Encyclopedia — https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Satmar_Hasidic_Dynasty

• Silber, "Sighet Marmaţiei," YIVO Encyclopedia — https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Sighet_Marmatiei

• Frojimovics & Weitz, "Kasztner, Rezső," YIVO Encyclopedia — https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Kasztner_Rezso

• Adam S. Ferziger, "Sofer Family," YIVO Encyclopedia — https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Sofer_Family

• "Transylvania," YIVO Encyclopedia — https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Transylvania

• "Hungary from 1918 to 1945," YIVO Encyclopedia — https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Hungary/Hungary_from_1918_to_1945

• Michael K. Silber, "Orthodoxy," YIVO Encyclopedia — https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Orthodoxy

• Silber, "Hungary before 1918," YIVO Encyclopedia — https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Hungary_before_1918

• "Teitelbaum," Encyclopaedia Judaica (via Encyclopedia.com) — https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/teitelbaum

• "The Holocaust in Hungary," USHMM Holocaust Encyclopedia — https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-holocaust-in-hungary

• "German Troops Occupy Hungary," USHMM Holocaust Encyclopedia — https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/timeline-event/holocaust/1942-1945/german-troops-occupy-hungary

• "Bergen-Belsen: Key Dates," USHMM Holocaust Encyclopedia — https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/bergen-belsen-key-dates

• "Bergen-Belsen," USHMM Holocaust Encyclopedia — https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/bergen-belsen

• "Rudolf (Rezső) Kasztner," USHMM Holocaust Encyclopedia — https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/rudolf-rezsoe-kasztner

ארטיקלען און מקורות אויף דער אינטערנעץ

• David N. Myers, "On 'The Most Anti-Zionist Text'," JQR blog, Sept. 13, 2023 — https://katz.sas.upenn.edu/resources/blog/most-anti-zionist-text

• Allan Nadler, "The Riddle of the Satmar," Jewish Ideas Daily, 23 May 2013 (first published 17 Feb 2011) — https://jewishideasdaily.com/6538/features/the-riddle-of-the-satmar-2/

• Menachem Keren-Kratz, "The Satmar Rebbe and the Destruction of Hungarian Jewry: Part 1," Tablet, 2014 — https://www.tabletmag.com/sections/arts-letters/articles/satmar-rebbe-1

• Shaul Magid, "The Satmar Are Anti-Zionist. Should We Care?" Tablet, 2020 — https://www.tabletmag.com/sections/belief/articles/satmar-anti-zionist

• "Satmar, American-Style," Jewish Review of Books — https://jewishreviewofbooks.com/american-jewry/13891/satmar-american-style/

• "In America, but Not of America," First Things, 2022 — https://firstthings.com/in-america-but-not-of-america/

• Peninei Halakha (Rabbi Eliezer Melamed), "The Three Oaths" — https://ph.yhb.org.il/en/05-04-04/

• Rabbi Shlomo Aviner, "The Three Oaths," Israel National News — https://www.israelnationalnews.com/news/429775

• Chaim Oscar Jacob, "Rabbi Meir Simcha Cohen of Dvinsk: A Centennial Reappraisal," The Lehrhaus — https://thelehrhaus.com/commentary/rabbi-meir-simcha-cohen-of-dvinsk-a-centennial-reappraisal/

• Kotzk Blog 504, "The 'Three Oaths': Theologies of Cancellation and Resurrection" — https://www.kotzkblog.com/2025/03/the-three-oaths-and-their-cancellation.html

• Shmuley Boteach, "The Satmar Rebbe and Zionism," Israel National News (Arutz Sheva), May 28, 2026 — https://www.israelnationalnews.com/news/427747

• "Satmar Rebbe's ban on voting in Israel to be auctioned," Arutz Sheva, 2019 — https://www.israelnationalnews.com/news/261622

• "Kasztner Archives to be Presented to Yad Vashem," Yad Vashem press release — https://www.yadvashem.org/press-release/19-july-2007-08-48.html

• "Jews Who Saved Jews in Hungary during the Holocaust," Yad Vashem — https://www.yadvashem.org/exhibitions/human-spirit-during-the-holocaust/jews-who-saved-jews/hungary.html

• Tomi Komoly, "The Kasztner train – a personal perspective," Holocaust Educational Trust blog, 5 Oct 2017 — https://www.het.org.uk/news-and-events/blog/entry/the-kasztner-train-a-personal-perspective

• "Satmar Hasidism: History, Ideology, and Sociology," Center for Jewish Studies, UC Berkeley — https://jewishstudies.berkeley.edu/news/satmar-hasidism-history-ideology-and-sociology

• "American Shtetl: The Making of Kiryas Joel…," Center for Jewish Studies, UC Berkeley — https://jewishstudies.berkeley.edu/news/american-shtetl-making-kiryas-joel-hasidic-village-upstate-new-york

• Satmar Bikur Cholim, 545 Bedford Ave. — https://www.satmarlbc.org/

• About Satmar Bikur Cholim — https://www.satmarlbc.org/about

• "Amid Mourning, Satmar Succession Goes to Court," New York Times, 2006 — https://www.nytimes.com/2006/04/26/nyregion/amid-mourning-satmar-succession-goes-to-court.html

• "Satmar Hasidim Appoint Leader," New York Times, 14 Sept 1979 — https://www.nytimes.com/1979/09/14/archives/satmar-hasidim-appoint-leader-origins-in-rumania.html

• "3 Young Followers of Satmar Rebbe Banned from Yeshiva, Synagogue for UN Picketing," JTA, 31 Jan 1969 — https://www.jta.org/archive/3-young-followers-of-satmar-rebbe-banned-from-yeshiva-synagogue-for-un-picketing

• "Satmar Rebbe To Arrive In Jerusalem…," VINnews, 2013 — https://vinnews.com/2013/01/19/williamsburg-ny-satmar-rebbe-to-arrive-in-jerusalem-on-sunday-to-shake-up-israeli-elections/

• "Underground Satmar yeshivas approved by administrators," Forward, 2020 — https://forward.com/fast-forward/444568/underground-satmar-yeshivas-sanctioned-recordings-williamsburg-coronavirus/

• "Family Feud: Will the Real Satmar Please Stand Up?" Brooklyn Rail, 2005 — https://brooklynrail.org/2005/12/local/family-feud-will-the-real-satmar-please-/

• Jonathan Mark, "Satmar And The 'Last Lion'," New York Jewish Week, 2016 — https://www.jta.org/2016/01/12/ny/satmar-and-the-last-lion

• Jonathan Mark, "Satmar rebbe dies at 91," JTA, 2006 — https://www.jta.org/2006/04/25/lifestyle/satmar-rebbe-dies-at-91

• "Kiryas Joel is now Palm Tree…," JTA — https://www.jta.org/quick-reads/town-of-palm-tree-becomes-first-official-u-s-haredi-orthodox-town

• Rabbi Moshe Teitelbaum obituary, The Guardian, 2006 — https://www.theguardian.com/news/2006/jul/14/guardianobituaries.religion

ויקיפעדיע (ענגליש און לשון הקודש)

• Wikipedia, "Joel Teitelbaum" — en.wikipedia.org/wiki/Joel_Teitelbaum

• Wikipedia, "Vayoel Moshe" — en.wikipedia.org/wiki/Vayoel Moshe

• Wikipedia, "Satmar" — https://en.wikipedia.org/wiki/Satmar

• Wikipedia, "Satmar Bikur Cholim" — https://en.wikipedia.org/wiki/Satmar_Bikur_Cholim

• Wikipedia, "Chananya Yom Tov Lipa Teitelbaum" — en.wikipedia.org/wiki/Chananya Yom Tov Lipa Teitelbaum

• Wikipedia, "Chaim Tzvi Teitelbaum" — https://en.wikipedia.org/wiki/Chaim_Tzvi_Teitelbaum

• Wikipedia, "Yekusiel Yehuda Teitelbaum (I)" — https://en.wikipedia.org/wiki/Yekusiel_Yehuda_Teitelbaum_(I)

• Wikipedia, "Moshe Teitelbaum (Ujhel)" — en.wikipedia.org/wiki/Moshe Teitelbaum (Ujhel)

• Wikipedia, "Zalman Leib Teitelbaum" — https://en.wikipedia.org/wiki/Zalman_Leib_Teitelbaum

• Wikipedia, "Aaron Teitelbaum" — https://en.wikipedia.org/wiki/Aaron_Teitelbaum

• Wikipedia, "Moshe Teitelbaum (Satmar)" — https://en.wikipedia.org/wiki/Moshe_Teitelbaum_(Satmar)

• Wikipedia, "Sighetu Marmației" — https://en.wikipedia.org/wiki/Sighetu_Marmației

• Wikipedia, "Satu Mare" — https://en.wikipedia.org/wiki/Satu_Mare

• Wikipedia, "Kiryas Joel, New York" — en.wikipedia.org/wiki/Kiryas_Joel,_New_York

• Wikipedia, "Williamsburg, Brooklyn" — https://en.wikipedia.org/wiki/Williamsburg,_Brooklyn

• Wikipedia, "Chaim Elazar Spira" — en.wikipedia.org/wiki/Chaim_Elazar_Spira

• Wikipedia, "Agudat Yisrael" — en.wikipedia.org/wiki/Agudat_Yisrael

- Wikipedia, "Edah HaChareidis" — https://en.wikipedia.org/wiki/Edah_HaChareidis
- Wikipedia, "Neturei Karta" — en.wikipedia.org/wiki/Neturei_Karta
- Wikipedia, "Belz (Hasidic dynasty)" — https://en.wikipedia.org/wiki/Belz_(Hasidic_dynasty)
- Wikipedia, "Religious Zionism" — en.wikipedia.org/wiki/Religious_Zionism
- Wikipedia, "Haredim and Zionism" — https://en.wikipedia.org/wiki/Haredim_and_Zionism
- Wikipedia, "Anti-Zionism" — https://en.wikipedia.org/wiki/Anti-Zionism
- Wikipedia, "Messianism" — en.wikipedia.org/wiki/Messianism
- Wikipedia, "Three Oaths" — en.wikipedia.org/wiki/Three_Oaths
- Wikipedia, "HaTekufah HaGedolah" — https://en.wikipedia.org/wiki/HaTekufah_HaGedolah
- Wikipedia, "Yissachar Shlomo Teichtal" — en.wikipedia.org/wiki/Yissachar Shlomo Teichtal
- Wikipedia, "Moses Sofer" — en.wikipedia.org/wiki/Moses_Sofer
- Wikipedia, "Yitzchok Zev Soloveitchik" — en.wikipedia.org/wiki/Yitzchok Zev Soloveitchik
- Wikipedia, "Chaim Soloveitchik" — en.wikipedia.org/wiki/Chaim Soloveitchik
- Wikipedia, "Menachem Mendel Kasher" — en.wikipedia.org/wiki/Menachem Mendel Kasher
- Wikipedia, "Yisrael Alter" — en.wikipedia.org/wiki/Yisrael Alter
- Wikipedia, "Elchonon Wasserman" — en.wikipedia.org/wiki/Elchonon Wasserman
- Wikipedia, "Aharon Rokeach" — en.wikipedia.org/wiki/Aharon Rokeach
- Wikipedia, "Moshe Feinstein" — en.wikipedia.org/wiki/Moshe Feinstein
- Wikipedia, "Kastner train" — https://en.wikipedia.org/wiki/Kastner_train
- Wikipedia, "Rezső Kasztner" — https://en.wikipedia.org/wiki/Rezső_Kasztner
- Wikipedia, "Northern Transylvania" — https://en.wikipedia.org/wiki/Northern_Transylvania
- Wikipedia, "The Holocaust in Hungary" — https://en.wikipedia.org/wiki/The_Holocaust_in_Hungary
- Hebrew Wikipedia, "יואל טייטלבוים" — he.wikipedia.org/wiki/יואל_טייטלבוים
- Hebrew Wikipedia, "חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים" — he.wikipedia.org/wiki/חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים
- Hebrew Wikipedia, (ישמח משה) משה טייטלבוים"" — he.wikipedia.org/wiki/(ישמח משה) משה טייטלבוים
- Hebrew Wikipedia, "חיים אלעזר שפירא" — he.wikipedia.org/wiki/חיים_אלעזר_שפירא
- Hebrew Wikipedia, "העדה החרדית" — he.wikipedia.org/wiki/העדה_החרדית
- Hebrew Wikipedia, "שלוש השבועות" — he.wikipedia.org/wiki/שלוש השבועות

שאלות וואס בלייבן אפן

אין דער אפטיילונג רעכנען מיר אויס אפן און ערליך די ענינים וואו די פארשונג איז נישט געווען פולשטענדיג, וואו מקורות זענען נישט מסכים, אדער וואו מען האט נישט געקענט באשטעטיגן א פרט. יעדע נקודה דערקלערט וואס פעלט, און ווי מען האט זיך דערמיט באנוצט אין ספר: צי מען האט עס באצייכנט ווי א מחלוקת, צוגעשריבן צו א באשטימטן מקור, אדער אינגאנצן אויסגעלאזט.

1. הרב כשר׳ס ספר (התקופה הגדולה) איז געווען צוגענגליך נאר אלס בילדער פון בלעטער, און זיין יאר (תשכ״ח/תשכ״ט, 1968/1969) און די צאל באנדן זענען נישט מסכים. זיין שיטה ווערט צוגעשריבן לויט צווייטיגע מקורות, און דאס יאר ווערט געבראכט ווי א מחלוקת.

2. מ׳האט נישט געהאט קיין קיצורים פון ויואל משה און על הגאולה ועל התמורה אויסער דער הקדמה, סימנים א׳–ו׳, און מאגידס בלעטער 1–17. מאמר ישוב ארץ ישראל און מאמר לשון הקודש האט מען געלערנט דורך שאול מאגידס איבערזעצונג, און פאר דער הקדמה און מאמר שלש שבועות האט מען גענוצט דעם טעקסט אויף daat.ac.il. קאפיטלעך וואס זענען נישט איבערגעזעצט (למשל לשון הקודש מ״ג–מ״ז, מ״ט) זענען אויסגעלאזט געווארן.

3. אלע ציטאטן פון ויואל משה און על הגאולה וואס ווערן געוויזן אויפן עקראן זענען נאכגעקוקט געווארן אות באות קעגן די בילדער פון די בלעטער. שטיקלעך וואס מען קען נאר פון מאגידס ענגלישער איבערזעצונג (למשל דער רעב אין דוד המלך׳ס צייטן, און די דערקלערונג אין (Ha-Me'or) פון 1958) ווערן צוגעשריבן צו מאגידס איבערזעצונג.

4. די ביאגראפישע פרטים זענען שיטער אדער נאר פון ויקיפעדיע: ארשאווע קעגן אירשאווע/אילאשווא, י״ז טבת (קיין מקור פאר י״ג), זיינע ערשטע רבי׳ס, זיינע פרישות׳דיגע הנהגות, די נעמען און דאטומס פון זיינע רביצינס, און דאס יאר פון קראלי (1925/1926). וואס איז נישט מסכים ווערט באצייכנט ווי א מחלוקת, און וואס האט נישט קיין אנהאלט (י״ג טבת, מעשיות פון זיינע קינדער־יארן און מופתים) איז אויסגעלאזט געווארן.

5. די תקופה אין רומעניע צוויישן די צוויי מלחמות איז כמעט נישט דאקומענטירט: דאס יאר פונעם פשרה אין סאטמאר (1930), די צאל שטימען און די פלאקאטן, די גרייס פון זיינע ישיבות, זיינע טישן און זיין פאליטישע טעטיקייט, און די קונטרסים (Milchemes Mitzva) און (Sefas Emes). די זאכן ווערן צוגעשריבן צו ויקיפעדיע אדער צו קערן־קראץ דורך מאגיד, און ווערן געבראכט נאר בכלליות.

6. מ׳האט נישט נאכגעקוקט קיין ערשטיגע היסטארישע מקורות וועגן הערצל און באזל 1897, באלפור, סאן רעמא, דעם באשלוס פון די פאראיניגטע פעלקער אין 1948, אדער דעם קאנגרעס פון 1868–69. זיי ווערן געבראכט נאר ווי קורצער הינטערגרונט, און דעם רבי׳נס באזונדערע תגובות אויף זיי, וואס מען האט נישט געפונען, ווערן נישט צוגעשריבן צו אים.

7. די דרוק־פרטים פון ויואל משה זענען נישט באשטעטיגט: דאס יאר פון דער אויפלאגע (1958/1959/1961), דער ארט, און די צאל בלעטער (453). דער דאטום פון דער הקדמה (פרשת פינחס קעגן ג׳ סיון) און ווער עס האט זי געשריבן זענען אויך נישט באשטעטיגט. דער פילם זאגט „סוף די 1950ער יארן ביז 1961״ און באצייכנט די איבערגעע פונקטן ווי נישט אויסגעקלערט. דאס יאר פון על הגאולה ועל התמורה (1967/68) און ווער עס האט געשריבן איר הקדמה ווערן אויך באצייכנט ווי א מחלוקת.

8. טייל מקורות און די „פיר שבועות״ האט מען נישט געקענט באשטעטיגן. צווישן זיי: דער פולער טעקסט פון שיר השירים רבה, ר׳ זירא׳ס „צוריקציען״, רמב״ם הלכות מלכים פרק י״ב, סנהדרין „אם זכו אחישנה״, ישעיה נ״ב, ג׳, ירמיה כ״ט, ז׳, רמב״ן במדבר ל״ג, נ״ג, און תוספות „ר״ח״. זיי ווערן געבראכט נאר וואו דעם רבי׳נס טעקסט איז נאכגעקוקט, און די איבעריגע זענען אויסגעלאזט געווארן.

9. עטליכע אומשטימיגקייטן אין די מראה־מקומות בלייבן נישט אויסגעקלערט: אבני נזר סימן תנ״ג/תנ״ד/תנ״ו, פני יהושע ק״א ע״א/ק״ב ע״א, כשר זיט 174/175, רש״י פרק ל״ג קעגן מ״ח, און מאגיד הערה 124. זיי זענען אויסגעלאזט געווארן פונעם עקראן אדער געבראכט אן א זייט־נומער.

10. טייל פון דעם רבי׳נס פאקטישע טענות האט מען נישט געקענט באשטעטיגן פון אן אומאפהענגיקן מקור: די נאמנות (טראסטשיפ) (סימן פ״ו), דער „נסיון אין ארץ ישראל״, אז די אומות האבן געהאלטן זייער שבועה, און דער צוגעזאגטער קונטרס וועגן „מעשים פליליים״. זיי ווערן געבראכט שטרענג ווי דעם רבי׳נס טענות.

11. מ׳האט נישט געפונען קיין קלארן טעקסט פונעם רבין׳ן אויף עטליכע ענינים: א רעליגיעזע מדינה, וואלן (אריינגערעכנט שטימען אין אמעריקע קעגן שטימען אין ארץ ישראל), געלט פון דער מדינה, זעלבסט־פארטיידיגונג און די ארמיי, לערנען אויף אידיש, אדער פינחס און דעת תורה ווי א יסוד. וואו זיי קומען פאר, ווערן זיי געבראכט ווי א השערה אדער ווי די סאטמארער פירונג לויט צווייטיגע מקורות.

12. אז די „כתות״ וואס ער קעמפט קעגן זענען אגודה אדער בעלזא, איז מאגיד׳ס אידענטיפיקאציע; דער רבי נענט זיי קיינמאל נישט. דאס ווערט צוגעשריבן צו מאגיד. באזונדערע צוזאמענשטויסן צווישן סאטמאר און אגודה, און די חילוקים צווישן סאטמאר און נטורי קרתא, זענען נישט דאקומענטירט און ווערן באהאנדלט נאר בכלליות.

13. דער מאטעריאל וועגן דעם חורבן און דער הצלה האט גרויסע לעכער. עס פעלן פרטים וועגן דעם געטא אין סאטמאר און די דעפארטאציעס, וועגן זיין קאסטנער־גרופע (אויגוסט קעגן דעצעמבער 1944), ווער עס האט באצאלט, און די מחלוקת צווישן באוער און פרידמאן. עס פעלן אויך די נעמען פון רבנים וואס האבן קריטיקירט די טענה וועגן דער סיבה פונעם חורבן, און די חסידים׳ס דערציילונגען וועגן „הצלה בזכות״. די גרופע און די באצאלונג ווערן באצייכנט ווי א מחלוקת, און די קריטיקער ווערן צוגעשריבן בכלליות דורך נאדלער, באוער, מאגיד און קערן־קראץ.

14. וועגן אנדערע גדולים איז כמעט נישט געווען קיין מאטעריאל: דער חזון איש, דער בריסקער רב, דער ליובאוויטשער רבי, ר׳ משה פיינשטיין, באבאוו, וויזשניץ, ר׳ צבי יהודה קוק, און די טעקסטן פון מנחת אלעזר, טייכטל און וואסערמאן. אלגעמיינע טענות וועגן זייער שיטה זענען אויסגעלאזט געווארן אדער פארקלענערט צו פאקטן צוגעשריבן צו וויקיפעדיע.

15. די דאטומס פון דער אמעריקאנער תקופה זענען נישט מסכים: די אנקומען (1946/47, 26/27 סעפטעמבער), ווי לאנג ער איז געווען אין ארץ ישראל, זיין טיטל אין דער עדה החרדית און דאס יאר (1951–53), דער כשרות־רוב (CRC) (55–1953), דער איד (געגרינדעט אדער געקויפט), ביקור חולים (די 1950ער יארן; קאהן/כהנא), קרית יואל (1976/77), און די צאלן פונעם וואוקס. זיי ווערן באצייכנט ווי א מחלוקת אדער געבראכט ווי אומגעפערע צאלן. וואס איז נישט באשטעטיגט (הצלה, דאס יאר וואס בית רחל איז געגרינדעט געווארן) איז אויסגעלאזט געווארן.

16. זיינע לעצטע יארן זענען נישט קלאר: ווי ער האט פונקציאנירט נאך דעם שלאג אין 1968, די ראלע פון דער רביצין, דער דאטום און ארט פון זיין פטירה (מאונט סיני קעגן קרית יואל; עלטער 92/93), און די פטירה פון זיין טאכטער. דער הספד פון ר׳ שך האט אויך נישט קיין מקור. דער פילם דערמאנט די סתירות און באנוצט זיך נישט מיט באזונדערע צושרייבונגען.

17. סאטמארער אינערליכע מקורות פעלן: דער אינהאלט און די באנדן פון (דברי יואל), די שאלות ותשובות (נאר סימן קל״ב), די דרשות פון כ״א כסלו, און ביאגראפיעס פון חסידים ווי פרידמאן, מייזעלס און געלבמאן. די אייגענע טעקסטן פון די געלערנטע ראוויצקי, רובין און קערן־קראץ פעלן אויך. דעריבער זענען די סאטמארער מיינונגען באגרענעצט צו דעם וואס צווייטיגע מקורות דערציילן.

18. עס איז נישטא קיין פארלעסליכע היינטיגע אינפארמאציע וועגן די חילוקים צווישן די צוויי הויפן אין דער שיטה, וועגן גיין צום כותל, די צאל מענטשן, סאטמאר אין ארץ ישראל, אדער די טעטיקייט אין שייכות מיט וואלן און דעם גיוס פון 2013 ביז 2026. וואס איז נישט באשטעטיגט (די באצאלונג פאר שטימען אין 2026, די פראטעסטן פון 2017) איז אויסגעלאזט געווארן, און מען נוצט נאר דאקומענטירטע ציטאטן פון וויקיפעדיע מיט אנגעבן דעם מקור. עס זענען אויך נישטא קיין באשטעטיגטע בילדער, שער־בלעטער, אדער דער טעקסט פונעם נעקראלאג אין דער ניו יארק טיימס, דעריבער זענען די בילדער באגרענעצט צו מאטעריאל וואס איז ערלויבט געווארן.